C. IVLII CAESARIS COMMENTARII

DE

BELLO GALLICO ET CIVILI

ACCEDVNT LIBRI

DE

BELLO ALEXANDRINO AFRICANO ET HISPANIENSI

E RECENSIONE

FRANCISCI OVDENDORPII

CVRAVIT EDITIONEM

SAM. FR. NATHAN. MORVS

GR. ET LAT. LINGV. PROF. LIPS.

A. CIↃ IↃ CCLXXX

LIPSIAE apud Heredes Weidmann.
et Reichium.

Christophorus Cellarius, vir, de omnibus bonis literis longe meritissimus, in vsus scholarum instituerat editionem commentariorum Iulii Caesaris, et ceterorum, qui cum his fere coniungi solent, quae editio primum Lipsiae sumtu Weidmanni a. 1705 prodiit, saepius deinde repetita est, nuperrime a. 1767. Sed cum non nisi repeti soleret, carebat iis omnibus bonis, quae post Cellarii aetatem studio Dauisii, Clarkii, Oudendorpii, aliorumque interpretum prolata fuerant. Monuit ergo nescio quis Reichium, honestissimum bibliopolam, vt, si quando paraturus esset huius operis repetitionem, alicui demandaret curam editionis augendae illis recentiorum temporum bonis, ne scholarum magistri adiumento hoc destituerentur, tironesue aditu eorum, quae nostrae aetatis felicitas proposita haberet, excluderentur. Quam quidem curam mihi demandatam recepi, non quod me prae ceteris idoneum existimarem; sed quia futurum sperabam, vt iuuenibus literarum studiosis aliquid vtilitatis adferretur. Quare cum huiusmodi fuerit occasio editionis, meo qualicumque studio nunc curatae, quiuis intelliget, eam, vt Cellarianam, cui succedit, praeter tirones et hos, qui tirones erudiunt, nemini institutam esse.

 Prima

hac editione reperitur, id ex aliorum commentariis huc illatum est, qui ipsi e codicibus et priscis editionibus materiam criticam collegerant. Paucas ipse addidi coniecturas; saepius meum de lectione iudicium interposui.

Reliquae animaduersiones vel sensum verborum, vel historiam et rem illustrant. Ac de verborum quidem sensu, in tanta Caesaris perspicuitate, parcius et breuius; *) de re atque historia non numquam vberius dixi. Sed in hoc etiam genere excerpsi, quae alii congesserant, cum hi, quorum vel notae integrae, vel summa breuis in Oudendorpiana editione exstant, Vossius, Lipsius, Rubenius, Dauisius, Clarkius, Lambertus Bos in animaduersionibus ad scriptores graecos et latinos, viri docti in Miscellaneis Obseruationibus, Oudendorpius ipse; tum ii, quorum commentarii in editione Caesaris Iungermanniana reperiuntur, Rhellicanus, Glareanus, Glandorpius, Ioachimus Camerarius, Io. Mich. Brutus, Aldus Manutius, Fuluius Vrsinus, Ciacconius, Hotomannus, Brantius. Denique Cellarianas adnotationes saepe in vsus meos conuerti, quod in hac editione, cui Cellariana occasionem praebuit, iustum et aequum fuit. Cum autem bona fide suum cuique reddiderim; quaedam, ab aliis dicta, ad verbum huc transscripserim; atque etiam, quae ipse quidem repereram, sed ab aliis

*) Qui Caesaris libros eo modo, quo rhetores solent, diiudicare cupit, is adeat Io. Guilielmi Bergeri librum de naturali pulcritudine orationis, Lipsiae a. 1720. 4. editum, et ideo scriptum, vt virtutes Caesarianae dictionis illustrarentur. An auctor eo bene fecerit, quod Caesaris genus dicendi, simplex illud et tenue, potissimum secundum Longini praecepta de sublimitate examinauit, viderint alii.

aliis iam occupata cognoueram, aliorum potius, quam mea esse dixerim, ne quid arrogasse mihi viderer: facillime et certo quiuis intelliget, a quo quidque sit, a quo sibi dissentiendum putet, cui, vtiliter explicanti, gratias agere debeat.

Praeter haec excerpta ex aliorum commentariis, quidnam nunc accesserit, exponere liceat. Marclandus, qui Euripideas Supplices commentario interpretatus est, ad calcem huius libri edidit Explicationem veterum auctorum, in qua disputatione multos Caesaris locos tractauit: vnde pleraque in hanc editionem contuli. Ceterum non noram, an, post Oudendorpianam editionem, aliquis vel totum Caesarem, vel eius partes quasdam longiores grammatice atque critice tractasset: si quid ex aliorum libris, qui passim et obiter quaedam monuerant, notatum habebam, id indicaui. Quod si me non nulla grauiora latuerunt, excusabit eorum humanitas, qui neque omnia ab vno legi, et vel attento negligentiam obrepere posse sciunt. Deinde comparaui veteres earum rerum, quas Caesar narrauit, scriptores praecipuos, Plutarchum, Dionem Cassium, Appianum, consultos quidem illos saepe a superioribus editoribus; sed nunc fortasse constantius et diligentius. Certissimum enim est, non modo iuuenum animos mature huic comparationi adsuefaciendos esse; sed quemuis etiam lectorem iure ab editoribus eam exspectare posse, cum ita demum nexus rerum et caussae vtiliter perspiciantur, si quis breuius narrata cum vberioribus descriptionibus, cupidum scriptorem cum seuero et incorrupto teste aut iudice, reticentem aut fingentem caussas cum eo, qui vbique et vere eas tradit, adsidue contulerit. In quo autem scriptore magis hoc necessarium putabimus, quam in eo,

 qui

qui ipse suas res consignauit, aut amicos earum scriptores nactus est? qui durius, iniustius, libidinosius ab se gesta satis callide occultare consueuit, et haud raro culpam in alios deuoluit? qualia praesertim in libris de ciuili bello occurrere certum est. Iulium Celsum, qui de vita Caesaris scripsit, historiae causa non contuli: pendet enim totus e Caesaris libris, quos ita descripsit in opus suum, vt nihil nisi genus dicendi mutaret, plerumque in deterius, multa omitteret, paucissima adderet: sed interdum sensus lectionisque causa consului, quamquam superiores editores, Dauisius praesertim, vix aliquid memorabile intactum reliquerant. Vsus sum editione, quae Lugduni Batauorum a. 1713 cum praefatione I. G. Graeuii prodiit, paginis ad Londinensem editionem accommodatis. Florum, Eutropium, Orosium, h. e. ieiuna compendia, vbique nominare, fuisset, opinor, putidae diligentiae: et vix vnus est atque alter locus, in quo necessario debeant, et cum fructu possint consuli. Sed aliud est opus, lectoribus Caesaris in primis vtile. Nempe Io. Daniel Ritterus, nobilissimus codicis Theodosiani editor, historiam Gallorum germanica lingua scripsit,*) tam diligenter et prudenter, id quod diuturno vsu cognoui, vt vix sit de veteris Galliae historia liber cum vtilior, tum fide dignior. Cuius auctor cum omnino principes scriptores, veteres, atque recentiores, in his Caesarem, adierit, examinarit, iisque e seuera lege critices et historiae vsus sit: putaui, haud exiguam huius meae editionis commendationem fore, si Ritterum adstipulatorem et interpretem saepius laudarem, harumque rerum studiosis lectoribus ostenderem, vbi plura possent

*) Prodiit Lipsiae a. 1774. 8.

possent reperire, a recentioribus quoque dicta, et Ritteriano operi inserta. Ipse liber cum nostris ad manus sit, satis fuit, lectores simpliciter ad eum amandare.

Aliud est in his libris rerum genus, quod illustratione quidem eget, sed ab homine de schola illustrari non potest: proelia dico, oppugnationes, obsidiones, itinera. Et saepe ad huiusmodi locos delatus optaui, vt susceptam editionis curam rursus a me deuoluere liceret: ideoque vbi de talibus scribendum fuit, timui; postquam scripseram, erubui; praesertim cum ex peritis cognouissem, quantopere ab interpretibus Caesaris ignoratione rei militaris erratum esset. Nihilo minus spero, quoddam huius editionis ad haec intelligenda adiumentum fore; non illud quidem mihi tribuendum, sed Carolo Guischardo, qui cognomen Quinti Icilii habuit. Hic enim Caesarem sic illustrauit, vt et peritiam rei militaris adhiberet, et suis copiis historiae, antiquitatis, chronologiae, critices, grammaticaeque artis inopiam aliorum subleuaret. Exstant autem duo eius libri: vnus, Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains,*) in quo nobiliores veteris historiae expeditiones bellicas, e fontibus haustas, suis tamen verbis ita describit, vt modum rei gerendae, prudentiam, causas exitus in vtramque partem luculenter demonstret, et dum, quoad licet, veterum cum nostris temporibus similitudinem ac dissimilitudinem tangit, multum lucis narrationibus adfundat. Maxime id operam dedit, vt, quae breuius essent a veteribus tradita, ea cogitando tam diu versaret, donec omnibus inuicem comparandis adpareret, qualis modus, ars, et series illarum re-

*) Lugduni a. 1760. 8. Vol. 2.

Nominanda denique est germanica horum librorum versio, a Io. Francisco Wagnero, Rectore et Professore Osnabrugensi, curata, et a. 1765 Stutgardiae edita: quae quoties mihi profuit, dixi: et profuit saepius; quoniam, qui est fructus versionum certissimus, interdum eo ipso, quod alia lingua vtimur, facilius rectiusque ceteris verum sensum videmus.

Indicem latinitatis confeci nouum, in quo simul non nulla de ritibus et rebus antiquis monui; quae vnus et alter tiro ignoraturus, aut non accurate intellecturus videbatur, ceterum ita tralaticia, vt in ipsis notis non sine offensione lectorum repeti possent. Historicum indicem ex indicibus, qui in editione Iungermanniana et Cellariana exstant, composui, omissisque his, quae nemo in indice historico quaerit, omnia quam breuissime expressi.

Iam nisi prolixitatem praefationis vererer, libenter de modo dicerem, quo Caesaris ceterorumque commentarii scripti sunt; non vt simplicitatem eorum venustatemque, centies celebratam, meo lectorumque taedio rursus celebrarem; aut eorum opportunitatem ad publicarum rerum scientiam, quam ne diiudicare quidem possum, sine fine et modo extollerem; multo minus vt reprehensores Caesaris refutarem, qui neque omnia consilia satis ab eo explicata, neque modum, quo singula administrata sint, vbiuis copiose, et ad imitandi disciplinam perfecte descriptum esse conqueruntur; de fabrica vero quorumdam operum, a Caesare institutorum, pontis nominatim in Rheno facti, incredibilem sibi videri narrationem pronunciant: praesertim cum refutando fere nihil aliud efficiatur, quam vt vtraque pars, siue intelligat veteres scriptores,

siue

siue non intelligat, in sententia sua perstet. Illud, si tempus et locus permitterent, dicere cupiebam, quod multos ab his libris legendis deterrere potest. Scilicet magna pars Caesarianarum narrationum versatur iis in rebus, quas tirones ne legere quidem possunt, (omnino enim ineptum mihi videtur, eas a capite ad calcem, nullo dilectu facto, cum tironibus perlegere,) adultiores vero lectores, studiosi illi non bellorum, non rei militaris, sed historiae, sed morum ingeniorumque, ne cognoscere quidem cupiunt. Praeterea huiusmodi consignatio rerum singulis diebus gestarum, qualis dominatur in commentariis atque ephemeridibus, haec ergo habet multa, ne memorabilia quidem; sed ideo, quia tempore illo potissimum euenerunt, conscripta: eo fere modo, quo maritimorum itinerum descriptiones haud pauca hanc vnam ob causam admiscent, quia in ea tempora inciderunt, non quia magnopere profutura videbantur lecturis. Qui ergo in legendis historiarum monumentis non tam facta, quam ex factis seriem vicissitudinemque rerum, et per facta hominum animos ac sensus, et e factorum molitione, adparatu atque exitu imitandi exemplar cognoscere student, hi in commentariorum tenuitate non multum nutrimenti reperire sibi videntur. Sed si quis, his omissis, quae paucioribus tantum placere aut prodesse possunt, multa ingeniorum millia, quae in Caesarianis libris aut verbis disertis describuntur, aut quorum vita et facta cum suis caussis consiliisque narrantur, attentus spectauerit, ac sub illo narrationum inuolucro latentia inuestigauerit; si Caesarem, celeritate atque taciturnitate omnia efficientem, hisque artibus adiutum incredibilia feliciter gerentem, sui semper similem, numquam crudelem, perpetuo lenem,

in

in summis rerum omnium inopiis tamen vno, eoque sapientissimo, consilio locupletem, ob oculos habuerit; si animum eius dominatorem per integrum decennium, in Gallia transactum, eodem tramite constanter ad imperium nitentem viderit; si, quidquid egit, ad vnum scopum tendere animaduerterit: nonne in humano pectore introspiciendo, humanaque vita contemplanda se versari concedet? nonne hos, qui discunt, de vita, moribus, prudentia, felicitate admonere poterit? nonne historiae studiosis ostendere licebit, historiam non modo esse memoriam euentuum, aut scholam futurorum magistratuum et imperatorum; sed, quidquid contineat, quocumque modo posteris tradat, omni aetati, omni generi lectorum, aliquid saltem suppeditare, doctioribus ad cogitandum iudicandumque, peritis et imperitis ad imitandum cauendumque, iis denique, qui ad humanitatis sensus non plane obtusi sint, ad se ipsos agnoscendos? Quid Labienum dicam? qui tempore belli Gallici peritiae, fortitudinis, bonae fidei erga imperatorem laude summa floruit, omninoque ita in Caesaris exercitu eminuit, vt, praeter Caesarem, nemo esset eo in consiliis capiendis solertior, in iis exsequendis celerior, in hostium ratione detegenda sagacior, in sua obtegenda occultior: Labienum, inquam, sine quo Caesar, quae in Gallia perfecit, non potuisset perficere. Idem ille Labienus, haud parum auarus diuitiarum honorumque, et rapinis Gallicis mirum in modum auctus, sub initia belli ciuilis, cum Caesar insatiabilem eius cupiditatem explere aut nollet, aut non posset, iratus Caesari ad Pompeium transiit, allectus pollicitationibus immensis. Atqui ab eo inde tempore, siue haec fuit perfidiae diuinitus immissa calamitas, siue insanae irae vis ad excoecandum

dum animum, adeo nihil prospere gessit, vt plane alius Labienus videretur, et saepe iam a Caesare victus tam diu ferociret, donec in Mundensi proelio occumberet. Omnino si quos vmquam animi perturbatio transuersos egit, rectique consilii facultate spoliauit, Pompeiani verissime dici possunt victi suarum opum suaeque auctoritatis opinione, suo Caesaris contemtu, sua imperandi, habendi, omnesque aduersarios perdendi cupiditate. Qui si callido et considerato Caesari eadem animi tranquillitate obuiam iuissent, hominumque studia, vt ille, beneuolentia potius sibi conciliassent, quam superbia abalienassent, si ad incertum potius exitum se parassent, quam, fama fortunaque Pompeii freti, propriam sibi necessariamque victoriam esse existimassent: profecto Caesarem, saepe cum fame, tempestate, locorum natura conflictatum, interdum ne iusto quidem exercitu instructum, vel copiarum multitudine delere potuissent. Arbitror ergo, etiam ex his commentariis fructum, quem omnis historia offert, capi posse.

Quae vero a me in hoc libro tentata aut praestita sunt, ea beneuolentiae atque aequitati lectorum humanissime commendo: quae et illud excusabit, quod fragmenta Caesaris, in Suetonio, Gellio et epistolis Ciceronianis obuia, omisi, neque collectionem dictorum Caesaris, aut reliquias vocabulorum singulorum, quae grammatici passim seruarunt, ex aliis editionibus repetii.

HENRI.

HENRICI DODWELLI

DISSERTATIO

DE AVCTORE

LIB. OCT. DE B. GALL. ET ALEX. AFRIC. ATQVE HISP.

Auctor Prologi ad librum de Bello Gallico VIII. Hirtius potius fuisse videtur, quam Oppius.

Si quidem recte habeat locus Suetonii, iam tum extiterint oportet libri omnes, quos pollicetur auctor Prologi ad librum belli Gallici VIII: nondum autem, vt videtur, sub nomine Iulii Celsi, sed Oppii duntaxat et Hirtii: erantque sane ambo illi Caesari satis familiares. Cur autem Oppio tribuerentur, eam causam satis verisimilem mihi videre videor, quod auctor ille, quicumque demum is fuerit, Balbo prologum suum inscripserit. Erant enim sane Oppius atque Balbus necessitudine aliqua, quam nescimus, vt videtur, inuicem coniunctissimi: forte officii alicuius causa, vtriusque curae a Caesare crediti. Certe vtrique inscriptas nonnullas epistolas Caesaris habemus hodieque in libro Ciceronis ad Atticum IX. Et libros fuisse epistolarum ad vtrumque, docet Gellius L. XVII. Noct. Attic. cap. 9. qui rationem addit, quod res eius absentis curarent. Literas curasse, docet Cicer. ad Quint. fr. ep. 1. Se autem bello Alexandrino atque Africano abfuisse, lubens agnoscit Prologi auctor. Sed absentia illa Caesaris erat in Gallia, si quidem ex epistolis a Cicerone conseruatis liceat de reliquis augurari. Spectant

tunt enim illae ad prima belli ciuilis initia. Ex his igitur epistolis ad Oppium datis rerum gestarum memorias accipere potuit, siquis iunior Oppii nomine libros edidisset. Ita fiet, vt pari fide dignae sint rerum gestarum narrationes, seu hos libros ipse exararit Oppius, seu iunior Oppio quispiam collegerit e Caesaris epistolis, Oppio inscriptis atque Balbo. Certe Oppio res Caesaris etiam arcanas fuisse exploratissimas, ex eo libro colligitur, quem scripsisse testatur Oppium Suetonius Iul. cap. 52, vt probaret non fuisse Caesaris filium, quem dixerit Cleopatra, nempe Caesarionem. Minus tamen idoneus fuisset Oppius ad scribendum de hoc argumento, si ipse quoque bello Alexandrino non interfuisset. Melius ergo, hac de causa Hirtium huius Prologi auctorem existimabimus. Oppii enim testimonio de filio Caesaris pugnabat etiam Antonius, vix ita certe facturus, nisi Alexandriae cum Caesare adfuisset. Nescio etiam, an hic fuerit Oppius legatus, cuius mentio in bello Africano cap. 68. Et certe Hirtio magis fauet ipse Suetonius, dum Hirtii nomine verba ex illo ipso aduocat Prologo, quae hodieque ibi reperiuntur.

Idem auctor librorum sequentium de bello Alexandrino, Afric. Hisp. sed post Caesaris mortem.

Sic ergo res, ni fallor, habuerit. Primus auctor praedicti Prologi, qui Caesaris scripta digessit pariter ac suppleuit, non Oppius fuerit, sed Hirtius, qui proinde ibidem, vbi Balbus, fuerit, quod assiduis illius non literis, sed vocibus, coactus onus illud scribendi susceperit. Scripsit ergo Hirtius Prologum ad amicum Caesaris, Cornelium Balbum Gaditanum ditissimum. Et in prologo commentarios a se scriptos supponit rerum gestarum Galliae, non comparandos superioribus atque insequentibus Caesaris scriptis. Hi commentarii alii esse non poterant ab VIII, qui Prologum proxime excipiebat, belli gallici libro, medio nimirum inter libros Gallici belli priores, quos censet superiores, et libros belli

 ciuilis,

ciuilis, quos pro ſcriptis eiusdem Caeſaris habet inſequentibus. Sic nihil habent, quo ſe tueantur Floridus Sabinus et Ludouicus Carrio. Hunc librum ſe contexuiſſe teſtatur Hirtius: proinde iam antea ſcriptum, et medio tamen illo, quem dixi, loco diſpoſitum. Haec erat nimirum ſcriptorum Caeſaris digeſtio illa, de qua loquitur noſter, tot ſeculis recentior, qua ſua ſcriptis ipſius Caeſar media contexuit coaeuus Hirtius. Noſter etiam editos in lucem libros Caeſaris teſtatur ab aliis, qui rebus ipſis interfuerant. Vnde hoc? Nempe ex illis Prologi verbis: *qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet.* Sed perperam noſter intellexit, ſi tum primum editos in lucem Caeſaris commentarios cenſuerit, cum Prologum ſcriberet Hirtius. Nempe poſt mortem Caeſaris. Imo iam antea in clara luce fuiſſe verſatos e Ciceronis conſtat Bruto: imo ex hoc ipſo Prologo. Iam enim probatos omnium iudicio teſtatur, iam in omnium admiratione fuiſſe, quaſi bene emendateque ſcriptos. Non ergo de ſua, ſed Caeſaris, editione loquitur Hirtius, cum illud editionis conſilium agnoſcit, tantum ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet. Exprimunt haec verba Caeſaris potius de ſuis ſcriptis agentis modeſtiam, quam Hirtii de iisdem admirationem. Idem Prologi auctor *nouiſſime imperfecta ab rebus geſtis Alexandriae ad finem vitae Caeſaris ſe confeciſſe* teſtatur. Proinde iam vna cum Prologo libros ſuos iam penitus confectos de bello Alexandrino, Africano, auctor emiſerit. Imo de bello etiam Hiſpanico, (quamquam illius in Prologo non meminerit) quod praedictam epocham, quae ad Caeſaris mortem vsque pertigit, hoc quoque bellum anteceſſerit.

Librum Hirtii de bello Africano multis poſt Hirtium Seculis interpolauit Iulius fortaſſe Celſus.

Et tamen, praeter Hirtium, alium ſaltem fuiſſe cenſet noſter, qui Caeſaris ſcripta ad eiusdem caedem ſuppleuerit. Ita certe loquitur, quaſi ſaltem vno plures hoc idem officium praeſtiterint. Quonam vero id pacto verum

verum esse potuit, siquidem ad ipsam Caesaris caedem res gestas Caesaris perduxerit Hirtius? Nempe, vt opinor, quod A. Hirtii nonnulla perierint, suppleta a Iulio Celso, alienissimaque ab Hirtii mente sententia interpolata. Bello certe Africano atque Hispanico multa legimus, quae vix aeui, quo vixit Hirtius, esse potuerint, nedum ipsius Hirtii. Et tamen viceuersa nonnulla, quae coaeuum stylum sapiant, non autem illum, qui a iuniore fuerit interpolatore. Ab Hirtii etiam vel aetate in libro de bello Africano abhorret vsus vocis *imperator*, quo saepe disceptatum dicit auctor, quis esset pro populi romani imperatore agnoscendus, Caesar an Scipio. Quasi nimirum vnicus esset populi romani, vt postea, imperator, qui rei summae praeesset. Hoc autem seculo qui singulis romanae ditionis prouinciis praeerant cum imperio, seu cum iure gladii; ii imperatores habebantur. Vix tamen ita appellabantur, nisi ob res gestas imperatores ab exercitu fuissent acclamati. Sic autem Caesarem imperatorem ne quidem poterant negare Pompeiani, cui dictatura fuerat e sententia Senatus populique romani delata; quippe etiam ab exercitu imperator fuisset appellatus. Sed nec illud coaeui fuisse videtur, quod mense, quo Caesar in Africam appulit Ianuario, scribit auctor per anni tempus in mari classes sine periculo vagari non potuisse. Octobris enim Iuliani die XIII coepit anni confusionis 708 ille Ianuarius, exiitque ante Nov. XI, quo haedi oriebantur, quo ortu coepit Epocha maris clausi. Quod porro ait centurionem Caesaris XXXVI annis pro Caesaris dignitate victoriaque depugnasse, ita manifesto falsum est, vt aegre scribi potuerit a coaeuo. Detrahantur a praedicto confusionis anno 708 anni 36, reliquus erit annus V.C. Varronian. 672, quo sub Caesare mereri coeperit. Atqui certum est primam Caesaris prouinciam fuisse ex praetura, anno Varr. 692. Doluit praeterea Caesar teste Suetonio, c. 7. quod nihil dum a se memorabile gestum esset in aetate, qua iam Alexander orbem terrarum subegisset. Aetas illa erat ann. 33, vt praeter alios docet etiam Cicero Philipp. V. Natus est Caesar IV. Id. Quintil. ann. Varr. 654. Sic annum 33 absoluerit anno demum Varr. 687 ineunte Quintili, annis post praedict. 672 quindecim. In hoc tamen numero consentiunt editiones

tiones exscriptoresque, in quibus et noster, ne dubitemus, ab interpolatore ita scriptum esse. Hic idem liber Q. Ligario vitam in Africa concessam esse narrat, c. 89. Quod tamen certissime falsum esse, constat ex insigni Ciceronis, post reditum Caesaris, Oratione pro Ligario. Coaeui scriptoris tam crassus error esse vix potuit. Et L. Caesari vitam a Iulio, facileque concessam vult auctor belli Africani. Contra Dio L. XLIII, contra Sueton. Caes. c. 75, contra coaeuus Cicero. Mitto rem, quam auctor ipse incredibilem fatetur, ab equitibus Caesaris minus XXX Gallis Maurorum equitum duo millia loco esse pulsa. Mitto prouocationem centurionis praedicti, vt cum suis decem cum cohorte Scipionis firmissima concurreret. Haec plane fabulatorum genium sapiunt potius, quam prudentissimorum, quibus seculum illud politissimum abundabat, scriptorum. Huc etiam et illud refero c. 70, quod dicit, Caesaris si non amplius tres aut quatuor milites veterani se conuertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius II milium numero ad vnum terga vertisse. Sunt etiam in dictione plurima, quae nemo peritus harum rerum censor ad Caesaris aetatem retulerit: cap. 12 *galeati*. Non me fugit illud, sed poëtae: *galeatum sero duelli poenitet*. S. Hieronymi Prologus galeatus serior est. Cap. 31 *ignota* peccata legimus, quibus ignoscebatur. Cap. 19 *innumerabilis*. Cap. 46 *cruciabiliter interfecti*. *Paruulam caussulam* cap. 54. *Paruum senatorem* c. 57. *Magnis copiis auxiliisque regis praediti* c. 58. *Suppetias occurrere* c. 66, 68. Cap. 77 *commeatus*. Non a *castris* tamen, sed ad *castra*. Cap. 78, *vt haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere*. Ibidem *Satagere*, pro proelio laborare. Cap. 88 *mentem in fuga destinatam*. Africanum hunc scriptorem, hisque temporibus iuniorem, arguunt tot immistae voces graecae atque hellenismi. Qui mixto essent genere, *Hibridas* appellat c. 19. *Hippotoxotas* habet ibid. *Epibatas* c. 20, 62, 63. *Catascopum*, c. 26. *In salo esse* huic auctori c. 46, 62, 63, tantundem valet, quod graecis σαλεύειν, et διασαλεύειν, et de naui dicitur, quae liberae fluctuum marinorum agitationi exponitur. Sunt in eodem libro alia, quae coaeuorum peritiam sapiant. Virgiliarum signum confectum memorat post VI Kal. Feb. c. 47. Pro vero scilicet

illius

illius anni calendario, quo Febr. I in Nouembr. Iuliani diem XI, conueniebat, quo Pleiadum confectionem refert Plinius. Aliter certe sensit hic auctor, quam interpolator, qui etiam Ianuarium ab Octobr. Iuliani die XIII incipientem per anni tempus periculosum esse voluit nauigantibus, et quidem ita periculosum, vt mediis belli casibus magis tamen esset, quam bellum ipsum, metuendus. Et manum etiam coaeuam accuratioremque indicant tot voces militares, aliaeque technicae, magis hic vero temporis decoro respondentes, quam pro captu iunioris interpolatoris. Librum ergo Hirtii de bello Africano ad Iulii Celsi aetatem peruenisse puto; sed mutilum fortassis, aut qui Celso mutilus haberi posset. Hoc vtique praetextu vel suis, vel nescio cuius alterius fabulatoris figmentis interpolauit.

Itidem factum in libro Hirtii de bello Hispanico.

In bello Hispanico adhuc pauciora coaeui scriptoris vestigia sunt, plura autem interpolatoris, et quidem eiusdem, qui bellum Africanum suis commentis auxerat. Eadem in voce *facultas* elegantia, quae supra cap. 12. *Eis ad ignoscendum nulla est data facultas.* Cap. 40. *naues, quae in salo fuerunt:* pro exemplo itidem a nobis supra obseruato. Nec dissimiles alii occurrunt sequiorum seculorum barbarismi. Cap. 7. *reliquae ex fugitiuis auxiliares consistebant.* Cap. 12. *bene magnum tempus.* Cap. 13. *simulque ballista missa a nostris turrem deiecit.* Cap. 16. *existimabant eos posse conatum efficere.* Cap. 29. *aduersarii patrocinari loco iniquo non desinunt.* Cap. 33. *libertum, qui fuisset eius concubinus.* Cap. 39. *gradiebatur Hispalim.* Cap. 42. *prouinciam depopulauit.* Et praeter morem horum scriptorum Ennii poëtae fragmenta aduocat, c. 23, 31. Illa vero quam inepta, quibus tamen Caesaris, summi prudentissimique oratoris, personam agit hic sophista: *An, me deleto, non animaduertebatis, X habere legiones populum romanum, quae non solum vobis obsistere, sed etiam coelum diruere possent?* Declamatoris illa, non oratoris, affectatio est. Dixerunt quidem Germani, Sueuis suis ne Deos quidem immortales pares esse potuisse, Bell. Gall. L. IV. cap. 10. sed

ſed barbari illi, non romani. Inter Ciceronianas multorum coaeuorum legimus epiſtolas, nullam tamen, quae cothurnum illum ſapiat. Nullum erat, aetate Caeſaris, otium iſtiusmodi ingenii luſibus, cum de rebus ſeriis momentoſisque, de vita fortunisque clientum vel fama agerent oratores. Sunt nihilominus primaeui auctoris Hirtii etiam in hoc opere veſtigia. Quae habet communia cum aliis bonae fidei auctoribus, non aliunde emanaſſe cenſeo: inprimis illud, quod Caeſarem dicat dictatorem III, deſignatum IV, non (vt vult auctor alioquin accuratiſſimus in hiſtoria romana, Sigonius) anno, quo Africam recepit, ſed quo bello ciuili in Hiſpania finem impoſuit, Varr. ſcilicet 709. Sic enim coaeua marmora capitolina atque colotiana. Sic etiam coaeui numi. Imo auctor, quem ſequebatur, Plutarchus: melius ſcilicet, quam alii, etiam veteres, nec ab hoc ſeculo admodum remoti, qui dictaturam Caeſaris vnitate faciunt auctiorem. Hirtii etiam perſonam arguit, quod hoc toto bello hiſpanico ſic loquitur auctor, quaſi ipſe praeſens adfuerit, et Caeſaris partes fuerit amplexus. Prima fere perſona *Nos*, inquit, et Caeſarianos *noſtros* appellat. Hoc nempe erat, quod in belli Gallici libri VIII. Prologo ipſe monuerat Hirtius, ſibi ne illud quidem accidiſſe, vt Alexandrino atque Africano bello intereſſet: innuens proinde, in reliquis bellis ſibi quoque operam fuiſſe non inutilem. Non ita certe in bello Alexandrino loquitur, aut Africano. Nusquam ibi prima, ſed tertia perſona, abſentis nimirum potius quam illius, qui rebus ipſe gerendis interfuerit, narrationem inſtituit. Nec puto hoc praeuidiſſe interpolatorem, in reliquis adeo perſonae, quam ſuſtinuit, incautum atque obliuioſum.

CAII

CAII IVLII CAESARIS
COMMENTARII
DE BELLO GALLICO

Constat, commentarios dici eas narrationes, quae, neglecto aduenticio cultu, de rebus ipsis tenuiter exponunt, vt, qui maius et ornatius opus scribere velit, habeat, vnde petat. (Cic. de orat. 2, 12. et de clar. orat. 75.) Itaque Hirtius in epistola, libro octauo de bello Gallico praemissa, *Caesaris*, inquit, *commentarii editi sunt, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset*, cf. Cic. ad Div. 5, 12, extr. Graeci autem huiusmodi commentarios *ὑπομνήματα*, *ὑπομνηματισμοὺς* et *ἀπομνημονεύματα* dixerunt (vt Strabo lib. 4. p. 177, *ὁ Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασι*), quoniam hoc genere narrandi vni memoriae rerum gestarum consulitur (*Mémoires*). Potuisse hos commentarios

dici ἐφημερίδας, et reuera nomine hoc a Plutarcho (in vita Caeſ. c. 22) inſignitos eſſe, indubitatum eſt: vtrum vero Caeſar nullam, praeter commentarios, hiſtoriam ſuarum rerum ſcripſerit, an et commentarios hos, et ephemerides, ab his commentariis diuerſas, conſignauerit, dubitatur. Poſteriorem ſententiam defendit Rualdus ad illum Plutarchi locum (p. 858 ed. Reisk.), quia paſſim ex ephemeridibus Caeſaris loci a veteribus recitantur, qui in commentariis eius, hodienum ſuperſtitibus, non occurrunt. Quod argumentum vt eſt perſpicuum, ita multi ſententiam Rualdi ſequuntur. Fabricius vero in Bibl. Lat. 1, 10, 2 his ita occurrit, vt in Caeſaris libris de bello Gallico lacunas eſſe ſtatuat.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

LIBER PRIMVS

Galliae descriptio. Eam Heluetii inuadere tentant: sed duobus proeliis a Caesare profligantur, et reliquiae in patriam, quam deseruerant, repelluntur. 1 — 30. *Galli apud Caesarem de Arionisto, Germanorum rege, Sequanorum agrum insidente, conqueruntur: ille componendae rei legatos ad Arionistum mittit, sed frustra.* 30 — 37. *Copias aduersus eum educit primum pauidas, post tamen hortatu suo confirmatas. Colloquuntur partium duces, sed nullo effectu. Proin armis res geritur; et clade accepta, e Gallia profugiunt Germani.*

Gallia est omnis diuisa in partes tris, quarum vnam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli adpellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen,

Gallia. Intelligit eam duntaxat Galliae partem, quae nondum a Romanis erat debellata. Allobroges enim, et Galliam prouinciam, ne de Cisalpina dicam, omittit. *Davis.*

Quaedam ex hoc capite excerpsit Ammianus Marcell. 15, 11.

Celtae. Nomen hoc, Galliae Narbonensis incolis proprium, etiam ita vsurpatum esse, vt ad omnes Gallos transferretur, atque adeo interdum Germanos comprehenderet, ostenderunt Perizonius ad Ael. V. H. 12, 23. et Frickius de Druidis p. 23, qui multos alios scriptores de ampliore nominis Celtarum significatione enumerat.

flumen, a Belgis Matrona et Sequana diuidit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate Prouinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant, atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important: proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt: qua de caussa Heluetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum vna pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Heluetiis flumen Rhenum; vergit ad septemtriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septemtriones et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet, spectat inter occasum solis et septemtriones.

II Apud Heluetios longe nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. Is M. Messala et M. Pisone Coss.

Prouinciae. Est ea pars Galliae, quae illo tempore iam in Romanae prouinciae formam redacta erat.

Heluetii. Et hi Galli erant, quippe intra Rhenum contenti. *Cellar.*

Eorum. i. e. Belgarum, Gallorum, Aquitanorum. *Oudendorp.* Monuerat etiam Ciacconius.

spectat inter. Videtur *in* pro *inter* legendum, vt paulo ante. Legerim etiam, *et spectat.*

Apud Heluetios — Hanc omnem narrationem de Heluetiorum bellis, cum Caesare gestis, prosecutus est Dio Cassius (38, 31: T. I. p. 174) ita, vt commentarios Caesaris haud dubie ante oculos habuerit: nam omnia conspirant.

Mess. et Pis. Coss. Fuit annus ab vrbe condita 693.

Coss. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, et ciuitati persuasit, vt de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod vndique loci natura Heluetii continentur: vna ex parte flumine Rheno, latissimo atque altissimo, qui agrum Heluetium a Germanis diuidit; altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Heluetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetiis diuidit. His rebus fiebat, vt et minus late vagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre possent: qua de caussa homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se finis habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt, ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare; iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere; sementes quam maximas facere, vt in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis ciuitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant.

 Ad

milia — patebant. Nimius vterque numerus Cluverio (Germ. ant. 2, 4) videtur, cui in longitudinem satis sunt 170, in latitudinem 80 circiter, abiecto centenario. Adprobat Hadr. Valesius in notit. Gall. p. 243. Caesaris autem, an librarii error sit, incertum est. Metaphrastes graecus vulgarem lectionem, miliariis in stadia conuersis, sequitur. *Cellar.*

— lege. Cum omnes ratum habuerint, quod Orgetorix ciui-

Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur; is sibi legationem ad ciuitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a S. P. Q. R. amicus adpellatus erat, vt regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, vt idem conaretur, persuadet, eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse, illis probat, conata perficere, propterea quod ipse suae ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius

ciuitati persuaserat, res decreta dicitur *lege*. Est ergo *lege* idem, quod alibi, *consilio publico*.

Ad eas res conficiendas Org. Malim, *Ad ea Org.* ceteris omnibus omissis, non tam vitandae molestae repetitionis caussa, quae est in hoc scriptore frequens; quam quod codd. variant: nam alius habet *confirmandas* pro *conficiendas*; alius *leges* pro *res*; alius omnino omittit verba, *ad eas res conficiendas*. Quae varietas videtur ab interpretibus orta, quorum alius *ad ea* retulit ad leges confirmandas, alius ad illas omnes res conficiendas.

is sibi. Leg. ex auctoritate codd. *Is vbi leg. — suscepit, in eo itinere — —* Nam *sibi suscipere* vix est a Caesare.

vt regnum occuparet, vt tyrannidem adfectaret. Mox dicit *principatum*.

conaretur. Putet aliquis legendum *conetur*, vt tempus praesens praesenti respondeat. Sed in narratione post praesentia, quae imperfectorum et perfectorum locum tenent, ponuntur etiam imperfecta. Haec Dauisius et Clarkius centies ita corrigere voluerunt, vt esset vbique legitima temporum consecutio; sed centies reprehensi sunt ab Oudendorpio. Iam Cortius ad Sallust. Catil. c. 44 ostenderat, non esse omnia ad vnam certam legem reuocanda, monuitque nuper idem Ruhnkenius ad Vellei. Pat. 1, 9, 1. p. 32. De hac tantula re semel monuisse sufficiat.

totius Galliae plurimum Heluetii possent: se suis copiis, suoque exercitu illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem et iusiurandum dant, et, regno occupato, per tris potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

Ea res vt est Heluetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis caussam dicere coegerunt: damnatum poenam sequi oportebat, vt igni cremaretur. Die constituta caussae dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, vndique coegit, et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. Quum ciuitas, ob eam rem incitata, armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, vt Heluetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit. IIII

Post eius mortem nihilo minus Heluetii id, quod constituerant, facere conantur, vt e finibus suis exeant. Vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua priuata aedificia incendunt, frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt, vt, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericu- V

ex vinculis, vinctum verba facere coegerunt.

familiam. Hotomannus sic describit: *Qui vel in possessionibus eius ac rusticis rebus, vel in vectigalibus exercendis operam dabant.* v. ind.

oppida — — incendunt. Et haec, et alia de his Helvetiorum rebus, quamquam summatim, attigit Plutarch. in Caes. c. 18.

praeter (id) quod. Gell. N. A. 1, 16, *praeter quod supra posui.*

la subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent. Persuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitimis, vti, eodem vsi consilio, oppidis suis vicisque exustis, vna cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transierant, Noreiamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

VI Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: vnum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, vt facile perpauci prohibere possent: alterum per prouinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod Heluetiorum inter fines et Allobrogum, qui nuper

molita cibaria, farinam. In gr. metaphr. est ἄλφιτα.

Noreiam. Sic veteres libri, et metaphrastes, in quo est Νωρηΐαν, et Peutingeriana tabula, *Cellar*. Ergo reliquae lectiones (magna enim est scripturae varietas in h. v.) falsae sunt.

Boios — receptos ad se socios sibi adsciscunt, i. e. foedere sibi eos iungunt. Recipiunt eos ad se, et quidem ita ad se recipiunt, sibi adsciscunt, vt eos habeant socios.

per Sequanos, inter Iuram et Rhodanum. Sed non satis intelligo, situ locorum comparato, quo tandem modo, qui Sequanorum fines transire voluerunt, inter Iuram et Rhodanum, vbi nulli Sequani fuere, iter facere potuerint. Christianus Crusius in Probabilibus Criticis p. 16 - 20 *Rhenum* voluit legi, pro *Rhodanum*, secutus Strabonem et metaphrasin Caesaris graecam, in qua sane est Ῥῆνος: ita sit iter inter Iuram et Rhenum, deinde venitur ad Sequanos. Non dubito, Crusio adsentiri, praesertim cum et in ed. R. Steph. iam legatur *Rhenum*. Iulius quidem Celsus de vita Caes. p. 19 commode his verbis expressit: *alterum erat iter sub montem Iuram in Sequanos*.

vix qua. i. e. qua parte seu regione vix sing. c. d — In edd. vulgg. est, *quo vix*.

nuper[1] pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado tranſitur. Extremum oppidum Allobrogum eſt, proximumque Heluetiorum finibus, Geneua. Ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus ſeſe vel perſuaſuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, exiſtimabant; vel vi coacturos, vt per ſuos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant: is dies erat a. d. V. Kal. Apr. L. Piſone et A. Gabinio Coſſ.

VII [2]Caeſari quum id nunciatum eſſet, eos per prouinciam noſtram iter facere conari, maturat ab vrbe proficiſci; et, quam maximis itineribus poteſt, in Galliam vlteriorem contendit, et ad Geneuam peruenit: prouinciae toti quam maximum poteſt militum numerum imperat: (erat omnino in Gallia vlteriore legio vna) pontem, qui erat ad Geneuam, iubet reſcindi. Vbi de eius aduentu Heluetii certiores facti ſunt, legatos ad eum mittunt, nobiliſſimos ciuitatis, cuius legationis Nameius et Verudoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, ſibi eſſe in animo, ſine vllo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, vt eius voluntate id ſibi facere liceat. Caeſar, quod memoria tenebat, L. Caſſium conſulem occiſum, exercitumque eius ab Helvetiis pulſum, et ſub iugum miſſum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciundi, tempera-

[1] *nuper pacati*, a C. Pomtinio praetore. Cic. de prov. conſ. c. 13. Epit. Liv. lib. 103. Hoc iam omnes interpretes monuerunt.

Piſ. et Gabin. Coſſ. Fuit annus P. V. C. 696.

[2] *Caſſium occiſum.* Vid. c. 12. Epitome Liv. lib. 65. *Rhellicanus.*

peraturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, vt spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumturum; si quid vellent, a. d. idus Apr. reuerterentur.

VIII Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex prouincia conuenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helue-tiis

a lacu — qui in fl. Rhod. influit. Si vere aestimes, lacus non in flumen, sed flumen in lacum influit. Haec fuit caussa, cur monitu Rhenani sensim in vulgg. edd. introduceretur alia lectio, *a lacu L. quem fl. Rhodanus influit.* Sed cum *Rhodanus* casu primo non dicatur, et infra (7, 57) occurrat, *palus influit in Sequanam flumen*, quem locum iam Glareanus comparauit: non videtur dicendi genus, quamquam rarum, mutandum esse, vt iam Casaub. ad Strabon. p. 207, et post hunc Oudendorpius ad h. l. monuerunt. Dauisius maluit, *qua* (pro *qui*) *in fl. Rh. infl.*

a lacu Lemanno — ad montem Iuram — murum perducit. Non satis adparet, cur Caesar ea potissimum parte, *a lacu Lemanno ad Iuram*, murum duxerit. Nam si murum duxit a septemtrionali seu vlteriore litore lacus ad montem Iuram, necesse est, eius milites, qui murum struxerunt, fuisse trans Rhodanum et lacum Lemannum. Sed certum est, eos fuisse cis Rhodanum, ad meridionalem eius ripam, quia Heluetios, Rhodanum transire volentes, repulerunt in vlteriorem ripam. Ergo ibi, vbi non fuerunt, non potuerunt murum struere. Accedit, quod Dio Cass. 38, 32. diserte dicit, Heluetios, per Allobrogum fines transeuntes, murum oppositum offendisse. Ergo fuit murus ibi, vbi sunt Allobroges, adeoque cis Rhodanum. Alias difficultates Vossius indicauit, quae tamen corruunt, si supra c. 6. cum metaphrasi graeca *Rhenus* pro *Rhodanus* legatur. Ego eam, quae mihi grauissima videbatur, indicaui. Cum ergo murus non vltra, sed cis Rhodanum ductus sit, vbi montes quidem sunt, sed nul-

tiis diuidit, milia passuum decem nouem murum, in altitudinem pedum sedecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, praesidia disponit, castella communit, quo facilius, si se inuito transire conarentur, prohiberi possit. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reuerterunt, negat, se more et exemplo populi Romani posse iter vlli per prouinciam dare; et si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Heluetii, ea spe deiecti, nauibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo

nullus, qui dicitur Iura: perspicuum est, nomen *Iura* esse vitiosum et delendum. Si hoc deletur, omnia quoque illa verba, *qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit*, delenda sunt: nam haec describunt montem Iuram, qui trans Rhodanum est; sed nunc montes cis Rhodanum sunt intelligendi. Idem Vossius viderat, verba, *qui fin. Sequ. ab Heluet. diu.* esse delenda; sed non viderat, etiam verbum *Iuram* esse tollendum: finxerat potius, montes cis Rhodanum etiam dictos esse *Iuram*. Quod si in tam obscura re licet aliquid constituere, omissis iis, quae dixi omittenda esse, locum sic legendum puto: *a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montes milia passuum — — murum — — fossamque perducit.* Sed tutius fortasse est, cum Dauisio et Clarkio fateri, non esse locum perspicuum satis, neque posse omnia expediri.

decem nouem. Nimia est haec muri longitudo. Ergo recte monuit Vossius, aut *decem*, aut *nouem* legendum esse, non coniunctim *decem nouem*. Probauit hanc sententiam Cellarius, idemque visum esse Cluuerio (Germ. ant. 2, 4) ostendit. Probauit etiam Dauisius, quia in Iulio Celso p. 21 est *decem*, sine illo *nouem*.

prob. poss. Vulgo contra codd. legitur, *prohiberi possent*.

nauibus ratibusque, alii vadis. Sic Dauis. et Oudendorp. e codd. Sed edd. vulgg. post Hotomannum coeperunt exhibere, *nauibus ratibusque alii, alii vadis*, bis posito verbo *alii*. Cum autem et alibi soleat *alius*

do fluminis erat, nonnumquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

VIIII Relinquebatur vna per Sequanos via, qua, Sequanis inuitis, propter angustias ire non poterant. His quum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, vt eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Heluetiis erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus nouis rebus studebat, et quam plurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit, et a Sequanis impetrat, vt per fines suos Heluetios ire patiantur, obsidesque vti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetii, vt sine maleficio et iniuria transeant.

X Caesari renunciatur, Heluetiis esse in animo, per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae ciuitas est in Prouincia. Id si fieret, intellegebat, magno cum Prouinciae periculo futurum, vt homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis

alius alterutro loco omitti, vbi bis ponendum erat, et in codd. h. l. omittatur, recte sublatum est. Iam dixerat hoc Gronov. ad Liv. 3, 37.

operis munitione. Intelligit murum, fossam et castella, de quibus paulo ante dixerat.

Orget. filiam duxerat. Cf. c. 3.

renunciatur. Vulgo *nunciatur*, contra codd. Significatio h. l. nihil quidem differt; sed quaeritur, quae vera lectio sit.

tariis fruiſtimos haberet. Ob eas cauſas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit: ipſe in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conſcribit, et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, et, qua proximum iter in vlteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, et Graioceli, et Caturiges, locis ſuperioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his proeliis pulſis, ab Ocelo, quod eſt citerioris Prouinciae extremum, in fines Vocontiorum vlterioris Prouinciae die ſeptimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Seguſianos exercitum ducit. Hi ſunt extra Prouinciam trans Rhodanum primi.

XI Heluetii iam per anguſtias et fines Sequanorum ſuas copias transduxerant, et in Aeduorum fines peruenerant, eorumque agros populabantur. Aedui, quum ſe ſuaque ab iis defendere non poſſent, legatos ad Caeſarem mittunt rogatum auxilium: ita ſe omni tempore de populo Romano meritos eſſe,

munitioni, quam fecerat. Cf. c. 8.

Italiam, Galliam citeriorem. Cf. c. 24, vbi hae legiones dicuntur in Gallia citeriore conſcriptae. De legionibus, quibus Caeſar in hoc bello vſus eſt, de earum nominibus, de genere militum, quibus conſtabant, de earum fortitudine et rebus geſtis, exſtat erudite ſcripta diſputatio in libro, qui inſcribitur, Memoires critiques et hiſtoriques ſur pluſieurs points d'antiquités militaires par Charles Guichard, nommé Quintus Icilius. Tom. 3. p. 1 — 130. inprimis Sect. I et II.

Graioceli. Hoc Daviſius pro vulg. *Garoceli* reſtituit. Nomen habuerunt ab Alpibus Graiis et Ocelo.

Ocelo. Strabo lib. 4. p. 179 Ocelum finem terrae Cottii dixit, quae fuit in Alpibus Cottiis. Fuit ergo Ocelum finis Ciſalpinae Galliae in Alpibus; vicus, an oppidum, non liquet. *Cellar.*

esse, vt paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore Aedui Ambarri, necessarii et consanguinei Aeduorum, Caesarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere: item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt, et demonstrant, sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Caesar, non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumtis, in Santonis Heluetii peruenirent.

XII Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita vt oculis, in vtram partem fluat, iudicari non

Aedui Ambarri, Edd. vulgg. hunc locum sic exhibent: *Eodem tempore, quo Aedui, Ambarri quoque* — Sed nullus codex habet *quo* et *quoque*. Ergo suasit Clarkius hanc lectionem: *Eodem temp. Aedui Ambarri necess.* — quam Oudendorpius recepit: atque ita sunt Ambarri pars ciuitatis Aeduae, dicunturque Aedui Ambarri, vt Locri Opuntii et Ozolae, ita vt Opuntii sint pars Locrensis ciuitatis. Mihi quidem cum Ciaccono videtur legendum: *Eodem tempore Ambarri, necessarii* — — ceteris omnibus omissis, quia sic est in metaphrasi graeca. Hanc lectionem alius aliter explicare voluit, Ambarros quoque esse Aeduos, Ambarros esse diuersos ab Aeduis, ambos eodem tempore legatos misisse: e quibus explicationibus varietates plures enatae sunt. Infra c. 14 Ambarri ab Aeduis ita distinguuntur, vt non videantur esse pars ciuitatis Aeduae. Idem intelligitur e loco Liuii (5, 34), vbi deinceps enumerantur Bituriges, Aruerni, Senones, Aedui, Ambarri, Carnutes: apertum enim est, Ambarros esse ciuitatem, a ceteris diuersam, vt Aruerni, Carnutes, aliique peculiares gentes Gallicae fuerunt.

non possit. Id Heluetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. Vbi per exploratores Caesar certior factus est, tres iam copiarum partes Heluetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse: de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem peruenit, quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes adgressus, magnam eorum partem concidit: reliqui fugae sese mandarunt, atque in proximas siluas abdiderunt. Is pagus adpellabatur Tigurinus: nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. Hic pagus vnus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, et eius exercitum sub iugum miserat. Ita, siue casu, siue consilio deorum immortalium, quae pars ciuitatis Heluetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persoluit. Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias vltus est, quod eius soceri L. Pisonis auum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

XIII Hoc proelio facto, reliquas copias Heluetiorum vt consequi posset, pontem in Arari faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Heluetii, repen-

adgressus — concidit. Non ipse Caesar fecit, sed per Labienum legatum, vt diserte tradit Plutarch. in Caes. cap. 18.

pagus. Paulo ante dixit, *pars Heluetiorum*: paulo post, *pars ciuitatis Heluetiae.* Facile ergo, quid sit pagus, his comparandis intelligitur. cf. c. 37.

Cassium. cf. c. 7. Haec ipsis his verbis leguntur in Appiani fragmento de bellis Gallicis (p. 755 ed. Steph.), ducta ex Claudii Pauli annalibus.

soceri L. Pisonis. cf. Sueton. Iul. c. 21.

repentino eius aduentu commoti, quum id, quod ipsi diebus viginti aegerrime confecerant, vt flumen transirent, vno illum die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. Is ita cum Caesare agit: Si pacem populus Romanus cum Heluetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Heluetios, vbi eos Caesar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseueraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani, et pristinae virtutis Heluetiorum. Quod improuiso vnum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magno opere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita a patribus maioribusque suis didicisse, vt magis virtute, quam dolo contenderent, aut insidiis niterentur. Quare ne committeret, vt is locus, vbi constitissent, ex calamitate populi Romani et internecione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet.

XIIII His Caesar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Heluetii commemorassent, memoria teneret: atque eo grauius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent: qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellegeret, quare timeret; neque sine caussa timendum putaret. Quod si veteris contumeliae obliuisci vellet; num etiam recentium iniuriarum, quod eo inuito iter per Prouinciam

vinciam

veteris incommodi. Est ipsa illa clades Cassiana.

tribueret sc. quidquam.

eo minus dubitationis, vtrum pacem cum Heluetiis faceret, an bello eos persequi vellet.

vinciam per vim tentassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobrogas vexassent, memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere: consuesse enim deos immortales, quo grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum vlcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, vti ea, quae polliceantur, facturos intellegat; et si Aeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Diuico respondit: Ita Heluetios a maioribus suis institutos esse, vti obsides accipere, non dare, consuerint: eius rei populum Romanum testem esse.

XV Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent: idem Caesar facit, equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni Prouincia et Aeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius nouissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo proelio sublati Heluetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnumquam et nouissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat, ac satis habe-

Ambarros. cf. c. 11.

posse. Sic quidem codd. et vett. edd. Sed vulgo melius, *posset.*

eodem pertinere, eamdem vim habere in animo Caesaris, eum mouere, ne iis pacem concederet.

quo grauius, vt eo grauius doleant.

habebat in praesentia, hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, vti inter nouissimum hostium agmen, et nostrum primum, non amplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

XVI Interim quotidie Caesar Aeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare: nam propter frigora, quod Gallia sub septemtrionibus, vt ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat: eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea vti minus poterat, quod iter ab Arare Heluetii auerterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Aedui; conferri, comportari, adesse dicere. Vbi se diutius duci intellexit, et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco et Lisco, qui summo magistratu praeerat (quem Vergobretum adpellant Aedui, qui creatur annuus, et vitae necisque in suos habet potestatem,) grauiter eos accusat, quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non subleuetur: praesertim quum magna ex parte eorum

pabulationibus. Hoc verbum ab edd. vulgg. abest, culpa Vossii.

vt ante dictum est. An respicit verba capitis primi: *vergit ad septemtriones?*

conferri et *comportari* non subtiliter distinxerim; putem tamen conferri a singulis, comportari in vnum locum id, quod singuli contulerant. In metaphr. gr. est ἀθροίζεσθαι et ἄγεσθαι.

magistratu, datiuo casu sine accessione vocalis i, quod solemne Caesari fuisse, Gellius N. A. 4, 16 demonstrauit. *Cellar.* Plura exempla Oudendorpius collegit. De summo Aeduorum magistratu quaedam traduntur infra 7, 33.

eorum precibus adductus bellum susceperit, multo etiam grauius, quod sit destitutus, queritur.

Tum demum Liscus, oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: Esse nonnullos, XVII
quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui priuatim plus possint, quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod praestare dicant, si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum, quam Romanorum imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, si Heluetios superauerint Romani, vna cum reliqua Gallia Aeduis libertatem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur, hostibus enunciari: hos a se coerceri non posse: quin etiam, quod necessario rem coactus Caesari enunciarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit; et ob eam caussam, quam diu potuerit, tacuisse.

Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem, designari sentiebat: sed, quod pluri- XVIII
bus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet: quaerit ex solo ea, quae in conuentu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera. Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum nouarum: compluris annos

precibus adductus. Conf. c. 11.

neque dubitare debeant. Turbatur in verbo *debeant* syntaxis, nam non pendet hoc verbum ab aliquo superiorum. Clarkius in *debere* voluit mutari, Oudendorpius omitti. Sed non puto, ex omni ἀνακολουθίᾳ faciendam esse legitimam consecutionem orationis.

ab aliis quaerit. Abest *quaerit* ab edd. vulgg. Sed exstat in omnibus codicibus.

portoria reliquaque omnia Aeduorum vectigalia paruo pretio redemta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumtu semper alere, et circum se habere: neque solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse: atque huius potentiae caussa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse: ipsum ex Heluetiis vxorem habere: sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse: fauere et cupere Heluetiis propter eam adfinitatem: odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum aduentu potentia eius deminuta, et Diuitiacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem regni obtinendi per Heluetios venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Caesar in quaerendo, quod proelium equestre aduersum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus, (nam equitatu, quem auxilio Caesari Aedui miserant, Dumnorix praeerat) eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

XVIIII Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quod obsides inter

Diuitiacus restit. Cf. c. 3. *imperio pop. Rom.* i. e. imperante pop. Rom. Sed 2, 1 est, *in imperio*, eodem sensu et modo additur, modo omittitur illud *in*.

proelium equestre. Cf. c. 15.

quod — — traduxisset, i. e. impetrasset a Sequanis, vt per fines suos Heluetios ire paterentur. Cf. c. 9.

ter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Aeduorum accusaretur: satis esse caussae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus vnum repugnabat, quod Diuitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat: nam, ne eius supplicio Diuitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priusquam quidquam conaretur, Diuitiacum ad se vocari iubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliae prouinciae, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit: petit atque hortatur, vt sine eius offensione animi vel ipse de eo, caussa cognita, statuat, vel ciuitatem statuere iubeat.

XX Diuitiacus multis cum lacrimis, Caesarem complexus, obsecrare coepit, ne quid grauius in fratrem statueret: scire se, illa esse vera, nec quemquam ex eo plus, quam se, doloris capere, propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se creuisset: quibus opibus ac neruis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam vteretur: sese tamen et amore fraterno, et existimatione vulgi commoueri.

iniussu suo, iniussu Caesaris.

insc. ipsis, i. e. ciuibus.

in concilio Gall. Cf. c. 16 — 18.

et ostendit. Hacc verba absunt ab edd. vulgg.

Quod si quid ei a Caesare grauius accidisset, quum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum, non sua voluntate factum: qua ex re futurum, vti totius Galliae animi a se auerterentur. Haec quum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit: consolatus rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, vti et reipublicae iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat; fratrem adhibet; quae in eo reprehendat, ostendit; quae ipse intellegat, quae ciuitas queratur, proponit; monet, vt in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, vt, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte consedisse milia passuum ab ipsius castris octo: qualis esset natura montis, et qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legio-

reipubl. iniuriam, factam reipublicae.

legatum pro praetore. Augustus, formam ciuitatis constituens, et prouinciarum romanarum rationem describens, esse voluit legatos pro praetore, (πρεσβευτὰς ἀντιστρατηγούς. Dio Cass. 41, 13. p. 705. ed. Hamb.) qui fuere praesides prouinciarum. Cum ergo Labienus non potuerit hoc sensu esse legatus pro praetore, placuit non nullis, *propere* potius legere, quam *pro praetore*, sed codd. inuitis. At Carrio (antiqu. lect. 3, 8) et Vrsinus ad h. l. et Spanhemius (de vsu et praest. numism. p. 560. quorum scriptorum locos Cellarius iam indicauit) e numis, tempore Augusti antiquioribus, ostenderunt, etiam liberae reipublicae aetate fuisse legatos pro

legionibus et iis ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis adscendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Sullae, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

Prima luce, quum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mile et quingentis passibus abesset, neque, vt postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni, cognitus esset: Considius equo admisso ad eum adcurrit; dicit, montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri; id se a Gallicis armis atque insignibus cognouisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, vt erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, vt vndique vno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros exspectabat, proelioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Caesar cognouit, et montem XXII

 a suis

pro praetore, qui, vt Spanhemii verbis vtar, vice praetorum, sub auspiciis proconsulis aut imperatoris, parti exercitus aut prouinciae praeerant. Cui descriptioni congruit ea, quae iam ante in Vrsini nota ad h. l. proposita erat, sed auctior vna parte: scilicet, legatum *absente proconsule* aliquo missum dictum videri legatum pro praetore. Ac talis fuit Labienus, etiamsi, quod iam Oudendorpius animaduertit, Labienus aliis omnibus locis simpliciter legatus Caesaris dicitur, vt adeo locus noster plane singularis, res vero ipsa non extra omnem dubitationem posita videatur. In metaphr. gr. est ὑποςρατηγὸς, sine illo *pro praetore*. Vrsini sententiam Dauisius suam fecit.

insignibus. v. ind.

a suis teneri, et Heluetios castra mouisse, et Considium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. Eo die, quo consuerat, interuallo, hostes sequitur, et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, quum exercitu frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimauit, iter ab Heluetiis auertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitiuos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Heluetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, proelium non commisissent; siue eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent; commutato consilio atque itinere conuerso, nostros a nouissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt.

XXIIII Postquam id animum aduertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit, equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, vti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocaret: ac totum montem hominibus compleri, et interea sarcinas in vnum locum conferri, et eum ab iis, qui

oppido Aeduorum. Scilicet ab Aeduis potissimum Caesar frumentum exspectabat. Cf. c. 16. Hoc oppidum intelligendum est, cum Plutarchus (in Caes. c. 18), hanc rem attingens, dicit: Καῖσαρ εἰς πόλιν τινὰ φίλην ἄγει τὸν στρατόν.

quas — conscripserat. Cf. c. 10.

qui in ſuperiore acie conſtiterant, muniri iuſſit. Heluetii, cum omnibus ſuis carris ſecuti, impedimenta in vnum locum contulerunt: ipſi, confertiſſima acie reiecto noſtro equitatu, phalange facta, ſub primam noſtram aciem ſucceſſerunt.

XXV Caeſar, primum ſuo, deinde omnium ex conſpectu remotis equis, vt aequato omnium periculo ſpem fugae tolleret, cohortatus ſuos, proelium commiſit. Milites, e loco ſuperiore pilis miſſis, facile hoſtium phalangem perfregerunt. Ea disiecta, gla-

phalange facta. Oroſius (6, 7), vbi ea tractat, quae Caeſar infra (c. 52) narrauit, perſpicue deſcripſit phalangem Germanorum, quae deſcriptio, propter Germanorum cum Gallis ſimilitudinem, etiam in Gallorum phalangem, de qua hic ſermo eſt, conuenit. Dicit ergo, fieri Germanorum phalangem, *coacto in vnum agmine, ſcutisque ſupra caput contextis.* Itaque phalanx Germanorum fuit eadem, quae teſtudo Romanorum, quam Liuius 34, 39, et Arrianus in Tactic. p. 33 deſcripſerunt. Ipſe vero Caeſar infra dicit, milites Romanos in phalangas Germanorum inſiliiſſe, *ſcuta* manibus reuulſiſſe, et *deſuper* vulneraſſe hoſtes: quae quidem indicant, contexta fuiſſe ſcuta ſuper capita. Oroſii locum iam Rhellicanus et Manutius cum noſtro compararunt. Igitur phalanx h. l. non tam eſt *συνασπισμός*, vt Gesnero in Theſ. Lingu. Lat. viſum eſt, quam *χελώνη*. vid. omnino Arrianus loco paulo ante indicato.

ſuo (equo remoto). Plutarch. in Caeſ. c. 18. *Ὡς τῷ Καίσαρι ἵππος προσήχθη, τούτῳ μὲν, ἔφη, νικήσας χρήσομαι πρὸς τὴν δίωξιν, νῦν δ' ἴωμεν* (ſc. πεζοὶ) *ἐπὶ τοὺς πολεμίους· καὶ πεζὸς ὁρμήσας ἐνέβαλε,* Cf. Sueton. Iul. c. 60, quem locum omnes interpretes iam contulerunt.

ex conſpectu. Non iungenda ſunt haec, *omnium ex conſpectu;* ſed haec, *remotis ex conſpectu equis.* Puderet hoc monere, niſi vidiſſem, quosdam offenſos fuiſſe verbis, *ex conſpectu,* eaque deleta voluiſſe: quod iis non potuiſſet in mentem venire, niſi inepte coniunxiſſent cum genitiuo *omnium.*

gladiis destrictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis vno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque euellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant; multi vt diu iactato brachio praeoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi, et pedem referre, et, quod mons suberat circiter mile passuum, eo se recipere coeperunt. Capto monte et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter XV agmen hostium claudebant, et nouissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto adgressi, circumuenere: et id conspicati Heluetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, et proelium redintegrare coeperunt. Romani conuersa signa bipartito intulerunt: prima ac secunda acies, vt victis ac submotis resisteret; tertia, vt venientes exciperet.

Ita

pluribus scutis — colligatis. Nam scuta capitibus sic imponebantur, vt non margo marginem tangeret, et veluti fricaret, sed vt scuti vnius pars fere dimidia tegeret scuti alterius superficiem fere dimidiam. Ergo ictu pilorum poterant commode scuta ad minimum duo transfigi, atque ita ferro colligari s. adfigi alterum alteri.

conuersa signa intulerunt, h. e. conuersione facta (sie machen eine Schwenckung) intulerunt signa hosti. Nescio, quid difficultatis h. l. quaesiuerint interpretes: nam statu et τάξει exercitus hostilis mutata, etiam status et τάξις exercitus Romani mutata est. Si non omnes mutarunt τάξιν, tamen pars eorum eam mutauit, et de his illud *conuersus* intelligendum est.

exciperet. Si codd. et vett. edd. sequi velimus, legendum erit *sustineret*, cui Oudendorpius praetulit *exciperet*, quia putat elegantius, quam quod a librariis profectum sit. Quod mihi non videtur: nam *excipere* et *sustinere* tam crebro et con-

XXVI Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetus sustinere non possent, alteri se, vt coeperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto proelio, quum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, auersum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecerant, et e loco superiore in nostros venientes tela coniiciebant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiiciebant, nostrosque vulnerabant.

constanter in hac re dicuntur, vt neutrum videatur elegantius.

hora septima. Est *circiter* prima pomeridiana, e ratione nostra. Veteres noctium et dierum spatia *sub aequinoctium* sic diuiserunt, vt nox inciperet ab nostra sexta hora vespertina, desineretque in sexta matutina; diei vero initium esset sexta matutina, et finis sexta vespertina. Itaque dies constabat duodenis horis, quae a prima ad duodecimam deinceps numerabantur: nox quaternis vigiliis, vigiliae ternis horis: quamquam et noctis hora prima, secunda, etc. numeratae sunt, vt 8, 35. B. Af. 70. *Crescente* vero et *decrescente* die, erant horae illae duodenae longiores aut breuiores, vt et vigiliae. Aen. Tact. c. 22. Semper vero nostra duodecima, ipse medius dies, est veterum hora sexta, ideoque regrediendo et progrediendo reperiri *circiter* (et sic intellexi, quoties monui) potest comparatio nostrarum et veterum horarum.

mataras. Hoc nomine genus teli Gallici adpellatum est, cuius mentionem Liuius (7, 24), et auctor librorum ad Herennium (4, 32), et alii fecerunt; quos diligenter enumerauit Drakenborgius ad Liuium. Strabo (4, pag. 196) dicit esse εἶδος παλτοῦ, et gr. metaphr. Caesaris παλτὸν h. l. posuit. Hesychius Μαδάρεις esse dicit πλατύτερα λογχίδια, et verbum Celticum esse diserte monet. Ceterum vt adpareret, et *madaris*, et *materis*, et *mataris* scribi solere: nam barbarorum verborum

Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque vnus e filiis captus est. Ex eo proelio circiter milia hominum CXXX superfuerunt, eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso; in fines Lingonum die quarto peruenerunt, quum et propter vulnera militum, et propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas litteras nunciosque misit, ne eos frumento, neue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco, quo Heluetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi coepit.

XXVII Heluetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere conuenissent, seque ad pedes proiecissent, suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum exspectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Caesar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur et con-

scriptura variat: sic *mazacas*, quod in edd. Caesaris irrepserat, plane vitiosum est.

Orgetorigis filia. Tradit Plutarchus (Caes. cap. 18), interfuisse huic proelio mulieres et liberos Gallorum, (solebant enim exercitum sequi,) et pertinaciter pugnantes cateruatim occubuisse.

nullam partem — intermisso. Haec puto delenda: voluit aliquis verbum *continenter* explicare, et in margine scripsit, *nullam partem noctis itinere intermisso.* Etiam Gruterus et Oudendorpius ταυτολογίᾳ offensi sunt, et abiunt haec verba a graeca metaphrasi.

eodem loco. Contra codd. post hoc verbum edd. vulgg. addiderant, *illos.*

suum aduentum, suum reditum.

conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum milia VI eius pagi, qui Vrbigenus adpellatur, siue timore perterriti, ne armis traditis supplicio adficerentur, siue spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dediticiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte ex castris Heluetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

Quod vbi Caesar resciit, quorum per fines ierant, his, vti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperauit: reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, vnde erant profecti, reuerti iussit, et quod, omnibus fructibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit, vt his frumenti copiam facerent: ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit, eum locum, vnde Heluetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Heluetiorum fines transirent, et finitimi Galliae prouinciae Allobrogibusque essent. Boios, petentibus XXVIII

Aeduis,

Vrbigenus. Sic quidam codd. et edd. quamquam in plerisque est *Verbigenus*, aut *Virbigenus*, aut *Verbiginius*. Sed Cellarius (in notit. orbis ant. p. 275) post Cluuerium ex Antonini itinerario (p. 348 ed. Wesseling.) ostendit, *Vrbigenus* esse veram lectionem, quia in illo itinerario *Vrba*, oppidum Heluetiae, occurrit. Ritterus in hist. vet. Galliae p. 54 existimat, vetus verbum fuisse *Vrbegoew* vel *Vrbege*, idque significare tractum ad Vrbam: nam Gau, Gow, Ga, Ge esse tractum, neminem fugit. Cf. 1, 12 et 37 de pagis.

incenderant. Cf. c. 5.

Id — fecit. Repetit et laudat Plutarch. in Caes. c. 18.

Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, vt in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem iuris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXVIIII In castris Heluetiorum tabulae repertae sunt, litteris Graecis confectae, et ad Caesarem relatae, qui,

tabulae, literis Graecis confectae. Etiam alio horum commentariorum loco (6, 14) Caesar tradit, Druidas in rebus, quae non ad ipsorum disciplinam pertineant, h. e. priuatis ac publicis rationibus, literis graecis vti solere. Literas graecas hic sermonem graecum interpretor. Haec ipsa refert Strabo (4. p. 181): nam paulo ante suam aetatem in Gallia dicit inualuisse morem, formulas pactorum, rerum contractarum, mutuique negotii graece scribendi: τὰ συμβόλαια ἑλληνιστὶ γράφουσι. Et h. l. ἑλληνιστὶ interpretor, *lingua graeca.* Cum ergo hic mos iam Caesaris aetate viguerit in Gallia, constitui potest, illud *paulo ante Strabonis aetatem* sic capiendum esse, vt iam ante Caesaris in Galliam aduentum statuamus hunc morem ibi introductum. Haec de tempore, quod nos quidem sciamus. Modus autem, quo literae graecae in Galliam importatae sunt, ab eodem Strabone traditur: nam Massilienses, colonia graeca (Strabo 4. p. 179. Iustin. 43, 4), paulo ante Strabonis aetatem tantum Graecorum amorem iniecerunt Gallis, ὥστε καὶ συμβόλαια Ἑλληνιστὶ γράφειν. Si Galli eo vsque imitati sunt Graecos, vt *adeo* (ὥστε καὶ) formulas istiusmodi graece scriberent, non in vno hoc genere fuerunt Hellenistae, sed cum in aliis, tum in hoc nominatim: et mirum est, amorem illum vsque eo processisse, vt in his adeo aliquid innouarent, in quibus homines vulgo tenacissimi sunt moris patrii. Ergo per Massilienses occasio graece scribendi Gallis oblata est. Quodsi Caesaris tempore Druidae tantum, aut potissimum, vsum graecarum literarum habuerunt; (in barbaris enim gentibus talia non solent celeriter et apud omnes inualescere,) neque omnia omnino, sed, quantum nobis constat, formulae rerum contractarum graece scriptae sunt: non existimandum est, omnes Gallos Caesa-

quibus, in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent: et item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latobrigorum XIIII, Rauracorum XXIII, Boio-

Caesaris tempore graecarum literarum intelligentes fuisse; sed hanc fuisse partem doctrinae Gallicae, si quis graece sciret. Quod ergo Caesar legato suo epistolam, Graecis literis consignatam, misit, ne intercepta legi a Neruiis posset (5, 48), id non potest iis, quae antea dixi, opponi, aut inde concludi, Gallos graece nesciuisse, quia graece scriptam epistolam non potuerint intelligere, ideoque, si quando literae graecae a Gallis vsurpatae dicantur, intelligendas esse formas et figuras literarum graecarum, per quas vocabula Gallica expressa sint, vt si quis germanica verba formis literarum latinarum exprimat. Iam enim monui, non Gallos omnes graece intellexisse, sed eos, qui docti essent atque haberentur. Accedit, quod Neruii maxime feri et remotissimi a cultioribus Gallis fuere, (vid. 2, 4 et 15) vt ab his ad illos aut non, aut sero demum vsus linguae graecae propagatus videatur. Alterum, quod sententiae supra propositae magis adversari videtur, est ex eo horum commentariorum loco (1, 19), vbi Caesar cum Diuitiaco, nobilissimo Galliae viro, eodemque Druida (Cic. de Diuin. 1, 41), per interpretem locutus dicitur: id quod negant necessarium fuisse, si Diuitiacus graece intellexisset: ita enim Caesarem cum eo graece loqui potuisse. Sed et hic habeo, quod respondeam. Concedam, Diuitiacum esse eumdem, de quo Cicero loquitur, adeoque fuisse Druidam; concedam, eum tabulas formulasque rerum contractarum graecas conficere potuisse; tamen negem, eum loqui graece potuisse. Quis nescit, quanto interuallo distet facultas intelligendae alicuius linguae, certarumque formularum concipiendarum, a facultate loquendi? praesertim cum, quae Galli graece consignarunt, fuerint omnia ex vno genere, tabulae et formulae. Sed potest aliquis vsu has cogni-

 tas

Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre possent, ad milia XCII. Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu

tas et tritas habere; sunt enim paucorum et certorum verborum; et tamen carere facultate omnia verbis exprimendi illo sermone, quo sermone formulas solemnes vsurpat, aut intelligendi quodlibet colloquium, eo sermone habitum, aut adeo libros legendi. Cum ergo mihi videantur difficultates remoueri posse, quas opponunt ei sententiae, quae graecas literas his in locis interpretatur *sermonem graecum*: non possum certam et indubitatam dicere eorum sententiam, qui literas graecas esse malunt formas et figuras literarum graecarum: quamquam plerique interpretes Caesaris, atque etiam Fabricius ad Cassium Dionem (40, 9), rem sic intelligi volunt, atque etiam sic intelligi potest. Illud libenter concedo, in hoc loco, qui de tabulis censualibus exponit, posse et debere tantum formas literarum graecarum intelligi, cum nihil scribendum fuerit, nisi nomina pagorum, familiarum, hominum, et notae numerorum: quae sane sunt vocabula Gallica, literarum graecarum figuris expressa. Sed hic locus rem non conficit: quaerendum erat de omnibus locis, vbi fit mentio literarum graecarum inter Gallos. Ac si hoc vno loco posset sic, vt plerique volunt, accipi, tamen in aliis locis fuerit durum, praesertim cum causae, quare sic putent intelligi debere, non sufficere videantur.

Summa omnium — — milia CCCLXVIII. Sed multum variant scriptores in hoc numero. Plutarchus in Caes. c. 18 τριάκοντα μυριάδας Gallorum fuisse dicit: Polyaenus in strategem. (8, 23 p. 735) ὀκτὼ μυριάδας Helvetiorum: Strabo (4, p. 193) periisse refert Gallorum τετταράκοντα μυριάδας, reliquos (octo milia fuisse dicit) domum rediisse. Qui omnes scriptores cum numeros non aliunde potuerint certa fide cognoscere, quam e Caesaris commentariis, et tamen tantopere varient: sequitur, vti Casaubonus ad Strabonem monuit, et res ipsa declarat, librarios errorem introduxisse, confusis turbatisque numerorum notis.

censu habito, vt Caesar imperauerat, repertus est numerus milium C et X.

Bello Heluetiorum confecto, totius fere Galliae legati, principes ciuitatum, ad Caesarem gratulatum conuenerunt: intellegere sese, tametsi, pro veteribus Heluetiorum iniuriis populi Romani, ab iis poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex vsu terrae Galliae, quam populi Romani accidisse: propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Heluetii reliquissent, vt toti Galliae bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque ciuitates stipendiarias haberent. Petierunt, vti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere, idque Caesaris voluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa, diem concilio constituerunt, et iureiurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. XXX

Eo concilio dimisso, iidem principes ciuitatum, qui ante fuerant ad Caesarem, reuerterunt, petieruntque, vti sibi secreto in occulto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enunciarentur, quam vti ea, quae vellent, impetrarent, propterea quod, si enun- XXXI

Helu. iniur. pop. Rom. quas iniurias Heluetii fecerunt populo R. Sic et c. 20. *iniuria reipublicae.*

fuerant ad Caesarem, i. e. apud Caesarem.

secreto in occulto. Sic quidem codices; sed vel *secreto,* vel *in occulto* tollendum esse, quis non sponte videt?

enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Diuitiacus Aeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Aruernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, vti ab Aruernis Sequanisque Germani mercede arcesserentur. Horum primo circiter milia XV. Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad C et XX milium numerum; cum his Aeduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute, et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare, nobilissimos ciuitatis, et iureiurando ciuitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium a populo Romano imploraturos, neque recusaturos; quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. Vnum se esse ex omni ciuitate Aeduorum, qui adduci non potuerit, vt iuraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex ciuitate profugisse, et Romam ad senatum venisse, auxilium postulatum, quod solus neque iureiurando neque obsidibus teneretur. Sed peius victoribus Sequanis, quam Aeduis victis, accidisse: propterea quod Ariouistus, rex Germanorum,

potentatu. Monuit Cellarius, idem verbum apud Liv. 26, 38, et Lactant. div. inst. 6, 17 legi. vid. Bunemannus ad Lactant.

mercede. Cf. 6, 12.

clientes. v. ind.

Romam — venisse. Cic. de Diuin. 1, 41. *Dauis.*

norum, in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupauisset, et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum XXIIII ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, vti omnes ex Galliae finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariouistum autem, vt semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum sit Admagetobriae, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri. Nisi si quid in Caesare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciundum, quod Heluetii fecerint, vt domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant, fortunamque, quaecumque accidat, experiantur. Haec si enunciata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat. Caesarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani deter-

Harudes vicini Marcomannis inter Rhenum et Danubium, a fontibus nouum. *Cellar.*

Admagetobria ignotus locus, a nemine praeterea memoratus. *Cellar.* Vulgatae edd. et metaphr. gr. *Amagetobriae* contra codices.

exempla cruciatusque, i. e. exempla cruciatuum: exempla vero sunt, *genera*. Vulgo omiserunt *que*, quia non viderant, esse ἓν διὰ δυοῖν.

rere posse, ne maior multitudo Germano
num transducatur: Galliamque, omnem
visti iniuria posse defendere.

XXXII Hac oratione ab Diuitiaco habit
aderant, magno fletu auxilium
coeperunt. Animaduertit Caes
bus Sequanos nihil earum rer
teri facerent; sed tristes, ca
intueri. Eius rei quae causs
quaesiit. Nihil Sequani res
tristitia taciti permanere.
quaereret, neque vllam o
posset, idem Diuitiacus
esse miseriorem grauior
rum, quam reliquorum
quidem queri, nec a
absentisque Ariouisti
adesset, horrerent:
fugae facultas da
fines suos Ariou
omnia in eius
sent perfer

XXXIII His
v

io
iuriis
dimisit,
antur, quare
endam putaret;
consanguineosque
saepe-

nsangu. Cic. ad
acit. Ann. 11,
Panegyr. c. 2.

in ſeruitute at-
eorum-
nos in-
Romani
arbitrabatur.
ere Rhenum
um multitudi-
culoſum vide-
rbaros tempera-
omnem Galliam
tonique feciſſent,
e in Italiam con-
anos a Prouincia
uibus rebus quam
Ipſe autem Ario-
arrogantiam ſum-
ur.

vt ad Ariouiſtum lega- XXXIIII
ſtularent, vti aliquem lo-
colloquio diceret: velle ſe-
mis vtriusque rebus cum eo
Ariouiſtus reſpondit: Si quid
us eſſet, ſeſe ad eum venturum
lle ſe velit, illum ad ſe venire opor-
rea ſe neque ſine exercitu in eas partes
nire audere, quas Caeſar poſſideret; ne-
citum ſine magno commeatu atque emoli-
in vnum locum contrahere poſſe: ſibi au-

 tem

ubri Teutonique. Vel-
12. Florus 3, 3. Eu-
5, 1. *Cellar.* De cau-
belli h. l. commemoratis
vid. ad c. 35.
legatos. Al. *legatum.*

Alii omittunt hoc verbum: et poteſt omitti.
diceret. Alii *deligeret*, quae eſt interpretatio.
emolimento, labore, opera. Vt enim *eniti* eſt, nitendo perue-

tem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari, aut omnino populo Romano negotii esset.

XXXV His responsis ad Caesarem relatis, iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo populique Romani beneficio adfectus, quum in consulatu suo rex atque amicus a senatu adpellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, vt in colloquium venire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret; haec esse, quae ab eo postularet: primum, ne quam hominum multitudinem amplius trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet, Sequanisque permitteret, vt, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neue Aeduos iniuria lacesseret, neue his sociisque eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo

peruenire aliquo, vel efficere aliquid; *nisus* autem laborem et operam significat: sic est *emoliri*, moliendo conandoque peruenire aliquo, efficere aliquid, et *emolimentum* ipse labor. Quidam legi maluerunt *molimentum*, quod non differret ab illo altero, *emolimentum*. In codd. autem h. l. constanter legitur, *emolumento*. Ac putant plerique interpretes, *emolumentum* et *emolimentum* non magis differre, quam *monumentum* et *monimentum*, et cum emolimentum primo significet molitionem et susceptionem, significare deinde etiam effectum molitionis, profectum, atque fructum. Et hanc sententiam probo. De his etiam editores Velleii Pat. ad 1, 17, et nuperrime Ruhnkenius ad 2, 78 eiusdem scriptoris, disputarunt. Exempla verbi, hoc modo vsurpati, iam Gesnerus in Thes. Lat. Lingu. diligenter tractauit, sed ita, vt vellet *emolimentum* scribi, vbi esset molitio, ne cum *emolumento*, h. e. fructu, confunderetur.

re futuram: si non impetraret, sese, quoniam M. Messala M. Pisone Coss. senatus censuisset, uti, quicumque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo reipublicae facere posset, Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Aeduorum iniurias non neglecturum.

XXXVI Ad haec Ariouistus respondit: Ius esse belli, vt, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non praescriberet, quemadmodum suo iure vteretur; non oportere sese a populo Romano in suo iure impediri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo aduentu vectigalia sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides redditurum non esse, neque iis, neque eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent,

Mess. et Pis. Coss. A. V. C. 693.

quod com. reip. fac. posset, ita facere, ne resp. inde detrimentum caperet.

se Aed. iniur. Est *se* repetitio prioris illius *sese*, quod *sese* etsi in codd. et edd. vett. legebatur, tamen alii omiserant, alii in *scire sese* mutarant.

non neglecturum. De hac omni re Dio Cassius 38, 34 monet, Caesarem haec Ariouisto nunciandae curasse, non tam vt terrorem ei incuteret, quam vt eum irritaret, et hac ratione bellum captaret: omnino enim Caesarem quiduis egisse, vt aliud ex alio bellum necteretur in Gallia. Cf. ibid. c. 31. et Sueton. Iul. c. 24. Ergo illae omnes speciosissimae caussae, quae supra c. 33 expositae sunt, a Caesare, scriptore, nimio belligerandi studio praetextae sunt.

essent, longe iis fraternum nomen populi Romani afuturum. Quod sibi Caesar denunciaret, se Aeduorum iniurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse. Quum vellet, congrederetur; intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos XIIII tectum non subissent, virtute possent.

XXXVII Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur, et legati ab Aeduis et a Treuiris veniebant: Aedui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse: Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; iis praeesse Nasuam et Cimberium fratres. Quibus rebus Caesar vehementer commotus, maturandum sibi existimauit, ne, si noua manus Sueuorum cum veteribus copiis Ariouisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit.

Quum

fraternum nomen. Cf. c. 33. Vulgo legitur: *longe ab his fratr.* — — vid. ind. in *abesse.*

inter annos. Vulg. *intra.*

Harudes. Cf. c. 31.

Treuiri autem sc. nunciatum veniebant.

pagos centum Sueu. i. e. milites, ex singulis centum pagorum delectos: nam centum omnino pagi Sueuorum fuerunt, e quibus quotannis singula millia armatorum educebantur. Cf. 4, 1. *Cellar.* Tralatitium est, Latinos pagum ita dixisse, vt exprimerent hoc verbo id, quod nostri maiores dixerunt *Gau*, cuius verbi vestigia in pluribus regionum nominibus supersunt. Vid. c. 12, et 27, et praeter alios Dithmarum ad Taciti German. c. 12, vbi scriptores de hac re collegit, et Wachteri Glossarium germanicum in *Gau.*

Quum tridui viam processisset, nunciatum est XXXVIII. ei, Ariouistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a suis finibus processisse. Id ne accideret, magno opere sibi praecauendum Caesar existimabat: namque omnium rerum, quae ad bellum vsui erant, summa erat in eo oppido facultas; idque natura loci sic muniebatur, vt magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis, vt circino circumductum, paene totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod est non amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita vt radices montis ex vtraque parte ripae fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido coniungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit, occupatoque oppido, ibi praesidium collocat.

Dum

Dubis. Certum est e Strabone (lib. 4. p. 186 et 192), Dubin, Galliae fluuium, cum Arari coniunctum, in Rhodanum influere: et fuit ibi, vbi hae res gestae sunt, quae h. l. exponuntur. Cum ergo in codd. varietur vehementer, (nam scribitur Alduabis, Alduadubis, Alduadusius, Adduadubis, Alduasdubis) maluit Cellarius post Valesium et Vossium aliquid certi ponere, et *Dubis* h. l. legendum esse iudicauit. Hunc reliqui editores Caesaris secuti sunt. Vnde fluxerit illa corruptio, et qui factum sit, vt veteres libri constanter ab initio aliquot syllabas adderent, quis inuestiget? Putet aliquis, quia flumen Ἀδούας ter a Strabone commemoratur (p. 192. 204. 209), in hoc fortassis esse aliquid adminiculi; sed ille Aduas est ad lacum Larium, procul a Sequanis, in quorum finibus hae res gestae sunt, remotum.

contingant sc. ripam.

XXXVIII Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commeatusque caussa moratur, ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse praedicabant, saepenumero sese cum eis congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse, tantus subito timor omnem exercitum occupauit, vt non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis, reliquisque, qui, ex vrbe amicitiae caussa Caesarem secuti, magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari vsum habebant: quorum alius, alia caussa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, vt eius voluntate discedere liceret: nonnulli, pudore adducti, vt timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore paullatim etiam ii, qui magnum in castris vsum habebant, milites, centurionesque, quique equitatui praeerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri,

magnum peric. miserab. quod. Haec verba a codd. pluribus et edd. antt. et metaphrasi gr. absunt; leguntur tamen in quibusdam codd. Lectio incerta est.

testamenta. Per se intelligitur, haec de militaribus testamentis esse capienda, quorum ritus et iura a reliquis testamentis diuersa fuisse, ex Institutionibus Iustiniani (lib. 2. tit. 11.) notum est. Dauisius conferri vult Freinshem. ad Flor. 3, 10.

vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quae intercederent inter ipsos atque Ariouistum, aut rem frumentariam, vt satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Caesari renunciabant, quum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, nec propter timorem signa laturos.

Haec quum animaduertisset, conuocato consilio, omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusauit: primum, quod, aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariouistum, se consule, cupidissime populi Romani amicitiam adpetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque aequitate conditionum perspecta, eum neque suam, neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum, Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur: factum etiam nuper in Italia seruili tumultu, XL

omnium ordinum, i. e. centuriarum. Et cum priores cuiusuis legionis centuriae fuerint honestiores (digniore gradu) ceteris, ideoque primores centuriones ceteris honore praelati, potest illud *omnium ordinum* etiam significare, *omnium graduum*.

postulatis. Cf. c. 35.

de sua (militum) *virtute, aut de ipsius* (Caesaris) *diligentia.*

videbatur. Leg. *videatur.* Etiamnum rem iudicantibus ita videtur.

nuper, post Cimbricum bellum, bello seruili, quod in

tumultu, quos tamen aliquid vſus ac diſciplina, quam a nobis accepiſſent, ſubleuarent. Ex quo iudicari poſſet, quantum haberet in ſe boni conſtantia; propterea quod, quos aliquamdiu inermos ſine cauſſa timuiſſent, hos poſtea armatos ac victores ſuperaſſent. Denique hos eſſe eosdem, quibuscum ſaepenumero Heluetii congreſſi, non ſolum
35. in ſuis, ſed etiam in illorum finibus, plerumque ſuperarint, qui tamen pares eſſe noſtro exercitu non potuerint. Si quos aduerſum proelium et fuga Gallorum commoueret, hos, ſi quaererent, reperire poſſe, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouiſtum, quum multos menſes caſtris ſe ac paludibus tenuiſſet, neque ſui poteſtatem feciſſet, deſperantes iam de pugna et diſperſos ſubito adortum, magis ratione et conſilio, quam virtute, viciſſe. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuiſſet, hac ne ipſum quidem ſperare, noſtros exercitus capi poſſe. Qui ſuum timorem in rei frumentariae ſimulationem anguſtiasque itineris conferrent, facere arroganter, quum aut de officio imperatoris deſperare, aut praeſcribere viderentur. Haec ſibi eſſe curae; frumentum Sequanos,

in Epitome 97 Liu. hiſtoriae memoratur, et a ſeruis Germanis, captis a Mario, geſtum eſt. Itaque Caeſar hoc exemplo demonſtrat, vinci Germanos poſſe. *Cellar.* Idem Glareanus, Glandorpius et Hotomannus monuerant.

quos ſc. ſeruos.

ſubleuarent. Leg. *ſubleuarint*. Res praeterita eſt.

eſſe eosdem. Vulgo addunt, *Germanos*.

adu. proel. et fuga Gall. Cf. c. 31 et 15.

Qui ſuum — conferrent. Simulatio rei frumentariae eſt ſimulatio curae ac timoris, ne frumentum non poſſit ſupportari cf. c. 39: et timorem conferre in ſimulationem rei eſt, ſimulare, timorem oriri ex re.

nos, Leucos, Lingonas subministrare; iamque esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos breui tempore iudicaturos. Quod non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, auaritiam esse conuictam. Suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Heluetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repraesentaturum, et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, vt quam primum intellegere posset, vtrum apud eos pudor atque officium, an timor valeret. Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret; sibique eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Caesar et indulserat praecipue, et propter virtutem confidebat maxime.

XLI Hac oratione habita, mirum in modum conuersae sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmauit. Deinde

Leucos. Belgiam Gallicam inhabitarunt, vicini Lingonibus.

milites. Abest a MSS. Additur in edd. Sed explicandi causa additum est a lectoribus aut librariis. Cf. c. 39 extr. vbi res narrata est.

Heluetiorum bello. Conf. c. 27.

esset. Immo, *fuisset*, e codd. et edd. quibusdam: *was er würde verschoben haben* — — Ceterum hanc orationem Caesaris attigit Plutarchus in eius vita c. 19. Aliam, ex suo ingenio fictam, scripsit Dio Cassius (38, 35 — 47), tamquam a Caesare habitam.

Deinde reliquae legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, uti Caesari satisfacerent: se neque vmquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse, existimauisse. Eorum satisfactione accepta, et itinere exquisito per Diuitiacum, quod ex aliis ei maximam fidem habebat, vt milium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, vt dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias a nostris militibus passuum quatuor et viginti abesse.

XLII Cognito Caesaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset: seque id sine periculo facere posse existimare. Non respuit conditionem Caesar: iamque eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, vltro polliceretur; magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, vti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim quum saepe vltro citroque legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit, ne quem peditem ad colloquium Caesar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: vterque cum equitatu veniret: alia ratione se

per trib. — — centuriones. Hanc lectionem metaphrasis gr. expressit. Sed in plerisque codd. legitur: *cum tribunis m. et pr. o. centurionibus:* quae et ipsa lectio commodum sensum habet, nempe milites deliberasse cum ducibus, quo modo Caesari satis facerent.

quod ex aliis. Vulgo contra codd. additur, *Gallis,* vt mox *quadraginta* pro *quinquaginta.*

se non esse venturum. Caesar, quod neque colloquium interposita caussa tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, vt praesidium quam amicissimum, si quid facto opus esset, haberet. Quod quum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit, plus, quam pollicitus esset, Caesarem ei facere: pollicitum, se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, nunc ad equum rescribere.

XLIII Planicies erat magna, et in ea tumulus terreus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris vtrisque aberat. Eo, vt erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis deuexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariouisti pari interuallo constiterunt. Ariouistus, ex equis vt colloquerentur, et, praeter se, denos vt ad colloquium adducerent, postulauit. [illegible] Vbi eo ventum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemorauit, quod rex adpellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa: quam rem et paucis contigisse, et pro magnis hominum officiis consuesse tribui

rescribere est, aliter scribere, scriptum mutare. Cum ergo is, cuius nomen in peditum catalogo scriptum erat, deinde in equitum catalogum transscribitur, hoc dici potest *rescribere*, quia scriptum mutatur. Sed h. l. omnino dicitur, peditibus vti loco equitum.

equis deuexerat, equis vectos ad illum vsque locum secum deduxerat.

amplissima. Multi codd. *amplissime.* Recte.

et — magnis. Vulgo *et a Romanis pro maximis* contra codd. et vett. edd.

tribui docebat: illum, quum neque aditum, neque caussam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia consecutum. Docebat etiam, quam veteres, quamque iustae caussae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent, quae senatus consulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent: vt omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam adpetissent: populi Romani hanc esse consuetudinem, vt socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse: quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi, quis pati posset? Postulauit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis, aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

XLIIII Ariouistus ad postulata Caesaris pauca respondit; de suis virtutibus multa praedicauit: Transisse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia, ab ipsis concessas; obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod victores victis imponere consuerint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse; omnes Galliae ciuitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se vno proelio fusas

sui nihil, nihil sui iuris, auctoritatis, opum, ditionis. In metaphr. gr. ἰδὸν τῆς σφῶν ὑποβάλλειν.

quod — attulissent, quod possedissent tum, cum ad societatem pop. rom. accessissent.

spe. Cf. c. 31.

stipendium. Cap. 36: *Aedui stipendiarii facti.*

fusas ac superatas esse; si iterum experiri velint, iterum paratum sese decertare; si pace vti velint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam adpetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id se sui muniendi, non Galliae impugnandae caussa facere; eius rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, non venerit, et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam venisse, quam populum Romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae prouinciae fines egressum. Quid sibi vellet? Cur in suas possessiones veniret? Prouinciam suam esse hanc Galliam, sicut illam nostram. Vt ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret: sic item nos esse iniquos, qui in suo iure se interpellaremus. Quod fratres a senatu Aeduos adpellatos diceret, non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, vt non sciret, neque bello Allobrogum proximo Aeduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quae Aedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani vsos esse. Debere se suspicari, simulata Caesarem amicitia,

D 2 quod

fratres. Cf. c. 33. Vulgo legebatur: *Quod ex senatusconsulto Aeduos adpellatos amicos diceret*. Sed cum *fratres* in omnibus fere codd. legeretur, in nullo autem *ex Senatusconsulto*, sed *a Se*: critici tum *fratres* receperunt; tum *a Se* monuerunt esse, a Senatu. Verbum *amicos* alii addunt, alii omittunt.

bello All. proximo. Cf. c. 6.

quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi caussa habere. Qui nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum; id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere posset. Quod si decessisset, et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum, et quaecumque bella geri vellet, sine vllo eius labore et periculo confecturum.

XLV Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et neque suam, neque populi Romani consuetudinem pati, vti optime meritos socios desereret: neque se iudicare, Galliam potius esse Ariouisti, quam populi Romani. Bello superatos esse Aruernos et Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignouisset, neque in prouinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus obseruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus vti voluisset.

XLVI Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nunciatum est, equites Ariouisti propius tumulum accedere, et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros coniicere. Caesar loquendi finem fecit, seque ad suos recepit, suisque imperauit, ne quod omnino telum in hostes reiicerent. Nam etsi sine vllo periculo legionis delectae cum equitatu proelium

a Fab. Max. vid. Strabo l. 6 r. vbi huius victoriae l. 4. p. 191. et epitom. Liv. mentio fit.

lum fore videbat: tamen committendum non putabat, vt, pulsis hostibus, dici posset, eos ab se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariouistus vsus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites fecissent, eaque res colloquium vt diremisset: multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

XLVII Biduo post Ariouistus ad Caesarem legatos mittit, velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae, neque perfectae essent, agere cum eo: vti aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Caesari caussa visa non est, et eo magis, quod pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela coniicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, et hominibus feris obiecturum, existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem, (cuius pater a C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat) et propter fidem, et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ario-

 vistus

per fidem, propter fidem datam et acceptam: vt in illa formula solemni: *ne propter te fidemue tuam captus fraudatusque sim:* apud Cic. de offic. 3, 17.

legatis. Dubitat Dauisius, vtrum hoc verbum praeeunte metaphraste graeco omittendum, an in *legatum* mutandum sit.

poterant. Leg. *potuerant.*

C. Valer. Cf. c. 19 et 53. Si ergo ibi habuit praenomen *Caii*, non potest hic cognomen *Marci* habere, vt in metaphr. gr. et edd. quibusdam legitur: neque diuersos homines fuisse, res ipsa declarat, etsi secus visum est Ciacconio, ita tamen, vt fluctuaret. Monuerunt Dauis. et Oudendorp.

vistus longinqua consuetudine vtebatur, et quod in eo peccandi Germanis caussa non esset, ad eum mittere, et M. Mettium, qui hospitio Ariouisti vsus erat. His mandauit, vt, quae diceret Ariouistus, cognoscerent, et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariouistus conspexisset, exercitu suo praesente, conclamauit: Quid ad se venirent? An speculandi caussa? Conantis dicere prohibuit, et in catenas coniecit.

XLVIII Eodem die castra promouit, et milibus passuum sex a Caesaris castris sub monte consedit. Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias transduxit, et milibus passuum duobus vltra eum castra fecit, eo consilio, vti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Aeduis supportaretur, Caesarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit, vt, si vellet Ariouistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit: equestri proelio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum milia erant sex; totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis caussa, delegerant. Cum his in proeliis versabantur, ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, grauiore vulnere accepto, equo deciderat, circumsistebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta

conclamauit. Ita codd. Sed vulgg. *clamauit*, quasi non posset vnus dici *conclamare*.

sing sing. Dicebant etiam: *vir virum legit*. Tac. Germ. c. 6. Fuit ergo hoc genus peditum, quos Graeci ἁμίππους dixerunt, vt e Xenophontis hist. gr. 7, 5, 23 adparet, vbi plura dixi.

tanta erat horum exercitatione celeritas, vt, iubis equorum subleuati, cursum adaequarent.

Vbi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, vltra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab eis, castris idoneum locum delegit, acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, vti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero XVI milia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quae copiae nostros perterrerent, et munitione prohiberent. Nihilo secius Caesar, vt ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorum; quatuor reliquas in castra maiora reduxit. XLVIIII

Proximo die, instituto suo, Caesar e castris vtrisque copias suas eduxit; paullumque a maioribus progressus, aciem instruxit, hostibusque pugnandi potestatem fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit: acriter vtrimque vsque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captiuis quaereret Caesar, quam ob rem Ariouistus proelio non decertaret; hanc reperiebat caussam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, vt L

 matres

a maioribus. Plerique codd. et edd. addunt *castris*. Recte.

apud Germanos consuetudo. Attigerunt hanc consuetudinem Plutarch. in Caes.

LIII Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinquaginta peruenerunt. Ibi perpauci aut viribus confisi transnatare contenderunt, aut lintribus inuentis sibi salutem repererunt. In his fuit Ariouistus, qui, nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes consecuti equites nostri interfecerunt. Duae fuerunt Ariouisti vxores, vna Sueua natione, quam ab domo secum eduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam: vtraeque in ea fuga perierunt. Duae filiae harum, altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Caesarem, hostes equitatu persequentem, incidit. Quae quidem res Caesari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit, quod hominem honestissimum prouinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat, neque eius

quinquaginta. Hic numerus plane incertus est. Omnes codd. habent *quinque:* vnus Orosius, qui proelium hoc et ipse (6, 7) descripsit, posuit *quinquaginta.* Variant etiam Graeci, qui spatium per stadia metiuntur: nam in Plutarch. Caes. (cap. 19) alii codd. *σταδίους τριακοσίους*, alii *τετρακοσίους* exhibent; in Caesaris metaphrasi graeca *στάδια τετταράκοντα* legitur. Ceterum tironum caussa liceat monere, stadium constare 125 passibus, et octo stadia efficere vnum milliare romanum, siue mille passus.

repererunt. Ita codd. Sed vulgo, *petierunt.*

ab domo secum eduxerat. Incerta lectio est. Alii, *quam domo secum duxerat:* alii, *qu. d. s. edux:* alii, *quam ab d. s. ed.* vel *dux:* alii, *quam d. s. addux.*

honestissimum. c. 19, *princeps Galliae.*

eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quidquam fortuna deminuerat. Is, se praesente, de se ter sortibus consultum dicebat, vtrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur: sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Mettius repertus, et ad eum reductus est.

LIIII Hoc proelio trans Rhenum nunciato, Sueui, qui ad ripas Rheni venerant, domum reuerti coeperunt: quos Vbii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Caesar, vna aestate duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum praeposuit: ipse in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus est.

sortibus. v. ad c. 50.
conuentus. v. ind.

C. IVLII

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

LIBER SECVNDVS

Belgas omnes contra P. R. coniurant, praeter Remos: quorum oppidum Bibrax Caesar liberat. 1 — 11. *Discedentes Belgas insecutus vincit.* 11. 12. *Suessiones, Belloacos, Ambianos in fidem accipit: Neruios fortiter repugnantes debellat.* 12 — 29. *Item Aduatucos.* 29 — 35. *Plures alios P. Crassus superauit.*

Quum esset Caesar in citeriore Gallia in hibernis, ita vti supra demonstrauimus, crebri ad eum rumores adferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare, obsidesque inter se dare: coniurandi has esse caussas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, vt Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare atque inueterascere in Gallia moleste ferebant; partim qui mobilitate et leuitate animi nouis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque his, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna

dixeramus. Cf. 1, 1. *pacata Gallia*, quae proprie dicitur, a Belgis distincta. *Cellar.* vid. 1, 1.

regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant.

II Iis nunciis litterisque commotus Caesar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, et inita aestate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant, seque de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nunciauerunt, manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non existimauit, quin ad eos [duodecimo die] proficisceretur. Re frumentaria prouisa, castra mouet, diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum peruenit.

III Eo quum de improuiso celeriusque omnium opinione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos, Iccium et Antebrogium, primos ciuitatis, miserunt, qui dicerent, se

in imperio nostro, imperante populo rom. Cf. 1, 18.

inita aest. Alii, *ineunte*, vt ἀρχομένου θέρους in gr. metaphr. Cum vero vtraque lectio in codd. pluribus reperiatur promiscue, vix potest dici, vtra verior sit.

interiorem. Sic omnes fere codd. et edd. vett. Sed mutatum hoc est in *vlteriorem.* Enimuero *interior* est ipsa illa *vlterior:* nam altius s. interius in Galliam penetrat, qui vlteriorem Galliam ex Italia adit: huic ergo, ex Italia venienti, illa Gallia est *interior.* Quidquid autem, vt notum est, et Dauisius ad h. l. repetiit, a finibus remotius est, id dicitur *interius*, vt in Tacit. Germ. c. 5. *interiores Germani.*

duodecimo die. Dubia plane sunt haec verba: absunt a codd. plerisque, recte opinor; leguntur in nonnullis; metaphr. gr. vero habet ὡς τάχιστα.

ex Belgis, si quis e Belgis Galliam adeat.

se suaque omnia in fidem atque potestatem populi Romani permittere: neque se cum Belgis reliquis consensisse, neque contra populum Romanum omnino coniurasse: paratosque esse, et obsides dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento ceterisque rebus iuuare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his coniunxisse, tantumque esse eorum omnium furorem, vt ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem iure, iisdem legibus vtantur, vnum imperium vnumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

IIII Quum ab his quaereret, quae ciuitates, quantaeque in armis essent, et quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos ab Germanis; Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse, Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse; solosque esse, qui, patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata, Teutonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint. Qua ex re fieri, vti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata, Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus adfinitatibusque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognouerint. Plurimum inter eos Bellouacos et virtute, et auctoritate, et hominum numero valere: hos posse conficere

qui cis Rhenum incolunt. Sic codd. omnes, excepto vno, et edd. antt. vt Oudendorp. monuit. Recentiores his substituerunt, *qui ripas Rheni incolunt*, quae totidem verbis in gr. metaphr. leguntur.

ficere armata milia centum: pollicitos ex eo numero electa LX, totiusque belli imperium ſibi poſtulare. Sueſſiones ſuos eſſe finitimos, latiſſimos feraciſſimosque agros poſſidere. Apud eos fuiſſe regem noſtra etiam memoria Diuitiacum, totius Galliae potentiſſimum, qui quum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit: nunc eſſe regem Galbam: ad hunc, propter iuſtitiam prudentiamque, ſummam totius belli omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII, polliceri milia armata quinquaginta: totidem Neruios, qui maxime feri inter ipſos habeantur, longiſſimeque abſint: XV milia Atrebates: Ambianos X milia: Morinos XXV milia: Menapios VIIII milia: Caletos X milia: Velocaſſes et Veromanduos totidem: Aduatucos XXVIIII milia, Condruſos, Eburones, Caeraeſos, Paemanos, qui vno nomine Germani adpellantur, arbitrari ad XL milia.

Caeſar Remos cohortatus, liberaliterque oratione proſecutus, omnem ſenatum ad ſe conuenire, principumque liberos obſides ad ſe adduci iuſſit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta ſunt. Ipſe, Diuitiacum Aeduum magno opere cohortatus, V

electa LX. ſc. millia: idque verbum edd. recentiores addiderunt, etſi multi codd. id non habent, vnde Oudendorp. rurſus ſuſtulit.

Galbam. Error ſcripturae videtur, quod Dio Caſſius 39, 1. hunc regem adpellauit Ἀδρᾶι.

XV milia Atrebates. Non modo in nominibus ipſarum gentium eſt ſcripturae diuerſitas in codicibus; ſed numeri quoque ita paſſim variant in iisdem codd. atque edd. tum vero apud Iul. Celſum, metaphraſten graecum, et Oroſium (6, 7), vt profecto nulla ſatis certa lectio vbique conſtitui poſſit.

omnibus copiis contenderunt, et ab milibus paſſuum minus II caſtra poſuerunt, quae caſtra, vt fumo atque ignibus ſignificabatur, amplius milibus paſſuum VIII in latitudinem patebant.

VIII Caeſar primo, et propter multitudinem hoſtium, et propter eximiam opinionem virtutis, proelio ſuperſedere ſtatuit; quotidie tamen equeſtribus proeliis, quid hoſtis virtute poſſet, et quid noſtri auderent, periclitabatur. Vbi noſtros non eſſe inferiores intellexit, loco pro caſtris, ad aciem inſtruendam natura opportuno atque idoneo, (quod is collis, vbi caſtra poſita erant, paullulum ex planitie editus, tantum aduerſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat, atque ex vtraque parte lateris deiectus habebat, et frontem leniter faſtigatus paullatim ad planitiem redibat) ab vtroque latere eius collis transuerſam foſſam obduxit circiter paſſuum CD, et ad extremas foſſas caſtella conſtituit, ibique tormenta collocauit, ne, quum aciem inſtruxiſſet, hoſtes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes ſuos circumuenire poſſent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conſcripſerat, in caſtris relictis, vt, ſi qua opus eſſet, ſubſidio duci poſſent, reliquas ſex

dum, *quae*, vel *quot*, vel *quo*.

paullulum ex plan. editus, leniter accliuis.

aduerſus. An, ea parte, quae aduerſa, e regione erat?

deiectus habebat, varios veluti gradus (Abſaetze), per quos, vt per praecipitia, deſiliendum potius, quam deſcendendum erat. Vno verbo, latera non erant ſenſim aut leniter decliuia.

frontem, i. e. quoad frontem. Alii, *in frontem*, explicandi cauſa ediderunt. Frontem dicit eam partem, quae eſt e regione hominis, ſub monte ſtantis, et a lateribus diſtinguitur: niſi quis malit, eſſe cacumen.

conſcripſerat. Cf. c. 2.

sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. VIIII Hanc si nostri transirent, hostes exspectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, vt impeditos adgrederentur, parati in armis erant. Interim proelio equestri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostris Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt eo consilio, vt, si possent, castellum, cui praeerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent; si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis vsui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

Caesar, certior factus ab Titurio, omnem equi- X tatum et leuis armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine adgressi, magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos, audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumuentos interfecerunt. Hostes, vbi et de expugnando oppido, et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi caussa vi-

 derunt,

demonstratum est. Cf. cap. 5.

comm. n, prob. Vulgo contra codd. *commeatusque nostros sustinebant.*

derunt, atque ipsos res frumentaria deficere coepit; concilio conuocato constituerunt, optimum esse, domum suam quemque reuerti, et, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos vndique conuenirent, vt potius in suis quam in alienis finibus decertarent, et domesticis copiis rei frumentariae vterentur. Ad eam sententiam cum reliquis caussis haec quoque ratio eos deduxit, quod Diuitiacum atque Aeduos finibus Bellouacorum adpropinquare cognouerant. His persuaderi, vt diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat.

XI Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, et domum peruenire properaret, fecerunt, vt consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim Caesar per speculatores cognita, insidias veritus, quod, qua de caussa discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, praemisit. His Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam legatos praefecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi, nouissimos adorti, et multa milia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, quum ab extremo agmine, ad

et, quorum — Leg. *vt, quorum.*

vt potius — Leg. *et pot.*

Diuit. — — *adpropinquare.* Factum erat suasu et hortatu Caesaris. vid. cap. 5.

Hi, nouissimos — *ponerent.* Haec periodus in vulgg. edd. in duas discerpta, et varie perturbata est. Oudendorpius e codd. restituit.

ab extr. agm. i. e. ii in extremo agmine.

ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; priores, (quod abesse a periculo viderentur, neque vlla necessitate, neque imperio continerentur,) exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita sine vllo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque solis sequi destiterunt, seque in castra, vt erat imperatum, receperunt.

Postridie eius diei Caesar, prius quam se hostes ex pauore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit, et magno itinere confecto ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere, quaeque ad oppugnandum vsui erant, comparare coepit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Caesarem de deditione mittunt; et, petentibus Remis, vt conseruarentur, impetrant. XII

Caesar, obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipsius Galbae regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit, XIII

praesidium. Pauci codd. *subsidium.* Caesar libentius *praesidium* hoc sensu dicit. Ceterum Dio Cass. 39, 2, et Plutarch. in Caes. c. 20. hanc expeditionem paucissimis attigerunt.

Galbae. vid. c. 4.

accepit, exercitumque in Bellouacos ducit. Qui quum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter millia passuum quinque abesset, omnes maiores natu, ex oppido egressi, manus ad Caesarem tendere, et voce significare coeperunt, sese in eius fidem ac potestatem venire, neque contra populum Romanum armis contendere. Item quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

XIIII Pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Aeduorum copiis, ad eum reuerterat) facit verba: Bellouacos omni tempore in fide atque amicitia ciuitatis Aeduae fuisse: impulsos ab suis principibus, qui dicerent, Aeduos, a Caesare in seruitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Aeduis defecisse, et populo Romano bellum intulisse. Qui huius consilii principes fuissent, quod intellegerent, quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellouacos, sed etiam pro his Aeduos, vt sua clementia ac mansuetudine in eos vtatur. Quod si fecerit, Aeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint.

XV Caesar honoris Diuitiaci atque Aeduorum caussa sese eos in fidem recepturum et conseruaturum dixit: sed quod erat ciuitas magna inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine praestabat, DC obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis ex

ad eum rev. ad Caesarem. *Sustentare.* Aedui a Belgis auxilium petere solent, vt pares sint bello gerendo.

ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit, qui se suaque omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Neruii attingebant: quorum de natura moribusque Caesar quum quaereret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri, quod iis rebus relanguescere animos eorum, et remitti virtutem existimarent: esse homines feros magnaeque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent, patriamque virtutem proiecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque vllam conditionem pacis accepturos.

Quum per eorum fines triduum iter fecisset, inveniebat ex captiuis, Sabin flumen ab castris suis non amplius milia passuum decem abesse: trans id flumen omnis Neruios consedisse, aduentumque ibi Romanorum exspectare, vna cum Atrebatibus et Veromanduis, finitimis suis: (nam his vtrisque persuaserant, vt eamdem belli fortunam experirentur) exspectari etiam ab his Aduatucorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. XVI

His rebus cognitis, exploratores centurionesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant. Quumque ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis XVII

E 4 com-

ad luxur. pertin. Haec verba ab haud paucis libris absunt. Si omittantur, voluit Caesar dicere, id quod iam Oudendorpius vidit, Neruios omnino nihil mercium velle extrinsecus importari.

animos eorum. Deleuerim *eorum*, quod fieri posse sensit Oudendorp. Si ad Neruios referretur, debebat esse *suos*.

complures, Caesarem secuti, vna iter facerent: quidam ex his, vt postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atque iis demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotii, quum prima legio in castra venisset, reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, vt reliquae contra consistere non auderent. Adiuuabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Neruii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis,) quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi caussa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, et rubis sentibusque interiectis effecerant, vt instar muri hae sepes munimenta praeberent; quo non modo intrari, sed ne perspici quidem posset. His rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruii existimauerunt.

XVIII Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Collis, ab summo aequaliter decliuis, ad flumen Sabin, quod supra nominauimus, verge-

eorum d. cons. — perspecta, cognouerant modum, quo exercitus romanus per illos dies solitus erat iter facere, quale agmen rom. solebat esse.

non modo intrari. Vulgo, *non modo non intrari*, contra codd. Scilicet latini solebant pro *non modo non* ponere *non modo*, sequente illo *sed ne quidem*. Res est tralaticia. Vid. ind. et praeter alios Ernesti Clav. Cic. in *non*.

aequaliter, ita, vt neque eminentiora neque depressiora loca haberet.

vergebat. Ab eo flumine pari adcliuitate collis nascebatur, aduersus huic et contrarius, passus circiter ducentos, infima apertus, ab superiore parte siluestris, vt non facile introrsus perspici posset. Intra eas siluas hostes in occulto sese continebant: in aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

XVIIII Caesar, equitatu praemisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgae ad Neruios detulerant. Nam quod ad hostis adpropinquabat, consuetudine sua Caesar sex legiones expeditas ducebat: post eas totius exercitus impedimenta collocarat: inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant, praesidioque impedimentis erant. Equites nostri, cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu proelium commiserunt. Quum se illi identidem in siluas ad suos reciperent, ac rursus ex silua in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant,

E 5 ceden-

infima; quoad infima loca, quoad radices. Sic c. 8. *frontem fastigatus*. Hoc *infima* Oudendorp. ex vno codice recte restituit: ceteri omnes syntaxin rariorem male mutarant in *infimus*, *infimis*, *inferius*.

apertus, nullis arboribus vestitus.

quod ad hostis (i. e. hostes) *adprop.* Haec est vnius codicis, et tamen vnice vera lectio. Vulgo, *quod hostis* *adpropin.* Sed hostis non adpropinquabat, exspectabat enim trans flumen aduentum Romanorum. v. c. 16. Monuerunt Vrsinus, Dauis. et Oudendorp.

proxime. Cf. c. 2.

porrecta ac. Delendum est *ac*, sensus autem hic: *quem ad finem* (quousque) *loca aperta* (nullis siluis tecta) *porrecta pertinebant* (extendebantur). Vt dicitur, *porrectus extenditur* seu *procurrit*.

cedentes insequi auderent: interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimenso, castra munire coeperunt. Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab his, qui in siluis abditi latebant, visa sunt, (quod tempus inter eos committendi proelii conuenerat) ita, vt intra siluas aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmauerant, subito omnibus copiis prouolauerunt, impetumque in
IIII nostros equites fecerunt. His facile pulsis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, vt paene vno tempore et ad siluas, et in flumine, et iam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX Caesari omnia vno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret: signum tuba dandum: ab opere reuocandi milites: qui paullo longius aggeris

currit, pro, *porrectus est*: sic *porrectus pertinet ad aliquem locum*, pro, *porrectus est vsque ad illum locum*. Varietas lectionis (*ad* pro *ac*, et *aperta loca* pro *loca aperta*) atque dissensus interpretum indicat, lectionem vulg. vitio laborare.

opere dimenso, i. e. spatio dimenso, in quo opus (castra) munire volebant. Puto esse id, quod vsitatius dicitur *castra metari*.

tempus — conuenerat. Cf. cap. 17.

confirmauerant, consilio capiendo, pollicendo, cohortando.

in flumine. Hoc flumen transgressi Neruii volebant Caesaris exercitum, in altera ripa relictum, adoriri. Hinc transgressi flumen erant *in manibus Romanorum*, h. e. prope Romanos, adstantes castris Romanorum, ὑπόγυιοι.

aduerso colle, i. e. ibi, vbi erat collis, qui e regione alterius collis erat. v. c. 18.

sign. tuba dandum. Hoc erat signum ipsius conflictus inchoandi.

geris petendi caussa processerant, arcessendi: acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum: quarum rerum magnam partem temporis breuitas et successus et incursus hostium impediebat. His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque vsus militum, quod, superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere, quam ab aliis doceri poterant; et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter propinquitatem et celeritatem hostium, nihil iam Caesaris imperium spectabant, sed per se, quae videbantur, administrabant.

Caesar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit, et ad legionem decimam deuenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quam vti suae pristinae virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant, quam quo telum adiici posset, proelii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi caussa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, vt non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque XXI

signum dandum, tessera danda. Monuerunt Rhellicanus et Brantius.

successus, accessio, adpropinquatio. Edd. recentiores male hoc verbum omiserunt, quod per codd. satis tutum est.

incursus, ipse impetus, quem faciebant. Si quis tamen cum Dauisio delere velit verba *et incursus*, nihil deerit ad sensus integritatem. In gr. metaphr. tantum est, ἡ τοῦ χρόνου βραχύτης καὶ ἡ τῶν πολεμίων ἐπιδρομή.

galeas induendas. Etiam gr. metaphr. τὰς περικεφαλαίας

tisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu deuenit, quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne, in quaerendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII Instructo exercitu, magis vt loci natura deiectusque collis et necessitas temporis, quam vt rei militaris ratio atque ordo postulabat, quum diuersis locis legiones, aliae alia in parte, hostibus resisterent, sepibusque densissimis, vt ante demonstrauimus, interiectis prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset prouideri, neque ab vno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate fortunae quoque euentus varii sequebantur.

XXIII Legionis nonae et decimae milites, vt in sinistra parte acie constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt, et transire conantes insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitauerunt; et in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes redintegrato proelio in fugam dederunt. Item alia in parte diuersae duae legiones, vndecima et octaua, profligatis Veromandu-

λαίας ἐνδύεσθαι habet. v. ind. Ergo lectionem, *inducendas*, non probo: nam *inducere galeas* mihi videtur significare, eas tegere aliqua re, obducere.

tegimenta erant e corio facta, ne formae et colores, scutis additi, puluere aut aeris iniuria corrumperentur. *Danis.* Hinc apud Cic. N. D. 2, 14, *clypeorum inuolucra.*

deiectus, decliuitas. In gr. metaphr. *τὸ τῦ ὄρους κάταντες.*

demonstrauimus. cap. 17.

acie. Hanc antiquam genitiui formam pro *aciei* restituit e codd. Oudendorpius; et Gellium N. A. 9, 14 contulit.

romanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur. At tum totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima, et non magno ab ea interuallo septima constitisset; omnes Nerui confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars summum locum castrorum petere coepit.

Eodem tempore equites nostri leuisque armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant: et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, praedandi caussa egressi, quum respexissent, et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii caussa ab ciuitate missi ad Caesarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones XXIIII

At tum totis. Erat in codd. *attonitis*, in recentioribus edd. *at totis.* Inde fecit Oudendorp. *at tum totis.*

summum locum castr. Intelligit collem, ad quem castra erant: cf. c. 19. et sic metaphr. gr. cepit, πρὸς τὸ ἄκρον τείνον. Mox cap. 24. summum iugum collis eius dicitur, ad quem collem castra erant.

dixeram. c. 19.

adv. host. occurr. obuiam fiebant hostibus, è regione venientibus per castra, quae hostes iam occupabant.

nes premi et paene circumuentas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diuersos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, ciuitati renunciauerunt.

XXV Caesar, ab decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, vbi suos vrgueri, signisque in vnum locum collatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento; quartae cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis; in his primopilo, P. Sextio

diuersos, alios alio loco.

ab dec. leg. cohort. Cf. cap. 21.

primopilo, i. e. centurione primi pili: hunc enim centurionem putant simpliciter dictum esse primum pilum. Sed cum hoc incertum sit, (v. Gesn. thes. L. L. in *pilus*, et Camerarius ad h. l. Caesaris, qui se dubitare dicit de huius nominis forma,) malim *primi pili*, vt syntaxis sit: *centurionibus vulneratis, in his primi pili* (sc. centurione): plane vt apud Liv. 7, 41. *qui — primus centurio erat, quem nunc primi pili* (sc. centurionem) *adpellant*. In codd. Caesaris et *primopilo*, et *primi pili* legitur, e quo edd. recentiores *primipilo* fecerunt, quae forma ne latina quidem videtur. Gr. metaphr. plane omisit. Sententiae interpretum de hac re, an centurio primi pili etiam dictus sit primus pilus, primipilus, primopilus (Dionys. Halic. 9. p. 567 ed. Sylb.), et quae scriptura praeferenda sit, cognosci possunt e nota Oudendorpii ad h. l. qui iam indicauit notas Glareani atque Drakenborgii ad Liv. 2, 27. et Cortii ad Sallust. Iugurth. c. 38. Lipsium (de milit. rom. 2, 8) eadem tractasse, constat. Equidem arbitror, ex eo, quod v. c. Laetorius dicebatur centurio primi pili, ortam esse hanc ellipsin, *Laetorius primi pili*: quae ellipsis deinde variandae et corrumpendae lectionis occasionem dedit librariis. Sed si

do Baculo, fortissimo viro, multis grauibusque vulneribus confecto, vt iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores; et nonnullos ab nouissimis desertos proelio excedere, ac tela vitare; hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, et ab vtroque latere instare; et rem esse in angusto vidit, neque vllum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab nouissimis vni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit, centurionibusque nominatim adpellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre et manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis vti possent. Cuius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque, in conspectu imperatoris, et iam in extremis suis rebus, operam nauare cuperet, paullum hostium impetus tardatus est.

XXVI Caesar, quum septimam legionem, quae iuxta constiterat, item vrgueri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, vt paullatim sese legiones coniungerent, et conuersa signa in hostes inferrent. Quo facto, quum alios alii subsidium ferrent, neque timerent, ne auersi ab hoste circumuenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legionum duarum, quae in nouissimo

si quem mouet inscriptio, ab Vrsino ad h. l. verbo indicata, et a Gesnero in thes. L. L. illata, vt defendat *primus pilus*, pro, centurio primi pili, non magnopere repugnabo. Cf. ad 5, 30.

desertos sc. ducibus, qui non amplius habebant duces, a quibus pugnare iuberentur et cogerentur. In vno cod. est *deserto*, quasi *deserto proelio* iungendum sit, sensu satis commodo; sed non puto necessariam esse mutationem lectionis, quam omnes alii codd. exhibent.

laxare, sic per interualla collocare, ne nimis conferti stent: ita enim steterant, vt paulo ante dictum est.

ſimo agmine praeſidio impedimentis fuerant, proelio nunciato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur. Et T. Labienus, caſtris hoſtium potitus, et ex loco ſuperiore, quae res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus, decimam legionem ſubſidio noſtris miſit. Qui quum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res eſſet, quantoque in periculo et caſtra, et legiones, et imperator verſaretur, cognouiſſent: nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt.

XXVII Horum aduentu tanta rerum commutatio eſt facta, vt noſtri, etiam qui vulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi, proelium redintegrarent; tum calones, perterritos hoſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerent; equites vero, vt turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnae ſe legionariis militibus praeferrent. At hoſtes, etiam in extrema ſpe ſalutis, tantam virtutem praeſtiterunt, vt, quum primi eorum cecidiſſent, proximi iacentibus inſiſterent, atque ex eorum corporibus pugnarent; his deiectis, et coaceruatis cadaveribus, qui ſupereſſent, vt ex tumulo, tela in noſtros coniicerent, et pila intercepta remitterent: vt non nequidquam, tantae virtutis homines iudicari deberet auſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, adſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum locum: quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII Hoc proelio facto, et prope ad internecionem gente ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos vna cum pueris mulieribusque in aeſtuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata,

 quum

ad internecionem. Plutarchus in Caeſ. 20 non niſi quingentos euaſiſſe refert.

dixeramus. vid. cap. 16. Aeſtuarium dicitur, cum oceanus, ſe effundens in oſtia flumi-

quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Caesarem miserunt, seque ei dediderunt, et in commemoranda ciuitatis calamitate ex DC ad III senatores, ex hominum milibus LX vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Caesar, vt in miseros ac supplices vsus misericordia videretur, diligentissime conseruauit, suisque finibus atque oppidis vti iussit, et finitimis imperauit, vt ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

Aduatuci, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Neruiis venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reuerterunt; cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in vnum oppidum, egregie natura munitum, contulerunt. Quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, vna ex parte leniter accliuis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati; qui, quum iter XXVIIII

in

fluminis, lacum efficit, qui eosdem cum oceano patitur aestus (i. e. fluxum et refluxum). Haec sunt verba Casauboni ad Strabon. 4. p. 190. quibuscum Plinianus locus (epist. 9, 33) conferri potest, et Taciti Annal. 2, 8. Verbum et infra 3, 9 occurrit.

ex DC ad III sen. Cellarius CD edidit, quia numerus sexcentorum nimius est, et Plutarch. in Caes. c. 20 tradit, e quadringentis senatoribus tres esse seruatos. Sed illum alterum numerum non modo codd. Caesaris, sed et metaphr. gr. et Iul. Celsus, et epitomator Liuii (lib. 104) seruant. Non tanti est, his immorari, nec licet aliquid mutare, quia nobis nimium videtur.

supra. cap. 16.

in prouinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiae ex suis ac praesidio sex milia hominum vna reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX Ad primo aduentu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, paruulisque proeliis cum nostris contendebant; postea vallo pedum XII, in circuitu XV milium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Vbi, vineis actis, aggere exstructo, turrim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio institueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, praesertim homines tantulae staturae, (nam plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemtui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent?

XXXI Vbi vero moueri, et adpropinquare moenibus viderunt, noua atque inusitata specie commoti, legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui, ad hunc modum locuti: non se existimare, Romanos sine ope diuina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promouere [et ex propinquitate pugnare] possent: se suaque omnia eorum

vna. Quid hoc sibi hoc loco vult? Abest a cod. Vrsini et metaphr. gr.

post eorum obitum, Cimbris Teutonisque a Mario victis.

vallo pedum XII sc. in altitudinem. Addidit hoc metaphr. gr. Cf. 2, 5.

et ex prop. pugn. Haec a multis codd. absunt, teste Oudendorpio.

eorum potestati permittere, dixerunt. Vnum petere ac deprecari: si forte, pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset, Aduatucos esse conseruandos, ne se armis despoliaret: sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suae virtuti inuidere; a quibus se defendere, traditis armis, non possent. Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.

Ad haec Caesar respondit: Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, ciuitatem conseruaturum, si, priusquam aries murum attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Neruiis fecisset, facturum, finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis populi Romani iniuriam inferrent. Re nunciata ad suos, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quae erat ante oppidum, iacta, sic vt prope summam muri aggerisque altitudinem acerui armorum adaequarent; et tamen circiter parte tertia, vt postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt vsi. XXXII

Sub vesperum Caesar portas claudi, militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani ab militibus iniuriam acciperent. Illi, ante inito, vt intellectum est, consilio, quod deditione facta nostros praesidia deducturos, aut denique indiligentius seruaturos crediderant, partim cum his, quae reti- XXXIII

deducturos. E plerisque codd. leg. *non inducturos*, quod et Manutio visum est.

denique, i. e. in summa, vno verbo. Cf. ind. et Gesneri Thes. L. L.

seruaturos, obseruaturos, custodituros.

retinuerant et celauerant, armis, partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quae subito, vt temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, vt ante Caesar imperarat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter, vt a viris fortibus, in extrema spe salutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent, pugnari debuit, quum in vna virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum milibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei, refractis portis, quum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi vniuersam Caesar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est milium LIII.

XXXIIII Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione vna miserat ad Venetos, Vnellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedones, quae sunt

sectionem — vendidit. Constat, sectionem esse ritum bona publice vendendi, sed ita, vt singulatim distrahantur auctionis ritu: nam *secare bona* est in hac re idem, quod distrahere. Ergo Caesar vniuersam huius oppidi praedam, cuius potissima pars fuerunt ipsi captiui, vendidit aliquot redemtoribus, qui dici possunt entrepreneurs, vt hi illam praedam distraherent vendendo & auctione: hoc enim est, vendere sectionem, scilicet vendere alicui res, vt eas deinde auctione distrahat. Dio Caff. 39, 4 de hac ipsa re, *οὐδεὶς συγγνώμης ἔτυχεν, ἀλλὰ πάντες ἐπράθησαν.* Vt autem Caesar dixit, *sectionem oppidi vendere*, sic Cic. de Inu. 1, 45, *sectio praedae venit*, vbi vid. Ernest. in Clav. Cic.

his, qui emerant. Hi sunt, opinor, illi redemtores.

Sesuuios. Ciacconius, Vssinus

funt maritimae ciuitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in ditionem potestatemque populi Romani esse redactas.

XXXV His rebus gestis omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, vti ab his nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem, quae se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur: quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima aestate ad se reuerti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turonesque, quae ciuitates propinquae his locis erant, vbi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est, ob easque res, ex litteris Caesaris, dies XV supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

sinus et Vossius *Lexouios* aut *Lexouios* scribendum putant, quia Sesuuii nuspiam, Lexovii vero alibi (3, 9. 17. 29) vna cum his gentibus commemorantur, quibuscum h. l. coniuncti sunt. Idem placuit Rittero in hist. Gall. p. 72. Cf. dicta ad 5, 53. de ciuitatibus Armoricis. Cf. etiam 3, 7.

supplicatio. Plutarch. in Caes. cap. 21. Ἡ σύγκλητος πεντεκαίδεκα ἡμέρας ἐψηφίσατο θύειν τοῖς θεοῖς, καὶ σχολάζειν ἑορτάζοντας. Conf. ind. De re, et πολιτείᾳ, quae Caesari hunc honorem exhibuit, omnino consulendus est Cic. de prov. cons. c. 16. 11. 12. vbi hae res Caesaris magnifice collaudantur.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

Liber Tertius.

Ser. Galba, legatus Caesaris, gentes quasdam sub Alpibus, Allobroges versus sitas, subegit: rebellantes et castra legionis obsidentes, eruptione facta, prostrauit. 1 — 7. Eodem tempore Armorici, h. e. Veneti cum finitimis, legatis retentis, rebellant, quos Caesar navali bello domuit, 7 — 17, Titurio Sabino interea vincente Vnellos, 17 — 20, Crasso Aquitanos. 20 — 28. Morinos Menapiosque, quoad anni tempestas permisit, Caesar adfligit: dein suos in hiberna reducit.

Quum in Italiam proficisceretur Caesar, Seruium Galbam cum legione duodecima et parte equitatus in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum, et lacu Lemanno, et flumine Rhodano, ad summas Alpes pertinent. Caussa mittendi fuit, quod iter per Alpis, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consuerant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, vti in eis locis legionem hiemandi caussa collocaret. Galba, secundis aliquot proeliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum vndique legatis, obsidibusque datis, et pace facta, constituit, cohortis duas in Nantuatibus collocare, et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui adpellatur Octodurus, hiemare: qui vicus,

cus, positus in valle, non magna adiecta planicie, altissimis montibus vndique continetur. Quum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius vici Gallis concessit, alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo fossaque muniuit.

II Quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari iussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de caussis acciderat, vt subito Galli belli renouandi legionisque opprimendae consilium caperent: primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, et compluribus singillatim, qui commeatus petendi caussa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent et tela coniicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant: et Romanos non solum itinerum caussa, sed etiam perpetuae possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimae prouinciae adiungere, sibi persuasum habebant.

ad hiemandum. Verba haec huc transtulerunt Ciacconius et Hotomannus; nam in MSS. et edd. vett. inepte posita erant ante verbum *concessit*. Quaedam edd. recentt. vt et metaphr. gr. omnino omiserunt.

singillatim, singulorum militum, qui singuli discesserant.

Accedebat — dolebant. Causam hanc, eamque haud dubie grauissimam, prae ceteris vrget Iul. Cels. p. 54.

III His nunciis acceptis, Galba, quum neque opus hibernorum munitionesque plene essent perfectae, neque de frumento reliquoque commeatu satis esset prouisum, quod, deditione facta obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimauerat, consilio celeriter conuocato, sententias exquirere coepit. Quo in consilio, quum tantum repentini periculi praeter opinionem accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata salute, nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur, vt, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo peruenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, et castra defendere.

IIII Breui spatio interiecto, vix vt his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere, lapides gaesaque in vallum coniicere: nostri primo integris viribus fortiter repugnare,

opus hibern. exaedificatio tabernarum.

collocandis, instituendis, disponendis. In graec. metaphr. est διατάσσειν.

gaesa. Si, quidquid apud veteres scriptores et in glossariis reperitur, coniungamus, efficitur, gaesa fuisse iacula, quibus vsi sint milites leuis armaturae, inprimis inter barbaras gentes. Suidas in Γαῖσα et Γεσοὶ fuisse dicit κοντοὺς, et μακρόθεν κεντοῦντας, et οἷον δόρατα. v. Hesych. in Γαισὸς, vbi interpretes multos scriptores commemorarunt. Add. Drakenborch. ad Sil. Ital. 1, 629. Ceterum vt h. l. *saxa et gaesa*, sic apud Orosium 6, 8, vbi haec ipsa narrat, *saxa et tela* coniunguntur.

gnare, neque vllum frustra telum ex loco superiore mittere: vt quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, et auxilium ferre: sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, vbi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

V Quum iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent, resque esset iam ad extremum perducta casum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Neruico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt, atque vnam esse spem salutis docent, si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent proelium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent: post dato signo ex castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI Quod iussi sunt, faciunt, ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret,

ex loco superiore, e vallo. Non potest mons intelligi: nam non Romani, sed Galli veniebant e monte. cf. c. 2. Monuit Vossius, probauit Cellarius et Clarkius.

diximus. vid. 2, 25. Rem hoc capite descriptam attigit Dio Cass. 39, 4.

fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, vndique circumuentos interficiunt, et ex hominum milibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt, ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnium hostium copiis fusis, armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo proelio facto, quod saepius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus, postero die omnibus eius vici aedificiis incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuatis, inde in Allobrogas perduxit, ibique hiemauit.

VII His rebus gestis, quum omnibus de caussis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit caussa. P. Crassus adolescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complures in finitimas ciuitates frumenti commeatusque petendi caussa dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius,

occurrisse, in eas casu incidisse.

P. Crassus. Cf. 2, 34.

dimisit, non vt vi vterentur, sed legatorum nomine, qui sibi hoc tribui rogarent. cf. c. 9 et 16.

rasidius, missus in Esubios, M. Trebius Gallus in Curiosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos.

Huius ciuitatis est longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consuerunt, et scientia atque vsu nauticarum rerum reliquos antecedunt, et in magno impetu maris atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari vti consuerunt, habent vectigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (vt sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de caussa Trebium Terrasidiumque retinent: et celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eumdem- VIII

Esubios. Hoc in magna lectionis varietate (*Eusubios*, *Eusebios*, *Esubios*, *Subios*) Oudendorpius recepit. Sed cum Esubios nemo commemoret, et gr. metaphr. h. l. nominet *Vnellos*, probo hos, qui *Vnellos* scribi volunt, praesertim cum etiam 2, 34, et 7, 75 nominentur. De Venetis v. Ritteri hist. Gall. p. 70.

impetu. Perplacet Lipsii coniectura, *ambitu*, vt adeo intelligatur magnus et apertus ambitus maris. Nam si vel maxime *in magno impetu maris* significet, *in impetuoso mari*, vt Oudendorpius explicauit: tamen non video, cur Veneti vectigales habuerint alios *in impetuoso mari*, cum impetus maris et vectigalium exactio mihi quidem nullo nexu coniuncta videantur, aut vllo modo ad se relata.

aperto, late patenti. cf. cap. 9, vbi conclusum mare (mediterraneum, quo Romani vtebantur) et apertissimus Oceanus, quem Veneti accolebant, opponuntur.

existimabant. Consentit Dio Cass. 39, 40. et adsignat hoc bellum anno P. V. C. 698, Marcellino et Philippo Coss.

demque omnis fortunae exitum esse laturos: reliquasque ciuitates sollicitant, vt in ea libertate, quam a maioribus acceperant, permanere, quam Romanorum seruitutem perferre mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recipere, obsides sibi remittat.

VIIII Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naues interim longas aedificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresque comparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquaeque item ciuitates, cognito Caesaris aduentu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intellegebant, (legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inuiolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincula coniectos,) pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea, quae ad vsum nauium pertinent, prouidere instituunt; hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa aestuariis, nauigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant: neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse, confidebant: ac iam, vt omnia

acceperant. Imo, *acceperint*, vt Ciacconius monuit.

mallent. Leg. *malint*, e cod. Oxon.

quantum — admis. quantum sibi nocuissent.

aestuariis. cf. 2, 28. *concisa*, hic illic interrupta.

inscientiam. Vulgo, *inscitiam*. Sed inscitia potius dicitur tum, cum quis ignorat, quae sunt venustatis, humanitatis, solertiae, ingenii, vt *inscitus* et *inscite* vsurpantur.

omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum nauibus posse: Romanos neque vllam facultatem habere nauium, neque eorum locorum, vbi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque nouisse: ac longe aliam esse nauigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, vbi Caesarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexouios, Nannetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt: auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arcessunt.

Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus; sed multa Caesarem tamen ad id bellum incitabant: iniuriae retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem; defectio datis obsidibus; tot ciuitatum coniuratio; in primis, ne hac parte neglecta, reliquae nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque quum intellegeret, omnes fere Gallos nouis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, et conditionem seruitutis odisse, prius quam plures ciuitates X

Ambiliatos. Sic codd. plerique, quos Oudendorp. secutus est. Alii, vel *Ambiani*, vel *Ambialites*, *Ambialiates*. Apud Oros. 6, 8. sunt *Ambiuariti*. Et sunt plures varietates. Nihil in his certum est.

Diablintes Valesius scribendum docuit, non, *Diablintres*, vt apud Orosium l. l. legitur. *Cellar.*

auxilia. Non puto differre a sociis, quos modo dixerat, sed orationem variari.

iniuriae, quae factae erant equitibus eo, quod, cum essent legati, tamen retenti erant.

tes conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putauit.

XI Itaque T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat, Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim nauibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis duodecim, et magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantae nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Lexouiosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi Gallicisque nauibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus conuenire iusserat, praeficit, et, quum primum possit, in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII Erant eiusmodi fere situs oppidorum, vt, posita in extremis lingulis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se aestus incitauisset, quod bis accidit semper horarum XII spatio, neque nauibus, quod, rursus minuente aestu, naues in vadis adflictarentur. Ita vtraque re oppidorum oppugnatio impediebatur; ac si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere

in Galliam proprie dictam, siue Celticam. *Rhellican.* et *Cellar.*

lingulis. Alii, *linguis.* Sed idem est: nam pars continentis, porrecta in mare, lingua et lingula dicitur.

aestus. v. ind.

operis, (aggeris et molium) *superati* (absoluti, ad finem perducti ab obsidentibus).

extruso, submoto, ac veluti repulso. Sic bene explicauit Oudendorp.

aggere ac molibus, atque his ferme oppidi moenibus adaequatis, suis fortunis desperare coeperant, magno numero nauium adpulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia, seque in proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Haec eo facilius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae naues tempestatibus detinebantur, summaque erat vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas nauigandi.

XIIII Namque ipsorum naues ad hunc modum factae armataeque erant. Carinae aliquanto planiores, quam nostrarum nauium, quo facilius vada ac decessum aestus excipere possent: prorae admodum erectae, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque adcommodatae: naues totae factae ex robore, ad quamuis vim et contumeliam perferendam: transtra pedalibus in latitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine: ancorae, pro funibus, ferreis catenis reuinctae: pelles pro velis, alutaeque tenuiter confectae: hae siue propter lini inopiam atque eius vsus inscien-

excipere vada, ferre incommoda, a vadis metuenda, iis ferendis parem esse, aduersus ea durare. Modus loquendi est ex eo, quod murus vel scutum dicitur *excipere impetum, ictum.* Ergo etiam nauis excipit decessum aestus, cum durat, etiamsi est in sicco et arenis destituta, cum ferre potest hoc incommodum. Bene expressit metaphr. gr. *ὑποφέρειν.* Idem est, quod hoc capite extremo legitur, *in vadis tutius consistere, et ab aestu derelictas nihil saxa et cautes timere.*

hae. Hoc verbum, etsi Oudendorpius in multis codd. reperit, et sic explicauit, *hoc quidem fiebat*, tamen puto delendum, natum fortasse ex vltima verbi praegressi syllaba.

ſcientiam; ſiue eo, quod eſt magis veriſimile, quod tantas tempeſtates Oceani tantosque impetus ventorum ſuſtineri, ac tanta onera nauium regi velis non ſatis commode, arbitrabantur. Cum his nauibus noſtrae claſſi eiusmodi congreſſus erat, vt vna celeritate et pulſu remorum praeſtaret, reliqua, pro loci natura, pro vi tempeſtatum, illis eſſent aptiora et adcommodatiora: neque enim his noſtrae roſtro nocere poterant; tanta in eis erat firmitudo: neque propter altitudinem facile telum adiiciebatur, et eadem de cauſſa minus commode ſcopulis continebantur. Accedebat, vt, quum ſaeuire ventus coepiſſet et ſe vento dediſſent, et tempeſtatem ferrent facilius, et in vadis conſiſterent tutius, et, ab aeſtu derelictae, nihil ſaxa et cautes timerent: quarum rerum omnium noſtris nauibus caſus erant extimeſcendi.

XIIII Compluribus expugnatis oppidis, Caeſar, vbi intellexit, fruſtra tantum laborem ſumi, neque hoſtium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri poſſe, ſtatuit exſpectandam claſſem. Quae vbi conuenit, ac primum ab hoſtibus viſa eſt: circiter CCXX naues eorum paratiſſimae, atque omni genere armorum ornatiſſimae, profectae ex portu noſtris aduerſae conſtiterunt: neque ſatis Bruto, qui

Scopulis. Nihil ad rem faciunt ſcopuli. Ergo veriſſima eſt ſententia Hotomanni, qui *copulis* legi voluit. Copulas autem interpretatur manus ferreas, ſeu harpagones, h. e. aſſeres, vnco ferreo praefixos, qui nauibus iniecti eas veluti manu prehenſas tenebant. Poſſunt tirones legere Liv. 30, 10. Flor. 2, 2, 9. Probarunt Dauiſ. et Oudendorp. hanc coniecturam, etiamſi *copula* nullo alio loco hac ſignificatione dicatur. Laboratum eſſe in ſenſu loci, etiam inde cognoſcitur, quia recentiores *incommode* pro *commode* vulgare coeperant.

qui classi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naues erant attributae, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnae insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris nauibus superabat, vt neque ex inferiore loco satis commode tela adiici possent, et missa ab Gallis grauius acciderent. Vna erat magno vsui res praeparata a nostris, falces praeacutae, insertae adfixaeque longuriis, non absimili forma muralium falcium. His quum funes, qui antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, nauigio remis incitato praerumpebantur. Quibus abscissis, antemnae necessario concidebant, vt, quum omnis Gallicis nauibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis vsus nauium vno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, vt nullum paullo fortius factum latere posset: omnes enim colles ac loca superiora, vnde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

Disiectis, vt diximus, antemnis, quum singu- XV
las

vt neque — — acciderent. Non poenitebit, contulisse Liv. 30, 10. *Romanae naues altitudine aliquantum superabant Punicas: ex rostratis Poeni vana pleraque, vtpote supino iactu, tela in superiorem locum mittebant; grauior ac pondere ipso libratior superne e romanis ictus erat.*

falcium. vid. ind.

destinabant, adligabant, adfigebant. v. ind. Vulgo male, *distinebant.*

Disiectis. Res ipsa necessariam facit aliam lectionem, *deiectis*, quam vt ex ingenio proposuit Vrsinus, quia Caesar c. 14 antemnas concidisse dixerat, ita in quibusdam codd. Oudendorpius

las binae ac ternae naues circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naues contendebant. Quod postquam barbari fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt: ac iam conuersis in eam partem nauibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, vt se ex loco mouere non possent. Quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna: nam singulas nostri consectati expugnauerunt, vt perpaucae ex omni numero, noctis interuentu, ad terram peruenerint, quum ab hora fere quarta vsque ad solis occasum pugnaretur.

XVI Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum est. Nam quum omnis iuventus, omnes etiam grauioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo conuenerant; tum, nauium quod vbique fuerat, in vnum locum coegerant: quibus amissis, reliqui, neque quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se suaque omnia Caesari dediderunt. In quos eo grauius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conseruaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit.

Dum

pius reperit, et metaphr. gr. expressit verbo καταβάλλειν.

circumsteterant. Ita MSS. et edd. vett. testibus Clarkio et Oudendorpio. Vulgo *circumsisterent.*

hora quarta. Est nostra decima antemeridiana. Cf. dicta ad I, 26.

bellum — confectum est. Descripsit has res Dio Cass. 39, 40—44. Attigit Strabo 4. p. 194. 195.

Dum haec in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. His praeerat Viridouix, ac summam imperii tenebat earum omnium ciuitatum, quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus Aulerci Eburouices, Lexouiique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seque cum Viridouice coniunxerunt; magnaque praeterea multitudo vndique ex Gallia perditorum hominum latronumque conuenerant, quos spes praedandi studiumque bellandi ab agricultura et quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, quum Viridouix contra eum duum milium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret; vt iam non solum hostibus in contemtionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil carperetur: tantamque opinionem timoris praebuit, vt iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea de caussa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, praesertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi aequo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. XVII

Hac confirmata opinione timoris, idoneum quemdam hominem et callidum delegit, Gallum, ex his, quos auxilii caussa secum habebat. Huic magnis XVIII

Sabinus — peruenit. Cf. c. 11.

Aulerci Eburouices. Erant Aulerci duorum generum, Eburouices et Cenomani, quibus quidam tertium genus addunt, Diablintes. Plin. H. N. 4, 18, 32. *Aulerci, qui cognominantur Eburouices, et qui Cenomani.* Haec Cellarius ad h. l. Cf. Ritteri hist. Gall. p. 79.

idon. omnibus rebus, ratione omnium rerum.

magnis praemiis pollicitationibusque perſuadet, vti ad hoſtes tranſeat, et, quid fieri velit, edocet. Qui vbi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit: quibus anguſtiis ipſe Caeſar a Venetis prematur, docet: neque longius abeſſe, quin proxima nocte Sabinus clam ex caſtris exercitum educat, et ad Caeſarem auxilii ferendi cauſſa proficiſcatur. Quod vbi auditum eſt, conclamant omnes, occaſionem negotii bene gerendi amittendam non eſſe, ad caſtra iri oportere. Multae res ad hoc conſilium Gallos hortabantur: ſuperiorum dierum Sabini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat prouiſum, ſpes Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridouicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his ſit conceſſum, arma vti capiant, et ad caſtra contendant. Qua re conceſſa, laeti, vt explorata victoria, ſarmentis virgultisque collectis, quibus foſſas Romanorum compleant, ad caſtra pergunt.

XVIIII Locus erat caſtrorum editus, et paullatim ab imo accliuis, circiter paſſus mile. Huc magno curſu contenderunt, vt quam minimum ſpatii ad ſe colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique peruenerunt. Sabinus, ſuos hortatus, cupientibus ſignum dat. Impeditis hoſtibus propter ea, quae ferebant, onera, ſubito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum eſt opportunitate loci,

neque longius abeſſe, es fehlte nicht ſonderlich, nicht eben gar viel. Haec eſt vis comparativi *longius* h. l.

Spes Venet. belli, ſperabant, fore vt Veneti feliciter contra Caeſarem bellum gererent: neſciebant enim, bellum illud confectum eſſe.

loci, hostium inscientia ac defatigatione, virtute militum, superiorum pugnarum exercitatione, vt ne vnum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. Sic vno tempore et de nauali pugna Sabinus, et de Sabini victoria Caesar certior factus, ciuitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam vt ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promtus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX Eodem fere tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam peruenisset, quae pars, vt ante dictum est, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertia parte Galliae est aestimanda, quum intellegeret, in his locis sibi bellum gerendum, vbi paucis ante annis L. Valerius Praeconinus, legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque vnde L. Manilius, Proconsul, impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque re frumentaria prouisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus

 Tolosa,

inscientia. Sic et h. l. plerique codd. Ergo et h. l. critici vulgatum, *inscitia*, reiecerunt. vid. c. 9. Ceterum et hanc dimicationem Dio Cass. 39, 45. describit.

quum in Aquit. pervenisset. Cf. c. 11.

ante. vid. 1, 1.

ex tert. p. G. est aest. pro tertia p. G. habenda est.

paucis ante annis. Multo studio conantur, tempus hoc et bellum definire; sed tot vtuntur coniecturis, vt ad veritatem historiae nihil proficiatur. Ego nescio, quando et quo bello haec euenerint. Et quid attinet scire?

Tolosa, Carcasone et Narbone, quae sunt ciuitates Galliae prouinciae finitimae, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sotiatum fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre proelium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestris copias, quas in conualle ex insidiis collocauerant, ostenderunt. Hi, nostros disiectos adorti, proelium renouauerunt.

XXI Pugnatum est diu atque acriter, quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent; nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent: tamen confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatum oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit. Illi,

quae sunt — finitimae. Hoc est falsum: non sunt ciuitates, in finibus prouinciae sitae, sed in ipsa prouincia. Hoc omnes interpretes agnouerunt, et Cellarius de Tolosa contulit 1, 10, *Tolosatium ciuitas est in prouincia.*

ex his regionibus. Cur hoc additur? Est inane additamentum. Iam dixerat, *Tolosa Carcasone et Narbone euocauit;* cur repetit, ex his regionibus? Necessario igitur locus est emendandus, vt Ciacconius eum emendari voluit, et Clarkius in MS. regio reperit, et Cellarius iam edidit: legetur autem hoc modo: *quae sunt ciuitates Galliae prouinciae, finitimae his regionibus, nom. euoc.* Cum dicit, *his regionibus*, Aquitaniam intelligit, vbi Crassus cum maxime bellum gerebat. Sic et veritati consulitur, et illa molestior antea adpendix, *ex his regionibus*, non est amplius adpendix.

Illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, (cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturae sunt,) vbi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem vt recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt.

XXII Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum sexcentis deuotis, quos illi Soldurios adpellant, (quorum haec est conditio,

G 4 vti

secturae. Quilibet videt, fodinas aerarias intelligi; sed neque adparet, cur hae dicantur *secturae*, et recte desiderat Vossius exempla similium locorum. Ergo, vt in re incerta, varias lectiones adscripsi: est in plerisque codd. *secturaeque*, in aliis passim *stricturae*, *structurae*, *securaeque*, *saturaeque*. Quidni vero aerariae structurae dicantur, vt a nostris der Bergbau? Quae ad illustrandam lectionem *stricturae* commemorantur e Plin. H. N. 34, 14, 41, aut Virgilii Aen. 8, 420, ea sunt ab hoc loco alienissima.

Adcantuannus. Variat huius vocabuli scriptura tantopere, vt nulla lectio certa dici possit: legitur autem Adiatunus, Adiatonnus, Adiatomus, Adiaterinus, Ἀδιαντούνιος, et aliis modis.

Soldurios. Perspicua quidem est horum descriptio in h. l. Illud tamen quaerendum est, ad quod genus hominum referendi sint hi deuoti: nam deuotos fuisse, est aliquid, quod de iis dici potest; non autem exhaurit omnem rem. Wachterus in glossar. German. et Ritterus in historia Gallorum p. 221 existimant, Soldurios hos nihil differre ab ambactis, de quibus Caesar infra (6, 15) locutus est, adeoque fuisse, vt Ritteri verbis vtar, homines liberos, clientes equitis seu nobilis, a quo vel bonis ipsius administrandis praefecti sint, vel beneficii nomine partem agri colendam fruendamque acceperint ea lege, vt equiti illi in quibusdam rebus ministerium praestarent et obedientiam. Idem Ritterus existi-

vti omnibus in vita commodis vna cum his fruantur, quorum se amicitiae dediderint; si quid iis per vim accidat, aut eumdem casum vna ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cuius se amicitiae deuouisset, mori recusaret,) cum iis Adcantuannus, eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum, tamen vti eadem deditionis conditione vteretur, a Crasso impetrauit.

Armis

existimat, hos esse θεράποντας ἐλευθέρους, quos Diod. Sic. 5, 29 dicit e pauperibus deligi, inque proeliis fungi munere aurigandi, aut cum equite illo pugnandi, vt milites eius. Monet denique, eosdem fuisse Langobardorum vasallos. In sectanda verbi etymologia eo minus operam posuerim, quo plus Romani et Graeci extera vocabula mutilarunt, vt raro aliquid certi dici possit: etiamsi non repugnem, si quis comparet nostra verba Sold, Soldat: modo ne augeantur coniecturae, quas collegit praeter Wachterum, in hac re diligentissimum, Bergerus de naturali pulcritudine orationis p. 385, quasi Soldurii essent Soldner, stipendio conducti, aut Souldurers, ad vitam vsque deponendam perseuerantes, aut Sieldieners, ad extremum spiritum fidi clientes, aut Holdurii, fidi viri, die dem Herrn treu, *hold* und gewaertig sind. Ceterum cum *deuoti* dicuntur, sic dicuntur, vt clientem patrono deuotum, addictum, deditum adpellamus, vt ipse Caesar paulo post explicat, *amicitiae aliorum dediti.* Locus Athenaei (dipnosoph. 6, 13, p. 249) multo examine indiget: nam quod ibi Siloduni dicuntur, id falsum esse adparet: quod Siloduni vertitur εὐχωλιμαῖοι, id non accuratum est, quia verbum Soldurius aut Silodunus non vertitur, *deuotus*, sed hoc est attributum Soldiuriorum: quod regum comites dicuntur, et vti veste et diaeta eadem, qua rex, ea quoque cautionem habent.

Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum vero barbari commoti, quod oppidum, et natura loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquo versus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae, finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum aduentu magna cum auctoritate, et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui vna cum Q. Sertorio omnis annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod vbi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci; hostem et vagari, et vias obsidere, et castris satis praesidii relinquere; ob eam caussam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata, vbi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit. XXIII

G 5 Prima

ad eas ciuitates. Ritterus in historia Gallorum p. 20 existimat, hos fuisse illos conuenas, s. illam colluuiem hominum, qui, in bello Sertoriano ex montibus Pyrenaeis deiecti, in finitimas Aquitaniae partes venerant, interque Aquitanos vixerant. Multa ibi erudite de his conuenis disputantur.

magna cum auct. cum opinione maioris dignitatis auctarumque virium.

Sertorio. Hic in Hispania turbas dederat. Flor. 3, 22. Eutrop. 6, 1.

consuet. pop. rom. Scil. a Sertorio didicerant.

loca (castris idonea) *capere*.

XXIIII Prima luce, productis omnibus copiis, duplici acie inſtituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hoſtes conſilii caperent, exſpectabat. Illi, etſi propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque noſtrorum ſe tuto dimicaturos exiſtimabant, tamen tutius eſſe arbitrabantur, obſeſſis viis, commeatu intercluſo, ſine vllo vulnere victoria potiri: et, ſi propter inopiam rei frumentariae Romani ſeſe recipere coepiſſent, impeditos in agmine et ſub ſarcinis, inferiores animo, adoriri cogitabant. Hoc conſilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, ſeſe caſtris tenebant. Hac re perſpecta, Craſſus, quum ſua cunctatione atque opinione timidiores hoſtes noſtros milites alacriores ad pugnandum effeciſſent, atque omnium voces audirentur, exſpectari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur, cohortatus ſuos, omnibus cupientibus, ad hoſtium caſtra contendit.

XXV Ibi quum alii foſſas complerent, alii multis telis coniectis defenſores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Craſſus confidebat, lapidibus telisque ſubminiſtrandis et ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem atque opinionem pugnantium praeberent, quum item ab hoſtibus conſtanter ac non timide

hoſtes erant *timidiores*, quia cunctabantur, et opinionem timoris excitabant apud Romanos. Ergo *opinione ſua* eſt, *opinione de ſe excitata*. Sic intellexit etiam auctor metaphr. gr. ἢ φόβον παρεῖχον δόξῃ τοὺς Ῥωμαίους προθυμοτέρους ἀπεργάσαντο.

effeciſſent. Ita plures codd. apud Oudendorpium. Vulgatum *effeciſſet* aperte vitioſum eſt, omninoque locus eſt in codd. et edd. variatus, quia non viderant, quid eſſet *opinione ſua*, et *hoſtes timidiores* eſſe nominativum.

mide pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent; equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciauerunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita, facilemque aditum habere.

XXVI Crassus, equitum praefectos cohortatus, vt magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, vt erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quae, praesidio castris relictae, intritae ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt, atque, his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab iis videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consueuit, acrius impugnare coeperunt. Hostes vndique circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deiicere, et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex milium quinquaginta numero, quae ex Aquitania Cantabrisque conuenisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit.

Hac

decum. porta. Bene Cellarius monuit, haec Gallorum castra ideo habuisse decumanam portam, quae Romanis propria Gallisque inusitata fuit, quia castra more romano munierant. Conf. cap. 23.

intritae. Sic quatuor codd. teste Oudendorpio. Inde alii deprauatas lectiones fecerunt, *interitae*, *interritae.* Recentior lectio, *integrae*, est interpretamentum.

prorutis. Ita viri docti ediderunt, cum in codd. esset *proruptis.*

XXVII Hac audita pugna, magna pars Aquitaniae sese Crasso dedidit, obsidesque vltro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucae vltimae nationes, anni tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum vmquam legatos de pace misissent, arbitratus, id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. Nam quod intellegebant, maximas nationes, quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque siluas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium siluarum quum Caesar peruenisset, castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus siluae euolauerunt, et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in siluas repulerunt, et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

Reli-

Hac audita pugna. Eam Dio Cassius 39, 46 descripsit.

bellum agere. Ex obseruatt. Gronov. (2, 3), quas Cellarius et Dauisius iam indicauerunt, duo exempla huius phraseos huc transtuli, e Curt. 4, 10. et Pompon. Mela 1, 16. Cellarius addidit Cornel. Hannib. cap. 8. Ergo alteram h. l. lectionem, *bellum gerere coeperunt*, quis non videt esse interpretamentum?

Reliquis deinceps diebus Caesar siluas caedere instituit; et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conuersam ad hostem collocabat, et pro vallo ad vtrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, quum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores siluas peterent, eiusmodi tempestates sunt consecutae, vti opus necessario intermitteretur, et, continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis, Caesar exercitum reduxit, et in Aulercis Lexouiisque, reliquis item ciuitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit. XXVIIII

sub pellibus. v. ind. Summam cap. 28 et 29 tradidit Dio Cass. 39, 44.

proxime. In plerisque codd. et edd. vett. est, *maxime:* non male. De re cf. c. 9.

C. IVLII

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

LIBER QVARTVS

Vsipetes et Tenchtheri, Germani, a Sueuis exacti, qui Sueui obiter describuntur, Menapios inuadunt, et inde in Eburones progressi, a Caesare magna strage superantur. Qui euaserant, in Sigambros trans Rhenum se recipiunt. 1 — 17. *Caesar, fabricato ponte, transit Rhenum, Sigambros ultus, Vbiisque liberatis, reuertitur.* 17 — 20. *Inde in Galliam regressus, e Morinis soluit in Britanniam; et parte eius difficulter subacta, in Galliam reuertitur,* 20 — 36, *et Morinos subigit.*

Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso Coss. Vsipetes Germani et item Tenchtheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Caussa transeundi fuit, quod ab Sueuis complures annos exagitati bello premebantur, et agricultura prohibebantur. Sueuorum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia armatorum

Cn. Pomp. M. Cr. Coss. Est annus P. V. C. 699.

centum pagos. Cf. 1, 37. Tacit. German. c. 39.

ex quibus — singula milia, *ex his* pagis collecta, educunt *e finibus* (extra patriam).

rum bellandi caussa ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manserint, se atque illos alunt. Hi rursus inuicem anno post in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, nec ratio atque vsus belli intermittitur. Sed priuati ac separati agri apud eos nihil est; neque longius anno remanere vno in loco incolendi caussa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore viuunt, multumque sunt in venationibus: quae res et cibi genere, et quotidiana exercitatione, et libertate vitae (quod, a pueris nullo officio aut disciplina adsuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciunt) et vires alit, et immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, vt locis frigidissimis, neque vestitus, praeter pellis, habeant quidquam, (quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta,) et lauentur in fluminibus.

Mercatoribus est ad eos aditus magis eo, vt, quae bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo vllam rem ad se importari desiderent: quin etiam iumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quaeque impenso parant pretio, Germani importatis his non vtuntur: sed quae sunt apud eos nata, praua atque deformia, haec quotidiana exercitatione summi vt sint laboris efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt, ac pedibus proeliantur; equosque eodem remanere vestigio adsuefaciunt; II

Reliqui — alunt. Ita codd. et metaphr. gr. Sed vulgo sic in edd. recentioribus legebatur locus: *reliqui domi manent, pro se atque illis colunt.*

Germani imp. his. Delerim *Germani* et *his*: nam *his*, etsi plerique codd. habent, redundat, nec de Germanis omnibus omnino h. l. sermo est, nec legitur *Germanis* in metaphr. gr.

faciunt; ad quos se celeriter, quum vsus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam aut inertius habetur, quam ephippiis vti. Itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

III Publice maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum ciuitatium suam vim sustinere non posse. Itaque vna ex parte a Sueuis circiter milia passuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbii, (quorum fuit ciuitas ampla atque florens, vt est captus Germanorum;) et paullo, quam sunt eiusdem generis, et ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus adsuefacti. Hos quum Sueui, multis saepe bellis experti, propter amplitudinem grauitatemque ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

In

Publice, ratione reipublicae.

milia passuum DC. Multos offendit tantum vastorum agrorum spatium; et tres codd. habent *centum.* Sed quis talia definiat?

et paulo — humaniores. Obscuritas horum verborum, et multiplex codd. varietas, arguunt hunc locum corruptionis. Legerim: *paulo, quam qui sunt eiusdem generis* (i. e. gentis), *humaniores.* Ita plane metaphr. gr. καὶ ἡμερώτεροί τε τῶν ἄλλων ὁμοεθνῶν εἰσὶν οἱ Οὔβιοι. Voluit aliquis interpretari haec, *humaniores, quam qui sunt eiusdem generis:* scripsit ergo in margine, *humaniores ceteris* (sc. Germanis).

In eadem caussa fuerunt Vsipetes et Tenchtheri, quos supra diximus, qui complures annos Sueuorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi, et multis locis Germaniae triennium vagati, ad Rhenum peruenerunt: quas regiones Menapii incolebant, et ad vtramque ripam fluminis agros, aedificia, vicosque habebant; sed tantae multitudinis aditu perterriti, ex his aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigrauerunt, et, cis Rhenum dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendere propter inopiam nauium, neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reuerti se in suas sedes regionesque simulauerunt; et tridui viam progressi, rursus reuerterunt, atque, omni hoc itinere vna nocte equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigrauerant. His interfectis, nauibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum quieta in suis sedibus erat, certior fieret, flumen transierunt, atque omnibus eorum aedificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt. IIII

His de rebus Caesar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, et nouis plerumque rebus student, nihil V

In ead. causs. f. eadem forte vsi sunt, eodem modo vexati sunt. Cf. c. 1.

habuerant, *demigrauerunt*. Leg. *erant*, *demigrauerant*. Vt locus nunc in edd. habet, plane nullus est temporum nexus, et velle hanc negligentiam gratam adpellare, merum effugium est.

hil his committendum existimauit. Est autem hoc Gallicae consuetudinis, vti et viatores, etiam inuitos, consistere cogant, et, quod quisque eorum de quaque re audierit aut cognouerit, quaerant, et mercatores in oppidis vulgus circumsistat, quibusque ex regionibus veniant, quasque ibi res cognouerint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos e vestigio poenitere necesse est, quum incertis rumoribus seruiant, et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VI Qua consuetudine cognita, Caesar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quam consuerat, ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, ea, quae fore suspicatus erat, facta cognouit, missas legationes ab nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatosque eos, vti ab Rheno discederent; omniaque quae postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius iam vagabantur, et in finis Eburonum et Condrusorum, qui sunt Treuirorum clientes, peruenerant. Principibus Galliae euocatis, Caesar ea, quae cognouerat, dissimulanda sibi existimauit, eorumque animis permulsis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

Re

committendum. Nulla sua consilia iis aperienda, eorum fidei committenda existimavit. Cf. c. 6. extr.

ne — occurreret, ne in id incideret, eo implicaretur. Cf. 3, 6.

Germanos, h. e. Vsipetes et Tenchtheros. Cf. c. 4.

omniaque. Delendum *que*.

clientes. Hoc ad Condrusos tantum pertinere, non item ad Eburones, qui liberi fuerunt, e Cluuerio (German. ant. 2, 15) repetiit Cellarius. Cf. ind. in *clientes*.

Re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt, quorum haec fuit oratio: Germanos neque priores populo Romano bellum inferre, neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant; quod Germanorum consuetudo haec sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: haec tamen dicere, venisse inuitos, eiectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis vtiles esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Sese vnis Sueuis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. VII

Ad haec Caesar, quae visum est, respondit; sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque vllos in Gallia vacare agros, qui dari, tantae praesertim multitudini, sine iniuria possint. Sed licere, si velint, in Vbiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, et de Sueuorum iniuriis querantur, et a se auxilium petant: hoc se Vbiis imperaturum. VIII

verum esse, aequum. Monuit Brantius et Dauis. In gr. metaphr. bene est, *εὔλογον*.

de Sueuorum iniuriis. Hae supra c. 3. extr. descriptae sunt.

imperaturum. Sed durius est, imperare his, qui, iniuriis adfecti, auxilium implorant. Neque vero haec duorum codicum lectio, tam incommodum sensum efficiens, certa est: omninoque dubitari potest, quid Caesar h. l. scripserit. Ergo varietatem notaui. Plerique codd. habent, *hoc Sueuis imperaturum*: inepte: Caesar

VIIII Legati haec se ad suos relaturos dixerunt, et, re deliberata, post diem tertium ad Caesarem reuersuros: interea ne propius se castra moueret, petierunt. Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit: cognouerat enim, magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentandique caussa ad Ambiuaritos trans Mosam missam. Hos exspectari equites, atque eius rei caussa moram interponi, arbitrabatur.

X Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et, parte quadam ex Rheno recepta, quae adpellatur Vahalis, insulamque efficit Batauorum, in Oceanum influit, neque longius ab Oceano milibus passuum LXXX in Rhenum transit. Rhenus

Caesar enim Sueuis imperare non poterat. Alii, *hoc Sueuis impetraturum*, quod est absurdum. Alii, *ab Vbiis impetraturos*, a quo non multum recedit metaphr. gr. ταῦτα παῤ αὐτῶν (Οὐβίων) νομίζω ἀποκομίσασθαι, quae si latine vertantur, *hoc se ab iis impetraturum*, veram lectionem fortasse tenebimus. Illud *iis* cum vellent explicare, vtrum ad propius, an remotius subiectum referretur, etsi nulla explicatione in tanta perspicuitate rei opus erat: alii margini adscripserunt recte *Vbiis*, alii perperam *Sueuis*.

Ambiuaritos. Ignoti plane sunt, diuersi tamen ab Ambiuaretis, Aeduorum clientibus, qui infra 7, 75 nominantur. *Cellar*.

Vosego. Sic e codd. inscriptione quadam et medii aeui scriptoribus ediderunt Dauis. et Oudendorp. In gr. metaphr. est Βοσῦχος, qua forma *Vosegus* exprimitur.

ex Rheno. Sic constantissime MSS. Sed *Rheni* in recentioribus. *Oudendorp*.

Vahalis. Idem nomen in Tacit. Ann. 2, 6 occurrit, vbi fere haec ipsa de Rheno tradit. Varietas scripturae (*Walis, Valis, Valus, Vacalus*, Βάκαλος, *Vaculus*) rursus ex eo est, quia Romani extera nomina immutarunt. Litera W facile arguit originem Germanicam.

et parte quadam — — transit. Hanc lectionem Oudendorpius in codd. bene multis reperit. Eius partem priorem, *et parte — influit*,

nus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribucorum, Treuirorum citatus fertur: et, vbi Oceano adpropinquat, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, (ex quibus sunt, qui piscibus atque ouis auium viuere existimantur) multisque capitibus in Oceanum influit.

Caesar quum ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, vt erat constitutum, ad eum legati reuertuntur: qui, in itinere congressi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. Quum id XI

influit, recte se habere puto; posterior vero pars, *neque longius — transit*, haud dubie vitiosa est. Ergo adscripsi alteram lectionem, quae in edd. vulgo reperitur, et, si quis naturam cursumque fluminis, quam codices, sequi malit, in vniuersum praeferenda est. Est autem haec: *et, parte quadam Rheni recepta, quae adpellatur Vahalis, insulam efficit Batauorum, neque longius ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit*. Quae lectio cum ab ipso situ naturae commendationem veri habeat, accipit etiam ex eo auctoritatem, quia graeca metaphrasis eam verbum de verbo expressit.

capitibus. Docuit Oudendorpius ad Lucanum (3, 201), cum ex aliis, tum e Liuiano loco (33, 41), *caput fluminis* etiam *ostium* significare, etsi plerumque est *fons*. Ergo in huiusmodi locis, quod et Gesnero in Thes. L. L. visum est, caput indicat partem summam, extremam. In gr. metaphr. est, πολλοῖς στόμασιν ἐσβάλλει εἰς Ὠκεανόν. Ceterum de multitudine ostiorum Rheni, et dissensu scriptorum super hac re, et fide Caesaris, et modo eius explicandi, adeundus est diligentissimus Cellarius in Notit. Orbis T. 1. L. 2. C. 3. init. qui existimat, Caesarem, cum *multa* ostia dixerit, intellexisse etiam riuos et elices, per quos sub illas regiones Rhenus diffusus fuerit.

id non impetrassent, petebant, vti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret, eosque pugna prohiberet; sibique vti potestatem faceret, in Vbios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi iureiurando fidem fecissent, ea conditione, quae a Caesare ferretur, se vsuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo pertinere arbitrabatur, vt, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reuerterentur: tamen sese non longius milibus passuum quatuor aquationis caussa processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi conuenirent, vt de eorum postulatis cognosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes proelio lacesserent; et si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

XII At hostes, vbi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque milium numerus, quum ipsi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi caussa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paullo ante a Caesare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbauerunt. Rursus resistentibus nostris, consuetudine sua ad pedes desiluerunt, subfossisque equis, compluribusque nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atque ita perterritos egerunt, vt non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor et septuaginta, in his vir fortissimus, Piso, Aqui-

quae a Caes. ferretur. Cf. c. 8.

Rursus significat porro, aut, vicissim.

Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro adpellatus. Hic quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit: ipse equo vulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime restitit. Quum circumuentus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui iam proelio excesserat, procul animum aduertisset, incitato equo se hostibus obtulit, atque interfectus est.

Hoc facto proelio, Caesar neque iam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbi- XIII
trabatur ab his, qui per dolum atque insidias, petita pace, vltro bellum intulissent: exspectare vero, dum hostium copiae augerentur, equitatusque reuerteretur, summae dementiae esse indicabat: et cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos hostes vno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus, et consilio cum legatis et quaestore communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem et perfidia et simulatione vsi Germani, frequentes, omnibus principibus maioribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, vt dicebatur, sui purgandi caussa, quod contra, atque esset dictum et ipsi petissent, proelium pridie commisissent; simul vt, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Caesar oblatos gauisus,

infirmitate, mobilitate, Cf. c. 5.

apud eos (Gallos) *hostes* (Caesaris, i. e. Germani).

gauisus. Satis certa est haec lectio propter metaphr. gr. in qua est ἀθεῖς, etsi, quod mirum est, omnes fere MSS. *grauius* exhibent.

illos retineri iussit; ipse omnes copias castris eduxit, equitatumque, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

XIIII Acie triplici instituta, et celeriter VIII milium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui, omnibus rebus subito perterriti, et celeritate aduentus nostri, et discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, praestaret. Quorum timor quum fremitu et concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. Quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaque proelium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere coepit; ad quos consectandos Caesar equitatum misit.

. Ger-

retineri iussit. Plutarch. in Caes. c. 22 repetit quidem ex hoc loco, quae Caesar c. 12 et 13 de perfidia Germanorum narrauit, (ὁ Καῖσαρ ἐν ταῖς ἐφημερίσι γέγραφεν —) sed addit, Canusium tradidisse, has res Catoni adeo fuisse improbatas, vt Caesarem, reum παρασπονδήματος, hostibus dedendum censeret. (Cf. Sueton. Iul. c. 24) Hoc παρασπόνδημα in eo videtur fuisse, quod interea, dum legati apud eum fuerunt, hostes adgressus est: praesertim si Dio Cassius (39, 47, 48) conferatur, qui proelium, c. 12 descriptum, petulantiae iuniorum tribuit, quam seniores vsque eo improbarint, vt legationem ad Caesarem deprecandi causa susciperent. Hos igitur seniores, legatos, deprecatores, retinuit, et interea vicit eos, pro quibus deprecaturi venerant. Quaedam horum Brantius iam attigerat.

consilii. Mauult Oudendorpius, *concilii.* Mox, etsi codd. inuitis, legendum *perturbabantur.*

Germani, post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abiectis, signisque militaribus relictis, se ex castris eiecerunt: et quum ad confluentem Mosae et Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen praecipitauerunt, atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad vnum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CDXXX milium fuisset, se in castra receperunt. Caesar his, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit: illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexauerant, remanere se apud eum velle dixerunt. His Caesar libertatem concessit. XV

Germanico bello confecto, multis de caussis Caesar statuit, sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quod, quum videret, Germanos tam facile impelli, vt in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, quum intellegerent, et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Vsipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoraui praedandi frumentandique caussa Mosam transisse, neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis coniunxerat. Ad quos quum Caesar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dederent, responderunt: populi Romani imperium Rhenum finire: si, se inuito Germanos in Galliam transire, non aequum existimaret, cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum XVI

supra commemoraui. Locus est c. 12.

num postularet? Vbii autem, qui vni ex transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, vt sibi auxilium ferret, quod grauiter ab Sueuis premerentur; vel, si id facere occupationibus reipublicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis futurum: tantum esse nomen atque opinionem eius exercitus, Ariouisto pulso, et hoc nouissimo proelio facto, etiam ad vltimas Germanorum nationes, vti opinione et amicitia populi Romani tuti esse possint. Nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

XVII Caesar his de caussis, quas commemoraui, Rhenum transire decreuerat; sed nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. Haec quum machinationibus immissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non sublicae

legatos miserant. Cf. c. 8. Omnes autem causas, hoc capite commemoratas, Dio Cassius (39, 48) vanitatis arguit, tribuitque transeundi Rheni conatum vni cupiditati inclarescendi, quae Caesarem impulerit, vt aliis intentata ipse tentaret. De posteriore consentit Plutarch. in Caes. c. 22.

fistucis. Est fistuca, si tironum causa monere licet, machina, qua palos tundunt ita, vt altius infigantur solo (*einrammeln*), aut lapides, in via stratos, complanant, aut pauimenta solidant. Sed non

eae modo derecta ad perpendiculum, sed prona ac fastigata, vt secundum naturam fluminis procumberent: iis item contraria duo, ad eumdem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum, ab inferiore parte, contra vim atque impetum fluminis conuersa statuebat. Haec vtraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrimque fibulis ab extrema parte, distinebantur: quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, vt, quo maior vis aquae se incitauisset, hoc artius illigata tenerentur. Haec derecta materia iniecta contexebantur, et longuriis

non modo ea machina, quae manu opificis leuata tundit, fistuca dicitur; sed et haec, quae trochleis leuata et rursus delapsa subiectos palos pondere et ictu infigit. vid. Gesneri Thes. L. L. et inprimis Hotomannus ad hunc Caesaris locum.

derecta. v. ind.

prona ac fastigata, ita prona, vt fastigio similia essent. Fastigium autem est tectum templorum, figura plani inclinati decurrens: vnde pronum et fastigatum est inclinatum.

secundum naturam fluminis, dem Strome nach.

item est initium apodoseos periodi.

duo. Immo *bina. Clark.*

ab inferiore parte (fluminis), weiter unten.

Haec vtraque, tigna illa prona in superiore et inferiore fluminis parte defixa.

iunctura, spatium ab vna serie tignorum ad alteram, quod spatium nunc tegendum erat, vt transiri posset: nam hoc est iungere res distantes, efficere, vt ab vna ad aliam vna serie veniri possit, quasi cohaererent.

binis fibulis, ita vt essent binae fibulae s. copulae, Klammern, claui trabales.

distinebantur, interpositu trabium. Eodem modo mox *disclusis*, interpositu trabium.

reuinctis, additis vtrimque copulis s. fibulis.

Haec, hoc totum opus.

derecta (an potius *directa*? v. ind.) *materia iniecta*, materia (ligna, crates, et quidquid inseruit veluti solo pontis,

gurriis cratibusque consternebantur: ac nihilo secius sublicae et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quae, pro pariete subiectae, et cum omni opere coniunctae, vim fluminis exciperent: et aliae item supra pontem mediocri spatio, vt, si arborum trunci siue naues deiiciendi operis essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Caesar, ad vtramque partem pontis firmo praesidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim a compluribus ciuitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci iubet. At Sigambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Vsipetibus apud se habebant, finibus

cis, per quod inceditur) iniicitur eadem directione qua longitudinem.

oblique agebantur, inclinabantur. Sed fortasse erro, dum sic interpretor.

pro pariete subiectae. Paulo post tales trabes adpellat *defensores*. Sunt veluti murus aut agger. Tanto magis probo, quod Oudendorpius e quibusdam codd. recepit *pariete*, cum vulgo *ariete* legeretur. Plutarch. in Caes. c. 22 dicit προβόλοις ξύλων μεγάλων.

deiiciendi operis sc. caussa. Verbum hoc, omissum in codd. multis, (est enim ellipsis non rara: v. Oudendorp. ad 4, 1) alii interpretandi caussa addiderunt — De structura huius pontis scripsisse Iucundum Veronensem, monuit ad h. l. Camerarius. Hotomannus addit Budaeum, Cardanum, Io. Bureonem, (cuius singularis liber de hoc ponte exstat) Turnebum (Aduers. 24, 30). Brantius adiungit Lipsium in Poliorcet. 2, 5.

in fines Sigambrorum. In hos enim se receperant nuper equites Germani. vid. cap. 16.

bus suis excesserant, suaque omnia exportauerant, seque in solitudinem ac siluas abdiderant.

XVIIII Caesar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis aedificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Vbiorum recepit; atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Sueuis premerentur, haec ab iis cognouit: Sueuos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, vti de oppidis demigrarent, liberos, vxores, suaque omnia in siluas deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, vnum in locum conuenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Sueui obtinerent: hic Romanorum aduentum exspectare, atque ibi decertare constituisse. Quod vbi Caesar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum caussa transducere exercitum constituerat, vt Germanis metum iniiceret, vt Sigambros vlcisceretur, vt Vbios obsidione liberaret, diebus omnino X et VIII trans Rhenum consumtis, satis et ad laudem et ad vtilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit.

XX Exigua parte aestatis reliqua, Caesar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad septemtriones vergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis

se in fin. Vbiorum recepit. Causa ex c. 16. discenda est.

se in Galliam recepit. Res ipsa loquitur, timore perculsum Caesarem non ausum esse cum Sueuis congredi. *Glandorpius.*

in Britann. profic. contendit. Dio Cassius (39, 53) monuit, nihil vtilitatis ex hac expeditione Britannica neque ad Caesarem, neque ad ciuitatem redundasse, praeter famam patefactae Romanis insulae. Consentit Plutarch. in Caes. cap. 23. Miram causam Suetonius in Caes. c. 47 addidit, spe margari-

bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat: et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi vsui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognouisset: quae omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere praeter mercatores illo adit quisquam, neque iis ipsis quidquam, praeter oram maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. Itaque, euocatis ad se vndique mercatoribus, neque quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque quem vsum belli haberent, aut quibus institutis vterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI Ad haec cognoscenda, priusquam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum naui longa praemittit. Huic mandat, vti, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum reuertatur: ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat breuissimus in Britanniam transiectus. Huc naues vndique ex finitimis regionibus, et, quam superiore aestate ad Veneticum bellum fecerat, classem iubet conuenire. Interim, consi-

garitarum Caesarem Britanniam petisse; credibile tamen sit, opinionem magnarum Britanniae opum fuisse, si Ciceronianus locus (ad Div. 7, 7) conferatur.

C. Volus. praemittit. Haec, vt interpretes monuerunt, repugnant loco Suetonii (Caes. c. 58), vbi Caesar *per se*, h. e. ipse explorasse dicitur regiones. Atque vt aliis visus est Suetonius obliuione quadam errasse, quod et ego arbitror, sic fuerunt, qui vellent emendationibus iuuare Suetonii locum, de quibus Ernesti ad Suetonium dixit.

ad Ven. bell. fecerat. Cf. 3, 9.

conſilio eius cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus eius inſulae ciuitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obſides dare, atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus, hortatúsque, vt in ea ſententia permanerent, eos domum remittit; et cum his vna Commium, quem ipſe, Atrebatibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat, cuius et virtutem et conſilium probabat, et quem ſibi fidelem arbitrabatur, cuiusque auctoritas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas poſſit, adeat ciuitates, horteturque, vt populi Romani fidem ſequantur; ſeque celeriter eo venturum nunciet. Voluſenus, perſpectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi ac ſe barbaris committere non auderet, quinto die ad Caeſarem reuertitur; quaeque ibi perſpexiſſet, renunciat.

XXII Dum in his locis Caeſar nauium parandarum cauſſa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent, quod homines barbari et noſtrae conſuetudinis imperiti bellum populo Romano feciſſent, ſeque ea, quae imperaſſet, facturos pollicerentur. Hoc ſibi ſatis opportune Caeſar acci-diſſe

Commium. In theſauro Brandenburg. Vol. 1. p. 305 exſtat numus, in cuius vna facie circa equum *Commios*, in altera capiti galeato *Garman* adſcriptum eſt: quem Begerus ad hunc Commium Atrebatem refert. *Cellar.* De altero verbo *Garman* Begerus dubitanter ſcripſit, an fortaſſe ſit idem, quod *Germanus;* ſed hoc foret vberioris diſputationis, quam pro meo conſilio. Maſcovius in hiſtoria Germanorum T. 1. p. 37 non improbat hanc numi huius explicationem de Commio.

magni hab. Vulg. *magna.*

disse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas iudicabat, magnum his obsidum numerum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Nauibus circiter LXXX onerariis coactis, contractisque, quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quidquid praeterea nauium longarum habebat, quaestori, legatis, praefectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariae naues, quae ex eo loco ab milibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eumdem portum peruenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae, legatis, in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpitium Rufum, legatum, cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

XXIII His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere vigilia soluit, equitesque

coactis. Hoc pertinet ad vniuersam summam nauium, quas collegerat. Gr. metaphr. συναλίζειν.

contractis. Hoc pertinet ad eas, quas ex vniuersa summa delectas congregarat, vna proficisci iusserat, vt duas legiones transportarent. Gr. metaphr. ἐκλέγεσθαι.

tertia f. vig. soluit, ex portu Itio s. Iccio (cf. 5, 2), vt Strabo adnotauit (4, 138), quem de priore Caesaris traiectu in Britanniam loqui, (nam non ita multo post rursus eo contendit: vid. 5, 2) ex tempore et hora in notitia orbis ant. T. 1. p. 375 probauimus. *Cellar* Exstat dissertatio Io. Georg. Eccardi de portu Iccio, inserta Miscellaneis Lipsiens. T. 8. p. 255, vnde idem ille vir doctus in libro de origine Germanorum sect. 93. p. 209. edit. Gotting. quaedam repetiit. Sententias autem virorum doctorum varias, qui

teque in vlteriorem portum progredi, et naues conscendere, et se sequi iussit: a quibus quum id paullo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis nauibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, vti ex locis superioribus in litus telum adiici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquae naues eo conuenirent, ad horam

qui portum Iccium putarunt esse aut Mardicum, aut Gessoriacum, aut Witsantum, aut Caletum, aut Stapulas, collegit, praeter Cellarium in nobilissimo opere geographico, Fabricius in bibl. lat. lib. 1. cap. 10. sect. 2. vbi de Caesare agitur. Collegit etiam Ritterus in historia Gallorum p. 97. Attigit Wesselingius ad Antonini itineraria p. 363.

in vlteriorem portum. Hic paulo post c. 28 *superior* vocatur, in ortum et ad dextram ab Itio recedens: cui opponitur *inferior*, ab Itio recedens in occasum, c. 36. Cf. c. 28. vbi *superior portus* memoratur, et *inferior pars insulae, quae est propius solis occasum.* Sic ergo plagae discernuntur in hoc litore. *Cellarius.*

hora quarta. Est circiter decima antemeridiana. Cf. 1, 26.

adeo — continebatur. His verbis explicat, quae fuerit natura loci, et potest ante *adeo* intelligi *scilicet.* Hanc explicationem, abrupte positam, voluerunt arctius nectere cum superioribus, et addiderunt *atque.* Inde *adeo* obliteratum, et ex eo factum est vel *atque ita*, vel *atque ibi*, quae singula in codd. et edd. reperiuntur. Ergo recte Oudendorp. reuocauit id, quod in textu est.

montibus angustis. Quinam sint h. l. montes angusti, iis explicandum relinquo, qui loca, quae Caesar hic describit, viderunt. Iidem definient, quid h. l. sit *continere.* Iulius Celsus eamdem rem his verbis expressit: *praeruptae rupes, pelago impendentes:* quibuscum Ciceronis locus (ad Attic. 4, 16), iam a Glandorpio comparatus, conuenit: con-

ram nonam in ancoris exspectauit. Interim legatis tribunisque militum conuocatis, et quae ex Voluseno cognosset, et quae fieri vellet, ostendit, monuitque, vt rei militaris ratio, maxime vt maritimae res postularent, vt quae celerem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis, et ventum et aestum vno tempore nactus secundum, dato signo, et sublatis ancoris, circiter milia passuum VII ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naues constituit.

XXIIII At barbari, consilio Romanorum cognito, praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis vti consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. Erat ob has caussas summa difficultas, quod naues propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant; militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et graui armorum onere oppressis, simul et de nauibus desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum: quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela coniicerent, et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis

constat, aditus Britanniae esse munitos mirificis molibus.

ad horam nonam. Est tertia pomeridiana.

monuit, (vt) *omnes res administrarentur, ut* (vti) *ratio rei militaris et res marit. postularent, ut* (quippe) *quae — haberent.*

celerem et instab. mot. habere, facillime mutari, valde mutabilem esse.

essedarii, qui ex essedis (curribus bellicis) pugnant. Vid. omnino c. 33.

insuefactos, adsuetos: vt *insueuisse* dicitur, qui est adsuefactus rei. In gr. metaphr. est, εἰθισμένος.

generis pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus vti proeliis consueuerant, vtebantur.

Quod vbi Caesar animum aduertit, naues longas, quarum et species erat barbaris inusitatior, et motus ad vsum expeditior, paullum remoueri ab onerariis nauibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, sagittis, tormentis, hostes propelli ac submoueri iussit: quae res magno vsui nostris fuit. Nam et nauium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt, ac paullum modo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, contestatus deos, vt ea res legioni feliciter eueniret: Desilite, inquit, commilitones, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum reipublicae atque imperatori officium praestitero. Hoc quum magna voce dixisset, ex naui se proiecit, atque in hostes aquilam ferre coepit. Tum nostri, cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, vniuersi ex naui desiluerunt: hos item alii ex proximis nauibus quum conspexissent, subsecuti hostibus adpropinquarunt. XXV

Pugnatum est ab vtrisque acriter; nostri tamen, quod neque ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui, quibuscumque signis occurrerat, se adgregabat, magno opere perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, vbi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur: plures paucos circumsistebant: alii ab latere aperto in vniuersos tela coniiciebant. Quod quum animum aduertisset Caesar, XXVI

ſcaphas longarum nauium, item ſpeculatoria nauigia militibus compleri iuſſit, et quos laborantes conſpexerat, iis ſubſidia ſubmittebat. Noſtri, ſimul in arido conſtiterunt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neque longius proſequi potuerunt, quod equites curſum tenere atque inſulam capere non potuerant. Hoc vnum ad priſtinam fortunam Caeſari defuit.

XXVII Hoſtes proelio ſuperati, ſimul atque ſe ex fuga receperunt, ſtatim ad Caeſarem legatos de pace miſerunt: obſides daturos, quaeque imperaſſet, ſeſe facturos, polliciti ſunt. Vna cum his legatis Commius Atrebas venit, quem ſupra demonſtraueram a Caeſare in Britanniam praemiſſum. Hunc illi e naui egreſſum, quum ad eos imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerant: tum, proelio facto, remiſerunt, et in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt, et, propter imprudentiam vt ignoſceretur, petiuerunt. Caeſar queſtus, quod, quum vltro in continentem legatis miſſis pacem ab ſe petiſſent, bellum

equites curſum tenere non pot. i. e. equites, quos Caeſar iuſſerat ſe ſequi (c. 23), tempeſtate fuerant deiecti, alio delati, vt ſequi non poſſent (c. 28). Nam nauigantes *curſum tenent*, cum ſecundo vento prouehuntur, et, quo tendunt, veniunt. In gr. metaphr. eſt εὐθυδρομεῖν.

ſupra. Cf. c. 21. Vulgo, *demonſtrauimus.*

quum ad eos — perferret. Haud dubie reuocanda eſt lectio metaphraſeos graecae et codicum omnino omnium, praeter vnum: eſt autem haec: *quum ad eos oratoris modo* (nomine et iure legati, quaſi legatus eſſet) *Caeſaris mandata perferret.* In hoc enim eſt iniuria, quod *legatum* comprehenderunt. Iudicauit etiam Oudendorpius, non temere videri damnandam hanc lectionem.

vltro legatis miſſis. Cf. c. 21. *Continens* eſt Gallia.

bellum fine caussa intulissent, ignoscere imprudentiae dixit, obsidesque imperauit: quorum illi partem statim dederunt, partem, ex longinquioribus locis arcessitam, paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt, principesque vndique conuenere, et se ciuitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

His rebus pace confirmata, post diem IIII, quam est in Britanniam ventum, naues XVIII, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni vento soluerunt. Quae quum adpropinquarent Britanniae, et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, vt nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, vnde erant profectae, referrentur; aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno sui cum periculo deiicerentur: quae tamen, ancoris iactis quum fluctibus complerentur, necessario aduersa nocte in altum prouectae continentem petierunt. XXVIII

Eadem nocte accidit, vt esset luna plena, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consueuit: nostrisque id erat incognitum. Ita vno tempore et longas naues, quibus Caesar exercitum transportandum curauerat, quasque in aridum subduxerat, aestus complebat; et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas adflictabat; neque vlla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquae quum essent, funibus ancoris reliquisque armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturba- XXVIIII

conuenere. Potius, *conuenire.*

supra. vid. c. 23. De *sustulerant* v. ind. in *tollere.*

turbatio facta est: neque enim naues erant aliae, quibus reportari possent; et omnia deerant, quae ad reficiendas eas vsui sunt; et, quod omnibus constabat, hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem prouisum non erat.

XXX Quibus rebus cognitis, principes Britanniae, qui post proelium factum ad ea, quae iusserat Caesar, facienda conuenerant, inter se collocuti, quum equites, et naues, et frumentum Romanis deesse intellegerent, et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportauerat, optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento commeatuque nostros prohibere, et rem in hiemem producere, quod, iis superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi caussa in Britanniam transiturum confidebant.

XXXI Itaque, rursus coniuratione facta, paullatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere coeperunt. At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen et ex euentu nauium suarum, et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam et frumentum ex agris quotidie in castra conferebat, et quae grauissime adflictae erant naues, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas vtebatur, et quae ad eas res erant vsui, ex continenti comportari iubebat. Itaque, quum id summo studio a militibus administraretur, duodecim nauibus amissis, reliquis vt nauigari commode posset, effecit.

Dum

hiemare. Rectius, *hiemari.*

aere. v. ind. in *aes*, vbi naues aeratae describuntur.

Dum ea geruntur, legione ex consuetudine vna frumentatum missa, quae adpellabatur septima, neque vlla ad id tempus belli suspicione interposita, quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari renunciarunt, puluerem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, aliquid noui a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, et confestim sese subsequi iussit. Quum paullo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi, atque aegre sustinere, et conferta legione ex omnibus partibus tela coniici animum aduertit. Nam quod, omni ex reliquis partibus demesso frumento, vna pars erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in siluis delituerant: tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos, subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu atque essedis circumdederant. XXXII

Genus hoc est ex essedis pugnae: primo per omnes partes perequitant, et tela coniiciunt, atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant: et quum se inter equitum turmas insinuauerint, ex essedis desiliunt, et pedibus proeliantur. Aurigae interim paullatim ex proelio exce- XXXIII

in agris. Principes Britannorum iusserant suos, in agros remigrare (c. 27), et clam ex agris deducere coeperant (c. 30). Hinc intelligetur, quid hoc sit, Britannorum partem in agris remansisse.

excedunt, atque ita curru se collocant, vt, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant, ac tantum vsu quotidiano et exercitatione efficiunt, vti in decliui ac praecipiti loco incitatos equos sustinere, et breui moderari ac flectere, et per temonem percurrere, et in iugo insistere, et inde se in currus citissime recipere consuerint.

XXXIIII Quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnae, tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque eius aduentu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto, ad lacessendum et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, et breui tempore intermisso in castra legiones reduxit. Dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos complures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent, et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt, paucitatemque nostrorum militum suis praedicauerunt, et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt.

XXXV Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, vt, si essent hostes pulsi, cele-

curru se. Pro his leg. *currus* e codd. et metaphr. gr. Ipsa res, etiam sine codicibus, declarat.

praestant et efficiunt, vt sint mobiles (variis in locis pugnent, vagentur) et stabiles (vno in loco pugnent).

qui erant in agris reliqui. Sunt ii Britanni, de quibus c. 32. dixerat.

celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter triginta, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso proelio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longe lateque adflictis incensisque, se in castra receperunt.

Eodem die legati, ab hostibus missi ad Caesarem de pace, venerunt. His Caesar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit, eosque in continentem adduci iussit, quod, propinqua die aequinoctii, infirmis nauibus, hiemi nauigationem subiiciendam non existimabat. Ipse, idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naues soluit, quae omnes incolumes ad continentem peruenerunt; sed ex his onerariae duae eosdem, quos reliquae, portus capere non potuerunt, sed paullo infra delatae sunt. XXXVI

Quibus ex nauibus quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe praedae adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Quum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia VI conuenerunt. Qua re nunciata, Caesar omnem ex castris equitatum XXXVII

I 5 suis

dictum est. vid. cap. 21 et 27.

adfl. inc. Pro his vulgo legebatur, *aedificiis incensis*, vt et plures MSS. atque gr. metaphr. exhibent: sed iam Cellarius monuit, Gronovium (Observ. 4. 8) e cod. Andino restituisse, *adflictis incensisque*, quod ipsum Oudendorpius in Oxon. MS. occurrere dixit.

suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque amplius horis quatuor fortissime pugnauerunt, et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes abiectis armis terga verterunt, magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII Caesar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant vsi, omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas siluas abdiderant, se ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duae omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Caesaris dierum XX supplicatio a senatu decreta est.

quo perf. — venerunt. Adeo multiplex est in codd. lectio huius loci, vt Oudendorpius fateatur, sibi de ea non liquere. Quae hic in textu sunt, ea habet metaphrasis graeca.

duxerant. vid. c. 22. *Eo* (in Belgas) *obsides miserunt.* Cum ergo Caesar c. 36. obsides in continentem mitti iusserit, ex nostro loco discimus, continentem indicare Galliam. Cf. c. 27.

C. IVLII

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

Liber Qvintvs

Caesar classem parari in Gallis iubet: ipse Pirustas in Illyrico coercet. 1. *Inde reuersus, compositis Treuirorum turbis, et Dumnorige coercito, iterum traiicit in Britanniam,* 2 — 9, *quae describitur,* 12: *ibique bella gerit feliciter.* 13 — 23. *Post reditum deficiunt Galli, et Eburones Sabinum ac Cottam legatos cum legione caedunt,* 27 — 38: *Neruii Q. Ciceronis castra grauiter oppugnant,* 39 — 46, *a Caesare profligantur.* 46 — 52. *Senones et Treuiri res nouas moliuntur: interfecto Induciomaro, fit Gallia quietior.*

Lucio Domitio, Appio Claudio, Consulibus, discedens ab hibernis Caesar in Italiam, vt quotannis facere consuerat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat, vti, quamplurimas possent, hieme naues aedificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paullo facit humiliores, quam quibus in nostro mari vti consueuimus; atque id

L. Dom. Ap. Cl. Coss. Est annus P. V. C. 700.

Italiam, i. e. Galliam prouinciam s. citeriorem.

subduct. Non spreuerim lectionem aliam, *subductionisque*, a Ciacconio indicatam.

in nostro mari, i. e. mediterraneo: hoc enim intelligitur, cum Romani *nostrum mare* dicunt. vid. Pompon. Mela 1, 1, vt iam Rhellicanus et Glandorpius monuerunt.

id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera et ad multitudinem iumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis vtimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adiuuat. Ea, quae sunt vsui ad armandas naues, ex Hispania adportari iubet. Ipse, conuentibus Galliae citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem Prouinciae incursionibus vastari audiebat. Eo quum venisset, ciuitatibus milites imperat, certumque in locum conuenire iubet. Qua re nunciata, Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Accepta oratione eorum, Caesar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci iubet: nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat. His ad diem adductis, vt imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem aestiment, poenamque constituant.

II His confectis rebus, conuentibusque peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa omnium rerum inopia, circiter DC eius generis, cuius supra demonstrauimus, naues, et longas

ex Hispania. Mirificum prouentum sparti in Hispania esse, docebunt Strabo 3. p. 160. Plin. H. N. 19, 11. *Davis.*

in Illyricum. Nempe Caesar acceperat prouinciam Galliam Cisalpinam, Illyrico adiecto: vt e Suetonii Iul. c. 22 Cellarius ostendit. Idem e Ptolemaeo (2, 17) monuit, Pirustas esse Illyrici gentem, versus Macedoniam habitantem.

longas XXVIII inuenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio praefuerant, quid fieri velit, ostendit, atque omnis ad portum Itium conuenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam [transiectum] esse cognouerat, circiter milium passuum XXX, transmissum a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, reliquit: ipse cum legionibus expeditis IIII, et equitibus DCCC in fines Treuirorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.

III Haec ciuitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, vt supra demonstrauimus, tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Induciomarus et Cingetorix: ex quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque aduentu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmauit; quaeque in Treuiris gererentur, ostendit. At Induciomarus equitatum peditatumque cogere, iisque, qui per aetatem in armis esse non poterant, in siluam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed postea quam nonnulli principes ex ea ciuitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et aduentu nostri exercitus

portum Itium. Cf. 4, 23.

transiectum. Hoc verbum esse glossema verbi *transmissum*, quod mox sequitur, post Faernum Hotomannus monuit.

siluam Arduennam. vid. 6, 29.

citus perterriti, ad Caesarem venerunt, et de suis priuatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam ciuitati consulere non possent: Induciomarus veritus, ne ab omnibus desereretur, legatos ad Caesarem mittit; sese idcirco ab suis discedere atque ad eum venire noluisse, quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur. Itaque esse ciuitatem in sua potestate, seque, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, et suas ciuitatisque fortunas eius fidei permissurum.

IIII Caesar, etsi intellegebat, qua de caussa ea dicerentur, quaeque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne aestatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Induciomarum ad se cum ducentis obsidibus venire iussit. His adductis, in iis filio propinquisque eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarum hortatusque est, vti in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se conuocatis, hos singillatim Cingetorigi conciliauit: quod quum merito eius ab se fieri intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum grauiter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui, et, qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit.

V His rebus constitutis, Caesar ad portum Itium cum legionibus peruenit. Ibi cognoscit, XL naves, quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas,

in Meldis. Iam antiquiores offensi sunt hac lectione, quoniam Meldae mediterranei fuerunt, apud quos classem

tas, cursum tenere non potuisse, atque eodem, vnde erant profectae, reuertisse: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliae conuenit, numero milium quatuor, principesque omnibus ex ciuitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat; quod, quum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

VI Erat vna cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo ab nobis antea dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat, sibi a Caesare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Aedui grauiter ferebant, neque recusandi aut deprecandi caussa legatos ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognouerat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, vt in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus nauigandi mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri. Postea quam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi ademta, principes Galliae sollicitare, seuocare singulos hortarique coepit, vti in conti-

sem aedificatam esse non credibile sit. Ergo vel *Belgis* cum codd. et edd. quibusdam legetur: vel duo populi fuerunt, qui eodem nomine Meldarum vsi sunt, alii ad Oceanum, (quamquam hoc e Strabonis loco 4, p. 194. non videtur certo sequi, vt Casaubonus monuit) alii in mediterraneis locis: vel omnino corruptum est hoc verbum. Haec est summa eorum, quae Rhellicanus praesertim ad h. l. scripsit.

dictum est. Cf. 1, 3.
religionibus, v. ind.

continenti remanerent; metu territare, non sine caussa fieri, vt Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Caesaris, vt, quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere, iusiurandum poscere, vt, quod esse ex vsu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur.

VII Qua re cognita, Caesar, quod tantum ciuitati Aeduae dignitatis tribuerat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac reipublicae nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod corus ventus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit, dabat operam, vt in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret: tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesque conscendere in naues iubet. At, omnium impeditis animis, Dumnorix cum equitibus Aeduorum a castris, insciente Caesare, domum discedere coepit. Qua re nunciata, Caesar, intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici iubet: nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. Ille

tribuerat. Cf. 1, 33.

impeditis, ita distractis apparando itinere, vt ne sentirent molitiones et fraudes Dumnorigis.

pro sano, vt sanum et sapientem.

Ille enim reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare coepit, saepe clamitans, liberum se liberaeque ciuitatis esse. Illi, vt erat imperatum, circumsistunt hominem atque interficiunt; at Aedui equites ad Caesarem omnes reuertuntur.

His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, vt portus tueretur, et rem frumentariam prouideret, quaeque in Gallia gererentur, cognosceret, consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves soluit; et leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; et longius delatus aestu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus aestus commutationem secutus, remis contendit, vt eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis grauibusque nauigiis, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adaequarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore: neque in eo loco hostis et visus, sed, vt postea Caesar ex captiuis comperit, quum magnae manus eo conuenissent, multitudine nauium perterritae, (quae cum annotinis priuatisque, quas sui quisque commodi fece- VIII

enim, enim vero. vid. Gronov. ad Liv. 34, 32.

relinquebat, solis occasu. Hanc lectionem Gronouius (Obs. 4, 4) et Oudendorpius in codd. repererunt: altera est, *reliquerat, ad solis occasum:* vtraque bene habet, nec vllo modo definiri hic potest, quae verba Caesar scripserit.

sui — commodi sc. causa. vid. ind. in *causa*.

fecerat, amplius DCCC vno erant visae tempore,) a litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

VIIII Caesar, exposito exercitu, et loco castris idoneo capto, vbi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copiae consedissent, cohortibus X ad mare relictis, et equitibus CCC, qui praesidio nauibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus nauibus, quod in litore molli atque aperto deligatas ad anchoram relinquebat; et praesidio nauibus Q. Atrium praefecit. Ipse, noctu progressus milia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. Illi, equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, et proelium committere coeperunt. Repulsi ab equitatu, se in siluas abdiderunt, locum nacti, egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, vt videbatur, caussa iam ante praeparauerant: nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant praeclusi. Ipsi ex siluis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, testudine facta, et aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eosque ex siluis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Caesar prosequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei consumta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X Postridie eius diei mane tripartito milites equitesque in expeditionem misit, vt eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, quum iam extremi essent in conspectu, equites a Q. Atrio

molli, nullis scopulis periculoso; *aperto*, nullis rupibus aut prominentiis impedito.

Atrio ad Caesarem venerunt, qui nunciarent, superiori nocte, maxima coorta tempestate, prope omnes naues adflictas atque in litore eiectas esse; quod neque anchorae funesque subsisterent, neque nautae gubernatoresque vim pati tempestatis possent: itaque ex eo concursu nauium magnum esse incommodum acceptum.

XI His rebus cognitis, Caesar legiones equitatumque reuocari atque itinere desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem fere, quae ex nunciis literisque cognouerat, coram perspicit, sic vt, amissis circiter XL nauibus, reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros delegit, et ex continenti alios arcessiri iubet; Labieno scribit, vt, quam-plurimas possit, iis legionibus, quae sint apud eum, naues instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naues subduci, et cum castris vna munitione coniungi. In his rebus circiter dies decem consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis nauibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, praesidio nauibus reliquit: ipse eodem, vnde redierat, proficiscitur. Eo quum venisset, maiores iam vndique in eum locum copiae Britannorum conuenerant, summa imperii bellique administrandi communi consilio permissa Cassiuellauno, cuius fines a maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod adpellatur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella in-

 tercef-

munitione. Naues et tentoria vno eodemque vallo ac fossa cingebantur. cf. c. 22.

vnde (paulo ante ad litus et classem) *redierat.*

tercesserant: sed nostro aduentu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt: maritima pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi caussa ex Belgis transierant; qui omnes fere iis nominibus ciuitatum adpellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaque aedificia, fere Gallicis consimilia: pecorum magnus numerus. Vtuntur autem aere, aut taleis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis

natos in insula, αὐτόχθονας, aborigines, terrigenas. cf. 6, 18. Sic et Diod. Sic. 5, 21, vbi quaedam de Britannia, similia narrationi Caesaris, occurrunt.

Vtuntur — nummo. Huius loci lectio plane incerta est. Ergo varietatem omnem notaui. Alii, *vtuntur aut* (vel, *autem*) *aere*, *aut nummo aereo*, *aut aliis ferreis*. Alii, *vtuntur aut aereo*, *aut* — Alii *aureo* pro *aereo*. Alii, *aut annulis* (pro *aliis*) *ferreis*. Alii, *aut lanceis ferreis*. Alii, *aut taleis ferreis*. Faernus *laminis* legi voluit. A duobus codd. absunt verba, *pro nummo*. Ergo fuerit temerarium, aliquid definire velle. Quid alibi sit *talea*, vid. in ind. et constat e lexicis. Si ergo h. l. idem verbum legatur, quid tandem erit *talea ferrea*, qua quis pro nummo vtatur? Non sufficit dicere, esse particulam ferri praesectam: nam non quidquid praesectum est, sed surculus praesectus, aut quod formam surculi praesecti, vel bacilli s. stimuli refert, id demum dici potest talea. Multo minus *taleae* esse possunt laminae, vt cuidam placuit: hae enim nihil simile habent cum taleis. Perplacet Vossii coniectura, *talis*, quae videtur cuiuis in mentem venire debere: et facile potuissent tali ferrei pro nummis esse. Sed, vt dixi, lectio plane incerta est.

timis ferrum; sed eius exigua est copia: aere vtuntur importato. Materia cuiusque generis, vt in Gallia, est, praeter fagum atque abietem. Leporem et gallinam et anserem gustare, fas non putant; haec tamen alunt animi voluptatisque caussa. Loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

Insula natura triquetra, cuius vnum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex Gallia naues adpelluntur, ad orientem solem; inferior ad meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter milia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, vt aestimatur, quam Britannia; sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quae adpellatur Mona; complures praeterea minores obiectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breuiores esse, quam in continenti, noctes videbamus. Huius est longitudo lateris, vt fert illorum opinio, DCC milium. Tertium est contra septemtriones, cui parti nulla est obiecta terra; sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat: huic milia passuum DCCC in longitudi- XIIII

Materia, arbores, frutices.

certis ex aqua mensuris, clepsydris.

videbamus. Recte puto abesse hoc verbum a cod. Oxon. Si quis seruet, paulo ante *nisi* erit pro *sed tantummodo*, vt Davis. et Oudendorp. monuerunt. Vulgata lectio, *nisi quod certis — videbamus*, est ab his, qui explicare locum voluerunt.

tudinem esse, existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centum milium passuum.

XIIII Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne viuunt, pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem: atque hoc horridiore sunt in pugna adspectu: capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, praeter caput et labrum superius. Vxores habent deni duodenique inter se communes, et maxime fratres cum fratribus, parentesque cum liberis; sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

Equites

vitro. Breuiter excerpam, quae ab aliis prolixe disputata sunt. Primo idem tradit Pomponius Mela (3, 6): *vitro corpora infecti Britanni*. Secundo Plinius (H. N. 22, 1) eos *glasto* oblinere corpora perhibet. Sunt ergo vitrum et glastum diuersa nomina vnius eiusdemque plantae, cuius succis expressis Britanni ad inficienda corpora vsi sunt. Tertio glastum a Graecis *isatida* dici, et Vitruuius (de archit. 7, 14) dixit; si lectionem quorumdam codicum sequamur; et inter artis botanicae peritos constat. Quarto Marcellus Empiricus (c. 23), *Herba*, inquit, *quam nos vitrum*, *Graeci isatida vocant*. Cf. Plin. H. N. 20, 24. Ergo vitrum, glastum, isatis, est vna eademque planta. Conferri meretur Dodonaeus in Stirpium historia (p. 79. Antwerp. 1616. fol.) Io. Bauhini historia plantarum T. 2. p. 909. 1691. fol. Ex his iudicari potest de lectionis varietate in hoc Caesaris loco, *vitro, glasto, nitro, vltro*. Verum est *vitro;* ex interpretatione est *glasto; nitro* et *vltro* sunt lectiones vitiosae. Ceterum nostri isatidem dicunt *Waid*.

caeruleum, subflauum et pallidum.

quo, quorsum, ad quos, in quorum domum. Monuit

Equites hostium essedariique acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen vt nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in siluas collesque compulerint: sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex siluis eiecerunt, impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt: duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare, atque his primis legionum duarum, quum hae, perexiguo intermisso loci spatio inter se, constitissent, nouo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, tribunus militum, interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. XV

Toto hoc in genere pugnae, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros propter grauitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem: equites autem magno cum periculo proelio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent, et quum paullum ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent, et pedibus dispari proelio contenderent. Equestris autem proelii ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, vt XVI

K 4 num-

nuit Oudendorpius, qui lectionem huius loci e codd. eruit. Vulgata lectio est: *liberi, a quibus pr. virgines qu. ductae sunt.*

Equestris proelii, quo equites cum equitibus certabant. Opponitur *proelio dispari*, cum pedes confligit cum equite.

numquam conferti, sed rari magnisque interuallis proeliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

XVII Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, et lenius, quam pridie, nostros equites proelio lacessere coeperunt. Sed meridie, quum Caesar pabulandi caussa tres legiones atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt, sic, vti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt, neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quae vndique conuenerant, auxilia discesserunt: neque post id tempus vnquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII Caesar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesin in fines Cassiuellauni exercitum duxit; quod flumen vno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. Eo quum venisset, animum aduertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas: ripa autem erat acutis sudibus praefixis munita; eiusdemque generis sub aqua defixae sudes flumine tegebantur. His rebus cogni-

lenius, minore studio. Al. *lentius*, quod interpretamentum est.

summis (an legendum *omnibus?*) *copiis*. Quodsi quis nolit, *summae copiae* erunt maximae, numerosissimae, vt c. 18, *magnae copiae*. Metaphr. graec. οὐκέτι πολλῇ δυνάμει τοῖς Ῥωμαίοις συνέμιξαν.

cognitis a captiuis perfugisque, Caesar, praemisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, quum capite solo ex aqua exstarent, vt hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugae mandarent.

Cassiuellaunus, vt supra demonstrauimus, omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, milibus circiter quatuor essedariorum relictis, itinera nostra seruabat, paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis ac siluestribus sese occultabat, atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora atque homines ex agris in siluas compellebat: et, quum equitatus noster liberius praedandi vastandique caussa se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque essedarios ex siluis emittebat, et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, vt neque longius ab agmine legionem discedi Caesar pateretur, et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant. XVIIII

Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum ciuitas, ex qua Mandubratius adolescens, Caesaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat, (cuius pater Imanuentius in ea ciui- XX

vt supra demonstrauimus. Nihil tale supra dixerat Caesar de Cassiuellauno. Ergo Clarkius locum sic intelligit, quasi Caesar scripsisset: *omni, vt supra demonstrauimus, spe deposita:* nam c. 17 extr. dixerat Caesar, Britannos spem deposuisse.

effunderet. Leg. *eiiceret* seu *eiecerat*, e codd. plerisque: nam *effundere* est interpretamentum.

in continentem Galliam. Hinc

ciuitate regnum obtinuerat, interfectusque erat a Cassiuellauno; ipse fuga mortem vitauerat) legatos ad Caesarem mittunt, pollicenturque, sese ei dedituros, atque imperata facturos: petunt, vt Mandubratium ab iniuria Cassiuellauni defendat, atque in ciuitatem mittat, qui praesit imperiumque obtineat.

LIII. His Caesar imperat obsides XL, frumentumque exercitui, Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentaque miserunt.

XXI Trinobantibus defensis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Caesari dedunt. Ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassiuellauni abesse, siluis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus conuenerit. (Oppidum autem Britanni vocant, quum siluas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae caussa conuenire consueuerunt.) Eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paullisper morati, militum

Hinc explicandum, quid in hac narratione sit alibi (c. 22. 23) *continens*. Etiam supra c. 8. 11. et 4, 38. Galliam simpliciter dixit *continentem*. Et fortasse h. l. *Galliam* explicandi causa intrusum est, vt plures interpretes monuerunt.

Cenimagni — — Opiniones quorumdam de nominibus et sedibus horum populorum collegit, post Camdenum in Britannia, Cellarius in opere geograph. pag. 409. Sed sunt merae coniecturae.

Oppidum vocant — — Strabo 4. p. 200. Πόλεις Βρεττανῶν εἰσὶν οἱ δρυμοί· περιφράξαντες γὰρ δένδρεσι καταβεβλημένοις εὐρυχωρῆ κύκλον, καὶ αὐτοὶ ἐνταῦθα καλυβοποιοῦνται, καὶ τὰ βοσκήματα καταςαθμεύουσιν, οὐ πρὸς πολὺν χρόνον. Locum iam Hotomannus indicarat.

militum nostrorum impetum non tulerunt, seseque alia ex parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

XXII Dum haec in his locis geruntur, Cassiuellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstrauimus, quibus regionibus quatuor reges praeerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit, atque his imperat, vti, coactis omnibus copiis, castra naualia de improuiso adoriantur atque oppugnent. Ii cum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus, hoc proelio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatium, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Caesarem mittit. Caesar, quum statuisset, hiemem in continenti propter repentinos Galliae motus agere, neque multum aestatis superesset, atque id facile extrahi posse intellegeret, obsides imperat, et, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit: interdicit atque imperat Cassiuellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat.

XXIII Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. His deductis, quod et captiuorum magnum numerum habebat, et nonnullae tempestate deperierant naues, duobus commeatibus exer-

supra. vid. c. 13.

imperat. Nam summa rerum Cassiuellauno tradita erat. vid. cap. 11. Ibidem de castris naualibus dicitur.

Lugotorige. Alii, Cingetorige.

Atrebat. Comm. v. 4, 21.

in continenti, in Gallia. cf. cap. 20.

commeatibus. v. ind.

exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, vti ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque superiore anno, vlla omnino nauis, quae milites portaret, desideraretur: at ex iis, quae inanes ex continenti ad eum remitterentur, [et] prioris commeatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curauerat numero LX, perpaucae locum caperent; reliquae fere omnes reiicerentur. Quas quum aliquamdiu Caesar frustra exspectasset, ne anni tempore a nauigatione excluderetur, quod aequinoctium suberat, necessario angustius milites collocauit; ac summa tranquillitate consecuta, secunda inita quum soluisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naues perduxit.

XXIIII Subductis nauibus, concilioque Gallorum Samarobrinae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures ciuitates distribuere: ex quibus vnam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios Q. Ci-

reportare. Alii *deportare:* quod et ipsum dici potest, sed non est necesse: nam *exercitum*, quem nuper in Britanniam transportarat, nunc reportat.

ex continenti, i. e. e Gallia. Mox *et* ante *prioris* tollendum est, vt Manutius monuit. De Labieno vid. cap. 11.

Samarobrinae. Hinc intelligendus Cic. ad Div. 7, 11. 12. 16. vt Cellarius vidit, cuius opus geographicum T. 1. p. 269. 385. de hoc oppido consulendum est. De diuersitate scripturae in hoc nomine iam Oudendorpius monuit egisse etiam viros doctos ad Antonin. itinerar. p. 380. De coniecturis etymologicis, Samarobriuam s. Samarobrigam significare pontem, in flumine Samara factum, *Samarbruck*, vid. Cellar. ibid. et Ritteri hist. Gall. p. 92.

Q. Ciceroni, tertiam in Eſſuos L. Roſcio, quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Treuirorum hiemare iuſſit; tres in Belgio collocauit: his M. Craſſum quaeſtorem, et L. Munatium Plancum et C. Trebonium, legatos, praefecit. Vnam legionem, quam proxime trans Padum conſcripſerat, et cohortes quinque in Eburones, quorum pars maxima eſt inter Moſam ac Rhenum, qui ſub imperio Ambiorigis et Catiuolci erant, miſit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam, legatos, praeeſſe iuſſit. Ad hunc modum diſtributis legionibus, facillime inopiae frumentariae ſeſe mederi poſſe exiſtimauit: atque harum tamen omnium legionum hiberna (praeter eam, quam L. Roſcio in pacatiſſimam et quietiſſimam partem ducendam dederat) milibus paſſuum centum continebantur. Ipſe interea, quoad legiones collocatas munitaque hiberna cognouiſſet, in Gallia morari conſtituit.

XXV Erat in Carnutibus ſummo loco natus Taſgetius, cuius maiores in ſua ciuitate regnum obtinuerant. Huic Caeſar, pro eius virtute atque in ſe beneuolentia, quod in omnibus bellis ſingulari eius opera fuerat vſus, maiorum locum reſtituerat. Tertium iam hunc annum regnantem inimici, iam multis palam ex ciuitate auctoribus, eum interfecerunt. Defertur ea res ad Caeſarem. Ille veritus, quod

Eſſuos. Quia nemo vmquam Eſſuorum meminit, Voſſius et Valeſius cenſent, *Aeduos* legendum eſſe. *Cellar.* Haec probant etiam Daviſius ad h. l. et Clarkius.

Belgio. Eſt pars Galliae Belgicae, non tota: complectitur Bellouacos (vid. c. 46), Atrebates, Ambianos, vid. Notitia orb. ant. 2, 3. p. 398. *Cellar.*

Tertium — interfecerunt. Adeo magna eſt in his verbis lectionis varietas, vt nullo modo conſtare poſſit de lectione

quod ad plures pertinebat, ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibique hiemare; quorumque opera cognouerit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quaestoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna peruentum, locumque hibernis esse munitum.

XXVI Diebus circiter XV, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Catiuolco: qui quum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent, frumentumque in hiberna comportauissent, Induciomari Treuiri nunciis impulsi, suos conciteuerunt, subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent, atque, vna ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri proelio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamauerunt, vti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; habere sese, quae de re communi dicere vel-

lectione vera. Missis ceteris, *iam* ante *multis* offendit lectorem. Ergo cum aliis poni malim *etiam*. Deinde cum plerique libri exhibeant, *ex ciuitate ex his* vel *ex iis auctoribus*, credibile est, pro *ex his* legi posse cum Dauisio *caedis*, aut cum Oudendorpio *necis*.

quaestoribus. Vnus quidem fuit quaestor, M. Crassus, vt e cap. 24 adparet; sed Caesar in vniuersum et infinite de ducibus loquitur, *legati et quaestores*, in quo non summa diligentia, ad numerum exacta, quaerenda est.

Sabino Cottaeque. vid. c. 24. Hunc tumultum Galliae Plutarchus (Caes. c. 24) paucis, Dio Cassius (40, 4-11) paulo pluribus descripsit: sed in exitu Cottae et Titurii describendo discedit ab his, quae Caesar cap. 36 et 37 tradidit.

vellent, quibus rebus controuersias minui posse sperarent.

Mittitur ad eos colloquendi caussa C. Arpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem ventitare consueuerat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est:. Sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis finitimis suis pendere consuesset: quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos Aduatuci, obsidum numero missos, apud se in seruitute et catenis tenuissent: neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut iudicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis; suaque esse eiusmodi imperia, vt non minus haberet iuris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. Ciuitati porro hanc fuisse belli caussam, quod repentinae Gallorum coniurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, vt suis copiis populum Romanum se superare posse confidat: sed esse Galliae commune consilium; omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alterae legioni subsidio venire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim quum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro beneficiis Caesaris; monere, orare Titurium pro hospitio, vt suae ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhe- XXVII

alterae. Hanc obsoletam cauit Oudendorpius, et ex datiui formam e codd. reuemplis defendit.

Rhenum transisse; hanc adfore biduo. Ipsorum esse consilium, velintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter milia passuum circiter L, alter paullo amplius ab his absit. Illud se polliceri, et iureiurando confirmare, tutum iter per fines suos daturum; quod quum faciat, et ciuitati sese consulere, quod hibernis leuetur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita, discedit Ambiorix.

XXVIII Arpineius et Iunius, quae audierunt, ad legatos deferunt. Illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen neglegenda existimabant: maximeque hac re permouebantur, quod, ciuitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaque inter eos exsistit controuersia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni militum, et primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hibernis iniussu Caesaris discedendum, existimabant: quantasuis magnas etiam copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis, docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis vltro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria non premi: interea et ex proximis hibernis, et a Caesare conventura subsidia: postremo, quid esse leuius aut turpius, quam, auctore hoste, de summis rebus capere consilium?

Contra

Eburonum. Hi erant sub Ambiorigis imperio (c. 24), et in hos culpam contulerat Ambiorix.

magnas etiam. Haec verba deleuerim. Voluit aliquis explicare *quantasuis copias*, et explicauit sic, *magnas etiam copias*.

Contra ea Titurius, sero facturos, clamitabat, XXVIIII
quum maiores manus hostium, adiunctis Germanis, conuenissent: aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum, breuem consulendi esse occasionem: Caesarem arbitrari profectum in Italiam: neque aliter Carnutes interficiundi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemtione nostri ad castra venturos esse: non hostem auctorem, sed rem spectare; subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem, et superiores nostras victorias: ardere Galliam, tot contumeliis acceptis sub populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta. Postremo, quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in vtramque partem esse tutam: si nihil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, vnam esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? In quo si non praesens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset pertimescenda.

Hac

Tasgetii. Cf. c. 25.

subesse, propinquum esse.

Ariov. mortem. Cluuerius (German. 1, 55) mauult *sortem* legi, quia victus Ariovistus effugerit. vid. supra 1, 53. At potuit e vulnere, in Gallia accepto, aut moerore mori. Libri consentiunt omnes in lectione *mortem*, etiam Iul. Celsus p. 65, et graeca metaphrasis. *Cellar.* Ante Cellarium iam Hotomannus monuerat.

sine certa re — descendisse, consilium dedisse s. suasisse Romanis id, quod paulo ante suasit (c. 27 extr.), nisi rem certo cognitam habuisset.

XXX Hac in vtramque partem disputatione habita, quum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita *vultis*, Sabinus, et id clariore voce, vt magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui grauissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, et si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant, nec reiecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant.

XXXI Consurgitur ex consilio; comprehendunt vtrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo vnum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur: tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini: pronunciatur, prima luce ituros: consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et lan-

primis ordinibus, i. e. centurionibus primorum ordinum. Sic 6, 7. *tribuni militum et primi ordines*, h. e. centuriones pr. ord. vbi vid. Dauisius. In vtroque loco metaphr. gr. *primos ordines* vertit, πρώτους ταξιάρχους. Cf. Intt. ad Vellei. Pat. 2, 92. et Gronov. ad Liv. 30, 4. Et fortasse hoc exemplo defendat aliquis, centurionem primi pili potuisse simpliciter dici primum pilum, de quo ad 2, 25 dictum est.

Omnia excogitantur, quilibet militum, vt fit in dissensu et perturbatione, excogitat et comminiscitur speciosas causas, cur hoc aut alio modo agat, agendumque putet. Alius ergo putat

languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, vt quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, maximisque impedimentis.

At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipartito in siluis opportuno atque occulto loco, a milibus passuum circiter duobus, Romanorum aduentum exspectabant: et quum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex vtraque parte eius vallis subito se ostenderunt, nouissimosque premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt. XXXII

Tum demum Titurius, vt qui nihil ante providisset, trepidare, concursare, cohortesque disponere; haec tamen ipsa timide, atque vt eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consueuit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset, haec posse in itinere accidere, atque ob eam caussam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat, et in adpellandis cohortandisque militibus imperatoris, et in pugna militis officia praestabat. Quumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, et, quid quoque loco faciendum esset, prouidere possent; iusserunt pro- XXXIII

tat festinandum esse iter, et totam noctem adparandum; nam si cunctentur et maneant, non sine periculo maneri: alius contra negat festinandum iter; nam adparatu eius vigiliisque in languorem coniici posse milites, et hoc languore periculum augeri.

maximis (permultis) *impedimentis.*

nunciare, vt impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. Quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Praeterea accidit, quod fieri necesse erat, vt vulgo milites ab signis discederent, quae quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque abripere properaret, clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIIII At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronunciare iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse praedam, atque illis reseruari, quaecumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent. Erant et virtute et numero pugnando pares nostri, tamen etsi ab duce et a fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, et quoties quaeque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animaduersa, Ambiorix pronunciari iubet, vt procul tela coniiciant, neu propius accedant, et quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorum

Erant — ponebant. Locum sic intelligo: Erant quidem nostri, etsi a fortuna et duce destituti, nihilo minus aliis *duabus de caussis*, et virtute et numero, pares pugnando, h. e. satis validi ad pugnandum (nam hoc est, pugnando par); tamen spem salutis in virtute, *in vna tantum re*, non simul in numero, ponebant. Sic locum intellexi, vt primum legi: sic vidi cepisse metaphrasten graecum. Aliorum interpretum emendationes, explicationes, mutatasque distinctiones vide apud Oudendorpium. *Tamen etsi* pro *etsi*. v. ind.

rum et quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.

Quo praecepto ab iis diligentissime obseruato, quum quaepiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, vnde erant egressi, reuerti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumueniebantur; sin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant, et magna parte diei consumta, quum a prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, vtrumque femur tragula transiicitur: Q. Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur: L. Cotta, legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, in aduersum os funda vulneratur. XXXV

His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, vt sibi militibusque parcat. Ille adpellatus respondit: si velit secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna XXXVI

 vt

horam octauam. Est circiter secunda pomeridiana. Cf. 1, 26.

vt excedant, et cum Ambiorige vna colloquantur: sperare, ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo constitit.

XXXVII Sabinus, quos in praesentia tribunos militum circum se habebat et primorum ordinum centuriones, se sequi iubet: et quum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abiicere, imperatum facit, suisque, vt idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumuentus interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant, atque vlulatum tollunt, impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum; reliqui se in castra recipiunt, vnde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad vnum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio elapsi, incertis itineribus per siluas ad T. Labienum legatum in hiberna perueniunt, atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

XXXVIII Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit, peditatumque se subsequi iubet. Re

constitit, perstitit in sententia. Vulgo contra codices, *perseuerat*, quae est explicatio.

Illi (qui in castra se receperant) *aegre — sustinent.* In edd. quibusdam *alii* pro *illi* legitur, quod est idem. De dolore Caesaris ex hac clade v. Sueton. Iul. c. 67.

Re demonſtrata, Aduatucisque concitatis, poſtero die in Neruios peruenit, hortaturque, ne ſui in perpetuum liberandi atque vlciſcendi Romanos, pro iis, quas acceperint, iniuriis, occaſionem dimittant: interfectos eſſe legatos duo, magnamque partem exercitus interiſſe demonſtrat; nihil eſſe negotii, ſubito oppreſſam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici; ſe ad eam rem profitetur adiutorem. Facile hac oratione Neruiis perſuadet.

Itaque, confeſtim dimiſſis nunciis ad Ceutrones, XXXVIIII Grudios, Leuacos, Pleumoxios, Geidunos, qui omnes ſub eorum imperio ſunt, quam maximas manus poſſunt, cogunt, et de improuiſo ad Ciceronis hiberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit neceſſe, vt nonnulli milites, qui lignationis munitionisque cauſſa in ſiluas diſceſſiſſent, repentino equitum aduentu interciperentur. His circumuentis, magna manu Eburones, Neruii, Aduatuci, atque horum omnium ſocii et clientes, legionem oppugnare incipiunt: noſtri celeriter ad arma concurrunt, vallum conſcendunt. Aegre is dies ſuſtentatur, quod omnem ſpem hoſtes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum ſe fore victores confidebant.

Mittuntur ad Caeſarem confeſtim ab Cicerone XL litterae, magnis propoſitis praemiis, ſi pertuliſſent. Obſeſſis omnibus viis, miſſi intercipiuntur. Noctu

Re demonſtrata, poſtquam ſuam victoriam narrauerat, quid in animo haberet, expoſuerat.

Ceutrones — — Hi omnes ſunt ignoti populi.

Huic quoque accidit ſc. id, quod nuper (c. 26) Sabino et Cottae.

munitionis cauſſa, vt colligerent materiam muniendi, h. e. vallos ſ. palos. Cf. cap. 40.

tur, ea materia, quam munitionis caussa comportauerant, turres admodum CXX excitantur incredibili celeritate: quae deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multo maioribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. Ab nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non aegris, non vulneratis facultas quietis datur: quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multae praeustae sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur. Ipse

turres CXX. Et metaphrasis habet ἑκατὸν καὶ εἴκοσι, ne de numero dubites. *Cellarius.* Dubitauerat autem Hotomannus, quia ipsi incredibile visum erat.

murale pilum, quod de muro deiicitur, vt adscendentes hostes deturbentur. Cf. 7, 82, *transiecti muralibus pilis.* Quomodo differant a pilis, in acie vsitatis, (v. ind. in *pilum*) nescio.

contabulantur turres, struuntur tabulata (Boden von Bretern) in summa turri, ex quibus tabulatis milites pugnant. Cf. ind.

pinnae (die Zinnen) sunt quadrata lapidea aut lignea, eaque derecta, i. e. posita ad perpendiculum, in summo ambitu murorum aut turrium ita disposita, vt inter pinnas singulas relicta sint interualla singula (Schiessscharten). Post pinnam stat miles, tectus pinnae altitudine, et ita tutus mittit lapides aut alia tela per illa interualla relicta. Exempla sunt castella prisca Gothicae structurae, passim obuia, aut corona muralis, qualem Cybele gestat.

loricae ex cratibus, crates, (siue opus plexile e viminibus,) quibus summus turrium ambitus praesepitur circumcirca, ein geflochtenes Gelender um den Thurm. Adieci tironum causa locum Curtii (9, 4, 30), qui rem ob oculos ponere videtur: *Alexander muro admoveri iubet scalas, euaditque in murum. Angusta muri corona erat* (i. e. summus ambi-

Ipse Cicero, quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, vt vltro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

Tunc duces principesque Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum caussamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant, omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum transisse, Caesaris reliquorumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant fidei faciundae caussa: errare eos dicunt, si quidquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, vt nihil nisi hiberna recusent, atque hanc inueterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, et quascumque in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad haec vnum modo respondit: Non esse consuetudinem populi Romani, vllam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere velint, se adiutore vtantur, legatosque ad Caesarem XLI

 mittant:

ambitus muri non erat latus), *non pinnae, sicut alibi, fastigium eius distinxerant* (i. e. non erant in illius muri summo ambitu per interualla dispositae pinnae, vt alibi fit); *sed perpetua* (vna serie procurrens circumcirca) *lorica obducta transitum sepserat* (impediebat, quo minus posset transire, vti aliquis vulgo inter pinnas transire poterat, et in vrbem desilire).

sermonis aditum, veniam et consuetudinem adeundi, et cum eo colloquendi.

Amb. cum Tit. Cf. c. 27.

Amb. ostentant, eum adesse iactabundi dicunt (venerat enim, vt est cap. 38), vt Ciceronem eo magis perterrefaciant.

et feruefacta iacula in casas, quae more Gallico stramentis erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter ignem comprehenderunt, et venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta iam atque explorata victoria, turres testudinesque agere, et scalis vallum adscendere coeperunt. At tanta militum virtus atque ea praesentia animi fuit, vt, quum vndique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intellegerent, non modo demigrandi caussa de vallo decederet nemo, sed paene ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes accerrime fortissimeque pugna-

mum offertur, intelligendum sibi videri argillae genus, vnde hodienum statuae funduntur. Putat ergo, globulos argillaceos, ex argilla fusos, candentes fundis missos esse, consentitque cum metaphraste graeco, qui σφαίρας διαπύρους, ἐξ ἀργίλλης τετηγμένης κατεσκευασμένας, fuisse dicit: vix enim potest argilla τετηγμένη aliter intelligi, quam quae quadam arte ita tractabilis (fusilis) reddita est, vt in omnes formas fingi possit. Ceterum nulla est harum sententiarum, quin etiam alicui eorum, quos interrogaui, sponte in mentem venerit. Illud extra dubitationem positum videtur, *feruens* esse h. l. *candens*. Liceat quoque coniecturas de emendando verbo *fusilis* proponere, ne quid videar praetermisisse. Ergo maluerunt legi vel *fictilis*, vel *fossilis*, vel *fissilis*, vel *missilis*. Hotomannus etiam *aruina* pro *argilla* legi posse suspicatus est.

feruefacta iacula. An sunt ignita tela? In gr. metaphr. διάπυρα βέλη dicuntur. Tales fuere malleoli, quos ad c. 14. de bello Alex. descripsi. Idem Vossio et Dauisio placuit.

casas. Sunt tabernacula in hibernis Romanorum.

insecuti. Potius e codd. legendum erit: *Hostes maximo clamore, sicuti parta iam* — i. e. vt fit, vbi iam parta est victoria.

pugnarent. Hic dies nostris longe grauissimus fuit; sed tamen hunc habuit euentum, vt eo die maximus hostium numerus vulneraretur atque interficeretur, vt se sub ipso vallo constipauerant, recessumque primis vltimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, et quodam loco turri adacta et contingente vallum, tertiae cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes remouerunt; nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare coeperunt, quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui iam primis ordinibus adpropinquarent, T. Pulsio, et L. Varenus. Hi perpetuas inter se controversias habebant, quinam anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulsio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandae virtutis tuae spectas? hic dies, hic dies de nostris controuersiis iudicabit. Haec quum dixisset, procedit extra munitiones, quaque pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum vallo sese continet, XLIIII

Pulsio. Al. *Pullo, Pullus.*

quinam. Vulgo, *vter alteri*, quae est explicatio.

de loco, honestiore, priore.

probandae. In codd. et edd. antt. plerisque est pro hoc verbo, *pro laude*, nullo fortasse sensu. *Probandae* e graec. metaphr. defenditur a Davisio et Clarkio, vbi est, *καιρὸς τοῦ ἐπιδείξασθαι ἀρετήν.*

spectas, circumspicis, quaeris. Vulgo, *exspectas.*

procedit — irrumpit. Haec particula adeo variatur in libris scriptis et editis, vt nullo modo certa manus Caesaris reperiri possit, etsi omnino de sensu constat. Lectio Oudendorpiana cum metaphrasi graeca exacte conspirat.

tinet, ſed omnium veritus exiſtimationem ſubſequitur. Mediocri ſpatio relicto, Pulfio pilum in hoſtes mittit, atque vnum ex multitudine procurrentem transiicit, quo percuſſo et exanimato, hunc ſcutis protegunt hoſtes, in illum tela vniuerſi coniiciunt, neque dant regrediundi facultatem. Transfigitur ſcutum Pulfioni, et verutum in balteo defigitur. Auertit hic caſus vaginam, et gladium educere conanti dextram moratur manum: impeditum hoſtes circumſiſtunt. Succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti ſubuenit. Ad hunc ſe confeſtim a Pulfione omnis multitudo conuertit: illum veruto transfixum arbitrantur. Occurſat ocius gladio, cominusque rem gerit Varenus, atque vno interfecto, reliquos paullum propellit, dum cupidius inſtat, in locum inferiorem deiectus concidit. Huic rurſus circumuento fert ſubſidium Pulfio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, ſumma cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine vtrumque verſauit, vt alter alteri inimicus auxilio ſalutique eſſet, neque diiudicari poſſet, vter vtri virtute anteferendus videretur.

XLV Quanto erat in dies grauior atque aſperior oppugnatio, et maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defenſorum peruenerat, tanto crebriores litterae nunciique ad Caeſa-

illum veruto — — Varenus. Et in hac particula certus quidem eſt ſenſus; ſed incerta manus Caeſaris, praeſertim in verbis *illic vero occurſat ocius.* Gruterus e veſtigiis librorum legi voluit: *illum veruto arbitrantur transfixum: gladio comminus rem gerit Var.* Oudendorpius vero: *illum veruto rentur transf. Ocius gladio Varenus comm. r. g.*

verſauit, modo hac, modo illa forte per vices vti voluit.

Caesarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat vnus intus Neruius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat, suamque ei fidem praestiterat. Hic seruo spe libertatis magnisque persuadet praemiis, vt litteras ad Caesarem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert; et Gallus inter Gallos sine vlla suspicione versatus ad Caesarem peruenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

XLVI Caesar, acceptis litteris hora circiter vndecima diei, statim nuncium in Bellouacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia passuum XXV. Iubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. Exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, vt in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciundum sciebat. Scribit Labieno, si reipublicae commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat exspectandam; equites circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit.

XLVII Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior factus, eo die milia passuum viginti progreditur. Crassum Samarobriuae praeficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eo tolerandae hiemis caussa deuexerat, relinquebat. Fabius, vt imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione

hora vndec. Est circiter quinta pomeridiana.
ad Crassum. vid. c. 24. Ibidem est de Fabio.
Hora tertia. Est fere octaua matutina.

gione occurrit. Labienus, interitu Sabini et caede cohortium cognita, quum omnes ad eum Treuirorum copiae venissent, veritus, ne, si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti victoria efferri sciret, litteras Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes equitatus peditatusque copias Treuirorum tria milia passuum longe ab suis castris consedisse.

XLVIII Caesar, consilio eius probato, etsi, opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat, tamen vnum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Neruiorum fines. Ibi ex captiuis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, vti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, vt tragulam cum epistola, ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abiiciat. In litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter adfore: hortatur, vt pristinam virtutem retineat. Gallus, periculum

veritus, ne — — non posset. Ita Oudendorpius, codices secutus, edidit. Vulgata lectio nec latina est, nec digna, quae amplius repetatur: est autem haec: *veritus, si — fecisset, vt host. imp. sust. non posset.*

rem gest. in Eburon. Est clades Sabini et Cottae, qui in Eburonibus hiemarant. Cf. c. 24.

Treuirorum. Hi enim concitarant Eburones. Cf. cap. 26.

Graecis litteris. v. ad 1, 29. Narrauit etiam Polyaenus de strategemat. 8, 23, 6.

culum veritus, vt erat praeceptum, tragulam mittit. Haec casu ad turrim adhaesit, neque ab nostris biduo animaduersa, tertio die a quodam milite conspicitur; demta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conuentu militum recitat, maximaque omnes laetitia adficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubitationem aduentus legionum expulit.

Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt: eae erant armatorum circiter milia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstrauimus, repetit, qui litteras ad Caesarem deferat: hunc admonet, iter caute diligenterque faciat: perscribit in litteris, hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem conuertisse. Quibus litteris circiter media nocte Caesar adlatis suos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat: postero die luce prima mouet castra, et circiter milia passuum quatuor progressus, trans vallem magnam et riuum multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, conse- XLVIIII

data facultate, quia erat facultas nanciscendi hominem, quem commode mittere posset, quem Galli non agnoscerent.

demonstrauimus. v. c. 45.

cum tantis copiis. Alii bene multi codices, *tantulis*: hoc intelligendum erit de exiguo Caesaris exercitu, et *cum tantulis copiis dimicare* significabit, habentem tantulas copias dimicare cum hoste

Tum. Nexus non est perspicuus, et habent alii *tamen*, pro, *tum*. Debebat esse: *Ergo tum quidem*: certe sic explicandum est.

consedit, et, quam aequissimo loco potest, castra communit. Atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum milium VII, praesertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, vt in summam contemtionem hostibus veniat. Interim, speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire possit.

L. Eo die, paruulis equestribus proeliis ad aquam factis, vtrique sese suo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quae nondum conuenerant, exspectabant; Caesar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, vt citra vallem pro castris proelio contenderet; si id efficere non posset, vt, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem riuumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equites cedere, seque in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui, atque in his administrandis rebus quam maxime concursari, et cum simulatione timoris agi iubet.

LI. Quibus omnibus rebus hostes inuitati copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt; nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt, et tela intra munitionem ex omnibus partibus coniiciunt; praeconibusque circummissis pronunciari iubent, seu quis Gallus, seu quis Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem: ac sic nostros contemserunt, vt, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod ea

ordinibus cespitum. In singulis portis castrorum posiri erant ordines (strata plura) cespitum alii super aliis.

ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Caesar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emisso, celeriter hostes dat in fugam, sic, vti omnino pugnandi caussa resisteret nemo; magnumque ex eis numerum occidit, atque omnes armis exuit.

Longius prosequi veritus, quod siluae paludesque intercedebant, neque etiam paruulo detrimento illiorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem peruenit. Institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur: producta legione cognoscit, non decimum quemque esse relictum militem sine LII

 vul-

scindere. Hoc vel sine codicibus ponendum erat; sed codd. plerique teste Oudendorpio habent *scindere.* Tamen ineptissima lectio, *manu scandere*, per editiones est propagata — — Exstat narratio de hac Nerviorum molitione apud Plutarch. in Caes. c. 24. et Dion. Cass. 40, 7-11.

neque etiam — videbat. Nescimus in insigni codd. varietate, quid Caesar h. l. scripserit; et interpretes magnopere dissentiunt. Licebitne, *enim* pro *etiam* e tribus codicibus recipere, et hoc totum comma, *neque* — — *videbat*, parenthesi includere? Ita sensus erit: videbat, relinqui locum (ab hostibus fugientibus) non paruo cum detrimento illorum (hostium), i. e. hostes fugere ex loco, in quo hactenus fuerant, magno cum detrimento suo, vt multi eorum in siluis et paludibus perirent. Admonitus ergo hoc exemplo, noluit eos prosequi, ne idem detrimentum acciperet, quod hostes, ex hoc loco discedentes, accipere videbat. Sed illud deminutiuum *paruulus* ita non satis aptum est. Lambini coniecturam ingeniosam, *neque etiam paruulo detrimento* (suorum) *vllum locum relinqui volebat*, probarunt Vossius et Clarkius: fateor tamen, Caesarem, si hoc voluisset, scripturum fuisse, *ac ne paruulo quidem detr. vl. l. r. vol.* Manet lectio incerta.

vulnere. Ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute sint res administratae: Ciceronem pro eius merito legionemque collaudat: centuriones singillatim tribunosque militum adpellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini et Cottae certius ex captiuis cognoscit. Postero die concione habita rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod, beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina laetatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, vt, quum ab hibernis Ciceronis milia passuum LX abesset, eoque post horam nonam diei Caesar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasque omnes in Treuiros reducit. Caesar Fabium cum legione in sua remittit hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobriuam trinis hibernis hiemare constituit; et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exer-

laetatio. Recepit Oudendorpius hoc verbum, pro vulg. *laetitia*, e codd. pluribus; negat tamen, se exemplum eius apud alium auctorem bonum reperisse. Sed cum forma verbi analogiae grammaticae respondeat, non repudiem.

horam nonam. Est circiter tertia pomeridiana.

ad Treuiros. Cf. c. 24 et 47.

exercitum manere decreuit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliae ciuitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant, et quid reliqui consilii caperent, atque vnde initium belli fieret, explorabant, nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque vllum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII praefecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quae Armoricae adpellantur, oppugnandi sui caussa conuenisse: neque longius milia passuum VIII ab hibernis suis afuisse; sed nun-

Armoricae. Ex aliis horum commentariorum locis (7, 75 et 8, 31) constat, has ciuitates maritimas fuisse. Cf. 2, 34 et 3, 7. 9. 17. 29. et 7, 4. vbi ciuitates singulae enumerantur. Etsi vero non pauci, quos in opere geographico secutus est Cellarius, existimarunt, verbum Armoricus factum esse e Celticis, *ar moer* (am Meer), ad mare, vel supra mare, de quo in glossario Wachterus monuit in v. Mer: tamen alii, in his Ritterus in hist. Gall. p. 76, maluerunt originem verbi huius repetere e Celtico *Ar*, quod significet solum pingue, pratis et pascuis laetissimum, aut omnino aruum, atque adeo annonam, omnemque terrae prouentum (vid. Wachter. gloss. in v. Ar), et *Armoricos* interpretari incolas eiusmodi foecundae regionis, ad oram maritimam sitae, vel in vniuersum possessores agrorum ad oram maris. Idem ille Ritterus ostendit, non eodem vbiuis sensu Armoricas ciuitates apud veteres dici; modo enim plures, modo pauciores hoc nomine comprehendi; apud Caesarem autem eas intelligi, quae inter Sequanam et Ligerim in peninsula illa vniuersa ad Oceanum Britannicum sedes habuerint. Nolui ergo colligere omnes locos, vbi hoc verbum occurrit alia significatione, quam apud Caesarem. Qui vult, adeat Cellarii opus geographicum. Tom. I. pag. 195 sqq.

cio adlato de victoria Caesaris, discessisse, adeo, vt fugae similis discessus videretur.

LIIII At Caesar, principibus cuiusque ciuitatis ad se euocatis, alios territando, quum se scire, quae fierent, denunciaret, alios cohortando, magnam partem Galliae in officio tenuit. Tamen Senones, quae est ciuitas in primis firma, et magnae inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, (cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Caesaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant,) interficere publico consilio conati, quum ille praesensisset ac profugisset, vsque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt: et missis ad Caesarem satisfaciundi caussa legatis, quum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, vt, praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere ciuitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, quum compluribus aliis de caussis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, vt a populo Romano imperia perferrent, grauissime dolebant.

LV Treuiri vero atque Induciomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen vlli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, vt Rhenum transiret, quum se bis expertos dice-

dicerent, Ariouisti bello et Tenchtherorum transitu, non esse amplius fortunam tentandam. Hac spe lapsus Induciomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. Ac tantam sibi iam iis rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, vt vndique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice priuatimque peterent.

Vbi intellexit vltro ad se veniri, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, LVI
altera Neruios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset: armatum concilium indicit, (hoc more Gallorum est initium belli,) quo lege communi omnes puberes armati conuenire consuerunt; qui ex iis nouissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus adfectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, (quem supra demonstrauimus, Caesaris secutum fidem, ab eo non discessisse,) hostem iudicat, bonaque eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, arcessitum se a Senonibus et Carnutibus, aliisque compluribus Galliae ciuitatibus, huc iter facturum per fines Remorum, eorumque agros populaturum, ac prius,

 quam

exercere. Sic metaphr. gr. et omnes Oudendorpii codices. Vulgo, mutata quoque distinctione: *exigere a finitimis, equos parare.*

conscientia facinoris. Hoc facinus cap. 25 et 54 descriptum est.

armatum concilium. Cf. Liu. 21, 20.

consuerunt. Vulgo e paucioribus libris, *coguntur.*

supra demonstr. Cf. c. 3.

iudicat. Alii, *iudicandum curat*, quae est explicatio.

quam id faciat, Labieni castra oppugnaturum: quae fieri velit, praecipit.

LVII Labienus, quum et loci natura et manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas ciuitates, equitesque vndique euocat: iis certam diem conueniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris eius vagabatur, alias vt situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territandi caussa: equites plerumque omnes tela intra vallum coniiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

LVIII Quum maiore in dies contemtione Induciomarus ad castra accederet, nocte vna, intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos arcessendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, vt nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treuiros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit, atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela coniiciunt, et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam euocant. Nullo ab nostris dato responso, vbi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam con-

intromissis, receptis in castra Labieni.

praecipit atque interdicit. Potest *praecipit* referri eo, quod

coniectis, (quod fore, sicut accidit, videbat,) vnum omnes petant Induciomarum; neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum illum spatium nactum effugere nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, praemia: submittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, et quum vnum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Induciomarus interficitur, caputque eius refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum et Neruiorum, quae conuenerant, copiae discedunt; paulloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

quod omnes vnum petere iubet; et *interdicit* eo, quod prohibet, ne quem prius Induciomaro vulnerent. Fortasse tamen interdicere omnino est edicere, pronunciare, interponere suam sententiam iubendi prohibendique causa: saltem interdictum in iure nonnumquam est idem, quod edictum simpliciter.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

Liber Sextus

Caesar maiores motus praeuidens, copias auget: 1: Neruiis, Senonibus Carnutibusque in deditionem acceptis, Menapios debellat, 3 — 9. Treuiros Labienus. Iterum Rhenum Caesar transit, 9, qua occasione Germanos cum Gallis comparans, mores vtriusque gentis, etiam illius siluas, cum feris inuisis alibi, describit. 11 — 29. Tentatis frustra Sueuis, in Eburones reuertitur, 29 — 33, quos dum vastat, Sigambri Ciceronis castra oppugnant, metu Caesaris aduentantis refugiunt. 35 — 42. Ille Eburonibus vastatis, in Italiam ad conuentus agendos proficiscitur.

Multis de caussis Caesar, maiorem Galliae motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, dilectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit,

Cn. Pompeio. Anno vrbis conditae 699 Pompeio consuli decreta est in proximum quinquennium Hispania prouincia, quam pro consule administraret, permissumque, vt quos, quot numero, et vndecumque vellet, milites conscriberet (v. Dio Cass. 39, 33). Conscripsit ergo, vt Caesar *h. l.* tradit, etiam in Cisalpina Gallia legiones. Dum vero abitum in prouinciam parat, resistunt ei quidam tribuni plebis, et perficiunt, vt, missis in Hispaniam Petreio et Afranio, legatis, ipse Pompeius in Italia restaret. Cui morae, ne coactus restare videretur, hanc causam praetexuit, se rei frumentariae causa

petit, quoniam ipse ad vrbem cum imperio reipublicae caussa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire et ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae existimans, tantas videri Italiae facultates, vt, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius et reipublicae et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu, tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

Inter-

causa (hoc est ergo h. l. apud Caesarem: *reipublicae causa remanere*) restare (Dio Cass. 39, 39), cuius cura ei duobus abhinc annis Cicerone auctore cum proconsulari imperio in quinquennium demandata erat. (v. Cic. pro dom. c. 4 sqq. et Dio Cass. 39, 9. vbi Fabricius plura collegit.) Dum ergo ad vrbem est, Caesar ab eo petiit, vt legionem ad se proficisci in Galliam pateretur. Adnuit Pompeius; sed sub initia belli ciuilis hanc legionem satis callide a Caesare abduxit, quo Caesar non parum offensus est, quasi Pompeius ipsum militibus et opibus exspoliare vellet (vid. infra de bell. Gall. 8, 54. et Appian. de B. C. p. 446. ed. Steph.), fuitque haec res, vt prudentissimus Plutarchus (in Caes. cap. 25) monuit, haud leue momentum ad exordia belli ciuilis.

consulis sacramentum, si vera lectio est, significabit sacramentum, quo consul adigit milites, quo eos obstringit. Sed libenter accedo iis, qui *consul* legi volunt. Pompeius *consul* dilectum habuerat, et milites rogarat sacramento interposito, an vellent nomina dare militiae. Ceterum cf. ind. in *sacramentum*.

sarciri. Plerique codd. *resarciri*.

II Interfecto Induciomaro, vt docuimus, ad eius propinquos a Treuiris imperium defertur. Illi finitimos Germanos ſollicitare, et pecuniam polliceri non deſiſtunt: quum ab proximis impetrare non poſſent, vlteriores tentant. Inuentis nonnullis ciuitatibus, iureiurando inter ſe confirmant, obſidibusque de pecunia cauent: Ambiorigem ſibi ſocietate et foedere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Caeſar, quum vndique bellum parari videret, Neruios, Aduatucos, Menapios, adiunctis cisrhenanis omnibus Germanis, eſſe in armis, Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus finitimisque ciuitatibus conſilia communicare, a Treviris Germanos crebris legationibus ſollicitari; maturius ſibi de bello cogitandum putauit.

III Itaque nondum hieme confecta, proximis quatuor legionibus coactis, de improuiſo in fines Nerviorum contendit; et prius, quam illi aut conuenire aut profugere poſſent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea praeda militibus conceſſa, vaſtatisque agris, in deditionem venire atque obſides ſibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rurſus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliae primo vere, vti inſtituerat, indicto, quum reliqui, praeter Senones Carnutes Treuirosque, veniſſent, initium belli ac defectionis hoc eſſe arbitratus, vt omnia poſtponere videretur, concilium Lutetiam Pariſiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, ciuitatemque patrum memoria coniunxerant; ſed ab hoc conſilio afuiſſe exiſtimabantur. Hac re pro ſuggeſtu pronunciata,

eodem

vt docuimus. vid. 5. 58. 5, 54.

non deſiſtunt. vid. 5, 55.

Senones — venire. Cf.

vti inſtituerat, vt quotannis ſolebat. Cf. c. 44.

eodem die cum legionibus in Senones proficiſcitur, magniſque itineribus eo peruenit.

IIII Cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius conſilii fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire; conantibus, prius quam id effici poſſet, adeſſe Romanos nunciatur; neceſſario ſententia deſiſtunt, legatosque deprecandi cauſſa ad Caeſarem mittunt; adeunt per Aeduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. Libenter Caeſar petentibus Aeduis dat veniam, excuſationemque accipit; quod aeſtiuum tempus inſtantis belli, non quaeſtionis eſſe arbitrabatur. Obſidibus imperatis centum, hos Aeduis cuſtodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obſidesque mittunt, vſi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt reſponſa. Peragit concilium Caeſar, equitesque imperat ciuitatibus.

V Hac parte Galliae pacata, totus et mente et animo in bellum Treuirorum et Ambiorigis inſiſtit. Cauarinum cum equitatu Senonum ſecum proficiſci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio ciuitatis, motus exſiſtat. His rebus conſtitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem proelio non eſſe concertaturum, reliqua eius conſilia animo circumſpiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus ſiluisque muniti, qui vni ex Gallia de pace ad Caeſarem legatos numquam miſerant. Cum iis eſſe hoſpitium Ambiorigi ſciebat: item per Treuiros veniſſe Germanis in amicitiam, cognouerat. Haec

quorum — erat in fide ciuitas. Senones erant clientes et ſocii Aeduorum.

Cauarinum. Cf. 5, 54.

odio ciuitatis. Quia Caeſar eum regem conſtituerat, incurrit Cauarinus odium ſuorum.

Haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacesseret; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasque legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci praesidio freti, in siluas paludesque confugiunt, suaque eodem conferunt.

VI Caesar, partitis copiis cum C. Fabio legato, et M. Crasso quaestore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartito, aedificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum pacis petendae caussa mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Commium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit; ipse in Treuiros proficiscitur.

VII Dum haec a Caesare geruntur, Treuiri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum vna legione, quae in eorum finibus hiemabat, adoriri parabant: iamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt. Positis castris a milibus passuum XV, auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans, temeritate

cum transrhen. congredi, eorum fines adire, seque cum iis coniungere: erat enim Treuiris amicus. Metaphr. gr. συμμαχίαν ποιῆσαι.

confirmatis rebus, constitutis, vt omnia recte haberent.

Commium Atrebatem. Cf. 4, 21.

tate eorum fore aliquam dimicandi facultatem; praesidio cohortium quinque impedimentis relicto, cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur, et M passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen, ripisque praeruptis: hoc neque ipse transire in animo habebat, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in consilio palam, quoniam Germani adpropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non deuocaturum, et postero die prima luce castra moturum. Celeriter haec ad hostes deferuntur, vt ex magno Gallorum equitatus numero non nullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu, tribunis militum primisque ordinibus coactis, quid sui sit consilii, proponit, et quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moueri iubet. His rebus fugae similem profectionem efficit. Haec quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

VIII Vix agmen nouissimum extra munitiones processerat, quum Galli, cohortati inter se, ne speratam praedam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, vt tantis copiis tam exiguam manum, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant; flumen transire, et iniquo loco proelium committere non dubitant. Quae fore suspicatus Labienus, vt omnes citra flumen eliceret, eadem vsus simulatione itine-

trib. mil. prim. ordinibus. v. ad 5, 30.

itineris, placide progrediebatur. Tum, praemissis paullum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis, Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate eamdem nobis ducibus virtutem, quam saepenumero imperatori praestitistis: adesse eum, et haec coram cernere, existimate. Simul signa ad hostem conuerti aciemque dirigi iubet: et paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes immittunt. Illi, vbi praeter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam coniecti, proximas siluas petiuerunt: quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus ciuitatem recepit: nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treuirorum fuga, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Inducíomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus atque imperium est traditum.

VIIII Caesar, postquam ex Menapiis in Treuiros venit, duabus de caussis Rhenum transire constituit: quarum erat altera, quod auxilia contra se Treuiris miserant; altera, ne Ambiorix ad eos receptum haberet. His constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo ante exercitum transduxerat, facere pontem

propinqui Induc. cf. c. 2. De Cingetorige v. 5, 3. 56.

in Treuiros venit. Redit narratio ad c. 6. extr.

Ambiorix. Cf. c. 5.

supra eum locum. De nupero ponte vid. 4, 17. etsi non constat, quo potissimum loco

pontem instituit. Noua atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treuiris praesidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias equitatumque transducit. Vbii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui caussa ad eum legatos mittunt, qui doceant, neque ex sua ciuitate auxilia in Treuiros missa, neque ab se fidem laesam: petunt atque orant, vt sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus poenas pendant: si amplius obsidum velit, dare pollicentur. Cognita Caesar caussa reperit, ab Sueuis auxilia missa esse, Vbiorum satisfactionem accepit, aditus viasque in Sueuos perquirit.

Interim paucis post diebus fit ab Vbiis certior, Sueuos omnes vnum in locum copias cogere, atque iis nationibus, quae sub eorum sint imperio, denunciare, vti auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit, Vbiis imperat, vt pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant, sperans, barbaros atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci: mandat, vt crebros exploratores in Sueuos mittant, quaeque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt, et paucis diebus intermissis referunt, Sueuos omnes, X

loco factus sit. Quoniam autem pons, qui nunc fit, in Treuirorum partibus factus est: nam in Treuiris praesidium ad pontem relictum esse mox dicitur: videtur colligi posse, nuperum pontem paulo supra Treuirorum agrum structum esse. Cellarius (v. eum ad 4, 19) existimauit, eum in Vbiorum finibus fuisse.

Vbii. Cf. 4, 16. Ibidem est de Sueuis.

omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: siluam esse ibi infinita magnitudine, quae adpellatur Bacenis, hanc longe introrsus pertinere, et pro natiuo muro obiectam, Cheruscos ab Sueuis, Sueuosque ab Cheruscis, iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius initium siluae Sueuos aduentum Romanorum exspectare constituisse.

XI Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse videtur, de Galliae Germaniaeque moribus, et quo differant eae nationes inter sese, proponere. In Gallia non solum in omnibus ciuitatibus, atque in omnibus pagis partibusque, sed paene

Bacenis. Omnes propemodum consentiunt, hanc fuisse partem Hercyniae silvae, de qua infra cap. 25. Cellarius ad h. l. accuratius definiturus sic disputat: quia Bacenis in extremis Cattorum fuerit, (nam Catti sederunt ibi, vbi Caesaris Suevi sunt. cf. 1, 54. 4, 3. Sed de his praeter alios egit Illustrissimus Buenauius in historia imperii Germanici P. I. p. 28 et 32) et ab his seiunxerit Cheruscos, Visurgim inter et Albim habitantes, videri Bacenin non longe afuisse ab illis Hercyniae siluae reliquiis, quae hodie dicuntur der Hartz. Eodem inclinat Buenauius l. l. p. 24. Eccardus de Germanorum origine §. 96. p. 216 eam quaerit inter Fuldam et Werram, amnes.

ab Sueuis, ab ea parte, qua Sueui sunt, ad fines Sueuorum.

in pagis partibusque. Partes est commune nomen, quo regiones alicuius terrae insigniuntur, vt cum partes Italiae, Macedoniae, Achaiae dicuntur: Pagi est nomen proprium, quo regiones siue partes Gallicarum ciuitatium insigniuntur. cf. 1, 37. Ergo re ipsa non differunt, vt c. 23 et 43 *regiones et pagi* non differunt, nisi quod *regiones* communi nomine, *pagi* proprio dicuntur.

paene etiam in singulis domibus factiones sunt: earumque factionum principes sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque eius rei caussa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: suos enim quisque opprimi et circumueniri non patitur, neque, aliter si faciant, vllam inter suos habent auctoritatem. Haec eadem ratio est in summa totius Galliae: namque omnes ciuitates in partes diuisae sunt duas.

XII Quum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani. Hi quum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis, magnaeque eorum erant clientelae, Germanos atque Ariouistum sibi adiunxerant, eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Aeduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, vt magnam partem clientium ab Aeduis ad se transducerent, obsidesque ab iis principum filios acciperent, et publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri, per vim occupatam, possiderent, Galliaeque totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilii petendi caussa Romam ad sena-

N 2 tum

quorum ad arbitrium — redeat, h. e. vt ad horum arbitrium — — redire iure possit ac debeat.

in summa totius Galliae, h. e. in summa rerum publicarum, siue in administratione et forma vniuersae ciuitatis Gallicae.

Aedui — Sequani. Cf. 1, 31.

iacturis (largitionibus v. ind.) *pollicitat.* Idem est, quod 1, 31, *mercede arcessiuans Germanos.*

tum profectus, infecta re redierat. Aduentu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, nouis per Caesarem comparatis, (quod hi, qui se ad eorum amicitiam adgregauerant, meliore conditione atque aequiore imperio se vti videbant) reliquis rebus eorum, gratia, dignitate amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et nouam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, vt longe principes haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: nam plebes paene seruorum habetur loco, quae per se nihil audet, et nullo adhibetur consilio. Plerique, quum aut aere alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. Illi

facta commutatione rerum, per victoriam, ab Ariouisto deportatam, quae libro primo descripta est. Cf. nominatim 1, 35.

adaequare. Intelligebatur, Remos adaequare Aeduos gratia, Remos aeque ac Aeduos in gratia esse.

nullo (vulg. *nulli*) *adhib. consil.* Obsoleta forma est, *nullo*, multis exemplis ad h. l. illustrata ab Oudendorpio — De natura et moribus Galliae conferendus est Diod. Sic. 5, 24-33. et Strabo lib. 4. p. 195 sqq.

Druidum. Scriptores veteres ac recentiores, qui Druidum mentionem fecerunt,

Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica ac priuata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinae caussa concurrit, magnoque ii sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controuersiis publicis priuatisque constituunt; et si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de haereditate, si de finibus controuersia est, iidem decernunt; praemia poenasque constituunt: si qui aut priuatus aut publicus eorum

runt, aut vberius de iis exposuerunt, commemorauit magno numero Elias Schedius de diis germanis, addiditque plures Iarkius, Schediani libri editor. Copiosissimum vero catalogum omnium de hac re scriptorum confecit Io. Georg. Frick in peculiari libro de Druidis, qui Vlmae 1744 prodiit. Sed et iure nominandus est Ritterus in historia Gallorum (p. 267), qui de Druidibus breuiter quidem, sed tam accurate et vtiliter exposuit, vt dubitem, an in illa breuitate maior possit diligentia intelligi — Nomen Druidum, siue ortum fuerit e verbo Derwyddon, *dominus quercus*; siue e verbo Druthin, Drotin, *dominus*; illud tamen constat, et est hodie confectum, nomen hoc neque ex hebraico *darasch*, quasi Druidae sint scrutatores (vid. Schedium p. 377), neque ex graeco δρῦς, neque ex vlla peregrina lingua deriuandum esse: est enim domesticum verbum; vt Celtica lingua omnino non ex aliis linguis repetenda est.

intersunt rebus diuinis, non vt ceteri Galli, sed ita, (id enim sequitur) vt et publica, et priuata sacrificia ipsi Druidae administrent. Sunt ergo sacerdotes Gallorum.

religiones interpretantur, de Deo eiusque colendi modo, de causis et vi rituum, de ominibus, deque omnibus religionis partibus exponunt, suntque adeo Gallorum theologi.

Nam fere de omn. controu. — interdicunt. Ex his iure conclusit Ritterus (hist. Gall. p. 273), si Druidum tanta potestas fuerit, exiguas opes fuisse summorum Galliae magistratuum, hosque non nisi in bellis auctoritate polluisse.

publicus. Si haec lectio vera est, (non pauci vero libri,

decreto non ſtetit, ſacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos eſt grauiſſima. Quibus ita eſt interdictum, ii numero impiorum ac ſceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum ſermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus ius redditur, neque honos vllus communicatur. His autem omnibus Druidibus praeeſt vnus, qui ſummam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, ſi qui ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit: at ſi ſunt plures pares, ſuffragio Druidum adlegitur, nonnumquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, conſidunt in loco conſecrato. Huc omnes vndique, qui controuerſias habent, conueniunt, eorumque decretis iudiciisque parent. Diſciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata eſſe exiſtimatur: et nunc, qui diligentius eam rem cognoſcere volunt, plerumque illo diſcendi cauſſa proficiſcuntur.

XIIII Druides a bello abeſſe conſuerunt, neque tributa vna cum reliquis pendunt; militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem. Tantis exci-

libri, fortaſſe ex emendatione, habent *populus*) ſignificat, vt omnes vident, eum, qui munere publico fungitur; ſed haec eſt rariſſima, et vix alibi obuia ſignificatio, quae h. l. non niſi ex oppoſito verbo cognoſci poteſt.

adlegitur. Cum *adlegere* proprie ſit, aliquem per ſuffragia addere collegio ei, in quo nondum fuerat, vt legitimus collegarum numerus fiat integer (v. Erneſti Clav. Cicer.); hoc loco autem is, qui iam intereſt collegio, vnus e Druidibus, in demortui locum ſufficiatur; Oudendorpius putauit, ſcribendum eſſe *eligitur*, vel *deligitur*, vel *delegitur*.

regio — media. Hoc non nimis vrgendum eſſe, ſed laxius dici mediam regionem, monuit Cellarius.

excitati praemiis, et sua sponte multi in disciplinam conueniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur: itaque annos nonnulli vicenos in disciplina permanent. Neque fas esse existimant, ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis priuatisque rationibus, Graecis vtantur litteris. Id mihi duabus de caussis instituisse videntur; quod neque in vulgum disciplinam efferri velint, neque eos, qui discant, litteris confisos, minus memoriae studere: quod fere plerisque accidit, vt praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios: atque hoc maxime ad virtutem excitari

 putant,

vicenos annos. Repetit haec Pompon. Mela 3, 2, vbi alia quaedam de Druidis adduntur.

graecis litteris. vide dicta ad 1, 29, quibus addere tum oblitus sum disputationem Ritteri super hac re, historiae Gallorum insertam (p. 319-330), quamquam non tam illustrauit Caesarem, quam contra recentiores disputauit. *Rationes* autem publicae priuataeque quaenam sunt? An tabulae rationum conficiendarum intelliguntur, vt pecuniariae, catalogorum tabulae, quales supra (1, 29) dicuntur, et similes aliae? Fortasse quis illa συμβόλαια intelligat, de quibus e Strabone ibidem dixi. In graeca metaphrasi est, ἐν ἄλλοις ἅπασι δημοσίοις τε καὶ ἰδίοις πράγμασι, omisso verbo *rationibus.* Et fuit, cum superuacuum hoc verbum putaui; aut cum distinctionem mutandam in hunc modum suspicatus sum, *in rel. fere rebus publicis, priuatisque rationibus:* sed sic quoque priuatae rationes egebunt explicatione. Cupio ergo ab aliis edoceri.

non interire animas. Idem tradunt Lucan. Pharsal. I. 450. Strabo 4. p. 197. Pompon. Mela 3, 2. Ammian. Marcell. 15, 9. multique alii.

transire ad alios. Haec sententia Druidum occasionem praebuit Guilielmo Irho-

putant, metu mortis neglecto. Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant, et iuuentuti transdunt.

XV Alterum genus est Equitum. Hi, quum est vsus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Caesaris aduentum fere quotannis accidere solebat, vti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent,) omnes in bello versantur: atque eorum vt quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clien-

Irhouio, qui de palingenesia veterum s. metempsychosi Pythagorica scripsit (Amstelod. 1733), de Druidis multa differendi (lib. 2. c. 6 et 7). Negat Irhouius, Druidis tribui posse *μετεμψύχωσιν* Pythagoricam sensu pinguiore, siue transitum animarum humanarum in bruta; vult potius intelligi transitum ex alio orbe in alium. Sed verba Caesaris nihil continent de *orbe*. Nec necesse est, vt transitus animae humanae in *brutum* intelligatur; sed ab aliis *hominibus* ad alios migrare animas videntur docuisse. Et sic diserte explicat Diod. Sic. 5, 28. Illud incertum est, verum Druidae a Pythagora, an hic ab illis acceperit hanc sententiam. Ac ne opus quidem est, vt, si quis quid statuerit, quod et Pythagorae visum est, illico credamus, hunc hominem cum Pythagora aliquid consuetudinis habuisse, aut ad alterum ab altero fluxisse opinionem. Nonne potuit eadem sententia pluribus in mentem venire? Qui enim, cetera indocti, credunt, animas non interire, hi, quippe sensibus et adspectabili mundo adsueti, quam procliues erunt ad comminiscendum aliquod superstitis animae habitaculum, quam corpore seiunctam viuere vix videntur intelligere posse.

ambactos. Hi quinam fuerint, supra (3, 22) dixi: sunt enim ambacti iidem, qui soldurii. Nunc de verbi origine addere liceat, Ambaht esse domesticum verbum, et significare eum, qui alterum assectatur, adsiduus-

clientesque habent. Hanc vnam gratiam potentiamque nouerunt.

Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus; atque ob eam caussam, qui sunt adfecti grauioribus morbis, quique in proeliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se XVI

duusque minister et comes eius est: etsi alii alio modo etymologiam describunt, quasi ex amt (munus) et achten (curare) verbum sit compositum: de quo equidem vehementer dubito. Si quid addendum est iis, quae alii dixerunt, reperi verbum Andbahts, minister, in versione gothica epistolae Pauli ad Romanos, vbi Rom. 13, 3. 4 bis legitur. *waldufni ist andbahts gtbs*, h. e. potestas est *minister* Dei. Rursus Rom. 15, 8 *διάκονος* vertitur *andbaht*. Edidit huius versionis fragmenta e codice rescripto Knittelius, vir doctissimus, vbi p. 25 et 45 hi loci occurrunt. Cf. p. 325, vbi hoc verbum denuo, sed paucis, attigit, lectoresque ad Schilteri glossarium amandauit. Frustra igitur e lingua latina explicare nonnulli conati sunt, vt Dacerius ad Festum in *ambactus*. vid. Ritteri historia Gallorum p. 221. 222, qui et alios scriptores laudauit.

clientes. Optime ergo Caesar verbum ambaht, Romanis barbarum, interpretatus est latino clientis vocabulo.

gratiam, beneuolentiam, non, quam quis aliis ipse gratificando exhibet, sed in qua ipse est apud alios, quam init ab aliis, et per quam conciliat sibi potentiam. Sic dicitur gratia a scriptoribus illius aetatis.

omnis Gallorum. Cum plerique codd. *omnium* habeant, nescio, cur hoc non seruatum sit ab Oudendorpio.

religionibus, ritibus sacris, iisque superstitiosis — Omnino de religione Gallorum scripserunt Martins, monachus Benedictinus, et Pelloutier. Ille edidit La religion de Gaulois, hic scripsit Histoire des Celtes et particulierement des Gaulois. Vtriusque scriptoris studium, omnia Celtica e religione patriarcharum repetendi, et notum est, et erroris conuictum a Rittero in Hist. Gallorum p. 198 seqq.

homines immolant. Ex homine immolato deinde augu-

se immolaturos vouent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus vtuntur; quod, pro vita hominis nisi hominis vita reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra viuis hominibus com-

guria et omina capiebant, si verum tradiderunt Diod. Sic. 5, 31, et Strabo 4. p. 198. Nam, vt est apud Strabonem, gladio percutiebant vel tergum recens immolati, vel locum super diaphragmate. Cum ergo in neruis et fibris recens mortui reliquum esset aliquid, vitale dicam, an irritabile, atque adeo cadauer palpitaret, hoc iis erat omini. Diodorus autem (quem obscurius de hac re scripsisse puto) tradit, modum, quo percussus humi procubuerit, et palpitationem membrorum, et fluxum sanguinis fuisse Gallis loco diuinationis. Hic ergo non videtur de homine iam immolato loqui; sed de eo, qui cum maxime immolatur, et de ipso actu immolationis, quid inter immolandum obseruarint — Scriptores de ritu *ἀνθρωποθυσίας*, a variis gentibus recepto, collegit Fabricius in bibliogr. antiqu. p. 349.

simulacra. Non intellexerim cum Rittero (hist. Gall. p. 218) deorum simulacra, (ille enim vertit Goetzenbilder) cum Caesar non addiderit *deorum*: videntur fuisse portentosae et monstrosae machinae vimineae, vtcumque referentes formam corporis humani, vt ruricolae e stramine plectunt simulacra hominum ad feras et aues abigendas (Strohbilder, Strohmaenner). Strabo, de hac re loquens (4. p. 198), colossum foeni extructum incensumque dicit. Hic ergo aut illud tradit, quod apud quasdam gentes nationis gallicae vsitatum fuit, aut, quae fando inaudierat, non ita plane intellexit, vt Caesar, qui ipse oculis haec vsurparat, fecitque e simulacro, viminibus contexto, colossum foeni. Diodorus Sic. (5, 32) rumores acceptos in vniuersum exprimit, Gallosque huius supplicii causa rogos magnos struxisse refert: cuius verba e Caesare et Strabone demum accuratius definiri possunt.

complent, quibus succensis, circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut in latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur: sed quum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

Deum maxime Mercurium colunt: huius sunt plurima simulacra, hunc omnium inuentorem artium XVII

Supplicia. Maleficos in quintum quemque annum adseruarunt, vt ab omnibus eodem tempore supplicium sumeretur. Tradidit hoc Diod. Sic. 5, 32.

gratiora diis immortalibus. Ergo Galli poenam ciuilem, supplicium, esse voluerunt partem religionis, et locum sacrificii tenere.

ad innocent. suppl. Ergo vtique necessarium fuit per religionem Gallorum, vt interdum homines diis immolarentur. Et dixit Caesar paulo ante, *publice* eos humana sacrificia instituta habuisse. E qua quidem crudelitate tamen aliqua humanitatis scintilla emicat, quoniam capitis reos potissimum immolarunt, quos sic quoque publicae securitatis caussa suppliciis adficere necesse fuisset.

Mercurium. Vix admonendi sunt tirones, Caesarem numinibus gallicis, propter aliquam cum graecis latinisque diis similitudinem, nomina graeca et latina imposuisse, omissis vocabulis gallicis. Allaborarunt ergo viri docti in eo, vt reperirent ipsa nomina gallica. In quo studio adiuti sunt partim monumentis priscis, partim locis Lucani, Lactantii, Herodiani, pluriumque veterum scriptorum, qui nomina domestica numinum gallicorum servarunt. Quae quidem nomina etsi deinceps indicabo, quia dubitari nequit, illos scriptores vere gallica nomina cognita habuisse: tamen omnis res mihi hactenus videtur lubrica, quia definiri vbique nequit, nec quod potissimum numen gallicum dictum sit Taramis, Hesus; nec quae forma vocabuli gallici fuerit, quam scriptores latini in aliam latiniorem formam mutarunt. Hoc vel exemplo Mercurii disci potest. Alius eum putat dictum esse Wodam (vid. Vossius ad h. l.): alius Theut et Teutatem (v. intt. ad Lucan.

tium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc, Apollinem, et Martem, et Iouem, et Mineruam: de his eamdem fere, quam reliquae gentes, habent opinionem; Apollinem morbos depellere, Mineruam operum

can. Pharsal. 1, 445, et ad Liv. 26, 44, vbi falsa lectio est quarumdam editionum, *quem Mercurium Teutaten adpellant*). Conferri etiam potest Schedius de diis germanis p. 155, et Ritteri historia Gallorum pag. 261, vbi multo plures scriptores laudati sunt. Sed ex omnibus adparet, nos nescire, neque vtrum peculiare numen fuerit, an aliqua ἐνέργεια diuina, et modus aut pars prouidentiae diuinae, mente tantum concepta a Gallis; neque, si numen fuerit, quo nomine insignitum fuerit a Gallis numen illud, quod Caesari placuit cum Mercurio comparare.

Apollinem. Hunc opinantur dictum esse Belenum, freti loco Herodiani (8, 3), de Aquileiensibus obsidione pressis haec narrantis: *Θεὸς ἐπιχώριος νίκην ὑπέσχετο· Βέλιν δὲ καλοῦσι τοῦτον, σέβουσί τε ὑπερφυῶς, Ἀπόλλωνα εἶναι ἐθέλοντες*. Inscriptiones, Apollinis Beleni mentionem facientes, repertas in Gallia, collegit Ritterus in hist. Gall. p. 257. Sed nihilo minus dubium manet, qualis forma et sonus vocabuli gallici fuerit, quod exteri in Βέλιν, Belenus, Belinus, mutarunt: nec tuto colligitur, quia aliquando aliquo in loco istiusmodi monumentum repertum est, nomen, in eo obuium, omnibus temporibus atque in omnibus Galliae ciuitatibus vsitatum fuisse: multo minus ausim adsentiri his, qui, auctore Eccardo in de orig. German. §. 56. p. 122, ex vocabulo *balain*, quod ferrum et chalybem indicat, exsculpunt, Apollinem metallorum praesidem fuisse. Plures de hac re scriptores v. apud Schedium de diis germanis p. 163, qui, post alios plures, tandem eo delabitur, vt Belum et Baalem, orientis numen, hic reperire sibi videatur.

Mineruam. Schedius, vbi de hac dea loquitur (p. 200. 201), ita omnia turbat, vt Minerua, Venus, Vesta ex eius opinione tandem pro vna eademque dea habendae sint. Equidem ne cum specie

operum atque artificiorum initia transdere; Iouem imperium caelestium tenere; Martem bella regere. Huic

cie quidem veri reperi aliquod nomen gallicum, quo illa Minerua sit adpellata. Tanto libentius eo inclino, vt existimem, Gallos cogitasse animo et credidisse plures prouidentiae ἐνεργείας (operationes) et beneficia; sed non illa beneficia singula singulis nominibus nuncupasse, aut pro singulis numinibus habuisse.

Iouem. Hunc volunt dictum esse Taranin, vel Taramin, vel Taranum. v. Ritteri hist. Gall. p. 241 et 250. Confugiunt etiam ad Lucan. Pharsal. 1, 446, vbi Taranis, nomen gallici numinis, occurrit: sed vnde constabit certo, hunc esse Iouem?

Martem. Hunc esse Hesum, siue Esum, autumant, quod nomen apud Lucan. l. l. et Lactant. diuin. institut. 1, 21 dicitur esse nomen numinis gallici: quamquam aliis placuit, Hesum esse Iovem. De Heso tribus locis Ritterus in hist. Gall. dixit, p. 226. 241. 252. Idem profert e Gruteri inscriptt. (XL, 9) cognomen Gallicum Martis, quod est Camulus. Aliud monumentum, Parisiis repertum, exhibuit aeri incisum Eccardus de orig. Germ. ad p. 123, in quo vir, vegetae aetatis, inguina linteo cinctus, cetera nudus, praeterquam quod e sinistro humero per pectus ad vmbilicum vsque defluit quaedam quasi fascia laxior et rugosa, (quem esse puto pannum conuolutum, palliolo similem, qui potuerit explicari, et corpori circumuolui, si a tempestatis iniuriis muniendum esset corpus,) vir ergo ille caput ramis redimitus in formam coronae oleaginae, qualem Apollo gestare solet, adstat arbori, sinistra ramum prehendens, dextra securim attollens, quippe ramum succisurus, genu sinistro nixus trunco arboris. Inscriptum est nomen *Esus*. Scimus ergo, Esum fuisse εἴδωλον Gallicum; an Esus fuerit Mars, quis definiet? Addatur Schedius pag. 161, cuius editor Iarkius de monumento Parisino plures scriptores commemorauit. Omnino de numinibus, hactenus enumeratis, sic statuendum videtur, Gallos existimasse, corpora humana, opes, negotia, itinera, bella, contineri atque gubernari ab vna natura, aut pluribus fortasse naturis, vltra humanam conditionem vita, vi, dignitate, longe euectis;

Huic, quum proelio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperint, plerumque deuouent. Quae superauerint, animalia capta immolant; reliquas res in vnum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet: neque saepe accidit, vt, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare,

tis; illos vero homines, in deorum numerum receptos, rerumque omnium moderatores, quales Iupiter et Apollo Graecorum Latinorumque fuerunt, Gallis plane fuisse ignotos. An singulis mundi rerumque humanarum partibus singulas eiusmodi naturas celsiores praefecerint; an eadem vi, qua Graeci Iouem et Apollinem, praeditas existimarint; an eo modo, quo Graeci, distinxerint, vt adeo gallicus mercaturae praeses a gallica opificiorum magistra eodem plane modo, vti Mercurius romanus a Mineruа romana, differret; de his omnibus magnopere dubitari potest. Romani et Graeci quidquid religionis externae repererunt, id plane ex sua religione aestimarunt, atque, si quando Gallos pro mercaturae opificiique successu vota facere, ab iisque has res deo commendari viderunt, illico iis obtruserunt Mercurium et Mineruam, incurii de reliquo, an ille deus esset homo ἀποθεωθεὶς, an vnus esset, an plures.

Quae superauerint. Verum vidit Clarkius, cum legendum esse dixit, *Quum superauerunt*, i. e. quum victoriam deportarunt. Ergo ante proelium deuouent Marti praedam futuram; post proelium, parta victoria, immolant partem praedae, animalia; partem reliquam reponunt in perpetuam memoriam.

harum rerum exstructos tumulos. Hinc ausim interpretari Diodorum Sic 5, 27, qui de coaceruato in locis sacris a Gallis auro, quod nemo tangere audeat, loquitur. Praedam dicere debebat, non aurum tantummodo: auxit enim rem vltra fidem. Idem mihi videtur de loco Strabonis (4. p. 188), qui e Posidonio sua hausit; sed Posidonius de Gallica praeda, Marti sacrata, vt de thesauris templi Delphici locutus est.

tare, aut posita tollere auderet; grauissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

XVIII Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant, idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam caussam spatia omnis temporis non numero dierum,

ab Dite patre prognatos. Vel exigua cum graecis latinisque scriptoribus et veterum opinionibus familiaritas declarat, si qua natio vel e terra, vel ab inferno aut subterraneo deo (nam terra et subterraneus deus sunt idem; v. Cic N. D. 2, 26. de Plutone) prognata dicatur, intelligendos esse aborigines, hoc est, non constare de huius nationis origine ex alia natione. cf. 5, 12. Et sic diserte loquitur is, quem et Dauisius contulit, Ammianus Marcellinus (15, 9), vbi de Gallorum origine agit: *Aborigines primos in his regionibus* (Gallicis) *visos esse, quidam firmarunt.* Paulo post addit, Druidas tamen fassos esse, *alios quoque* (praeter illos aborigines) *ab insulis extimis confluxisse et tractibus transrhenanis.* Frustra ergo quaerat aliquis nomen gallicum, quo illud numen subterraneum, simile Plutonis, insigniuerint: nam Galli videntur nihil aliud Caesari narrasse, quam se ex terra esse ortos. Quis ausit definire, quomodo Druidae hanc narratiunculam exornarint: nam et his suas fabulas fuisse opinor: aut quomodo Caesar eam veste mythologica induerit.

Ob eam causam. Vtrum Caesar ex sua opinione dixit, *hanc* fuisse causam, an a Gallis diserte *hanc* causam acceperit? Hoc ante omnia constituere debebant ii, qui Caesarem in hac re ineptiisse dicunt, in quibus sunt Dauisius ad h. l. et Georgius Christianus Gebauerus in commentatione de comitiis veterum Germanorum ad Taciti German. c. 11. p. 21. (Gottingae 1754). Si Caesar ex opinione sua dixit, non probo; potuit enim falli; sin a Druidis sic edocti Galli fuerint, (et quis hoc vtique neget?) nullus erit reprehensioni locus. Nam si fuit opinio, e sinu terrae ortam esse nationem: quam verisimile est, eos, qui e tenebris in lucem prodierint, initium temporis numerandi a nocte facere, qua mersi primo latuerant, et ad diem progredi, in cuius lucem emerserant! Non poenitet

dierum, sed noctium finiunt; dies natales, et mensium et annorum initia sic obseruant, vt noctem dies subsequatur. In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi quum adoleuerint, vt munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur; filiumque puerili aetate in publico, in conspectu patris, adsistere, turpe ducunt.

XVIIII Viri, quantas pecunias ab vxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, aestimatione facta, cum dotibus communicant. Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur, fructusque seruantur:

nitet decerpere quaedam ex Hachenbergii Germania media (diss. 8. sect. 16), etsi ille de Germanis loquitur: Non fallar, inquit, si Bohemorum Plutonem sub tellure comprehendam: quo pertinent cuncti infernales dii, quos ex ipsa terrarum caligine septemtrionales maxime templis (videtur *loca sacra* dicere voluisse) suis admouerunt: ipsa quoque nox, cuius honori datum est, vt numero noctium spatia omnis temporis Germani, Saxones, Dani, Sueci, Angli definirent, ad tellurem referenda est, quum et Graeci furuam illam ac nigram deam in terrae matris veneratione complexi fuerint.

finiunt, definiunt. Ergo non dicunt, vt exemplo vtar, *post octo dies*; sed, *post octo noctes*. Idem fuit priscorum Germanorum mos, Tacito auctore in German. c. 11, qui mos diutissime tenuit, vt permulti viri docti ex monumentis publicis docuerunt, quorum scripta partim Dithmarus ad Taciti locum, partim Gebauerus in commentatione modo dicta (p. 22 - 24) indicauit, in qua multos de hoc more locos, ab aliis non obseruatos, protulit, vnde eum ad annum vsque 1566 obtinuisse intelligitur.

noctem dies subsequitur, initium metiendi spatii viginti quatuor horarum, quem κατ' ἐξοχὴν *diem* dicimus, faciunt a nocte, vt Iudaei ab vna vespera ad alteram vesperam dierum spatia numerarunt, et vt olim νυχθήμερον (nox priore, dies posteriore loco) dictum est.

vantur: vter eorum vita superarit, ad eum pars vtriusque cum fructibus superiorum temporum peruenit. Viri in vxores, sicut in liberos, vitae necisque habent potestatem: et quum pater familiae, illustriori loco natus, decessit, eius propinqui conueniunt, et, de morte si res in suspicionem venit, de vxoribus in seruilem modum quaestionem habent, et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumtuosa; omniaque, quae viuis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia: ac paullo supra hanc memoriam serui et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis, vna cremabantur.

Quae ciuitates commodius suam rem publicam XX
administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de re publica a finitimis rumore ac fama acceperit, vti ad magistratum deferat, neue cum quo alio communicet: quod saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quae visa sunt, occultant; quaeque esse ex vsu iudicauerint, multitudini produnt. De re publica nisi per concilium loqui non conceditur.

Ger-

pater familiae. Sic codd. Cf. 1, 50.

iustis funeribus. Aut tollendum est *funeribus*, aut mutandum in *funebribus*, vt monuit Oudendorpius: nam ea solemnia, quae in funere de more ciuitatis obtinent, *κατ' ἐξοχὴν* dicuntur *iusta*, (id, quod mortuo debemus) aut *iusta funebria*; vnde vel *facere iusta*, vel *facere iusta funebria*.

XXI Germani multum ab hac consuetudine differunt: nam neque Druides habent, qui rebus diui-

* *neque Druides habent.* Vnice tenendum est, Caesarem Druides finita plane significatione dicere, h. e. homines ordinis certi, auctoritatis certae, vt nobilibus pares, iisque adeo superiores sint, iuris certi, occupationum certarum, disciplinae et professionis certae, nominis certi, (quippe Druidae dicebantur) vno verbo, homines tales, quales paulo ante c. 13 et 14 descripserat. Si ergo Caesar h. l. scripsisset: *Germani Druides habent*: praebuisset occasionem errori; nam quilibet lector cogitasset de Druidibus illis, de quibus antea narratum erat. Atqui Germani profecto non habuerunt Druides, quales Caesar antea descripserat. Necesse igitur est, nisi plane velimus esse iniqui, vt verba Caesaris sic intelligamus: non esse in Germania genus hominum, qui dicti sint Druides, qui simpliciter possint dici Druides, et omni ex parte Druidibus, descriptis supra, comparari. (Sed permulti velut ex composito dicunt, Caesarem errasse, quia Tacitus (German. c. 7. 10. 11) sacerdotes Germanorum commemorat. Commemorat sane; an vero sacerdotes, quales Tacitus descripsit, illico sunt iidem, qui Druidae, quales Caesar descripserat? Sacerdotes Germanorum, vt vno exemplo vtar, bellis interfuerunt (Tac. German. cap. 7); Druidae Gallorum a bello afuerunt (Caes. supra c. 14): et hoc abesse a bello differt a militiae vacatione, si quis locum Caesaris inspexerit. Sacerdotes Germanorum in comitiis (*tum*, inquit Tacitus c. 11, loquens de comitiis) coercendi ius habuerunt; Druidae Gallorum iudices priuatarum publicarumque causarum fuerunt (Caesar c. 13), quod apud Germanos principum ius fuit (Caes. c. 23). An ergo sacerdotes illi sunt plane similes Druidarum? Libentissime ergo subscribo sententiae Mascouii (in histor. Germanorum lib. 2. §. 36. p. 30), qui Germanis fuisse quidem sacerdotes concedit; sed eos nec habuisse nomen, nec doctrinam, nec instituta Druidarum, agnoscit. Vt e Dithmari notis ad Tacitum (Germ. c. 7) didici, idem visum est Esaiae Pufendorfio et Schurzfleischio. Scriptores in vtramque partem

diuinis praesint, neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum

tem collegit Frickius de Druidis Part. I. c. 1. §. 7. In Caesare refutando copiosius fuit Irhouius de palingenesia lib. 2. c. 7. Sed in eodem defendendo felicem operam nuper collocauit Fulda, rerum patriarum scientissimus, in dissertatione de numinibus veterum Germanorum, quae inserta est collectaneis historicis (Geschichtforscher T. I. p. 98), quae cura Meuselii an. 1775 prodire coeperunt.

rebus diuinis praeesse. Sit ergo ita, vti Tacitus (German. c. 10) dixit, sacerdotes ciuitatis publicis auspiciis praeesse: tamen hi sacerdotes non fuerunt Druidae. Et hoc Caesar voluit. Videntur etiam res diuinae h. l. nominatim esse sacrificia, ob ea, quae sequuntur.

neque sacrificiis student. His verbis Caesaris non dicitur, Germanos plane nullis sacrificiis vti solere; sed, eos non magnopere sacrificiis vti, non multum ac saepe sacrificare. Cf. dicta ad c. 22, vbi *agriculturae non studere*, per ipsam rei naturam et historiam, simili modo capiendum est, eos non magnopere deditos esse agriculturae. Quae sacrificia et quibus ritibus fecerint prisci Germani, nescio: fortasse eucharistica potius fuerunt, et oblata deo munera, vt arma, praedae, et huiusmodi donaria, quam victimae, romano ritu caesae. Quas cum Caesar caedi non vidisset, neque lac, vinum, liba, oleum offerri diis, (norat autem ipse e patria religione haec praecipua sacrificiorum genera) pronunciauit, religionem Germanorum non versari magnopere in sacrificiis, eamque aestimauit e romana religione. Illud e Tacito (Germ. c. 9 et 39) scimus, Germanos Mercurio certis diebus homines immolasse, ab iisque caesas esse victimas (ibid. cap. 9). Sed fortasse hoc inualuit post ea tempora, quibus Caesar ibi fuit: fortasse e Gallorum moribus (cf. c. 16) transiit in Germaniam: fortasse non apud omnes Germanos hic mos valuit: fortasse haec caedes hominum non fuit sacrificium, sed, vt visum est Fuldae, (in Meuselii collectaneis historicis T. 1. p. 96) genus aliquod consultandi mortuorum animas per occasionem huius caedis: fortasse, (id quod veri simillimum

rum aperte opibus iuuantur, Solem, et Vulcanum, et Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita

mum est, et Antonio placuit, (de quo paulo post dixi) fuit caedes captiuorum post victoriam, in loco sacro solemni ritu administrata, vt esset gratiarum actio, solemnis triumphi professio, et gaudii, vltionis, victoriaeque complementum. Res densis tenebris offusa latet: nolim ergo Caesarem simpliciter mendacii et erroris arguere.

Deorum numero — Lunam. Haec descriptio satis declarat, priscos Germanos maxime memorabiles mundi partes, earumque beneficia, attendisse, admiratos esse, et veneratione quadam coluisse; illas vero notiones, quas Graeci Romanique cum his partibus naturae fabulose coniunxerunt, ignorasse. Quod si cum hac descriptione comparemus, eos templa nulla struxisse, et regnatoris omnium, Dei, notitiam habuisse (Tac. German. 39), etiam terram matrem veneratos esse (ibid. c. 40): recte videtur colligi, priscos Germanos ab idololatria, quae proprie dicitur, alienos fuisse, et religione multo puriore, quam Graecos et Romanos, vsos esse. Vnde etiam Vulcanus, quem Caesar latino vocabulo dixit, est *ignis*, siue solis ignem intelligas, siue sacrum ignem in conuentibus illorum accensum putes, effigiem solis. Estne igitur mirum et incredibile, quod Caesar negauit, Germanos habuisse Druidas, sacrificiisque studuisse? Nonne videtur immolatio hominum fuisse caedes, alio consilio facta, quam vt mercaturae itinerumque praeses deus propitius redderetur? Sed nihil in his tenebris reperturum me esse confido, et ex animi sententia probo modestam disputationem Michaelis Ignatii Schmidii, in historia Germanorum T. 1. p. 43, qui, missis omnibus coniecturis, fatetur, nec posse religionem Germanorum explicari, nec magnopere vtile videri — De Luna apud Germanos culta si quis collectanea, non bene digesta, legere velit, reperiet apud Schedium de diis German. cap. 9: sed vix reperiet, quo possit niti.

reliquos ne fama quidem acceperunt. Et tamen Tacitus (German. c. 9) Mercurium et Isidem a Germanis coli perhibet, addit etiam Herculem et Martem. Non audeo

Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit: ab paruulis labori ac duritiae student. Qui diutissime impuberes permanserunt, ma-

 ximam

audeo haec repudiare, sed nec sustineo explicare; etsi possunt non sine specie veri explicari. Illud mihi semper obuersatur, quod paulo ante dixi, multa post Caesaris aetatem Germaniae importata videri, multa item non nullis Germaniae gentibus, quas Caesar non adierit, propria fuisse, vt Isidis cultus Sueuorum parti: vnde puto, nec Caesarem e Tacito, nec Tacitum e Caesare vbiuis explicari, nec alterum propter alterum dignum indignumque fide dici haberique posse. Singuli sunt audiendi, agnoscendumque, multa nos latere, omnia vero a Romanis romana interpretatione tradi. Non poenitebit cum disputatione Fuldae, supra laudata, conferre, quae Antonius, de antiquitate patria meritissimus, mihique amicissimus, super religione Germanorum scripsit. Inserta est eius dissertatio Museo Germanico (mens. Ianuar. 1779 p. 25), et locum de sacrificiis Germanorum bene illustrat. Ceterum et Fulda et Antonius illud inprimis monuerunt, Germanos non modo a Gallis, sed et ab se inuicem origine, aetatibus, gentibus, ritibus denique discernendos esse, nec Caesarem, si quid ab aliis dissenserit, reiiciendum, et e recentioribus castigandum esse, quoniam de antiquiore, et origini propiore, Germanisque veris et priscis propria religione scripserit. Nec male quis tres Germanorum antiquiorum aetates constituat, vnam ante Caesarem; alteram, quae Caesaris memoria fuit; tertiam Tacito aequalem.

impuberes permanserunt, cum mulieribus non consueuerunt, se gesserunt impuberes, nondum maturos matrimonio: ab hominis enim arbitrio non pendet, vt serius aut ocius pubes fiat. Hinc Pompon. Mela 3, 3. de Germanis: *Longissima apud eos pueritia est:* quod eodem modo est capiendum, diutissime eos a concubitu abstinere. In gr. metaphr. est, τοὺς ἐξ αὐτῶν ὅτι πλεῖστον χρόνον ἀγάμους διαμένοντας μάλιστα ἐπαινοῦσι. Haec omnia iam Dauisius monuerat. Addi his debet locus Taciti (Germ. c. 20): *Sera iuuenum Venus, eoque inex-*

ximam inter ſuos ferunt laudem: hoc ali ſtaturam, ali hoc vires neruosque confirmari putant. Intra annum vero viceſimum feminae notitiam habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus: cuius rei nulla eſt occultatio, quod et promiſcue in fluminibus perluuntur, et pellibus aut paruis rhenonum tegimentis vtuntur, magna corporis parte nuda.

XXII Agriculturae non ſtudent; maiorque pars victus eorum in lacte, caſeo, carne conſiſtit: neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; ſed magiſtratus ac principes in annos ſingulos gentibus cognationibusque hominum, qui vna coie-

inexhauſta pubertas (vigor corporis).

cuius rei n. eſt occultatio, non occultant ſexum.

rhenonum tegimentis. Sequor ſententiam Beckmanni, qui de Germaniae veteris animalibus ſcripſit (p. 63. 64. cf. dicta ad cap. 26), et rhenonum tegumenta monuit eſſe pelles rhenonum (der Rennthiere), quia priscum Germaniae vocabulum, *Rhen*, quod in lingua Suecica ſuperſit, hanc belluam ſignificet, quae nunc dicitur das Rennthier. De re confer Tac. German. c. 17. Reliquos locos, a Cellario collectos, (Varronis L. L. 4, 35. Iſidori orig. 19, 23. Sidonii epiſt. 4, 20. Seruii ad Virgil. Georg. 3, 183) ſi quis contulerit, non multum lucri inde capiet.

Agriculturae non ſtudent. Non omnino quidem negligunt agriculturam; cur enim agros partiri et poſſidere opus fuiſſet? ſed non magnopere ſtudent ei, non vltra, quam neceſſe eſt, non omnes. cf. cap. 29. Supra (4, 1) de Sueuis: *agricultura non intermittitur ab iis, non multum frumento, ſed maximam partem lacte atque pecore viuunt*. Haec attigerat Glandorpius: et quis non ſponte videat, illud *non ſtudere rei* ſic capiendum eſſe, *non magnopere operam dare rei?* Cf. Tac. German. c. 26.

gentibus. An gentes h. l. ſunt familiae, vt Romani gentem Semproniam, Corneliam, aliasque dicebant? Poterit tamen gens, vt alibi, eſſe pars populi ſeu nationis, vt Sueui gens Germanici populi ſunt.

coierunt, quantum, et quo loco visum est, agri attribuunt, atque anno post alio transire cogunt. Eius rei multas adferunt caussas; ne, assidua consuetudine capti, studium belli gerundi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi aequitate plebem contineant, quum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

Ciuitatibus maxima laus est, quam latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope audere consistere: simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinae incursionis timore sublato. Quum bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert: magistratus, qui ei bello praesint, vt vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus communis est magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque ciuitatis fiunt; atque ea iuuentutis exercendae ac desidiae minuendae caussa fieri praedicant. Atque vbi quis ex principibus in concilio dixit, se ducem fore; qui sequi velint, XXIII

 profi-

ne accuratius — aedificent. De rudibus Germanorum aedificiis v. Tac. German. cap. 16.

latiss. solitudines habere. Cf. 4, 3.

magistratus — deliguntur. Supplicia vero, a magistratu decreta, sacerdotes manu sua a condemnatis sumserunt (Tac. German. c. 7) id quod tum nullam contumeliae opinionem habuit.

qui sequi. Ante *qui* recentiores *vt* inseruerant contra codd.

profiteantur; consurgunt ii, qui et caussam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur, atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque iis rerum postea fides abrogatur. Hospites violare, fas non putant; qui quaque de caussa ad eos venerint, ab iniuria prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur.

XXIIII. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, vltro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quae fertilissima sunt, Germaniae loca circum Hercyniam silvam, (quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Orcyniam adpellant,) Volcae Tectosages occupauerunt, atque ibi conse-

caussam (rem) *probant.* Sic dicitur *causa Caesaris et Pompeii*, sic, *causam populi romani defendere*, sic, *bonam et malam causam suscipere, defendere.* Sane caussa non significat rem; sed sensus in versione et interpretatione eo redit, vt intelligi possit ipsa res.

trans Rhenum colonias mitterent. Haud dubie Caesar ea tempora in animo habuit, de quibus Liuius (4. 35) in nobili loco de migrationibus Gallorum agit. Narrat autem, Prisco Tarquinio regnante coloniam Gallorum Sigouesо duce versus Hercyniam siluam migrasse. Putabat etiam Mascouius (Histor. German. p. 4), hunc Caesaris locum de illa colonia intelligi posse. Egit autem de migrationibus Gallorum tribus, et de hoc Caesaris loco, Georg. Gottlieb Plato, alio nomine Wild, in disputatione, Ratisbonae 1777 edita, in qua Boioarios non a Boiis, sed Langobardis, ortos esse docet.

Volcae Tectosages, id est, Tectosages, gens s. pars nationis Volcarum. Strabo (4. p. 187) dicit: τῶν Οὐολκῶν οἱ Τεκτοσάγες καλούμενοι. Tacitus (German. cap. 28), vbi

confederunt. Quae gens ad hoc tempus iis sedibus sese continet, summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem: nunc quoque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu et cultu corporis vtuntur; Gallis autem prouinciae propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque vsus largitur. Paullatim adsuefacti superari, multisque victi proeliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

Huius Hercyniae siluae, quae supra demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum, et Neme- XXV

 tum,

vbi hunc locum Caesaris commemorat, addit, etiam Heluetios et Boios olim in Germaniam commigrasse. Hinc supra (1, 5) Caesar scripserat: *Boii, qui trans Rhenum incoluerant*. Frustra ergo Schedius (de diis Germ. p. 13. 14.) negat, vera Caesarem locutum esse, cum Gallos trans Rhenum migrasse scripserit. Nempe putat, Germanos hoc non passuros fuisse. Sed historia non refutatur ratiocinando.

nunc quoque, cod. Petavian. *nunc quidem*, cod. Dukerian. Solum verbum *nunc*, cod. Oxon. *nunc quoniam*, cod. Leid. pr. et Scalig. *nunc quod*, codd. reliqui omnes. *nuncque*, edd. vulgg.

Quis ergo definiat, quid Caesar scripserit? Videtur scripsisse, *ac nunc quoque*.

Gallis autem, iis, qui in Gallia remanserunt, non migrarunt.

prouinciae, eius partis Galliae, quae est prouincia romana. Edd. plures omiserunt hoc verbum; sed abesse nequit; codex vnus, *prouinciae*; reliqui, *prouinciarum*. Sed vnice verum est, per ipsam rem, lectio media, *prouinciae*.

Hercyniae siluae latitudo. De hac re post Cluuerium (in German. ant.) abunde egit Cellarius in notit. orb. ant. T. 1. l. 5. c. 5. p. 461. De parte huius siluae, quae est Bacenis, vid. ad 6, 10.

finiri, definiri.

tum, et Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium: hinc se flectit sinistrorsus, diuersis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quisquam est huius Germaniae, qui se aut adisse ad initium eius siluae dicat, quum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non sint: ex quibus quae maxime differant ab ceteris, et memoriae prodenda videantur, haec sunt.

XXVI Est bos cerui figura, cuius a media fronte inter aures vnum cornu exsistit, excelsius magisque directum

Anartium. Designante Ptolemaeo (2, 8), cui Ἀναρτοι dicuntur, sunt Anartes seu Anarti Dacis a septemtrione continui. *Cellar.*

huius Germaniae, partis huius Germaniae, de qua Caesar proxime locutus erat. *Dauis.*

qui se. Post haec verba codd. et edd. magno numero addunt *aut audisse*. Sed, vt res loquitur, et Oudendorpius monuit, plane redvndant haec verba; quia sequitur, *aut acceperit.* Foret ergo mera tautologia, *qui se audisse dicat*, et, *qui acceperit*. Ergo deleuit ille vir doctus hoc additamentum.

Est bos cerui figura — — magnitudoque cornuum. Scriptus est singularis libellus a Ioan. Beckmanno, *de historia naturali veterum*, qui Petropoli et Gottingae a. 1766 prodiit. Exstat eiusdem viri doctissimi alia dissertatio *de praecipuis Germaniae antiquae animalibus*, in Bueschingii commentariis Russicis (Bueschings Abhandlungen und Nachrichten von und aus Rußland. Regiomont. 1765). In his libellis Beckmannus hos ipsos Caesaris locos tractauit, docuitque, bouem hoc loco descriptum esse haud dubie rhenonem (cf. c. 21), seu tarandum Linnaei, das Rennthier, et ad platycerotas Plinii (H. N. 11, 37) referendum videri. Monuit item, has bestias hodie in Ger-

tum his, quae nobis nota sunt, cornibus. Ab eius summo, sicut palmae, rami quam late diffunduntur. Eadem est feminae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

Sunt item, quae adpellantur Alces. Harum est con- XXVII

Germania ideo non reperiri, quoniam, excisis siluis et agris cultis, longe clementius coelum fit, quam illa fuerit aetate. Loci sunt in de pr. Germ. ant. an. p. 60. et de hist. nat. vet. p. 193. Idem multis aliis visum est, Buffono nominatim, diligentissimo naturae interpreti, qui descriptionem hanc tarandi, a Caesare suppeditatam, accuratissimam iudicat. v. Histoire naturelle T. 12. p. 82. Quae cum ita sint, Caesar rhenonem abusione quadam dixit bovem; omninoque veteres solebant maiora animalia quadrupeda, ipsis antea non visa, bobusque similia, communi nomine boues adpellare, et ita ad aliquod genus referre.

Alces. Haec bellua Buffono (T. 12. p. 83) et Beckmanno (de Germ. an. p. 39. de hist. nat. vet. p. 199) videtur ea, quam nostra lingua adpellat das Elendthier, siue Ceruus Alces Linnaei. Nomen Alcis repetunt ab antiquo belluae huius nomine Celtico, Elch siue Elg, cui simile, Elk, Aelg et Oelg, etiamnum in septemtrionalium Europaeorum sermone restat. Atque vt non negant, interdum Alci ea tribui a veteribus, quae Ceruo Alci non conueniant; sic errasse putant Plinium (H. N. 8, 15), quia Alcen et Achlin diuersas belluas esse dixit. vid. Buffon. p. 86. 87. Schloezerus (in commercio epistolari P. 1. sect. 2. p. 79) partim repetit, quae de prisco vocabulo Elg alii dixerant, partim e monumentis saeculi decimi et vndecimi suspicatur, in regione Trentana (Dronthe) tum quidem fuisse adhuc illam belluam: nam Elo, quod nomen est in illis monumentis, putat esse detortum ex Elg. Ceterum vt magis cultae sunt regiones, ita Alces vlterius concesserunt e cultis et clementioribus locis in frigidissima, quae Alcibus natura adsignauit. Cui opera maiora non sunt ad manus, is in Ritteri hist. Gallorum p. 336-342 quaedam reperiet.

consimilis capris figura, et varietas pellium; sed magnitudine paullo antecedunt, mutilaeque sunt cornibus,

capris. Audiendus erat Salmasius, qui, quamquam veram caussam non vidit, recte tamen (in Exercitt. Plin., p. 164) monuit, legendum esse *capreis:* et sic est in cod. Oxon. Caesaris. Caprea est capreolus Linnaei, das Reh. Ita censuit Buffonus pag. 83, censuit etiam Beckmannus de Germ. anim. p. 40. et de hist. nat. vet. p. 195. Quae autem a viris, harum rerum peritis, re bene examinata dicuntur, ea sunt omnibus codicibus et collectaneis philologicis praeferenda.

varietas pellium. Pro vario anni tempore varius est color pellium. Haec autem varietas non est pars similitudinis cum capreis; sed est *παρένθεσις* per se, a scriptore addita illi alteri, siue similitudini cum capreis. Conf. Beckmann. de German. animal. p. 41.

mutilae sunt cornibus. Ex his verbis et Buffonus (p. 83) et Beckmannus (deGerm. an. p. 41) concluserunt, Caesarem non nisi alces feminas vidisse, quoniam hae nullis cornibus praeditae sunt, etsi natura alces mares cornibus armauit. Conf. Pausan. in Graec. descript. 5, 12. Sed dubito, an verba, *mutilae sunt cornibus*, significare possint, *nulla cornua habent.* Contemplatus ergo effigies cornuum alcis maris, quas exhibuerunt Buffonus (pag. 122) et Pennantus (Synopsis of quadrupeds pag. 40), videbam, ea multum inuicem differre, nec nisi vnum in summa parte mutilum esse; etsi hoc vitium temporis iniuria illatum videtur (v. Buffon. p. 122). Restabat ergo, quod facile in oculos incurrit, alcis cornua similia esse latissimis foliis, vnde partes reuulsae sint: le bois (haec sunt Buffoni verba p. 94.) de l'élan est, pour ainsi dire, decoupé et chevillé sur la tranche. Fortassis ergo Caesar hanc similitudinem, quam alius, vt fit, aliter concipere solet, vtcumque expressit verbo *mutilus.* Sed multo facilius res expediri potest. Nam alces femina, in opere Buffoniano delineata, habet cornuum initia, e fronte protuberantia, seu truncum aliquem, e quo rami nasci possint, sed veluti serra aut cultro praesectus est ille inchoatus truncus. Verissime igitur dici poterunt alces feminae mutilae cornibus.

bus, et crura sine nodis articulisque habent; neque quietis caussa procumbunt, neque, si quo adflictae casu conciderint, erigere sese aut subleuare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se adplicant, atque ita, paullum modo reclinatae, quietem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animaduersum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut a radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, vt summa species earum stantium relinquatur. Huc quum se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere adfligunt, atque vna ipsae concidunt.

Tertium est genus eorum, qui vri adpellantur. XXVIII
Hi sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum, et magna velocitas: neque homini, neque ferae, quam conspexerint, parcunt. Hos studiose foueis captos interficiunt. Hoc se labore durant homines adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; et, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed adsuescere ad homines et mansuefieri, ne paruuli quidem excepti, possunt. Amplitudo cornuum, et figura, et species, multum

et crura sine nodis — possunt. In his necesse est Caesarem secutum esse famam incertam: naturae quidem et veritati haec repugnant. Buffonus p. 83 sic iudicauit: L'élan a les jambes fort roides, c'est-à-dire, les articulations très-fermes: et comme les anciens étoient persuadés qu'il y avoit des animaux, tels que l'éléphant, qui ne pouvoient ni plier les jambes, ni se coucher; il n'est pas étonnant qu'ils aient attribué à l'élan cette partie de la fable de l'éléphant. Cf. p. 111.

Vri, Auerochsen. Etiam Linnaeus numerauit bouis tauri varietatem alteram hunc Vrum.

tum a nostrorum boum cornibus differt. Haec studiose conquisita ab labris argento circumcludunt; atque in amplissimis epulis pro poculis vtuntur.

XXVIIII Caesar, postquam per Vbios exploratores comperit, Sueuos sese in siluas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, vt supra demonstrauimus, minime omnes Germani agriculturae student, constituit, non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret; atque vt eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem vltimam pontis, quae ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit, praesidiumque cohortium XII pontis tuendi caussa ponit, magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praesidioque C. Volcatium Tullum adolescentem praefecit: ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, (per Arduennam siluam, quae est totius Galliae maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Treuirorum ad Neruios pertinet, milibusque amplius D in longitudinem patet,) L. Minucium Basilum cum omni

comperit. Redit narratio ad ea, quae cap. 10 coepta erant.

supra. Cf. c. 22.

bellum Ambiorigis. Cf. cap. 5.

per Arduennam siluam — — patet. Haec verba fortasse non sunt a Caesare: nam absunt a metaphrasi graeca, vt multi interpretes monuerunt, et pugnare videntur cum iis, quae supra (5, 3) tradita sunt. Ac de pugna quidem vtriusque loci Cellarius (Notit. orb. ant. T. 1. p. 273) existimat, Arduennam siluam a Rheno Treuirorum ad Scaldim et *Neruios*, inferius vero ad *Rhemos* vsque pertinuisse, aliasque multas gentes complexam esse, et hactenus componi duos locos posse; sed idem agnouit, in numero *milibus amplius D* haereri, quoniam nimius sit; sin sua-su

omni equitatu praemittit; si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit; monet, vt ignes fieri in castris prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit.

XXX Basilus, vt imperatum est, facit; celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, vt in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret, priusque eius aduentus ab hominibus videretur, quam fama ac nunciis adferretur: sic magnae fuit fortunae, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. Sed hoc eo factum est, quod, aedificio circumdato silua, (vt sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi aestus caussa, plerumque siluarum ac fluminum petunt propinquitates,) comites familiaresque eius angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem siluae texerunt. Sic et ad subeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

Ambio-

su Vossii ex Orosio (6, 10 in edd. antt.) *milibus amplius L* ponatur, (et sic edidit Cellarius,) non esse hanc magnitudinem plane ingentem. Non male igitur aliquis dixerit, haec omnia verba in marginem relata esse ab aliquo ex Orosio, et e margine in textum irrepsisse.

priusque — adferretur. Haec omnia absunt a metaphr. gr. In codd. pluribus modis variantur: pro *hominibus* est *omnibus*, pro *nunciis* est *nuncius*, et *aduentus* vel ponitur bis, vel post *nuncius* tantum legitur. Est ergo in hac etiam particula manus Caesaris incerta.

XXXI Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit, quod proelio dimicandum non existimarit, an tempore exclusus, et repentino equitum aduentu prohibitus, quum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est: sed certe, clam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere iussit: quorum pars in Arduennam siluam, pars in continentes paludes profugit; qui proximi Oceanum fuerunt, his insulis sese occultauerunt, quas aestus efficere consuerunt: multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Catiuolcus, rex dimidiae partis Eburonum, qui vna cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus, quum laborem aut belli aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimauit.

XXXII Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treuirosque, legatos ad Caesarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neue omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, vnam esse caussam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Caesar, explorata re quaestione captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se vt reducerentur, imperauit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negauit. Tum copiis in tris partes distributis, impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in me-

diis

Catiuolcus — exanimauit. Haec periodus pulcerrime structa est.

precibus, imprecationibus: nam et hae sunt preces, quibus petitur a Deo, vt aliquem male perdat.

diis Eburonum finibus, vbi Titurius atque Aurunculeius hiemandi caussa consederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat, tum quod superioris anni munitiones integrae manebant, vt militum laborem subleuaret. Praesidio impedimentis legionem XIIII reliquit, vnam ex iis tribus, quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem praeficit, ducentosque equites attribuit.

Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae Menapios attingunt, proficisci iubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae Aduatucis adiacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partis ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem septimum sese reuersurum, confirmat: quam ad diem ei legioni, quae in praesidio relinquebatur, frumentum deberi sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si reipublicae commodo facere possint, ad eam diem reuertantur; vt, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud belli initium capere possent. XXXIII

Erat,

Titur. et Auruno. Cf. 5, 24 — 38.

munitiones, hiberna munita. v. ibid, Infra c. 37 castellum dicitur.

Scaldem. Interpres gr. Σάβιν, nunc Sambre: atque ita expeditae rationes sunt. Qui Scaldim vel Scaldem tuentur, hi vel errasse Caesarem dicunt, vel aliam nunc faciem horum fluminum, mersa forte terrae parte, per quam Scaldis ad Mosam decucurrerit. *Cellarius.* Cf. 2, 16. 18. E contrario Dauisius et Oudendorpius, alios auctores recentiores secuti, et Ritterus in hist. Gall. p. 86, defendunt alteram lectionem, *Scaldem.*

XXXIIII Erat, vt supra demonstrauimus, manus certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod se armis defenderet; sed in omnes partes dispersa multitudo. Vbi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita, spem praesidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. Haec loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda, (nullum enim poterat vniuersis ab perterritis ac dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis; quae tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam et praedae cupiditas multos longius euocabat, et siluae incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendae plures manus, diducendique erant milites: si continere ad signa manipulos vellet, vt instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat praesidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circum-

supra demonstr. v. cap. 31. *Manus certa nulla*, quia, vt ibidem est, Ambiorix copias non conduxerat, sed passim latere iusserat.

aut locus — impedita. Cod. Vrsini et Andin ac membranae: *aut locis siluestribus palus impedita.* Bene. Caesar non videtur in genere masculino *siluestris*, pro *siluester*, dixisse.

Haec loca — nota Hiulca oratio est, quae nec cum superioribus vinculo aliquo cohaeret, nec cum iis, quae sequuntur, per illud *quae* satis apte coniungitur. Ergo primo pro *haec* scripserim *quae*, et verba, *quae loca vicin. er. nota*, posuerim post *palus impedita.* Deinde *loca vicinitatibus nota* puto esse vel nota propter vicinitates, vel nota vicinis accolis.

diligentiam (Caesaris) *requirebat.*

summa exercitus, vniuersus exercitus.

Nam et praedae — prohibebant. Haec omnia verba fortasse ponenda sunt post verbum *conseruandis.*

circumueniendi singulis deerat audacia. At in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur; vt potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad vlciscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Caesar ad finitimas ciuitates nuncios dimittit, omnes ad se euocat spe praedae, ad diripiendos Eburones, vt potius in siluis Gallorum vita, quam legionarius miles, periclitetur; simul vt, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore, stirps ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus vndique numerus celeriter conuenit.

Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque adpetebat septimus, quem ad diem Caesar ad impedimenta legionemque reuerti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit, et quantos adferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, vt demonstrauimus, manus erat nulla, quae paruam modo caussam timoris adferret. Trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atque vltro omnes ad praedam euocari. Cogunt equitum duo milia Sigambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Vsipetes supra docuimus: transeunt Rhenum nauibus ratibusque, XXX milibus passuum infra eum locum, vbi pons erat imperfectus praesidiumque, ab Caesare relictum: XXXV

P 2 primos

in nocendo aliquid omittitur, non nocetur tantum et toties, quantum et quoties noceri potest.

nomen ciuitatis tollatur. Qui Eburonum superstites fuerunt, hi in Tungrorum nomen concesserunt. *Glandorp.* et *Cellar.* Cf. Ritteri hist. Gall. p. 107.

reuerti constituerat. Cf. cap. 33.

supra docuimus. Conf. 4, 16.

imperfectus. v. c. 29. Est ergo pons, qui non amplius per-

primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Inuitati praeda, longius procedunt: non hos palus, in bello latrociniisque natos, non siluae morantur: quibus in locis sit Caesar, ex captiuis quaerunt; profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque vnus ex captiuis, Quid vos, inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimis? Tribus horis Aduatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: praesidii tantum est, vt ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant praedam, in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt, vsi eodem duce, cuius haec indicio cognouerant.

XXXVI Cicero, qui per omnes superiores dies praeceptis Caesaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens, de numero dierum Caesarem fidem seruaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque vlla de eius reditu fama adferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam paene obsessionem adpellabant, si quidem ex castris egredi non

perfectus erat, qui nunc imperfectus erat, parte aliqua rescissa.

fortunas contulit. v. c. 32.

in occulto rel. in siluis. v. c. 41. De temeritate et casu huius molitionis Germanorum c. 42 dicit: *eo consilio Rhenum transierant.* — *obtulerant* — De hac cum Germanis concertatione paucis egit Dio Cass. 40, 32.

qui illius pat. — *adpellabant*, dicebant, eum ita patienter intra castra se continere, vt hoc nihil differret ab obsidione.

non liceret; nullum eiusmodi casum exspectans, quo, nouem oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac paene deletis hostibus, in milibus passuum III offendi posset; quinque cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra vnus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus aegri relicti; ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant, circiter CCC sub vexillo vna mittuntur: magna praeterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quae in castris subsederat, facta potestate, sequitur.

Hoc ipso tempore et casu Germani equites interueniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, obiectis ab ea parte siluis, quam castris adpropinquarent, vsque eo, vt, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re noua perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. Aegre nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio caussam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conueniat, prouident. Alius capta iam castra pronunciat; alius, deleto exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique nouas XXXVII

 sibi

nouem legionibus. vid. c. 33. Nouem legiones variis in locis oppositae erant hostibus.

in mil. pass. tr. intra tria milia passuum.

sub vexillo. Praefertur vexillum.

tempore et casu. Redundat *et*, vt Clark. et Oudendorp. monuerunt.

sibi ex loco religiones fingunt, Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, vt ex captiuo audierant, nullum esse intus praesidium. Perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII Erat aeger in praesidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum ad Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic, diffisus suae atque omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis, atque in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones eius cohortis, quae in statione erat: paullisper vna proelium sustinent. Relinquit animus Sextium, grauibus acceptis vulneribus: aegre per manus tractus seruatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant tantum, vt in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum praebeant.

XXXVIIII Interim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites, quanto

res

religiones fingunt, putant, religioni sibi esse debere, contra religionem se egisse, quod in loco male ominato consederint. Dicit *nouas*, quia nunc demum cogitabant hoc, quod antea non cogitarant: nunc erat illa opinio noua.

Cottae et Tit. Cf. c. 32. et 5, 28 sqq.

nullum praesidium, perexiguum: nam hoc e captiuo audierant. Cf. c. 35.

ad Caesarem, apud Caesarem. Et hoc *apud* habent quidam libri; sed interpretamentum est.

mentionem fecimus. Cf. 2, 25. 3, 5.

Relinquit animus Sextium, animi deliquium passus est, vt medici loquuntur. *Deficiens* additum ante *aegre* in vno cod. Oxon. exstat; sed videtur redundare.

res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quae perterritos recipiat: modo conscripti, atque vsus militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora conuertunt: quid ab his praecipiatur, exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei nouitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerant: postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

Calones in proximum tumulum procurrunt: XL hinc celeriter deiecti, se in signa manipulosque coniiciunt: eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto vt celeriter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra; et si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt: alii, vt in iugo consistant, atque eumdem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo vna profectos docuimus. Itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad vnum omnes in castra perueniunt. Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu, militum virtute seruantur. At ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc vsu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerant, consilio permanere, vt se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed, se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserant. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis caussa in superiores erant ordines huius legionis

vsu percepto. vid. ind. in *vsus.*

gionis transducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute submotis hostibus, praeter spem incolumis in castra peruenit; pars a barbaris circumuenta periit.

XLI Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea praeda, quam in siluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, vt ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Caesarem exercitu. Sic omnium animos timor praeoccupauerat, vt, paene alienata mente, deletis omnibus copiis equitatum tantum se ex fuga recepisse, dicerent, neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. Quem timorem Caesaris aduentus sustulit.

XLII Reuersus ille, euentus belli non ignorans, vnum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium

adesse Caesarem. Hotomannus huc refert locum e Sueton. Iul. c. 58. *Caesar, obsessione castrorum in Germania nunciata, per stationes hostium Gallico habitu penetrauit ad suos.* Et videntur verba huc referenda. Sed Suetonius errauit, cum *in Germania* dixit: nam a Germanis, qui in Galliam transierant, castra sunt obsessa, non autem in Germania.

euentus belli non ign. norat, quam varii essent et incerti euentus belli, eosque non esse in ducis militumque potestate, non caueri praeuiderique posse, nec semper culpam contrahere alicui, si aduersi fuerint. Noluit ergo milites suos magnopere reprehendere.

casu, casui. Cf. 1, 16.

hostium aduentu potuisse iudicauit; multo etiam amplius, quod paene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros auertissent. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, vt Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant.

Caesar, rursus ad vexandos hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur: praeda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant; vt, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est, tanto in omnis partis diuiso equitatu, vt modo visum ab se Ambiorigem in fuga captiui, nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent, vt, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam studio vincerent, semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris ac siluis aut saltibus se eriperet, et noctu XLIII

 occul-

Rhenum transierant. vid. cap. 35.

vt modo (paulo ante) *visum* — Vulgo legebatur: *vt non modo — captiui, sed nec* — E codd. Oudendorpius restituit veriorem lectionem, eiectis verbis *non* et *sed*.

vt (adeo) *spe conf. ill.*

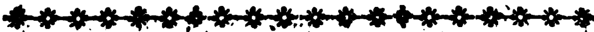
ac siluis. Haec absunt a plerisque codd. In paucioribus *aut siluis* legitur. Sunt ergo verba adsuta.

occultatus alias regiones partesque peteret, non maiore equitum praesidio, quam quatuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLIIII Tali modo vastatis regionibus, exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto, de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit; et de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, grauiore sententia pronunciata, more maiorum supplicium sumsit. Nonnulli iudicium veriti profugerunt; quibus quum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treuirorum, in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocauit; frumentoque exercitu prouiso, vt instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

de Accone. Cf. c. 4.

C. IVLII

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

LIBER SEPTIMVS

Galli denuo rebellant duce Vercingetorige. 1 — 6. Caesar improuiso Aruernos opprimit, oppida Senonum Carnutumque capit, Biturigum Auarico fatigatur, expugnat tamen. 7 — 29. Aeduorum turbas componit, 32 — 34, quae grauiores resurgunt, dum ille Gergouiam oppugnat. 36 — 54. Soluta obsidione, in Aeduos profecto, Labienus, re in Parisiis feliciter gesta, se coniungit. 54 — 63. Deficiunt plures Aeduorum exemplo, et Caesarem in Sequanis adgressi, ab eodem vincuntur. 63 — 68. Vercingetorix Alesiam se confert, quam Caesar operosa obsidione, profligatis qui auxilio venerant, ad deditionem cogit. Legiones in hiberna distribuit.

Quieta Gallia, Caesar, vt constituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii caede: de senatusque consulto certior factus, vt omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota prouincia habere instituit. Eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt

de Clodii caede. Cic. pro Milon. c. 9. 10. Appian. de Bell. Civ. 2. pag. 439. ed. Steph. Dio Cass. 40, 48.

de sen. consulto. Cic. ibid. cap. 26. et Asconius in argumento Milonianae orationis.

coniurarent. Cum propter periculi vicinitatem non liceret, singulos sacramento rogare: omnes, edicto in vnum locum conuocati, *simul iurabant*, quae dicta est *coniuratio*. v. Seruius ad Virg. Aen. 8, 5. *Cellarius.*

dunt ipsi et adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri vrbano motu Caesarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. Hac impulsi occasione, qui iam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliae conciliis siluestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant; miserantur communem Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium faciant, et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Eius in primis rationem habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, vt Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neque legiones, absente imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque imperator sine praesidio ad legiones peruenire possit: postremo in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperint, recuperare.

II His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis caussa recusare, principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur, et quoniam in praesentia de obsidibus cauere inter se non possint, ne res efferatur, vt iureiurando ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis, (quo more eorum grauissimae cerimoniae conti-nen-

de Acconis morte. Conf. 6, 44.

profitentur Carnutes. Cum hac narratione conferendi sunt Plutarch. in Caes. cap. 25 sqq. Dio Cass. 40, 33 sqq.

Orosius 6, 11. Attigit Strabo 4. p. 191.

grauiss. cerim. ritus, qui magnam auctoritatem et vim ad obstringendos religioneque implendos animos habent,

nentur,) ne, facto initio belli, ab reliquis deserantur. Tum, collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur.

III Vbi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt, ciuesque Romanos, qui negotiandi caussa ibi consliterant, in his C. Fusium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praeerat, interficiunt, bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae ciuitates fama perfertur: (nam, vbi maior atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt, et proximis tradunt; vt tum accidit:) nam, quae Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Aruernorum audita sunt; quod spatium est milium circiter CLX.

IIII Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summae potentiae adolescens, (cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat, et ob eam caussam, quod regnum adpetebat, ab ciuitate erat interfectus,) conuocatis suis clientibus, facile eos incendit. Cognito eius consilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque princi-

bent, ritus sacrosancti et inviolabiles, constant hac re, signorum comportatione, more Gallis vsitato. Ergo si quid volunt inuiolabili cerimonia sancire et ratum facere, more maiorum vtuntur hac comportatione signorum, per quae iurant, seque obstringunt.

Citam. Sic codd. Vulgo, *Cottam.* Non legit hoc cognomen metaphr. gr.

spatium milium CLX. sc. passuum. Quod verbum *passuum* etsi abest a codd. quibusdam, more consueto Romanis, tamen, vt solet, vulgo additum est in codd. et edd.

concurritur. Lectio quorum-

principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergouia: non destitit tamen, atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex ciuitate, ad suam sententiam perducit: hortatur, vt communis libertatis caussa arma capiant: magnisque coactis copiis, aduersarios suos, a quibus paullo ante erat eiectus, expellit ex ciuitate. Rex ab suis adpellatur; dimittit quoquouersus legationes; obtestatur, vt in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate, omnibus his ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci iubet, armorum quantum quaeque ciuitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit: in primis equitatui studet. Summae diligentiae summam imperii seueritatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit: nam, maiore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leuiore de caussa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit, vt sint reliquis documento, et magnitudine poenae perterreant alios.

V His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. Eius aduentu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium

rumdam codd. et edd. est: *concurrunt. Probibetur ab Goban.* —

qui Oceanum attingunt. Sunt illae Aremoricae ciuitates, de quibus supra (2, 34. et 5, 53) dixi.

ſidium rogatum, quo facilius hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Aedui de conſilio legatorum, quos Caeſar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque ſubſidio Biturigibus mittunt. Qui quum ad flumen Ligerim veniſſent, quod Bituriges ab Aeduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen tranſire auſi, domum reuertuntur, legatisque noſtris renunciant, ſe Biturigum perfidiam veritos reuertiſſe, quibus id conſilii fuiſſe cognouerint, vt, ſi flumen tranſiſſent, vna ex parte ipſi, altera Aruerni ſe circumſiſterent. Id eane de cauſſa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis conſtat, non videtur pro certo eſſe ponendum. Bituriges eorum diſceſſu ſtatim ſe cum Aruernis coniungunt.

His rebus in Italiam Caeſari nunciatis, quum iam ille vrbanas res virtute Cn. Pompeii commodiorem in ſtatum perueniſſe intellegeret, in Tranſalpinam Galliam profectus eſt. Eo quum veniſſet, magna difficultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire poſſet. Nam ſi legiones in prouinciam arceſſeret, ſe abſente in itinere proelio dimicaturas intellegebat: ſi ipſe ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, ſuam ſalutem recte committi videbat. VI

Interim Lucterius Cadurcus, in Rutenos miſſus, eam ciuitatem Aruernis conciliat. Progreſſus in Nitiobriges et Gabalos, ab vtrisque obſides accipit, et magna coacta manu, in prouinciam Narbonem verſus eruptionem facere contendit. Qua re nunciata, Caeſar omnibus conſiliis anteuertendum exiſtima- VII

virtute Pompeii. v. ſcriptores rerum romanarum, ad c. 1. commemoratos.

pacati. Alii codd. *quieti.* Sed hoc eſt gloſſema.

stimauit, vt Narbonem proficisceretur. Eo quum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutenis prouincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit: partem copiarum ex prouincia, supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet.

VIII His rebus comparatis, represso jam Lucterio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi mons Ceuenna, qui Aruernos ab Heluiis discludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediebat: tamen discussa niue sex in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Ceuenna, vt muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem vnquam homini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus imperat, vt, quam latissime possint, vagentur, et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter haec fama ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumsistunt atque obsecrant, vt suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; praesertim quum videat, omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos versus.

At

Rutenis prouinc. Ruteni in limite prouinciae Romanae ad occasum: pars illorum in prouincia, pars extra illam. *Cellarius.*

Volcis Arecomicis, Volcarum parte ea, qui dicebantur Arecomici. Cf. 6, 24 Volcas Tectosages.

militum labore. Plerique codd. *sudore*, quae est verior lectio.

At Caesar, biduum in iis locis moratus, quod haec de Vercingetorige vſu ventura opinione praeceperat, per cauſſam ſupplementi equitatusque cogendi ab exercitu diſcedit; Brutum adoleſcentem iis copiis praeficit; hunc monet, vt in omnis partes equites quam latiſſime peruagentur: daturum ſe operam, ne longius triduo ab caſtris abſit. His conſtitutis rebus, ſuis inopinantibus, quam maximis poteſt itineribus, Viennam peruenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiſerat, neque diurno neque nocturno itinere intermiſſo, per fines Aeduorum in Lingones contendit, vbi duae legiones hiemabant, vt, ſi quid etiam de ſua ſalute ab Aeduis iniretur conſilii, celeritate praecurreret. Eo quum perueniſſet, ad reliquas legiones mittit, priusque in vnum locum omnes cogit, quam de eius aduentu Aruernis nunciari poſſet. Hac re cognita, Vercingetorix rurſus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergouiam, Boiorum oppidum, quos ibi Heluetico proelio victos Caeſar collocauerat, Aeduisque attribuerat, oppugnare inſtituit. VIIII

Magnam

Gergouiam Boi. opp. Suſpecta multis Gergouia Boiorum; nota et probata Aruernorum (c. 4 et 34). *Cellarius.* Immerito ſuſpectum habent hoc nomen Scaliger aliique, cum Gergouia haec dicta ſit Boiorum, altera Aruernorum. *Clarkius.* Idem, quod Clarkio placuit, viſum erat Ciacconio; ſed cum varietur ſcriptura huius verbi (*Gergonia, Gortona, Γεργοβίνα, Gorgobia, Gorbolia*), ideoque incerta ſit, quis tandem definiat, vnam aut duas fuiſſe eiusdem nominis vrbes, nec potius fateatur, nobis de hoc nomine h. l. non conſtare?

quos ibi — collocauerat. Vid. omnino 1, 28.

Aeduis attribuerat, vt iis ſtipendia et tributa ſoluerent. Cf. c. 10.

X Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum adferebat: si reliquam partem hiemis vno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Aeduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videret positum esse: sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. Praestare visum est tamen, omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Aeduos de supportando commeatu, praemittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturque, vt in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur.

XI Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria vteretur, oppugnare instituit, idque biduo circumuallauit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, iumenta produci, DC obsides dari iubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit: ipse, vt quam primum iter faceret Genabum Carnutum, proficiscitur, qui, tum primum adlato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium

vt quam pr. iter fac. Genabum, vt primo quoque tempore, sine mora, contendere posset Genabum. *Proficiscitur*, inchoat iter, er bricht auf: nam hoc est proficisci. Quid ergo est in his absurdi aut obscuri? Er bricht auf, um ohne Verzug auf Genabum los zu gehen. Tamen multa sunt super h. l. disputata. Mutaui vulgarem distinctionem, et *iter facere Genabum* coniunxi.

dium Genabi tuendi caussa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo peruenit; castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt, quaeque ad eam rem vsui sint, militibus imperat; et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne nocte ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire coeperunt. Qua re per exploratores nunciata, Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis, intromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti viui caperentur, quod pontis atque itinerum angustiae multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines peruenit.

Vercingetorix, vbi de Caesaris aduentu cognovit, oppugnatione destitit, atque obuiam Caesari proficiscitur. Ille oppidum (Biturigum, positum in via,) Nouiodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, vt sibi ignosceret, suaeque vitae consuleret; vt cele- XII

Q 2 ritate

quod eo mitterent. Haec verba sunt superuacua. Si Carnutes Genabum praesidio tueri voluerunt, sponte intelligitur, praesidium eos mittere eo voluisse et debuisse.

continebat. v. ind.

oppugnatione (Gergouiae vid. c. 9) *destitit.*

Bitur. pos. in via. Haec, quia absunt a plerisque codd. et edd. antiquis, Oudendorpius resecari vult. Addit vir ille doctus et hanc caussam, non Biturigum fuisse oppidum, sed Aeduorum (cap. 55), in finibus Biturigum, quo occupato demum in fines Biturigum Caesar profectus sit.

ritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum transdita, quum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simulatque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido quum ex significatione Gallorum noui aliquid ab his iniri consilii intellexissent, gladiis destrictis portas occupauerunt, suosque omnes incolumes receperunt.

XIII Caesar ex castris equitatum educi iubet, proeliumque equestre committit: laborantibus iam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Caesar ad oppidum Auaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est; quod, eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIIII Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat. Docet, longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, vt pabulatione et commeatu Romani prohibeantur: id esse facile, quod

quod equitatu ipsi abundent, et quod anni tempore subleuentur: pabulum secari non posse; necessario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Praeterea salutis caussa rei familiaris commoda negligenda; vicos atque aedificia incendi oportere hoc spatio, a Boia quoquo versus, quo pabulandi caussa adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius ab castris progressuros: neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit. Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus praedamque tollendam. Haec si grauia aut acerba videantur, multo illa gravius aestimare debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere victis.

XV. Omnium consensu hac sententia probata, vno die amplius XX vrbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii pro-

 pone-

a Boia. Aut fatendum erit, esse hoc nomen oppidi, nobis incogniti; et quidni hoc fateamur? aut, Vossii et Cellarii suasu, *a Boiis* legetur: nam haec res gesta est in finibus Boiorum. vid. c. 9. 16.

ipsosne — impedimentisne. Ergo duplex *ne* est pro *utrum* et *an.*

proposita, parata, et veluti ad manum, ad deportandam inde copiam.

ponebant, [quod se, prope] explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos [confidebant]. Deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae vrbem, quae et praesidio et ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere cogerentur; facile se loci natura defensuros dicunt, quod, prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, vnum habeat et perangustum aditum. Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, et precibus ipsorum, et misericordia volgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur, et locum castris deligit, paludibus siluisque munitum, ab Auarico longe milia passuum XVI. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad Auaricum agerentur, cognoscebat, et, quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesque obseruabat, dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo adficiebat: etsi, quantum ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, vt incertis temporibus diuersisque itineribus iretur.

XVII Castris ad eam partem oppidi positis, Caesar, quae intermissa a flumine et palude aditum, vt supra

quod se prope, et paulo post, *confidebant*, certo delenda sunt; Oudendorpius dubitanter significauit, ea delenda videri. Alii libri non habent, *quod se prope*: ab aliis abest, *se prope*: alii pro *confidebant* ponunt *sperabant*. Haec sunt certa indicia verborum adsutorum.

pars intermissa a flum. et pal. non obducta flum. et pal. vbi non erat flumen et palus. Cf. c. 15.

pra diuitiis, angustum habebat, aggerem adparare, vineas agere, turres duas constituere coepit: nam circumuallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Aeduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumserunt. Summa difficultate rei frumentariae adfecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis aedificiorum, vsque eo, vt complures dies milites frumento caruerint, et, pecore e longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita, populi Romani maiestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar quum in opere singulas legiones adpellaret, et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; vniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se compluris annos illo imperante meruisse, vt nullam ignominiam acciperent, numquam infecta re discederent: hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: praestare, omnes perferre acerbitates, quam non ciuibus Romanis, qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Haec eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, vt per eos ad Caesarem deferrentur.

Quum iam muro turres adpropinquassent, ex captiuis Caesar cognouit, Vercingetorigem consumto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari consuessent, insidiarum caussa eo XVIII

Q 4 pro-

caruerint. Leg. *carerent.* *qui — proel. consuessent.* *qui Genabi — interissent.* Describuntur supra 1, 48. Cf. c. 3.

profectum, quo noſtros poſtero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte ſilentio profectus, ad hoſtium caſtra mane peruenit. Illi, celeriter per exploratores aduentu Caeſaris cognito, carros impedimentaque ſua in artiores ſiluas abdiderunt, copias omnis in loco aperto atque edito inſtruxerunt. Qua re nunciata, Caeſar celeriter ſarcinas conferri, arma expediri iuſſit.

XVIIII Collis erat, leniter ab infimo adcliuis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc ſe colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque diſtributi in ciuitates, omnia vada ac ſaltus eius paludis certis cuſtodibus obtinebant, ſic animo parati, vt, ſi eam paludem Romani perrumpere conarentur, haeſitantes premerent ex loco ſuperiore: vt, qui propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum exiſtimaret; qui iniquitatem conditionis perſpiceret, inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoſceret. Indignantes milites Caeſar, quod conſpectum ſuum hoſtes ferre poſſent, tantulo ſpatio interiecto, et ſignum proelii expoſcentes, edocet, quanto detrimento, et quot virorum fortium morte neceſſe ſit conſtare victoriam: quos quum ſic animo paratos videat, vt nullum pro ſua laude periculum recuſent, ſummae ſe iniquitatis condemnari debere, niſi

generatim. v. ind. Et *in ciuitates* videtur delendum: nam generatim eſt h. l. *per genera ſ. ciuitates*.

videret — cognoſceret. Sic e codd. Clarkius et Oudendorpius: vulgo, *viderent*, *exiſtimarent* etc.

ſit, videat, recuſent. Sic e codd. Oudendorpius: vulgo, *eſſet*, *videret*, *recuſarent*.

nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra; reliqua, quae ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

Vercingetorix, quum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos mouisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent; non haec omnia fortuito, aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu, quam ipsorum habere beneficio: tali modo accusatus ad haec respondit: Quod castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, et illic fuisse vtilem, quo sint profecti: summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei propter animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu interuenerint, fortunae; si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et virtutem despicere potuerint; qui, dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Caesare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remit- XX

Q 5 tere,

sua salute, sua vita.

ipsis remittere, se non vrgere et instare, vt hoc vel illud credant, se pati eos vti sua opinione.

tere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Haec vt intellegatis, inquit, sincere a me pronunciari, audite Romanos milites. Producit seruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, et fame vinculisque excruciauerat. Hi, iam ante edocti, quae interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere cuiquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Haec, inquit, a me, Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis, cuius opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame paene consumtum videtis; quem, turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, a me prouisum est.

XXI Conclamat omnis multitudo, et suo more armis concrepat; quod facere in eo consuerunt, cuius orationem adprobant; summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum; nec maiore ratione bellum administrari posse. Statuunt, vt decem milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriae constare intellegebant.

XXII Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, vt est summae

operis laborem, eundi, muniendi, oppugnandi molestiam. Cf. c. 28.

Singulari — virtuti, quam in oppugnando Auarico demonstrabant: hanc enim vrbem oppugnabant. vid. c. 17 et 19 fin.

mae genus solertiae, atque ad omnia imitanda atque efficienda, quae ab quoque tradantur, aptissimum. Nam et laqueis falces auertebant, quas quum destinauerant, tormentis introrsus reducebant; et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnae sunt ferrariae, atque omne genus cuniculorum notum atque vsitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis

laqueis falces auertebant, falces murales (vid. ind. in *falx*) laqueis capiunt (Veget. de re mil. 4, 23), et sic auertunt a muro, ne ei infigantur.

destinauerant, laqueo prehensas figebant, immotas tenebant, ne possent muro immitti. v. ind.

tormentis, an contortis funibus? Cf. omnino de B. Civ. 3, 9. *praesectis mulierum crinibus tormenta fecerunt*. Florus 2, 15, 10. *mulieres crines suos in tormentorum vincula contulerunt*.

aggerem cuniculis subtrahebant, cuniculis ductis efficiebant, vt agger, basis turrium, subsideret, turribusque impositis subtraheretur.

ferrariae (fodinae). Idem narrauit supra 3, 21.

turribus contabulauerant. Quid sit *contabulare turres*, vid. in ind. Sed *murum contabulare turribus* fortasse significat, aliam pone aliam turrim ponere circa murum, vt ex vnius tabulato transiri possit in alterius tabulatum, sicque circa murum totum propemodum continuum tabulatum: vno verbo, cingere murum contabulatis turribus. Metaphr. graec. *πύργοις ἐπύργωσαν πᾶν τὸ τεῖχος.*

aggeri. An vallo, quo cingebatur vrbs? Metaphr. gr. *χαράκωμα.*

agger quotidianus, tantum aggeris, quantum quotidie egerebatur s. iaciebatur.

agger exprimit turres, agger, basis turrium, surgens (dum altior indies fit egesta maiore

missis suarum turrium malis, adaequabant; et apertos cuniculos praeusta ac praeacuta materia, et pice feruefacta, et maximi ponderis saxis morabantur, moenibusque adpropinquare prohibebant.

XXIII Muris autem omnibus Gallicis haec fere forma est. Trabes directae, perpetuae in longitudinem, paribus interuallis distantes inter se binos pedes, in solo collocantur: hae reuinciuntur introrsus, et multo aggere vestiuntur. Ea autem, quae diximus, interualla grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis et coagmentatis, alius insuper

maiore copia terrae) facit, vt et turres surgant (altiores fiant).

mali turrium committuntur, trabes longiores, quibus constare solent turres, superimponuntur altera alteri, et colligantur, vt quam longissimae fiant.

apertos cuniculos — morabantur, aperturam seu exitum cuniculi replebant et obstruebant multis rebus, et sic morabantur hostes, ne possent adire. Vt si dicam, *hiatum antri moror*, in hiatu antri pono aliquid, quod ingredi aut egredi volentes moratur et impedit.

Trabes directae, grade Balken. v. ind. Mox dicit, *rectis lineis*.

perpetuae in long. continuata serie nexae (h. e. sic, vt extrema extremis coeant, vel extremitas vnius extremitati alterius illigata infixaque sit), et quidem in longitudinem. Sic, monente Oudendorpio, hoc intellexit Lambertus Bos in animadv. ad Caes. p. 21, firmauitque sententiam conferendo Iosephi loco (Bell. Iud. 7, 33), qui in edit. Havercampiana exstat lib. 7, c. 8. §. 5. Locus ipse nostro est ita similis, vt necessario cum eo sit conferendus.

distantes, quoad altitudinem.

in solo collocantur, humi ponuntur, in solo porriguntur: non autem solo infiguntur sic, vt erectae stent. Monuerunt Davis. et Clark.

reuinciuntur, copulantur per trabes alias, oblique impositas illis directis et humi porrectis. Monuerunt Rhellicanus et Hotomannus.

introrsus, ergo in latitudinem.

aggere, terra egesta.

per ordo adiicitur, vt idem illud interuallum seruetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissae spatiis, singulae singulis saxis interiectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines seruant; tum ad vtilitatem et defensionem vrbium summam habet opportunitatem; quod et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit, quae, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus reuincta, neque perrumpi, neque distrahi potest.

Iis tot rebus impedita oppugnatione, milites, quum toto tempore frigore et adsiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superauerunt, et diebus XXV aggerem, latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exstruxerunt. Quum is murum hostium paene contingeret, et Caesar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullo ante tertiam vigiliam est animaduersum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant: eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab vtroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem eminus iaciebant, picem reliquas- XXIIII

singulis saxis, singulis saxorum stratis s. ordinibus.

materia, quidquid praeter lapides in eo muro est.

pedes quadragenos. An hoc longitudinem singularum trabium indicat?

reuincta. An, *reuinctis*? Sed vt omnino quamlibet admonitionem libenter feram, ita in huiusmodi praesertim loco si erroris fuero accusatus, non mirabor me errasse. Tractauit locum Lipsius Poliorcet. 2, 3 et 3, 5.

quasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; vt, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Caesaris duae semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, vt alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

XXV Quum in omnibus locis, consumta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriae redintegraretur; eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animum aduertebant; semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur: accidit, inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, praetermittendum non existimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus seui ac picis transditas glebas in ignem e regione turris proiiciebat, scorpione ab latere dextro

pluresque. Al. *duaeque.*

pluteos. v. ind.

apertos, non tectos.

scorpio, auctore Vegetio (de re mil. 4, 22), ideo nuncupatus est, quod paruis subtilibusque spiculis infert mortem. Idem Vegetius retulit inter machinas bellicas, quibus obsessi se defendere consueuerunt: et sic de B. Afric. c. 29 et 31 legitur: sed in nostro loco et de B. Afr. c. 56 est in machinis, quibus obsidentes vtuntur. Hoc tamen est leue: nam redit eodem, siue oppugnando siue defendendo noceat scorpio. Machinam multis descripsit Ammianus Marcellinus (23, 4), cuius locum Gesnerus in Thes. L. L. interpretatus est. Idem Ammianus (19, 7) dicit: *per scorpionum ferreas fundas rotundi lapides acti sunt.* Videntur ergo veteres ope scorpionis varii generis tela torsisse; ipsa vero machina eius-

dextro transiectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis vnus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, et tertio, quartus; nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt, ex oppido profugere, hortante et iubente Vercingetorige. Id, silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus perpetua, quae intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iamque hoc facere noctu adparabant, quum matresfamiliae repente in publicum procurrerunt, flentesque, proiectae ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas impediret. Vbi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, consilio destiterunt. XXVI

Postero die Caesar, promota turri directisque operibus, quae facere instituerat, magno coorto imbri, XXVII

eiusque tractatio, vt Gesnerus monuit, fortasse diuersis temporibus diuersa fuit.

matres familiae. Ita codd. Cf. 1, 50. et ind.

directisque operibus. Oudendorpius sic explicat: *oppidum versus promotis, et institutis, sine ita dispositis, vt operibus illis iam factis noceri*

imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suos quoque languidius in opere versari iussit, et quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatur, vt aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent: his, qui primi murum adscendissent, praemia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, murumque celeriter compleuerunt.

XXVIII Hostes, re noua perterriti, muro turribusque deiecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, vt, si qua ex parte obuiam contra

ceri et adpropinquari posset vrbi. Lectio non videtur certa: habent enim alii *derectis*, alii *directis*, *derelictis*, *erectis*, item codd. quidam, metaphr. graec. et edd. pleraeque *perfectis:* tamen si Caesar *perfectis* scripsisset, nemo hoc mutasset. Sequor ergo Oudendorpium, et locum intelligo sic, vt si Caesar scripsisset: *promota turri directisque* (ad vrbem aliis) *operibus* (machinis, oppugnando destinatis). Cf. cap. 19 extr.

in occulto est mera explicatio verborum *intra vineas*, nec expressit metaphr. graeca, et abest a codd. quatuor: nam qui sunt intra vineas, medias inter vineas (v. ind.), hi sunt vineis s. machinis illis tecti. Quod ergo intra vineas fit, id fit in occulto, vt hostes id cernere nequeant. Lectiones variae aut sunt falsae, vt *extra vineas:* aut sunt interpretamenta, vt *extra castra*, vel, *iuxta vineas:* aut sunt a librariis e pluribus conflatae, vt *extra castra vineas*, seu *extra castra vineasque:* legitur etiam in codd. pluribus, *legionibus expeditis*, recte. Ergo, quo et Oudendorpius inclinat, legendum erit: *Legionibus intra vineas expeditis, cohortatur*, (malim cum aliis, *cohortatus*,) *vt aliquando* — — Hanc constructionem imperiti non potuerunt concoquere, etsi recta est; sed putarunt *legiones cohortatur* esse coniungendum.

expeditas, ad pugnam remque gerendam paratas.

obuiam deleuerim: est interpre-

contra veniretur, acie instructa depugnarent. Vbi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto vndique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis, vltimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt: parsque ibi, quum angusto portarum exitu se ipsi premerent, a militibus; pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui praedae studeret. Sic et Genabensi caede, et labore operis incitati, non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XXXX milium, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt. Quos ille, multa iam nocte, silentio ex fuga excepit, (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oriretur,) vt, procul in via dispositis familiaribus suis principibusque ciuitatum, disparandos deducendosque ad suos cura-

terpretamentum verbi: *contra*. Idem Hotomanno visum est.

Genabensi caede. Cf c. 3.

labore operis, quia in munitione tantum laboris et molestiae exhauriendum fuerat. Cf. c. 20.

ex fuga excepit. Alii contra omnes fere codices, *sic ex fuga excepit.* Voluere locum explicare: nam *sic* intelligendum est.

disparandos, seiungendos, separandos. Vid. Plautus in prologo Rud. v. 6. Duo codd. habent, *dispertiendos.* Sic Oudendorpius h. l. explicat, defendit, et illustrat. Addatur Cic. de Inuent. 1, 28. vbi *disparare* explicatur verbo separare.

ad suos, in eam partem castrorum, vbi sui erant. Ergo cum exercitus gallicus constaret multarum ciuitatum hominibus, homines singularum ciuitatum tenebant singulas castrorum partes. Qui igitur nunc e fuga excipiuntur, hi deducuntur in eam partem castrorum, in qua populares eorum seorsim erant. Cf. *generatim* in ind. et c. 36.

curaret, quae cuique ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat.

XXVIIII Postero die concilio conuocato, consolatus cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, neue perturbarentur incommodo: non virtute, neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnis secundos rerum prouentus exspectent: sibi numquam placuisse, Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, et nimia obsequentia reliquorum, vti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam quae ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum, atque vnum consilium totius Galliae effecturum, cuius consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se prope iam effectum habere. Interea aequum esse, ab iis communis salutis caussa impetrari, vt castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinere possent.

XXX Fuit haec oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, et conspectum multitudinis fugerat: plusque animo prouidere et praesentire existimabatur, quod, re integra, primo incendendum Auaricum, post deserendum censuerat. Itaque vt reliquorum imperatorum res aduersae auctoritatem minuunt, sic huius ex

prouentus. Vulgo *euentus*; sed illud Davis. et Oudendorp. bene defenderunt. Exemplum v. in ind.

obsequentia. De re v. c. 15.

consensu. Vulgo *consensui.* Cf. 1, 16.

Avar. — censuerat. Cf. cap. 14.

ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur: simul in spem veniebant eius adfirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus, primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt, et sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, vt omnia, quae imperarentur, sibi patienda et perferenda existimarent.

XXXI Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, vt reliquas ciuitates adiungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque adliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. Qui Auarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. Simul vt deminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum ciuitatibus, quem, et quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conquiri et ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, Ollouiconis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat adpellatus, cum magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit.

XXXII Caesar, Auarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. Iam prope hieme confecta, quum ipso anni

quorum oratione aut amic. capi quisque posset. Hunc esse ordinem verborum, Clarkius et Oudendorpius monuerunt: et sic metaphrastes graecus interpretatus est.

rex Nitiobrigum. De his Vercingetorigi conciliatis vid. c. 7.

anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, et ad hostem proficisci constituisset, siue eum ex paludibus siluisque elicere, siue obsidione premere posset; legati ad eum principes Aeduorum veniunt, oratum, vt maxime necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rem; quod, quum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annuam obtinere consuessent, duo magistratum gerant, et se vterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Conuictolitanem, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis; cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis, diuisum senatum, diuisum populum [in] suas cuiusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controuersia, fore, vti pars cum parte ciuitatis confligat; id ne accidat, positum in eius diligentia atque auctoritate.

XXXIII. Caesar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen, non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta et tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim atque ad arma descenderet, atque ea pars, quae minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei praeuertendum

annuam obtinere. Conf. 1, 16.

populum in suas. Deleverim *in*, quia a codd. plerisque et edd. vett. abest, et ipse Oudendorpius agnovit, Scaligerum primum illud *in* exhibuisse. Ergo sic procurrit oratio: *diu. senatum, diu. populum, suas cui. e. clientelas* (esse). Frangit vim orationis illud *in*.

detrimentosum. vid. ind.

dum existimauit; et quod legibus Aeduorum iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Aeduos proficisci statuit, senatumque omnem, et quos inter controuersia esset, ad se Decetiam euocauit. Quum prope omnis ciuitas eo conuenisset, docereturque, paucis clam conuocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatum, quum leges duo ex vna familia, viuo vtroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent: Cotum imperium deponere coegit; Conuictolitanem, qui per sacerdotes more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit.

XXXIIII Hoc decreto interposito, cohortatus Aeduos, vt controuersiarum ac dissensionum obliuiscerentur,

 atque,

Decetiam. Hoc nomen Vrsinus in suo codice, et Oudendorpius in septem MSS. optimis reperit. Alii habent *etiam*, aut omnino omittunt hoc verbum. Vrsinum Cellarius iam secutus erat. Wesselingii notam ad Antonini itinerar. p. 367, qui et ipse Vrsinum probarat, contulit Oudendorpius.

imperium. Vulgo *magistratum* contra codd. teste Oudendorpio.

intermissis magistratibus. Adsentior Davisio, *intromissis mag.* legenti, e vestigiis metaphraseos graecae, quae παρόντων τῶν ἀρχόντων habet. Accedere mihi videtur haec caussa, quod Caesar singula singulis opponit, et Cotum *a fratre*, Conuictolitanem *a sacerdotibus*; illum *paucis clam conuocatis*, hunc *intromissis magistratibus* creatum dicit. Clarkius etiam probauit emendationem Davisii; sin cui vulgata placeat, putat sensum esse posse, *quo tempore vacabat magistratus.* Sed nonne haec esset παρέλκον plane superuacua? Lamberti Bosii coniectura, ex eius animadv. ad Caes. p. 22. ab Oudendorpio iam prolata, *intermixtis magistratibus*, rem eamdem, quam Davisii emendatio, exprimit.

atque, omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, eaque, quae meruissent, praemia ab se, deuicta Gallia, exspectarent, equitatumque omnem et peditum milia X sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei frumentariae caussa disponeret, exercitum in duas partes diuisit; IIII legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit; VI ipse in Aruernos, ad oppidum Gergouiam secundum flumen Elauer duxit: equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere coepit.

XXXV Quum vterque vtrique esset exercitus in conspectu, fereque e regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent, erat in magnis Caesari difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elauer vado transiri solet. Itaque, ne id accideret, siluestri

Elaueris. Hoc est additamentum recentius. Caesar scripserat, *ab altera parte:* alius deinde explicauit sic, *ab altera fluminis parte;* alius, *ab altera Elaueris parte;* nam haec est varietas scripturae in h. l. Videtur Oudendorpio idem placuisse, etsi fluctuat.

Quum vterque — poneret. Tam multiplex est h. l. varietas, diligenter enarrata ab Oudendorpio, vt vulgata lectio non possit certo dici a Caesare profecta, et locum additamentis obrutum esse adpareat, quibus resectis fortasse prima lectio reperiri poterit, quam fuisse puto hanc: *Quum vtrimque essent in conspectu, fere castris castra opponebant. Dispositis —* Sic *vtrimque* explicatum est adscriptis verbis, *vterque exercitus;* et *e regione* quale sit glossema, facile intelligitur. *Opponere* est a Lipsio: codd. enim verbum simplex *ponere* habent. Ceterum *que* post *fere* abest a quibusdam, et *ponebant* in pluribus legitur.

siluestri loco castris positis, e regione vnius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postero die cum duobus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, vt consueuerat, misit, captis (quartis) quibusque cohortibus, vti numerus legionum constare videretur. His, quam longissime possent, progredi iussis, quum iam ex diei tempore coniecturam caperet, in castra peruentum, iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter effecto opere legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

Caesar ex eo loco quintis castris Gergouiam peruenit, equestrique proelio eo die leui facto, perspecto vrbis situ, quae, posita in altissimo monte, omnis aditus difficiles habebat, de expugnatione XXXVI

captis — cohortibus. Et haec est incerta lectio. Pro *captis* pauci codd. recentes habent *demtis:* verbum numeri *quartis* abest a plerisque: *quibusque* non nisi in vno cod. videtur exstare, pro quo codd. omnes *quibusdam* habent, praeter vnum, in quo est *quidem.* Sic per codd. verior lectio erit: *captis quibusdam cohortibus.* Etsi autem res certa est, Caesarem efficere voluisse, ne hostes sentirent, duas legiones restitisse in occulto; sed vt putarent, omnes sex legiones (vid. c. 34) esse integras: tamen quaeri potest, quid hoc sibi velit, cum hoc effecisse, *captis quibusdam cohortibus.* Haud dubie ex his *cohortibus quibusdam* confecit aliquam militum manum, quae videretur esse instar duarum legionum relictarum. Vitium est in verbo *captis.* Ceterum rem hoc capite narratam, repetiit Polyaenus in Strateg. 8, 23, 9. Conf. Dion. Cass. 40, 35.

desperauit; de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis, mediocribus circum se interuallis separatim singularum ciuitatium copias collocauerat; atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem praebebat: principesque earum ciuitatium, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce quotidie ad se iubebat conuenire, seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque vllum fere diem intermittebat, quin equestri proelio, interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis, egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus: (quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibituri hostes videbantur; sed is locus praesidio ab iis non nimis firmo tenebatur:) tamen silentio noctis Caesar, ex castris egressus, prius quam subsidio ex oppido venıri posset, deiecto praesidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit, fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, vt tuto ad repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

Dum

de expugnatione — constituit. Sensus est perspicuus: vidit, non posse vrbem capi, etsi obsideretur; voluit tamen eam obsidione aliquamdiu premere, sed commeatu antea prouiso. Et hic sensus in metaphr. graec. expressus est. Cum autem codd. aliquot non habeant verba, *desperauit, de obsessione*, quae et Iulius Celsus omisit: cumque alii rursus *oppugnatione* pro *expugnatione* exhibeant: non male suspicatur Oudendorpius, Caesarem simpliciter scripsisse: *de oppugnatione non prius agendum constituit.*

qua despici poterat in castra romana. Cf. c. 45.

Dum haec ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Aeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litauicus, atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum iis praemium communicat, hortaturque, vt se liberos et imperio natos meminerint: vnam esse Aeduorum ciuitatem, quae certissimam Galliae victoriam distineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Caesaris beneficio adfectum, sic tamen, vt iustissimam apud eum caussam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere: cur enim potius Aedui de suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Aeduos, veniant? Celeriter adolescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, quum se vel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod ciuitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, vti Litauicus decem illis milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur, atque ea XXXVII

R 5 ducen-

demonstrauimus. cap. 33. De his Aeduorum molitionibus cf. Dio Cass. 40, 37.

praemium communicat, pecuniam, qua sollicitatus fuerat. *Hotomannus.* Altera lectio *primum*, quae etiam in metaphr. graec. occurrit, nihili est.

disceptatorem. Aliae lectiones, *disceptaturi, disceptatum*, sunt corruptiones verae lectionis.

praemio deductis, a societate romana ad Gallos, vt antea Aedui *transducti* a Romanis ad Gallos. Ergo non opus est, cum Vossio *praemii spe ductis* legere, aut cum aliis dubitare, an *deduci* possit poni pro *adduci*. Manet verbo sua vis, deduci ab sociis.

decem illis milibus. vid. cap. 34.

ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt.

XXXVIII Litauicus, accepto exercitu, quum milia passuum circiter XXX ab Gergouia abesset, conuocatis subito militibus, lacrimans, Quo proficiscimur, inquit, milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit; principes ciuitatis, Eporedorix et Viridomarus, insimulati proditionis, ab Romanis indicta caussa interfecti sunt. Haec ab iis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt: nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronunciare. Producuntur ii, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eadem, quae Litauicus pronunciauerat, multitudini exponunt: omnes equites Aeduorum interfectos, quod collocuti cum Aruernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media caede profugisse. Conclamant Aedui, et Litauicum, vt sibi consulat, obsecrant. Quasi vero, inquit ille, consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergouiam contendere, et cum Aruernis nosmet coniungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid est in nobis animi, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, atque hos latrones interficiamus. Ostendit ciues Romanos, qui eius praesidii fiducia vna erant. Continuo magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota ciuitate

equitatus, nobilitas. Extremo hoc capite, *equites et principes.*

Epor. et Virid. Hi cum equitatu ad Caesarem praecurrerant. Cf. c. 39.

tate Aeduorum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permouet: hortatur, vt simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur.

Eporedorix Aeduus, summo loco natus adolescens, et summae domi potentiae, et vna Viridomarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem Caesar, sibi ab Diuitiaco transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. His erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controuersia alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnauerant. Ex iis Eporedorix, cognito Litauici consilio; media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ne patiatur, ciuitatem prauis adolescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere, quod futurum prouideat, si se tot hominum milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui neglegere, neque ciuitas leui momento aestimare posset. XXXVIIII

Magna adfectus sollicitudine hoc nuncio Caesar, quod semper Aeduorum ciuitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quatuor equitatumque omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res posita in celeritate videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II castris praesidio XL

quorum salutem — posset. Ergo Aedui non deserent illa tot millia suorum, nec contra eos cum Caesare consentient.

ad contrahenda castra. Hoc quid sit, ex alio loco (5,49) disci potest. Cf. mox c. 41, vbi haec castra dicuntur fuisse magna, magno ambitu. Add. Iul. Celsus p. 138.

legatos adpellat: nihil se propter inscientiam leuitatemque vulgi grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Aeduos beneuolentia deminuere. Ipse, maiorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum ab Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata ab timore defectionis, similis fugae videretur.

XLIIII Haec cogitanti accidere visa est facultas bene gerendae rei. Nam quum minora in castra operis perspiciendi caussa venisset, animaduertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat. Admiratus quaerit ex perfugis caussam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi prope aequum; sed siluestre et angustum, qua esset aditus ad alteram oppidi partem: huic loco vehementer illos timere, nec iam aliter sentire, vno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin paene circumuallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige euocatos.

Hac

omnem exercitum (suas et Labieni copias. vid. c. 34) *contraheret*. Vidit sensum Rhellicanus.

minora in castra. vid. c. 36 extr. Ibidem est de colle. *Opus* est munitio.

Sed silv. et ang. Omnes fere codd. habent, *sed hunc silv. et ang*. In vno est, *sed hoc silv. et ang*. Inde si quid exsculpi potest, Davisius audiendus erit, qui voluit legi, *sed hac* (parte) *siluestre et angustum, qua* — An aliquid lucis capiet locus e Polyaeno? Descripsit collem in Strateg. 8, 23, 10, et descriptio fauet sententiae Davisii.

vno colle ab R. occ. Cf. cap. 36 extr.

Hac re cognita, Caesar mittit complures equitum turmas eo de media nocte: iis imperat, vt paullo tumultuosius omnibus in locis peruagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, eque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumuehi iubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis caussa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Haec procul ex oppido videbantur, vt erat a Gergouia despectus in castra; neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem vnam eodem iugo mittit, et paullo progressam inferiore constituit loco, siluisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illo ad munitionem copiae transducuntur. Vacua castra hostium Caesar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora transducit, legatisque, quos singulis legionibus XLV

magnum numerum — detrahi. Lectio est valde perturbata. Resectis additamentis, veram scripturam hanc restare puto: *magnum numerum impedimentorum ex castris produci, mulionesque* — Voluit aliquis monere, impedimenta esse h. l. mulos, impedimenta gestantes; (de qua significatione vid. Hotomannus ad h. l. Oudendorp. ad Frontin. 2, 1, 5.) ergo addidit *mulorum* in margine, quod et Hotomannus tolli voluit. Ex hoc ortum porro est, *eque iis stramenta detrahi*, quae verba in metaphr. gr. plane non leguntur, et singula per codices, vbi exstant, dubitationem habent: vt rursus omnia illa, *mulorumque produci eque iis stramenta*, a libris quibusdam penitus absunt. Certe locus est additamentis onustus. vid. ind. in *stramenta.*

eodem iugo, versus eumdem collem.

insignibus. vid. ind.

VII. bus praefecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, vt contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc vna celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non proelii. His rebus expositis, signum dat, et ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Aeduos mittit.

XLVI Oppidi murus ab planitie atque initio adscensus, recta regione, si nullus amfractus intercederet, MCC passus aberat: quidquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudinem, vt natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli, atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis vsque ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. Milites, dato signo, celeriter ad munitionem perueniunt, eamque transgressi, trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, vt Teutomatus, rex Nitiobrigum, subito in tabernaculo oppressus, vt meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, vulne-

recta regione. Hoc est superfluum interpretamentum, quo aliquis explicare voluit verba, *si null. amfr. interc.*

quidquid huic sc. adscensui, qui fit recta regione.

circuitus mollit cliuum, efficit, vt per minus ardua cliui loca adscendatur. Metaphr. gr. ἡ ὑπολιότης ῥᾳδίαν ἀπεργάζεται τὴν ὄρους ἀνάβασιν.

trinis castris. Supra c. 36 diserte traditum est, singularum ciuitatium copias separatim collocatas fuisse. Ergo fuerunt singularum singula castra, quae numerantur vt plura et diuersa, etsi vnus exercitus est. Ex his Caesar nunc tria occupat.

Teutomatus. vid. c. 31.

super. corp. part. nudata, thorace deposito. *Hotomanus.*

vulnerato equo, vix se ex manibus praedantium militum eriperet.

Consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit, legionisque decimae, quacum erat concionatus, signa constitere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubae sono, quod satis magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, vt erat a Caesare praeceptum, retinebantur: sed elati spe celeris victoriae, et hostium fuga, superiorumque temporum secundis proeliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent; neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque adpropinquarent. Tum vero ex omnibus vrbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt. Matres familiae de muro vestem argentumque iactabant, et pectoris fine prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, vt sibi parcerent, neu, sicut XLVII

quacum erat concionatus. Lectio haec est perabsurda. Sensum eius gr. metaphrasis sic expressit: *ad quam concionem habuerat.* Sed, vt monuit Vossius, et res declarat, tum non fuit tempus concionandi, nec dicitur latine, *cum populo concionari*, pro, concionem habere ad populum. Igitur probo Vossium, Cellarium, alios, qui, quoniam nihil melius reperiri potuit, Gryphianam editionem secuti sunt, in qua legitur, *qua tum erat comitatus*, vndecumque demum haec lectio fluxerit. Sic legio, Caesarem comitans, distinguitur a ceteris, magno spatio remotis. Et sic diserte Iul. Celsus p. 142 describit: *substitit legio, quae propinqua erat; altera vero remotior — —*

pectoris fine, pectore tenus. Recepit hoc e duobus MSS. et exemplis illustrauit Oudendorpius. Vulgo, *pectore nudo.*

ſicut Auarici feciſſent, ne mulieribus quidem atque infantibus abſtinerent. Nonnullae, de muris per manus demiſſae, ſeſe militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis VIII, quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat, excitari ſe Auaricenſibus praemiis, neque commiſſurum, vt prius quisquam murum adſcenderet, tres ſuos nactus manipulares, atque ab iis ſubleuatus, murum adſcendit. Eos ipſe rurſus ſingulos exceptans, in murum extulit.

XLVIII Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, vt ſupra demonſtrauimus, munitionis cauſſa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, praemiſſis equitibus, magno concurſu eo contenderunt. Eorum vt quisque primus venerat, ſub muro conſiſtebat, ſuorumque pugnantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo conueniſſet, matres familiae, quae paullo ante Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, et more Gallico paſſum capillum oſtentare, liberosque in conſpectum proferre coeperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, aequa contentio: ſimul et curſu et ſpatio pugnae defatigati, non facile recentes atque integros ſuſtinebant.

XLVIIII Caeſar, quum iniquo loco pugnari, hoſtiumque augeri copias videret, praemetuens ſuis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus caſtris praeſidio reliquerat, mittit, vt cohortes ex caſtris celeriter educeret, et ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium conſtitueret: vt, ſi noſtros depulſos loco vidiſſet, quo minus libere hoſtes inſequerentur, terreret. Ipſe paullum ex eo loco cum legione progreſſus, vbi conſtiterat, euentum pugnae exſpectabat.

Quum

Quum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent: subito sunt Aedui visi, ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextra parte alio adscensu, manus distinendae caussa, miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac tametsi dextris humeris exsertis animaduertebantur, quod insigne pacatis esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi caussa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique vna murum adscenderant, circumuenti atque interfecti de muro praecipitantur. M. Petreius, eiusdem legionis centurio, quum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me vna vobiscum seruare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis consulite. Simul in medios hostis irrupit, duobusque interfectis, reliquos a porta paullum submouit. Conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meae vitae subuenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt: proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite. Ita pugnans post paullum concidit, ac suis saluti fuit.

S 2 Nostri,

ab latere nostris aperto, vbi ad nostros adiri poterat. De Aeduis vid. c. 45. extr.

simil. armorum. Arma, Gallicis armis similia habebant, ideoque hostes esse videbantur.

humeri exserti, vestibus nudati. *Davisius.*

pacatis. Libri scripti multi, *insigne pacatum*, h. e. insigne pacis et amicitiae: quam lectionem in poeta praeferrem.

LI Noſtri, quum vndique premerentur, XLVI centurionibus amiſſis, deiecti ſunt loco: ſed intolerantius Gallos inſequentes legio X tardauit, quae pro ſubſidio paullo aequiore loco conſtiterat. Hanc rurſus XIII legionis cohortes exceperunt, quae, ex caſtris minoribus eductae, cum T. Sextio legato ceperant locum ſuperiorem. Legiones, vbi primum planitiem attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit. Eo die milites ſunt paullo minus DCC deſiderati.

LII Poſtero die Caeſar, concione aduocata, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod ſibi ipſi iudicauiſſent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque ſigno recipiendi dato conſtitiſſent, neque a tribunis militum legatisque retineri potuiſſent: expoſito, quid iniquitas loci poſſet, quid ipſe ad Auaricum ſenſiſſet, quum, ſine duce et ſine equitatu deprehenſis hoſtibus, exploratam victoriam dimiſiſſet, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non caſtrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuiſſet; tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus ſe, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum ſentire exiſtimarent: nec minus ſe in milite modeſtiam et continentiam, quam

ab radicibus — intra munitiones. vid. c. 46.

milites ſunt — deſiderati. Hanc cladem memorat Sueton. in Iul. c. 25. *Daviſius.*

expoſito, i. e. expoſito ſimul illo. Sic quidam codd. iique meliores. Vulgo, *expoſuit.*

ad Auaricum. Cf. cap. 18. 19.

quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

Hac habita concione, et ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc caussam animo permouerentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent; eadem de profectione cogitans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemque idoneo loco constituit. Quum Vercingetorix nihilo magis in aequum locum descenderet, leui facto equestri proelio atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans; in Aeduos castra mouit. Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atque exercitum transduxit. LIII

Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Aeduis adpellatus, discit, cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Aeduos profectum esse: opus esse, et ipsos praecedere ad confirmandam ciuitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Aeduorum perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat: tamen retinendos eos non LIIII

 censuit,

quae ante senserat. Cf. cap. 43 extr. Nolebat ita discedere, vt fugere videretur.

nihilo magis, non magis tunc descendebat, quam antea descenderat: haerebant enim Galli in montis superiore parte: vid. c. 46: et quamquam Romanos insecuti descenderant, cap. 51, tamen in munitiones fuerant reducti. ibid. Altera lectio, *nihilo minus*, etsi est plerorumque codicum, tamen per ipsam rem falsa est: nam palam est, Gallos detrectasse pugnam acie instructa. Verum sensum metaphr. gr. expressit.

reduxit sc. Caesar.

censuit, ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breuiter sua in Aeduos merita exponit: quos et quam humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis; et quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxisset, vt non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis, eos ab se dimisit.

LV Nouiodunum erat oppidum Aeduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, huius belli caussa in Italia atque Hispania coemtum, miserat. Eo quum Eporedorix Viridomarusque venissent, et de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae auctoritatis, Conuictolitanem magistratum magnamque partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos: non praetermittendum tantum commodum existimauerunt. Itaque, interfectis Nouioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris caussa conuenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt; oppidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset vsui Romanis, incenderunt; frumenti quod subito potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine atque

quam humiles accepisset. Cf. 6, 12.

que incendio corruperunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, iniiciendi timoris caussa, ostentare coeperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia excludere possent. Quam ad spem multum eos adiuuabat, quod Liger ex niuibus creuerat, vt omnino vado non posse transiri videretur.

LVI Quibus rebus cognitis, Caesar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, vt prius, quam essent maiores eo coactae copiae, dimicaret. Nam vt commutato consilio iter in

si ab re fr. — prov. excl. possent. Et hic locus laborat additamentis. Veram scripturam, reliquis omissis, esse puto hanc: *si re frumentaria Romanos excludere possent*, h. e. si litoribus obequitando possent impedire, quo minus Romani frumentatum irent. Ergo non modo commeatum, Nouioduni paratum, vastarunt; sed nunc quoque occasionem frumentandi iis eripiunt. Iam videamus de varietate lectionis, et vestigiis additamentorum. Primo in Iul. Celso p. 147 nihil est de hoc, Gallos e prouincia excludere Caesarem conatos esse. Secundo, non potest intelligi, quomodo voluerint Caesarem excludere prouincia, h. e. ea parte Galliae, quae dicitur prouincia, (nam haec semper est in his libris prouincia) cum Caesar tunc non fuerit prope prouinciam, nec eo contenderit: Aeduos enim tunc aggressus est. Tertio, *excludere* bis positum h. l. ferri non potest: quod ii senserunt, qui pro *excludere* posteriore loco scripserunt *expellere*, vt in codd. quibusdam legitur. Quarto, inopia frumenti Caesarem non exclusissent prouincia; sed eo se recipere coegissent. cf. c. 59. Igitur cum aliquis lector, non satis attentus, explicare vellet verba Caesaris, *re frumentaria*; adscripsit margini, *inopia coactos*, quasi sensus esset, per rem frumentariam, per eius inopiam. Cum deinde vellet ostendere, vnde excludere voluerint, addidit, *e prouincia.* His immissis in con-

in prouinciam converteret, vt nemo non tum quidem necessario faciundum existimabat, quum infamia atque indignitas rei, et oppositus mons Ceuenna, viarumque difficultas impediebat, tum maxime, quod Agendico, Labieno, atque iis legionibus, quas vna miserat, vehementer timebat. Itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit; vadoque per equites inuento, pro rei necessitate opportuno, vt brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equi-

contextum verborum, duplicatum est *excludere*, additumque est *aut*. Ceterum vt plerique codd. *ab re frum.* habent, sic alii omittunt *ab*, vnus *aut* pro eo posuit, quae omnia sunt adsuta. Sed vtatur per me quisque suo sensu.

vt nemo non. Haec verba Oudendorpius e coniectura Ciacconii recepit: non bene. In codd. legitur vel, *vt nemo tunc quidem*; vel, *vt ne metu quidem*; vel, *id ne metu quidem*. Leuissima mutatione legerim, *id nemo tunc qu. fac. exist.*

quum infamia. Legendum vel inuitis MSS. cum R. Stephano: *quum quod infamia* —

Agendico. Et hic secutus est Oudendorpius coniecturam non necessariam Ciacconii, quae vno codice nititur, in quo *Agedincum Labieno* exstat. Sed vid. ad cap. 57. Legendum est, vt et Dauisius vidit, e codd. plerisque et edd. antt: *quod abiuncto* (ἀποχωρισθέντι, ab se remoto) *Labieno* — *timebat*. Et sic metaphr. gr. ἀπόντι Λαβιηνῷ δεδιώς. Si qui codd. habent *adiuncto*, id quis non videt detortum esse ex *abiuncto?* Reliquae varietates, *aduicto L.* aut *a Labieno*, aut *ad Labienum* ne annotari quidem merentur. Vulgo *adiungi* in edd. receptum est.

atque iis legionibus. Cf. c. 34. vbi quatuor legiones in Senones Parisiosque ducendae Labieno datae dicuntur.

timebat. Sic omnes codd. Ergo vulgatum, *cupiebat*, est ex emendatione recentiorum, vt paulo ante *adiungi*.

equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumen exercitum transduxit: frumentumque in agris et copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit.

Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, vt esset impedimentis praesidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanae. Cuius aduentu ab hostibus cognito, magnae ex finitimis ciuitatibus copiae conuenerunt. Summa imperii transditur Camulogeno, Aulerco, qui, prope confectus aetate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem euocatus. Is quum animum aduertisset, perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit, nostrosque transitu prohibere instituit. LVII

Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animaduertit, silentio e castris tertia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum peruenit. Id est oppidum Senonum, in insula Sequanae positum, vt paullo ante Lutetiam diximus. Deprehensis nauibus circiter L, celeriterque coniunctis, atque eo militibus impositis, et rei nouitate perterritis oppidanis, LVIII

supplemento relicto Agendici. Ergo Caesar, ad Ligerim versans, nesciebat, Labienum, ab eo remotum, reliquisse Agendici copiarum partem; neque adeo potuit Agendico timere, vt Cicconius c. 56 legi voluit.

Melodunum. Sic codd. omnes. Scaligerum, qui *Metiosedum* legi voluit, improbauit Cellarius ad h. l. et in opere geographico T. 1. p. 207 et 208.

hortatus, vt suae pristinae virtutis, et tot secundissimorum proeliorum memoriam retinerent, atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepenumero hostes superassent, praesentem adesse existimarent, dat signum proelii. Primo concursu ab dextro cornu, vbi septima legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam coniiciuntur: ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriae, quum septimae legionis tribunis esset nunciatum, quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes interfectique sunt. Eamdem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui praesidio contra castra Labieni erant relicti, quum proelium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permixti, quos non siluae montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum, vbi impedimenta totius exercitus relicta erant: inde cum omnibus copiis ad Caesarem peruenit.

LXIII Defectione Aeduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas ciuitates nituntur. Nacti obsides, quos Caesar

contra castra Lab. e regione castrorum. vid cap. 61 extr. *Nacti obsides,* vid. c. 55.

sar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Aedui, ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata contendunt, vt ipsis summa imperii transdatur; et re in controuersiam deducta, totius Galliae concilium Bibracte indicitur. Eodem conueniunt vndique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad vnum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treuiri afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treuiri, quod aberant longius, et ab Germanis premebantur: quae fuit caussa, quare toto abessent bello, et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Aedui ferunt, se deiectos principatu; queruntur fortunae commutationem, et Caesaris indulgentiam in se requirunt; neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inuiti, summae spei adolescentes, Eporedorix et Viridomarus, Vercingetorigi parent.

Ille imperat reliquis ciuitatibus obsides: denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, XV milia numero, celeriter conuenire iubet: peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Aeduis Segusianisque, qui sunt finitimi prouinciae, X milia LXIIII

requirunt, desiderant, amissam sentiunt. *Clarkius*.

denique. v. ind.

lia peditum imperat: huc addit equites DCCC. His praeficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos proximosque pagos Aruernorum in Heluios; item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nunciis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciae pollicetur.

LXV Ad hos omnes casus prouisa erant praesidia cohortium duarum et viginti, quae ex ipsa coacta prouincia ab L. Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Heluii, sua sponte cum finitimis proelio congressi, pelluntur, et C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe ciuitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis, magna cum cura et diligentia suos tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intellegebat, et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat, equitesque ab his arcessit et leuis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consueuerant. Eorum aduentu, quod minus idoneis equis vtebantur, a tribunis militum reliquisque, sed et equitibus Romanis atque euocatis, equos sumit, Germanisque distribuit.

Interea,

Volcarum Arecom. vid. ad 6, 24.

ab superiore bello. Cf. 1, 6. *Hotomannus.*

suos tuentur. In edd. quibusdam reperi, *suos fines t.* Sic et metaphr. graec. τὴν σφῶν χώραν διαφυλάττουσι.

pedites, qui — consueuerant. Cf. 1, 48.

a trib. mil. — Romanis. Equites h. l. non sunt ii milites,

Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Aruernis, equitesque, qui toti Galliae erant imperati, conueniunt. Magno horum coacto numero, quum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium prouinciae ferri posset, circiter milia passuum X ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit: conuocatisque ad concilium praefectis equitum, venisse tempus victoriae demonstrat: fugere in prouinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici: maioribus enim coactis copiis reuersuros, neque finem belli facturos. Proinde agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suae saluti consulant, et vsu rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, et terrori hostibus futurum. Conclamant equites, sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad vxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitarit. LXVI

Probata re, atque omnibus ad iusiurandum adactis, postero die in tris partes distributo equitatu, duae LXVII

lites, qui peditibus opponi solent; sed ciues ordinis equestris, quales c. 60 init. intelliguntur. Verba *sed et* dubia sunt: nam vel *sed* deest; vel *sederet* pro *sed et* legitur; vel *sed et equ. Rom.* penitus deest. Si absint verba, *sed et*, nemo desideret. De euocatis vid. ind.

LXVII. duae se acies ab duobus lateribus ostendunt: vna a primo agmine iter impedire coepit. Qua re nunciata, Caesar suum quoque equitatum, tripartito diuisum, ire contra hostem iubet. Pugnatur vna tunc omnibus in partibus: consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare aut grauius premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque conuerti iubebat: quae res et hostes ad insequendum tardabat, et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum iugum nacti, hostes loco depellunt; fugientes vsque ad flumen, vbi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur, compluresque interficiunt. Qua re animaduersa, reliqui, ne circumuenirentur, veriti, se fugae mandant. Omnibus locis fit caedes: tres nobilissimi Aedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitiis habuerat; et Cavarillus, qui post defectionem Litauici pedestribus copiis praefuerat; et Eporedorix, quo duce ante aduentum Caesaris Aedui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, vt pro castris collocauerat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit; celeriterque impedimenta ex castris educi, et se subsequi iussit. Caesar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus praesidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex nouissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto vrbis situ, perterritisque

Cotus. Cf. c. 33.

que hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumuallare instituit.

LXVIIII Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, vt, nisi obsidione, expugnari non posse videretur. Cuius collis radices duo duabus ex partibus flumina subluebant. Ante id oppidum planities circiter milia passuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio, oppidum cingebant. Sub muro, quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleuerant, fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milium passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita, ibique castella XXIII facta;

Alesiam circumu. instit. De hoc loco, quem equidem propter rei militaris ignorationem non satis intelligo, neque explicare audeo, exstant duae disputationes doctissimi militis, Guischardi, seu Quinti Icilii (Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains. T. 1. p. 282, vbi suis verbis suoque modo hanc omnem Caesaris narrationem repetiit. Item Mémoires sur plusieurs points d'antiquités militaires. T. 4. p. 131. vbi plura subtilius et vberius explicat). In altero libro etiam tabula est, obsidionis adumbrationem exhibens: vnde vel periti, vel diligentius rem cognoscere et cum Folardi disquisitionibus comparare volentes, plura haurire poterunt. Etiam Lipsius (Poliorc. 2, 2) locum hunc persecutus est. Rem omnem Plutarchus (in Caes. c. 27) breuiter narrauit. Orosium (6, 11) conferre, vix operae pretium est: nec prodest multum Iulius Celsus (p. 153). Nec locus Dionis Cassii (40, 39. 40) ad rem intelligendam sufficit, nisi Caesaris narratio fuerit ad manus.

duo flumina, Lurosa et Osera.

castella XXIII. César

 établit

facta; quibus in castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subito eruptio fieret: haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

LXX Opere instituto, fit equestre proelium in ea planitie, quam intermissam collibus III milia passuum in longitudinem patere, supra demonstrauimus. Summa vi ab vtrisque contenditur. Laborantibus nostris Caesar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Praesidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes, in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt, atque angustioribus portis relictis coartantur. Tum Germani acrius vsque ad munitiones sequuntur. Fit magna caedes: nonnulli, relictis equis, fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paullum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat, promoueri iubet. Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur; veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis

établit vingt et trois redoutes placées de distance en distance autour de la montagne que les troupes de Vercingetorix avoient occupée. *Guischardus* (T. 4. p. 137). Conf. de B. Civ. 3, 43.

intermissam collibus, mediam inter colles, vacuam colle, non tectam colle aliquo. Cf. c. 17.

angust. portis relictis, quia non nisi portae angust. reliquae erant, per quas intrarent. Sic exposuit Oudendorpius. Qui *relictum* putarunt esse *desertum*, hi tollere voluerunt *relictis*, etsi codd omnes habent.

coartantur. Al. *coacervantur*, quae est interpretatio.

tis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, vt suam quisque eorum ciuitatem adeat, omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant; sua in illos merita proponit, obtestaturque, vt suae salutis rationem habeant, neu se, de communi libertate optime meritum, in cruciatum hostibus dedant: quod si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX vna secum interitura demonstrat; ratione inita, frumentum se exigue dierum XXX habere, sed paullo etiam longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se ferri iubet; capitis poenam iis, qui non paruerint, constitit: pecus, cuius magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit; frumentum parce et paullatim metiri instituit; copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliae exspectare, et bellum administrare parat. LXXI

Quibus rebus ex perfugis et captiuis cognitis, Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam pedum XX directis lateribus duxit, vt eius solum tantumdem pateret, quantum summa labra distabant. Reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes CD reduxit: LXXII

T 2 id

qua erat n. op. intermissum, vbi nondum erat aliqua munitio nostra: nondum enim eam perfecerant Romani.

reduxit, remotas esse, distare voluit, ita instituit, vt distarent. De difficultate numeri, *pedes CD*, disputat Guischardus pag. 143 sqq. vultque legi, *passus CD*.

id hoc consilio, (quoniam tantum esset necessario spatium complexus; nec facile totum corpus militum corona cingeretur,) ne de improuiso aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret; aut interdiu tela in nostros, operi destinatos, coniicere possent. Hoc intermisso spatio, duas fossas, XV pedes latas, eadem altitudine perduxit: quarum interiorem, campestribus ac demissis locis, aqua ex flumine deriuata compleuit. Post eas aggerem ac vallum XII pedum exstruxit; huic loricam pinnasque adiecit, grandibus ceruis eminentibus ad commissu-

hoc consilio. Rem optime illustrauit Guischardus T. 4. p. 144. Ce fossé perdu ne pouvoit avoir pour objet que de former autour du poste de l'ennemi une enceinte moins grande et moins difficile à garder que celle de la ligne (munitio XI milium passuum), et de procurer aux soldats la liberté de travailler derriere cette enceinte, sans avoir à tout moment à craindre les traits et les sorties des Gaulois.

quoniam — cingeretur, quoniam necesse fuisset, tanti ambitus munitionem instituere, scilicet XI milium passuum (vid. c. 69), nec posset tamen hoc totum opus, haec tota munitio, militum praesidiis vbique, circumcirca, obtineri.

corpus. Munitio nullo modo dici potest *corpus,* etsi codd. quidam hoc verbum habent. Ergo ex aliis codd. recte receperunt alii editores *opus.*

duas fossas. Ces deux fossés bordoient les remparts de l'une et de l'autre ligne. *Guischardus* (T. 4. p. 153). Sed fortasse nondum satis confectum est, vbi potissimum et quales fuerint hae duae fossae.

lorica et *plutei* h. l. eamdem rem exprimunt, vt Vossius ad h. l. et Guischardus p. 160 monuerunt. Cf. ind. in *pluteus.*

pinnas. vid. ad 5, 40.

cerui, stipites s. trunci furcati, quos Gesnerus in Thes. L. L. non male confert cum eo impedimento, quod hostium impetum retardat, et a nostris dicitur spanische Reuter. vid. ad Liv. 44, 11. Scriptores laudauit

missuras pluteorum atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent; et turres toto opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

Erat eodem tempore et materiari, et frumen- LXXIII
tari, et tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur: ac nonnumquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. Quare ad haec rursus opera addendum Caesar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum dolabratis ac praeacutis cacuminibus, perpetuae fossae, quinos pedes altae, ducebantur. Huc illi stipites demissi, et ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines, coniuncti inter se atque implicati; quo qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos cippos adpellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositos, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites, semi-

dauit Broukhus. ad Tibull. 4, 1, 84, quem et ipsum Gesnerus iam contulit. Explicatio Guischardi (T. 4. pag. 160) haec est: Une fraise de palissades avec leurs branches taillées en pointes semblables aux bois de cerf.

deminutis n. cop. vt adeo deminuerentur copiae.

dolabratis. Codd. optimi habent *delibratis*; i. e. cortice nudatis: et sic in gr. metaphr. *ἀποξέσας.* Veteres non tam dixerunt *dolabrare*, quam *dolare*, cum voluerunt exprimere, aliquid dolabra aptare. Sic Oudendorp. de h. l. indicauit.

ab ramis eminebant, ea parte tenus, qua rami enati erant, tegebantur; ab ea inde parte eminebant.

vallis. Hi valli sunt ipsi illi trunci et rami praeacuti. De cippo et quincunce vid. ind.

paullatim — fastigio, extre-

feminis crassitudine, ab summo praeacuti et praeusti, demittebantur ita, vt non amplius digitis quatuor ex terra eminerent: simul, confirmandi et stabiliendi caussa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Huius generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris lilium adpellabant. Ante haec taleae, pedem longae, ferreis hamis infixis, totae in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos stimulos nominabant.

LXXIIII His rebus perfectis, regiones secutus quam potuit aequissimas pro loci natura, XIIII milia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones,

tremitas scrobis infima erat angustior, quam summitas s. summus margo. Ergo fastigium est extremitas infima. Oudendorpius iam contulit Virg. Georg. 2, 288, et monuit, lectionem alteram, *ad summum* pro *ad infimum*, esse a correctione eorum, qui fastigium putarint non nisi de extremitate summa dici.

singuli — exculcabantur, in singulis scrobibus singuli pedes, s. spatium vnius pedis, terra calcata replebatur. Ergo vna pars scrobis terra plena erat; reliqua, vt sequitur, virgultis integebatur. Sic intellexerunt Glareanus ad h. l. qui breuiter et perspicue exposuit, item Lipsius (Poliorc. 2, 2), et Oudendorpius. Quodsi non totus scrobs terra plenus fuit, falsa est codd. quorundam lectio, *singuli* (sc. stipites) *ab infimo solo pedes tres* (altitudine trium pedum) *terra exculcabantur:* nam totus scrobs fuit tres pedes altus; sed non totus fuit plenus terra. Ceterum sunt et aliae varietates, quae locum interpolatum esse arguant. An *exculcare* alibi sit calcando replere, dubito. Locus est incertae lectionis.

stimulos. Cf. B. Afr. 31. *stili caeci.*

LXXIIII. *XIIII — complexus*, in circuitu XIIII milium passuum.

nes, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, vt ne magna quidem multitudine, si ita accidat eius discessu, munitionum praesidia circumfundi possent: ne cum periculo ex castris egredi cogantur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes conuectum iubet.

Dum haec ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, vt censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum cuique ciuitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Aeduis, atque LXXV

pares munitiones perfecit. Guischardus T. 4. p. 162 intelligit aliam circumuallationem quatuordecim milium passuum, quae (relate ad eam, quam Caesar c. 69 descripsit, et vndecim milium passuum circuitu fuisse dixit;) est exterior. Quae, idem ille, accommodate ad rem militarem contra aduersarium suum disputat, ea non sunt harum notarum. Illud vnum quaeso, vt aliquis ad haec verba attendat: *munitiones pares*, et *eiusdem generis*, (sed fortasse hic est pleonasmus,) et *diuersae*, (quatenus?), et *diuersae ab his* (a quibus?). Hoc quid sit, quia non satis possum adsequi, nec probare nec improbare audeo. Adieci versionem Guischardi: Ce travail fini, il fit faire des ouvrages de la même espece du côté opposé contre l'ennemi du dehors. Etiam graec. metaphr. sic expressit: *ὁμοίας τοῦ αὐτοῦ εἴδους ὀχυρώσεις, κατ' ἐναντία* (ergo loco diuersae) *ταῖς προτέραις* (ergo ab his, quas ante descripserat), *κατὰ τοῦ ἔξωθεν πολεμίου ἐποιήσατο.*

exterior hostis. Intelligit eum equitatum, quem Vercingetorix castello dimiserat (c. 71), et copias, ab illo equitatu collectas, qui omnes ne mox aduentarent, verendum erat.

eius discessu, quia ille (hostis, s. equitatus) discesserat (e castello). Sic cepit Guischardus T. 4. p. 167, et in altero libro (Mémoires militaires) T. 1. p. 299.

vt censuit Vercing. vid. cap. 71.

eorum clientibus, Segusianis, Ambiuaretis, Aulercis Brannouicibus, Brannouiis, milia XXXV; parem numerum Aruernis, adiunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Aruernorum esse consuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellouacis X; totidem Lemouicibus; octona Pictonibus, et Turonis, et Parisiis, et Heluiis; Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitiobrigibus quina milia;

Ambiuaretis. Diuersi sunt ab Ambiuaritis, supra 4, 9 commemoratis: variant etiam libri h. l. vt nec de lectione certi simus. *Cellarius.*

Aul. Brann. Brann. Haec omnia sunt incerta: nec constat, qui sint, nec vbi sint, nec, vtrum tres, an duo populi sint.

Eleutheri Cadurci. Cadurcos populum Galliae fuisse, certum est. vid. Strabo 4. p. 191. Si ergo horum pars fuerunt Eleutheri, iure quaerit Ritterus in hist. Gall. p. 30, vnde cognomen graecum ἐλεύθεροι habuerint, et in quo eorum libertas fuerit. Existimat ergo, aut Eleutheros esse populum peculiarem, nobis ignotum, vitiata fortasse verbi scriptura (et variant codices): aut Eleutheros mutari posse in *Elentheros*, h. e. peregrinos, qui aliunde venerint in ista loca: nititurque eo, quod in celtica lingua *el* sit peregrinus, *ellend* (fremd Land), extera terra, *ellenther*, extraneus.

Velauni. Nec huius verbi scriptura satis certa est. Cf. Ritter. l. l. p. 27. De Gabalis dixit p. 28. (cf. supra c. 7). De Rutenis p. 33.

duodena. Sic MSS. plerique, non duodecim. *Oudendorpius.*

Heluiis. MSS. omnes corrupte *Heluetii, Eluetii.* Rursus profertur lectio *Heluicii, Heleutheri, Eleutheri.* Vossius reposuit *Heluiis*, idque Oudendorpius in schedis Pulmanni reperit.

Suessionibus. Al. *Senonibus*, aperto vitio. Alii *Eleutheris Suessionibus*, inuita historia. Alii Senonas hos seu Suessionas referunt ad superiorem periodum.

Petrocorii incoluerunt eas terras, quae hodie dicuntur *Perigord.* Monuit Cellarius.

Cetera

milia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV; Bellocassis, Lexouiis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis et Boiis XXX; vniuersis ciuitatibus, quae Oceanum attingunt, quaeque eorum consuetudine Armoricae adpellantur, (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Caletes, Osismii, Lemouices, Veneti, Vnelli) sex. Ex his Bellouaci suum numerum non contulerunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen ab Commio, pro eius hospitio bina milia miserunt.

Huius opera Commii, ita vt antea demonstrauimus, fideli atque vtili superioribus annis erat vsus in Britannia Caesar: quibus ille pro meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat, iura legesque reddiderat, atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen vniuersae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae, et pristinae belli laudis recuperandae, vt neque beneficiis, neque amicitiae memoria mouerentur; LXXVI

Cetera vid. apud Ritterum in hist. Gall. p. 34.

Aulerci Cenomani. vid. ad 3, 17.

Bellocassi. Plerique hoc putant deprauatum e *Velocassis*, qui 2, 4 et 8, 7 commemorantur.

Aul. Eburon. Cf. 3, 17.

Boiis XXX. Glareanus ad h. l. pro XXX legendum putat *bina*, vt summa, c. 76 indicata, constet.

Armoricae. vid. ad 5, 53.

Lemouices cum iam ante sint nominati, delent quidam hoc nomen: Valesius in notit. Galliae p. 269 putat, duos fuisse populos s. partes gentis Lemouicum. Haec Cellarius ad h. l. scripsit. Verbum *Veneti* a plerisque codd. abest h. l.

sex. Sic legendum esse, non autem *sena*, scilicet vt summa constet, vidit Glareanus, repetiitque Clarkius.

demonstrauimus. Conf. 4, 21.

omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII milibus, et peditum circiter CCXL. Haec in Aeduorum finibus recenſebantur, numerusque inibatur; praefecti conſtituebantur: Commio Atrebati, Viridomaro et Eporedorigi, Aeduis, Vergaſillauno Aruerno, conſobrino Vercingetorigis, ſumma imperii transditur. His delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum conſilio bellum adminiſtraretur. Omnes alacres et fiduciae pleni ad Aleſiam proficiſcuntur: neque erat omnium quiſquam, qui adſpectum modo tantae multitudinis ſuſtineri poſſe arbitraretur; praeſertim ancipiti proelio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII At ii, qui Aleſiae obſidebantur, praeterita die, qua ſuorum auxilia exſpectauerant, conſumto omni frumento, inſcii, quid in Aeduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum ſuarum conſultabant. Apud quos variis dictis ſententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires ſuppeterent, eruptionem cenſebant, non praetereunda videtur oratio Critognati, propter eius ſingularem ac nefariam crudelitatem. Hic, ſummo in Aruernis ortus loco, et magnae habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum ſententia dicturus ſum, qui turpiſſimam ſeruitutem deditionis nomine adpellant; neque

neque

coactis — CCXL. Hoc numero Glareanus nitebatur, cum locum capitis ſuperioris diligentiſſime tractaret, et diſſenſum in illis numeris ſic moderaretur, vt tandem ſinguli numeri ſummam h. l. traditam efficerent. Certe, vt vidi, omnes reliqui Glareanum ſecuti ſunt.

numerus inibatur. His verbis explicatur τὸ recenſere.

praefecti. c. 83. duces.

neque hos habendos ciuium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrum consensu, pristinae residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paullisper ferre non posse. Qui se vltro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me tantum dignitas potest,) si nullam, praeterquam vitae nostrae, iacturam fieri viderem; sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. Quid, hominum milibus LXXX vno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis, si paene in ipsis cadaueribus proelio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salutis caussa suum periculum neglexerint; nec stultitia ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere, et perpetuae seruituti addicere. An, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis vlterioribus munitionibus animine caussa quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis con-

tantum dign. pot. E codd. receptum est *tantum*, pro vulg. *multum*.

milibus LXXX. Tot milia secum habuit Vercingetorix. Cf. c. 71.

vlterioribus munitionibus. vid. cap. 74.

Quid ergo? — putatis. Cum cogito varias lectiones, puto sic legendum: *Quid* (pro, cur) *ergo Romanos in il. vlt. mun. quotidie exerceri putatis?* vt omnia sine distinctione cohaereant, et istud *animine causa*, vt interpretamentum, tollatur. Nam in aliis codd. est: *Romanorum animos*, omisso deinde verbo *causa*. In aliis est *animi causa*, omisso *ne*. In aliis est lectio vulgata. Ergo est mera explicatio in his additamentis.

confirmari non potestis, omni aditu praesepto; iis vtimini testibus, adpropinquare eorum aduentum; cuius rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri maiores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque, fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui aetate inutiles ad bellum videbantur, vitam tolerauerunt, neque se hostibus tradiderunt. Cuius rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis caussa institui, et posteris prodi, pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit? Depopulata Gallia, Cimbri, magnaque illata calamitate, finibus quidem nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognouerunt, horum in agris ciuitatibusque considere, atque his aeternam iniungere seruitutem? Neque enim vnquam alia conditione bella gesserunt. Quod si ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam, quae in prouinciam redacta, iure et legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua premitur seruitute.

Senten-

iis vtimini. Leg. *his*, nam ad Romanos refertur.

corporibus vitam tolerauerunt, mactarunt infantes, et inutiles ad bellum, et sic famem depulerunt.

Nam quid illi bello (a Cimbris illato) *simile fuit* (cum his rebus, quibus nunc vtimur, cum his miseriis, quibus nunc vexamur)? Hunc verborum sensum, paulo obscuriorem, qui non animaduerterant, pro *illi bello*, quod in omnibus codd. legitur, posuerunt *huic bello*, faciliore sensu: inter quos est metaphrastes graecus.

Sententiis dictis, constituunt, vt, qui valitudine aut aetate inutiles sint bello, oppido excedant, atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius vtendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque vxoribus exire coguntur. Hi, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, vt se, in seruitutem receptos, cibo iuuarent. At Caesar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat. LXXVIII

Interea Commius et reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perueniunt, et colle exteriore occupato, non longius D passibus ab nostris munitionibus considunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III milia passuum patere demonstrauimus, complent, pedestresque copias paullum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Itaque productis copiis ante oppidum considunt, et proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent, seque ad eruptionem atque omnes casus comparant. LXXVIIII

Caesar

ad Crit. sent. desc. Etsi codd. omnes, praeter Oxon. et metaphr. graecam, legunt, *a Crit. sententia discedant*: tamen falsa est haec lectio. Perturbata semel sententia, perturbata sunt porro verba, quae sequuntur: nam in multis codd. est: *illo tamen tempore vt.* —

Mandubii. Alesia Mandubiorum oppidum est. Cf. cap. 68.

planitiem. Cf. c. 69.

LXXX Caesar, omni exercitu ad vtramque partem munitionum disposito, vt, si vsus veniat, suum quisque locum teneat et nouerit, equitatum ex castris educi, et proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quae summum vndique iugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnae prouentum exspectabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditosque leuis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, et nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his complures de improuiso vulnerati, proelio excedebant. Quum suos pugna superiores esse Galli
I. confiderent, et nostros premi multitudine viderent: ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium conuenerant, clamore et vlulatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte ac turpiter factum celari poterat: vtrosque et laudis cupiditas, et timor ignominiae ad virtutem excitabant. Quum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani vna in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt: quibus in fugam coniectis, sagittarii circumuenti interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes vsque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, moesti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt.

LXXXI Vno die intermisso, Galli, atque hoc spatio magno cratium scalarum harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sub-

prouentum. Ita codd. Vid. ind.

campestres munitiones sunt eae, quas c. 74. descripsit.

In

ſublato, qua ſignificatione, qui in oppido obſidebantur, de ſuo aduentu cognoſcere poſſent, crates proiicere, fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de vallo deturbare, reliquaque, quae ad oppugnationem pertinent, adminiſtrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba ſignum ſuis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Noſtri, vt ſuperioribus diebus ſuus cuique erat locus definitus, ad munitiones accedunt: fundis, librilibus, ſudibusque, quas in opere diſpoſuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Proſpectu tenebris ademto, multa vtrimque vulnera accipiuntur; complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius, legati, quibus eae partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte noſtros premi intellexerant, iis auxilio ex vlterioribus caſtellis deductos ſubmittebant.

LXXXII. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: poſteaquam propius ſucceſſerunt, aut ſe ipſi ſtimulis inopinantes induebant, aut in ſcrobes delapſi transfodiebantur, aut ex vallo et turribus transiecti pilis muralibus interibant. Multis vndique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, quum lux adpeteret, veriti, ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circumuenirentur, ſe ad ſuos receperunt. At interiores, dum ea, quae a Vercingetorige ad erup-

In aequiore loco factae erant.

librilibus. Librilia adpellantur inſtrumenta bellica, ſaxa ſcilicet ad brachii craſſitudinem, in modum flagellorum loris reuincta. *Feſtus.* Graec. metaphr. λίθοις μεγάλοις vertit.

delapſi. Alii codd. *delati*, non male.

adpeteret. Quidam codd. *adpareret*, ex interpretatione.

interiores, oppido incluſi.

eruptionem praeparata erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerunt, quam munitionibus adpropinquarent.

LXXXIII Ita, re infecta, in oppidum reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs munitionesque agnoscunt. Erat a septemtrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri, necessarioque paene iniquo loco, et leniter decliui, castra fecerant. Haec C. Antistius Reginus, et C. Caninius Rebilus, legati, cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LX milia ex omni numero delegunt earum ciuitatum, quae maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Aruernum, vnum ex quatuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, militesque ex nocturno labore sese reficere iussit.

priores fossas expl. Leg. et pr. f. repl. *Clarkius.*

superiorum castrorum, quae in superiore s. edito loco erant, vt mox ipse Caesar describit. Extremo capite his opponuntur munitiones campestres, de quibus c. 74 dixit.

quem propter — fecerant. Inconsultis codd. editores vulgo posuerunt: *quem quia propter — necessario paene — fecerunt.* Veram ergo lectionem Oudendorpius restituit.

quoque pacto, quisquis modus administrandae rei necessarius fuerit, quicumque casus se obtulerit, auf ieden Fall.

iussit. Quum iam meridies adpropinquare videretur, ad ea castra, quae supra demonstrauimus, contendit: eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, et reliquae copiae sese pro castris ostendere coeperunt.

Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus, ex oppido egreditur; a castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quae eruptionis caussa parauerat, LXXXIIII

a castris. Fuerunt castra Vercingetorigis, vt cap. 70 extr. diserte dicuntur. Haec castra ibidem munitiones adpellantur, etiam dicuntur maceria et fossa. Atqui de hac maceria et fossa, sub muro Alesiae ducta, dictum est c. 69. Sunt igitur Vercingetorigis castra ipsa illa maceria et fossa. Hoc ergo est, *a castris profert*. Nec video, cur non potuerint longurii, et musculi, et reliqua, in illa munitione s. castris esse fabricata et reposita: nec credo, etsi Vercingetorix cum suis in oppidum reuersus est (c. 82 extr.), plane nullum praesidium horum castrorum relictum esse: immo reuera relictum fuit (cap. 70 extr.). Quodsi relictum est, potuerunt ibi istae res et confici et adseruari. Vidit hoc Clarkius, tamen non probauit; sed Oudendorpius tenet hanc lectionem. Equidem puto, si quis superiora attente legerit, eum ne dubitaturum quidem esse hoc loco: nec tam multa dixissem, nisi tot dubitationes et emendationes prolatas reperissem, omnes illas inde natas, quia castra Vercingetorigis quae essent, non potuerant adsequi. Alii ergo interpretes corrigendum putant locum: nam Glareanus dicit, *a castris* nihil ad sensum facere, esse ergo *rastros* legendum. Hotomanno placuit, *contos* legere. Lipsius (Poliorc. 1, 9) voluit scribi, *ac crates*, quod et Ciacconio visum est, quia Vercingetorix non castris, sed oppido se continuerit. Ceterum metaphr. graec. sic expressit: Βερκιγγέτοριξ — ἐκ τῆς πόλεως ἐξήγαγε τὸ σὺν αὐτῷ στράτευμα, non diserte vertit illud *a castris*. Siue autem *castris*, siue *a castris*, siue *e castris* legatur, (ita enim variatur lectio,) id nihil differt, nec est in hac varietate causa mutandi loci.

musculos. vid. ind.

rat, profert. Pugnatur vno tempore omnibus locis acriter, atque omnia tentantur: qua minime visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident virtute consistere: omnia enim plerumque, quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

LXXXV Caesar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus auxilium submittit. Vtrisque ad animum occurrit, vnum illud esse tempus, quo maxime contendi conueniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem omnium laborum exspectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstrauimus. Exiguum loci ad decliuitatem fastigium magnum habet momentum. Alii tela con-

quod suum per. — consistere, quia non possunt ipsi omnibus in locis adesse, non ipsi semet ipsos defendere, intelligunt, ab aliorum virtute pendere, vtrum euasuri sint periculum, nec ne. Non pauci pro *virtute* habent *salute*, quod eodem redit, si res omnino spectetur; sed non opus est hac lectione.

auxilium. Hoc verbum, quod exciderat, e metaphr. gr. et quibusdam codd. Davis. et Oudendorp. recte restituerunt.

tempus. Post hoc verbum frustra additur vulgo, *praedicat*.

Exiguum — momentum. Haec verba non intelligo, etsi video, describi locum, de quo c. 83 dixerat: *erat collis — castra fecerant*. Legerim, *Iniquum loci fastigium m. hab. mom.* Exstat enim *iniquum* in codd. fere omnibus et metaphr. gr. Sic *fastigium* est collis decliuitas, et haec decliuitas dicitur *iniqua*, vt cap. 83. Quia ergo Romani in decliui ideoque iniquo et difficili loco erant, magnum haec res

coniiciunt; alii testudine facta subeunt; defatigatis in vicem integri succedunt. Agger, ab vniuersis in munitionem coniectus, et adscensum dat Gallis, et ea, quae in terram occultauerant Romani, contegit: nec iam arma nostris, nec vires suppetunt.

LXXXVI His rebus cognitis, Caesar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit: imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnet; id, nisi necessario, ne faciat. Ipse adit reliquos; cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca praerupta ex adscensu tentant: huc ea, quae parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere et cratibus fossas explent, aditus expediunt: falcibus vallum ac loricam rescindunt.

LXXXVII Caesar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus sex, post cum aliis septem C. Fabium legatum: postremo ipse, quum vehementius pugnarent, integros subsidio adducit. Restituto proelio ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, con-

res habebat momentum, vt ibi valde laborarent. Verba *ad decliuitatem* puto orta ex interpretatione, cum quis vellet fastigium explicare, et *decliuitas* adscriberet: id deinde mutatum, aptatumque constructioni vtcumque, irrepsit. Sed vtatur quisque suo sensu.

Agger, terra congesta, accumulata. Sic et cap. 57 et 86. *aggere fossas explent*.

quae in terram — sunt lilia et stimuli. vid. c. 73.

Interiores. vid. c. 82.

fossas explent. Haec verba, ab aliis omissa, Oudendorpius e plerisque codd. recte restituit.

loricam. vid. c. 72.

contendit; cohortes quatuor ex proximo castello deducit; equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossae vim hostium sustinere poterant, coactis vna de quadraginta cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit, Caesarem per nuncios facit certiorem, quid faciundum existimet. Accelerat Caesar, vt proelio intersit.

LXXXVIII Eius aduentu ex colore vestitus cognito, (quo insigni in proeliis vti consueuerat,) turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, vt de locis superioribus haec decliuia et deuexa cernebantur, hostes proelium committunt. Vtrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus

vna de quadr. Leg. *vndequadraginta.* Et in gr. metaphr. est, τριάκοντα καὶ ἐννέα.

ex colore vestitus. Haud dubie intelligitur paludamentum, quod fuisse rubicundi vt plurimum coloris, neminem fugit. Dio Cass. 42, 40, de Caesare, in summo discrimine versante, et enatando salutem petente, ὁ Καῖσαρ τὰ ἱμάτια ἁλουργῆ ἀπέῤῥιψε, scilicet ne ab hostibus agnosceretur: et Florus 4, 2, 59 paludamentum adpellat. Cf. Sueton. Iul. 64. etsi hic in re ipsa dissentit a ceteris. Liv. 7, 34. *Imperator, sagulo gregali* (quo gregarii milites vtuntur,) *amictus, ne ducem circumire hostes notarent, omnia perlustrauit.* Cum autem non proprium Caesari fuerit, gestare paludamentum, sed omnibus imperatoribus commune: dudum existimaram, verba, quae sequuntur, *quo insigni in proeliis vti consueuerat*, ab aliquo in margine notata esse, et in textum irrepsisse, cum e notis Brantii et Dauisii ad h. l. intellexi, iam Lipsium (in analectis ad libros de milit. rom. 2, 12. pag. XII) idem censuisse. Nam quod Dauisius suspicatur, Caesarem vestitu singularis coloris vsum esse, id nullo nititur fundamento.

nibus munitionibus clamor. Nostri, omissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliae adpropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna caedes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Aruernus viuus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIIII ad Caesarem referuntur: pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido caedem et fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in ciuitates discedunt.

Postero die Vercingetorix, concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis caussa, demonstrat; et quoniam sit fortunae cedendum, ad vtramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu viuum transdere velint. Mitttuntur de his rebus ad Caesarem legati. Iubet arma transdi, principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit: eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma proiiciuntur. Reseruatis Aeduis atque Aruer- LXXXVIIII

 nis,

Vercingetorix deditur. Narrat Dio Cassius (40, 41), Vercingetorigem, fretum pristina Caesaris amicitia, improuiso ad Caesarem, in tribunali sedentem, accessisse, supplicemque veniam rogasse; sed hanc ipsam ob causam, quoniam amicitiae iura violauerit, in vincula coniectum, in triumpho ductum, et tandem interfectum esse. Cf. 43, 19.

nis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitu capita singula praedae nomine distribuit.

XC .His rebus confectis, in Aeduos proficiscitur; ciuitatem recipit. Eo legati ab Aruernis missi, quae imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit: captiuorum circiter XX milia Aeduis Aruernisque reddit: T. Labienum cum duabus legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fabium et L. Minucium Basilum cum duabus legionibus in Remis collocat, ne quam ab finitimis Bellouacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem et P. Sulpicium Cabilloni et Matiscone in Aeduis ad Ararim, rei frumentariae caussa, collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus litteris Caesaris cognitis, Romae dierum XX supplicatio indicitur.

INCERTI

INCERTI AVCTORIS LIBER

DE BELLO GALLICO

QVEM VVLGO NVMERANT OCTAVVM

COMMENTARIORVM CAESARIS

Auctore Suetonio (Iul. 56) constat, hunc librum non esse a Caesare scriptum; sed Hirtio auctori tributum, quamquam cum aliqua dubitatione. Et est Hirtii nomen in quibusdam codicibus praescriptum. Sed qui librarii praescripserunt nomen Auli Hirtii Pansae, (praescripserunt autem plerique, teste Oudendorpio) hi manifeste errarunt, quoniam Hirtius et Pansa duo diuersi viri fuerunt, qui A. V. 711 consulatu functi sunt. Cf. Sueton. Aug. 10. Nonnulli Oppium nominarunt. Igitur cum alius alium auctorem ediderit, est res incerta quidem, verisimillima tamen de Hirtio auctore sententia. Suetonius quidem aliquot verba epistolae, huic libro praemissae, repetit, et Hirtii verba esse simpliciter dicit. Haec est summa eorum, quae interpretes de hac re disputarunt. Dodwelli dissertatio de auctore huius libri, quem Hirtio potius quam Oppio attribuit, exstat etiam in editione Caesaris Oudendorpiana T. 2. p. 1007. Plutarchum in vita Caesaris res libri huius octaui plane praeteriisse, miror. Nec metaphrastes graecus eum vertit.

COM-

COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER OCTAVVS

Coactus adsiduis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae, non comparandos superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui, nouissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci vsque ad exitum non

 qui-

deprecatio inertiae, quae oritur ab inertia, cum quis rem declinat, quia ipse iners est.

rerum gestarum Galliae. Haec verba absunt ab vno codice. *Vossius.* Liceat singulas huius corrupti loci varietates enotare, vt cuiuis lectori liberum iudicium sit.

comparandos: sic codd. recentissimi. *comparantibus:* sic codices duodecim antiqui, et editiones, Beroaldina priores. *comparentibus:* sic codex vnus, isque antiquissimus. *comparandis:* cod. Oxon. qui et ipse bonus est. Haec Oudendorpius annotauit.

nouissimumque imperfectum: sic plerique MSS. et edd. vett. *nouissimeque imperfectum:* sic tres codd. satis boni. *nouissimum ac imperfectum:* sic duo codd. recentes. *nouissimeque imperfecta:* haec est lectio vulgaris.

Caesaris nostri — confeci. Quis ergo facile dixerit, quaenam huius loci vera lectio sit? Si non temerarium videtur, proponam, quomodo locus mea qualicumque sententia legi possit: *Caesaris nostri commentariis comparentibus* (qui comparent, adsunt, non interciderunt), *superioribus* (qui hunc librum octauum ante-

quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitae Caesaris. Quos vtinam qui legent, scire possint, quam inuitus susceperim scribendos.

antecedunt,) *atque insequentibus* (qui hunc librum octauum sequuntur), *contexui nouissimum* (vltimum adieci librum libris septem de bello gallico, vltimum item libris tribus de bello ciuili), *atque imperfectum* (eum librum, qui non absolutus erat: is est tertius de bello ciuili, vere abruptus v. eius caput vlt.), *ab rebus gestis Alexandriae confeci* (feci, vt esset integer, perfeci, *vsque ad exitum* — — Cui placuerit varias lectiones examinare, is nihil a me sine codicibus receptum, quaedam e coniectura esse omissa reperiet. Singula vindicare, vix opus est. Nam id, quod adest, quod in omnium oculis et manibus versatur, dici *comparere*, neminem fugit. Et fortasse Caesar scripserat plura de his bellis, quam quae seruata sunt; fortasse noluit schedas omnes seruari, quia non redegerat in ordinem; vt adeo Hirtius loqueretur de his, quae comparerent adhuc. Quod nouissimum *commentarium* dicit nouissimum librum, et *vnum* librum adpellat *commentarium*, id est e consuetudine huius scriptoris: nam singulos libros adpellat singulos commentarios. vid. c. 4. 48. et passim. De significatione verbi *conficere* non dubitabunt, qui, quid sit *conficere negotium, numerum*, et alia, cogitauerint: etsi *librum conficere* alibi plerumque simpliciter est *scribere, consignare.* Sed, vt dixi, tantum suspicor, sic legi posse, et praeuideo, vt fit in huiusmodi locis, alios aliter existimaturos, et quemlibet suam sententiam probaturum esse, vt et superiores interpretes in diuersa abierunt.

Sed vitae Caesaris. Hodie tamen non exstant ea omnia, quae hic scriptor addidit. vid. libr. de B. Afr. extr. aut adeo de B. Hispan. extr. etsi non constat, an liber de B. Hisp. sit ab eodem auctore, qui lib. 8. de B. G. et libros de B. Alex. et Afr. scripserat.

Quos qui legent. Quoniam dicit *quos* numero plurali, necesse est, vt superiora verba sic intelligantur, vt duobus diuersis libris agnoscamus ab hoc auctore continuatos esse commentarios Caesaris.

bendos, quo facilius caream stultitiae atque adrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset; adeoque probantur omnium iudicio, vt praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum, est admiratio: ceteri enim, quam bene atque emendate; nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Caesare quum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, vt Alexandrino atque Africano bello interessem: quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota; tamen aliter audimus ea, quae rerum nouitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis caussas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso crimen adrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. Vale.

praebita facultas. vid. admonitionem, libris de B. Gall. a me praemissam.

perfecerit. Edd. vulgares, *confecerit*, contra codd.

pro testimonio, quorum ipsi testes et spectatores fuimus.

Galli

Galli bella renouant. Caesar, vastatis Biturigum atque Carnutum agris, 1 — 7, Bellouacos et socios proeliis vincit. 7 — 24. Nouum a Pictonibus, Carnutis et Armoricis motum bellum, a C. Fabio conficitur. 24 — 30. Caninius Lucterii Cadurci, et Drappetis Senonis copias profligat; atque hunc capit. 36 — 37. Caesar, Caninio accedens, Vxellodunum expugnat. 40 — 44. Commio Atrebati, equestri pugna victo, datur venia. 44 — 48. Sequenti anno, pacatae Galliae res singulas Caesar disponit: contra quem inimici in vrbe conspirant.

Omni Gallia deuicta, Caesar quum [a] superiore aestate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nunciabantur, coniurationesque facere. Cuius rei verisimilis caussa adferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque vlla multitudine, in vnum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diuersa bella complures eodem tempore iniissent ciuitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem.

II Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar M. Antonium quaestorem suis praefecit hibernis: ipse cum equitatus praesidio pridie kal. Ianuarias

a super. aestate. Aut non nimis vrgendum est hoc: bellum enim renouatum est ipsa hieme (cf. 7, 8-10): aut, idque potius, cum Clarkio e cod. regio istud *a* tollendum.

iniissent, coepissent. Sic duo codd. optimi. Al. *intulissent.*

tali mora, exspectando, donec complures exercitus, diuersis locis aduersus Romanos bellantes, eos sensim debilitassent.

riis ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Aeduorum collocauerat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI, quae proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui quum latos fines et complura oppida haberent, vnius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent coniurationesque facerent.

III Repentino aduentu Caesaris accidit, quod imparatis disiectisque accidere fuit necesse, vt sine timore vllo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent: namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis aedificiorum intellegi consueuit, Caesaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur; aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum milibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit;

legionem XIII. Hunc numerum editores propter ea, quae c. 11 narrantur, receperunt. Vulgo XII.

incursionis puto delendum: voluit aliquis explicare *signum hostium*, quod esse potest vel signum, quod hostes dant, (et sic ceperim hoc loco,) vel, e quo intelligitur hostium incursio: adscripsitque ideo *incursionis*, vt adeo sit *sign. incurs. host.* Seruant quidem codd. hoc verbum; sed vnus codex antiquus et bonus habet *incursionibus*, in quo est caussa suspicionis.

signum incendiis intelligitur. Vt dicimus, signum dare re aliqua: sic et dici potest, signum intelligere (datum) re aliqua, τεκμαίρεσθαί τινι.

Caesaris id. Oudendorpius e libris bonis addidit *id*,

rit; nec dat vlli ciuitati ſpatium de aliena potius, quam de domeſtica ſalute cogitandi: qua celeritate et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione propoſita, Bituriges, quum ſibi viderent clementia Caeſaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasque ciuitates ſine vlla poena dediſſe obſides, atque in fidem receptas eſſe, idem fecerunt.

IIII Caeſar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, ſtudioſiſſime permanſerant in labore, ducenos ſeſtertios, centurionibus II milia nummum praedae nomine condonanda pollicetur; legionibusque in hiberna remiſſis, ipſe ſe recipit die XXXX Bibracte. Ibi quum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. Qua re cognita, quum non amplius X et VIII dies in hibernis eſſet commoratus, legiones XIIII et VI ex hibernis ab Arare educit; quas ibi collocatas, explicandae rei frumentariae cauſſa, ſuperiore commentario demonſtratum eſt. Ita cum duabus legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur.

V Quum fama exercitus ad hoſtes eſſet perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, deſertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis cauſſa, conſtitutis repente exiguis ad neceſſitatem aedificiis, incolebant, (nuper enim deuicti complura oppida dimiſerant,) diſperſi profugiunt. Caeſar erumpentes eo

condonanda. In omnibus codd. praeter vnum recentem eſt *condonata*, ſenſu nullo: ergo vulgata lectio videtur hactenus e correctione fluxiſſe. Ciacconius voluit tolli: non malè.

ſuper. comment. Cf. 7, 90. De *explicare* vid. ind.

dimiſerant. vid. ind.

eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quae, coniectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia, erant inaedificata, milites contegit: equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra: nam plerumque magna praeda potiti nostri reuertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec siluarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas ciuitates.

VI Caesar tempore anni difficillimo quum satis haberet conuenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus aestiuorum nullum summum bellum posse conflari: C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocauit; ipse, quum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria

coniectis stram. An *congestis?* Omnia vero verba: *partim Gall. — contegit:* sunt incertae lectionis, nec vnum fere est, quin alicubi aliter scribatur.

inaedificata, non stramentis; foret enim absurdum; sed *inaedificata* est *ibi*, *illo loco aedificata*, et stramenta sunt materia, e qua aedificantur. In vno cod. est simplex, *aedificata*.

milites contegit. Omnino leg. *coniecit.* Sic. 2, 16, *homines in locum* (tutum) *coniicere.* vid. ind.

quantum in ratione (cogitatione, coniectura) *esset* (positum), quantum posset cogitando coniectandoque intelligi.

summum, grauissimum. Sed Gronouius ad Liv. (26, 10), vt Oudendorpius monuit, intelligit bellum, in quo summa rei vertitur.

gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitimasque his ciuitates, duce Correo Bellouaco et Commio Atrebate, exercitus comparare, atque in vnum locum cogere, vt omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rursus XI, litteras autem ad C. Fabium mittit, vt in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, in vicem legionibus expeditionum onus iniungebat.

VII His copiis coactis, ad Bellouacos proficiscitur, castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renunciant, paucos in aedificiis esse inventos, atque hos, non qui agrorum colendorum caussa remansissent, (namque esse vndique diligenter demigratum,) sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus quum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quodue esset consilium eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre possent, in vnum locum conuenisse; itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocasses, Atreba-

colendorum. Si vel maxime e duobus libris vetustis et optimis praeferatur *incolendorum:* tamen et vulgatae sensus est, non remansisse ideo, vt agros illos s. regionem illam incolerent: quia sequitur: nam omnes fere demigrarant, s. nemo ibi incolebat. Cf. c. 3 et 5.

Velliocasses. Fortasse *Velocasses*, vt 2, 4 et apud Orosium de hac ipsa re (6, 11). Monuit Ciacconius.

Atrebatas locum caſtris excelſum, in ſilua, impedita circumdatum palude, delegiſſe; omnia impedimenta in vlteriores ſiluas contuliſſe; complures eſſe principes belli auctores, ſed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei ſummo eſſe odio nomen populi Romani intellexiſſent; paucis ante diebus ex his caſtris Atrebatem Commium diſceſſiſſe, ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua, et multitudo eſſet infinita: conſtituiſſe autem Bellouacos, omnium principum conſenſu, ſumma plebis cupiditate, ſi (vt dicebatur) Caeſar cum tribus legionibus veniret, offerre ſe ad dimicandum, ne miſeriore ac duriore poſtea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: ſi maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegiſſent; pabulatione autem, quae propter anni tempus quum exigua tum disiecta eſſet, et frumentatione, et reliquo commeatu ex inſidiis prohibere Romanos.

Quae Caeſar conſentientibus pluribus quum co- VIII gnouiſſet, atque ea, quae proponerentur, conſilia plena prudentiae, longeque a temeritate barbarorum remota

in ſilua — palude. Leg. *in ſilua, impedita* (quae ſilva impedita erat, difficiles aditus habebat) *palude* (propter paludem). Voluerunt explicare illud *impedita ſilva*, ideoque adſcripſerunt *circumdata*, (ſic enim codd. fere omnes,) quod deinde edd. mutarunt in *circumdatum*. Sed et plures ſunt varietates, neque ſatis certa ſcriptura demonſtrari poteſt. Oroſius (6, 11) ſic expreſſit: *locum cinctum atque impeditum vndique paludibus capiunt.*

copias adduceret. Duo codd. antt. et boni, *ageret*. Bene: nam *adducere* eſt interpretamentum. v. ind.

pabulatio disiecta, cum disiecti, diſperſi, alii aliis locis, paſſim pabula colligunt. Cf. c. 10. *Raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquiritur.*

remota esse iudicaret: omnibus rebus inseruiendum statuit, quo celerius hostis, contemta suorum paucitate, prodiret in aciem: singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII et VIIII habebat; summae spei delectaeque iuuentutis XI, quae, octauo iam stipendio functa, tamen collatione reliquarum nondum eamdem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio aduocato, rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, vt legio VII, VIII, VIIII ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, vt in expeditionibus esse consueuit) cogeret vndecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione paene quadrato agmine instructo, in conspectum hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

Quum

veterrimas. Vulgo *veteranas* contra codd.

functa abest a plerisque libris; exstat tamen in bonis.

accidere hostibus, eorum oculis offerri. Notum est, rem dici accidere ad aures, animum, oculos, quae afficit oculos (agit in oculos). Est graecum προσπίπτειν.

depoposcissent. Dixerant hostes (vid. c. 7), se velle dimicare, si Caesar cum tribus legionibus veniret. Haec igitur promissio certaminis cum hostium numero certo est nunc illud, deposcere numerum certum.

quadrato agmine. Non omnes eodem modó describunt hoc agmen. Adieci ergo verba Salmasii (in de re militari Rom. c. 10 p. 103 edit. Lugdun. a. 1657), qui, Quadratum agmen, inquit, non dicitur, cuius latitudo aequalis sit in omnes adspectus longitudini; sed quod frontem habet recta linea exaequatam, et ad extremitates

Quum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optauerat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente, castra castris hostium confert. Haec imperat vallo pedum XII VIIII

tates angulos rectos. Hanc sententiam Salmasii repetiit Guischardus (Mémoires crit. et histor. sur les antiquités militaires T. I. p. 195), et his verbis expressit: La figure ressembloit à une parallélogramme quelconque à angles droits. Probat deinde rem, illustratque multis exemplis, quibus efficit, quadratum agmen esse idem illud, quod Polybius (6, 38) descripsit, a verbis, Χρῶνται δὲ καὶ ἑτέρῳ γένει πορείας, vsque ad verba, Οὕτω δὲ συντάξαντες. Nostrum hunc locum Guischardus p. 227 tractat, et de illo *paene quadrato agmine* haec addit: Comme la quatrieme légion marchoit separée des autres et sur une seule colonne, la figure d'un quarré que la marche parallele des trois colonnes représente ordinairement, n'étoit pas parfaite. Euincit quoque, quadrato agmine et triplici acie venire (vid. ind. in acies) eamdem rem exprimere, et vtilitatem agminis quadrati fuisse hanc, vt, si exercitus in itinere improuiso ab hostibus opprimeretur, agmen consistens illico esset acies instructa, quae et ipsa dicta est quadrata. Ceterum cum his omnibus non confundendum est *in orbem pugnare*. vid. ind. in *orbis*. De quadrato agmine add. Schwebelius ad Veget. de re milit. 3, 20.

certaminis periculo, vel, vt periclitarentur aleam certaminis; vel, quia periculum subeundi certaminis instabat. Malim posterius.

in altit. depressa; vno verbo, profunda. Sic in *altitudinem erectus* foret simpliciter altus.

castra castris confert, sua castra castris hostium propinqua, et e regione ponit. vid. ind.

muniri, coronisque loriculam pro ratione eius altitudinis inaedificari; fossam duplicem pedum quinum denum lateribus directis deprimi; turris crebras excitari in altitudinem III tabulatorum, pontibus transiectis constratisque coniungi, quorum fron-

coronisque — inaedificari. Haud cunctanter fateor, me haec non intelligere, praesertim cum ne lectio quidem certa sit. Nempe vel deest *loriculam;* vel deest *coronis;* vel desunt verba, *pro ratione eius altitudinis;* vel, vbi leguntur, variant rursus pluribus modis. Quid sit lorica valli, potest ex 7, 72 intelligi; et rogo lectores, vt illum locum conferant: sed quid sit, loriculam valli coronis inaedificare, id quaero. Oudendorpius sic explicat: *in summo rotundi valli fastigio aedificare loriculam.* Sed cur dixit *coronis,* plurali numero, si est fastigium seu margo summus? Rursus Gesnerus in Thes. L. L. non agnoscit verbum *loriculam,* et coronis inaedificare explicat sic, *lorica intermissa pinnis inaedificare castra:* dubitat tamen de lectione. Si quid in lectione incerta dici potest, legerim: *coronisque hoc* (sc. vallum) *pro r. a. inaedificari.* Coronae sunt ipsa illa loricula: quod verbum, vt forsasse notius, cum aliquis interpretandi causa margini adscripsisset, venit in textum, et e casu sexto, *loricula,* factus est quartus. Iam vallum inaedificatur coronis s. loricula, cum circa marginem valli fit corona s. loricula. Quodsi ex architectura addatur, coronas esse proiectiones s. prominentias parietum, quae hodie dicantur corniche (Kranz), de quo Laeti Lexicon Vitruuianum adiri potest: tanto minus mirum fuerit, coronis istiusmodi, circa vallum procurrentibus, dici inaedificatum vallum, et has esse illam loricam, quae alibi dicitur. Dubito an e loco Vegetii (de re mil. 4, 28) exsculpi aliquid possit, vbi loriculam esse dicit fossam, vallo sudibusque et turriculis instructam. Sed nihil definio.

lat. directis. vid. 7, 72. et ind.

deprimere fossam, fodere, (facere, vt fiat profunda.)

pontes constrati, tabulae, quae sic sternuntur s. ponuntur, ab vna turri ad aliam porrectae, vt veluti in ponte transiri possit ex alia in aliam.

Sic

frontes viminea loricula munirentur, vt hostis a duplici fossa duplici propugnatorum ordine defenderetur: quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

X Huius munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris adlaturum: et, quum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, paruis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis vtrimque procurrentibus, inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes insequebantur; aut vicissim hostes, eamdem transgressi, nostros longius submouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse, quum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur, vt impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quae res etsi mediocre detrimentum iumentorum ac seruorum nostris adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum; atque eo

 magis,

Sic *coniunguntur* turres. *Transiecti constratique*, i. e. transuersim strati s. positi.

frontes, pars anterior pontis.

viminea loricula turris. vid. dicta ad 5, 40.

defenderetur, arceretur. Lectio vulg. *depelleretur* est interpretamentum. Verba *duplici fossa*, quae vulgo absunt, Dauisius et Oudendorpius e codd. restituerunt.

auxilia Gallorum, quae constabant Gallicis militibus.

eamdem. Ita pauci. Plerique *eodem*, quidam *eadem*. Res ipsa necessarium facit *eamdem*.

magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat: qui tamen etsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum aduentu barbari inflabantur.

XI Caesar, quum animum aduerteret, hostem complures dies castris, palude et loci natura munitis, se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi a maiore exercitu, posse: litteras ad Trebonium mittit, vt, quam celerrime posset, legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret, atque ita cum III legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum, reliquarumque ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

XII Quod quum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellouaci, delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, siluestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros insidiis, deinde circumuentos adgrederentur. Cuius mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obuenerat. Namque ii, quum repente

docui. Cf. c. 7. Vulgo *dixeram.*

magnis itin. Leg. e Leid. pr. *quam magnis itin.* vid. ind. in *quam.*

elic. nostros insidiis, i. e. ad insidias, ad locum, vbi insidiae positae erant. Sic explicauit Oudendorpius. Locus non intellectus variatus est scribendo, *insidiae*, *in insidiis*, et vulgo *in insidias.*

pente hostium equites animum aduertissent, ac numero superiores paucitatem contemsissent, cupidius insecuti, a peditibus vndique sunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt, amisso Vertisco, principe ciuitatis, praefecto equitum: qui quum vix equo propter aetatem posset vti, tamen, consuetudine Gallorum, neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura vsus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflantur atque incitantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem.

Non intermittuntur interim quotidiana proelia in conspectu vtrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Caesar transduxerat Rhenum, vt equitibus interpositi proeliarentur, quum constantius vniuersi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugae fecerunt, saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli, pauore coacti, longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, vt vix iu- XIII

 dicari

Inflantur. Sic duo codd. antt. et boni. Ergo alia lectio, *inflammantur*, ab his est, qui voluerunt emendare.

equitibus interpositi. Cf. 1, 48. 7, 18. et passim.

pauore. MSS. fere omnes *pudore*. Bene, vt et Oudendorpius vidit.

dicari posset, vtrum secundis paruulis rebus insolentiores, an aduersis mediocribus timidiores essent.

XIIII Compluribus diebus iisdem in castris consumtis, quum propius accessisse legiones et C. Trebonium legatum cognouissent: duces Bellouacorum, veriti similem obsessionem Alesiae, noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores, aut inermes habebant, vnaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce, copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque resistentes adgrediundos, neque cedentes tanto collis adscensu lacessendos iudicabat; neque non vsque eo legiones admouendas, vt discedere ex eo loco sine periculo barbari, militibus instantibus, non

paruulis. Sic tres codd. antt. Sed alii, et ipsi satis boni, *minimis*. Mox *aduersis mediocribus* iidem tres codices; reliqui, *aduerso mediocri casu*. Non puto, in talibus certo definiri posse, vtra lectio verior sit.

expeditos, sine impedimentis. Ergo nunc tanto maior carrorum copia erat, quia impedimenta in agmine erant.

copias — castris. Sic in vno codice haec verba legi, Manutius et Ciacconius monuerunt; plerique tamen apud Oudendorpium consentiunt, nisi quod *in* habent loco *pro*. Perantiqua rursus in duobus bonis libris lectio est: *copiis armatorum castrorum vias instruunt*: quam adscripsi, si quis inde aliquid eruere possit. Equidem eam multis modis, sed frustra tentaui.

lacessendos. Aut hoc delendum est, aut antea *adgrediundos*. Nullus codex habet vtrumque, plerique *adgrediundos*. Verba *neque cedentes* ex antt. et bonis codd. recepit Oudendorpius.

non possent. Ita, quum paludem impeditam a castris castra diuidere, quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animum aduerteret: pontibus palude constrata, legiones transducit, celeriterque in summam planitiem iugi peruenit, quae decliui fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad vltimum iugum peruenit, aciemque eo loco constituit, vnde tormento missa tela in hostium cuneos coniici possent.

XV Barbari, confisi loci natura, quum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinacia cognita, Caesar, viginti cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri iubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, aut diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. Fasces, vti consederant, (nam-

 que

Ita, quum — diuidere. Nullum horum verborum est in codd. sine varietate. Fortasse e vestigiis varr. lectt. legi poterit: *Itaque quum palude impedita* (sic codd. omnes) *castra castris diuiderentur* (sic tres codd.). Causa corruptionis fuit in eo, quia subiectum prioris commatis est *castra*, in posteriore intelligi debet *Caesar*.

muniebatur, ipso situ ab aditu repentino tuta erat.

sine cibariis. Sic libri boni duo; ceteri, *sine periculo*.

consederant, locum occuparant, in quo commoraban-

que in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentariis declaratum est) stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt, extremoque tempore diei, signo pronunciato, vno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod vbi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt.

XVI Caesar, etsi discessum hostium animum aduertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugae caussa initum suspicaretur, legiones promouet, turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites quum intrare fumum et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intrauerant, vix suorum ipsi prio-

bantur. Alii *vbi* pro *vti*: non bene: nam *vti consederant* est, quod alibi dicitur *vt erant*, ὡς εἶχον.

nam in acie — decl. est. Hoc nuspiam dictum est in commentariis Caesaris: nam, qui loci in hanc rem laudantur (de B. Gall. 3, 18, quem locum Hotomannus protulit, aut ibid. 3, 17; quo Fabricius ad Dion. Cass. 39, 45 vsus est), hi ergo profecto nihil tale continent, quale continere debent, quoniam in priore nihil nisi *sarmenta et virgulta* legitur; sed quid hoc ad rem? in posteriore vero *hostis consedit* significat, *hostis castra posuit.* Praeterea est absurdum, milites in acie sedere. Quare credo Wassio, ad Sallust. Iugurth. (cap. 24) statuenti, hanc totam parenthesin esse ab inepto homine, qui non intellexerit τὸ *consederant*, et adscripserit aliquid de stulto hoc ritu et commenticio, ideoque omnia haec verba, inclusa parenthesi, esse penitus tollenda. Haec est summa eorum, quae interpretes de h. l. dixerunt.

Equites — Haec et breuius, et indiligentius narrauit Dio Cass. 40, 42.

priores partes aduerterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga, timoris simul calliditatisque plena, sine vllo detrimento milia non amplius X progressi hostes, loco munitissimo castra posuerunt. Inde, quum saepe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

Quod quum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Caesar, Correum, Bellouacorum ducem, fortissimorum milia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero M, quos in insidiis eo loco collocarat, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Caesar legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidia consuerat, praemittit. Huic interponit auxilia leuis armaturae: ipse cum legionibus, quam potest maxime, adpropinquat. XVII

Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes passibus M, siluis vndique impeditissimis aut altissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Nostri, explorato hostium consilio, ad proeliandum animo atque armis parati, quum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deuenerunt. Quorum aduentu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit, atque XVIII

collocarat. Leg. *collocarit.* *equitatumque* — Leg. *equitatum, quem sua consu. p. m. praesidio cons.* Sic Dauis. et Clarkius.

atque in proximas turmas impetum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum; neque plures in vnum locum conueniunt, quod plerumque equestribus proeliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

XVIIII Quum dispositis turmis in vicem rari proeliarentur, neque ab lateribus circumueniri suos paterentur: erumpunt ceteri, Correo proeliante, ex siluis. Fit magna contentione diuersum proelium. Quod quum diutius pari Marte iniretur, paullatim ex siluis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi, constanter proeliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, vt ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuncii adferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita, praesidio cohortium confisi nostri, acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diuersis fugam quaerunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur.

quod quum accidit propter timorem, si quando fiat hoc, vt plures in vnum locum conueniant, timore adacti, — — Sic recte explicauit et defendit locum Oudendorpius.

diuersum proelium, in diuersis campi locis, passim.

nebantur: victi tamen perculsique, maiore parte amissa, quo fors tulerat, consternati profugiunt, partim siluis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: quum interim nulla calamitate victus Correus excedere proelio siluasque petere, aut, inuitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortissime proeliando compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores, in se tela coniicere.

XX Tali modo re gesta, recentibus proelii vestigiis ingressus Caesar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus octo milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu transducto progreditur. At Bellouaci reliquaeque ciuitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui siluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, quum aduentare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

Hoc

quum interim — coniicere. Sic scripsisse auctorem, non possum mihi persuadere: nam haec oratio non est intricata; sed perturbata. Quid scripserit, nescio: suspicor, sic legi posse: *Quum interim nulla calamitate victus Correus, ut* (hanc particulam absorpsit superius verbum) *excederet proelio siluasque peteret, inuitantibus nostris ad deditionem, haud* (sic quidam codd. et edd. vett. pro *aut) potuerit* (ita necessario legendum) *adduci, quin fortissime — —*

recentibus — ingressus, ibat per eum campum, vbi recens proelium commissum erat.

octo milibus sc. passuum. Et hoc verbum addunt edd.

XXI Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos, petuntque, vt ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus: adflictas opes equestri proelio Bellouacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse; vix refugisse nuncios caedis: tamen magnum, vt in tanta calamitate, Bellouacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus; numquam enim senatum tantum in ciuitate, illo viuo, quantum imperitam plebem, potuisse.

XXII Haec orantibus legatis, commemorat Caesar, eodem tempore superiore anno Bellouacos ceterasque Galliae ciuitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intellegere se, caussam peccati facillime mortuis delegari; neminem vero tantum pollere, vt, inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset: sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent.

XXIII Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum ciuitatium legati, quae Bellouacorum speculabantur euentum. Obsides dant, imperata faciunt, excepto

integris, non victis et adflictis.

adflictas. Duo boni codd. *adfectas*: recte. Vulgatum est interpretatio.

delegari. vid. ind.

cepto Commio, quem timor prohibebat, cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Caesare in Gallia citeriore ius dicente, quum Commium comperisset sollicitare ciuitates, et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine vlla perfidia iudicauit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Quum in colloquium ventum esset, et, vt conuenerat, manum Commii Volusenus adripuisset; et centurio, velut insueta re permotus, vellet Commium interficere; celeriter a familiaribus prohibitus Commii, conficere hominem non potuit: grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum vtrimque gladii destricti essent; non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit vtrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant adfectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur, numquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

XXIIII Bellicosissimis gentibus deuictis, Caesar, quum videret, nullam iam esse ciuitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis

superiore anno. Et tamen Dio Cassius (40, 43) haec ita narrat, vt si nunc accidissent.

idoneos ei. Haec vulgo absunt; e plerisque restituit Dauisius. Sed puto, *idoneos* esse superfluum, nec exstat in duobus libris optimis.

velut insu. r. permotus, simulabat, se permoueri re insueta; quasi Commius arripuisset Volusenum, vim ei illaturus.

dis demigrare, ex agris diffugere, ad praesens imperium euitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit; M. Antonium quaestorem cum legione XI sibi coniungit; C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diuersissimam Galliae partem; quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum, legatum, qui in illis regionibus praeerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat, legionemque XII, quae cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur, quem perterritum ac fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat, adeo fines eius vastare ciuibus, aedificiis, pecore, vt odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem.

XXV Quum in omnis partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia caedibus,

qui — praeerat sc. legionibus: er hatte das Commando daselbst. De Rebili hibernis cf. 7, 90.

Tog. Gall. quae c. 23 citerior dicta est, et propter ciuitatem datam a togae vsu nomen togatae habuit. *Cellarius.* Neque tamen ea huius nominis causa praetereunda est, quae ex hoc ipso loco intelligi potest, colonias ciuium romanorum ibi fuisse.

Tergestinis. Nullus veterum, quod sciam, huius cladis meminit. *Vossius.* Tergeste, Carnicorum oppidum, ad Hadriaticum mare. *Cellarius.*

vastare, vacuefacere. vid. ind.

-bus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum duabus legionibus in Treuiros mittit, quorum ciuitas, propter Germaniae vicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat, neque imperata vmquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

Interim C. Caninius, legatus, quum magnam multitudinem conuenisse hostium in fines Pictonum litteris nunciisque Duratii cognosceret, (qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quum pars quaedam ciuitatis eius defecisset) ad oppidum Lemonum contendit. Quo quum aduentaret, atque ex captiuis certius cognosceret, multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum adpropinquare Caninium cognouisset, copiis omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumsisset, et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit. XXVI

Eodem tempore C. Fabius, legatus, complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninii Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, aduentu Fabii cognito, desperata salute, si eodem tempore coactus esset et Romanum extername XXVII

Lemonum. Alii, Limonum.

firmat, vt in fide maneant, efficit.

num sustinere hostem, et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum nouerant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebat, petituros. Itaque cum copiis ad eumdem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, vt erat praeceptum, inuaduntque Dumnaci agmen: et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere adgressi, magna praeda, multis interfectis, potiuntur. Ita, re bene gesta, se recipiunt in castra.

XXVIII Insequenti nocte Fabius equites praemittit, sic paratos, vt confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis vt res gereretur, Q. Atius Varus, praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit. Consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine: namque nostri, contemtis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate per se conficiendi proelii, fortissime contra pedites proeliabantur; hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, vt pridie

die cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

Quum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus in vicem praesidio. Tum repente confertae legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis perculsae barbarorum turmae, perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati, magno vndique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum valent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. XXVIIII

Qua ex fuga, quum constaret, Drappeten Senonem, (qui, vt primum defecerat Gallia, collectis vndique perditis hominibus, seruis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium ciuitatium adscitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum II milibus ex fuga collectis, prouinciam petere, vnaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, (quem superiore commentario, prima defectione Galliae, facere in prouinciam impetum voluisse, cognitum est:) Caninius legatus cum legionibus II ad eos persequendos contendit, ne XXX

 de

turmae equitum, *acies* peditum.

vt primum def. Gall. Cf. 7, 4.

super. comment. Cf. 7, 7.

prima defectione, initio defectionis.

de detrimento aut timore prouinciae magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXXI C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque proficiscitur ciuitates, quarum eo praelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat: non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futurae; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis ciuitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui saepe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; ceteraeque ciuitates, positae in vltimis Galliae finibus, Oceano coniunctae, quae Armoricae adpellantur, auctoritate adductae Carnutum, aduentu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans latitansque solus extremas Galliae regiones petere coactus est.

XXXII At Drappes, vnaque Lucterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent; nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent prouinciae fines intrare posse; nec iam liberam vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent; consistunt in agris Cadurcorum. Ibi, quum Lucterius apud suos ciues, quondam integris rebus, multum potuisset, semperque auctor nouorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat

de detrimento. Delendum est *de*, quod nulli fere codd. agnoscunt, vt alii iam monuerunt.

instante. Al. *instigante*, quod interpretamentum est.

Carnutes numquam pacis fec. ment. Sed vid. 6, 4. Monuit Vossius.

Armoricae. vid. 5, 53.

fuerat eius, natura loci egregie munitum, occupat suis et Drappetis copiis, oppidanosque sibi coniungit.

XXXIII Quo quum confestim C. Caninius venisset, animaduerteretque, omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus diuisis, trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paullatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

XXXIIII Quod quum animum aduerterent oppidani, miserrimaque Alesiae memoria sollicitti similem casum obsessionis vererentur; maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte, duobus milibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant: nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob caussam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum

 tueri

moratur. Cf. c. 37. *prohibitus est timore, munitione circumdare oppidanos.* Ergo *conatur,* quod codd. habent, recte

tueri non possit, aut plurimis locis infirma dispo- nat praesidia.

XXXV Magna copia frumenti comparata, considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido X milibus, vnde paullatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se prouincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum restitit; Lucterius agmen iumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi praesidiis, hora noctis circiter X, siluestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent, exploratoresque missi, quae agerentur, renunciassent: Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua praesidia: quae nostri vt viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero viuum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra.

XXXVI Re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit, partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non amplius XII. Qua re ex compluribus cognita, quum intellegeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse: magnae felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex caede refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drappeti perferret. Sed in experiundo quum periculum nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summae velocitatis homines, ad castra hostium praemittit: ipse legionem vnam in

recte mutarunt interpretes; sed non tam in *moratur*, quam in *cunctatur* seu *conatur*, mutari debuit, vt acute vidit Oudendorpius.

in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostis accessisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit, castra eorum, vt barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa: at Germanos equitesque imprudentibus omnibus de improuiso aduolasse, et proelium commisisse. Qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod vbi accidit, Germani equitesque, signis legionis visis, vehementissime proeliantur: confestim cohortes vndique impetum faciunt, omnibusque aut interfectis, aut captis, magna praeda potiuntur: capitur ipse eo proelio Drappes.

Caninius, felicissime re gesta, sine vllo paene militis vulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur; externoque hoste deleto, cuius timore antea augere praesidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera vndique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum. XXXVII

Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus XV in Bellonacis reliquit, ne qua rursus nouorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos conso- XXXVIII

 latione

augere praesidia, multiplicare, multis in locis ponere, singulis in locis singula ponere. cf. c. 34 extr. Sic libri boni; sed plures libri, et in his etiam boni, habent *diuidere* (vertheilen), quod eodem redit.

capiendorum Belgis. Pro his rursus duo libri optimi habent, *ad capiendum bellum*.

latione sanat. Quum in Carnutes venisset, quorum [consilio] in ciuitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animum advertebat, quo celerius ciuitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius et concitatorem belli, Gutruatum, ad supplicium deposcit: qui, etsi ne ciuibus quidem suis se committebat, tamen celeriter, omnium cura quaesitus, in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Caesar contra naturam suam, maximo militum concursu, qui ei omnia pericula et detrimenta belli, a Gutruato accepta, referebant, adeo vt verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXVIIII Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse adficiendam iudicabat; ne vniuersa Gallia, non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neue hoc exemplo ceterae ciuitates, locorum opportunitate fretae, se vindicarent in libertatem: quum omnibus Gallis notum sciret, reliquam esse vnam aestatem suae prouinciae; quam si sustinere potuissent, nullum vltra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum

quorum consilio Deest *consilio* in codd. non modo antiquis et bonis, sed et plerisque: et turbat sensum. Ergo Dauis. et Clark. recte sustulerunt.

super. comment. Cf. 7, 2.

Gutruatum. Cf. 7, 3, vbi duo auctores belli nominantur, sed nullus Gutruatus, cuius nomen h. l. tantopere variatur, vt aut nesciamus, quale Hirtius scripserit, aut in *Cotuatus* mutandum sit.

quae de — gesta essent, quae iis accidissent. Vsitatius dici, *quid de iis factum esset,* monuit Clarkius.

gatum cum legionibus duabus reliquit, qui iustis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

Quum contra exspectationem omnium Caesar Vxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animum aduerteret; neque ab oppugnatione recedi videret vlla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognosset; aqua prohibere hostem tentare coepit. Flumen infimam vallem diuidebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat praeruptum vndique oppidum Vxellodunum. Hoc auerti loci natura prohibebat; sic enim in imis radicibus montis ferebatur, vt nullam in partem depressis fossis deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus, vt, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. Qua difficultate eorum cognita, Caesar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis postea multitudo aquatum vnum in locum conueniebat. XL

Sub ipsum enim oppidi murum magnus fons aquae prorumpebat, ab ea parte, quae fere pedum CCC interuallo fluminis circuitu vacabat. Hoc XLI

 fonte

neque ab opp. — posse, intelligebat, vtique oppugnandum esse oppidum, vti Caninius coeperat: nam volebat Caesar, vt est cap. 39, frangere pertinaciam hominum.

quae (leg. cum Vossio, *quod*) *totum p. m. cing.*

quae fluminis circuitu vacabat, pars vallis vacua, s. non tecta, non obducta erat flumine, circueunte totum fere oppidum.

fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Caesar vnus videret; [non sine magno periculo] e regione eius vineas agere aduersus montem, et aggeres instruere coepit, magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim, loco superiore decurrentes, eminus sine periculo proeliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant; vt tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, (et labore) atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos ab vineis agunt ad caput fontis, quod genus operis sine vllo periculo et sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum VIIII, collocatur in eo turris X tabulatorum, non quidem quae moenibus aequaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quae superaret fontis fastigium. Ex ea quum tela tormen-

non sine magno periculo. Omittunt haec verba libri scripti antiquissimi et optimi, tum ceteri etiam complures. Recte, vt Vossius vidit: nam foret propemodum tautologia, si hic *non sine magno periculo*, mox *magno cum lab. et cont. dimic.* diceretur.

succedentes, accedentes Romanos. vid. ind.

et labore non exstat in antt. et bonis codd.

cuniculos — fontis. Haec lectio est ab ingenio Dauisii, ducta tamen e perspicuis codd. vestigiis, vbi fere *cuniculos agunt ad vineas ad caput fontis* legitur; nam ceterae varietates sunt leviores. Vulgata vero lectio: *cuniculos, crates ac vineas agunt ad caput fontis:* absona est, vt interpretes inde a Vossio monuerunt. Cellarius sic ediderat: *cuniculos ad aggeres ac vineas agunt et ad caput fontis:* sed Dauisius verum vidit.

sine suspicione hostium, vt hostes ne suspicarentur quidem, tale quid fieri: cuniculi enim sub terra agebantur. Ergo Romani non admouerunt crates et vineas, vt in vulgata lectione erat: nam hoc hostes potuissent ipsis suis oculis videre.

fontis fastigium, locum altio-

tormentis iacerentur ad fontis aditus, nec sine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

Quo malo perterriti oppidani cupas seuo, pice, scindulis complent: eas ardentes in opera prouoluunt. Eodem tempore acerrime proeliantur, vt ab incendio restinguendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit. Quaecumque enim per locum praecipitem missa erant, ea, vineis et aggere suppressa, comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quamquam periculoso genere proelii locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo: res enim gerebatur et excelso loco, et in conspectu exercitus nostri; magnusque vtrimque clamor oriebatur. Ita quam quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus eius esset, telis hostium flammaeque se offerebant. XLII

Caesar quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, et, simulatione moenium occupandorum, XLIII

altiorem montis, e quo fons prosiliebat. Fons prorumpebat sub murum oppidi (c. 41. in.): oppidum erat in summo monte: ergo fons ibi, in altiore montis loco prorumpebat: hinc fastigium fontis est locus altior montis, vnde fons scaturit.

dimicatione et periculo, i. e. dimicationis periculo. Et haec explicatio, *dimicationis periculo*, inuasit in multis libris locum verae lectionis.

suppressa, impedita, quo minus procurrerent vlterius. Cf. ind.

id ipsum, quod mor. vineas et aggerem.

ex omn. oppidi partibus. Idem est, vt si dixisset, versus omnes oppidi partes.

regionem coniunctam Oceano continerent: duas reliquas in Lemouicum finis, non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in prouincia moratus, quum celeriter omnes conuentus percucurrisset, publicas controversias cognouisset, bene meritis praemia tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis prouinciae illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernatque Nemetocennae.

XLVII Ibi cognoscit, Commium Atrebatem proelio cum equitatu suo contendisse. Nam quum Antonius in hiberna venisset, ciuitasque Atrebatum in officio maneret; Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoraui, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

XLVIII Erat attributus Antonio praefectus equitum, C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quae singularis in eo erat, magnum odium Commii

conuentus. vid. ind.

quam (defectionem) *sustinuerat* (Caesar non succubuerat illi, vires ad eam opprimendam habuerat) *fidel. atque auct. prouinciae* (eius partis Galliae, quae prouincia romana erat). In fine *illius* delendum esse vidit Clarkius, quia prouincia κατ' ἐξοχὴν in his libris dicitur.

supra commem. Cf. c. 23. *magnum odium.* Cf. ibid.

mii adiungebat; quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis, saepius eius equites adgressus, secunda proelia faciebat. Nouissime, quum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum inuocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta; conuersoque equo, se a ceteris incautius permittit in praefectum. Faciunt idem omnes eius equites, paucosque nostros conuertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur eius magnis viribus transiicit. Praefecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, et conuersi hostem pellere. Quod vbi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu perculsi, vulnerantur, et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod vbi malum dux equi velocitate euitauit, grauiter vulneratus praefectus, vt vitae

quo libentius, vt adeo tanto libentius —

perfidia interp. Ita vt Romani perfidia vterentur, vt essent perfidi. Sic latine dici posse, non dubito: sed e quibusdam libris bonis praetulerim cum Vossio, *perfidia* (aut *perfide*) *imposita*, i. e. vulnera ei imposita, illata erant, fraude et perfidia Voluseni. vid. c. 23. *Vulnus imponere alicui* quia non frequenter dicitur, etsi bene (vid. Ernestii Clav. Cic.), videntur mutasse locum librarii.

perculsi. Leg. *pulsi*, si vel in nullo codd. esset. Sed est in optimis.

intercip. — euitauit. Leg. *intercipiuntur: quod malum dux* (i. e. Commius) *equi veloc. euitauit.* Atque hic desinit periodus. Haec Dauisius, codicis vnius ductus auctoritate monuit. Iam sequitur in omnibus fere codicibus: *ac sic* (vel *si*: male) *proelio secundo grauiter*

L. Lentulum et C. Marcellum Coss. creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris exspoliarent; ereptum Sergio Galbae consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi coniunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset.

LI Exceptus est Caesaris aduentus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore: tum primum enim veniebat ab illo vniuersae Galliae bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat: hostiae omnibus locis immolabantur: tricliniis stratis fora templaque occupabantur, vt vel exspectatissimi triumphi laetitia praecipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII Quum omnes regiones Galliae Togatae Caesar percucurrisset, summa cum celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit: legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Treuirorum euocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustrauit. T. Labienum Galliae Togatae praefecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse

Lent. et Marc. Fuerunt Coss. a. 705 P. V. C.

qui — exspol. Vulgo, *qui omni honore et dignitate Caesarem exsp.* sed inuitis codd.

Sergio Galbae. Hic legatus Caesaris in Gallia fuerat (lib. 3. in.). Cum consulatum deinde peteret, repulsam tulit propter Caesaris amicitiam: ex quo Caesari infensus cum Cassio et Bruto conspirauit. Sueton. Galb. 3. *Cellarius.*

Nemetocenn. Cf. c. 46 extr.

conciliaretur ciuibus romanis in Gallia, suffragii ius habentibus. Monuit Dauisius.

Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem, existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, vt, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque, contra senatus auctoritatem vt aliquid faceret, potuit adduci: iudicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, quum Caesaris caussam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris laederet, et, quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet vterque ab armis exercitusque dimitteret; fore eo facto liberam et sui iuris ciuitatem. Neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se discessionem facere coepit: (quod ne fieret, consules

 amici-

Lab. sollicitari. Et stetit postea a Pompeii partibus. *Cellarius.*

spoliaretur. Cf. cap. 54, vbi hoc narratur. In paucis iis, de quibus h. l. sermo est, praecipue Marcellus consul fuit.

Curio. Ille est, ad quem Ciceronis epistolae (lib. 2) exstant. Cf. Sueton. Caes. 29. 36. *Cellarius.* Add. Appian. Civ. 2. pag. 444. ed. Steph. Dio Cass. 40, 62. Vellei. Paterc. 2, 48, qui mores Curionis adumbrat. Attigit etiam Plutarchus in Caes. cap. 30.

quum — suscepisset. Magnis Caesaris largitionibus Curio in eius partes traductus est.

per se (ipse) *disc. f. coep.* Rogauit Senatum, num placeret, vt et Caesar et Pompeius exercitus dimitterent: multi enim eo rem trahebant, vt solus Caesar ab armis discederet. Appian. p. 446. Ceterum ingeniosa est emendatio Faerni, ab Vrsino indicata: *sed etiam S. C. per discessionem facere coepit.*

amicique Pompeii iusserunt,) atque ita rem moderando discesserunt.

LIII Magnum hoc testimonium senatus erat vniuersi, conueniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi retulerat ante tempus ad senatum de Caesaris prouinciis, sententiisque dictis,

quod ne fieret — iusserunt, i. e. hoc prohibuerunt. Sed partim non poterat tribunus plebis simpliciter prohibendo impediri, partim dubitavit Oudendorpius, an latinum satis sit, *iubeo, ne quid fiat*, etsi plerorumque codd. haec lectio est. Quod autem in aliis codd. *suaserunt* pro *iusserunt* legitur, id est lenius verbum, quam pro summa contentione, qua tum ea res in senatu agitata est. Lectio rursus vulg. *intercesserunt* est a manu emendatrice. Ergo scimus quidem, consules amicosque Pompeii *obstitisse* Curioni, hoc est, efficere voluisse, ne in Curionis sententiam iretur, neue Pompeius quoque exercitum dimittere iuberetur (Appian. p. 444. ἐνισαμένων πολλῶν); quae vero verba Hirtius h. l. scripserit, nescimus.

discesserunt plerique in hanc sententiam, vt vtrique imperium abrogaretur, neque adeo Pompeius Caesari praeferretur. vid. Appian. p. 446 extr. Fortasse ergo legendum: *atque ita rem eo moderante discesserunt*: nam nec *moderando*, nec *discesserunt* ad Consules referri potest; hi enim non exhibuissent testimonium fauoris erga Caesarem; sed quia c. 53 sequitur, magnum hoc fauoris testimonium fuisse, necesse est, vt in hoc *discesserunt* sit honorifica senatus de Caesare suffragatio. Cf. Plutarch. in Pompeio c. 58.

Marcellus. vid. Sueton. Iul. c. 28. *Retulit Marcellus ad senatum, vt Caesari ante tempus succederetur, et ne absentis ratio comitiis haberetur.*

contra leg. Pomp. et Crassi, qua Caesari Gallia in alterum quinquennium decreta erat. Appian. B. C. 2, p. 437. Sueton. Iul. cap. 24. Plutarch. in Pompeio c. 51.

ante tempus. Nondum effluxerat quinquennium. cf. B. C. 1, 9.

de prouinciis. Acceperat Caesar Galliam Cisalpinam, Illyrico adiecto, mox etiam Comatam. Sueton. Iul. 22.

dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris inuidia quaerebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent.

Fit deinde S. C. vt ad bellum Parthicum legio vna a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitterentur: neque obscure hae duae legiones vni Caesari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat, confectam ex dilectu prouinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit. Caesar tamen, quum de voluntate aduersariorum suorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, et suo nomine XV, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. iubet transdi. In eius locum XIII legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueatur, ex quibus praesidiis XV deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus quatuor in Belgio LIIII

 collo-

Fit S. C. Appian. p. 446 in. Dio Cass. 40, 65. 66.

bellum Parth. Hoc tum Bibulo imperatore gerebatur. Dio Cass. 40, 29, vbi Fabricius Ciceronis locos collegit.

quam ad Caesarem miserat. vid. dicta ad 6, 1.

prouinciae Caesaris, eam — Vulgo alia distinctione et lectione, *prouinciae, Caesari eam* — quod contra historiam est. *Caesaris* in codd. duobus, et vno quidem bono, reperit Oudendorpius; distinctionem mutarunt iam multi interpretes.

dedit Bibulo ad bellum Parthicum.

suorum se exspoliari. Haec verba puto esse tollenda: certe, qui varias lectt. consuluerit, intelliget ea dubia esse: atque verbum *suorum* profecto non est ab Hirtio.

et suo nomine. Vulgo, *et, ex suo numero,* quae est mera interpretatio.

exerc. distr. hib. Alii, *exercitum distr. per hib.* Sed hi voluerunt vsitatiorem syntaxin substituere rariori.

collocat; C. Fabium cum totidem in Aeduos deducit. Sic enim existimabat, tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, et Aedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

LV Quo quum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem, legiones duas, ab se remissas, quae ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas, atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quidnam contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quam belli gerundi. Contendit

transditas — esse. Dio Cass. 40, 66.

quidnam pararetur. Sic codd. Oudendorpii magno numero: vulgata, *quin arma c. C. pararentur*, rursus est explicatio.

Contendit. Hoc verbum in pluribus, et quibusdam bonae notae codd. addi, in vno vero etiam *Contendit quadam vtraque die futurum* legi, testatur Oudendorpius, et deesse hic nonnulla existimat. Ac profecto videtur Hirtius ad illa vsque tempora progredi voluisse, quibus euenit id, quod ineunte libro primo de ciuili bello narratur. Certe, vt nunc legitur libri illius initium, non cohaeret plane cum huius libri verbis et rebus vltimis. Res, quae desunt, ex Appiano p. 447 facile possunt addi. Scilicet Caesar, qui iam in Italia erat, per literas *contendit* ab senatu, vt etiam Pompeius se imperio abdicaret, seque idem facturum promisit; sin minus, se neque sibi, neque patriae defuturum. Iam cohaeret initium libri primi de bello ciuili: *Litteris Caesaris consulibus redditis* — Haec ergo est rerum series, neque opus erit, cum Vossio et Glandorpio existimare, initium libri primi de bello ciuili deesse.

CAII

CAII IVLII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARII
DE BELLO CIVILI

LIBER PRIMVS

Caussa et origo ciuilis belli. Caesar totam Italiam fauore municipiorum celeriter occupat. 1 — 24. *Pompeium Brundisii obsidet; ille tamen elabitur: oppidum deditur.* 25 — 29. *Eiecti a Caesarianis e Sardinia Cotta; e Sicilia Cato.* 30. *Caesar ad vrbem proficiscitur, sed irritis iis, quae de pace agere destinauerat, in Galliam vlteriorem contendit*, 32, 33, *et Massiliae obsidione legatis commissa*, 36, *in Hispaniam profectus, post multa incommoda Pompeianos duces, Afranium et Petreium, ad deditionem cogit.*

Litteris a Fabio C. Caesaris consulibus redditis, aegre ab iis impetratum est, summa tribunorum plebis contentione, vt in senatu recitarentur: vt vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari

Litteris — redditis. De his literis ad 8, 55 paulo ante dictum est. Cf. Sueton. Iul. 29. 30. Dio Cass. 41, 1.

a Fabio. Hoc est falsum: nam Dio Cass. d. l. et Appian. Civ. p. 447 eas a Curione redditas consulibus dicunt, nec fuit tum aliquis Fabius, in hac controuersia insignis. Ergo aut *a Curione* legendum, aut, vt mihi videtur, verba *a Fabio* plane tollenda sunt, aut cum Oudendorpio *Literis a Caio Caesare* legetur, quia in ant. et bono cod. reperitur, *a Fabio Caesare.*

tribunorum plebis, Cassii et Antonii. Cf. c. 2 extr. Appian. p. 448. Dio Cass. d. l.

ex litteris, ea de re, quae in litteris scripta erat.

trari non potuit. Referunt consules de republica (in ciuitate). L. Lentulus consul senatu reique publicae se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Caesarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, vt superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Caesaris gratiam atque amicitiam receptum. In eamdem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reipublicae non deesse, si senatus sequatur; sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea velit, senatum imploraturum.

II Haec Scipionis oratio, quod senatus in vrbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, vt primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad senatum referri, quam dilectus tota Italia habiti, et exercitus conscripti essent; quo praesidio tuto et libere senatus, quae vellet, decernere auderet: vt M. Calidius, qui censebat, vt Pompeius in suas prouincias proficisceretur, ne qua esset armorum caussa; timere Caesarem, abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reseruare et retinere eas ad vrbem Pompeius videretur: vt M. Rufus, qui sententiam

in ciuitate. Multis haec verba suspecta sunt, quasi a librario inserta, quia Caesar potius *in vrbe* dixisset, vt c. 2, quod senatui extra vrbem habito (cap. 3 et 6) opponitur. *Cellarius.*

Lentulus collegam habuit C. Marcellum, anno 705 P. V. C.

Pompeius aderat, in suburbio erat. Dio Cass. 41, 2. *Cellarius.*

de ea re. Sic codd. Sed vulgo, *de republica.*

duabus legionibus. vid. supra 8, 54.

tiam Calidii paucis fere mutatis rebus sequebatur: hi omnes, conuicio L. Lentuli consulis correpti, exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negauit. Marcellus, perterritus conuiciis, a sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inuiti et coacti Scipionis sententiam sequuntur: vti ante certam diem Caesar exercitum dimittat; si non faciat, eum aduersus rempublicam facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum: dicuntur sententiae graues: vt quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Caesaris collaudatur.

Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt III
eius ordinis, a Pompeio euocantur. Laudat Pompeius,

pronunciaturum. Pronunciat consul sententias, cum eas, quae dictae sunt, breviter repetit et enumerat, vt senatus in suffragia discedere possit.

terrore praes. exerc. qui cum Pompeio erat.

aduersus remp. fact. Mollior formula, quam, hostem iudicari; re autem huic fere consentiens. *Cellarius.*

a Pompeio euocantur, extra vrbem euocantur senatores, vt senatus habeatur. Cf. c. 6. *Cellarius.* Οἱ ἄρχοντες στρατοπέδων (ac talis erat Pompeius) εἰς τὴν πόλιν οὐκ εἰσίασιν. Plutarch. in Pompeio c. 58. Praeterea Marclandus (in Explicationibus vett. aliquot auctorum, ad calcem Suppl. Eurip. p. 264) legi vult: *Omnes sui — a Pomp. euocantur:* vt *sui* sint fautores et amici partium Pompeii: esse enim incredibile, totum senatum euocatum esse a Pompeio, et Caesarem nullos ibi amicos habuisse. Sed nonne sponte intelligitur, illud *omnes* in tantum, in quantum res patitur, capiendum esse? Talia non puto corrigi debere. Eodem modo arguantur interpretes in sequentibus verbis: *Laudat Pomp. atque in p. confirmat:* in quibus nemo haerere potest.

Tamen

peius, atque in posterum confirmat; segniores castigat atque incitat. Multi vndique ex veteribus Pompeii exercitibus spe praemiorum atque ordinum euocantur: multi ex duabus legionibus, quae sunt transditae a Caesare, arcessuntur: completur vrbs. Ad ius comitiorum tribunos plebis C. Curio euocat: omnes amici consulum, necessarii Pompeii atque eorum, qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant, in senatum coguntur, quorum vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur,

Tamen edd. quaedam habent: *Laudat promtos atque* — Alius maluit: *Laudat acres atque* — Rursus Marclaudus voluit legi: *Laudat alteros atque* — Quasi vero non sponte adpareat, si *segniores* sint castigati, eos, qui laudati sint, fuisse a segnioribus diuersos.

ordinum euocantur. vid. ind. in his duobus verbis.

duabus legionibus. Conf. 8, 58.

completur vrbs. Vtrum hoc vult, omnes in vrbem confugisse metu aduentantis Caesaris? An, militibus Pompeii vrbem completam fuisse? Appian. pag. 448. Etiam, quae sequuntur, incerta et obscura sunt: nam vulgata lectio est ex emendatione interpretum, et potest e c. 9 quodammodo defendi, vbi, vt libera comitia populo permittantur, Caesar postulat. Sed plerique codd. habent *completur vrbs et ius comitium*, et pro *Curio* in plerisque est *centurio*. Nolo coniecturas interpretum, ab Oudendorpio collectas, repetere: vnam addam, quam ille vir doctus non potuit indicare, e Christiani Crusii Probabilibus criticis (p. 20), qui legi vult: *completur vrbs, et in comitium tribunos pl. C. Curio euocat*, sc. vt tribuni in comitio ante deliberarent, quam senatus haberetur. Sed puto, locum hunc non posse nostris coniecturis plane sanari: nam enarrantur singulae res, quae tum euenerunt, quae non possunt aliae ex aliis intelligi ita, vt coniectura vnam ex altera eruat; et oratio, per incisa procurrens, hoc ipsum declarat, singulas περιόδους singulis membris expressas esse. Quis ergo ausit dicere, quaenam potissimum περίοδος in verbis corruptis lateat?

tur, plerisque vero libere decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso censor, sese iturum ad Caesarem; item L. Roscius praetor, qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam a nonnullis sententiae, vt legati ad Caesarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant.

Omnibus his resistitur, omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Caesaris incitant, et dolor repulsae. Lentulus aeris alieni magnitudine, et spe exercitus ac prouinciarum, et regum adpellandorum largitionibus mouetur, seque alterum fore Sullam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes prouinciae atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur; simul iudiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui et potentium, qui in republica iudiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Caesaris incitatus, et quod neminem secum dignitate exaequari volebat, totum se ab eius amicitia auerterat, et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo adfinitatis tempore adiunxerat Cae- IIII

L. Piso, censor cum Ap. Claudio, idemque socer Caesaris. *Cellarius*. Conf. Dio Caff. 40, 63.

dolor repulsae. Consulatum cum M. Marcello et Ser. Sulpicio, vt inualescenti Caesaris et Pompeii potentiae resisteret, petierat; sed impeditus ab vtriusque amicis fuit. v. Dio Caff. 40, 58. *Cellarius.*

iudiciorum metus: quia Scipio, Pompeii socer, lege Pompeia fuerat a Memmio ambitus accusatus. *Cellarius.*

ostentatio sui et potentium, ostentabat se et amicitiam potentium. *Manutius.*

Caesari. Simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam dominatumque conuerterat, rem ad arma deduci studebat.

V His de caussis aguntur omnia ruptim atque turbate; nec docendi Caesaris propinquis eius spatium datur; nec tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris intercessione retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute septimo die cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis octauo denique mense suarum actionum respicere ac timere consuerant. Decurritur ad illud extremum atque vltimum S. C. quo, nisi paene in ipso vrbis incendio atque desperatione omnium salutis,

infamia duarum legionum, quam sibi contraxerat retentis duabus legionibus. Cf. supra 8, 54.

iter Asiae, in Asiam, ad bellum Parthicum. vid. ibid. et Plutarch. Anton. c. 5.

ruptim. Immo, *raptim.*

tribunis plebis. Adeo acris contentio fuit inter consulem, Antonium Cassiumque tribunos, et Curionem, vt ad extremum consul iis suaderet, e curia discedere, ne fortasse violarentur. Appian. p. 448. Dio Cass. 41, 2. 3. Plutarch. in Caes. c. 31. in Anton. c. 5. Hinc paulo post: *Profugiunt ex vrbe tribuni.*

Sulla reliquerat. Cf. c. 7. vid. Ernesti Clav. Cic. in Lege Cornelia tribunitia, vbi et noster locus explicatur.

septimo die post, quam literas Caesaris (vid. cap. 1) consulibus reddiderant.

octauo mense suarum actionum (sui muneris), h. e. mense eo, quo noui consules creabantur, ex quo tempore tribuni hos designatos consules timere coeperunt, quibus rationem actorum deberent reddere. Sic Cellarius ex Hotomanni notis explicauit locum.

Decurritur — S. C. vid. Liv. 3, 4. Sallust. Cat. 29. Cic. Catil. 1, 2. *Cellarius.* Comparari debet et de hoc, et de omnibus, quae hic narrantur, Cicero ad Div. 16, 11.

lutis, latorum audacia nuuquam ante discessum est; dent operam consules, praetores, tribuni plebis, quique consulares sunt ad vrbem, ne quid respublica detrimenti capiat. Haec S. C.^a perscribuntur
6. a. d. VIII Idus Ianuarias. Itaque quinque primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, et de imperio Caesaris, et de amplissimis viris, tribunis plebis, grauissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex vrbe tribuni plebis, seseque ad Caesarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennae, exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si qua hominum aequitate res ad otium deduci posset.

Proxi-

latorum audacia. Vtique legendum, *latronumque audacia*, vt Manutius monuit. Latrones sunt pessimi ciues: et ipse Caesar hoc ipso tempore latro dictus et habitus est ab inimicis. Plutarch. in Pompei. c. 58, Μάρκελλος λῃστὴν ἀπεκάλει τὸν Καίσαρα. Id. in Caes. cap. 30. Λέντλος ἐβόα, ὅπλων δεῖν πρὸς ἄνδρα λῃστήν, ὀ ψήφων.

discessum est. Leg. *descensum est*, quam viri docti coniecturam etiam probauit Oudendorpius. Et videtur cuiuis in mentem venire debere.

consulares. Probo hos, qui *proconsules* legere volunt, partim quia sic in Cic. ad Div. 16, 11 legitur, partim quia adduntur verba *ad vrbem*, quae indicant, eos non in prouinciis fuisse. Atqui esse in prouinciis, fuit proconsulum.

biduo comitiali. Dies comitialis erat, quo comitia populi habebantur, ideoque senatus haberi non poterat. vid. Ernesti Clav. Cic. in Lege Pupia.

profugiunt vestitu seruili in rheda meritoria: quae res Caesaris milites vehementer contra Pompeianos irritauit. Plutarch. in Caes. c. 31. Appian. p. 448.

lenissimis postulatis. Sunt literae, c. 1. commemoratae, quas tamen, vt Hotomannus monuit, Cicero ad Div. 16, 11 minaces et acerbas adpellat.

VI Proximis diebus habetur senatus extra vrbem. Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas decem; praeterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Caesarem milites, neque iis posse persuaderi, vti eum defendant aut sequantur. Saltem de reliquis rebus ad senatum refertur: tota Italia dilectus habeantur; Faustus Sulla propraetor in Mauritaniam mittatur; pecunia vti ex aerario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, vt socius sit atque amicus: Marcellus vero passurum se in praesentia negat. De Fausto impedit Philippus, tribunus plebis. De reliquis rebus S. C. perscribuntur, prouinciae priuatis decernuntur, duae consulares, reliquae praetoriae: Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia. Philippus et Marcellus priuato consilio praetereuntur, neque eorum sortes deiiciuntur. In reliquas prouincias praetores mittuntur,

extra vrbem, vt Pompeius interesse deliberationi posset. Cf. c. 2 et 3.

per Scipionem. vid. c. 2.

cognitum comp. sibi. Consulto fuerant eiusmodi rumores de Caesaris exercitu sparsi, vt Pompeius falleretur. Plutarch. Pomp. c. 57.

Saltem addidit Oudendorpius e codd. et sic interpretatus est: *quidquid sit, saltem de rel.* Edd. multae habent *statim.* Quid vero, si hoc verbum *saltem* referatur ad superiorem periodum, *aut sequantur saltem*, h. e. saltem ab eius partibus stent, non contra eum arma capiant, etsi defendere nolint eum armis.

propraetor est emendatio Aldi Manutii: in MSS. omnibus et edd. primis *propere* legitur. *Oudendorpius.*

priuatis, non consularibus, non praetoriis. vid. c. 85. Monuit Cellarius.

Philippus, quia Caesaris adfinis, vitricus Octauiani fuit. Sueton. Aug. cap. 8. *Cellarius.* Pro *Marcellus* habent plerique codd. et edd. *Cotta.* Ergo in hoc nomine incerta est lectio.

tuntur, neque exſpectant, quod ſuperioribus annis acciderat, vt de eorum imperio ad populum feratur, paludatique, votis nuncupatis, exeant. Conſules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex vrbe proficiſcuntur, lictoresque habent in vrbe et Capitolio priuati, contra omnia vetuſtatis exempla. Tota Italia dilectus habentur, arma imperantur, pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia diuina humanaque iura permiſcentur.

VII Quibus rebus cognitis, Caeſar apud milites concionatur. Omnium temporum iniurias inimicorum in ſe commemorat, a quibus ſeductum ac deprauatum Pompeium queritur, inuidia atque obtrectatione laudis ſuae, cuius ipſe honori et dignitati ſemper fauerit adiutorque fuerit. Nouum in republica introductum exemplum queritur, vt tribunitia interceſſio armis notaretur atque opprimeretur,

Conſules — proficiſcuntur. Haec, ſic poſita, non videntur a Caeſare eſſe. Dudum exiſtimaram, excidiſſe verbum, quod indicaret *modum illegitimum*, quo ex vrbe profecti ſint, cum Glandorpium vidi legere voluiſſe: *Similiter* (i. e. nondum votis nuncupatis) *conſules* — Ac tale quid paulo poſt accidiſſe, Plutarch. in Pompeio c. 61 refert, et in Caeſ. c. 34. Eodem tendit coniectura Oudendorpii, quae haec eſt: *paludatique, votis non nuncupatis, conſules - - - proficiſcuntur.*

priuati, quibus priuatis decretae erant prouinciae.

ſeductum. Sic Oudendorp. ex ingenio. In omnibus codd. eſt *deductum*, i. e. a Caeſaris amicitia et veteri conſuetudine deductum. Cf. 7, 37. Poterat ergo vetus lectio ſeruari, etſi Oudendorpiana eumdem ſenſum habet.

armis notatur, aduentante exercitu Pompeii, curiam cincturo, ignominia adficiuntur tribuni, quia nihil valet eorum interceſſio. Appian. p. 448.

tur, quae superioribus annis armis esset restituta. Sullam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissa restituisse videatur, dona etiam, quae ante habuerit, ademisse. Quotiescumque sit decretum, darent magistratus operam, ne quid respublica detrimenti caperet, (qua voce et quo S. C. populus Romanus ad arma sit vocatus,) factum in perniciosis legibus, in vi tribunitia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis. Atque haec superioris aetatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet. Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio facta. Hortatur, cuius imperatoris ductu nouem annis rempublicam felicissime gesserint, plurimaque proelia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacauerint, vt eius existimationem dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII, quae aderat, milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat; reliquae nondum conuenerant) sese paratos esse, imperatoris sui tribunorumque plebis iniurias defendere.

Cognita

restituta. Sallust. Cat. 38. Ascon. in Cic. Diuinat. p. 19. *Cellarius*. Atqui eam Pompeius non restituit *armis*, sed lege. Cic. Verr. 1, 15. Ergo verbum *armis* delendum est.

Sullam. vid. c. 5.

dona. Multi voluerunt legi *bona*; Marclandus in explicationibus vett. auctt. maluit, *omnia*. Certe *dona* dici h. l. non possunt.

templis — *occupatis*, vt Gracchus Capitolium occupauit. *Rhellicanus*.

Sat. atque Gracch. vid. Florus 3, 14. 15. 16. *Cellarius*.

remp. gerunt milites, qui eam defendunt.

omnem tantummodo ad Galliam referri potest.

euocauerat hibernis. Sic cap. 8.

Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiſcitur, ibique tribunos plebis, qui ad eum confugerant, conuenit; reliquas legiones ex hibernis euocat, et ſubſequi iubet. Eo L. Caeſar adoleſcens venit, cuius pater Caeſaris erat legatus. Is, reliquo ſermone confecto, cuius rei cauſſa venerat, habere ſe a Pompeio ad eum priuati officii mandata demonſtrat: velle Pompeium ſe Caeſari purgatum, ne ea, quae reipublicae cauſſa egerit, in ſuam contumeliam vertat; ſemper ſe reipublicae commoda priuatis neceſſitatibus habuiſſe potiora: Caeſarem quoque pro ſua dignitate debere et ſtudium et iracundiam ſuam reipublicae dimittere, neque adeo grauiter iraſci inimicis, ne, quum illis nocere ſe ſperet, reipublicae noceat. Pauca eiusdem generis addit, cum excuſatione Pompeii coniuncta. Eadem fere atque eisdem rebus praetor Roſcius agit cum Caeſare, ſibique Pompeium commemoraſſe demonſtrat. VIII

Quae res etſi nihil ad leuandas iniurias pertinere videbantur: tamen, idoneos nactus homines, per VIIII

 quos

Ariminum proficiſcitur. Multi ſunt veteres in hac re narranda. Sueton. Iul. 31.32. Plutarch. Caeſ. 32. Nunc ergo armorum ciuilium initium factum eſt.

tribunos pl. Cf. c. 5.

a Pompeio mandata. Perpulit Pompeium ad hoc conſilium mire, quod de Caeſaris molitionibus multa inaudierat, ipſe vero exercitum nondum collectum habebat, denique, qui ei fauebant, maluerant conditionibus ferendis, quam armis committendis controuerſias componi. Dio Caſſ. 41, 5.

neceſſitatibus. Libri antiquiores habent, *neceſſitudinibus:* vtrumque ſignificat idem; ſed poterat antiquior lectio ſeruari.

eisdem rebus. Leg. *eisdem de r.* Nec magis hoc reiici poteſt, quam apud Ciceronem: *haec atque talia narrat.* Alia lectio, *eisdem diebus*, ex emendatione Rubenii eſt.

quos ea, quae vellet, ad eum perferrentur, petit ab vtroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoque ad eum postulata deferre; si paruo labore magnas controuersias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possint: sibi semper reipublicae primam fuisse dignitatem, vitaque potiorem; doluisse se, quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in vrbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitiis populus iussisset; tamen hanc iacturam honoris sui reipublicae caussa aequo animo tulisse: quum litteras ad senatum miserit, vt omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetrauisse: tota Italia dilectus haberi, retineri legiones duas, quae ab se simulatione Parthici belli sint abductae: ciuitatem esse in armis. Quonam haec omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reipublicae caussa. Proficiscatur Pompeius in suas prouincias; ipsi exercitus dimittant; discedant in Italia omnes ab armis; metus e ciuitate tollatur; libera comitia atque omnis respublica senatui populoque Romano permittatur. Haec quo facilius certisque conditionibus fiant, et iureiurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, vti per colloquia omnes controuersiae componantur.

Prop.

Acceptis

erepto sem. imp. vid. ad 8, 58.

prox. comitiis consularibus. Appian. p. 442.

Parthici belli. vid. 8, 54.

ipsi (Caesar et Pompeius) *exercitus dimittant.* Monuit Clarkius post Hotomannum. Vulgo, *dimittantur.*

X Acceptis mandatis, Roscius cum L. Caesare Capuam peruenit, ibique consules Pompeiumque inuenit. Postulata Caesaris renunciat. Illi deliberata re respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt, quorum haec erat summa: Caesar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quae si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quoad fides esset data, Caesarem facturum, quae polliceretur, non intermissuros consules Pompeiumque dilectus.

XI Erat iniqua conditio, postulare, vt Caesar Arimino excederet, atque in prouinciam reuerteretur; ipsum et prouincias et legiones alienas tenere: exercitum Caesaris velle dimitti; dilectus habere: polliceri, se in prouinciam iturum; neque, ante quem diem iturus sit, definire: vt, si peracto Caesaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur: tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem adferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus V Arretium mittit: ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit, ibique dilectum habere instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

XII Interea certior factus, Iguuium Thermum praetorem cohortibus quinque tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguuinorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum tribus cohortibus,

 quas

legiones alienas, ereptas Caesari. Cf. 8, 54.

cum duabus legionibus. Immo, *cohortibus*: vid. c. 12: nam vnam tantum legionem Arimini habuit. vid. cap. 8. Ergo bene monuit Dauisius, *legionibus* delendum, et *cohortibus* e superioribus repetendum esse.

quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cuius adventu cognito, diffisus municipii voluntate Thermus, cohortes ex vrbe educit, et profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum reuertuntur. Curio omnium summa voluntate Iguuium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Caesar, cohortes legionis XIII ex praesidiis deducit, Auximumque proficiscitur: quod oppidum Attius cohortibus introductis tenebat, dilectumque toto Piceno circummissis senatoribus habebat.

XIII Aduentu Caesaris cognito, decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conueniunt: docent, sui iudicii rem non esse; neque se, neque reliquos municipes pati posse, C. Caesarem, imperatorem bene de republica meritum, tantis rebus gestis, oppido moenibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, praesidium, quod introduxerat, ex oppido educit, ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Caesaris consecuti milites consistere cogunt: commisso proelio, deseritur a suis Varus; nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Caesarem perueniunt: atque vna cum iis deprehensus L. Pupius, primipili centurio, adducitur, qui hunc eumdem ordinem in exercitu Cn. Pompeii

decuriones. vid. ind.

posteritatis, famae apud posteros. *Vossius*.

profugit in Africam. vid. cap. 31.

ex primo ordine. Vossius maluit, *ex primo agmine*: Marclandus vero in Explic. vett. auctt. p. 265 *ex primis ordinibus*: scilicet ne nimis exigua manus fuisse videatur. Est autem *Ordo* ex vsitata ratione centuria.

L. Pupius. Marclandus ibidem e codd. lectione SL *Pupius* eruit *Spurius Pupius*.

peii antea duxerat. At Caesar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur.

Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror inuasit, vt, quum Lentulus consul ad aperiendum aerarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore aerario, ex vrbe profugeret: Caesar enim aduentare, iam iamque et adesse eius equites falso nunciabantur. Hunc Marcellus collega, et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex vrbe profectus, iter ad legiones habebat, quas a Caesare acceptas in Apulia hibernorum caussa disposuerat. Dilectus intra vrbem intermittuntur: nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae primum sese confirmant et colligunt, dilectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, et se sequi iussit: quos postea, monitus ab suis, quod ea res omnium iudicio repre- XIIII

 hen-

ex S. C. Cf. c. 6.

aperto sanct. aer. Aliter scribere Caesari non permittebat posteritatis verecundia, vt aerarium, quod ab eo effractum omnes auctores testantur (Dio Cass. 41, 17. Appian. p. 453. Plutarch. Caes. 35. Florus 4, 2, 21), diceret se apertum a Lentulo inuenisse. *Vossius.* De terroribus, quibus ipsa Roma tum exagitata est, vid. Dio Cass. 41, 6 - 10. Appian. p. 450.

ex vrbe profectus, e suburbio. Cf. c. 2. 3. 6.

libertati confirmat. Al. *libertatis*: al. *in libertatem.* Malim cum Lipsio: *libertate* (donanda) *confirmat* (reddit firmos, liberat dubitatione, ne dubitent accedere ad partes Pompeii). Cf. c. 15. 21.

hendebatur, circum familiares conuentus Campaniae custodiae caussa distribuit.

XV Auximo Caesar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctae earum regionum praefecturae libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus rebus iuuant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exaedificauerat, ad eum legati veniunt, quaeque imperauerit, se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII Caesarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat: qui, Caesaris aduentu cognito, profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum caussa: a quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes

circum fam. conv. Camp. Philippus Rubenius Elect. 1, 8 restituit, *circum familias conv. Campani*, quod et Dion. Vossio placebat, et Gronouio Obs. 3, 23. *Cellarius*. Idem Dauisio placuit. Nititur emendatio loco Ciceronis (ad Att. 7, 14), eoque valde perspicuo. Conventus Campanus, vt constat, sunt ciues romani, Capuae viuentes (vid. ind. in *conuentus*) ideoque familiae conuentus sunt familiae illorum ciuium romanorum.

praefecturae. vid. ind.

Vibullium. De hoc, et Hirro, et Domitio cf. mutuas Ciceronis et Pompeii epistolas, in Epp. ad Att. 8, 11. sqq. *Vlcilles* est corruptum nomen. *Domitius* est is, de quo supra cap. 6, qui iussus erat Caesari in Gallia succedere. Epistolae Pompeii, ad Domitium scriptae, exstant in Epp. Cic. ad Att. 8, 12.

hortes ex dilectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Vlcillem Hirrum, cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit: quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Caesaremque adesse cum legionibus duabus nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis et Pelignis, et finitimis ab regionibus coegerat.

Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Caesar XVI
conquiri milites, qui ab eo discesserant, dilectumque institui iubet: ipse, vnum diem ibi rei frumentariae caussa moratus, Corfinium contendit. Eo quum venisset, cohortes quinque, praemissae a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido milia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso, celeriter Domitiani, a ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Caesar, legionibus transductis, ad oppidum constitit, iuxtaque murum castra posuit.

Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apu- XVII
liam peritos regionum, magno proposito praemio, cum litteris mittit, qui petant atque orent, vt sibi subueniat: Caesarem duobus exercitibus et locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius XXX, magnumque numerum senatorum atque equitum Romanorum, in periculum esse venturum. Interim suos cohortatus, tormenta in muris dispo-

 nit,

Asculo. Quidam codd. *Firmo;* vnus *oppido.* Ergo Oudendorpius coniecit, vel legi posse, *Recepto Firmo, Asculoque ex Lent.* vel, *Recepto oppido;* sic enim alium e cap. 15 adscripsisse *Asculo Firmo* (ibi Lentulus erat); alium *Firmo* e Cic. ad Att. 8, 12. Posterior ratio iam Vossio placuit, et est sine dubio vera.

nit, certasque cuique partes ad custodiam vrbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera, et pro rata parte centurionibus euocatisque.

XVIII Interim Caesari nunciatur, Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio VII milium interuallo abest, cupere ea facere, quae vellet; sed a Q. Lucretio, senatore, et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium praesidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis octauae cohortibus quinque. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt, vniuersique, et oppidani et milites, obuiam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius et Attius de muro se deiecerunt. Attius, ad Antonium deductus, petit, vt ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem die, quo profectus erat, reuertitur: Caesar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Attiumque incolumem dimisit. Caesar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, et ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio VIII ad eum venit, cohortesque ex nouis Galliae dilectibus XXII, equitesque ab rege Norico circiter CCC. Quorum aduentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. His castris Curionem praefecit: reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumuenire instituit. Cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium reuertuntur.

Litte-

legionis octauae. Aut hic, aut paulo post, vbi triduo post demum legio VIII venisse dicitur, numerus VIII vitiosus est.

Litteris perlectis, Domitius dissimulans in concilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quaeque vsui ad defendendum oppidum sint, parent: ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugae capere constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi caussa secreto praeter consuetudinem colloqueretur, concilia conuentusque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat. XVIIII

Diuulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vesperi secessionem faciunt: atque ita inter se per tribunos militum centurionesque atque honestissimos sui generis colloquuntur; obsideri se a Caesare; opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugae consilium capere: debere se suae salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quae munitissima videretur, XX

prima vesperi hora. Vulgo *vespera* contra codd. *Oudendorpius*.

honest. sui generis, eos militum gregariorum, qui aetate rebusque fortiter gestis essent ceteris honestiores s. nobiliores.

proiectis omnibus, proditis, neglecta omnium salute.

tur, occupant: tantaque inter eos dissensio exsistit, vt manum conserere atque armis dimicare conentur: post paullo tamen, internunciis vltro citroque missis, quae ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes vno consilio Domitium, productum in publicum, circumsistunt et custodiunt, legatosque ex suo numero ad Caesarem mittunt; sese paratos esse portas aperire, quaeque imperauerit, facere, et L. Domitium viuum in eius potestatem transdere.

XXI. Quibus rebus cognitis, Caesar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis, quod saepe in bello paruis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murosque adseruari iubet. Ipse iis operibus, quae facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, vt erat superiorum dierum consuetudo; sed perpetuis vigiliis stationibusque, vt contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum et praefectos circummittit, atque hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus adseruent. Neque vero tam remisso ac languido

animi confirmatio vel est oratio, qua moesti eriguntur ad spem, dubitantesque dubitatione liberantur; vel erit contumacia eorum, qui sibi proponunt vtique pugnare aut perire. Malim prius; nam de posteriore potius dixisset *obfirmatio*.

intercederent, immiscerent se, acciderent.

guido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit: tanta erat summa rerum exspectatio, vt alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque euentus exciperent.

XXII Quarta circiter vigilia Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Caesarem conuenire. Facta potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. Cum eo de salute sua orat atque obsecrat, sibi vt parcat, veteremque amicitiam commemorat, Caesarisque in se beneficia exponit, quae erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat; quod prouinciam Hispaniam ex praetura habuerat, quod in petitione consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Caesar interpellat: se non maleficii caussa ex prouincia egressum, sed vti se a contumeliis inimicorum defenderet; vt tribunos plebis ea re ex ciuitate expulsos in suam dignitatem restitueret; vt se et populum Romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, vti in oppidum reuerti liceat, petit; quod de sua salute impetrauerit, fore etiam

summa rerum. Leg. *summae rerum.* Monuit Lipsius, probauit Oudendorpius. *Tanta summa* coniungi non possunt.

Cum eo — orat, cum eo per preces agit. Formulam loquendi Dauisius e Plauti Asin. 3, 3, 71, et Curcul. 3, 62 (vbi vid. Gronov.) defendit. Ergo vulgatum *agit* pro *orat* est ex emendatione. Et fortasse totum illud, *de salute sua agit*, est interpretamentum, et Caesar simpliciter scripsit: *cum eo orat atque obsecrat:* sic simile erit hoc exemplis aliis.

etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, vt suae vitae durius consulere cogantur. Facta potestate discedit.

XXIII Caesar, vbi illuxit, omnes senatores senatorumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad se produci iubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus, quaestor, L. Rubrius: praeterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, et magnus numerus equitum Romanorum et decurionum, quos ex municipiis Domitius euocauerat. Hos omnes productos a contumeliis militum conuiciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis. Dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod aduexerat Domitius, atque in publicum deposuerat, adlatum ad se ab duumuiris Corfiniensibus, Domitio reddit, ne continentior in vita hominum, quam in pecunia, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet, atque eo die castra mouet, iustumque iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam peruenit.

Pompe-

Erant senatorii ordinis. Omnes codd. Oudendorpii habent: *erant quinquaginta ordines:* sed Vrsini libri, *erant primi ordinis.* Inde coniicit Oudendorpius: *erant quinque primi ordinis.* Dubito, an Caesar sic scripserit; quid scripserit, exputare non possum — De rebus ad Corfinium gestis vid. Dio Cass. 41, 11. Appian. p. 451. Plutarch. Caes. c. 34. Sed hi omnes e pleniore Caesaris narratione explicandi sunt.

Dimittit omnes incolumes. Huc pertinet epistola Caesaris in Cic. Epp. ad Att. 9, 6 et 16.

XXIII Pompeius, iis rebus cognitis, quae erant ad Corfinium gestae, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. Copias vndique omnes ex nouis dilectibus ad se cogi iubet; seruos, pastores armat, atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius praetor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilus Lupus praetor Tarracina cum tribus: quae procul equitatum Caesaris conspicatae, cui praeerat Biuius Curius, relicto praetore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullae cohortes in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius, Cremona, praefectus fabrum Cn. Pompeii, quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse reipublicae et communis salutis, se cum Pompeio colloqui; neque vero idem perfici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur.

His

Luceria. Inde literas dedit ad Ciceronem, insertas epp. ad Att. 8, 11.

inde Brund. Quo die, e Cic. Epp. ad Att. 9, 1. disci potest.

Biuius corruptum praenomen. De re est aliquid in Cic. Epp. ad Att. 9, 6.

Cremona oriundus.

atque ad se — venturus. Caesar ad Pompeium venturus est. Sed hoc nullo modo his verbis exprimi potest: *Caesar nunciari Pompeio iubet, quoniam — — atque ad se* (Pompeium) *sit venturus.* Ergo pro *atque ad se* legendum puto: *antequam ipse Br. sit vent.* Si quis malit, cum Ciacconio leget, *atque ipse Br. s. v.*

perfici. Leg. *profici*, e duobus codd. bonis, probante Oudendorpio.

I. XXV His datis mandatis, Brundisium cum legionibus sex peruenit, veteranis tribus, reliquis, quas ex nouo dilectu confecerat, atque in itinere compleuerat: Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit, consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus viginti: (neque certum inueniri poterat, obtinendine Brundisii caussa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare extremis Italiae partibus regionibusque Graeciae in potestatem haberet, atque ex vtraque parte bellum administrare posset; an inopia nauium ibi restitisset:) veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus impedire instituit: quorum operum haec erat ratio. Qua fauces erant angustissimae portus, moles atque aggerem ab vtraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat vadosum mare. Longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquouersus pedum triginta, e regione molis collocabat. Has quaternis ancoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus mouerentur. His perfectis collocatisque alias deinceps pari magnitudine rates iungebat; has terra atque aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur: a fronte atque ab vtroque latere cratibus ac pluteis prote-

Brund. — peruenit. vid. literas Caesaris, ad Oppium datas illo tempore, in Cic. Epp. ad Att. 9, 13. 14.

extremis Ital. Leg. *cum extr. It.* Marclandus in Explicatt. vett. auctt. p. 266. putabat, legi posse: *extremis — Graeciae opportunum.*

administratio portus, cum quis vtitur portu, vt vult.

contineri. An, *continuari?* vt hoc sit, vlterius produci.

destinabat. vid. ind.

protegebat: in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu nauium incendiisque defenderet.

Contra haec Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque, multis tormentis et omni genere telorum completas, ad opera Caesaris adpellebat, vt rates perrumperet, atque opera disturbaret. Sic quotidie vtrimque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis pugnabatur. Atque haec ita Caesar administrabat, vt conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res saepe tentata etsi impetus eius consiliaque tardabat: tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii caussa: mandat, vt Libonem de concilianda pace hortetur; inprimis, vt ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, vt aequis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem peruenturam, si, illo auctore atque agente, ab armis sit discessum. Libo, a colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur: paullo post renunciat, quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse. Ita saepius rem frustra tentatam Caesar aliquando dimittendam sibi iudicat, et de bello agendum. XXVI

XXVII

Prope dimidia parte operis a Caesare effecta, diebusque in ea re consumtis nouem, naues, a consuli-

omnibus rebus perseuer. omnino perseuerare.

ſulibus Dyrrhachio remiſſae, quae priorem partem exercitus eo deportauerant, Brundiſium reuertuntur. Pompeius, ſiue operibus Caeſaris permotus, ſiue etiam quod ab initio Italia excedere conſtituerat, aduentu nauium profectionem parare incipit: et, quo facilius impetum Caeſaris tardaret, ne ſub ipſa profectione milites oppidum irrumperent, portas obſtruit, vicos plateasque inaedificat, foſſas transverſas viis praeducit, atque ibi ſudes ſtipitesque praeacutos defigit. Haec leuibus cratibus terraque inaequat; aditus autem atque itinera duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis praeacutis, praeſepit. His paratis rebus, milites ſilentio naues conſcendere iubet; expeditos autem ex euocatis ſagittariis funditoribusque raros in muro turribusque diſponit. Hos certo ſigno reuocare conſtituit, quum omnes milites naves conſcendiſſent; atque iis expedito loco actuaria nauigia relinquit.

XXVIII Brundiſini, Pompeianorum militum iniuriis atque ipſius Pompeii contumeliis permoti, Caeſaris rebus fauebant. Itaque, cognita Pompeii profectione, concurſantibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis ſignificabant: per quos re cognita, Caeſar ſcalas parari militesque armari iubet, ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius ſub noctem naues ſoluit. Qui erant in muro cuſtodiae cauſſa collocati, eo ſigno, quod conuenerat, reuocantur, notisque itineribus ad naues decurrunt. Milites, poſitis ſcalis, muros adſcendunt; ſed moniti a Brundiſinis, vt vallum caecum foſſasque

inaedificat. vid. ind. *expedito loco,* e quo facile, ſine difficultate et periculo diſcedere poſſent.

caecum. vid. ind. Sed *vallum* puto abuſiue dici: eſt enim foſſa, pone quam ſtipites defixi erant. vid. c. 27.

que caueant, subsistunt; et longo itinere ab his circumducti, ad portum perueniunt, duasque naues cum militibus, quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis lintribusque deprehendunt, deprehensas excipiunt.

Caesar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis nauibus mare transire, et Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret: tamen eius rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod, omnibus coactis nauibus, Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, vt ex longinquioribus regionibus Galliae Picenique, et a freto naues essent exspectandae. Id propter anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii deuincta) auxilia, equitatum parari, Galliam Italiamque tentari, se absente, nolebat. XXVIIII

Itaque in praesentia Pompeii insequendi rationem omittit; in Hispaniam proficisci constituit; duumuiris municipiorum omnium imperat, vt na- XXX

Bb 2 ves

c. 27. Ergo habet similitudinem cum vallo, h. e. fossa et aggere, quo castra aut oppida vulgo cinguntur.

a freto. Dauisius Gaditanum fretum, Oudendorpius Siculum intelligit. Posterius verisimilius est ideo, quia Caesar (c. 25) copias in Siciliam miserat, vnde reuersuras naues nunc exspectabat.

Hispanias confirmari, vt tanto certius in Pompeii fide permanerent.

altera (citerior) *maximis beneficiis* (inde a bello Sertoriano). *Cellarius.* De rebus, ad Brundisium gestis, conf. Plutarch. in Pompeio c. 62. 63. Appian. p. 452. Fuga Pompeii prudenter reprehensa est a Dione Cass. 41, 13.

Pomp. ins. rationem, cogitationem de ins. Pompeio, consilium insequendi.

ves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione vna Valerium legatum; in Siciliam Curionem propraetorem cum legionibus tribus; eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eiiciunt. Ille perterritus, quod omnem prouinciam consentire intellegeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas veteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat. Haec magno studio agebat. In Lucanis Brutiisque per legatos suos ciuium Romanorum dilectus habebat: equitum peditumque certum numerum a ciuitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus paene perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione, sese proiectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; et ab se reliquisque in senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata, confirmauisset. Haec in concione questus, ex prouincia fugit.

XXXI Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perueniunt. Tubero, quum in Africam venisset, inuenit in prouincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum,

M. Cato. vid. Plutarch. in huius vita c. 53. Sed et hic, et Appian. p. 452. Asinium Pollionem venisse cum Caesariano exercitu dicunt, cum Caesar h. l. et Dio Cass. 41, 41. Curionem nominet. Fortasse Pollio cum paucis praemissus, Curio cum pluribus secutus est. Cf. Appian. p. 453.

Tubero. vid. Cic. pro Ligar. c. 1. 2.

mum, vt ſupra demonſtrauimus, amiſſis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat, atque eam ſua ſponte vacuam occupauerat, dilectuque habito, duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et vſu eius prouinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex praetura eam prouinciam obtinuerat. Hic venientem Vticam nauibus Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque adfectum valetudine filium exponere in terram patitur; ſed ſublatis anchoris excedere eo loco cogit.

XXXII His rebus confectis, Caeſar, vt reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipſe ad vrbem proficiſcitur. Coacto ſenatu, iniurias inimicorum commemorat, docet, ſe nullum extraordinarium honorem adpetiſſe, ſed exſpectato legitimo tempore conſulatus, eo fuiſſe contentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum ab decem tribunis plebis, contra dicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, et, priſtina conſuetudine, dicendi mora dies extrahente, vt ſui ratio abſentis haberetur, ipſo conſule Pompeio: qui ſi improbaſſet, cur ferri paſſus eſſet? ſin probaſſet, cur ſe vti populi beneficio prohibuiſſet?

Bb 3 Patien-

ſupra demonſtrauimus. Cf. cap. 13.

ſua ſponte vacua imperio: nolebat habere praeſidem, etſi Tubero ei deſtinatus erat praeſes. v. Cic. d. l.

Coacto ſenatu ab Antonio et Caſſio, tribunis plebis. Dio Caſſ. 41, 15.

exſp. legitimo tempore, h. e. decennio poſt primum conſulatum.

ab decem tribunis plebis. Cic. ad Att. 7, 3. *Hotomannus.*

priſtina conſuetudine. Multi interpretes iam indicarunt locum Gellii N. A. 4, 10.

conſule Pompeio. Sueton. Iul. 28. *Cellarius*, Add. Appian. p. 442.

Patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis vltro postulauisset; in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus praedicat: crudelitatem et insolentiam in circumscribendis tribunis plebis, conditiones a se latas, et expetita colloquia et denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, rempublicam suscipiant, atque vna secum administrent: sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, et per se rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi haec animi videri: se vero, vt operibus anteire studuerit, sic iustitia et aequitate velle superare.

XXXIII Probat rem senatus de mittendis legatis; sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris caussa pro se quisque id munus legationis recu-

vltro postulauisset in literis, de quibus c. 1. et de B. G. 8, vlt.

erip. legionibus. Cf. 8, 54. *Praedicare* est narrare, vt B. G. 4, 34.

circumscr. tribunis plebis. vid. c. 5.

illis se oneri non futurum. Non negligenda est aliorum codd. lectio: *illi se oneri non defuturum:* etsi, vtra sit a Caesaris manu, nemo certo dixerit.

operibus, rebus gestis, vt Liu. 1, 16 opera immortalia dixit. Altera lectio, *opibus*, et in paucis codicibus, nata e compendio scribendi, vt Oudendorpius vidit, reperitur, et parum commoda est.

recusabat. Pompeius enim discedens ab vrbe in senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romae remansissent, et qui in castris Caesaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subiicitur etiam L. Metellus tribunus plebis ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat, reliquasque res, quascumque agere instituerit, impediat. Cuius cognito consilio, Caesar, frustra diebus aliquot consumtis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quae agere destinauerat, ab vrbe proficiscitur, atque in vlteriorem Galliam peruenit.

XXXIIII Quo quum venisset, cognoscit, missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandam Massiliam nauibus actuariis septem, quas Igilii et in Cosano a priuatis coactas seruis, libertis, colonis suis compleuerat: praemissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adolescentes, quos ab vrbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Caesari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaue-

Metellus. vid. Plutarch. Caes. c. 35. Appian. p. 453. Dio Cass. 41, 17.

reliquasque res, h. e. Caesari, aerarium sanctius (vid. ad c. 14) spoliaturo, Metellus restitit.

infectis iis. Sed reuera sustulit pecuniam ex aerario.

dimiserat. vid. c. 23.

leg. Massil. Fortasse Massilienses adolescentes tum Romae erant, cum Pompeius vrbe discessit, quibus haec mandata ad ciuitatem dedit. *Cellarius.*

Albicos. Cf. c. 57.

rauerant: frumentum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis in vrbem conuexerant: armorum officinas in vrbe instituerant: muros, classem, portas refecerant.

XXXV. Euocat ad se Caesar Massiliensium quindecim primos: cum his agit, ne initium inferendi belli ab Massiliensibus oriatur: debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius, quam vnius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate haec Caesari renunciant: intellegere se, diuisum esse populum Romanum in partes duas; neque sui iudicii, neque suarum esse virium, decernere, vtra pars iustiorem habeat caussam: principes vero esse earum partium Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos ciuitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Heluiorum publice iis concesserit: alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere, et neutrum eorum contra alterum iuuare, aut vrbe aut portibus recipere.

Haec

quindecim primos. Senatus Massiliensium constabat sexcentis: his praefuere quindecim: his rursus tres. Strabo 4. p. 179. *Vossius.* Simile quid est in Cic. pro Rosc. Am. 9, vbi *decem primi* occurrunt. *Ciacconius.*

ex auctoritate senatus. De re vid. Dio Cass. 41, 19.

Volc. Arecom. Cf. 6, 24.

victas Gallias. Non adparet, quomodo Galliae fuerint attributae Massiliensibus. Quamdiu vero non constat, nec de re, ad quam respicitur, nec de lectione, (est autem in vno cod. *attriuerit* pro *attribuerit*): vix locum habebit emendatio. Probant tamen Clarkius et Oudendorpius coniecturam Glandorpii, *victos Salyas,* qui vicini Massiliensibus fuerunt.

Haec dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massiliam peruenit; atque ab iis receptus vrbi praeficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas vbique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: parum clauis aut materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque vtuntur: frumenti quod inuentum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusque ad obsidionem vrbis, si accidat, reseruant. Quibus iniuriis permotus Caesar, legiones tres Massiliam adducit; turres vineasque ad oppugnationem vrbis agere, naues longas Arelate numero duodecim facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus triginta, a qua die materia caesa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum praeficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliae relinquit. XXXVI

Dum haec parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone circumque ea loca hiemandi caussa disposuerat, in Hispaniam praemittit, celeriterque Pyrenaeos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidiis tenebantur: reliquas legiones, quae longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, vt erat imperatum, adhibita celeritate, praesidium ex saltu deiecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit. XXXVII

Aduentu Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et XXXVIII

parum clauis. Vitiosa emendatio est *earum* pro *parum*. Omnino describuntur naues, vetustate collapsae, quarum instrumenta attrita erant. Sic naues parum instructae erant.

demonstratum est. Conf. cap. 34.

Petreius et Varro, legati Pompeii, quorum vnus tribus legionibus Hispaniam citeriorem; alter a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus; tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, vti Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem vlteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaque toti Lusitaniae a Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium peruenit. Constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere.

XXXVIIII Erant, vt supra demonstratum est, legiones Afranii tres, Petreii duae, praeterea scutatae citerioris prouinciae, et cetratae vlterioris Hispaniae cohortes circiter octoginta, equitum vtriusque prouinciae circiter quinque milia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat, ad sex milia auxilia peditum, equitum tria milia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse parauerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo et fortissimo quoque euocato. Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat, Pompeium per Mauritaniam cum legionibus

scutatae et *cetratae* refertur ad *cohortes*. Monuit Glandorpius. Cf. c. 55.

Hinc. Verba h. l. mutilata esse, adparet; et monuere multi.

Audierat. Duo codd. recentes: *postquam audierat*. Ita saltem intelligendum est, ne h. l. rursus aliquid desit.

bus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum: simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumsit: has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum deuinxit, et largitione redemit militum voluntates.

XL Fabius finitimarum ciuitatum animos litteris nunciisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes milia passuum quatuor. His pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumserat. Hoc idem fere, atque eadem de caussa, Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroque inter se equestribus proeliis contendebant. Huc quum quotidiana consuetudine congressae pabulatoribus praesidio proprio legiones Fabianae duae flumen transissent, impedimentaque et omnis equitatus sequeretur: subito vi ventorum et aquae magnitudine pons est interruptus, et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque cratibus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones quatuor equitatumque omnem transiecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius aduentu nunciato, L. Plancus, qui legionibus praeerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diuersamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circum-

Huc — congressae, quae huc iuerant. Vt *commeare aliquo* est, *adire aliquem locum:* sic *congredi aliquo* eodem modo dici potuit.

praesidio proprio, quod semper et certo comitabatur pabulatores.

ex aggere, materia congesta, qua pons instratus fuerat. vid. ind.

diuersamque — constituit. Idem

circumueniri posset. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus proelio, signa duarum legionum procul ab vtrisque conspiciuntur, quas C. Fabius vlteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, vt duces aduersariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos vterentur: quarum aduentu proelium dirimitur, ac suas vterque legiones reducit in castra.

XLI Eo biduo Caesar cum equitibus nongentis, quos sibi praesidio reliquerat, in castra peruenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat refectus: hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque praesidio sex cohortis relinquit, atque omnia impedimenta, et postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, et sub castris Afranii constitit: et, ibi paullisper sub armis moratus, facit aequo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, et in medio colle sub castris constituit. Caesar, vbi cognouit, per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit: et, ne in opere faciundo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere et procul videri necesse erat; sed a fronte contra hostem pedum quindecim fossam

Idem est, vt si dixisset: *diversam aciem in diuersis locis constituit*, seu, *duas acies in duobus locis constituit*.

vlteriore (superiore) *ponte*.

paene. Vulg. *neque*, contra codd.

sub armis. Mox, *in armis*.

ſam fieri iuſſit. Prima et ſecunda acies in armis, vt ab initio conſtituta erat, permanebat: poſt hos opus in occulto a tertia acie fiebat. Sic omne prius eſt perfectum, quam intellegeretur ab Afranio, caſtra muniri.

XLII Sub veſperum Caeſar intra hanc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet, et, quod longius erat agger petendus, in praeſentia ſimilem rationem operis inſtituit, ſingulaque latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda, foſſasque ad eamdem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius Petreiusque terrendi cauſſa, atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt, et proelio laceſſunt. Neque idcirco Caeſar opus intermittit, confiſus praeſidio legionum trium, et munitione foſſae. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi, copias in caſtra reducunt. Tertio die Caeſar vallo caſtra communit: reliquas cohortes, quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentaque ad ſe transduci iubet.

XLIII Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, vbi caſtra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter paſſuum trecentorum: atque in hoc fere medio ſpatio tumulus erat paullo editior: quem ſi occupaſſet Caeſar et communiſſet, ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, ſe interclusurum aduerſarios confidebat. Hoc ſperans, legiones tres ex caſtris edu-cit,

ſimilem rat. operis, qua vſus erat ſuperiore die. *in ſuperioribus caſtris.* vid. cap. 41.

cit, acieque in locis idoneis instructa, vnius legionis antesignanos procurrere, atque occupare eum tumulum iubet. Qua re cognita, celeriter, quae in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eumdem occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio, et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis submissis praesidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur.

XLIIII Genus erat pugnae militum illorum, vt magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari dispersique pugnarent: si premerentur, pedem referre, et loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris genere quodam pugnae adsuefacti: quod fere fit, quibus quisque in locis miles inueterauit, vti multum earum regionum consuetudine moueatur. Haec tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur; ipsi autem suos ordines seruare, neque ab signis discedere, neque sine gravi caussa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quae in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit.

XLV Caesar, paene omni acie perterrita, quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem nonam subsidio ducit: hostem, insolenter atque acriter nostros insequentem,

acieque — instructa. Plerique codd. *constructa*, duo *structa*. Et saepe dicitur, *struere aciem.*

genere quodam. An, *genere eodem?*

moueatur ad imitandum.

ſem, ſupprimit, rurſusque terga vertere, ſeque ad oppidum Ilerdam recipere, et ſub muro conſiſtere cogit. Sed nonae legionis milites, elati ſtudio, dum ſarcire acceptum detrimentum volunt, temere inſecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, et ſub montem, in quo erat oppidum poſitum Ilerda, ſuccedunt. Hinc ſe recipere quum vellent, rurſus illi ex loco ſuperiore noſtros premebant. Praeruptus locus erat, vtraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, vt tres inſtructae cohortes eum locum explerent, et neque ſubſidia a lateribus ſubmitti, neque equites laborantibus vſui eſſe poſſent. Ab oppido autem decliuis locus tenui faſtigio vergebat in longitudinem paſſuum circiter CD. Hac noſtris erat receptus; quod eo, incitati ſtudio, inconſultius proceſſerant. Hoc pugnabatur loco, et propter anguſtias iniquo, et quod ſub ipſis radicibus montis conſtiterant, vt nullum fruſtra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientia nitebantur, atque omnia vulnera ſuſtinebant. Augebantur illis copiae, atque ex caſtris cohortes per oppidum crebro ſubmittebantur, vt integri defeſſis ſuccederent. Hoc idem Caeſar facere cogebatur, vt, ſubmiſſis in eumdem locum cohortibus, defeſſos reciperet.

XLVI Hoc quum eſſet modo pugnatum continenter horis quinque, noſtrique grauius a multitudine premerentur; conſumtis omnibus telis, gladiis deſtrictis, impetum aduerſus montem in cohortis faciunt, paucisque deiectis, reliquos ſeſe conuertere cogunt. Submotis ſub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter

ſupprimit. vid. ind.

directus. vid. ind.

Augebantur — copiae. Boni codd. *augebatur copia.* vid. ind. in *copia.*

cuadris ...

propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab vtroque latere, etsi deiectis atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIIII, qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat. Vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Caecilius, primi pili centurio, et praeter eum centuriones quatuor, milites amplius ducenti.

XLVII Sed haec eius diei praefertur opinio, vt se vtrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, quum esse omnium iudicio inferiores viderentur, comminus tamen diu stetissent, et nostrorum impetum sustinuissent, et initio locum tumulumque tenuissent, quae caussa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga vertere coegissent: nostri autem, quod, iniquo loco atque impari congressi numero, quinque horis proelium sustinuissent, quod montem gladiis destrictis adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere aduersarios coegissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, praesidiumque ibi posuerunt.

XLVIII Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, vt, numquam illis locis maiores aquas fuisse, consta-

deiectis locis, ad radices tumuli.

praefertur. An sensus, vtrique prae se ferebant hanc opinionem?

constaret: tum autem ex omnibus montibus niues proluit, ac summas ripas fluminis superauit, pontisque ambo, quos C. Fabius fecerat, vno die interrupit. Quae res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, vt supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio milium XXX, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur. Neque ciuitates, quae ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reuerti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra peruenire poterant. Tempus erat anni difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant: ac ciuitates exinanitae, quod Afranius paene omne frumentum ante Caesaris aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiae subsidium, propter bellum finitimae ciuitates longius remouerant: qui erant pabulandi aut frumentandi caussa progressi, hos leuis armaturae Lusitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniae, consectabantur, quibus erat procliue transnare

niues proluit sc. tempestas. Ergo tempestas fecit, vt niues diffluerent. Vulgo, *nix profluit*.

vt supra demonstratum est. Videtur respicere c. 40 et 41, vbi hoc fere dixit; sed his ipsis verbis, et hoc plane, non dixit.

maximi comitatus, Caravanen.

in hibernis, in iis locis, vbi fuerant nuper hiberna, et in quos erant per hiemem comportata frumenta. Vulgo contra codd. *in herbis*.

nare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, vt sine vtribus ad exercitum non eant.

XLVIIII At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum prouisum et conuectum superioribus temporibus: multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine vllo periculo pons Ilerdae praebebat, et loca trans flumen integra, quo omnino Caesar adire non poterat.

L Hae permanserunt aquae dies complures. Conatus est Caesar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositae cohortes aduersariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura atque aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in vnum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, et tela vitare.

LI Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, vt fert Gallica consuetudo. Erant praeterea cuiusque generis hominum milia circiter sex cum seruis liberisque: sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque consilio vteretur, atque omnes sine timore iter facerent, vsi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti

vtribus, quibus incubantes flumina transnarent. Sueton. Iul. 57. *Dauisius.* Cf. Liv. 21, 27.

loca integra, nondum vacuefacta pabulationibus.

fluminis natura. Erat enim, vt sequitur, rapidissimum.

super. temp. atque it. licentia, i. e. licentia s. securitas, qua iter fecerant superiore

nesti adolescentes, senatorum filii et ordinis equestris; erant legationes ciuitatum; erant legati Caesaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque ante missis equitibus adgreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt, proeliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, vbi signa legionum adpropinquare coeperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum: nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

His tamen omnibus annona creuit: quae fere res non solum inopia praesentis, sed etiam futuri temporis timore ingrauescere consueuit. Iamque ad denarios L in singulos modios annona peruenerat, et militum vires inopia frumenti deminuerat; atque incommoda in dies augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat, vt nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Caesar iis ciuitatibus, quae ad eius amicitiam accesserant, quo LII

periore tempore, antequam ad hoc flumen impeditum venerant. Est ἓν διὰ δυοῖν, iter et superius tempus, pro, iter superioris temporis.

ad denarios L. Cum codd. habeant, *ad XL*, Oudendorpius hoc iudicat esse compendium scribendi, vt X sit nota denarii, L nota numeri, probatque adeo hos, qui *ad denarios L* ediderunt.

quo minor erat frumenti copia; pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates dimittebat; ipse praesentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur.

LIII Haec Afranius Petreiusque et eorum amici pleniora etiam atque vberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingebat, vt paene bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnae gratulationes fiebant: multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur: alii, vt principes talem nuncium attulisse; alii, ne euentum belli exspectasse, aut ex omnibus nouissimi venisse viderentur.

LIIII Quum in his angustiis res esset, atque omnes viae ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent; imperat militibus Caesar, vt naues faciant, cuius generis eum superioribus annis vsus Britanniae docuerat. Carinae primum ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu milia passuum a castris XXII, militesque his nauibus flumen transportat, continentemque ripae collem improuiso occupat. Hunc celeriter, prius quam ab aduersariis sentiatur, communit. Huc legionem postea transiicit; atque ex vtraque parte pontem institutum perficit biduo. Ita comitatus,

concursus ad Afran. Domum Afranii Romae adierunt, eiusque propinquis gratulati sunt. *Domum concursus* dicitur, vt *domum reditio*, 1, 5. *Ad Afranium* est, ad domum Afranii. Haec fere monuerat Dauisius.

pontem institutum perficit. Tres optimi codd. habent *instituit*; reliqui seruant *institu-*

tatus, et qui frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit, et rem frumentariam expedire incipit.

LV Eodem die equitum magnam partem flumen transiecit, qui, inopinantis pabulatores et sine vllo dissipatos timore adgressi, quam magnum numerum iumentorum atque hominum intercipiunt; cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, vt praedae praesidio sint; alii, vt venientibus resistant, atque eos propellant: vnamque cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam ab reliquis circumueniunt atque interficiunt, incolumesque cum magna praeda eodem ponte in castra reuertuntur.

LVI Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses, vsi L. Domitii consilio, naues longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI tectae. Multa huc minora nauigia addunt, vt ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt, atque hos praemiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius, atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues pro-

Cc 3 cedunt,

stitutum. Forte legendum: *pontem instituit*, *institutum bid. perf*. Haec sunt verba Marclandi in Explicat. vett. auctt. p. 266.

qui — processerant. Cf. cap. 48.

expedire, difficultates illius rei minuere.

quam magnum. vid. ind. in *quam*. Vulgo, *quam maximum*.

Massilienses. Redit narratio ad c. 36.

tectae. vid. ind.

supra demonstratum est. cap. 34.

Certas naues, certum numerum nauium.

cedunt; quibus praeerat D. Brutus. Hae ad insulam, quae est contra Massiliam, stationes obtinebant.

LVII Erat multo inferior numero nauium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos centuriones Caesar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. Ii manus ferreas atque harpagones parauerant, magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum se instruxerant. Ita, cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. Pugnatum vtrimque est fortissime atque acerrime; neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in armis: atque ii, modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant.

LVIII Ipsi Massilienses, et celeritate nauium, et scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant; et, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant; quum propius erat necessario ventum, ab

scien-

centuriones, ideo, vt essent centuriones, fungerentur munere centurionum.

latiore spatio, quippe extra portum.

producta longius, in longitudinem extensa.

transcurrentes, transcurrendo. Nauis, per medias hostiles vecta, vi et impetu vecturae remos earum refringit, (hoc enim est *detergere remos*) iisque refractis conversa ad suos redit. Sexcenties hoc in narrationibus veterum scriptorum occurrit. Graece dicitur διέκπλους.

ſcientia gubernatorum atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Noſtri, quod minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus vtebantur, (qui repente ex onerariis nauibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis,) tum etiam grauitate et tarditate nauium impediebantur: factae enim ſubito ex humida materia non eumdem vſum celeritatis habebant. Itaque, dum locus comminus pugnandi daretur, aequo animo ſingulas binis nauibus obiiciebant, atque iniecta manu ferrea, et retenta vtraque naue, diuerſi pugnabant, atque in hoſtium naues tranſcendebant; et, magno numero Albicorum et paſtorum interfecto, partem nauium deprimunt; non nullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naues Maſſilienſium cum iis, quae ſunt captae, intereunt nouem.

LVIIII Hoc primum Caeſari ad Ilerdam nunciatur; ſimul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur: alias, non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, vt celerem receptum haberent, anguſtius pabulabantur; alias longiore circuitu: cuſtodias ſtationesque equitum vitabant, aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viſo,

ſubito ex humida materia. Cf. omnino c. 36.

diuerſi pugnabant, pars cum hac, pars cum illa naue: nam ſingulae naues Caeſaris cum binis hoſtilibus pugnabant.

Hoc primum Caeſ. Aut legetur, *Hoc proelium*, quam lectionem Ciacconius codicum eſſe dicit; ſed codices non nominauit: aut, quia exſtat etiam in codd. *Hoc primum cum Caeſari — —*, inde erui poterit: *Hoc quum primum Caeſari — nunciatur —*

perterriti virt. equitum. Redit ad c. 55.

ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremo et plures intermittere dies, et praeter consuetudinem omnium noctu constituerant pabulari.

LX Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses, et Iacetani, et Ausetani, et paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, vt se frumento iuuent: pollicentur, atque, omnibus vndique conquisitis iumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuitatis consilio, et signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multae longinquiores ciuitates ab Afranio descifcunt, et Caesaris amicitiam sequuntur.

LXI Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, vadumque in eo flumine efficeret. His paene effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perueniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quod multum Caesar equitatu valebat. Itaque constituunt ipsi iis locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. Huic consi-

Iacetani. Al. *Lacetani.* *per Mauritaniam.* Conf. *celeriter (fit) commutatio.* cap. 39. Sic edd. vulgg.

consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quae superiore bello cum L. Sertorio steterant ciuitates, victae nomen atque imperium absentis timebant; quae in amicitia manserant, Pompeii magnis adfectae beneficiis eum diligebant: Caesaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus magnaque auxilia exspectabant, et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero nauis conquirere, et Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, miliaque passuum a castris aberat viginti. Ad eum locum fluminis, nauibus iunctis, pontem imperant fieri, legionesque duas flumen Sicorim transducunt, castraque muniunt vallo pedum duodecim.

Qua re per exploratores cognita, summo labore militum Caesar, continuato diem noctemque opere in flumine auertendo, huc iam deduxerat rem, vt equites, etsi difficulter atque aegre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstare, et quum altitudine aquae, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum [non] impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur, et in Sicori vadum reperiebatur. LXII

Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilen- LXIII

nomen absentis Pompeii. Flor. 3, 2. *Dauisius.*

exstare. Leg. *exstarent,* e quibusdam codd. Mox *non* tollendum esse, plures monuerunt: et est perspicuum e cap. 63, vbi soli equites transmittuntur.

pons effectus ab Afranio.

quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum. Sed totius diei pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit.

LXVI Media circiter nocte iis, qui adaquandi caussa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Caesar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, et vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex Caesaris castris, Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Vterque idem suis renunciat, quinque milia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera et montuosa: qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotii.

LXVII Disputatur in consilio a Petreio et Afranio, et tempus profectionis quaeritur. Plerique censebant, vt noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. Alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Caesaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri; circumfundi noctu

iis — correptis. Quidam codd. *ii — correpti*; vnde Marclandus in Explicat. vett. auct. p. 266 *ii* putat ortum e nota numeri II, et esse legendum *duo*. Sed nihil mutandum videtur — Locum Frontini (Strateg. 1, 8, 8) iam Vossius indicauit.

sub onere. Vsitatius, sub sarcinis.

supprimunt. vid. ind.

Decidius Saxa. vid. Cic. Philipp. 11, 5. et 13, 13, et passim.

noctu equitatum Caesaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaque proelia esse vitanda, quod perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quam religioni, consulere consuerit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum et centurionum praesentiam adferre: quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento; tamen summa exercitus salua, locum, quem petant, capi posse. Haec euicit in consilio sententia, et prima luce postridie constituunt proficisci.

Caesar, exploratis regionibus, albente coelo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu nullo certo itinere exercitum ducit: nam, quae itinera ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transscendendae valles maximae ac difficillimae; saxa multis locis praerupta iter impediebant; vt arma per manus necessario transderentur, militesque inermi subleuatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere et frumento prohibere potuissent. LXVIII

Ac primo Afraniani milites visendi caussa laeti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequebantur, nec non necessarii victus inopia coactos LXVIIII

religioni consulit, qui diligentissime facit, quod iusiurandum et officium postulant. *Timor*, ne ciues et consanguineos caedant. c. 74.

omnium oculis. An, *in omnium oculis?*

nec non e codd. paucis additum est. Omiserant edd. vulgg. Sed cum alii codd. pro illo *nec non* habeant *nos* aut *hos*: putem legendum: *prosequebantur nostros, necessarii* — —

coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti: erat enim iter a proposito diuersum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent; multumque eorum opinionem adiuuabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, vt, non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. Sed vbi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, iamque primos superare regionem castrorum animum aduerterunt: nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putarent. Conclamatur ad arma, atque omnes copiae, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt.

LXX Erat in celeritate omne positum certamen, vtri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, vt, si priores montis, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortesque, in castris relictas, seruare non possent, quibus, interclusis exercitu Caesaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu nouissimum agmen premeretur, et ante se hostem videret, collem quemdam nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor cetratorum cohortis in montem, qui erat in conspectu

ipsi (quidem) *per. vitarent*, (sed) *imped. seruare non possent.*

ex magnis rupibus, i. e. *superatis m. rup.* Gronov. obs. 4, 10. *Cellarius.*

ſpectu omnium excelſiſſimus, mittit. Hunc magno curſu concitatos iubet occupare, eo conſilio, vti ipſe eodem omnibus copiis contenderet, et, mutato itinere, iugis Octogeſam perueniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent, conſpicatus equitatus Caeſaris, in cohortis impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati ſuſtinere potuerunt, omnesque ab eis circumuenti in conſpectu vtriusque exercitus interficiuntur.

Erat occaſio bene gerendae rei. Neque vero id Caeſarem fugiebat, tanto ſub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum ſuſtinere non poſſe, praeſertim circumdatum vndique equitatu, quum in loco aequo atque aperto confligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique militum, ne dubitaret proelium committere; omnium eſſe militum paratiſſimos animos: Afranianos contra multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe, quod ſuis non ſubueniſſent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incurſus ſuſtinerent, collatisque in vnum locum ſignis, conferti, neque ordines, neque ſigna ſeruarent. Quod ſi iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum eſſet Afranio, nec ſine aqua permanere poſſet. LXXI

Caeſar in eam ſpem venerat, ſe ſine pugna et ſine vulnere ſuorum rem conficere poſſe, quod re frumentaria aduerſarios interclusiſſet: cur etiam ſecundo proelio aliquos ex ſuis amitteret? cur vulnerari pateretur optime de ſe meritos milites? cur denique fortunam periclitaretur? praeſertim quum non minus eſſet imperatoris, conſilio ſuperare, quam LXXII

iugis, per iuga. *Hotomannus.*

quam gladio. Mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos videbat: quibus saluis atque incolumibus, rem obtinere malebat. Hoc consilium Caesaris a plerisque non probabatur; milites vero palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio victoriae dimitteretur, etiam quum vellet Caesar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseuerat, et paullulum ex eo loco digreditur, vt timorem aduersariis minuat. Petreius at-
LXXII que Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Caesar, praesidiis in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit.

LXXIII Postero die duces aduersariorum perturbati, quod omnem rei frumentariae fluminisque Iberi spem dimiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat vnum iter, Ilerdam si reuerti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Haec consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum et cohortium alariarum, legionariasque interiiciunt cohortis, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, vt intra munitionem, et sine timore, et sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur, ipsique perficiendi operis caussa longius progrediuntur.

LXXIIII Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt, et quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque euocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio viuere: deinde imperatoris fidem

alariarum. vid. ind. in *ala.*

fidem quaerunt, rectène se illi sint commissuri; et, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint, queruntur. His pronocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreii et Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant, legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii suos in castra inuitandi caussa adducunt; alii ab suis adducuntur, adeo vt vna castra iam facta ex binis viderentur: compluresque tribuni militum et centuriones ad Caesarem veniunt, seque ei commendant. Hoc idem fit a principibus Hispaniae, quos illi euocauerant, et secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius adolescens de sua ac parentis sui salute cum Caesare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena laetitia et gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnumque fructum suae pristinae lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat, consiliumque eius a cunctis probabatur.

Quibus

rectène, an sine periculo fallaciae et damni.

armaque cum hom. Leg. e codd. *armaque quod cum hom.* vt Oudendorpius vidit.

in se scelus concipere, scelere (proditione suorum) efficere, vt in se haereat culpa, vt obnoxii sint culpae. Alibi dicitur, maculam sceleris in se concipere.

inuitandi causa, vt eos coenae adhibeant, humaniterque excipiant. Sic Dauisius cum Graeuio (ad Iustin. 1, 6) intellexit.

alii (Caesariani) *ab suis* (Afranianis) *adducuntur* (in castra Afranii).

LXXV Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit, sic paratus, vt videbatur, vt, quicumque accidisset casus, hunc quieto et aequo animo ferret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam; cum hac et praetoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae caussa habere consuerat, improuiso ad vallum aduolat, colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqui coeunt inter se, et, repentino periculo exterriti, sinistras sagis inuoluunt, gladiosque destringunt, atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt, et ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas, defenduntur.

LXXVI Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque adpellat; neu se, neu Pompeium absentem, imperatorem suum, aduersariis ad supplicium transdant, obsecrat. Fit celeriter concursus in praetorium. Postulat, vt iurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in haec verba iurat ipse; idem iusiurandum adigit Afranium; subsequuntur tribuni militum centurionesque; centuriatim producti milites idem iurant. Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris miles, vt producatur: productos palam in praetorio interficiunt. Sed plerosque hi, qui receperant, celant, noctuque per vallum emit-

non deserit se, non discedit ab indole sua.

familia, famuli, liberti, coloni. Sic Vossius et Glandorpius explicant ex cap. 34 et Lucan. Pharsal. 4, 205.

beneficiariis. vid. ind.

amittunt. Sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, noua religio iurisiurandi, spem praesentis deditionis sustulit, mentesque militum conuertit, et rem ad pristinam belli rationem redegit.

Caesar, qui milites aduersariorum in castra per tempus colloquii venerant, summa diligentia conquiri et remitti iubet: sed ex numero tribunorum militum centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt, quos ille postea magno in honore habuit: centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in tribunitium restituit honorem. LXXVII

Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur aegre, frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quod dierum XXII ab Ilerda frumentum iussi erant efferre; cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguae, et corpora insueta ad onera portanda: itaque magnus eorum quotidie numerus ad Caesarem perfugiebat. In his erat angustiis res; sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur, Ilerdam reuerti, quod ibi paullulum frumenti reliquerant: ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intellegebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Caesar, equitatu praemisso, qui nouissimum agmen carperet atque impediret, LXXVIII

Dd 2 ipse

in tribun. restit. hon. tribunos militum fecit. *Cellarius.* Pro *equites romanos* Vossius e codice vno *et tribunos* legi vult, quia paulo ante tribuni militum venisse dicuntur, et non omnes tribuni militum fuerunt equites, sed et plebeii. Eadem lectio est in vno codice Oudendorpii.

ad parandum. Sine dubio hoc rectum est. Nihilominus in omnibus MSS. meis, numero decem, scribitur *ad prandium.* Debuisset saltem *parandum* addi. *Oudendorpius.*

ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur.

LXXVIIII Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohortes nouissimum agmen claudebant; pluriesque in locis campestribus subsistebant: si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus, qui antecesserant, desuper suos adscendentes protegebant. Quum vallis aut locus decliuis suberat, neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco superiore in auersos tela coniiciebant: tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, vt, quum eiusmodi esset locis adpropinquatum, legionum signa consistere iuberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo submoto, repente incitati cursu sese in valles vniuersi demitterent, atque ita transgressi, rursus in locis superiori-

pluriesque. Sic Ciacconius, sensu commodo: in codd. est *pluresque,* sensu nullo: dubitatur tamen, an illius aetatis scriptores *pluries* dixerint; sed Ciacconius amandat lectores ad Gell. N. A. 5. vlt. Equidem probo edd. primarum lectionem: *pluresque — sustinebant*, h e. pluribus pares erant.

desuper habent quidem codices; sed est tautologia: *desuper protegere,* et *ex locis superioribus prot.* est idem. Ergo *desuper* est interpretamentum.

equites (Caesariani) *vero ex loco superiore* (descendentes, insecuturi hostem, qui ante descenderat) *in auersos* (fugientes Afranianos) *tela coniiciebant.* In codd. *aduersos* falsa lectio est, vt fere omnes interpretes monuerunt.

Relinquebatur. Felix est haec coniectura Oudendorpii; exstat tamen haec lectio iam in ed. Cellariana. Edd. vulgg. habent, *tum inquirebant.* Codd. exhibent lectiones sine sensu, praeter vnam, *requirebatur*, quae in duobus exstat, et ferri quodammodo potest.

rioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, vt eos, superioribus perterritos proeliis, in medium reciperent agmen, vltroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperentur.

Tali dum pugnatur modo, lente atque paullatim proceditur, crebroque, vt sint auxilio suis, subsistunt: vt tum accidit. Milia enim progressi quatuor, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt, ibique vna fronte contra hostem castra muniunt, neque iumentis onera deponunt. Vbi Caesaris castra posita, tabernaculaque constituta, et dimissos equites pabulandi caussa animum aduerterunt, sese subito proripiunt hora circiter sexta eiusdem diei, et spem nacti morae, discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animum aduersa, Caesar relictis legionibus subsequitur, praesidio impedimentis paucas cohortis relinquit: hora decima subsequi pabulatores, LXXX

 equi-

tantum — aberant, tantum aberat, vt possent equitum auxiliis vti.

Tali dum (leg. *quum*) — *subsistunt*. Est iudicium narrantis, quo indicat, quid vulgo tali tempore fieri soleat.

vna fronte. Intelligit Caesar, castra non, vt alias, a quatuor partibus munita esse, sed tantum ab vna, quae ad hostem vergebat. *Oudendorpius*. Ergo in verbis *contra hostem*, h. e. e regione hostis, explicatio est. Sed videtur, vt cap. 41, legendum, *ibique a fronte e. h.* — Tum c. 42 de reliquis lateribus castrorum munitis sermo est.

hora sexta. Est ipsum tempus meridianum.

relictis legionibus. Immo eum vulgg. edd. legendum, *eductis*: quamquam Oudendorpius relictas legiones intelligit eas, quae reliquae apud Caesarem erant. Et fortasse vir doctus has oppositas putauit equitatui, dimisso ad pabulandum.

equitesque reuocari iubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouissimum agmen, adeo, vt paene terga conuertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Caesaris, atque vniuersum imminebat.

LXXXI Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario, et procul ab aqua, et natura iniquo loco castra ponunt. Sed iisdem de caussis Caesar, quae supra sunt demonstratae, proelio amplius non lacessit, et eo die tabernacula statui passus non est, quo paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu erumperent. Illi enim, aduerso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris conuertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt, totumque in ea re diem consumunt. Sed, quantum opere processerant, et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, et praesenti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi caussa nemo egreditur ex castris; proximo die, praesidio in castris relicto, vniuersas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis habere Caesar, et necessariam subire dedi-

quae supra s. dem. vid. cap. 72. *Cellarius.*

Illi enim, enimuero. vid. Ind. in *enim*. Aduertunt castrorum vitium, qui animaduertunt, se procul ab aqua et iniquo loco castra posuisse.

castra c. conuertunt, commutant; prioribus relictis, alia rursus alibi faciunt. Sic Vossius explicat, probantque Cellarius et Oudendorpius. Sensum puto esse hunc; an *conuertunt* sit vera scriptura, subdubito.

His eos suppl. — His malis voluit efficere, vt eos supplices sibi haberet. Sic legendum putat Oudendorpius.

deditionem, quam proelio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo fossaque circumuenire, vt quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur; quo necessario descensuros existimabat. Illi, et inopià pabuli adducti, et, quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent.

LXXXII In his operibus consiliisque biduum consumitur: tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae rei caussa, hora circiter octaua signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit: contra opinionem enim militum famamque omnium videri proelium defugisse, magnum detrimentum adferebat. Sed eisdem de caussis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare vellet, mouebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii breuitas,

pius. Vulgo legebatur: *His eos supplices male haberi* — et est multiplex diuersitas. Legendum, vt Ciacconius suspicatus est, et plane exstat in codice omnium optimo: *His eos suppliciis* (i. e. miseriis, quae sunt poenae loco) *male haberi* — Est autem *supplicium* verbum Caesari vsitatum in hac re. vid. c. 84 et ind.

ad id, ad repentinas eruptiones. Sic Oudendorpius. Malo cum aliis legere, *ad iter*, etsi codd. seruant *ad id*.

imped. rei caussa. Sic editores veteres vtcumque constituerunt lectionem. In libris vett. plerisque exstat: *impediendae rei, quae munitionis causa fiebat.* Sed in his est interpretamentum. Caesar scripserat: *impediendae rei* (sc. causa), *quae fiebat*; nam hoc *causa* passim omittitur. vid. ind. in h. v. Ergo aliquis, explicaturus locum, addidit in margine: *munitionis causa.* Idem fere iam alii monuerunt; et videtur cuiuis in mentem venire posse.

quae sunt cognitae, iam aliquoties indicatae. Conf. c. 72 et 81.

tas, etiam in fugam coniectis aduerſariis, non multum ad ſummam victoriae iuuare poterat: non enim amplius pedum milibus duobus ab caſtris caſtra diſtabant. Hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incurſum atque impetum militum relicta. Si proelium committeretur, propinquitas caſtrorum celerem ſuperatis ex fuga receptum dabat. Hac de cauſſa conſtituerat, ſigna inferentibus reſiſtere, prior proelio non laceſſere.

LXXXIII Acies erat Afraniana duplex legionum quinque; tertium in ſubſidiis locum alariae cohortes obtinebant: Caeſaris triplex: ſed primam aciem quaternae cohortes ex quinque legionibus tenebant; has ſubſidiariae ternae, et rurſus aliae totidem ſuae cuiusque legionis ſubſequebantur; ſagittarii funditoresque media continebantur acie; equitatus latera cingebat. Tali inſtructa acie, tenere vterque propoſitum videbatur; Caeſar niſi coactus proelium non committere; ille, vt opera Caeſaris impediret. Producitur tamen res, aciesque ad ſolis occaſum continentur; inde vtrique in caſtra diſcedunt. Poſtero die munitiones inſtitutas Caeſar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, ſi tranſire poſſent. Qua re animum aduerſa, Caeſar Germanos leuis armaturae equitumque partem flumen transiicit, crebrasque in ripis cuſtodias diſponit.

LXXXIIII Tandem, omnibus rebus obſeſſi, quartum iam diem ſine pabulo retentis iumentis, aquae, lignorum,

Acies erat — obtinebant. Hanc lectionem exhibuit coniectura Ciacconius, probauitque Clarkio et Oudendorpio. Codd. et edd. mire variant.

Caeſar — committere. Vulgo, *Caeſar, vt niſi — committeret:* et libri multum variant. Ex his Oudendorpius ſuam lectionem eruit, quam probo.

rum, frumenti inopia, colloquium petunt, et id, si fieri possit, semoto a militibus loco. Vbi id a Caesare negatum, et, palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Caesari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Caesar delegit. Audiente vtroque exercitu, loquitur Afranius: Non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare voluerint, sed satis iam fecisse officio, satisque supplicii tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: nunc vero, paene vt feras, circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si qui locus misericordiae relinquatur, ne ad vltimum supplicium progredi necesse habeant. Haec quam potest demississime atque subiectissime exponit.

Ad ea Caesar respondit: Nulli omnium has partis vel querimoniae, vel miserationis, minus conuenisse: reliquos enim omnis suum officium praestitisse; se, qui etiam bona conditione, et loco et tempore aequo, confligere noluerit, vt quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui, iniuria etiam accepta suisque interfectis, LXXXV

vt feras. Haec est Vossii coniectura; sed codd. lectio est, *vt feminas.*

ingressu. Immo *egressu*, vt vidit Vossius.

supplicium. vid. ind.

Nulli omnium — Neminem minus decere, quam Afranium et Petreium, suscipere et gerere partes quaerentis aut miserantis. *Miseratio* est oratio, commouens misericordiam.

integra sint ad pacem omnia, nihil est factum, in quo sit impedimentum pacis, omnibus de caussis licet adhuc pacem facere.

suisque interfectis. Conf. cap. 76. 77.

quos in sua potestate habuerit, conseruarit et texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de conciliandа pace egerint; qua in re omnium suorum vitae consulendum putarint. Sic omnium ordinum partis in misericordia constitisse; ipsos duces a pace abhorruisse, eos neque induciarum iura seruasse, et homines imperitos et per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque adrogantia accidere soleat, vti eo recurrant, et id cupidissime petant, quod paullo ante contempserint. Neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suae; sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim sex legiones alia de caussa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classis paratas, neque submissos duces, rei militaris peritos; nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad vsum prouinciae prouisum, quae propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit; omnia haec iam pridem contra se parari, in se noui generis imperia constitui, vt idem ad portas vrbanis praesidia rebus, et duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat; in se iura magistratuum

qui per se — egerint. vid. cap. 74.

Sic omnium — constitisse. Omnium ordinum homines, Caesar, Caesariani, milites Afraniani, dux, exercitus, has egerunt partes, vt misericordes se gererent.

induciarum. Cf. c. 75. In multis edd. est, *eos neque colloquii, neque induciarum iura* — et fortasse per errorem verba haec exciderant e Dauis. et Oudendorp. editione.

vt idem — obtineat. Pompeius describitur, vt ex initio huius libri satis constat.

praesidia. An, *praesidio sit?* Vulgo *praesideat.*

duas bellic. prou. Hispaniam et Africam. *Dauisius.*

tuum commutari, ne ex praetura et consulatu, vt semper, sed per paucos probati et electi in prouincias mittantur: in se aetatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos LXXXV exercitus euocentur: in se vno non seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, vt, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum reuertantur, exercitumque dimittant. Quae tamen omnia et se tulisse patienter, et esse laturum; neque nunc id agere, vt ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed ne illi habeant, quo contra se vti possint. Proinde, vt esset dictum, prouinciis excederent, exercitumque dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc vnam atque extremam pacis esse conditionem.

Id vero militibus fuit pergratum et iucundum, LXXXVI vt ex ipsa significatione potuit cognosci; vt, qui aliquid victi incommodi exspectauissent, vltro praemium missionis ferrent. Nam quum de loco et tempore eius rei controuersia inferretur: et voce et manibus vniuersi ex vallo, vbi constiterant, significare coeperunt, vt statim dimitterentur, neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in vtramque partem verbis disputatum; res huc deducitur, vt ii, qui habeant domicilium aut possessiones in Hispania,

ne ex praet. et conf. ne hi, qui praetores et consules fuissent — Cf. c. 6.

per paucos prob. et electi. Cf. ibid.

in se aetatis — Non licebat veterano militi, per aetatem militiae vacationem habere; sed euocabantur, modo Caesari ea re damnum daretur. Vide c. 3. *Multi undique — euocantur.* Ergo *ad obtinendos exercitus* est, ideo vt Pompeius habere possit exercitus integros, neque careat iis, vnde possint exercitus confici.

nia, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neu quis inuitus sacramento dicere cogatur a Caesare, cauetur.

LXXXVII Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur: addit etiam, vt, quid quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, aequa facta aestimatione, pecuniam pro iis rebus soluit. Quascumque postea controuersias inter se milites habuerint, sua sponte ad Caesarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius, quum stipendium ab legionibus paene seditione facta flagitarentur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, Caesar vt cognosceret, postulant; eoque vtrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, vt non longo inter se spatio castra facerent; eique negotio Q. Fusium Calenum legatum praefecit. Hoc eius praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa.

Varum flumen, quod Italiam Galliamque sub Alpibus disterminat. *Cellarius.*

sacramento. vid. ind.

habuerint. Leg. *habuerunt.*

in ius adierunt. Sic Vossius, e coniectura Iani Gulielmi, restituit, cum in MSS. bonis legeretur *intus adierunt*; in aliis paulo minoris pretii, *introduxerunt*; in vno, eoque optimo, *iustius adierunt.*

Q. Fusium Cal. Cic. Philip. 8, 4. 10, 2. 11, 6. 12, 2. *Cellarius.* De rebus, hactenus in Hispania gestis, paucissima leguntur in Plutarch. Caes. c. 36: paulo plura in Appian. Ciuil. 2, p. 453. 454. Diligenter narrauit Dio Cass. 41, 20-24. Addi potest Lucani Pharsal. 4, 1-401.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO CIVILI

Liber Secvndvs

Massiliae, vndique arctius obsessae, subsidio cum classe aduenit Nasidius: coniunctaque sua classe oppidanae, infeliciter pugnat cum Caesariana. Trebonius inauditae molis machinas ad oppidum exstruit, quibus Massilienses territi inducias petunt; obtentas violant, et opera Trebonii diruunt: quibus festinanter reparatis, denuo de deditione agunt. 1 — 17. *Interim Varro in vlteriore Hispania, dum bellum adparat, ab omnibus desertus in potestatem Caesaris venit.* 17 — 22. *Etiam Massilienses se dedunt.* 22. *Curio in Africa primo rem prospere gerit:* 23 — 36: *post temerario proelio decertans, cum toto exercitu caeditur.*

Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit. Vna erat proxima portui naualibusque; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari adluitur: reliqua

oppugnatio Massiliae. Cf. 1, 34-37, et 56-59.

qua est aditus — Rhodani. Ex magna varietate huius loci vix certa lectio proferri potest; saltem cum Is. Vossio ad Pompon. Melam (2,5), vt Dauisius monuit, pro *adigit* legetur *attingit*. Phrasin, *attingere ad aliquid*, defenderunt interpretes ad h. l.

qua quarta est, quae aditum habet a terra. Huius quoque spatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita, longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta exstruit.

II Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum adparatus, tantaque multitudo tormentorum, vt eorum vim nullae contextae viminibus vineae sustinere possent. Asseres enim pedum duodecim, cuspidibus praefixi, atque hi maximis balistis missi, per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaque, pedalibus lignis coniunctis inter se, porticus integebantur; atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX, aequandi loci caussa, facta item ex fortis-

Asseres. v. Ind. — Hanc expeditionem, contra Massilienses susceptam, diligenter tractauit explicauitque Guischardus: vid. Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains, T. 2. p. 53.

cratium. Crates sunt opus plexile vimineum, quo vineae integuntur. vid. Ind. in *vinea.* Quia ergo h. l. quatuor ordines (vier Schichten: cf. 5, 51. *ordines cespitum*) cratium impositi erant vineae, dicuntur hostes tela s. asseres tanta vi misisse, vt per quatuor illos ordines s. quadruplex tectum vi summa penetrarent, et in terra defigerentur.

porticus (vineae, sic dictae a similitudine porticus) *integebantur* (a militibus Trebonii), quia crates non sustinebant vim telorum hostilium.

hac ratione: vt in graecis ταύτῃ.

inter manus, manibus, manuum administratione. Cic. Verr. 5, 11. Liv. 3, 13. vbi vid. Drakenborchius.

aequandi loci caussa, h. e. vt milites, testudine tecti, exple-

fortissimis lignis, inuoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus et lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. Tum crebrae per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri et turribus inferebantur, quae facile nostri repellebant milites, magnisque vltro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum reiiciebant. IIII

III Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe nauium sedecim, in quibus paucae erant aeratae, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, freto Siciliae, imprudente atque inopinante Curione, peruehitur: adpulsisque Messanam nauibus, atque inde propter repentinum terrorem principum ac senatus fuga facta, ex naualibus eorum vnam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naues, cursum Massiliam versus perficit; praemissaque clam nauicula, Domitium Massiliensesque de suo aduentu certiores facit, eosque magnopere hortatur, vt

rur-

explerent fossam, qua Massilienses vrbem cinxerant et munierant. Guischardus p. 55. de hac testudine sic loquitur: Trebonius l'employa ici pour préparer et niveller le terrein, que la jettée devroit couvrir. Tractat eumdem locum in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 128, vbi de hac testudine dicit: elle dévança les travailleurs pour leur faciliter les moyens d'applanir le terrain — Il n'y a presque pas de doute, que par cet *aequandi loci causa* les historiens n'entendent le comblement du fossé. Rem omnem vero huc refert, Caesarianos sub testudine expleſſe fossam, quae Massiliam cinxerit. Et sic explicat etiam Vitruuianum locum (10, 20), *testudo ad congestionem fossarum*, i. e. dont la destination étoit de protéger le comblement du fossé.

Albicos. Cf. 1, 34. 57.
aeratae. vid. ind. in *aes.*
Curione. Cf. 1, 31.

rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligunt.

IIII Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eumdem numerum ex naualibus productas naues refecerant, summaque industria armauerant, (remigum gubernatorumque magna copia suppetebat) piscatoriasque adiecerant atque contexerant, vt essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleuerunt. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrum familiae, virginum precibus et fletu excitati, vt extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicauerant, naues conscendunt. Communi enim fit vitio naturae, vt inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur: vt tum accidit. Aduentus enim L. Nasidii summa spe et voluntate ciuitatem compleuerat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt, et Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt, ibique naues expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant, et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio.

Eodem

superius incomm. Cf. 1, 58.

remigum. Hic addendum erit, *enim*.

latitantibus. Quia codd. aliquot habent *latitatis*, verbum sine sensu, Marclandus in Explicat. vett. auct. p. 267 legi vult *intentatis*. Vulgata lectio melior est. Tribus verbis Caesar describit res *futuras*, de quarum exitu nunc non constat.

Tauroenta. Stephanus Byzantius scripsit Ταυρόεις, quod nomen Is. Vossius Merlae (2, 5) reddidit. Ptolemaeus Ταυροέντιον proxime post Massiliam ab ortu posuit: e quo Strabonem (4. p. 180 vbi Ταυρέντιον est) Casaubonus emendat. *Cellarius.* Videtur fuisse ad sinum Telonensem, vbi nunc bini portus le bras de S. George et l'Evescat. *Wesselingius* (ad Antonin. itinerar. p. 506).

Eodem Brutus contendit, aucto nauium numero. Nam ad eas, quae factae fuerant Arelate per Caesarem, captiuae Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superauissent, vt victos contemnerent, plenus spei bonae atque animi aduersus eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in vrbem, vt omnis iuventus, quae in oppido remanserat, omnesque superioris aetatis, cum liberis atque vxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad coelum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, et ante simulacra proiecti victoriam ab diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. Nam et honesti ex iuuentute, et cuiusque aetatis amplissimi, nominatim euocati atque obsecrati, naues conscenderant; vt, si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superauissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute vrbis confiderent. V

Commisso proelio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum praeceptorum, quae paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum ciuium VI

Arelate. Cf. 1, 36.

superior aetas, senectus.

honesti, nobili familia orti.

Commisso proelio, interea dum committitur proelium.

praeceptorum. Sunt adhortationes, de quibus cap. 4.

vium fatum antecedere existimarent, quibus, vrbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim nauibus, et artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur, et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus iniectis nauem religauerant, vndique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus nauibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant: conspicataeque naues triremes duae nauem D. Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitauerant: sed tantum, re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est, vt paruo momento antecederet. Illae adeo grauiter inter se incitatae conflixerunt, vt vehementissime vtraeque ex concursu laborarent; altera vero praefracto rostro tota collabefieret. Qua re animum aduersa, quae proximae ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII Sed Nasidianae naues nullo vsui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriae, aut propinquorum praecepta ad extremum vitae periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero nauium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressae, quatuor captae, vna cum Nasidianis profugit: quae omnes citeriorem Hispaniam petiuerunt: at ex reliquis vna prae-

ferreis manibus. v. ind. in *harpago* et *manus*.

insigne praetoriae nauis fuisse vexillum purpureum, interdum et aliud quid, e Scheffero de milit. nav. pag. 175 repetiit Davisius.

praemissa Massiliam, huius nuncii perferendi gratia; quum iam adpropinquaret vrbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, vt vrbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem vrbis reliqua adparare coeperunt.

Est animaduersum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse praesidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem paruamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat haec quoquouersus pedes triginta, sed parietum crassitudo pedum quinque: postea vero, vt est rerum omnium magister vsus, hominum adhibita solertia, inuentum est, magno esse vsui posse, si haec esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est. VIII

Vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt ita, vt capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emineret, vbi ignis hostium adhaeresceret. VIIII

 Hanc

sequius. Al. *secius*, quod est idem. Al. *segnius*, non male.

Est animaduersum — Hoc caput cum nono in francogallicum sermonem transtulit, et illustrauit Guischardus in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 104, cum iam antea in Mémoires militaires T. 2. p. 58. eumdem locum tractasset, et tabula aeri incisa illustrasset.

turrim ex latere, turrim latericiam.

menta abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant, rursusque alia prehensione ad aedificandum sibi locum expediebant. Vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item, vt primo, tecta extremis lateribus instruebant, exque ea contignatione rursus summam contabulationem storiasque eleuabant. Ita tuto ac sine vllo vulnere ac periculo sex tabulata exstruxerunt, fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

X Vbi ex ea turri, quae circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum, ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt; cuius musculi haec erat forma. Duae primum trabes in solo aeque longae, distantes inter se pedes quatuor, collocantur, inque eis columellae pedum in altitudinem quinque defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, vbi tigna, quae musculi tegendi caussa ponant, collocentur. Eo super tigna bipedalia iniiciunt, eaque laminis clauisque religant. Ad extremum musculi tectum trabesque extremas quadratas regulas, quatuor

prehensione. Hic consentiunt codices, nisi quod *prensione* habent, vnus etiam corrupte *pensione*.

tormenta mittenda. vid. ind. in *tormentum*. De omni hoc loco cf. Turnebi Advers. 11, 24.

pedum. Leg. cum aliis *pedes*.

materia bip. tigna bipedalia.

capreolis. Omnes fere consentiunt, capreolos esse tigna, sic vtrimque proclinata versus columnam, vt vtrimque nisu ac renisu firment columnam, ne vacillet. Collegit sententias Laetus in Lexico Vitruv. p. 19. 20, et graece dici *συγκύπτας*, post alios monuit. *Molle fastigium* est, leniter proclinatum.

regulas, ligna directa, qualia normae loco fabri admovent

tuor patentes digitos, defigunt, quae lateres, qui ſuper muſculo ſtruantur, contineant. Ita faſtigato atque ordinatim ſtructo, vt trabes erant in capreolis collocatae, lateribus lutoque muſculus, vt ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus eſſet, contegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immiſſa lateres diluere poſſet. Coria autem, ne rurſus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad ipſam turrim perficiunt, ſubitoque, inopinantibus hoſtibus, machinatione nauali, phalangis ſubiectis, ad turrim hoſtium admouent, vt aedificio iungatur.

XI Quo malo perterriti ſubito oppidani ſaxa, quam maxima poſſunt, vectibus promouent, praecipitataque muro in muſculum deuoluunt. Ictum fir-

vent parietibus, vt, an linea recta ſeruetur, examinent. Interdum regulae ſunt die Leiſten an der Wand.

tectum vineis. Aedificantes muſculum ſtant ſub vineis.

phalangae, ſ. palangae, ſ. φάλαγγες, ſunt cylindri lignei, ſuppoſiti oneri, vt ſuper iis facilius prouoluatur (Walzen). Plerumque iis vſi ſunt veteres in nauibus e litore deducendis, aut in litus ſubducendis: vnde Heſychio ſunt νεῶν ὑπερείσματα, et, vt iam alii monuerunt, Iulio Polluci in onomaſt. 7, 190, τὰ τῶν νεωλκῶν ξύλα, οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες. Conf. Apollon. Rhod., Argon. 1, 375. 388. et 2, 845. Cf. 3, 40, *ſubiectis ſcutulis.* Hinc intelligitur, cur Caeſar dixerit *machinatione nauali*, h. e. machinatione, qua vulgo in re nautica vti ſolent — Ceterum et hoc et ſuperius caput illuſtrauit Lipſius Poliorc. 1, 4. 9. Muſculi figuram Guiſchardus exhibuit (Mémoires militaires T. 2. p. 58), longe diuerſam ab ea, quae in editionibus quibusdam Caeſaris exhibetur, ſed haud dubie multo veriorem, Caeſarianaeque deſcriptioni magis congruam.

mitas materiae sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id vbi vident, mutant consilium: cupas, taeda ac pice refertas, incendunt, easque de muro in musculum deuoluunt. Inuolutae labuntur, delapsae ab lateribus longuriis furcisque ab opere remouentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur: hostes ex muro ac turribus submouentur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quae suberat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat.

XII Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculsi, vrbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras vniuersi proripiunt; ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque, auersi a proelio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad legatos exercitumque peruenerunt, vniuersi se ad pedes proiiciunt: orant, vt aduentus Caesaris exspectetur: captam suam vrbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque

labuntur de fastigio.

turris rep. — perculsi. Haec omnia absunt a cod. Cuiac. Petav. Norvic. Leid. primo, qui est codex optimus, Voss. Lovan. neque temere fieri potuit, vt tam multa a pluribus omitterentur. Et est aliquid tautologiae in his, *ruina repentina commoti*, et, *inopinato malo turbati*. Etiam *direptione perterritus* necessario h. l. erit, metu direptionis imminentis perterritus. Est igitur incertum, an verba haec, et quidem omnia ac singula, Caesaris sint.

opera (machinas et munitiones Caesariani exercitus) *perfecta*.

que a defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe praedae in vrbem irrumperent, vrbemque delerent. Haec atque eiusdem generis complura, vt ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

XIII Quibus rebus commoti legati milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, aduentus Caesaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: vt re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Caesar enim per litteras Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne grauius permoti milites, et defectionis odio, et contemtione sui, et diutino labore, omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur: aegreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent, grauiterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

XIIII At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quaerunt; interiectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque

 vento

hominibus doctis, facundis. *Vossius*. Et quidni aliqua Graecarum literarum adsuetudo (v. ad 1, 29) eos hactenus quoque expoliuerit? Cic. pro Flacco. 26. *arma contecta*. vid. ad B. G. 2, 21.

vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, vt vno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent, et prius haec omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum aduerti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quae possunt, arripiunt: alii ex castris sese incitant: fit in hostes impetus; sed muro sagittis tormentisque, fugientes persequi, prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentauerunt hoc idem Massilienses postero die: eamdem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremque eruptione pugnauerunt, multumque ignem intulerunt. Sed vt superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem parauerant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

XV Trebonius ea, quae sunt amissa, multo maiore studio militum administrare et reficere instituit. Nam vbi tantos suos labores et adparatus male cecidisse viderunt, induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quod, vnde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et conuectis, aggerem noui generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, aequa fere latitu-

muro sagittis prohibentur, sagittis, e muro missis.
superioris temporis contentionem (antiquam fortitudinem) *remiserant* (per aliquot dies).

latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Vbi aut spatium inter muros, aut imbecillitas materiae postulare videretur, pilae interponuntur, transuersaria tigna iniiciuntur, quae firmamento esse possint: et quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi quaecumque vsui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia et virtute militum breui reconcinnatur: portae, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur.

XVI Quod vbi hostes viderunt, ea, quae diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, vt nullus perfidiae neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam vrbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, vt ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum paene inaedificata in muris ab exercitu nostro moenia vide-

latitudine. Plures malunt *altitudine*.

aduersus, a fronte.

reconcinnatur. Recte hoc, quisquis fuerit, reposuit pro vitiosa codicum omnium lectione, quae est *reconciliatur*. Nam reconcinnare in aedificando poni pro resarcire, reficere collapsa, ex Cic. ad Qu. Fr. 2, 6, iam docuerat Cellarius. Si ergo ruinosa reconcinnare dicitur, dici etiam potest detrimentum reconcinnari, quia detrimentum h. l. est detrimentum, ruina acceptum (den Schaden ausbessern).

paene inaed. — *moenia*. Moenia hostium lateritia (c. 15) ita prope muros vrbis Massiliensis structa erant, vt eos fere tangerent.

videretur, ac tela manu coniicerentur, suorumque tormentorum vsum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adaequare non posse intellegunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

XVII M. Varro in vlteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Caesare loquebatur: praeoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Caesare intercedere; neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quae vires suae, quae voluntas erga Caesarem totius prouinciae. Haec omnibus ferebat sermonibus, neque se in vllam partem mouebat. Postea vero, quum Caesarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe atque exspectari, et consentire omnem citeriorem prouinciam; quaeque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariae, accepit; atque haec ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunae mouere coepit.

XVIII Dilectum habuit tota prouincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addi-

M. Varro. Cf. 1, 38. *legatione*, munere legati. *fiduciariam operam*, administrationem belli, sibi creditam ea lege, vt ea rursus cederet, si imperator eum cedere voluisset. Ita fere Gesnerus in Thes. L. L. Conferri potest Ernesti Cl. Cic. in *fiducia*. Sed res est tralaticia.

magna (auxilia) *esse in spe* — Vulgo *exspectatione* contra codices.

inflatius. Exempla vid. in ind.

addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naues longas decem Gaditanis, vt facerent, imperauit; complures praeterea in Hispali faciendas curauit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes praesidii caussa ex prouincia misit; Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandae hereditatis caussa venerat, missus a Domitio, oppido Gadibus praefecit; arma omnia priuata ac publica in domum Gallonii contulit; ipse habuit graues in Caesarem conciones. Saepe ex tribunali praedicauit, aduersa Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse, haec se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos ciuis Romanos eius prouinciae sibi ad rempublicam administrandam HS. CXC et argenti pondo XX milia, tritici modios CXX milia polliceri coegit. Quas Caesari esse amicas ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iniungebat, praesidiaque eo deducebat; et iudicia in priuatos reddebat, qui verba atque orationem aduersus

ex fano Herculis. Sacra Herculi, tamquam semper peregrinabundo, extra muros fiebant. Curtius 4, 2, 4. *Cellarius.* Cf. c. 21.

HS CXC. Lege aduerbialiter: centies et nonagies sestertium. *Cellarius.* Sestertium continet mille sestertios (Kaisergroschen).

argenti — milia, i. e. viginti milia librarum argenti pondo, zwanzig tausend Pfund am Gewicht. Iam Cellarius laudauit Gronouium de Sestert. 1, 6, et admonuit, libram argenti esse centum drachmas (sic Graeci), seu denarios (sic Romani). Denarius s. drachma sunt tres circiter grossi nostri. Add. Perizon. ad Sanctii Minerv. p. 598.

praesidiaque — reddebat. Haec verba vulgo post *addicebat* legebantur inepte. Verum

sus rempublicam habuissent, eorum(que) bona in publicum addicebat; prouinciam omnem in sua et Pompeii verba iusiurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem haec erat belli, vt se cum duabus legionibus Gades conferret, naues frumentumque omne ibi contineret: prouinciam enim omnem Caesaris rebus fauere cognouerat. In insula, frumento nauibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Caesar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat, nullam partem belli in Hispaniis relinquere; quod magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore prouincia sciebat.

XVIIII Itaque, duabus legionibus missis in vlteriorem Hispaniam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse cum sexcentis equitibus magnis itineribus progreditur, edictumque praemittit, ad quam diem magistratus principesque omnium ciuitatum sibi esse praesto Cordubae vellet. Quo edicto tota prouincia peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret; nullusue ciuis

rum ordinem Hotomannus restituit, consentientibus quinque codd. Oudendorpii, in quibus est optimus, Leidensis primus.

eorum. Leg. *eorumque.*

insula. Et haec dicta est *Gades*, ad ostia Baetis fluminis. vid. Cellarii notit. orbis T. 1. lib. 2. cap. 1. p. 155.

necessariis rebus. In his videtur fuisse seditio militum, Placentiae orta, et feliciter composita, de qua vid. Sueton. Iul. c. 69 et Dio Cass. 41, 26, qui longam orationem, tum a Caesare dictam, suo operi intulit. Etsi vero tempus ipsum definire non possum, tamen res in ea tempora incidit, de quibus infra c. 22 extr. dicitur. Volui saltem de ea monere, quia Caesar plane silentio praeteriit.

Pompeii beneficia. Conf. 1, 29.

ciuis Romanus paullo notior, quin ad diem conueniret. Simul ipse Cordubae conuentus per se portas Varroni clausit, custodias vigiliasque in turribus muroque disposuit. Cohortes duas, quae colonicae adpellabantur, quum eo casu venissent, tuendi oppidi caussa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quae est longe firmissima totius prouinciae ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio, per se cohortes eiecit, portasque praeclusit.

Hoc vero magis properare Varro, vt cum legionibus quam primum Gades contenderet, ne itinere aut transiectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Caesarem voluntas prouinciae reperiebatur. Progresso ei paullo longius litterae a Gadibus redduntur, simul atque sit cognitum de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quae essent ibi in praesidio, vt Gallonium ex oppido expellerent, vrbem insulamque Caesari XX

ad diem. Alii codd. et edd. *ad statutum diem.* In talibus non definiri potest, quid quouis loco scriptor posuerit. Huiusmodi varietates passim enoto, vt tirones agnoscant, non semper posse sententiam praecidi.

conuentus. vid. ind.

colonicae. Cellarius interpretatur, *quae in coloniis conscriptae erant:* Vossius vero (ad B. C. 1, 75), *quae colonis* (vid. ind.) *et seruis constabant*, et eodem sensu dictam putat c. 20 vernaculam cohortem. Malim Cellarium sequi.

tribuni cohortium minores videntur, quam illi sex in quauis legione, qui eam alternis vicibus regebant. Plinius Epp. 3, 9, 18 de Prisco dicit: *qui tribunus cohortium sub Classico fuerat.* Cf. Lipsius de milit. rom. 2, 9. *Cellarius.* Addi potest Vegetius de re mil. 2, 12, vbi legionem dicit decem cohortes habere: primae tribunum praeesse; reliquas a tribunis, vel a praepositis regi.

Caesari seruarent. Hoc inito consilio, denunciauisse Gallonio, vt sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos: hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quae vernacula adpellabatur, ex castris Varronis, adstante et inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, vt domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum, itinere conuerso, sese Italicam venturum promisisset, certior ab suis factus est, praeclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Caesarem mittit, paratum se esse, legionem, cui iusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Caesarem mittit, atque huic transdi iubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Caesarem venit: relatis ad eum publicis cum fide rationibus, quod penes eum est pecuniae, transdit, et, quod vbique habeat frumenti ac nauium, ostendit.

XXI Caesar, concione habita Cordubae, omnibus generatim gratias agit: ciuibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod praesidia expulissent; Gaditanis, quod conatus aduersariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; tribunis militum centurionibusque, qui eo praesidii caussa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent: pecunias, quas

vernacula. An, quae constat indigenis? vt adeo distinguatur a colonica legione, de qua c. 19.

conuentus. vid. ind.

Italica, colonia Hispaniae Baeticae. *Cellarius*.

generatim. vid. ind.

quas erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos hanc poenam tulisse cognouerat: tributis quibusdam publicis priuatisque praemiis, reliquos in posterum bona spe complet, biduumque Cordubae commoratus, Gades proficiscitur: pecunias monumentaque, quae ex fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet: prouinciae Q. Cassium praeficit, huic quatuor legiones attribuit: ipse iis nauibus, quas M. Varro, quasque Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. Ibi totius fere citerioris prouinciae legationes Caesaris aduentum exspectabant. Eadem ratione priuatim ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam peruenit: ibi, legem de dictatore latam, seseque dictatorem dictum a M. Lepido praetore, coguoscit.

XXII Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariae ad summam inopiam adducti, bis proelio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati ex diutina conclusione et mutatione victus, (panico enim vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod, ad huiusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis

polliciti. vid. c. 18. Ibidem est de his, qui liberius locuti erant.

Cassium. Appian. Civ. 2. p. 454. Dio Cass. 41, 24.

habitis honoribus. In his fuit ius ciuitatis, quod Caesar omnibus Gaditanis concessit. Dio Cass. d. l.

a Lepido praetore. Hoc ergo, quod praetor dictatorem dixit, a more maiorum abhorrens fuit. Dio Cass. 41, 36. Appian. Civ. 2. p. 457.

Massilienses. Redit ad cap. 15.

xiliis prouinciarum et exercituum desperatis, quos in Caesaris potestatem venisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, vnam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatae naues, quae iussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis anchoris, sequi coeperunt. Ex iis vnum ipsius nauigium contendit, et fugere perseuerauit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo, perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, vt est imperatum, proferunt; nauis ex portu naualibusque educunt; pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Caesar magis eos pro nomine et vetustate, quam pro meritis in se ciuitatis, conseruans, duas ibi legiones praesidio relinquit, caeteras in Italiam mittit: ipse ad vrbem proficiscitur.

XXIII Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, et iam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, duas legiones ex quatuor, quas a Cae-

sine fraude. Cf. c. 14.

contendit et f. pers. contento cursu fugere pers.

pro nomine et vetustate, propter antiquam gloriam et famam. Dio Cass. 41, 25 narrat, Caesarem Massiliensibus, omnibus aliis ademtis, vnam libertatem reliquisse, quia Pompeius Phocaeam, e qua ciuitate Massiliam colonia deducta erat, libertate donauerat. Ibi Fabricius Cic. Philipp. 8, 6 contulit.

ad vrbem proficiscitur. Ibi dictaturam suscepit, nuper ei decretam. c. 21. Quae autem eo tempore egit, ea infra 3, 1 tradentur.

Curio. De hoc et Varo cf. 1, 31.

a Caesare acceperat, et quingentos equites transportabat; biduoque et noctibus tribus nauigatione consumtis, adpulit ad eum locum, qui adpellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII milia, habetque non incommodam aestate stationem, et duobus eminentibus promontoriis continetur. Huius aduentum L. Caesar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam praestolans, quas naues Vticae, ex praedonum bello subductas, P. Attius reficiendas huius belli caussa curauerat, veritusque nauium multitudinem, ex alto refugerat, adpulsaque ad proximum littus trireme constrata, et in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat: (id oppidum C. Considius Longus vnius legionis praesidio tuebatur:) reliquae Caesaris naues eius fuga Adrumetum se receperunt. Hinc secutus M. Rufus Quaestor nauibus duodecim, quas praesidio onerariis nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in littore relictam nauem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit.

XXIIII Curio Marcum Vticam nauibus praemittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur, biduique iter progressus, ad flumen Bagradam peruenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit; ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana, quod is locus peridoneus ca-

 stris

Aquilaria. Huius nulla alibi mentio. *Cellarius.*

Clupeae et *Clupea*, sita ad Mercurii promontorium, a Carthagine in ortum aestiuum. Liv. 27, 29. 29, 32. *Idem.*

duobus promontoriis, Apollinis et Mercurii, quorum hoc nunc Cap Bon ab oriente, illud Cap Zibeeb ab occidente sinum claudit. *Heynius* (ad Virgil. Aen. 1. Excurs. 6. p. 113).

L. Caesar filius. De hoc, et eius patre vid. 1, 8.

castra Corneliana. Non sunt castra, quae aliquis Cor-

ſtris habebatur. Id autem eſt iugum directum, eminens in mare, vtraque ex parte praeruptum atque aſperum, ſed tamen paullo leniore faſtigio ab ea parte, quae ad Vticam vergit. Abeſt directo itinere ab Vtica paullo amplius paſſuum mile. Sed hoc itinere eſt fons, quo mare ſuccedit longius, lateque is locus reſtagnat: quem ſi qui vitare voluerit, ſex milium circuitu in oppidum perueniet.

XXV Hoc explorato loco, Curio caſtra Vari conſpicit, muro oppidoque coniuncta, ad portam, quae adpellatur Bellica, admodum munita natura loci: vna ex parte ipſo oppido Vtica, altera theatro, quod eſt ante oppidum, ſubſtructionibus eius operis maximis aditu ad caſtra difficili et anguſto. Simul animaduertit, multa vndique portari atque agi pleniſſimis viis, quae repentini tumultus timore ex agris in vrbem conferantur. Huc equitatum mittit, vt diriperet, atque haberet loco praedae. Eodemque tempore his rebus ſubſidio ſexcenti equites Numidae ex oppido, peditesque quadringenti mittuntur a Varo, quos auxilii cauſſa rex Iuba paucis diebus ante Vticam miſerat. Huic et paternum hoſpitium cum Pompeio, et ſimultas cum Curione intercedebat; quod tribunus plebis legem

Cornelius illo tempore iis in locis poſuit; ſed eſt locus, qui in memoriam caſtrorum, a Scipione in bellis Punicis ibi poſitorum, nomen caſtrorum Cornelianorum habuit. vid. Cellarii notit. orbis P. 3. p. 154. Cf. infra cap. 30 et 37 Appiano Civ. 2. p. 455 eſt ὁ χάραξ ὁ Σκιπίωνος.

fons. Hunc Afri veneno infecerunt, Curionisque exercitui haud leue damnum attulerunt. Appianus d. l.

ſuccedit, exuberans expanditur. vid. ind.

theatro. In MSS. meis omnibus eſt *a theatro*. Recte, vt ſit *aditus a theatro*. Haec Oudendorpius.

conferantur. Immo, *conferebantur*: et ſic edd. vulgg.

legem promulgauerat, qua lege regnum Iubae publicauerat. Concurrunt equites inter se, neque vero primum impetum nostrorum Numidae ferre potuerunt; sed interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, aduentu longarum nauium, Curio pronunciari onerariis nauibus iubet, quae stabant ad Vticam numero circiter ducentae, se in hostium habiturum loco, qui non e vestigio ad castra Corneliana vela direxisset. Qua pronunciatione facta, temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, et, quo imperatum est, transeunt: quae res omnium rerum copia compleuit exercitum.

His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque vniuersi exercitus conclamatione imperator adpellatur: posteroque die Vticam exercitum ducit, et prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque, ab rege missa, Vticam venire: eodemque tempore vis magna pulueris cernebatur, et e vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Noui- XXVI

 tate

publicauerat. Dio Cass. 41, 41.

imperator. Solet dux, victoria parta, ab exercitu imperator salutari, hoc est, nomen *Imperator* additur nunc nomini ducis, estque titulus, quem vulgo dicimus, honorificus, neque tali tempore significat simpliciter eum, qui exercitui cum imperio praeest. Appianus Civ. 2, p. 455, de hac ipsa re haec scripsit: Ἔστι τιμὴ τοῖς στρατηγοῖς τόδε τὸ προσαγόρευμα (Αὐτοκράτωρ) παρὰ τῶν στρατῶν, καθάπερ αὐτοῖς ἐπιμαρτυρούντων, ἀξίως σφῶν αὐτοκράτορας εἶναι. Καὶ τήνδε τὴν τιμὴν οἱ στρατηγοὶ πάλαι μὲν ἐπὶ πᾶσι τοῖς μεγίστοις ἔργοις προσίεντο· νῦν δὲ ὅρον εἶναι τῇδε τῇ εὐφημίᾳ πυνθάνομαι, τὸ μυρίους πεσεῖν. Vanissimus ergo fuit Curio, qui, paucis interfectis, tanto honore se ornari passus est. - Cf. 3, 31.

tate rei Curio permotus, praemittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur: ipse, celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equites committunt proelium: et prius, quam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia regis, impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam se coniiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

XXVII Proxima nocte centuriones Marsi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis duobus et viginti ad Attium Varum perfugiunt. Hi seu vere, quam habuerant, opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt, (nam quae volumus, et credimus libenter; et, quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione: maxime opus esse, in conspectum exercitum venire, et colloquendi dari facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit: facit idem Curio: atque vna valle non magna interiecta suas vterque copias instruit.

XXVIII Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. Hic, dimissus a Caesare, in Africam venerat; legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar; adeo vt, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. Hanc nactus adpellationis caussam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites coepit, ne primi sacramenti, quod apud

supra demonstratum est. Cf. 1, 23.

adpellationis causa. Paulo ante, *colloquendi facultas.*

apud Domitium atque apud se quaestorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent vsi fortuna, eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, a quibus contumelia perfugae adpellarentur. His pauca ad spem largitionis addidit, quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent.

XXVIIII Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita suas vterque copias reducit: atque in castris Curionis magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur: vnusquisque enim opiniones fingebat, et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc vbi vno auctore ad plures permanauerat, atque alius alii transdiderat, plures auctores eius rei videbantur. [Ciuile bellum; genus hominum, quod liceret libere facere, et sequi, quod vellet; legiones eae, quae paullo ante apud aduersarios fuerant; nam etiam Caesaris beneficium mutauerat consuetudo, qua offerrentur municipia etiam diuersis partibus coniuncta: neque enim ex Marsis Pelignisque veniebant, vt qui superiore nocte in contuberniis, commilitonesque nonnulli grauiores sermones militum

contumelia. Al. *in contumeliam* —

incessit. Post hoc verbum vel addendum, vel intelligendum saltem est *animos.*

Ciuile bellum — Haec vsque ad finem capitis multis modis corrupta sunt, nec videntur restitui posse. Coniecturas bene multas, de hoc loco propositas, enumerare nolui: nam vix possunt omnes probari.

Caesaris beneficium, quo captos Corfinii seruarat. Cf. 1, 23. *Cellar.* Ergo *consuetudo mutat beneficium* significabit, facit, vt vilescat. Ciacconius maluit, *minuerat.*

litum vulgo durius accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.]

XXX Quibus de caussis consilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiae, quae conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda censerent; quod huiusmodi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrarentur: postremo praestare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam, desertos et circumuentos ab suis, grauissimum supplicium pati. Porro erant, qui censerent, de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum, vt, maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

XXXI Curio, vtrumque improbans consilium, quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat; hos turpissimae fugae rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia et opere et natura loci muni-

quod huiusm. — arbitrarentur. Otium non est contrarium istiusmodi seditiosis et timidis consiliis; imo vero iis fauet, eaque alit. Ergo legerim: *quod* (quam oppugnationem castrorum) *hui. mil. conciliis* (conciliabulis) *otiosis max. contr. arbitr.* Poterit etiam *consiliis* seruari. Et vt concilia otiosa sunt otiosorum concilia; sic labor et occupatio sunt iis contraria, h. e. eorum remedium. Aliis aliter visum est de loco; sed liceat mihi hic meo sensu vti. Ingeniosa tamen est Clarkii coniectura, qui locum eodem modo, quo ego, intellexit, et vnum illud verbum *otium* in *omnium* mutari posse putat, vt adeo omnium maxime contrarium consiliis illis dicatur, si castra Vari oppugnentur.

castra Cornel. vid. ad cap. 24.

munitissima castra expugnari posse confidimus? aut vero quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non et felicitas rerum gestarum exercitus beneuolentiam imperatoribus, et res aduersae odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam, et desperationem omnium, et alienationem exercitus? Nam neque pudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat noster; his studia deminuat. Quod si iam, inquit, haec explorata habemus, quae de exercitus alienatione dicuntur, quae quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto, haec dissimulare et occultare, quam per nos confirmari, praestat? An non, vti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersariis augeamus? At etiam, vt media nocte proficiscamur, addunt: quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur: namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime aduersaria est. Quare neque tanti sum animi, vt sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, vt ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte iam me vna vobiscum de re iudicium facturum confido.

pudentes, qui verentur male agere, σώφρονες, αἰδήμονες. Haec, etsi paucorum codicum, lectio certe praeferenda est alteri, *prudentes*. Ergo *improbi* sunt, in quibus est, vt ipse scriptor dicit, licentia.

illis, improbis: *his*, pudentibus. *Clarkius*.

huiusmodi res, i. e. conatus improbi. *Tenentur*, impediuntur.

quibus rebus, pudori et metui.

XXXII Dimisso consilio, concionem aduocat militum: commemorat, quo sit eorum vsus studio ad Corfinium Caesar: vt magnam partem Italiae, beneficio atque auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine caussa et Caesar amicissime de vobis, et illi grauissime iudicauerant. Pompeius enim, nullo proelio pulsus, vestri facti praeiudicio demotus Italia excessit: Caesar me, quem sibi carissimum habuit, prouinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus vrbem atque Italiam tueri non potest, vestrae fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, vt a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam vno tempore et nos circumuenire, et vos nefario scelere obstringere? Aut quid irati grauius de vobis sentire possunt, quam vt eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant; in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? An vero in Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas prouincias? haec acta diebus quadraginta, quibus in conspectum aduersariorum venerit Caesar? An, qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant?

auctoritate, exemplo, quod magnam vim habet.

grauissime, honorificentissime: nempe vos non parui faciendos esse.

facti praeiudicium, i. e. factum, quod est praeiudicium. Praeiudicium vero est, quidquid rem antecedit ita, vt ex hoc et propter hoc iudicetur, quid postea in hac similibusque rebus agendum sit, aut euenturum videatur. Ergo cum Corfinienses defecissent, poterat ex hoc et propter hoc iudicari, ceteros quoque deficere posse, atque etiam defecturos esse. Quomodo Pompeius post Corfiniensium deditionem timere sibi et effugere coeperit, v. 1, 24. 27.

grauius (vestrae famae turpius) *sentire*.

sistant? vos autem, incerta victoria Caesarem secuti, diiudicata iam belli fortuna, victum sequamini, quum vestri officii praemia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt, et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi, clam vobis, salutem fuga petiuit? non, proditi per illum, Caesaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, quum, proiectis fascibus et deposito imperio, priuatus et captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur noua religio, vt, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis et capitis deminutione sublatum est. At, credo, si Caesarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis praedicaturus non sum, quae sunt adhuc et mea voluntate et vestra exspectatione leuiora; sed tamen sui laboris milites semper euentu belli praemia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubita-

victum (Pompeium) *sequamini.*

Desertos enim, enimuero. vid. ind.

noua religio, per ironiam dicitur. *Rhellicanus.*

capitis deminutio est, (eaque maxima; nam fuit triplex) cum quis ius ciuitatis et libertatem et familiam amittit. Iam capti bello, his omnibus amissis, in seruilem transibant more romano conditionem. Liv. 22, 16, 15. Ergo et hi, qui Corfinii venerant in potestatem victoris, eo sensu capite deminuti videntur dici. Sed vidit Hotomannus, rem hoc loco praeter modum augeri. Etsi enim in bellis cum externis hostibus talis deminutio capitis erat: tamen in ciuili bello capti non iure et lege detrusi sunt in illam seruilem conditionem, amisso iure ciuitatis, libertate, familia. Erit ergo h. l. simpliciter intelligendum, eos in alterius potestatem venisse.

bitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur praeteream? An poenitet vos, quod saluum atque incolumem exercitum, nulla omnino naue desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu aduenien proffligauerim? quod bis per biduum equestri proelio superauerim? quod ex portu sinuque aduersariorum ducentas naues onerarias adduxerim, eoque illos compulerim, vt neque pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari possint? Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis, Corfiniensium ignominiam, an Italiae fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli praeiudicia sequimini? Equidem me Caesaris militem dici volui; vos me imperatoris nomine adpellauistis. Cuius si vos poenitet, vestrum vobis beneficium remitto; mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.

XXXIII Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, vt magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur: discedentem vero ex concione vniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet proelium committere, et suam fidem virtutemque experiri. Quo facto

ducentas naues. Cf. cap. 25 extr. *adduxerim*, ad nostras partes, vt nos copiis earum vteremur.

Africi belli praeiudicia, id, quod sub initium belli in Africa accidit, et cui simile quid rursus accidere potest, videturque euenturum. *Sequi ignominiam, fugam, deditionem*, est sequi eos, qui ignominia adfecti sunt, fugerunt, se dediderunt. Ergo et *sequi praeiudicia belli*, sequi hos, qui sub initia belli, in Africa gesti, victi sunt, est posthac haud dubie rursus vincentur, qui infausta belli initia habuerunt — Ceterum, qui illud *an* repetitum aliquoties praetulerunt, pro quo in MSS. passim est *in*, ii sine dubio verum viderunt.

facto commutata omnium voluntate et opinione, consensu suo constituit Curio, quum primum sit data potestas, proelio rem committere. Postero die productos, eodem loco, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat: ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, siue sollicitandi milites, siue aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem praetermittat.

XXXIIII Erat vallis inter duas acies, vt supra demonstratum est, non ita magno, at difficili et arduo adscensu. Hanc vterque si aduersariorum copiae transire conarentur, exspectabat, quo aequiore loco proelium committeret. Simul ab sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, et vna leuis armaturae interiecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, et duas Marrucinorum cohortis mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab his, qui vna procurrerant, leuis armaturae circumueniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies suos fugere et concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere vsum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem vides, Curio: quid dubitas vti temporis opportunitate? Ille vnum elocutus, vt memoria tenerent mili-

consensu suo Oudendorpius sic explicat, Curionem, qui noluerit antea proelium committere, nunc consensisse, vt fieret proelium, ideoque suo consensu nunc constituisse. Tamen multo melius erit, vel *suorum*, vel potius *summo* legere, vt edd. vulgg. iam ediderunt.

supra demonstratum est. vid. cap. 27.

magno. Lege e cap. 27 *magna*, vt multi monuerunt.

milites ea, quae pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, et praecurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, vt in adscensu, nisi subleuati a suis, primi non facile eniterentur. Sed praeoccupatus animus Attianorum militum timore, et fuga, et caede suorum, nihil de resistendo cogitabat, omnesque iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adiici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit.

XXXV Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine adpellans requirebat: vti vnus esse ex eius militibus, et monere aliquid velle ac dicere videretur. Vbi ille, saepius adpellatus, adspexit ac restitit, et, quis esset, aut quid vellet, quaesiuit; humerum apertum gladio adpetit, paullumque abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto, vitauit. Fabius, a proximis militibus circumuentus, interficitur. Hac fugientium multitudine ac turba portae castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in proelio aut fuga, intereunt, neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed quum loci natura et munitio castrorum aditum prohibebat; tum quod ad proelium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quae ad oppugnationem castrorum erant vsui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omni-

praecurrit ante omnes. Lucan. Pharsal. 4, 702.

humerum apertum, hoc est, dextrum, qui scuto non tegebatur. *Vossius.*

omnibus praeter Fabium incolumibus, ex numero aduerſariorum circiter ſexcentis interfectis, ac mile vulneratis: qui omnes, diſceſſu Curionis, multique praeterea, per ſimulationem vulnerum, ex caſtris in oppidum propter timorem ſeſe recipiunt. Qua re animum aduerſa, Varus, et terrore exercitus cognito, buccinatore in caſtris et paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia ſilentio exercitum in oppidum reducit.

Poſtero die Curio Vticam obſidere, et vallo circummunire inſtituit. Erat in oppido multitudo inſolens belli, diuturnitate otii: Vticenſes pro quibusdam Caeſaris in ſe beneficiis illi amiciſſimi: conuentus is, qui ex variis generibus conſtaret: terror ex ſuperioribus proeliis magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur, et cum P. Attio agebant, ne ſua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Haec quum agerentur, nuncii praemiſſi ab rege Iuba venerunt, qui illum cum magnis copiis adeſſe dicerent, et de cuſtodia ac defenſione vrbis hortarentur: quae res eorum perterritos animos confirmauit. XXXVI

Nunciabantur haec eadem Curioni, ſed aliquamdiu fides fieri non poterat: tantam habebat ſuarum XXXVII

ac mile vulneratis. Verbum *mile* Vrſinus e codice reſtituit: in aliis codd. vel deeſt, vel in vno *ac eo vuln.* legitur, vt in aliis rurſus *atque vuln.* Ciacconius, et poſt hunc Daviſius, iam monuit, Appianum Civ. 2, p. 455 tradere, ſexcentos e Vari exercitu periiſſe, *multoque plures* vulneratos eſſe.

conuentus. Cf. ind.

palam. Mirum eſt, in multis codd. non peſſimis *in palam* legi, quod Daviſius exemplis, ſed vltimae latinitatis, et analogia verbi *inſuper* defendit, cui Oudendorpius *inibi, incoram, inſimul* addidit. Voſſius *multi iam palam* maluit.

rum rerum fiduciam: iamque Caesaris in Hispania res secundae in Africam nunciis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem nisurum existimabat. Sed vbi certis auctoribus comperit, minus quinque et viginti milibus longe ab Vtica eius copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre coepit, statimque in Siciliam misit, vti duae legiones reliquusque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura et loci munitione, et maris propinquitate, et aquae et salis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque omnium suorum consensu Curio reliquas copias exspectare, et bellum ducere parabat.

XXXVIII His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam, reuocatum finitimo bello et controuersiis Leptitanorum, resti-

castra Corneliana. vid. ad cap. 24.

natura et loci munitione. Leg. *natura loci, et mun.* Monuit etiam Marclandus in Explic. vett. auctt. p. 268. Et quis non sponte videat?

ex perfugis — audit. Narrant rem Appian. 2. p. 455. Dio Cass. 41, 42. Fraudem paucis attigit Frontinus Strateg. 2, 5, 40.

controuersiis Leptit. De his vid. B. Afr. c. 97. Cf. ibid. c. 7. et Cellarium in notit. orb. T. 2. P. 3. p. 135. vbi ostendit, hanc Leptin esse minorem, in ea regione sitam, quae Byzacium dicta est, haud procul Adrumeto, et diuersam a Lepti maiore, quae longe remota fuit a minore, et ab eodem viro docto d. l. p. 122 descripta est. Vtraque cum alibi, tum in itinerar. Anton. p. 57. 58 ed. Wesseling. commemoratur. Atque sic correxit Cellarius ea, quae in notis ad nostrum hunc locum

restitisse in regno; Saburam, eius praefectum, cum mediocribus copiis missum, Vticae adpropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat, et proelio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendae. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus praeerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex cum omnibus copiis insequebatur, et sex milium passuum interuallo a Sabura consederat. Equites missi nocte iter conficiunt, imprudentes atque inopinantes hostes adgrediuntur: Numidae enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim consederant. Hos oppressos somno et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiuosque ad eum reducunt.

XXXVIIII Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus quinque castris praesidio relictis. Progressus milia passuum sex, equites conuenit, rem gestam cognouit; ex captiuis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit? respondent, Saburam. Reliqua studio itineris conficiundi quaerere praetermittit, proximaque respiciens signa, Videtisne, inquit, milites, captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerunt? Proinde ad praedam, ad gloriam properate, vt iam de praemiis vestris, et de referenda gratia cogitare inci-

eum suspicatus fuerat, corruptum sibi videri nomen Leptitanorum, deceptus fortasse a Glareano, qui et ipse hic haeserat.

prouentus. vid. ind.

incipiamus. Erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur; haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, vt de suis homines laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia praeferebantur, capti homines equitesque producebantur: vt, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi iubet sese, iterque accelerat, vt quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant, atque alii alio loco resistebant. Ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur.

XL Iuba, certior factus a Sabura de nocturno proelio, duo milia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suae custodiae caussa circum se habere consuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburae submittit: ipse cum reliquis copiis elephantisque sexaginta lentius subsequitur, suspicatus, praemissis equitibus, ipsum adfore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit, atque his imperat, vt simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum proelii daturum, et, quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione, hostes fugere arbi-

homines equitesque. Leg. *equique*, vt multi monuerunt: nam illud cum quibusdam persuadere mihi non possum, homines esse h. l. pedites.

ad spem, quod attinebat ad eius spem. Vulgo, *ab spe.* — Temeritatem Curionis Appianus d. l. etiam eo arguit, quod tempestate feruida, per arenosas aridasque regiones, torrentibus exsiccatis, Bagrada vero flumine ab hostibus occupato, ad hostem contenderit.

arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campum deducit.

XLI Quibus ex locis quum longius eſſet progreſſus, confecto iam labore exercitu, ſedecim milium ſpatio conſtitit. Dat ſuis ſignum Sabura, aciem conſtituit, et circumire ordines atque hortari incipit; ſed peditatu duntaxat procul ad ſpeciem vtitur, equites in aciem mittit. Non deeſt negotio Curio, ſuosque hortatur, vt ſpem omnem in virtute reponant: ne militibus quidem, vt defeſſis, neque equitibus, vt paucis et labore confectis, ſtudium ad pugnandum virtusque deerat: ſed ii erant numero ducenti, reliqui in itinere ſubſtiterant. Hi quamcumque in partem impetum fecerant, hoſtes loco cedere cogebant; ſed neque longius fugientes proſequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hoſtium ab vtroque cornu circumire aciem noſtram, et auerſos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procucurriſſent, Numidae integri celeritate impetum noſtrorum effugiebant, rurſusque ad ordines ſuos ſe recipientes circumibant, et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque ſeruare, neque procurrere et caſum ſubire, tutum videbatur. Hoſtium copiae, ſubmiſſis ab rege auxiliis, crebro augebantur: noſtros vires laſſitudine deficiebant: ſimul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hoſtium circumdata tenebatur. Hi, de ſalute ſua deſperantes, vt extremo vitae tempore homines facere conſuerunt, aut ſuam mortem miſerabantur, aut parentes ſuos commendabant, ſi quos ex eo periculo

Gg 2

auerſos, a tergo. *procucurriſſent*. vid. ind.

culo fortuna seruare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

XLII Curio vbi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intellegit, vnam, vt miseris in rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere vniuersos, atque eo signa inferri iubet. Hos quoque praeoccupat missus a Sabura equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perueniunt, et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, praefectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, vt fuga salutem petat, atque in castra contendat; et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, numquam, amisso exercitu, quem a Caesare fidei suae commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum confirmat; atque ita proelians interficitur. Equites perpauci ex proelio se recipiunt: sed ii, quos ad nouissimum agmen equorum reficiendorum caussa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes

in

integri, qui ne tentarunt quidem fugere, sed, vt sunt, procumbunt. Sunt ergo integri ad caedem. Nam is est integer ad commodum aut incommodum aliquod, qui nihil dum fecit aut passus est, quo illud commodum aut incommodum impediretur vel adiuuaretur, tardaretur aut accelleraretur. Qui ergo nondum effugere coepit caedem, is est integer ad caedem.

proelians interficitur. Eius caput ad Iubam perlatum est. Appian. 2, p. 456.

substitisse demonstr. est, c. 39 extr. Hoc loco comparato, quilibet intelliget, *ad nouissimum agmen* esse omnino, a tergo exercitus, in hostes contendentis. Ergo fortasse sine caussa Marclandus in Explicat. vett. auctt. p. 269 difficultatem in eo quaerit, quod illic nihil de agmine nouissimo dictum est.

fuga totius exerc. procul animad.

in castra conferunt. Milites ad vnum omnes interficiuntur.

His rebus cognitis, M. Rufus quaestor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, vt in Siciliam nauibus reportentur. Pollicetur, magistrisque imperat nauium, vt primo vespere omnes scaphas ad litus adpulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, vt alii adesse copias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare Varum, iamque se puluerem venientem cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat; alii classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant: horum fuga nauium onerariarum magistros incitabat: pauci lenunculi ad offi- XLIII

 cium

animad. Idem ille Marclandus dicit, falsum esse hoc de fuga totius exercitus, quia non omnes fugerunt, vt Caesar ipse dixit: vultque adeo sic legi: *sed ii — — fugâ, totius exercitus periculo animaduerso, sese — conferunt.* Non repugno; neque tamen necessarium puto, verba tantopere vrgere. Cum enim cogito, exercitum Curionis, vndiquaque cinctum et desperantem, nullos ordines seruasse, atque adeo victores perequitantes et victos, partim fugientes, partim procumbentes, mixtos fuisse inuicem: nonne hoc procul animaduertentibus praebuerit speciem totius exercitus fugientis, neque resistentis? nonne, vbi nemo resistit, totus exercitus fusus fugatusque dici poterit? Non quaeritur ad ἀκρίβειαν, an omnes omnino fugerint; sed quid procul stantium oculis oblatum sit.

lenunculi. Nonius Marcellus: *lenunculus, nauigium piscatorium:* qui ex Sallustii Hist. 2 adfert: *per noctem in lenunculo piscari.* In glossis scribitur *lenunculus,* quod putes a *lembunculus* ortum, quo Tacitus 14, 5 vsus est. Sed etiam inscriptiones veteres *corporis lenunculariorum* mentionem fecerunt, quod vulgarem scripturam con-

cium imperiumque conueniebant: sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, vt multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.

XLIIII Quibus rebus accidit, vt pauci milites patresque familiae, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naues adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirent: reliquae copiae, missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt: quorum cohortes militum postero die ante oppidum Iuba conspicatus, suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici iussit; paucos electos in regnum remisit. Quum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis diebus, quae fieri vellet Vticae, constituit atque imperauit, diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

confirmat. *Cellarius*. De re omnino consentit Appianus; in paucis quaedam diuersitas est. Qui hic nauium magistri dicuntur, ii sunt apud Appianum ἔμποροι, et cura seruandarum reliquiarum exercitus tribuitur etiam Asinio Pollioni, qui cum paucis e proelio effugerat.

interfici iussit. In moenibus eos disposuit, et ita expositos spectaculo telis configi iussit. Appian. 2. pag. 456 — Propter operam, a Iuba strenue nauatam, Pompeiana factio Iubam regem adpellandum esse decreuit; Caesariana vero factio Bocchum et Bogudem, hostes Pompeii, simili honore ornauit. Dio Cass. 41, 42.

C. IVLII

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO CIVILI

Liber Tertius

Caesar rebus urbanis ordinatis in Graeciam traiicit: 1 — 6. Amissa classis parte, oblatisque pacis conditionibus 6 — 11. Oricum, Apolloniam, alia occupat. 11. 12. Pompeius Dyrrhachium contendit. Bibulus in classe moritur. Colloquia de pace turbantur. 12 — 20. Motus Caelii et Milonis opprimuntur. 20 — 23. Libo Brundisinum portum frustra obsidet. 24. 25. Antonius, quos traiecit, cum Caesare iungit. 25 — 31. Scipio Syriacas legiones adducit; Cn. Domitius Scipioni in Macedonia oppositus. 31 — 41. Pompeius a Caesare ad Dyrrhachium obsessus: Caesar duplici clade adfectus. 41 — 72. Fugiens Caesar cum Domitio coniungitur. 72 — 80. Thessaliam occupat. 80. 81. Ibi Pompeius duplici clade adfectus vincitur, fugatur. 84 — 101. Cassius classem Caesaris in Sicilia incendit. 101. Pompeius in Aegypto interficitur: 104. 105. Caesar, eum persequens, Alexandriae nouo bello implicatur.

Dictatore habente comitia Caesare, consules creantur Iulius Caesar et P. Seruilius: is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret.

Dictatore Caesare. Redit narratio ad 2, 21. 22.

Caesar et Seruilius. Consulatu hoc functi sunt anno P. V. C. 706. Sed Pompeiana factio, Thessalonicae congregata, cum hos consules non agnosceret, Lentulum et Marcellum, superioris anni consules, habuit loco et numero consulum, sed eos proconsules adpellauit. Dio Cass. 41, 43.

annus, quo — liceret. Annus

His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditae pecuniae soluerentur, constituit, vt arbitri darentur; per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque illarum ante bellum fuissent, atque eae creditoribus transderentur. Hoc et ad timorem nouarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et ciuiles dissensiones sequi consueuit, et ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimauit. Item, praetoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos, ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in vrbe praesidia legionum Pompeius habuerat, (quae iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta,) in integrum restituit; qui se illi initio ciuilis belli obtulerant, si sua

opera

Annus decimus a primo consulatu. Liv. 7, 42. *Cellarius.* Veterem hanc legem repetiit, et denuo sanxit Sylla, auctore Appiano Ciuil. 1, p. 413.

constituit — aptissimum existimauit. Sueton. Iul. c. 42. Plutarch. Caes. c. 37. Dio Cass. 41, 37. 38. Appian. 2. p. 458. Cf. ind. in *tabulae nouae.* De turbis inde enatis cf. infra c. 20.

Pompeia lege. Dio Cass. 40, 52. *Cellarius.*

praesidia legion. in vrbe. Cicero pro Mil. c. 1. et Asconius in argumento Milonianae.

quae iudicia — perfecta. Et haec lucem capiunt ex Asconiano illo argumento. Testes per triduum audiri sunt; quarto die omnes iussi sunt adesse in diem posterum. Tum accusator et reus verba fecerunt, eodemque die sententia pronunciata est. Erit ergo *audire* hoc loco, testes audire, omnemque causam cognoscere. Fieri enim potuit, vt, qui non interfuissent superioribus diebus, aut semel saltem afuissent, hi deinde cum ceteris suffragarentur. vid Ciacconius ad h. l. qui post *audientibus* addi voluit *testes.*

in integrum restituit, excepto Milone. Appianus p. 458.

opera in bello uti vellet, proinde aestimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem: statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in praeripiendo populi beneficio videretur.

II His rebus, et feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiundis vndecim dies tribuit, dictaturaque se abdicat, et ab vrbe proficiscitur, Brundisiumque peruenit: eo legiones duodecim et equitatum omnem venire iusserat. Sed tantum nauium reperit, vt anguste quindecim milia legionariorum militum, quingentos equites transportare possent. Hoc vnum, inopia nauium, Caesari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eae copiae ipsae hoc infre-

 quen-

proinde — ac. Et *pariinde ac*, et *perinde ac*, eodem sensu dicitur.

ingratus erga populum, a quo consul creatus fuerat.

comitiis omnibus, quibus cum magistratus vrbanos (Dio Cass. 41, 36), tum proconsules et propraetores (Appian. p. 457) creauit.

vndecim dies, ex quo dictaturam susceperat.

ab vrbe proficiscitur, mense Decembri anni P. V. C. 705, non exspectatis calendis Ianuariis, quibus consulatum rite auspicaretur. Sic Appian. p. 458. Infra vero c. 6. Caesar dicitur pridie nonas Ianuarias iam Brundisii fuisse, et inde soluisse. De his tamen recte intelligendis monuit Vsserius in Annal. ad an. Mundi 3956 p. 458, Ianuarium illum respondere Octobri Iuliano, e vitiosa tum ratione anni romani: inde non esse mirum, cur infra demum c. 9 hiems adpropinquasse dicatur.

inopia nauium. Verba haec videntur ab aliena manu assuta, vt plures iam monuerunt.

Atque eae copiae — Hae copiae, etsi vix capi poterant a nauibus, tamen erant multo infrequentiores, s. pauciores, quam numerus eorum fuisset, nisi morbis aliisque incommodis deminutus esset — Plutarch. in Caes. c. 37 refert, milites, con-

quentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat, et grauis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat.

III Pompeius, annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice et Aegypto classem coegerat; magnam omnibus locis aedificandam curauerat; magnam imperatam Asiae, Syriae, regibusque omnibus, et dynastis, et tetrarchis, et liberis Achaiae populis pecuniam exegerat; magnam societates earum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat.

IIII Legiones effecerat ciuium Romanorum nouem; quinque ex Italia quas transduxerat; vnam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, gemellam adpellabat; vnam ex Creta et Macedonia, ex veteranis militibus, qui, dimissi a superioribus imperatoribus, in iis prouinciis consederant: duas ex Asia, quas Lentulus Consul conscribendas curauerat.

Prae-

confectos labore vulneribusque, aegerrime tulisse, quod nondum quies ipsis indulgeretur a Caesare, ideoque lente conuenisse Brundisium: sed vbi intellexissent, Caesarem iam soluisse, verecundia plenos vnum illud optasse, vt eum mox sequi possent.

ex salub. — regionibus, post commorationem in saluberrimis regionibus.

annuum spatium ab eo inde tempore, quo Caesar e Gallia in Italiam cum exercitu venerat. vid. init. libri primi.

societates publicanorum. *Hotomannus.*

Lentulus consul, h. e. superiore anno, quo consul fuerat. vid. ad c. 1. Verbum *consul* fortasse in quibusdam edd. omissum est, quia

Praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Praeter has, exspectabat cum Scipione ex Syria legiones duas; sagittarios ex Creta, Lacedaemone, Ponto atque Syria, reliquisque ciuitatibus, tria milia numero habebat; funditorum cohortes sexcenarias duas; equitum septem milia, ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia, ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat, et Sadalam filium miserat. Ex Macedonia ducenti erant, quibus Rhascypolis praeerat, excellenti virtute: quingentos ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius praesidii caussa apud regem Ptolemaeum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; octingentos, quos ex seruis suis pastorumque suorum coegerat: trecentos Tarcondarius

quia putarunt, de hoc anno agi, quo Caesar et Seruilius consules fuerunt. Sed de superiore anno sermo est.

Antonianos milites. Cf. c. 10 et 67. Sueton. in Iul. c. 36 inter clades, quas legati Caesaris acceperunt, refert, C. Antonium in Illyrico (ad Corcyram, cf. c. 10) in aduersariorum deuenisse potestatem. Narrauit Dio Cass. 41, 40. vbi vid. Fabricius. Orosius 6, 15: *Antonius, quum se Octauio cum quindecim cohortibus dedidisset, omnes ad Pompeium deducti sunt.* Cf. Ciacconius ad libr. secundum extr.

cohortes sexcen. duas. Cohors sexcenaria est, quae constat sexcentis. Sic explicauit, et restituit locum ope codicum bonorum Oudendorpius, cum vulgo ederetur: *funditorum cohortes sex, mercenarias duas.* Idem contulit cohortes quadragenarias, quinquagenarias, quae eodem sensu dicuntur.

Gabinius Ptolemaeum in regnum Aegypti reduxerat, eiecto Archelao, quem sibi regem adsciuerant. Liv. epit. 105. Dio Cass. 39, 55. sqq. *Dauisius.*

quos ex seruis — Fortasse cum Lipsio in analect. ad

darius Castor et Donilaus ex Gallograecia dederant. Horum alter vna venerat, alter filium miserat. Ducenti ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna praemia Pompeius tribuit, missi erant; in his plerique hippotoxotae. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos; item Macedonas, Thessalos, ac reliquarum gentium et ciuitatum adiecerat, atque eum, quem supra demonstrauimus, numerum expleuerat.

V. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparauerat: hiemare Dyrrhachii, Apolloniae, omnibusque oppidis maritimis constituerat, vt mare Caesarem transire prohiberet: eius rei caussa omni ora maritima classem disposuerat. Praeerat Aegyptiis nauibus Pompeius filius; Asiaticis D. Laelius et C. Triarius; Syriacis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius Libo et M. Octauius: toti tamen officio

ad dialogos de milit. rom. p. VI. legi poterit: *quos ex seruitiis pastoribusque suorum coegerat.* Locum hunc debeo Oudendorpio. Cf. 1, 24: *Pompeius seruos pastoresque armat; atque his equos attribuit.*

Comageno Ant. quem Pompeius extremae sub Tauro Syriae, quae Comagene dicitur, praeposuerat. Cic. ad D. 15, 1. *Cellarius.*

Dardani, populus Moesiae superioris, Illyricum et Macedoniam versus: *Bessi*, Thraciae, in Haemo monte. *Idem.*

quem supra demonstr. An septem milia?

cum C. Coponio. Cic. de Div. 1, 32. et epistola Pompeii in Ciceronianis ad Atticum 8, 12. Haec Ciacconius indicarat, et vulgo in Caesaris loco male legi *cum Pomponio* monuerat.

Liburnica classis. Liburnia, Dalmatiae vicina — Hic Libo et Octauius Antonium, de quo cap. 4, vicerunt — Copias Pompeii recensuit etiam Appianus Civ. 2, p. 458. Plutarch. Pompei. cap. 64.

officio maritimo M. Bibulus praepositus, cuncta administrabat:, ad hunc summa imperii respiciebat.

VI Caesar, vt Brundisium venit, concionatus apud milites: quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset peruentum, aequo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent, ipsi expediti naues conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent: conclamantibus omnibus, imperaret quod vellet; quodcumque imperauisset, se aequo animo esse facturos; pridie Nonas Ianuarias naues soluit, impositis, vt supra demonstratum est, legionibus septem. Postridie terram attigit Cerauniorum. Saxa inter et alia loca periculosa quietam nactus stationem, et portus omnes timens, quos teneri ab aduersariis arbitrabatur, ad eum locum, qui adpellatur Pharsalia, omnibus nauibus ad vnam incolumibus, milites exposuit.

Erant

vt supra demonstr. c. 2. In bonis codd. *impositae legiones* pro *impositis legionibus* legitur, quod ferri potest, si post *soluit* punctum ponatur, et comma hoc, *impositae — septem*, vt per se positum accipiatur.

Cerauniorum. Sic Victorius Var. lect. 13, 1 legendum esse vidit, pro *Graecorum*, *Germaniorum*, *Germiniorum*, quae in codd. et edd. antt. exstant. Probauit Cellarius, Dauisius, qui diligenter rem illustrauit, et Oudendorpius: et loquitur ipsa res, quia in litore Epiri, vbi Caesar adpulit, montes Ceraúni f. Acroceraunia fuerunt: et Appian. 2, pag. 461. cum Dione Cass. 41, 44. et Lucano 5, 457 diserte Ceraunios montes nominant, ad quos ventorum vi Caesar sit illo tempore delatus. Probo deinde Dauisianam distinctionem: *Postridie terr. attigit. Cerauniorum saxa inter —*

Pharsalia. Sic codd. omnes. Post Aldum *Pharsalus* editum est, monente Oudendorpio. Sed cum Pharsalus fuerit mediterranea vrbs Thessaliae, vt constat, non potuit Caesar ad Pharsalum milites exponere. Est

ergo

VII Erant Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum Asiaticis nauibus duodeuiginti, quibus iussu D. Laelii praeerant; M. Bibulus cum nauibus CX Corcyrae. Sed neque ii, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi, quum Caesar omnino duodecim naues longas praesidio duxisset, in quibus erant constratae quatuor: neque Bibulus, impeditis nauibus dispersisque remigibus, satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Caesar, quam de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur.

VIII Expositis militibus, naues eadem nocte Brundisium a Caesare remittuntur, vt reliquae legiones equitatusque transportari possent. Huic officio praepositus erat Fufius Kalenus, legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra prouectae naues, neque vsae nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyrae certior factus de aduentu Caesaris, sperans, alicui se parti onustarum nauium occurrere posse, inanibus occurrit, et, nactus circiter triginta, in eas indiligentiae suae ac doloris iracun-

ergo haec lectio falsa. Iam multi interpretes proferunt annotationem Pauli Marsi ad Ouid. Fast. 4, 236, vbi dicit, se in antiquo Caesaris codice reperisse *Palaeste* pro *Pharsalia*. Ergo, etsi nullo alio loco Palaeste, vrbs Epiri, commemoratur, tamen sumunt, fuisse in Epiro vrbem *Palaeste*. Firmant hanc opinionem loco Lucani (4, 460), vbi, de hac ipsa nauigatione loquens, classem Caesaris dicit *Palaestinas vncis confixisse harenas*. Fit ergo haec sententia si non certa, at verisimilis, *Palaeste* s. *Paleste* hic legendum esse. Multa in hanc sententiam collegisse Palmerium (Graec. ant. 2, 2, p. 239), iam Cellarius monuerat. Ceterum cf. Intt. ad Lucan. d. l.

indiligentiae. Sic Vrsini codex: et est necessario sic legendum: nam Bibulus fuit indiligens, quia, vt est c. 7, non

iracundia erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque nauium interfecit, magnitudine poenae reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negocio, a Salonis ad Orici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupauit: custodiisque diligentius dispositis, ipse grauissima hieme in nauibus excubabat, neque vllum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Caesaris complexum venire posset.

Discessu Liburnarum ex Illyrico, M. Octauius cum iis, quas habebat, nauibus Salonas peruenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Issam a Caesaris amicitia auertit: conuentum Salonis quum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permouere posset, oppidum oppugnare instituit: VIIII

non satis mature occurrit Caesari, et Dio Cass. 41, 44 dicit, Καῖσαρ, λαθὼν τὸν Βίβυλον, ἐπεραιώθη. Ceteri codd. habent *diligentiae*. Cf. ind.

iracundia. Leg. *iracundiam*, vt Faerno et Dauisio placuit.

custodiisque. Tollendum est *que*, et comma hoc cum *occupauit* iungendum: deinde legendum *excubans*, quod omnes codd. praeter vnum habent.

neque vllum — posset. Sensus est perspicuus, Bibulum durissima quauis conditione vti velle, si modo confligere cum Caesare possit. Si Caesar scripsit, vt libri antiqui exhibent, *in complexum Caesaris venire*, pro, praelio confligere: dixit ad imitationem sermonis graeci, συμπλέκεσθαί τινι. Sed mirum fuerit, Caesarem hoc nouo Romanis graecismo vsum esse. In duobus codd. est *conspectum*; non male. Mox legitur in codd. vilioribus: *veniret. Sed post discessum*; in melioribus: *venire posset. Discessu*.

Discessu Liburn. De classe Liburnica vid. cap. 5. Sed quando et quorsum discesserunt? Existimant quidam interpretes, Antonianos captos (vid. ad c. 4) his nauibus ad Pompeium deductos esse per Libonem: itaque Octauium cum reliquis nauibus nunc Salonas venisse.

tuit: est autem oppidum et loci natura, et colle munitum: sed celeriter ciues Romani, ligneis effectis turribus, iis sese muniérunt; et quum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, seruosque omnes puberes liberauerunt, et, praesectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octauius quinis castris oppidum circumdedit, atque vno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere coepit. Illi omnia perpeti parati, maxime a re frumentaria laborabant. Quare missis ad Caesarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, vt poterant, per se incommoda sustinebant: et longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, et quarta, et deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt, et, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octauium in naues confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamque hiems adpropinquabat, et, tantis detrimentis

tormenta, funes. vid. ad B. G. 7, 22.

manumissos, codd. recentiores: *maximi*, codd. optimi: *maxime*, codex vnus. Oudendorpius ergo *nuper maxime* coniungit, vt sit, nuperrime. Sed quidni etiam codd. recentiores veram lectionem habeant?

hiems adpropinquabat. vid. ad c. a. ex Vsserii annalibus prolata, quae h. l. etiam Dauisius probauit.

sis acceptis, Octauius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

Demonstrauimus, L. Vibullium Rufum, Pom- X
peii praefectum, bis in potestatem peruenisse Caesaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Caesar idoneum iudicauerat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eumdemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intellegebat. Erat autem haec summa mandatorum, debere vtrumque pertinaciae finem facere, et ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna vtrimque incommoda accepta, quae pro disciplina et praeceptis habere possent, vt reliquos casus timerent. Illum Italia expulsum, amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis, et cohortibus in Italia atque Hispania ciuium Romanorum centum atque triginta; se morte Curionis et detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram. Proinde sibi ac reipublicae parcerent; quantum in bello fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc vnum esse tempus de pace agendi, dum sibi vterque confideret, et pares ambo viderentur: si vero alteri paullum modo tribuisset fortuna, non esse vsurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur,

Vibullium Rufum. Cf. 1, 34.

ad Pompeium mitteret. Attigit Plutarch. in Caes. c. 65, vbi Vibullius corrupte scribitur Ἰούβιος. Fortasse Ῥοῦφος.

deditione ad Corcyram. vid. ad c. 4 de militibus Antonianis. Corcyram esse h. l. Corcyram nigram, ad Illyricum, diuersam ab altera nobiliore, e regione Epiri sita, de qua c. 16 sermo est, existimat ad h. l. Vossius. Dio Cass. 41, 40 νησίδιόν τι dixerat, ne nomine quidem addito.

neque fore aequa parte contentum, qui se omnia habiturum consideret: conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romae ab senatu et a populo peti debere: interea et reipublicae et ipsis placere oportere, si vterque in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore vtrumque contentum. Haec quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres vrbiumque copias dimissurum.

XI Vibullius, his expositis a Caesare, non minus necessarium esse existimauit, de repentino aduentu Caesaris Pompeium fieri certiorem, vti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato et nocte et die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, vt adesse Caesarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. Sed re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere

placere. Hoc verbum puto corruptum esse h. l.

vrbium copiae, quae κατ' ἐξοχὴν praesidia vrbica dicuntur; *terrestres*, reliquae omnes terrestres in castris. Cf. Vossius ad c. 15.

his expositis a Caesare. Pro *a Caesare* in omnibus MSS. est *Corcyrae*, quae lectio vt est falsa, (neque enim Corcyrae Caesar fuit, vt ibi exponeret haec Vibullio; neque Pompeius Corcyrae, vt ibi haec ei Vibullius exponeret; sed in Candauia fuit) sic altera illa non est certa. Nemo desideret, si totum hoc absit.

atque ideo. Omnes codd. *atque eidem.* An, *atque idem?*

Candauia, regio aspera, per quam a Dyrrhachio et Apollonia in interiorem et propriam Macedoniam iter erat. *Cellarius.*

tere coepit, ne Caesar orae maritimae ciuitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompeii oppido praeerat, praesidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere; quum Graecos murum adscendere atque arma capere iuberet; illi autem se contra imperium populi Romani pugnaturos esse negarent; oppidani autem etiam sua sponte Caesarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, et se atque oppidum Caesari dedidit, incolumisque ab eo conseruatus est.

Recepto Caesar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Eius aduentu audito, L. Staberius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatibus exigere coepit. Illi vero daturos se negare, neque portas consuli praeclusuros; neque sibi iudicium sumturos contra, atque omnis Italia populusque Romanus iudicauisset. Quorum cognita voluntate, clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caesarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani, et reliquae finitimae ciuitates, totaque Epiros, et, legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur. XII

At Pompeius, cognitis iis rebus, quae erant Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Simul ac Caesar adpropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properans noctem XIII

 diei

Parthini, gens Illyrica. *Idem*. *contra imperium populi Romani*, contra Caesarem, consulem, qui cum imperio erat. Cf. c. 12.

diei coniunxerat, neque iter intermiserat, vt paene omnes in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma proiicerent, ac fugae simile iter videretur. Sed quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratque, se eum non deserturum, eumdemque casum subiturum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati: hos tribuni militum centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. Caesar, praeoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit, castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, vt vigiliis castellisque bene meritae ciuitates tutae essent praesidio; ibique reliquarum ex Italia legionum aduentum exspectare, et sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius facit, et trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit.

XIIII Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naues impositis, vt erat praeceptum a Caesare, quantum nauium facultatem habebat, naues soluit, paullumque progressus a portu, litteras a Caesare accipit, quibus est certior factus, portus litoraque omnia

Labienus, Caesaris in bello Gallico legatus, qui nuper ad Pompeium transierat. Cf. B. G. 8, 52.

praeocc. itinere ad Dyrr. Sensus est verus; Pompeius enim prior venit Dyrrhachium (cf. Appian. 2. p. 462): sed nullus codex habet *praeoccupato*, sed vel *perfecto occ.* vel *profecto occ.* Ciacconius existimat, *praecepto itinere*, Caesarem scripsisse, et huius interpretamentum esse *occupato*. Fortasse; saltem *praecipere* est interdum, priorem facere aliquid, antefrui et potiri re, quam potuit alter.

praesidio redundat, vt iam Cellarius vidit.

Kalenus. vid. c. 8.

nia classibus aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, nauesque omnes reuocat. Vna ex iis, quae perseuerauit, neque imperio Kaleni obtemperauit, quod erat sine militibus, priuatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo expugnata est: qui de seruis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, et ad vnum interficit. Ita exiguo tempore, magnoque casu totius exercitus salus constitit.

XV. Bibulus, vt supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: et sicuti mari portibusque Caesarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur: praesidiis enim dispositis, omnia litora a Caesare tenebantur, neque lignandi, neque aquandi, neque naues ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiis rerum necessariarum premebantur, adeo vt cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra nauibus onerariis supportare: atque vno etiam tempore accidit, vt, difficilioribus vsi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectae naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter atque aequo animo ferebant, neque sibi nudanda litora

praesidiis — tenebantur. Miratur Marclandus in Explicat. vett. auctt. pag. 271, quomodo Caesar potuerit omnia litora tenere, cum cap. 14 aduersarii dicantur omnia litora tenere. Enimvero Caesar *praesidiis* terrestribus *dispositis* tenebat litora, ne aduersarii exscendere in litus possent; aduersarii *classe* tenebant litora, ne Caesar nauigare posset. Hostes in mari prohibent Caesarem a nauigatione; Caesar in continenti prohibet hostes ab exscensione. Ergo nulla emendatione opus erit, et diuersa ratione cum Caesar, tum hostes, tenent litora. Cf. c. 17.

et relinquendos portus existimabant. Sed quum essent, in quibus demonstraui, angustiis, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex nauibus cum M? Acilio et Statio Murco, legatis, quorum alter oppidi muris, alter praesidiis terrestribus praeerat; velle se de maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandae caussa, vt de compositione acturi viderentur. Interim postulant, vt sint induciae, atque ab iis impetrant: magnum enim, quod adferebant, videbatur, et Caesarem id summe sciebant cupere, et profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur.

XVI Caesar, eo tempore cum legione vna profectus ad recipiendas vlteriores ciuitates, et rem frumentariam expediendam, qua anguste vtebatur, erat ad Buthrotum, oppositum Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco per litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum reuertitur. Eo quum venisset, euocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Caesare, ex aedilitate et praetura conceptas; ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximae spei maximaeque vtilitatis eius

Libo. vid. c. 5.

Vibullii mandatis. Cf. c. 10. Vulgo, *Bibuli*, quod iam Vossius et Cellarius correxerunt. *Profectum* habent codd. boni; alii, *profectu-rum.*

oppositum Corcyrae. In cod. Leid. primo, eoque optimo, legitur *oppositum:* et hoc situs locorum confirmat: in ceteris *oppidum*, quod geographiae repugnat.

ex aedilitate. Sueton. Iul. 10. *ex praetura.* De hac silent scriptores. Inimicitias e consulatu idem Sueton. c. 20. enarrauit. Haec Davisius post Glandorpium et Manutium notarat.

eius iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, vt componerentur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere, propterea quod de concilii sententia summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Caesaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciae, dum ab illo rediri posset; neue alter alteri noceret. Huc addit pauca de caussa, et de copiis auxiliisque suis: quibus rebus neque tum respondendum Caesar existimauit, neque nunc, vt memoriae prodantur, satis caussae putamus.

XVII Postulabat Caesar, vt legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam, vt illi classe naues auxiliaque sua impedirent, ipse vt aqua terraque eos prohiberet: si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, vt haec non remitterentur, neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Caesaris recipere, neque periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium reiicere: vnum instare,

vt componerentur res illae. Vulgo *componeretur*, quod verum puto.

concilii. Vossius senatum intelligit. Malim cum quibusdam cdd. *consilii*; nam senatus deliberans et decernens intelligitur, et hic *consilium* dicitur.

neque hanc rem — *Caes. recipere.* Quidquid variarum lectionum hic sedulo colligitur, id omne est ab errante librariorum oculo et manu qui verba traiecerunt. Ordinem verborum edd. vulgatae bene restituerunt.

de induciis, vehementissimeque contendere. Quos vbi Caesar intellexit praesentis periculi atque inopiae vitandae caussa omnem orationem instituisse, neque vllam spem aut conditionem pacis adferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XVIII Bibulus, multos dies terra prohibitus, et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem vnum summa imperii redit; sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus Caesaris aduentus concitauerat, vbi primum, rursus adhibito Libone, et L. Lucceio et Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Caesaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, et loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Caesaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor. Bello perfecto, ab iis Caesar haec dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minus est, aliis rationibus per colloquia de pace agere.

Inter

quibus communicare. Sic libri omnes. Quod vero scriptores latini (optimae aetatis) semper dicunt, *communicare cum aliquo*, non, *alicui*: dubitaui in curis posterioribus c. 5 de integritate huius loci. Post me Gronovius obs. 2, 6 confirmauit, qui eamdem ob rationem *quibuscum* scribi iussit. *Cellarius.* Ac tanto magis hoc recipiendum erat, cum etiam Vrsini codex *quibuscum* habeat. Errores non debebant, verecundia codicum nescio qua, seruari.

Inter bina castra Pompeii atque Caesaris vnum flumen tantum intererat, Apsus, crebraque inter se colloquia milites habebant: neque vllum interim telum per pactiones colloquentium transiiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret, et crebro magna voce pronunciaret, liceretne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenaeo praedonibusque licuisset; praesertim, vt id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent? Multa suppliciter locutus, vt de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab vtrisque militibus auditus; responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri, se altera die ad colloquium venturum, atque vna etiam vtrimque admodum tuto legati venire, et quae vellent, exponere possent; certum- XVIIII

Hh 5 que

Apsus. Cf. c. 13.

Mittit (Caesar) *P. Vatinium.*

de pace legatos mittere. Constanter codd. exhibent: *duos legatos mittere.* Fortasse Caesar scripserat: *liceretne ciuibus ad suos* (hoc aliquis interpretatus est, addito verbo *ciues) legatos mittere.*

fugitiui ab saltu Pyren. De his ad B. G. 3, 23 dixi. Cellarius ad nostrum locum de his ipsis conuenis post Valesium (notit. Gall. p. 117) monuit.

vt id agerent. Meliores libri, *cum id agerent.*

locutus. Addendum h. l. *est* e cod. Norvic. quo Dauisius vsus est. Deinde post *auditus* punctum ponendum erit.

atque vna — possent. Haec corrupta sunt. In pluribus MSS. est *vis* pro *etiam;* in duobus non spernendis *vbi* vel *ibi* pro eodem illo *etiam.* Et variatur scriptura aliis modis. In his tenebris si quid videre licet, Oudendorpius vidit, qui sic intelligit: *atque vna* (sc. locus), *vbi vtrimque — certumque — constituitur.* Ergo et locus et tempus conueniendi constituitur. His interea adsentior.

que ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum, magna vtrimque multitudo conuenit, magnaque erat eius rei exspectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit, submissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt vndique subito tela immissa, quae ille obtectus armis militum vitauit. Vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones militesque nonnulli. Tum Labienus, Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Caesaris capite relato, pax esse nulla potest.

XX Iisdem temporibus Romae M. Coelius Rufus praetor, caussa debitorum suscepta, initio magistratus

submissa — incipit. In his verbis plures haeserunt, quoniam Labienus altercans, inque durissima oratione desinens, non videatur vsus esse submissa oratione: neque hoc sensu, vt animi summissi oratio esset; neque illo, vt vox moderatior, quae non exaudiri posset. Sunt etiam varietates quaedam, vt *summa:* omittuntur item verba *loqui* et *atque.* Vnde Oudendorpius ingeniose coniicit, legi posse: *sed omissa oratione de pace, altercari c. V. inc.* Quid vero, si Labienum dixerim primo leniore atque moderata oratione vsum; deinde progressum ad disputationem alternam; tandem in iracundiam erupisse? Nonne hoc naturae rei animique humani accommodatum fuerit?

ille vitauit. Vatinium intelligit Iul. Celsus p. 197. *Davisius.*

Romae non legitur in decem codd. Oudendorpii, nec in edd. primis. Et potest abesse.

Coelius R. praetor, olim Caesari amicus (cf. 1, 2. 2, 43), sed ab eo offensus, quia non ipse, sed Trebonius praetor *vrbanus* a Caesare constitutus erat. v. Dio Cass. 42, 22. vbi hae turbae copiosius describuntur. De re cf. Cic. Epp. ad Div. 8, 17. Vellei. Paterc. 2, 68.

tus tribunal suum iuxta C. Trebonii praetoris vrbani sellam collocauit; et si quis adpellasset de aestimatione et de solutionibus, quae per arbitrum fierent, vt Caesar praesens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat aequitate decreti, et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderate ius dicendum existimabat, vt reperiri non possent, a quibus initium adpellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiae est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Coelius: et ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem caussam videretur, legem promulgauit, vt sexies seni dies sine vsuris creditae pecuniae soluantur.

Quum resisteret Seruilius consul, reliquique magistratus, et minus opinione sua efficeret: ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgauit; vnam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donauit; alteram XXI tabu-

per arbitrum. In bonis codd. est *per arbitrium*, sensu eodem.

Caesar — constituerat. Cf. c. 1. huius libri.

propriam suam. Alterutrum redundat. Ergo cum cod. Leid. primo *propriam* omittendum est.

sexies seni dies. Iam ostendit Davisius, Gronovium in de sestertiis 4, 5, p. 636 sic legendum iudicasse: *ut semisse in dies fine* — — h. e. vt dimidium crediti restituerent debitores, et quidem praefinitis diebus s. pensionibus. Idem placuisse Lipsio, monuit Oudendorpius — Saltem non incommodus, vt in incerta lectione, sensus est, etsi nihil certi dici potest.

tabularum nouarum; impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbauit. De quibus rebus Seruilius consul ad senatum retulit, senatusque Coelium ab republica remouendum censuit. Hoc decreto eum consul senatu prohibuit, et concionari conantem de rostris deduxit. Ille, ignominia et dolore permotus, palam se proficisci ad Caesarem simulauit; clam, nunciis ad Milonem missis, (qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus,) atque eo in Italiam euocato, quod, magnis muneribus datis, gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit, atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse quum Casilinum venisset, vnoque tempore signa eius militaria atque arma Capuae essent comprehensa, et familia Neapoli visa, atque proditio oppidi adpareret, patefactis consiliis, exclusus Capua, et periculum veritus, quod conuentus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existi-

tabularum nov. vid. ind.

ad Milonem, qui Massiliae exsul vixit. Ceteris ergo exsulibus nuper (cf. c. 1.) a Caesare reuocatis, vnus Milo reuocatus non erat, Hinc odium in Caesarem. Dio Cass. 40, 54. 42, 24.

muneribus (gladiatoriis) *datis*. Cic. pro Mil. c. 35. *Cellarius*.

signa eius (Milonis) *mil. et arma*, Dio Cass. 42, 25. Μίλων ἔπταισε πρὸς τῇ Καπύῃ.

visa, atque proditio. E multiplici varietate codd. et edd. vett. in verbis his (*visa de prod. visa quae prod. visaque prod. visa et prod. vis atque proditio*) eruit alius aliam lectionem; fortasse vero nulla mutatione lectionis vulgatae opus est, Eodem tempore tria fiunt: Capuae comprehenduntur Milonis arma; Neapoli gladiatores eius iam conspiciuntur; sic adparet proditio Capuae imminens.

exclusus Capua. Nec poterat, nec audebat Coelius Capuam contendere. vid. Dio Cass. d. l.

eum (Milonem) *hostis loco* — Addit Dio, Senatum Romae censuisse, vi et armis

existimabat, consilio destitit, atque eo itinere sese auertit.

XXII Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompeii, quae mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos quum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Thurino oppu-

armis coercendum esse Milonem. *Comentus*. vid. ind.

Cosa Etruriae oppidum fuit, de quo multa Cellarius in notit. orbis Tom. 1. pag. 719. Cum ergo h. l. Cosa in agro Thurino sita dicatur: aut duae fuerunt Cosae, vna Etruriae, vulgo nota; altera in agro Thurino, ad sinum Tarentinum, hoc loco obuia: aut scriptura huius nominis vitiosa est h. l. Cluuerius quidem (Ital. 4, 8), monente Cellario, vtitur Pliniano loco (H. N. 2, 56. al. 57), vbi Milo iuxta *castellum Carissanum* occisus dicitur, pro quo legi vult *Cassanum*, quia hodienum in Thurino agro sit *Cassano* oppidum episcopale. Ita *Cosa* erit in *Cassa* mutandum. Sed malim prius, duas Cosas fuisse. Alia difficultas est in eo, quod Vellei. Paterc. 2, 68 Milonem ad Compsam in Hirpinis cecidisse refert. Nam si vel maxime cum Ruhnkenio ad Vellei. 1, 14 dicamus, duas fuisse Cosas, Cosam vero et Compsam nihil differre: tamen, vt Cellarius vidit, non potest idem locus in Hirpinis et agro Thurino situs dici. Fueruntne ergo tres Cosae? Sed hoc esset abuti coniecturis. Potius Cosa videtur vera scriptura, eaque restituenda Plinio (quia etiam Liviana epitome 14, et Vellei. 1, 14 Cosam, ab illa Etrusca Cosa diuersam, sed situ non definito, nominant, et plures cognomines fuisse vrbes hoc modo indicant): illud vero constitui non poterit, vtrum Cosa, ad quam Milo caesus est, fuerit Thurinorum in Lucania iuxta Caesarem, an Hirpinorum iuxta Velleium, an adeo Apulorum iuxta Dionem Cass. 42, 25, qui in Apulia periisse Milonem refert: nisi fines Lucanorum, Hirpinorum et Apulorum diuersis temporibus diuersos, et inde dissensionis aliquid natum dica-

oppugnare coepit. Eo quum a Q. Pedio praetore cum legione ** lapide ictus ex muro, periit: et Coelius, profectus, vt dictitabat, ad Caesarem, peruenit Thurios: vbi, quum quosdam eius municipii sollicitaret, equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eo praesidii caussa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est interfectus. Ita magnarum initia rerum, quae occupatione magistratuum et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

XXIII Libo, profectus ab Orico cum classe, cui praeerat, nauium quinquaginta, Brundisium venit, insulam-

dicamus. Sed cum facillimum sit, in talibus errare, iudicent alii.

Eo quum — periit. Haec non sunt integra; nec variae lectiones ducunt in viam. Verum ergo viderunt, qui lacunam esse iudicarunt. *Esset*, vulgo additum post *ictus*, non habent codices.

quosdam eius municipii. Mire variantur haec verba. Codex Lovan. habet, *cum Cosam eius sollicitaret.* Edd. primae habent *quosque* pro *quosdam.* A tribus codd. non optimis verba *eius municipii* absunt; et in duobus horum codd. legitur: *cum constantius sollicitaret.* Hinc Marclandus in Explic. vett. auctt. p. 271 legi vult: *cum Consentinos sollicitaret:* esse enim Consentiam metropolin Bruttiorum, conterminam Thuriis.

praesidii. Hoc e Manutii et Faerni coniectura venisse in editiones, in codd. et edd. antt. vero *praedandi* exstare, docuit Oudendorpius.

occupatione mag. quia magistratus prohibiti erant occupatione, quo minus occurrerent malo, quantum necesse esset. Sic de B. Al. c. 34 dicitur aliquis tentare iura populi, occupatione belli, h. e. quia populus, prohibitus occupatione et administratione belli, non satis vigilare, atque tueri iura sua potest. Quod autem dicit, *occ. mag. et temporum*, id eodem pertinet; est enim occupatio magistratuum, quam effecerunt tempora ista. Cf. B. G. 4, 16, *prohibitus occupatione reipublicae id facere.*

ſulamque, quae contra Brundiſinum portum eſt, occupauit; quod praeſtare arbitrabatur, vnum locum, qua neceſſarius noſtris erat egreſſus, quam omnium litora ac portus cuſtodia clauſos teneri. Hic repentino aduentu naues onerarias quasdam nactus incendit, et vnam frumento onuſtam abduxit, magnumque noſtris terrorem iniecit, et noctu militibus et ſagittariis in terram expoſitis, praeſidium equitum deiecit, et adeo loci opportunitate profecit, vti ad Pompeium litteras mitteret, naues reliquas, ſi vellet, ſubduci et refici iuberet: ſua claſſe auxilia ſeſe Caeſaris prohibiturum.

XXIIII Erat eo tempore Antonius Brundiſii, qui, virtuti militum confiſus, ſcaphas nauium magnarum circiter ſexaginta cratibus pluteisque contexit, eoque milites delectos impoſuit, atque eas in litore pluribus locis ſeparatim diſpoſuit, nauesque triremes duas, quas Brundiſii faciendas curauerat, per cauſſam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iuſſit. Has cum audacius progreſſas Libo vidiſſet, ſperans intercipi poſſe, quadriremes quinque ad eas miſit. Quae quum nauibus noſtris adpropinquaſſent, noſtri veterani in portum refugiebant: illi, ſtudio incitati, incautius ſequebantur. Iam ex omnibus partibus ſubito Antonianae ſcaphae, ſigno dato, ſe in hoſtes incitauerunt, primoque impetu vnam ex his quadriremem cum remigibus defenſoribusque ſuis ceperunt, reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detrimentum acceſſit, vt, equitibus per oram maritimam ab Antonio diſpoſitis,

omnium litora. Immo, *omnia*, vt iam alii monuerunt.

teneri. Optimi codd. *tueri.* Bene.

Antonius. vid. Plutarch. in huius vita c. 7. Dio Caſſ. 41, 48. Sed tantum attigerunt rem.

positis, aquari prohiberentur. Qua necessitate et ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit.

XXV Multi iam menses transierant, et hiems iam praecipitauerat, neque Brundisio naues legionesque ad Caesarem veniebant: ac nonnullae eius rei praetermissae occasiones Caesari videbantur, quod certe saepe flauerant venti, quibus necessario committendum existimabat: quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus praeerant; maioremque fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompeii litteris castigabantur, quoniam primo venientem Caesarem non prohibuissent, vt reliquos eius exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Caesar Brundisium ad suos seuerius scripsit, nacti ido-

Multi menses transierant, ex quo Caesar Brundisium venerat. Cf. c. 2, vbi etiam de vero mense illius itineris ex Vsserio admonitum est.

committendum (se, aut naues) *existimabat*.

qui classibus (Pompeii) *praeerant*. Cf. c. 18.

duriusque — exspectabant. Haec verba sunt obscura. Quinam exspectabant? Caesariani an Pompeiani? Si syntaxin sequaris, Pompeiani: si rem, Caesariani. Praeferamus ergo id, quod res postulat. Iam dum hi, qui Brundisii sunt, morantur, quid nanciscuntur morando? quid exspectant? Nempe durius quotidie tempus ad nauigandum fiet. Hactenus bene. Illud vero *lenioribus ventis* quid est? An, quia lenius flare venti incipiebant? Sed hoc fuisset iis valde commodum post hiemis inclementiam. Oudendorpius sensum loci putabat esse hunc: dum exspectant leniores ventos ad transportandum, exspectando accipiunt quotidie durius tempus. Sed hoc non est in verbis, nisi sic legatur: *duriusque qu. tempus, exspectandis* (vel, optandis) *ad transportandum lenioribus ventis, exspectabant*.

Caesar — ad suos — scrip-

idoneum ventum ne occasionem nauigandi dimitterent, siue ad litora Apolloniatium cursum dirigere, atque eo naues eiicere possent. Haec a custodibus classium loca maxime vacabant, quod se longius portibus committere non auderent.

XXVI Illi, adhibita audacia et virtute, administrantibus M. Antonio et Fufio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque vllum periculum pro salute Caesaris recusantibus, nacti austrum, naues soluunt, atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque praeteruehuntur. Qui quum essent ex continenti visi, C. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiae

scripsit. Reticuit h. l. Caesar suum quoddam facinus, illustre quidem magnitudinis animi documentum, sed quo patrando militis potius, quam imperatoris officio functus est. Scilicet dum accubat, repente surgit e conuiuio, simulatione mandatorum, quae cuipiam dare velit. Sumit seruilem vestitum, vehitur curru ad litus; conscendit nauigium, et, nescio gubernatore, quem vehat, ipse traiicere Brundisium audet. Vrgente procella et fluctibus, et gubernatore desperante, se Caesarem esse profitetur. Excitatus gubernator nititur; sed frustra. Ergo redeundum fuit ad litus. Atque ita demum Brundisium literas misit. Appian. Civ. 2. p. 463. sq. Plutarch. Caes. c. 38. Dio Cass. 41, 46. Sueton. Iul. cap. 58. Florus 4, 2, 37. et alii.

dimitterent. Post hoc verbum edd. quaedam, contra codd. auctoritatem, adsuerunt, *et ad Oricum*. In iisdem edd. mox est *dirigerent, quod eo*.

siue ad litora. Legendum esse *si vel ad lit.* hoc sensu: *si saltem ad litora*: Hotomannus, Dauisius et Clarkius iudicarunt.

quod se longius — h. e. quod non auderent mari se committere longius a portibus. Et fortasse Vossius recte censuit, *a* inserendum esse ante *portibus*.

Kaleno. vid. c. 8.

ipsis militibus hortantibus, quos nunc poenitentia nuperae tarditatis (vid. ad c. 2) ceperat.

Coponius. vid. c. 5. Contra Dio Cass. 41, 48 a Libone

diae praeerat, naues ex portu educit, et quum iam nostris remissiore vento adpropinquassent, idem auster increbuit, nostrisque praesidio fuit. Neque vero ille ob eam caussam conatu desistebat, sed labore et perseuerantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat, praeteruectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. Nostri, vsi fortunae beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui adpellatur Nymphaeum, vltra Lissum milia passuum tria, eo naues introduxerunt, (qui portus ab africo tegebatur, ab austro non erat tutus,) leuiusque tempestatis, quam classis, periculum aestimauerunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate auster, qui per biduum flauerat, in africum se vertit.

XXVII Hic subitam commutationem fortunae videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempestas et nostros texit, et naues Rhodias adflixit, ita vt ad vnam omnes constratae, numero sedecim, eliderentur, et naufragio interirent, et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos adlisa interficeretur, pars ab nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Caesar domum remisit.

Nostrae

bone haec gesta esse narrat. Sed Caesar potius audiendus est.

Nymphaeum. Ibi et rupes igniuoma, et bituminosum solum, et oraculum. vid. Fabricius ad Dion. Cass. 41, 45.

Lissus, vrbs vltima Illyrici ad Macedoniam. *Cellarius.*

distraheretur. Clarkius explicat, *dispersi capiuntur.* Vix ita dici hoc potest. Oudendorpius *detraheretur* e duobus codd. legi vult,

et

Nostrae naues duae, tardius cursu confecto, in noctem coniectae, quum ignorarent, quem locum reliquae cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has, scaphis minoribusque nauigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi praeerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis. His cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidii in animi fortitudine. Tirones enim, multitudine nauium perterriti, et salo nauseaque confecti, iureiurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes, ad eum producti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranae legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinae vitiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putauerunt; sed, tractandis conditionibus et simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eiicere cogunt; ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, et luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae adseruabant, circiter qua- XXVIII

Ii 2 drin-

et explicat, a scopulis detractos esse. Bene. Davisius corrigit, *extraheretur*, et ex aqua extractos intelligit.

paulo minus ducentis. Post haec verba in edd. additur, *se compleuerat*, inuitis codicibus.

His (leg. *Hic*, etsi nullus codex habet) *cognosci* —

neque ex prist. Vulgo *non* pro *neque*.

sed, tractandis cond. Leg. *et* pro *sed.* Saepe enim *neque* sequenti *et* ita ponitur, vt alterum alteri respondeat, cum vnum membrum negat, alterum ait. Exempla vid. in ind. in *neque*.

adseruabant, custodiebant. vid. ind. In quibusdam

dringentis, quique eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt, et nonnullis eorum interfectis, incolumes se ad nostros receperunt.

XXVIIII Quo facto, conuentus ciuium Romanorum, qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat, muniendumque curauerat, Antonium recepit, omnibusque rebus iuuit. Otacilius, sibi timens, oppido fugit, et ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa veteranarum trium legionum, vniusque tironum, et equitum octingentorum, plerasque naues in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lissi relinquit, hoc consilio, vt si forte Pompeius, vacuam existimans Italiam, eo transiecisset exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, et quid militum transuexisset.

XXX Haec eodem fere tempore Caesar atque Pompeius cognoscunt: nam praeteruectas Apolloniam Dyrrhachiumque naues viderant; ipsi iter secundum eas terra direxerant; sed quo essent eae delatae, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diuersa sibi ambo consilia capiunt: Caesar, vt quam primum se cum Antonio coniungeret; Pompeius, vt venientibus in itinere se opponeret, et si imprudentes ex

insi-

dam codd. est *obseruabant* eodem sensu; sed illud exquisitius est.

Ex omnibus copiis. Verum viderunt, qui *expositis copiis* legendum esse monuerunt. Talia vtique debebant recipi, etsi in nullo codice reperiuntur.

et si imprud. Delendum *et*, vt alii monuerunt. Sic pro *si* est error, natus ex altero illo errore, quo *et* irrepserat.

insidiis adoriri posset: eodemque die vterque eorum ex castris statiuis a flumine Apso exercitum educunt; Pompeius clam et noctu, Caesar palam atque interdiu. Sed Caesari circuitu maiore iter erat longius, aduerso flumine, vt vado transire posset: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, eum vbi adpropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit, suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit, quo occultior esset eius aduentus. Haec ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille, missis ad Caesarem nunciis, vnum diem sese castris tenuit: altero die ad eum peruenit Caesar. Cuius aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem adpellauerat. Quo facto, ciuitatibus tyrannisque magnas imperauerat pecunias: item a publicanis suae prouinciae debitam biennii pecuniam exegerat, et ab eisdem insequentis anni mutuam praeceperat, equitesque toti prouinciae imperauerat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem XXXI

Ii 3 inter-

a flumine Apso. Cf. c. 19.

expedito itinere, propter expeditum iter, h. e. iter breuius, nullo circuitu, opportunum.

Scipio, Syriae proconsul. Cf. 1, 6.

detrimentis — acceptis. A barbaris clade adfectus tamen sibi victoriam et nomen imperatoris tribuerat. *Cellarius.* Ergo ridetur a Caesare. De imperatoris adpellatione vid. ad 2, 26.

interfecerant, et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat: summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in prouinciam quum venisset, ac nonnullae militum voces tum audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra ciuem et consulem arma non laturos; deductis Pergamum atque in locupletissimas vrbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit, et confirmandorum militum caussa diripiendas iis ciuitates dedit.

XXXII Interim acerbissime imperatae pecuniae tota prouincia exigebantur: multa praeterea generatim ad auaritiam excogitabantur. In capita singula seruorum ac liberorum tributum imponebatur: columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturae imperabantur: cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum vrbibus, sed paene vicis castellisque singulis cum imperio praeficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum prouincia; differta praeceptis atque exactoribus, qui, prae-

M. Bibulum. vid. ad B. G. 8, 54.

in prouinciam quum venisset. E Syria venit in Asiae minoris partem eam, quae κατ' ἐξοχὴν prouincia populi romani dicta est, per quam Scipioni ad Pompeium in Macedoniam transeundum erat. Monuit hoc Cellarius.

generatim, per singula genera hominum, et pro singulis generibus rerum tributa imposita sunt. v. ind.

columnarium, tributum, quod pro singulis columnis pendebatur. *Ostiarium*, pro aedium ostiis. De illo Cic. ad Att. 13, 6: de hoc ad D. 3, 8. *Cellarius.*

cuius modo. Quidam codd. *cuiusmodi:* non male.

differta recte receptum est e codicibus; vulgo, *conferta;*

praeter imperatas pecunias, suo etiam priuato compendio seruiebant: dictitabant enim, se, domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, vt honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad haec grauissimae vsurae, quod in bello plerumque accidere consueuit, vniuersis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes alienum prouinciae eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam caussam ciuibus Romanis eius prouinciae, [sed] in singulos conuentus singulasque ciuitates, certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex SC. exigi dictitabant: publicanis, vti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

Ii 4 Prae-

fectas; quamquam sensus idem est. Sed quod *praeceptis* e MSS. receptum est, id non probo; praefero potius cum vulgg. edd. *praefectis*, etsi codd. hoc non habent.

priuato comp. Quidam codd. *priu. imperio compendioque.* Sed isti exactores nullum habuerunt imperium. Compendium vero est accessio, lucrum superadditum, proprie id, quod vna appenditur emtori, quod iusto ponderi additur (Zugabe). Iam omnino, *lucrum.*

honest. praescr. honesto nomine.

vti in sorte fecerant. Egregia est Faerni, Ciacconii, Glandorpii coniectura, *vt in Syria fecerant:* nam hoc ipsum Scipio in Syria fecerat, vt est c. 31: nunc in Asia prouincia item auaritiae rapinisque indulgetur. Probauit Cellarius.

promutuum, si est vera lectio, (habent autem codd. optimi) nihil aliud est, quam *mutuum:* nullo enim modo, vt quidam volunt, significare potest id, quod in antecessum soluitur. Fortasse vero verbum hoc non est ex aetate Caesaris. Vnde cum MSS. duobus et edd. antt. malim, *pro mutuo*, quod et Cellario et Gesnero in Thes. L. L. placuit, etsi sensus idem est.

XXXIII Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, certaque eius rei die constituta, quum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos aduocauerat Scipio, litterae ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum legionibus Caesarem: properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthaberet. His litteris acceptis, quos aduocauerat, dimittit, ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisque post diebus est profectus. Haec res Ephesiae pecuniae salutem attulit.

XXXIIII Caesar, Antonii exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendae orae maritimae caussa posuerat, tentandas sibi prouincias, longiusque procedendum existimabat; et quum ad eum ex Thessalia Aetoliaque legati venissent, qui praesidio misso pollicerentur, earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quae adpellabatur septima vigesima, atque equitibus ducentis in Thessaliam; C. Caluisium Sabinum cum cohortibus quinque paucisque equitibus in Aetoliam misit, maxime eos, quod erant propinquae regiones, de re frumentaria vt prouiderent, hortatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duabus, vndecima et duodecima, et equitibus quingentis in Macedoniam proficisci iubet: cuius prouinciae ab ea parte, quae Libera adpella-

certaque eius rei die constituta. Felicissima est haec Vrsini emendatio. Alia lectio, quae edd. vulgg. adhaesit, *ceterasque eius Deae statuas*, nihili est: quid enim erit *ceteras*? Sufficit, codices plures habere, *ceteraque eius diei constituta*, vnde Vrsini coniectura facillimam mutationem eruit.

maxime eos. Leg. *maximeque* e quibusdam codd. et edd. antt. Quaedam cum his nexa vid. c. 55.

Libera. Libertas illa ex Aemi-

pellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

Ex his Caluisius, primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus voluntate, praesidiis adversariorum Calydone et Naupacto reiectis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione peruenit. Hic quum essent factiones duae, varia voluntate ciuitatum vtebatur. Hegesaretos, veteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat: Petreius, summae nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Caesarem enixe iuuabat. XXXV

Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: et quum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire coepissent, nunciatum est, adesse Scipionem cum legionibus, magna et opinione et fama omnium: nam plerumque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus, XXXVI

Ii 5 magno

Aemilii Pauli constitutione, de qua Liv. 45, 29, videtur reliqua fuisse, etsi partis huius liberae situs atque limites definiri non possunt. *Cellarius.* Glandorpius e Strabone (7, p. 326) colligit, quartam Macedoniae partem, (e distributione Aemilii Pauli Liv. 45, 29) in qua Lyncestae et Pelagones fuerunt (Liv. 45, 30. Diod. Sic. T. 2. p. 643 ed. Wesseling.) esse hanc Liberam, quia Strabo hanc partem recentiori tempore Liberam dictam esse refert. Hoc probat Oudendorpius, et e Plin. H. N. 4, 10 addit, *Liberi Amantini et Orestae*, qui sunt Macedoniae populi: et quia cognomen Liberae horum scriptorum tempore adhuc vsitatum fuerit, in nostro loco vult legi *adpellatur*, pro *adpellabatur*.

reiectis. Recte hoc in edd. recentioribus substitutum est lectioni vitiosae codicum, *relictis*.

Petreius. Offendit hoc romanum nomen hominis Thessali quosdam interpretes. Oudendorpius in duobus codd. reperit *Preteus*, quod ei non negligendum videtur.

fama (magna) *antecedit.* De

magno impetu tetendit ad Domitium, et quum ab eo milia passuum viginti abfuisset; subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adeo celeriter fecit, vt simul adesse et venire nunciaretur. Et quo iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia diuidit, cum cohortibus octo praesidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Cotys ad castra Cassii aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam versus iter facere coepit. At Scipionem, properantem sequi, litterae sunt consecutae a M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, neque se praesidium, vbi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit, Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum peruenit, tam opportuno tempore, vt simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit.

XXXVII Scipio, biduum castris statiuis moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii agmen fluebat, Haliacmonem tertio die prima luce exercitum vado transducit, et castris positis, postero die mane copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin, pro-

De re ipsa verbo monuit Dio Cass. 41, 51.

copias — struit. Vulgo, *instruit* contra codd.

productis legionibus, proelio decertaret. Sed, quum esset inter bina castra campus circiter milium passuum sex, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit: ille a vallo non discedere perseuerauit: attamen aegre retentis Domitianis militibus, est factum, ne proelio contenderetur; et maxime, quod riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi quum cognouisset Scipio, suspicatus fore, vt postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum, et noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eamdem partem, ex qua venerat, rediit; ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocauit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueuerant. Et quum quotidiana consuetudine Q. Varus, praefectus equitum Domitii, venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque vltro vniuersi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

XXXVIII His rebus gestis, Domitius, sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulauit, sese angustiis rei frumentariae adductum castra mouere; vasisque militari more conclamatis, progressus milia passuum tria, loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocauit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum magnamque partem leuis armaturae ad explo-

castris — subiecit, propius castra duxit. Cf. ind.

plorandum iter Domitii et cognoscendum praemisit. Qui quum essent progressi, primaeque turmae insidias intrauissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere coeperunt: quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt. Nostri, cognitis insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti [hostium] turmas exceperunt: (in his fuit M. Opimius, praefectus equitum) reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium perduxerunt.

XXXVIIII Deductis orae maritimae praesidiis, Caesar, vt supra demonstratum est, tres cohortes Orici oppidi tuendi caussa reliquit, iisdemque custodiam nauium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. Huic officio oppidoque praeerat Acilius legatus. Is naues nostras interiorem in partem post oppidum reduxit, et ad terram deligauit, faucibusque portus nauem onerariam submersam obiecit, et huic alteram coniunxit, super qua turrim effectam ad ipsum introi-

cognitis insidiis. Omnes codd. habent, *cognitis hostium insidiis*, quod Vossius recte mutauit in *cog. hosti insidiis*. Ergo non video, cur alii, relicta Vossii sententia, pro arbitrio verbum *hostium* paulo post intruserint post verbum *nacti*, quasi a librariis traiectum.

earum turmarum. Non intelligit duas turmas exceptas; sed omnes illas turmas equestres, quas Scipio ad explorandum praemiserat, quarum duae erant exceptae, reliquarum milites nunc aut caesi aut capti sunt. Sic intellectus locus non habet lacunam, vt Marciando visum est.

vt supra demonstratum est. c. 34, vbi dixit, legionem Orico deductam esse, quae orae tuendae causa ibi posita fuerat.

inter. in partem. Ciaconius *portum* legi maluit, et hic, et c. 40. Non male; saltem pars interior portus intelligenda est, cui fauces, aditus portus, opponuntur.

introitum portus opposuit, et militibus compleuit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit.

Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit, submersamque nauim, remulco multisque contendens funibus, adduxit; atque alteram nauem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus adgressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, vt ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis submittens, et reliquis partibus simul ex terra XL

adduxit, ad se adtraxit. *Oudendorpius*. Vulgo, *abduxit* — Rem paucis narrauit Dio Caff. 42, 12, sed Caesarianus locus nihil lucis inde capit.

ad libram fecerat turres. Dicuntur turres ad libram factae, quia binae erant in naui, vel in prora et puppi, vel ad vtrumque latus, vt altera alterius aequaret pondus, ne turris inclinaret. De his turribus Scheffer. de mil. nav. 2, 5. *Cellarius*. Iam etsi verum est de duabus vnius nauis turribus: tamen frigere videtur hoc additamentum, *ad libram*. Quis enim non sponte intelligat hoc, artifices spectasse aequilibrium? Estne necesse, vt hoc moneatur? Nam ideo non solitae sunt *duae* turres strui, vt sic aequilibrium seruaretur: quoniam interdum, vt paulo ante, nauis *vnam* tantum turrim habuit, sine periculo inclinandi. Audiamus ergo et alios. Ac Rhellicanus quidem, quocum Vossius videtur facere, sic interpretatur: *ad perpendiculum factae*. Sed nonne et hoc sponte intelligitur, artifices sic struxisse turres? Rursus Hotomannus intelligit *turres eiusdem altitudinis*, quasi libra dimensas et examinatas, qualia sunt corpora duo, *σταφύλῃ ἐΐσα*, apud Homer. Iliad. 2, 765, h. e. corpora duo paris altitudinis. Ac Polenus ad Frontin. de aquaeduct. p. 61, docte ostendit, *ad libram facta* significare ea, quae sint eiusdem altitudinis. Qui si est vsus loquendi, videtur et in hoc Caesaris loco tenendus. Sed libenter alios audiam.

ex superiori loco, e suis turribus.

pugnans. An, *pugnaret?*

ra scalis, et classe moenia oppidi tentans, vt aduersariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit: defectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, etiam nauem
7. expugnauit; eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae paene insulam contra oppidum effecerat, quatuor biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex vtraque parte naues longas adgressus, quae erant deligatae ad terram atque inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat: ipse, Lissum profectus, naues onerarias triginta, a M. Antonio relictas, intra portum adgressus omnes incendit:

defectis codices: *deiectis* edd. vulgg.

molem, prominentiam in superficie aquarum.

quatuor biremes. Leg. e codd. duobus monitu Clarkii et Oudendorpii *qua quat. bir.* vt *qua* sit, *qua parte.*

scutulas interpretes plerique putant esse palangas, de quibus ad 2, 10 dictum est. Et haec est verisimilior sententia. Turnebus Adv. 27, 24 legi voluit *rutulis* s. *rotulis;* Schefferus de mil. nav. 3, 3 *scutinis*, quae putat coria, oleo inuncta, fuisse, super quibus lubrico lapsu promotae naues sint. Illum Vossius, et Laetus in Lex. Vitruuiano, hunc Dauisius secutus est. Ciacconius maluit *suculis*, quae et ipsae sunt cylindri, lignis manubrii loco decussatim traiectis, quibus opifices ita vtuntur, vt, dum voluntur, circumuoluatur funis tractorius: vt Laetus d. l. et Gesnerus in Thes. L. L. post Budaeum ostenderunt. Equidem talia dirimere non sustineo, praesertim cum huiusmodi machinationes ne definiri quidem possint, nisi etiam de situ locorum satis constet, qui eas vel necessarias reddit, vel adiuuat, et, oculis demum conspectus, indicat, quae machinationum esse potuerit, aut fuisse videatur ratio.

cendit: Lissum expugnare conatus, defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusque, quos praesidii caussa miserat Caesar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit.

XLI Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognouit, eodem cum exercitu profectus, expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaque eum castra posuit; et postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. Vbi illum suis locis se tenere animum aduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans, Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum totiusque belli adparatum is eo contulisset: vt accidit. Pompeius enim, primo ignorans eius consilium, quod diuerso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariae compulsum discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Caesar, militesque adhortatus, vt aequo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur, atque ibi castra posuit.

XLII Pompeius, interclusus Dyrrhachio, vbi propositum tenere non potuit, secundo vsus consilio, edito

ad Asparagium. Redit ad c. 30.

edito loco, qui adpellatur Petra, aditumque habet nauibus mediocrem, atque eas a quibusdam protegit ventis, castra communit. Eo partem nauium longarum conuenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Caesar, longius bellum ductum iri existimans, et de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariae caussa Q. Tullium et L. Canuleium legatum misit: quodque hae regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, vecturasque frumenti finitimis ciuitatibus descripsit; item Lisso Parthinisque, et omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum, quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera et montuosa, ac plerumque vtuntur frumento importato; tum quod Pompeius haec prouiderat, et superioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat, frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportarat.

XLIII Quibus rebus cognitis, Caesar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles: hos primum praesidiis tenuit, castellaque ibi communiit. Inde, vt loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumuallare Pompeium instituit: haec spectans, quod angusta re frumentaria

Q. Tullium. Hoc nomen edd. vulgg omiserant. Exstat in Leid. primo, qui est optimus, vt in ceteris codd. aperta sunt vestigia duorum nominum, vt *Q. Titium, Quintilium, Q. Tillium.* Sed ita etiam *legatos*, scribendum erit.

castella ibi communiit. De castellis vid. de B. G. 7, 69.

taria vtebatur, quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo vndique frumentum commeatumque exercitui supportare posset; simul, vti pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, vt auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Caesare obsideri, neque audere proelio dimicare.

XLIIII Pompeius neque a mari Dyrrhachioque discedere volebat, quod omnem adparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocauerat, frumentumque exercitui nauibus supportabat; neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet, quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, vt, extremam rationem belli sequens, quam plurimos colles occuparet, et quam latissimas regiones praesidiis teneret, Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret: id quod accidit. Castellis enim quatuor et viginti effectis, quindecim milia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pasceret. Atque vt nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in pro-

qui perpet. munit. Pronomen *qui* contra omnes codd. intrusum est ab editoribus quibusdam.

habebant. Et hoc est ab editoribus: in codd. et edd. antt. omnibus legitur *videbant*. Tota haec particula est corrupta: si quid tentare licet, legerim: *Atque vt nostri perpetuas mun. habebant, perd. — castella, quia, ne quo — — timebant.* Marclandus in Explicat. vett. auctr. pag. 272 hanc lectionem proponit: *Atque vt nostris perpetuae munitiones fiebant, perductae — —* Deinde delet verbum *timebant*.

proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, et nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atque ipsos a tergo circumuenire possent. Sed illi operibus vincebant, quod et numero militum praestabant, et interiore spatio minorem circuitum habebant. Quae quum erant loca Caesari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non constituerat: tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur, magnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes fere milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

XLV In occupandis praesidiis magna vi vterque nitebatur, Caesar, vt quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, vt quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam caussam proelia fiebant. In his quum legio Caesaris nona praesidium quoddam occupauisset, et munire coepisset; huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupauit, nostrosque opere prohibere coepit: et quum vna ex parte prope aequum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumiectis, postea leuis armaturae magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impediebat: neque erat facile nostris, vno tempore propugnare et munire. Caesar, quum suos

Quae quum (an, *dum?*) *erant loca* —

coactis. Vulgo, *subcoactis;* quidam *subactis.* Sic ergo error natus est: non intellexerunt *coactum*, inde fecerunt *subactum*, ex hoc rursus *subcoactum*. vid. ind.

praesidiis, locis, vbi praesidia collocarentur.

suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit, et loco excedere. Erat per decliue receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius vsus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere essent progressae.

XLVI. Caesar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, et aduersas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit, locumque in omnes partes quam maxime impediri; ipse idoneis locis funditores instruxit, vt praesidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere et instare coeperunt, cratesque, pro munitione obiectas, propulerunt, vt fossas transcenderent. Quod quum animaduertisset Caesar, veritus, ne non reducti, sed reiecti viderentur, maiusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis nonae subito conspirati pila coniecerunt, et, ex inferiore loco

Kk 2

recipere se iussit. In optimis MSS. est *iussit;* vulgo *statuit.* Sed Caesar non statuit, se recipere.

tectis (pluteo et vinea) *militibus,* qui fossam ducebant.

His rebus completis. Marclandus in Explic. vett. auct. p. 273 malit *confectis,* quem sequor.

conspirati, (sic boni quidam codd.) in arctius spatium collecti, vt cum serpens colligitur in spiram. Ergo omnino significat coartatos, condensatos. Reliquae lectiones aut sunt falsae, vt *conspicati;* aut interpretamenta, vt *complicati* et *constipati.*

loco aduerſus cliuum incitati curſu, praecipites Pompeianos egerunt, et terga vertere coegerunt: quibus ad recipiendum crates directae, longuriique obiecti, et inſtitutae foſſae magno impedimento fuerunt. Noſtri vero, qui ſatis habebant ſine detrimento diſcedere, compluribus interfectis, quinque omnino ſuorum amiſſis, quietiſſime ſe receperunt, paulloque circa eum locum morati, aliis comprehenſis collibus, munitiones perfecerunt.

XLVII Erat noua et inuſitata belli ratio, quum tot caſtellorum numero, tantoque ſpatio, et tantis munitionibus, et toto obſidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque alterum obſidere conati ſunt, perculſos atque infirmos hoſtes adorti, aut proelio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos continuerunt, quum ipſi numero militum equitumque praeſtarent: cauſſa autem obſidionis haec fere eſſe conſueuit, vt frumento hoſtes prohibeantur. At contra integras atque incolumes copias Caeſar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent: quotidie enim magnus vndique nauium numerus conueniebat, quae commeatum ſupportarent; neque vllus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte ſecundum curſum haberent. Ipſe autem, conſumtis omnibus longe lateque frumentis, ſummis erat in anguſtiis: ſed tamen haec ſingulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim, eadem ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos, labore et patientia maximum bellum confeciſſe: meminerant, ad Aleſiam magnam ſe inopiam perpeſſos, multo etiam maio-

cliuum. Hoc a Manutio eſt. Faernus legebat *tumulum*, cum in MSS. omnibus et edd. primis ſit *pilum*, ſub quo aliud latere videtur. *Oudendorpius*.

in Hiſpania. Cf. 1, 48.

ad Aleſiam. B.G. 7, 68 ſqq.

maiorem ad Auaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum quum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

Est etiam genus radicis inuentum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod adpellatur chara, quod admistum lacte multum inopiam leuabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Eius erat magna XLVIII

Kk 3 copia.

ad Auaricum. ibid. c. 18 sqq.

qui fuerant cum Valerio. Qualisnam est haec descriptio? Quis inde intelligat, quinam hi homines fuerint? In bonis codd. legitur: *qui fuerant Valeribus*: vnde adparet, verba corrupta esse. Qui vult, legat Vossium, operose docentem, quis ille Valerius fuerit.

chara. Si de scriptura huius verbi satis constaret, (scribitur enim in codd. et antt.edd. *chara, chata, catha*, voluntque rursus alii legi *carus*, alii *chera*) fortasse posset aliquid reperiri; etsi nihil difficilius definitu est illis plantarum nominibus, quae in veterum scriptis occurrunt. Nunc, cum ne de nomine quidem constet, quis ausit rem definire? Plerique petunt aliquid adiumenti e loco Pliniano (H. N. 19, 8, 41 extr.), vbi Caesaris milites apud Dyrrhachium *lapsana* vixisse dicuntur, quam plantam hodienum botanici describunt, eorumque nonnulli vertunt wilder Kohl. Sed monent etiam, caules quidem eius et folia victui inseruire, non autem (quae est Harduini ad Plinium sententia) eam inde parari posse massam, quae in panes formetur. Ac fortasse quidem dicat aliquis, vtcumque inde formatos esse quosdam panes ab his, qui summa inopia premerentur; sed et Harduinus nihil a vero abhorrens censuit, cum dixit, milites Caesaris, praeter lapsanam, illo tempore etiam alia radice ad panificium vsos esse, quae radix in Caesaris libris scribatur *chara*. Si ergo *chara* est aliud quid, quam *lapsana*; aut saltem esse potest: non licet e loco Plinii locum Caesaris secure interpretari, eritque agnoscendum, non constare nobis de hac radice.

copia. Ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, vt spem eorum minuerent.

XLVIIII Iamque frumenta maturescere incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam confidebant: crebraeque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero iumenta interisse; vti autem ipsos valetudine non bona, quum angustiis loci, et odore tetro ex multitudine cadauerum, et quotidianis laboribus, insuetos operum, tum aquae summa inopia adfectos: omnia enim flumina atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Caesar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat. Atque vt erant loca montuosa, et ad specus angustiae vallium, has sublicis in terram demissis praesepserat, terramque adgesserat, vt aquam continerent. Itaque illi necessario loca

Libenter. Vulgo *frequenter* contra codd.

tolerari. vid. ind. — Inopiam hanc Lucanus (6, 80 sqq.) bene descripsit.

angustiae vallium ad specus, i. e. ang. vall. quae poterant esse loco specuum, habere vsum et vim specuum. Specus autem in de B. Alex. cap. 5 et 6 sunt meatus subterranei, canales. Cf. Liv. 10, 10. Fortasse ergo hoc dicit, angustam vallem fuisse veluti meatum s. canalem, per quem aut sponte proflueret aqua, e montibus in vallem delata; aut, arte adiuta fossisque ductis, deriuari posset. Et vt in altero loco specus intersepiuntur, ita h. l. praesepiuntur, obstruuntur, ne aqua profluat. Putabam etiam, specum fortasse cisternam s. lacum significare posse, ideoque aquas in vallibus, vti in cisternis, collectas et praeseptas esse. Sed neque exempla alterius significatus habeo, neque sustineo rem definire.

loca sequi demissa ac palustria, et puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam praesidiis aberant longius, et celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima valetudine summaque aquae copia vtebatur; tum commeatus omni genere praeter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, maioremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

L In nouo genere belli nouae ab vtrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animum aduertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adgressi vniuersas, intra multitudinem sagittas coniiciebant, et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, vsu docti, haec reperiebant remedia, vt alio loco ignes facerent, [alio excubarent]. * * *

LI Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus, cuius aduentu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt; primisque deiectis, reliqui se verterunt, et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prose-

praesidiis, locis, vbi praesidia erant, vt c. 45.

quibus quot. mel. temp. succedere (an, accedere?) — *videbant* (Caesariani). Nempe accedebat tempus messis.

In nouo genere belli. Cf. cap. 47.

alio excubarent. Haec verba absunt ab omnibus codd. et edd. ant. Et adparet, cum e serie rerum, tum ex aliis scriptoribus, vt Appiano Civ. 2. pag. 465. Dione Cass. 41, 50. Plutarcho Caes. cap. 39. quaedam hic deesse.

aux. cohorti venit. De hac cohorte vid. Sueton. Iul. 68. *Denique, vna sextae legionis cohors.*

sequerentur, Sulla reuocauit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cuius consilium reprehendendum non videtur: aliae enim sunt legati partes, atque imperatoris: alter omnia agere ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla, a Caesare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque proelio decertare voluit, (quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum) ne imperatorias sibi partes sumsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem adferebat. Nam, ex iniquo progressi loco, in summo constiterant: si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: neque multum ad solis occasum supererat temporis; spe enim conficiendi negotii prope in noctem rem duxerant. Ita, necessario atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quemdam occupauit, qui tantum aberat a nostro castello, vt telum tormentumue missum adigi non posset. Hoc consedit loco, atque eum communiit, omnesque ibi copias continuit.

LII Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est: nam plura castella Pompeius pariter, distinendae

At plerique — finiri. Hanc totam particulam puto esse additamentum, e margine receptum. Nam partim qua syntaxin non cohaeret cum his illud *cuius consilium*, partim aliquis hoc in margine monuit, etsi Caesar consilium hoc probet, plerosque tamen illud reprehendere.

consulere (accommodate) *ad summam rerum.*

quae res tamen. Non inutile est *tamen*, vt quidam monuerunt: nostri vertunt h. l. *gleichwohl.* Habent autem codd. fere omnes: *Res recipit casum* (aduersum), i. e. potest infeliciter cedere, habet exitum ambiguum.

tormentum missum. v. ind.

nendae manus caussa, tentauerat, ne ex proximis praesidiis succurri posset. Vno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus tribus, atque eam loco depulit; altero Germani, munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

LIII Ita vno die sex proeliis factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum milium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatos centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui praetor Asiam obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata. Nostri non amplius viginti omnibus sunt proeliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex vna cohorte centuriones oculos amiserunt. Et quum laboris sui periculique testimonium adferre vellent, milia sagittarum circiter triginta, in castellum coniecta, Caesari renumerauerunt: scutoque ad eum relato Scaeuae centurionis, inuenta sunt in eo foramina

ad Dyrrhachium — ad munitiones. Caesar a castellis (munitionibus) progressus ipsam vrbem Dyrrhachium oppugnauit, vbi propemodum periit: Pompeius interea in castellis eius magnam stragem edidit. Sic eodem tempore ac die et ad muros Dyrrhachii, et ad castra Caesaris pugnatum est. vid Appian. et Dio Cass. d. l.

ad duor. mil. (multitudinem s. summam) *numero.* Sed plerique MSS. habent, *ad duo milia numero.*

euocatos. Post hoc verbum edd. addunt, *manipulares.* Sed Caesar vult monere, qui in omni illo numero fuerint memorabiles. Ergo non manipulares, h. e. gregarios quosuis milites, addere potuit.

Scaeuae. Huius fortitudinem Lucanus 6, 144 sqq. non sine vi poetica descripsit. Cf. Sueton. Iul. 68. Numerus CCXXX fidem excedit, et

ramina CCXXX. Quem Caesar, vt erat de se meritus et de republica, donatum milibus ducentis aeris, ab octauis ordinibus ad primipilum se transducere pronunciauit: eius enim opera castellum magna ex parte conseruatum esse constabat: cohortemque postea duplici stipendio frumentoue et speciariis militaribusque donis amplissime donauit.

LIIII Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit, et in altitudinem pedum quindecim effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; et quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstruc-

et habent quidam libri CXX, vt Cellarius quoque edidit ex Sueton. d. l. et Valer. Max. 3, 2. Nihil ergo certi dici potest.

aeris in vno cod. Bongarf. est; in ceteris pro eo legitur *atque*, in Vrsiniano ne hoc quidem. In illo igitur *atque* vitium est, et post *ducentis milibus* intelligetur *sestertium*.

primipilum. Sic quidem codices; sed malunt Manutius, Cellarius, Clarkius, *primum pilum*, quia primus pilus est primus ordo, ad quem Scaeua ab octauo promotus est; primipilus vero (si modo verbum hoc probum est: vid. ind. in *pilus*) est centurio ipse primi pili.

speciariis. Cum in iure vinum, oleum, triticum, et alia, species dicantur: putarunt, esse speciaria dona, quae constant huiusmodi speciebus. Addi poterat Vegetius de re mil. 3, 8, vbi dicitur *subuectio frumenti ceterarumque specierum*. Sed non videtur Caesaris aetate haec significatio vsitata fuisse, multo minus forma adiectiui *speciarius*. Ac legitur quidem in MSS. Oudendorpii *frumentoue speciariis militaribusque d.* Quia vero in quibusdam *frumento vespeciariis* repertum est, rursusque post *militaribus* omittitur, item *et* ante *speciariis* additur: audiendus videtur Vossius, qui emendauit, *frumento, veste, et aliis militaribus donis*: quae quidem emendatio, vt simplicissima, Clarkio, Cellario, Oudendorpio, aliisque se probauit, etsi et aliae quaedam conjectu-

exstructis omnibus castrorum portis, et ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, et se in antiquas munitiones recepit.

Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum et Caluisium Sabinum, vt demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum existimabat Caesar. Itaque eo Fusium Kalenum misit, et Q. Sabinum et Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam, missus a Pompeio, obtinebat, Isthmum praemunire instituit, vt Achaia Fusium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum ciuitatum recepit, nonnullas vrbes per vim expugnauit, reliquas ciuitates, circummissis legationibus, amicitia Caesari conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. LV

Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet, vt paene castris Pompeii legiones subiiceret: tantumque a vallo eius prima acies aberat, vti ne in eam telum tormentumue adigi LVI

lecturae propositae sunt, in his Victorii (varr. lect. 1, 23), cui placebat: *frumento, veste, diariis, milit.* — cum Cic. ad Att. 8, 14 dixerit, Caesarem milites diariis incitasse. Sunt autem diaria, vel victus, vel praemium, in dies singulos datum aut promissum.

exstructis — portis. Leg. *obstructis*, vt cod. Leid. primus, qui est bonus, et quaedam edd. habent, et multi monuerunt.

et ad imp. obiectis. Deest aliquid. Ergo cum Clarkio legerim, *et cratibus ad imp. obi.* Marclandus in Explicat. vett. auct. p. 273 hanc particulam sic legi vult: *ericiis omnibus c. p. ad imp. obiectis.* De ericio vid. c. 67. Sed verbum *obstructis* per cod. Leid. satis certum est.

vt demonstrauimus. c. 34. Attigit Dio Cass. 41, 51.

gi posset. Pompeius autem, vt famam et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, vt tertia acies vallum contingeret, omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset.

LVII Haec quum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem, quem, ab illo transditum initio et commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum, quorum haec erat summa: sese omnia de pace expertum; nihil adhuc arbitrari factum vitio eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea auctoritate esse, vt non solum libere, quae probasset, exponere, sed etiam magna ex parte compellere, atque errantem regere posset: praeesse autem suo nomine exercitui, vt, praeter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiae, pacem prouinciarum, salutem imperii vni omnes acceptam relaturos. Haec ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, vt videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur, castigato Scipione a Fauonio, vt postea confecto bello reperiebamus: infectaque re sese ad Caesarem recepit.

LVIII Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, et pabulatione prohiberet,

Scipionem. vid. c. 36.
praeesse suo nomine exercitui, qui ipse est imperator, nec sub imperatore bellum gerit. Erat autem Scipio proconsul Syriae. Cf. c. 31.
Fauonius. Cf. c. 36.

beret, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus praemuniuit, castellaque his locis posuit. Pompeius, vbi nihil profici equitatu cognouit, paucis intermissis diebus, rursum eum nauibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo vt foliis ex arboribus strictis, et teneris arundinum radicibus contusis, equos alerent: frumenta enim, quae fuerant intra munitiones sata, consumserant, et cogebantur, Corcyra atque Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare: quoque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed, postquam non modo hordeum pabulumque omnibus in locis herbaeque desectae, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit.

LVIIII Erant apud Caesarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus et Aegus, Abducilli filii, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Caesar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat vsus. His domi ob has caussas amplissimos magistratus mandauerat, atque eos extra ordinem in senatum legendos curauerat, agrosque in Gallia, ex hostibus captos, praemiaque rei pecuniariae magna tribuerat, locupletesque ex egentibus fecerat. Hi propter virtutem non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur: sed freti amicitia Caesaris, et stulta ac barbara adrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumque

angustos demonstrauimus. Vbi? Haesit etiam Ciacconius et Marclandus in Explicat. vett. auctt. p. 274.

fructus. Quaedam edd. *frons* e coniectura.

que equitum fraudabant, et praedam omnem domum auertebant. Quibus illi rebus permoti vniuersi Caesarem adierunt, palamque de eorum iniuriis sunt questi; et ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium auerterent.

LX Caesar neque tempus illud animaduersionis esse existimans, et multa virtuti eorum concedens, rem totam distulit; illos secreto castigauit, quod quaestui equites haberent; monuitque, vt ex sua amicitia omnia exspectarent, et ex praeteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen haec res illis offensionem et contemtionem ad omnes attulit: idque ita esse quum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio atque animi conscientia intellegebant. Quo pudore adducti, et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reseruari arbitrati, discedere a nobis, et nouam tentare fortunam, nouasque experiri amicitias constituerunt: et cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt, praefectum equitum, C. Volusenum, interficere, vt postea, bello confecto, cognitum est; vt cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur. Postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere et

Quibus illi rebus. — Deleuerim *illi.*

vt ex sua (Caesaris) *amic. om. exsp.* vt a Caesare amicissimo omnia exspectarent, neque ipsi fraudibus et artibus malis crescere studerent. Sic *ex praeteritis* Caesaris *officiis reliqua sperant*, cum sperant, et in posterum talia officia ipsis Caesarem praestiturum, qualia praestiterit superiori tempore. Haec quomodo nonnullis videri potuerint corrupta, non assequor.

et fraudata restituere vellent, multis coriariis equis, ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

LXI Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, et instructi liberaliter magnoque comitatu et multis iumentis venerant, virique fortes habebantur, et in honore apud Caesarem fuerant, quodque nouum et praeter consuetudinem acciderat, omnia sua praesidia circumduxit, atque ostentauit: nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Caesare ad Pompeium transierat, quum paene quotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent, vulgo vero vniuersi in Epiro atque Aetolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur; temporibusque rerum et spatiis locorum et custodiarum varia diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerunt.

LXII Quibus ille cognitis, eruptionisque iam ante capto consilio, vt demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum

vulgo (sine discrimine) *vniuersi*. Non debebat illud *vulgo* a quibusdam deleri, aut alterum *vniuersi*. vid. Ernest. Clav. Cic.

cognitis omnibus rebus, cum scirent, quidquid in Caesaris castris fieret.

temporibus rerum animaduersis, quo tempore quidque fieri in castris Caesaris soleret.

varia diligentia. Haec lectio in quibusdam codd. exstat, et e ceterorum vestigiis eruta est, vbi *viria*, *vera*, *viribus ac dil.* occurrit.

merum leuis armaturae et sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas et naues actuarias imponit, et de media nocte cohortes sexaginta, ex maximis castris praesidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quae pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Caesaris aberant. Eodem naues, quas demonstrauimus aggere et leuis armaturae militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit, et quid a quoque fieri velit, praecipit. Ad eas munitiones Caesar Lentulum Marcellinum quaestorem cum legione nona positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda vtebatur, Fuluium Postumum adiutorem submiserat.

LXIII Erat eo loco fossa pedum quindecim, et vallus contra hostem in altitudinem pedum decem, tantumdemque eius valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum sexcentorum, alter conuersus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione: hoc enim superioribus diebus timens Caesar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, vt, si ancipiti proelio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo, et continens omnium dierum labor, quod milia passuum in circuitu septemdecim munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transuersum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quae res nota erat Pompeio, delata per Allobrogas perfugas, magnumque nostris attulit incommodum. Nam, vt ad mare nostrae cohor-

vallus h. l. idem quod *vallum*. vid. ind.
munitiones erat complex. Leg. *munitione*, vt Clarkius monuit.

cohortes nonae legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus, nouusque eorum aduentus exstitit; simul ex nauibus circumvecti milites in exteriorem vallum tela iaciebant, fossaeque aggere complebantur: et legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cuiusque generis telisque terrebant; magnaque multitudo sagittariorum ab vtraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod vnum nostris erat telum, viminea tegimenta galeis imposita defendebant. Itaque quum omnibus rebus nostri premerentur, atque aegre resisterent; animaduersum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare nauibus expositi in aduersos nostros impetum fecerunt, atque ex vtraque munitione deiectos terga vertere coegerunt.

LXIIII Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summittit: quae ex castris fugientes conspicatae, neque illos suo aduentu confirmare potuerunt, neque ipsae hostium impetum tulerunt. Itaque, quodcumque addebatur subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem et periculum augebat: hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo proelio, quum graui vulnere esset adfectus aquilifer, et a viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, hanc ego, inquit, et viuus multos per annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fide Caesari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non accidit, vt rei militaris,

legionarii (Pompeii) *terrebant defensores* (Caesarianos). Sic cepit Clarkius.

taris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte. Hoc caſu aquila conſeruatur, omnibus primae cohortis centurionibus interfectis, praeter principem priorem.

LXV Iamque Pompeiani, magna caede noſtrorum, caſtris Marcellini adpropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: et M. Antonius, qui proximum locum praeſidiorum tenebat, ea re nunciata, cum cohortibus duodecim deſcendens ex loco ſuperiore cernebatur. Cuius aduentus Pompeianos compreſſit, noſtrosque firmauit, vt ſe ex maximo timore colligerent. Neque multo poſt Caeſar, ſignificatione per caſtella fumo facta, vt erat ſuperioris temporis conſuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praeſidiis, eodem venit. Qui, cognito detrimento, quum animaduertiſſet, Pompeium extra munitiones egreſſum, caſtra ſecundum mare, vt libere pabulari poſſet, nec minus aditum nauibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propoſitum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iuſſit.

LXVI Qua perfecta munitione, animaduerſum eſt ab ſpeculatoribus Caeſaris, cohortes quasdam, quod inſtar legionis videretur, eſſe poſt ſiluam, et in vetera caſtra duci. Caſtrorum hic ſitus erat. Superioribus diebus, nona Caeſaris legio quum ſe obieciſſet Pompeianis copiis, atque opera, vt

princeps prior e ſententia Lipſii (de mil. rom. 2, 8. p. 78) eſt centurio prioris centuriae ſ. ordinis principum. Cellarius amandauit lectores ad Liv. 42, 34. Veget. 2, 8. De principibus in legione v. Polyb. 6, 19 ſqq. Liv. 8, 8.

cohortes — videretur, i. e. quasdam cohortes, et quidem id cohortium, quod — — ſiue, tantum cohortium, quantum videretur inſtar legionis.

vt demonstrauimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Haec siluam quamdam contingebant, neque longius a mari passibus quadringentis aberant. Post, mutato consilio quibusdam de caussis, Caesar paullo vltra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus haec eadem Pompeius occupauerat, et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra, inclusa maioribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus quadringentos, quo liberius ac sine periculo milites aquarentur: sed is quoque, mutato consilio quibusdam de caussis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integrae omnes erant.

Eo signo legionis illato, speculatores Caesari renunciarunt. Hoc idem visum est superioribus quibusdam castellis confirmauerant. Is locus aberat a nouis Pompeii castris circiter passus quingentos. Hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse, et cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quae speciem munitionis praeberent: ipse diuerso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero tres et triginta, in quibus erat legio nona, multis amissis centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. LXVII

Ll 2 Neque

vt demonstrauimus. cap. 45. 46. *Opera* e codd. Oudendorpius recepit, cum antea *opere* legeretur, et propterea locus quibusdam interpretibus mutilus visus esset.

Eo (in vetera castra: c. 66) *signo leg. ill.* Sic iam Rhellicanus interpretatus est.

Neque eum prima opinio fefellit. Nam et peruenit prius, quam Pompeius sentire posset: et tametsi erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, vbi erat ipse, celeriter adgressus Pompeianos ex vallo deturbauit. Erat obiectus portis ericius. Hic paullisper est pugnatum, quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitum C. Antonii demonstrauimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque ericio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt, et quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LXVIII Sed fortuna, quae plurimum potest, quum in reliquis rebus, tum praecipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit: vt tum accidit. Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Caesaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutae, quum portam quaererent, castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animad-

ericius nihil aliud, quam transuersariae ad portas trabes, aculeis confixae, eaeque versatiles. *Lipsius* (Poliorc. 5, 4). Conf. Sallustii edit. Haverc. T. 2. p. 83. et edit. Cort. p. 979.

demonstrauimus. Non hanc ipsam rem narrauit; sed aliquid, quod ad hanc rem pertinet, c. 4 adspersit. Cf. dicta ad c. 4 de Antonianis militibus. Ergo plerique interpretes existimant, aliquam libri secundi partem intercidisse.

castellum. Cf. c. 66.

sunt secutae, venerunt eo, delatae sunt eo.

Quod quum esset. Redundat *quod*, aut potius nectit cum superioribus sequentia, vt *quod si*, *quod nisi*, *quod vbi*: etsi *quod* verti non necesse est. Cf. ind.

animaduersum, coniunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt, omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.

LXVIIII Interim Pompeius, hac satis longa interiecta mora, et re nunciata, quintam legionem, ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus adpropinquabat, et acies instructa a nostris, qui castra occupauerant, cernebatur, omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmata, ab decumana porta resistere conabatur, atque vltro in nostros impetum faciebat. Equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugae faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, sese recipiebat, ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, decem pedum munitionis se in fossas praecipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, quum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo vt, quum Caesar signa fugientium manu prehen-

 deret

protinus. Leg. *promtis*, iudice Ciacconio, probantibus Oudendorpio et Clarkio. In codd. est *protinus*, vel *positis*, vel *prout iis*, sine sensu.

ex parte, qua pror. Leg. cum Faerno: *ea parte, qua perruperat* sc. munitionem. Sed et *proruerat* eodem sensu dictum seruari poterit.

receptui sibi. Leg. *receptu*, monente Vossio.

deret et consistere iuberet; alii dimissis equis eumdem cursum conficerent, alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

LXX His tantis malis haec subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, (credo, quod haec praeter spem acciderant eius, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat,) munitionibus adpropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius, angustiis portisque a Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita paruae res magnum in vtramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim, a castris ad flumen perductae, expugnatis iam castris Pompeii, propriam et expeditam Caesaris victoriam interpellauerunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit.

LXXI Duobus his vnius diei proeliis Caesar desiderauit milites DCCCCLX, et notos equites Rom. Felginatem Tuticanum Gallum, senatoris filium; C. Felginatem Placentia; A. Granium Puteolis; M. Sacratiuirum Capua; tribunos militum et centuriones XXXII. Sed horum omnium pars magna, in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga, sine vllo vulnere interiit, signa-

dimissis equis. Leg. *admissis*, vt Faernus, Ciacconius, Hotomannus viderunt.

angustiis — occupatis. In plerisque codd. est: *angustis portis, atque his a C. m. occ.* quam esse puto lectionem veram.

propriam et expeditam. Omnino rescribendum, *prope iam expeditam*, vt MS. Norvic. exhibet. *Dauisius.*

Duobus his — — centuriones XXXII. Haec in codd. ita sunt turbata, diuersitate constructionis, discrepantia nominum, additis aut mutatis numeris, vt de vera lectione omnino desperandum sit.

signaque sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo proelio imperator est adpellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est; sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureae praetulit. At Labienus, quum ab eo impetrauisset, vt sibi captiuos transdi iuberet, omnes productos ostentationis, vt videbatur, caussa, quo maior perfugae fides haberetur, commilitones adpellans, et magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit.

LXXII His rebus tantum fiduciae ac spiritus Pompeianis accessit, vt non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias, praeoccupatis castris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset, caussae fuisse cogitabant. Non ad haec addebant, non ex concursu acri facto, non proelio dimicatum, sibique ipsos multitudine atque angustiis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quam paruulae saepe caussae vel falsae suspicionis, vel terroris repentini, vel ob-

imperator. Cf. ad 2, 26. *laureae.* In bello ciuili nolebat vti lauro, signo victoriae. Dio Cass. 41, 52. Literas etiam victoris, praesertim quibus Senatui victoria nunciabatur, vulgo lauro ornatas fuisse, et hac de causa laureatas dictas, satis notum est.

perfugae. Labienus, deserto Caesare, transierat ad Pompeium.

non ex concursu acri facto. Nonne *ex* delendum? De effusa Pompeii gloriatione pauca apud Appian. 2. pag. 467. Plutarch. Pomp. c. 66.

iectae religionis, magna detrimenta intulissent; quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum: sed, proinde ac si virtute vicissent, neque vlla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam eius diei concelebrabant.

LXXIII Caesar, ab superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimauit. Itaque vno tempore praesidiis omnibus deductis, et oppugnatione dimissa, coactoque in vnum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatusque est, ne ea, quae accidissent, grauiter ferrent, neue his rebus terrerentur, multisque secundis proeliis vnum aduersum, et id mediocre, opponerent: habendam fortunae gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacauissent; quod finitimas frumentariasque prouincias in potestatem redegissent: denique recordari debere, qua felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portibus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria subleuandam: quod esset acceptum detrimenti, eius iuri potius, quam suae culpae, debere

Hispanias — ducibus, tum, cum Hispaniae habebant duces peritos, nominatim Afranium et Petreium. vid. l. 1.

frumentarias prov. Siciliam et Africam.

felicitate. Sic codd. boni. In paucis et edd. vulg. *facilitate.*

eius (fortunae) *iuri*, quod fortuna in omnes habet: est enim omnium domina. Mirae sunt h. l. varietates, vt *exercitus potius*, vel *cuiuis potius*, vel *cuiusuis potius*. Sed *eius iuri potius* in duobus codd. reperitur: et quis non praeferat, si vel in vno exstet?

debere tribui: locum se aequum ad dimicandum dedisse, potitum esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes: sed, siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna partam iam praesentemque victoriam interpellauisset, dandam omnibus operam, vt acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidisset, atque ii, qui ante dimicare timuissent, vltro se proelio offerrent.

LXXIIII Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiae sarciendae, vt nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret, et sibi quisque etiam poenae loco grauiores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi:

locum — aequum. Sic cod. Norvic. apud Dauisium. Ceterae omnes lectiones, quantumuis antiquae, sunt falsae, vt *locum secum, l. securum, locum secundum*, vnde Vossius et Ciacconius *locum se tutum*, Scaliger *locum se tum* coniecturis effecerant. Caesar hoc dicere vult, se non metuisse hostes, quoniam iis *in loco adeo aequo*, in quo fortasse vincere possent, nec Caesar a montibus aut fluminibus haberet aliquid praecipui adiumenti, decertandi facultatem dedisset, aut se iis ad proelium obtulisset.

verteret, versurum se esse, μεταβάλοιτο ἄν. Ceterum nullus quidem codex verba *quod si — verteret* sic exhibet, vt in textu leguntur: nam vel *si* abest, vel *vt* additur ante *detrimentum*, vnde alius aliter correxit; recte tamen monuit Clarkius, lectionem hanc textus proxime ad codd. scripturam accedere, viderique interea probandam.

ad Gergouiam. de B. G. 7, 51 sqq.

tantus incessit dolor. Milites postularunt adeo a Caesare, vt decimus quisque ab eo puniretur. Appian. 2, p. 467. Cf. Sueton. Iul. 68.

di: quum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco, et rem proelio committendam existimarent. Contra ea Caesar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat, relictisque munitionibus, magnopere rei frumentariae timebat.

LXXV Itaque, nulla interposita mora, sauciorum modo et aegrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. His vna legio missa praesidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere praemisit; paruoque spatio intermisso, vt et militare institutum seruaretur, et quam serissime eius profectio cognosceretur, conclamari iussit; statim-

super. ord. nonnulli, quidam legati, tribuni militum, centuriones; omnino, qui erant loco honestiore. Apud Appianum est, quosdam *amicos* eum cohortatos esse ad proelium.

relictisque — timebat. Haec absona esse, quis non videat? Si Caesar relinquit sua castra, non vexabitur inopia; adibit enim loca, in quibus est copia frumenti; et hoc deinde ita facit. Sin remanet in castris, in quibus vexatus est dudum inopia, vexabitur et porro. Ergo cum Vossio lenissima mutatione legetur: *spatiumque — putabat, relictis munitionibus; et magnopere — —*

quam serissime. Et haec lectio, recte, opinor, est ab editoribus effecta e scriptura codd. septem, in his bonorum, qui habent *quam seuetissime:* in ceteris MSS. est *ne citissima eius pr.* quod interpretamento simile videtur, aut alii recensioni textus. Exemplum aduerbii *serissime* e Plin. H. N. 15, 17 Cellarius protulit.

conclamari vasa. vid. ind. Et hoc est illud militare institutum.

statimque egressus, et nouissimum agmen consecutus, celeriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio eius, moram vllam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos et perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit, equitatumque praemisit ad nouissimum agmen demorandum; neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Caesar. Sed quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus

eadem (nunc quoque) *spectans*, quae semper solebat spectare. Cf. cap. 85 init. Quod autem Caesar dicit, Pompeium sine mora secutum esse; contra ea Sueton. (Iul. cap. 36) et Dio Cassius (41, 52) narrant, Pompeium non secutum esse, ideoque ab ipso Caesare reprehensum: id e Plutarcho (Caes. cap. 39) diiudicari potest. Nempe Suetonius et Dio volunt, Pompeium, finito proelio se in castra recepisse, nec *fugientibus ex acie* statim institisse; sed Caesar loquitur de his, quae die vno aut duobus post euenerunt, h. e. Pompeium Caesari alio *proficiscenti et castra mouenti* institisse: quamquam non grauiter institit. vid. c. 77.

Genusum. Distinxi olim cum pluribus Genusum a Panyaso: iam, Caesaris itineribus ac castris accuratius inspectis, minus dubito, Panyasum et Genusum eumdem amnem esse, altero vocabulo fortassis corrupto. Idem Ciacconio, et in schedis ad Liuium (44, 30) Fulvio Vrsino visum est. Prima castra fuerunt ad Apsum (cap. 13): altera ad Asparagium (c. 30. 41): tertia ad Dyrrhachium: vnde pulsus Caesar, transducto Genusum exercitu, in veteribus suis castris contra Asparagium consedit; at Pompeius in suis ad Asparagium, tam propinquis Dyrrhachio, vt milites in priora castra recurrerent, sarcinas relictas repetituri. Vides sic, Genusum inter Dyrrhachium et Apsum esse, vbi et Panyasum Ptolemaeus posuit. *Cellarius.* Sed in opere geographico T. I. p. 1025 rursus distinguit Genusum a Panyaso: distinguit etiam Palmerius in Graec. ant. 1, 22. p. 133, et hoc videtur verum. Situs

tus nouissimos proelio detinebat. Huic suos Caesar equites opposuit, expeditosque antesignanos admiscuit quadringentos, qui tantum profecerunt, vt, equestri proelio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent.

LXXVI Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Caesar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit, militesque omnes intra vallum castrorum continuit, equitatumque, per caussam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eius-

Situs ergo fluminum deinceps est hic: Dyrrhachio venitur ad Panyasum, ab hoc ad Apsum, inde ad Genusum.

iustum iter diei. Guischardus (Mémoires critiques et historiques T. 1. p. 102 sqq.) refutat eos, qui e Vegetio (1, 9) concludunt, viginti millibus passuum, aut viginti quatuor millibus absolutum esse iustum diei iter. Ostendit igitur, iustum diei iter esse satis magnum viae spatium pro spatio diei, siue vt verbis eius vtar: L'expression *iustum iter* nous dit simplement, que César fit une bonne journée, une bonne marche, sans y attacher l'idée de quelque distance. Argumentis vtitur cum aliis, tum hoc, quod ab eo loco, vbi Caesar confecto itinere iusto consedit, Pompeiani, in eodem loco versantes, tamen in vetera castra, *vt in vicina*, redierunt. Vnde hic locus, vbi consederunt, a veteribus castris non viginti aut quatuor et viginti milia passuum abesse potuit. Mihi quidem etiam inde, quia additur, *quod iter proposuerat Caesar*, intelligi videtur, non fuisse finitum et certum viae spatium; sed in arbitrio Caesaris et temporum necessitate positum, quousque vellet deberetque Caesar illo die progredi. Omnem rem conficit numerus passuum, qui capite hoc extremo traditur.

eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit, eiusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique caussa longius progrediebantur; alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum et sarcinarum relicta, ad haec repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Caesar, quod fore prouiderat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque eius diei itinere, octo milia passuum ex eo loco discedit: quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

Postero die Caesar, similiter praemissis prima nocte impedimentis, de quarta vigilia ipse egreditur, vt, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, vt altissimis fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum dierum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet, et progressos consequi cuperet, quarto die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. LXXVII

Caesari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium vrbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne LXXVIII

in contubernio, in tentorio suo et contubernalium.

Domitio, qui in Macedonia erat. c. 36.

ne aduentu Pompeii praeoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, vt, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparauerat, frumento ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret; coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur: sin Apolloniam Oricumque oppugnare, et se omni maritima ora excludere conaretur; obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque, praemissis nunciis ad Cn. Domitium, Caesar scripsit, et, quid fieri vellet, ostendit: praesidioque Apolloniae cohortibus quatuor, Lissi vna, tribus Orici relictis, quique erant ex vulneribus aegri, depositis, per Epirum atque Acarnaniam iter facere coepit. Pompeius quoque, de Caesaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Caesar iter illo haberet, vt subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima Corcyraque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret, ipse vt omnibus copiis Domitium adgrederetur.

LXXVIIII Iis de caussis vterque eorum celeritati studebat, et suis vt esset auxilio, et, ad opprimendos aduersarios, ne occasioni temporis deesset. Sed Caesarem

Scipione. vid. ibid.

Corcyraque. Offensus est Marclandus in Explic. vett. auctt. p. 274 hoc nomine, partim quia in codd. mire variatur; partim quia non Caesar, sed Pompeius Corcyram tenuerit. Ergo legi vult *Oriciaque*, vt Oricia sit regio circa Oricum. Confert Stephanum Byz. in Ὠρικία, et iure dicit, Caesarem illo tempore Oricum tenuisse.

rem Apollonia a directo itinere auerterat: Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam ex improuiso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae caussa ab eo discesserat, et Heracleam [Senticam], quae est subiecta Candauiae, iter fecerat, vt ipsa fortuna illum obiicere Pompeio videretur. Haec ad id tempus Caesar ignorabat. Simul, a Pompeio litteris per omnes prouincias ciuitatesque dimissis de proelio ad Dyrrhachium facto, latius inflatiusque multo, quam res erat gesta; fama percrebuerat, pulsum fugere Caesarem, paene omnibus copiis amissis: haec itinera infesta reddiderat, haec ciuitates nonnullas ab eius amicitia auerterat. Quibus accidit rebus, vt pluribus dimissi itineribus, a Caesare ad Domitium, et ab Domitio ad Caesarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobro-

Apollonia, voluntas et necessitas adeundi Apolloniam. De Candauia vid. c. 11.

Senticam. Liuius (45, 19) et Plinius (6, 10) *Sinticam* scripserunt. In Caesare a manu scioli hoc verbum additum videtur. Nam Heraclea Sintica nimium a Candauia remota. Quantum spatium est ab Illyrico monte, Candauia, ad Bisaltas in Thraciae confinio. Propior Candauiae aut contigua Heraclea Lyncestidis, quam non dubito Caesarem vel scripsisse, vel in animo habuisse. Nec vacabat Pompeio, ad Sintos, Bisaltas et Strymonem excurrere; sed belli rationes in citerioribus detinebant. *Cellarius*. Probauit haec Oudendorpius, et Wesselingio ad Antonini itinerar. p. 607 probata esse monuit.

de proelio ad D. facto. Sic nullus codex: nam abest *de*, vel scribitur pro eo *ac*, vel *quibus*, vel legitur in cod. optimo, *proelium factum*. Sed puto ex his veram lectionem crutam esse per hos, qui id, quod in textu est, ediderunt: nam c. 80 plane eadem verba leguntur de hac ipsa re.

lobroges, Roscilli atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod vna in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, vt erant acta, exposuerunt, et Caesaris profectionem et aduentum Pompeii docuerunt. A quibus Domitius certior factus, vix quatuor horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitauit, et ad Aeginium, quod est obiectum oppositumque Thessaliae, Caesari venienti occurrit.

LXXX Coniuncto exercitu, Caesar Gomphos peruenit, quod est oppidum primum Thessaliae venientibus ab Epiro, quae gens paucis ante mensibus vltro ad Caesarem legatos miserat, vt suis omnibus facultatibus vteretur, praesidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama iam praecurrerat, quam supra docuimus, de proelio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes, praetor Thessaliae, quum se victoriae Pompeii comitem esse mallet, quam socium Caesaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque praecludit, et ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, vt sibi subsidio veniant; se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam obpugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum ab Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat: Pompeius nondum Thessaliae adpro-

demonstrauimus. vid. c. 59. *paucis ante mensibus*. Edd. quaedam *diebus*, quod ipsa res non patitur.

praetor, summus magistratus — De Gomphis expugnatis pauca habent Appian. Civ. 2. p. 468. Dio Cass. 41, 51. Plutarch. Caes. c. 41.

adpropinquabat. Caesar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, et crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum vsum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; simul reliquis ciuitatibus huius vrbis exemplo inferre terrorem; et id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque, vsus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die post horam nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare adgressus, ante solis occasum expugnavit, et ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra mouit, et Metropolim venit, sic, vt nuncios expugnati oppidi famamque antecederet.

Metropolitae, primum eodem vsi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleuerunt: sed postea, casu ciuitatis Gomphensis cognito ex captiuis, quos Caesar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliae fuit ciuitas, praeter Larissaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari parerent, atque imperata facerent. Ille, segetis idoneum locum in agris nactus, quae prope iam matura LXXXI

Gomphensis. In omnibus eodd. est *comprehensis*, in Leidens. primo *compressae.* Ciacconius vere reposuit *Gomphensis*: si quis enim Dionem Cass. conferat, videbit, his ipsis fere verbis, quibus Caesar vsus erat, rem narrari.

segetis idoneum locum. Ergone hoc significat locum Caesari opportunum, propter segetem, quae ibi erat? Sed quis facile frumenti locum idoneum hoc sensu dicat? Atqui verbum *segetis* abest ab optimis codicibus. Tamen propter sequentia, *quae*

tura erat, ibi aduentum exſpectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre conſtituit.

LXXXII Pompeius paucis póſt diebus in Theſſaliam peruenit, concionatusque apud cunctum exercitum, ſuis agit gratias; Scipionis milites cohortatur, vt, parta iam victoria, praedae ac praemiorum velint eſſe participes: receptisque omnibus in vna caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur, claſſicumque apud eum cani, et alterum illi iubet praetorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus coniunctis, priſtina omnium confirmatur opinio, et ſpes victoriae augetur adeo, vt, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, ſi quando quid Pompeius tardius aut conſideratius faceret, vnius eſſe negotium diei, ſed illum delectari imperio, et conſulares praetoriosque ſeruorum habere numero, dicerent. Iamque inter ſe palam de praemiis ac ſacerdo-

quae prope iam matura erat (ſiue *erant*, vt boni codd. habent) tale verbum praecedere debuit. Fortaſſe ergo, vt et Oudendorpio viſum eſt, in verbis aliquid mendi latet, etſi ſenſum omnino videmus.

claſſicum — cani, aeque apud Scipionem cani, atque apud Pompeium. Cum enim duo ſummi duces aut conſules in vnis caſtris erant, apud vtrumque claſſicum canebatur: ideoque Asdrubal, ſuſpicatus alterum conſulem in caſtra veniſſe, obſeruari iubet, ſemel bisne ſignum canat in caſtris. Liv. 27, 47. Cellarius. Cf. Veget. 2, 22 et ind.

ſi quando quid — — dicerent. Non haec modo dicebant; ſed Pompeium iocabundi regem et Agamemnonem adpellabant. Appian. 2, p. 470. Plutarch. Pompei. 66. 67.

Iamque inter ſe — Ab hac temeritate alieniſſimum fuiſſe Pompeium, iidem ſcriptores referunt; ſed eum metu, aut torpore, aut fato ceſſiſſe libidini nobilium, qui in eius caſtris erant.

de praemiis. Marclandus in Explicat. vett. auctt. p. 275 legendum putat *de prae-*

sacerdotiis contendebant, in annosque consulatum definiebant; alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controuersia, oporteretne L. Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi: quum eius necessarii fidem implorarent Pompeii, praestaret, quod proficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne vnus omnes antecederet, recusarent.

Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad grauissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius vrbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio adfinitate Pompeii confideret. Postulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. LXXXIII

praeturis, partim ob cap. 83, (vbi equidem nihil de praeturis nominatim video; immo vero de *praemiis* pecuniae ibi dicitur) partim ob locum Plutarchi in Pomp. c. 67, vbi de his viris est, ὑπατείας καὶ στρατηγίας ἐμνῶντο. Et propter hunc locum, si non necessaria, verisimilis tamen est viri doctissimi coniectura.

de sacerdotio, pontificatu maximo. Plutarch. d. l. περὶ τῆς Καίσαρος ἀρχιερωσύνης. *Cellarius.*

Domitius. Est L. Dom. Ahenobarbus, qui ad Pharsalum periit (c. 99), isque Pompeianus: at Cn. Domitius Caluinus, Caesarianus (c. 78). *Idem.*

quod gestum in Hispania diceret. Haec omnia puto delenda esse, vt Grutero quoque visum est. Ne plena quidem et perfecta sententia est. Voluit aliquis monere, respici ad res in Hispania ab Afranio gestas, de quibus lib. I. extr. Monuit ergo in margine his verbis: *quod gestum in Hispania, dicere videtur* (nam in cod. Voss. est *videretur*). Id inde in textum irrepsit.

Et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque vna cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent, quique intra praesidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari praestitissent: vnam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de praemiis pecuniae, aut de persequendis inimicitiis agebant; nec, quibus rationibus superare possent, sed, quemadmodum vti victoria deberent, cogitabant.

LXXXIIII Re frumentaria praeparata, confirmatisque militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis proeliis intermisso, quo satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Caesar existimauit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque á castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, vt progrederetur a castris suis, collibusque Pompeianis aciem subiiceret. Quae res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, vt, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos, ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites proeliari iuberet, qui quotidiana consue-

sententiasque — ferrent, h. e. qui (vt) sent. de sing. ferrent. Monuit Clarkius.

intra praesidia, in castris, vt ibi tuti laterent.

quod demonstrauimus. Vbi? In Gallicis bellicis hoc saepius factum est, vt B. G. 1, 48, quod Caesar videtur imitatus hoc tempore.

consuetudine vsum quoque eius generis proeliorum perciperent. His erat rebus effectum, vt equites mile apertioribus etiam locis septem milium Pompeianorum impetum, quum adesset vsus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit, atque vnum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, vt videbatur, spectans, si iniquis locis Caesar se subiiceret. Caesar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, vti castra ex eo loco moueret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, vt, mouendis castris pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re vteretur; simulque in itinere vt aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animaduersum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam, vt non ini- LXXXV

Mm 3 quo

quum adesset vsus, quum vsus venisset, quum opus esset.

vnum Allobrogem. Tres codd. boni, *Aegum Allobrog.* Recte: nam c. 59 exstat hoc nomen vnius horum Allobrogum. Idem Dauisio et Oudendorpio visum est.

ante, extra quotid. consuet. Haec quatuor verba absunt a cod. optimo, Leidensi primo. Ergo Marclandus in Explic. vett. auctt. p. 275 ea tolli vult; non enim adparere, quid sit *paulo ante.* Sed dubito, an vnius codicis auctoritate haec omnia statim tollenda sint, praesertim cum *paulo ante* possit commode intelligi.

quo loco posse dimicari videretur. Tunc Caesar apud suos, quum iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in praesentia nobis, et de proelio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati; non facile occasionem postea reperiemus: confestimque expeditas copias educit.

LXXXVI Pompeius quoque, vt postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies, fore, vti exercitus Caesaris pelleretur. Id cum essent plerique admirati, Scio me, inquit, paene incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmauerunt, vt, quum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto adgrederentur, vt, circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum, et paene sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. Simul denunciauit, vt essent animo parati in posterum; et, quoniam fieret dimicandi potestas, vt saepe cogitauissent, ne vsu manuque reliquorum opinionem fallerent.

Hunc

cogitandum — parati. E vestigiis codd. potius legetur: *cogitandum, si, vt semper depoposcimus, animo sumus parati. Non —*

cogitauissent. An, *rogitauissent?* cf. c. 82. Gruterus malit, *agitauissent*, Dauisius, *optauissent.*

vsu manuque nihil aliud est, quam, quod habent codd. quidam, *vsu manuum*, seu *vsu manus.* Dubium est, vtrum Caesar scripserit.

Hunc Labienus excepit, et, quum Caesaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret, Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque deuicerit. Omnibus interfui proeliis, neque temere incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperiit: quod accidere tot proeliis fuit necesse: multos autumni pestilentia in Italia consumsit, multi domum discesserunt, multi sunt relicti in continenti. An non exaudistis, ex iis, qui per caussam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? Hae copiae, quas videtis, ex dilectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectae, et plerique sunt ex coloniis Transpadanis: attamen, quod fuit roboris, duobus proeliis Dyrrhachinis interiit. Haec quum dixisset, iurauit, se, nisi victorem, in castra non reuersurum: reliquosque, vt idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. Nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Haec quum facta essent in consilio, magna spe et laetitia omnium discessum est: ac iam animo victoriam praecipiebant, quod de re tanta, et a tam perito imperatore, nihil frustra confirmari videbatur. LXXXVII

Caesar, quum Pompeii castris adpropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit. LXXXVIII

Mm 4 Erant

rit. Significat autem *vsu manuque*, tum, cum ventum est ad rem, cum manibus vtendum est, facto opus est. Cicero dicit, *administratione manuum opus esse*, hoc est, vsu manuque. Si quis malit; *vsum* dicat tractationem ipsam rei, et *manum*, facta, operam.

exaudistis. Vulgo, *audistis*. Nempe sensus est: annon fama ad vos vsque penetrauit? Dicitur vero is *exaudire*, ad quem vsque clamor, strepitus, vox procul veniens penetrat.

factas, conscriptas, collectas.

Erant in sinistro cornu legiones duae, transditae a Caesare initio dissensionis ex S. C. quarum vna prima; altera tertia adpellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio, coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas trausductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatae. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat, numeroque cohortes CX expleuerat. Haec erant milia XLV, euocatorum circiter duo, quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum conuenerant; quae tota acie disperserat. Reliquas cohortes septem castris propinquisque castellis praesidio disposuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat: quam ob caussam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, in sinistro cornu obiecerat.

LXXXVIIII Caesar, superius institutum seruans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocauerat, tametsi erat Dyrrhachinis proeliis vehementer attenuata; et huic sic adiunxit octauam, vt paene vnam ex duabus efficeret; atque alteram alteri praesidio esse iusserat. Cohortes in acie octo-

ginta

transditas a Caesare. vid. de B. G. 8, 54.

docuimus. vid. 1, 86. 87.

milia XLV. Miror, de huius loci numeris tam multa quaeri. Non possunt haec nostris coniecturis et computationibus definiri; nec in illorum temporum turbis et tumultibus existimandum est, certam rationem cohortium legionumque obseruatam esse — De hac acie Pompeiana cf. Plutarch. in Pomp. cap. 69. Appian. 2, p. 471. sq.

riuus quidam, Enipeus. vid. Lucanus 7, 116. 224. *Cellarius.* Add. Appian. 2, p. 474. ὁ Πομπήϊος παρέταξε τὸν στρατὸν μεταξὺ Φαρσάλου τε πόλεως, καὶ Ἐνιπέως ποταμοῦ. Frontin. Strateg. 2, 3, 22.

ginta constitutas habebat, quae summa erat milium XXII. Cohortes duas castris praesidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium praeposuerat; ipse contra Pompeium constitit. Simul, his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatuique opposuit, et, quid fieri vellet, ostendit, monuitque, eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiae aciei totique exercitui imperauit, ne iniussu suo concurreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

Exercitum quum militari more ad pugnam co- XC
hortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia praedicaret, in primis commemorauit, testibus se militibus vti posse, quanto studio pacem petisset,

summa erat milium XXII. Sic plane Plutarch. et Appian. d. l. Cur ergo alius XXXII, alius XL, alius XLIIII legi mauult?

Antonium, ὡς πολεμικώτατον τῶν ὑπὸ τῷ Καίσαρι. Plutarch. Anton. c. 8.

ex tertia acie singulas cohortes. Quomodo *singulas?* Nempe e singulis legionibus tertiae aciei singulas cohortes. Aliter hoc intelligi non potest, et sic constanter loquuntur veteres: sic et Vossius explicuit, probantibus Cellario et Clarkio. Cum autem Plutarchus in Pomp. c. 69 narret, Caesarem *sex* cohortes ex vltima acie detraxisse (cf. Frontin. Strateg. 2, 3, 22): possumus quidem hoc loco vti ad explicandam explendamque Caesaris narrationem; non autem ad verba eius emendanda. Et tamen fecerunt hoc, qui *senas* aut *sex* pro *singulas* legi voluerunt, aut vt Marclandus in Explicat. vett. auctt. p. 276: *celeriter sex tertiae aciei singulas cohortes detraxit:* qui *singulas* explicat, singulatim, vnam post alteram, non omnes simul et eodem tempore, ne hostes sentirent, plures vna detractas esse.

quae per Vatinium in colloquiis, quae per A. Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se vnquam abuti militum sanguine, neque rempublicam alterutro exercitu priuare voluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, et studio pugnae ardentibus, tuba signum dedit.

XCI Erat Crastinus euocatus in exercitu Caesaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis, et vestro imperatori, quam constituistis, operam date: vnum hoc proelium superest, quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Caesarem, Faciam, inquit, hodie, imperator, vt aut viuo mihi, aut mortuo gratias agas. Haec quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum milites electi circiter centum et viginti voluntarii eiusdem centuriae sunt prosecuti.

XCII Inter duas acies tantum erat relictum spatii, vt satis esset ad concursum vtriusque exercitus: sed Pompeius suis praedixerat, vt Caesaris impetum exciperent, neue se loco mouerent, aciemque eius distrahi paterentur: idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, vt primus excursus visque militum infringeretur, aciesque distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur: leniusque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore, vt, dupli-

Vatinium. cap. 19.
Clodium. c. 57.
cum Libone. c. 16.

Crastinus. Lucan. 7, 471. *Cellarius.* Omnes scriptores huius belli et hanc rem narrarunt.

duplicato curſu, Caeſaris milites exanimarentur, et laſſitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod eſt quaedam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quae ſtudio pugnae incenditur. Hanc non reprimere, ſed augere imperatores debent, neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, vt ſigna vndique concinerent, clamoremque vniuerſi tollerent: quibus rebus et hoſtes terreri, et ſuos incitari exiſtimauerunt.

Sed noſtri milites, dato ſigno, quum infeſtis pilis procucurriſſent, atque animaduertiſſent, non concurri a Pompeianis: vſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſua ſponte curſum repreſſerunt, et ad medium fere ſpatium conſtiterunt, ne conſumtis viribus adpropinquarent; paruoque intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renouato curſu, pila miſerunt, celeriterque, vt erat praeceptum a Caeſare, gladios ſtrinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela miſſa exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines conſervauerunt, piliſque miſſis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab ſiniſtro Pompeii cornu, vt erat imperatum, vniuerſi procucurrerunt, omniſque multitudo ſagittariorum ſe profudit: quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paullum loco motus ceſſit: equitesque Pompeiani hoc acrius inſtare, et ſe turmatim explicare, aciemque noſtram a latere aperto circuire coeperunt. Quod vbi Caeſar animum aduertit, quartae aciei, quam XCIII

exanimarentur. Sic ed. Ald. Sed in codd. eſt vel *exinanirentur*, vel *exiſtimarentur*, vel in Petauiano, quem Oudendorpius optimum dicit, *aeſtuarent*, quod eidem viro docto placet.

innata. vid. omnino ind.

quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt, infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, vt eorum nemo consisteret, omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis; omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine praesidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque a tergo sunt adorti.

XCIIII Eodem tempore tertiam aciem Caesar, quae quieta fuerat, et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque vniuersi terga verterunt. Neque vero Caesarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quae contra equitatum in quarta acie collocatae essent, initium victoriae oriretur, vt ipse in cohortandis militibus pronunciaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, ab iisdem factae caedes sagittariorum atque funditorum, ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumita, atque initium fugae factum. Sed Pompeius, vt equitatum suum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animum aduertit, aliis diffisus acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, et iis centurionibus,

sex cohort. numero. Est hoc verum; vid. ad c. 89; sed in nullo cod. sic legitur: hi enim *ex cohort. numero* habent. Ergo *sex* est a correctoribus.

destituti ab equitibus; *inermes*, telis profusis; *sine praesidio*, a nullis equitibus defensi.

circumita. Vulgo, *circumuenta.* Ante hoc verbum τὸ *erat* tollendum est, vt quidam monuerunt.

bus, quos in statione ad praetoriam portam posuerat, clare, vt milites exaudirent, Tuemini, inquit, castra, et defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, et castrorum praesidia confirmo. Haec quum dixisset, se in praetorium contulit, summae rei diffidens, et tamen euentum exspectans.

XCV Caesar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, vt beneficio fortunae vterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno aestu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictae, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti, et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus vsi centurionibus tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

XCVI In castris Pompeii videre licuit trichilas struc-

trichilae sunt, vt Ouidii (Fast. 3, 528) verbis dicam, casae frondeae, e ramo factae, quas et vmbras (vid. Festus in h. v.) et vmbracula nominare veteres solebant. Accurate descripsit Heynius (ad Virgil. Copam v. 8), vbi, Trichila et Trichilum, inquit, est pergula, ex vitibus aliaue arbore, pedamentis et iugis firmata, implicitis frondibus concamerata et arcuata, notiore voce hypampelos dicta. Laudat vir doctus intt. ad Columell. 10. 378. Iam lectio haec, *trichilas*, ab omnibus codi-

structas, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta edera; multaque praeterea, quae nimiam luxuriam et victoriae fiduciam designarent: vt facile aestimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriem obiiciebant, cui semper omnia ad necessarium vsum defuissent. Pompeius, iam quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insigui-

codicibus Caesaris firmatur constanter; illa vero altera, *triclinia*, ex ed. Aldina, et a correctore sine dubio originem habet.

structas. Hoc in nullo cod. legitur; sed est ex emendatione Salmasii, probata Vossio aliisque. Vera codd. lectio est, *stratas.* Si enim dici potest coenaculum stratum, i. e. mensis tricliniaribus stratum, in quo posita parataque sunt triclinia: poterit etiam dici trichila strata, h. e. mensis strata, in qua positae parataeque sunt mensae. Atqui apud Macrobium Saturnal. 2, 9 e veteri scriptore proferuntur haec verba: *triclinia lectis eburneis strata.* Eodem modo in libris sacris (Marc. 14, 15. Luc. 22, 11) dicitur ἀνώγεον ἐστρωμένον, quod Scaliger (de emendat. tempp. p. 571) bene vertit, coenaculum lectis stratum. Ergo non debebant viri docti dubitare, an trichila dici posset sterni, multoque minus phrasin hanc corrigere. Si quis tamen malit emendare, non contendam de eo. Lipsius (de mil. rom. 5, 16. p. 326) trichilas stratas eodem modo, quo ante interpretatus sum, descripsit, *vmbracula ad coenationem instrata fuisse, lectosque dispositos.*

tabernacula militum. Differunt ergo haec ab illis luxuriosis vmbraculis, neque eadem res, vt Vossius putabat, bis dicitur — De luxuria hac intempestiua cf. Plutarch. in Pomp. c. 72.

patientissimo. In MSS. cunctis, ne vno quidem excepto, et edd. antt. legi *potentissimo*, monuit Oudendorpius. Neque tamen locum habere potest.

insignibus imperatoris, decumana porta se ex castris eiecit; protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate, paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum triginta ad mare peruenit, nauemque frumentariam conscendit; saepe, vt dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, vt, a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo, initio fugae facto, paene proditus videretur.

Caesar, castris potitus, a militibus contendit, ne, in praeda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumuenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, vniuersi iuris eius Larissam versus se recipere coeperunt. Qua re animaduersa, Caesar copias suas diuisit, partemque legionum in castris Pompeii remanere iussit, partem in sua castra remisit; quatuor XCVII

secum

insignibus imperat. paludamento. Nam Plutarchus de Pompeio (in eius vita c. 72), qui in castra ex acie effugerat: λαβὼν ἐσθῆτα, τῇ παρούσῃ τύχῃ πρέπουσαν, ὑπεξῆλθε, et in vita Caesaris c. 45 disertis verbis: ἀπεδύσατο τὴν ἐναγώνιον καὶ στρατηγικὴν ἐσθῆτα. Appian. 2. p. 479, τὴν στολὴν ἐνήλλαξε — — De fuga Pompeii in Aegyptum vsque exstat apud Plutarchum (in Pomp. c. 73 sqq.) pulcerrima, ad miserandum facta, multorumque moribus expressis variata narratio.

iuris eius. Verba haec sensu carent. Cum vero absint a cod. Palatino, Scaliger et Dauisius ea omittenda esse censent. Clarkius *ingis eis* legi maluit, h. e. per iuga ea. Ex aliis lectionibus, *vires eius*, *viris eius*, et *vniuersi simul Larissam*, nihil potest erui, etsi quidam *viris equis* legi voluerunt. Nondum puto repertam esse veram lectionem.

Qua re (MSS. fere omnes, *spe*) *animaduersa, Caesar* — Potest codd. lectio explicari; sed non sine duritie.

ſecum legiones duxit, commodioreque itinere Pompeianis occurrere coepit, et progreſſus milia paſſuum ſex aciem inſtruxit. Qua re animaduerſa, Pompeiani in quodam monte conſtiterunt. Hunc montem flumen ſubluebat. Caeſar, milites cohortatus, etſi totius diei continenti labore erant confecti, noxque iam ſuberat, tamen munitione flumen a monte ſecluſit, ne noctu aquari Pompeiani poſſent. Quo iam perfecto opere, illi de deditione, miſſis legatis, agere coeperunt. Pauci ordinis ſenatorii, qui ſe cum iis coniunxerant, nocte fuga ſalutem petierunt.

XCVIII Caeſar prima luce omnes eos, qui in monte conſederant, ex ſuperioribus locis in planitiem deſcendere, atque arma proiicere iuſſit. Quod vbi ſine recuſatione fecerunt, paſſisque palmis, proiecti ad terram, flentes ab eo ſalutem petierunt; conſolatus conſurgere iuſſit, et pauca apud eos de lenitate ſua locutus, quo minore eſſent timore, omnes conſeruauit; militibusque ſuis commendauit, ne qui eorum violarentur, neu quid ſui deſiderarent. Hac adhibita diligentia, ex caſtris ſibi legiones alias occurrere, et eas, quas ſecum duxerat, inuicem requieſcere, atque in caſtra reuerti iuſſit: eodemque die Lariſſam peruenit.

XCVIIII In eo proelio non amplius ducentos milites deſiderauit; ſed centuriones, fortes viros, circiter triginta amiſit. Interfectus eſt etiam fortiſſime pugnans Craſtinus, cuius mentionem ſupra fecimus, gladio in os aduerſum coniecto. Neque id fuit falſum, quod ille, in pugnam proficiſcens, dixerat:

ſic

milit. commendauit. Sic codd. magno numero; nec adparet, vnde irrepſerit lectio vulgata, *militibus iuſſit*, ſatis illa indigna Caeſare.

Craſtinus. Cf. c. 91.

sic enim Caesar existimabat, eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter milia quindecim cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius milia quatuor et viginti: (namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae dediderunt:) multi praeterea in finitimas ciuitates refugerunt, signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt relata CLXXX, et aquilae nouem. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstrauimus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio praeerat, tectis instructisque scaphis elicuit naues Laelianas; atque ex his longius productam vnam quinqueremem, et minores duas, in angustiis portus cepit; itemque per equites dispositos aqua prohibere classiarios C

Sullae. Hic edd. vulgg. addunt *similiter*, male. Praecesserat iam *etiam*. Ceterum de hac pugna Pharsalica conferendi sunt Appianus (2. p. 475-479), et Plutarchus (in Caesaris et Pompeii vita), ideo, quia nonnulla addiderunt, a Caesare omissa, vt de Pompeio fugiente; item de lacrymis Caesari et Pompeio et militibus obortis; de Caesare, qui suos iusserat hostium os et faciem potissimum vulnerare. Dio Cassius (41, 58 sqq.), etsi proelium non accurate descripsit, tamen non sine sensu et iudicio de eo locutus est. Lucanum cum omnes norint, nominare non opus est: pertinet autem huc carminis liber septimus. Caesaris in conseruandis ciuibus humanitatem, et in condonando indulgentiam, omnes huius belli scriptores, tum et Cicero saepe, magnificis verbis collaudarunt.

Laelius, classi Pompeianae praefuit. c. 5.

a Libone. Et hic nauibus Pompeii praefuit. c. 23.

tectae scaphae. vid. c. 25.

rios instituit. Sed Laelius, tempore anni commodiore vsus ad nauigandum, onerariis nauibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat, neque a proposito deterrebatur, neque, ante proelium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit.

CI Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, et Phoenicum, et Cilicum, in Siciliam venit. Et quum esset Caesaris classis diuisa in duas partes, et dimidiae parti praeesset P. Sulpicius praetor Vibone ad fretum, dimidiae M. Pomponius ad Messanam: prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quam Pomponius de eius aduentu cognosceret; perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento et secundo completas onerarias naues taeda, et pice, et stupa, reliquisque rebus, quae sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naues incendit quinque et triginta: e quibus erant viginti constratae: tantusque eo facto timor incessit, vt, quum esset legio praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur: et, nisi eo ipso tempore quidam nuncii de Caesaris victoria per dispositos equites essent adlati, existimabant plerique, futurum fuisse, vti amitteretur. Sed opportunissime nunciis adlatis, oppidum fuit defensum, Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem, adplicatisque nostris ad terram

Vibone. Sic codd. quidam: recte: nam altera lectio *Liboque* inepta est, quia Libo, vt modo vidimus, classis Pompeianae parti praefuit.

constratae. vid. ind. Alii *rostratae.* Non dici potest, vtra verior lectio sit.

adplicatisque nostris (Leg. *nostri) ad terram nauibus, propter — ratione egit* (Leg. *egerunt*). *Cassius secundum* — Sic haec legenda esse praeeunti-

ram nauibus, propter eumdem timorem pari atque antea ratione egit. Secundum nactus ventum, onerarias naues circiter quadraginta, praeparatas ad incendium, immisit, et flamma ab vtroque cornu comprehensa naues sunt combustae quinque. Quumque ignis magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti praesidio nauibus, ex numero aegrorum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naues conscenderunt, et a terra soluerunt, impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt: sed Cassius exceptus scapha refugit. Praeterea duae sunt deprehensae triremes. Neque multo post de proelio facto in Thessalia cognitum est, vt ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

Caesar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascumque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias, et bellum renouare posset: et quantumcumque itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionemque vnam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, vti omnes eius prouinciae iuniores, Graeci ciuesque Romani, iurandi caussa conuenirent; sed vtrum auertendae suspicionis caussa Pompeius proposuisset, vt quam diutissime longioris fugae consilium occultaret, an nouis dilectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram CII

euntibus codd. vidit Oudendorpius. Illud quidem *nostri* pro *nostris* vir doctus ex ingenio mutauit; sed *agnorunt* et *Cassius* in codd. antiquissimis est.

vna nocte constitit, et vocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumtus corrogata, cognito Caesaris aduentu, ex eo loco discessit, et Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, nauibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam atque inde Cyprum peruenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium ciuiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem captam esse, excludendi sui caussa, nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi: qui quum ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, vt ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naues soluerunt. Iamque de Caesaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur.

CIII Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundae Syriae consilio, pecunia societatis sublata, et a quibusdam priuatis sumta, et aeris magno pondere ad militarem vsum in naues imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit. Ibi casu rex erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensi-

arcem captam esse. Post *arcem* quidam inseruerant *Antiochiae*, vnde vitiosa lectio *ante* orta est.

societatis publicanorum: vt mox *familiae* (serui) *societatum* illarum. cf. c. 31 — De consilio itineris mutato alia quaedam Plutarchus in Pomp. c. 76 addidit.

mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castraque Cleopatrae non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, vt pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui coeperunt, eosque hortari, vt suum officium Pompeio praestarent, neue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos, ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto, apud Ptolemaeum, patrem pueri, reliquerat.

His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter aetatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti, vt postea praedicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet; siue despecta eius fortuna, vt plerumque in calamitate ex amicis inimici exsistunt; his, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire iusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillan, praefectum regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium, tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse adpellatus, et quadam notitia Septimii productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit cum paucis suis; et ibi ab Achilla CIIII

 et

Gabinius, Syriae proconsul, exsulem regem Ptolemaeum Auleten cum exercitu reduxerat. *Cellarius*. Cf. Liv. epit. 105. Dio Cassius 39, 55 sqq. vbi Fabricius multa collegit.

amici regis, quorum principes fuerunt Pothinus, Theodotus rhetor, idemque Ptolemaei praeceptor (Liv. epit. 112), et Achillas. Cf. c. 108. et Plutarch. Pompei. cap. 77.

et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege, et in custodia necatur.

CV Caesar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianae, eiusque rei caussa senatores omnes ex prouincia euocasse, vt iis testibus in summa pecuniae vteretur; sed interpellatum aduentu Caesaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Mineruae, repetitis atque enumeratis diebus, quo die proelium secundum fecisset Caesar, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, et ante ad simulacrum Mineruae spectabat, ad valuas se templi limenque conuertisse. Eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, vt in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis ac remotis templi, quo praeter sacerdotes adire fas non est, quae Graeci ἄδυτα adpellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriae, vbi Caesaris statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento exstitisse ostendebatur.

Caesar,

interficitur Pompeius. De hac caede cf. Dio Cass. 42, 3. sqq. Appian. 2. p. 480. Legendus etiam de fuga eius et caede Lucanus lib. 8. toto.

duobus temporibus. v. c. 33.

repetunt et enumerant dies, enumerant eos ita, vt repetant s. initium faciant ab eo die, quo proelium commissum est.

remotis templi. Leg. *reconditis*, e codd. bonis. Ex eo in aliis *conditis*, in aliis *retognitis*, et in edd. vulg. *remotis* factum est.

quae Graec. ἄδ. adp. Hoc est haud dubie additamentum recentioris manus. Caesaris aetate omnibus notum erat, illam templi partem dici adytum.

in tecto. Leg. *integra*. Hanc emendationem Oudendorpius ad Iulium Obsequ. de prodig. cap. 125. p. 193 pro-

Caesar, paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompeium Cypri visum, coniectans, eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni reliquasque eius loci opportunitates, cum legionibus, vna, quam ex Thessalia se sequi iusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fusio legato euocauerat, equitibusque octingentis, et nauibus longis Rhodiis decem, et Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erant legionibus hominum tria milia CC, reliqui, vulneribus ex proeliis et labore ac magnitudine itineris confecti, consequi non po- CVI

proposuit, quia Iul. Obs. dicit, *Enata palma matura magnitudine;* et Valerius Max. 1, 6: *Enata palma iustae magnitudinis.* Atque hanc coniecturam denuo in notis ad Caesarem dicit sibi probari. Causa emendationis est, quia palma, in tecto enata, non eadem potuit ex pauimento exsistere: et quia Plutarchus in Caes. c. 47, accurata descriptione vsus, dicit, palmam *ante basin statuae* Caesaris e solo consolidato, atque insuper lapidibus constrato, enatam esse: quod ipsum, *ad basin statuae*, etiam Valerius et Iulius Obsequens tradiderunt, etsi verbis aliis. Est ergo pauimentum h. l. solum marmoreum, vel, vt Plutarchus dicit, χωρίον λίθῳ σκληρῷ ἄνωθεν κατεστρωμένον, quod etiam dicitur λιθόστρωτον. vid. Wetsten. ad euang. Ioann. 19, 13. Atque sic illud, *inter coagmenta lapidum*, facile intelligi potest: sunt enim tessellae marmoreae coagmentatae, inter quas media palma emicuit. Dauisius quidem componere conatus est haec duo, *in tecto* et *ex pauimento*, et ostendit, etiam tecta e pauimento s. opere pauito (de quo ad B. Alex. c. 1 dicetur) facta esse. Quod etsi verum est: tamen, si Caesar hoc voluisset, scripsisset *enata e tecti pauimento*, non autem *enata in tecto ex pauimento*, interiectis etiam quibusdam verbis inter ea, quae diuelli cogitando non possunt.

in Asia. Per hanc commorationem Cnidiis libertatem concessit, qua paulo ante Thessalos in Europa donauerat. Plutarch. in Caes. c. 48.

necessitudines regni. Cum patre regis ius hospitii Pompeius habuerat. Cf. c. 103.

tuerant. Sed Caesar, confisus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitauerat, atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriae de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum e naui egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido praesidii caussa reliquerat, et concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui praedicabat. Hoc sedato tumultu, crebrae continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites huius vrbis omnibus partibus interficiebantur.

CVII Quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipse enim necessario etesiis tenebatur, qui Alexandria nauigantibus sunt aduersissimi venti. Interim controuersias regum ad populum Romanum et ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo conuenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemaeo et lege et S. C. societas erat facta, ostendit, sibi placere, regem Ptolemaeum atque sororem eius Cleopatram exercitus, quos

de Pompeii morte. Cuius caput et annulus, leone ensem tenente insignitus, Caesari ab aulicis Ptolemaei oblata sunt, quorum adspectu lacrimasse dicitur: Plutarch. Pomp. c. 80. Caes. cap. 48. Praeterea Dio Cass. 42, 18 refert, Romae non ante creditum esse de nece Pompeii, quam eius annulus eo fuerit adlatus, quem annulum dicit tria tropaea insculpta habuisse: de quo Dionis et Plutarchi dissensu laborare velle, foret temporis inutilis iactura.

controu. regum, regis et Cleopatrae, sororis. vid. c. 103. Sic B. Al. 33. Liv. 1. 39, *exciti reges*, i. e. rex et regina: vbi v. Gronov. et Drakenborch. Cf. Bentlei. ad Horat. Serm. 1, 1, 100.

pertinere existimans. Alii iudicarunt, Caesarem non necessarium hoc bellum suscepisse; sed Cleopatrae amore adductum. Plutarch. Caes. cap. 48.

quos haberent, dimittere, et de controuersiis iure apud se potius, quam inter se armis disceptare.

Erat in procuratione regni propter aetatem pueri nutricius eius, eunuchus, nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari coepit, regem ad dicendam caussam euocari: deinde adiutores quosdam, conscios sui, nactus ex regis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam euocauit, atque eumdem Achillan, cuius supra meminimus, omnibus copiis praefecit. Hunc, incitatum suis, et regis inflatum pollicitationibus, quae fieri vellet, litteris nunciisque edocuit. In testamento Ptolemaei patris heredes erant scripti ex duobus filiis maior, et ex duabus ea, quae aetate antecedebat. Haec vti fierent, per omnes deos, perque foedera, quae Romae fecisset, eodem testamento Ptolemaeus populum Romanum obtestabatur. Tabulae testamenti vnae per legatos eius Romam erant adlatae, vt in aerario ponerentur, (hae quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositae) alterae, eodem exemplo, relictae atque obsignatae Alexandriae proferebantur. CVIII

De his rebus quum ageretur apud Caesarem, isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro CVIIII

Nn 5

indignari coepit. Fuit tamen alia quoque causa, qua Caesar indignationem Aegyptiorum commouit. Nam cum Ptolemaeus Auletes ingentem pecuniae summam Caesari debuisset, Caesar vero residua debiti nunc paulo seuerius exigeret, ac ne sacris quidem parceret: multorum animos ab se abalienauit. Plutarch. Caes. c. 48. Dio Cass. 42, 9. 34.

Achillan. cap. 104.

pro amico. vid. ind. in *pro* — Hoc tempore Plutarchus in Caes. c. 50 refert, Cleopatram primum in Caesaris conspectum venisse, eumque sic cepisse, vt, placato sorori fratre, efficeret Caesar, vt consociato imperio Ptolemaeus et Cleopatra vti vellent. Cf. Dio Cass. 42,

tro controuersias regum componere: subito exercitus regius equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Caesaris copiae nequaquam erant tantae, vt eis, extra oppidum si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, vt se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillae cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit, regemque hortatus est, vt ex suis necessariis, quos haberet maximae auctoritatis, legatos ad Achillan mitteret, et, quid esset suae voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant, magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant, ad Achillan peruenerunt. Quos ille, quum in conspectum eius venissent, prius, quam audiret, aut, cuius rei caussa missi essent, cognosceret, corripi ac interfici iussit: quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem vt in sua potestate haberet, Caesar effecit, magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, et vt potius priuato paucorum et latronum, quam regio consilio, susceptum bellum videretur.

Erant

42, 34. 35. Lucan. Pharsal. 10. init. Ibi dum aliquis detegit, Caesari ab amicis Ptolemaei insidias strui, Pothinus paulo post interficitur (c. 112. extr.), Achillas ad exercitum aufugit. Sic ergo adparet, cur h. l. dicatur subito exercitus regius Alexandriam venisse.

alter, accepto vulnere, occupatus, perque (sic leg. puto pro *per*) *suos — sublatus est.* Ergo *occupatus et sublatus est* vel significat, citius sublatus est, quam posset interfici; vel, arreptus et s. est. Alii *vulnere occupatus* coniunxerunt, et, quia hoc nihil esse videbant, correxerunt, vt Gronouius (Obs. 4, 8, p. 605 ed. Lips.), qui *sopitus* pro *occupatus* legi voluit. De re cf. Dio Cass. 42, 37 sqq.

magnamque. Delendum *que*, quod iam alii omiserunt.

et vt pot. Delendum *et*.

Erant cum Achilla copiae, vt neque numero, CX
neque genere hominum, neque vsu rei militaris contemnendae viderentur: milia enim viginti in armis habebat. Hae constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandrinae vitae ac licentiae venerant, et nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant, vxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex praedonibus latronibusque Syriae Ciliciaeque prouinciae, finitimarumque regionum. Multi praeterea capitis damnati exsulesque conuenerant: fugitiuisque omnibus nostris certus erat Alexandriae receptus, certaque vitae conditio, vt, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis a domino prehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere stipendii augendi caussa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios arcessere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto, consueuerant. Erant praeterea equitum milia duo. Inueterauerant hi omnes compluribus Alexandriae bellis, Ptolemaeum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptiis gesserant. Hunc vsum rei militaris habebant.

His copiis fidens Achillas, paucitatemque mili- CXI
tum Caesaris despiciens, occupabat Alexandriam, praeter eam oppidi partem, quam Caesar cum militi-

Gabiniani milites. Cf. cap. 103.

vim suorum, vim, suis illatam.

pro suo periculo, vt suum periculum.

Bibuli filios. Locum Valerii Max. (4, 1, 15) huc pertinentem, Manutius et Ciaconius indicarunt.

praeter eam opp. partem. Sic cod. Vossianus. Ceterae lectio-

litibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus: sed Caesar, dispositis per vias cohortibus, impetum eius sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum; ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur, et magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur, quarum erant quinquaginta auxilio missae ad Pompeium, proelioque in Thessalia facto domum redierant. Illae triremes omnes et quinqueremes, aptae instructaeque omnibus rebus ad nauigandum. Praeter has duae et viginti, quae praesidii caussa Alexandriae esse consueuerant, constratae omnes: quas si occupauissent, classe Caesari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxiliisque Caesarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Caesar; omnesque eas naues, et reliquas, quae erant in naualibus, incendit, quod tam late tueri tam parua manu non poterat, confestimque ad Pharum nauibus milites exposuit.

CXII Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quae nomen ab insula accepit. Haec insula, obiecta Alexandriae, portum efficit:

lectiones, vulgo expressae, non videntur verae, v. c. *praeterea opp. partem*.

conatus, etsi conatus erat. Domus Caesaris fuit regia. cap. 112.

naues incendit. Hoc incendio conflagrasse nobilissimam bibliothecam Alexandrinam, auctores sunt Plutarchus in Caes. cap. 49. Dio Cass. 42, 38. (vbi vid. Fabricius) Ammianus Marcell. 22, 16, et alii bene multi. Nuperrime de hac quoque re diligentissime exposuit Christi. Dan. Beckius in specimine historiae bibliothecarum Alexandrinarum sect. 10.

turris. Herodian. 4, 2. Ammian. Marcell. 22, 16.

efficit: sed a superioribus regionibus in longitudinem passuum nongentorum in mare iactis molibus, angusto itinere et ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, et vicus, oppidi magnitudine: quaeque vbique naues imprudentia aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more praedonum diripere consueuerunt. Iis autem inuitis, a quibus Pharos tenetur, non potest esse propter angustias nauibus introitus in portum. Hoc tum veritus Caesar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharon adprehendit, atque ibi praesidium posuit. Quibus est rebus effectum, vt tuto frumentum auxiliaque nauibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, vt aequo proelio discederetur, et neutri pellerentur, (id efficiebant angustiae loci) paucisque vtrimque interfectis, Caesar, loca maxime necessaria complexus, noctu praemunit. Hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipse habitandi caussa initio erat inductus, et theatrum, coniunctum domui, quod

a superioribus regionibus. Alexandria in duas partes diuisa fuit, superiorem et inferiorem (B. Alex. cap. 1.): illa fuit mari propior, haec ab eo remotior. (cf. ibid. 2. 6. die Oberstadt und die Niederstadt.) Ergo a parte inde superiore, seu a superioribus regionibus, moles iactae sunt. Pluralis *regiones* neminem offendet, cum B. Alex. c. 2. partes inferiores, et cap. 6. loca superiora dicantur. Cellarius monet, Brodaeum (Miscell. 3, 5), Scaligerum (ad Euseb. p. 132), Valesium (ad Ammian. Marc. p. 342), Hodium (de interprett. septuaginta p. 294), legi voluisse, *a superioribus regibus*, id quod et Marclando in Explicat. vett. auctt. p. 279 visum est. Sed nulla mutatione videtur opus esse.

Dimisit. Haec lectio, nunc recepta, videtur necessaria propter ipsam rem, etsi codd. plerique habent *deduxit*.

quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, et ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, vt pro muro obiectas haberet, neu dimicare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemaei regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillan sese ex regia transiecit, vnaque bellum administrare coepit. Sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta; quae res apud milites largitiones auxit: magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Haec dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri, et procurator regni, in parte Caesaris, cum ad Achillan nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neue animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, a Caesare est interfectus. Haec initia belli Alexandrini fuerunt.

reliqua naualia. Cur autem *reliqua?* Legerim, *ad regia naualia*, vbi regiae naues stabant. Cf. de B. Al. cap. 13, vbi regiae naualia commemorantur, quae, vt ex nostro loco adparet, vicina regiae fuerunt, quoniam e theatro, regiae coniuncto, aditus ad naualia fuit.

filia minor, Arsinoe. de B. Al. c. 4. *Cellarius.* Add. Dio Cass. 42, 39.

sperans, contra testamentum patris. c. 108. De *iacturis* vid. ind.

est inter eos — orta. Cf. B. Al. cap. 4. Cum Arsinoe fuit Ganymedes, qui eam abduxerat in castra, et Achillan contra se et Arsinoen irritauit ita, vt ipse potiore esset auctoritate. Dio Cass. 42, 40.

in parte Caesaris, h. e. in ea parte vrbis, in qua Caesar erat. vid. B. Al. c. 6 et 32, vbi *pars Caesaris* eodem sensu dicitur. Iam Caesar erat ibi, vbi rex erat (cap. 109 extr.): Pothinus, nutricius regis, erat cum rege. Erat ergo Pothinus ibi, vbi Caesar erat, in ea parte vrbis, in qua Caesar versabatur. Qui *in parte Caesaris esse* cum Ciacconio interpretantur, a partibus Caesaris stare, hi errant: nam Pothinus Caesari inimicissimus fuit.

DE

DE
BELLO ALEXANDRINO
LIBER SINGVLARIS
INCERTI AVCTORIS

Si Suetonii aetate incertus fuit auctor huius libri, vt ipse in vita Iulii Caesaris c. 56 dixit: non videtur posse hodie nomen auctoris libro praescribi. In codicibus praescribitur vel Oppii, vel Hirtii nomen; e Suetonio haud dubie: qui vero librarii Caesaris, Celsi, Suetonii nomen praescripserunt, hi non minus errarunt, quam qui eum esse ab Hirtio Pansa scriptum putarunt, de quo errore ad initia libri octaui de bello Gallico admonitum est. Cf. etiam dicta ad epistolam, Balbo scriptam, eidem libro octauo praemissam, e qua verisimile fit, eumdem esse illius libri et huius de bello Alexandrino auctorem.

LIBER SINGVLARIS
DE
BELLO ALEXANDRINO

Descripto situ Alexandriae et structura, munitionibusque Caesaris in vrbe et ad portum, pugnae referuntur: 1 — 23. Regem Ptolemaeum, quem in potestate habebat, Arsinoe sorore interim cum Ganymede imperium obtinente, dimisit Caesar; 24: sed grauiter ab eo oppugnatus vincit tandem, Mithridate Pergameno adiuuante, et rex in Nilo perit. 25 — 32. Quo sublato, Caesar Cleopatram et minorem fratrem reges constituit, 33, et Syriam adit. Ponticum bellum aduersus Pharnacem describitur, per Domitium Caluinum improspere gestum 34 — 42. Dein Illyricum virtute Vatinii restitutum est Caesari 42 — 48. Sub idem tempus turbae in Hispania vlteriore a Cassio Longino excitatae, eiusdemque sedatae morte. 48 — 65. Constituta Syria, Cilicia, Cappadocia, 65. 66, venia Deiotaro concessa, 67, denique Pharnace celeriter oppresso, Caesar in Italiam reuertitur.

Bello Alexandrino conflato, Caesar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem arcessit; Creta sagittarios, equites ab rege Nabataeorum Malcho euocat; tormenta vndique conquiri, et frumentum mitti, auxiliaque adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes

ex Syr. Cilic. Cf. cap. 25. 26.

Malcho. Hunc partis Arabiae regem permouit Antipater, qui tum Iudaeam administrabat, et a Caesaris partibus stabat, vt auxiliares copias Caesari mitteret. Iosephus Archaeol. 14, 8.

munitiones augentur, vt nuper

nes oppidi partes, quae minus firmae esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex aedificiis autem per foramina in proxima aedificia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis deiicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione ac materia sunt aedificia, et structuris atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere aut pauimentis. Caesar maxime studebat, vt, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis a reliqua parte vrbis excluderet: illud spectans, primum, vt, quum esset in duas partes vrbs diuisa, acies vno consilio atque imperio administraretur; deinde, vt laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, vt aqua pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod vtrumque palus large praebere poterat.

II Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio vlla aut mora inferebatur: nam in omnes partes,

nuper coeptum erat. vid. B. C. 3, 112.

aptantur, vt ibi esse possint machinae, vtque firmiores esse possint.

contignatio ac materia, contignatae trabes.

structura et fornices, structi fornices.

rudus aut (an, et?) pauimenta, rudus, quod est pavimentum, e quo fit pauimentum. Rudus significat testas, lapillos, aliamque arenosam et glareosam materiam concisam, contusam, comminutam, quae calce et aqua adfusa miscetur in massam. Hanc massam pauiendo consolidant; ita fit e rudere pauimentum. Ex hac ergo massa consolidata fuerunt aedium tecta. Cf. de B. H. 8. Vitruv. 7, 1. Ceteros locos Gesnerus in Thes. L. L. diligentissime collegit.

partes, per quas fines Aegyptii regnumque pertinet, legatos conquisitoresque dilectus habendi caussa miserant, magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum conuexerant, et innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in vrbe maximae armorum erant institutae officinae. Seruos praeterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque praebebant. Hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur; veteranas cohortes vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant, vt, quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunae essent. Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant: erat autem quadrato exstructus saxo, neque minus quadraginta pedes altitudinis habebat: quaeque partes vrbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Praeterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subiectisque eas rotis, funibus iumentisque obiectis, directis plateis in quamcumque erat visum partem mouebant. II

Vrbs fertilissima et copiosissima omnium rerum adparatus suggerebat. Ipsi homines, ingeniosissimi atque acutissimi, quae a nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, vt nostri illorum opera imitari viderentur; et sua sponte multa reperiebant, III

Oo 2 vno-

fines Aegyptii regnumque, fines regni Aegyptii.

innumerabilem multitudinem hominum, seu militum. Monuerunt Ciacconius et Dauisius.

Hac multitudine recens collecta: opponuntur veteranis cohortibus.

opportunae. Leg. e quibusdam codd. *opportuni*, sc. Alexandrini: hinc fluxit plerorumque codd. lectio, *opponi possent* sc. cohortes, id quod interpretamentum est.

vnoque tempore et nostras munitiones infestabant, et suas defendebant: atque haec principes in conciliis concionibusque agitabant, populum Romanum paullatim in consuetudinem eius regni occupandi venire: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto; Pompeium se ex fuga eodem recepisse; Caesarem venisse cum copiis; neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus Caesar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno prouinciam: idque agendum mature: namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse.

IIII Interim dissensione orta inter Achillan, qui veterano exercitui praeerat, et Arsinoen, regis Ptolemaei minorem filiam, vt supra demonstratum est, quum vterque vtrique insidiaretur, et summam imperii ipse obtinere vellet, praeoccupat Arsinoe per Ganymeden eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit. Hoc occiso, ipsa sine vllo socio et custode omne imperium obtinebat: exercitus Ganymedi transditur: is, suscepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat.

V Alexandria est fere tota suffosa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quae paullatim spatio temporis liquescit ac subsidit. Hac vti domini aedificiorum atque eorum familiae consueuerunt: nam quae flumine

Gabinium. vid. de B. C. 3, 103. De Pompeio ibid.

supra demonstratum est. de B. C. 3, 112.

specus, canales subterraneos. Conf. B. C. 3, 49. Plutarchus, de hac re in vita Caes. cap. 49 loquens, τὰς διώρυχας dixit.

mine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, vt multos variosque morbos efficiat: sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons vrbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat, quae ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tuendarum caussa, vicatim ex priuatis aedificiis, specubus ac puteis extracta aqua vtebantur.

VI Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus adgreditur. Interseptis enim specubus, atque omnibus vrbis partibus exclusis, quae ab ipso tenebantur, aquae magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis superioribus fundere in partem Caesaris non intermittebat; quamobrem salsior paullo praeter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis aedificiis, magnamque hominibus admirationem praebebat, quam ob caussam id accidisset: nec satis sibi ipsi credebant, quum se inferiores eiusdem generis ac saporis aqua dicerent vti, atque ante consuessent: vulgoque inter se conferebant, et degustando, quantum inter se differrent aquae, cognoscebant. Paruo vero tempo-

puteis, cisternis, in quas e specubus defluxit aqua limo purgata, vt in iis seruaretur.

exclusis. Eas partes vrbis, quas ipse tenet, obductis operibus subterraneis excludit et separat ab illa parte, in qua Caesar est, ne e parte Ganymedis aqua per specus fluat in partem Caesaris. Sic paulo ante c. 1, partem vnam operibus excludere ab alia.

aquam exprimit, sc. inde ab eo loco, vbi opera obduxerat in specubus. Sic prior pars specus aquam depuratam habet, posterior nunc repletur marina impura.

locis superioribus vrbis, quae propiora mari erant.

inferiores, incolae inferioris partis vrbis.

sis Alexandrinorum machinationibus maximisque conatibus non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naues a Domitio Caluino, ad litora Africae, paullo supra Alexandriam, delata est. Hae naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur: sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi quum diu retinerentur, atque aquae inopia premerentur, nauigio actuario Caesarem faciunt certiorem.

X Caesar, vt per se consilium caperet, quid faciendum videretur, nauim conscendit, atque omnem classem se sequi iussit, nullis nostris militibus impositis; quod, quum longius paullo discederet, munitiones nudare nolebat. Quumque ad eum locum accessisset, qui adpellatur Chersonesus, aquandique caussa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, quum longius a nauibus praedatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognouerunt, Caesarem ipsum in classe venisse, nec vllos milites in nauibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendae rei crediderunt. Itaque naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt, Caesarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in nauibus habebat, et post horam decimam diei res agebatur, nox autem adlatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam

dedititiis Pompei. Conf. B. C. 3, 99. *Cellarius.*

vt per se (ipse praesens) *conf. cap.*

etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis naues, quas potuit, Caesar ad terram detrahit, quem in locum illos successuros non existimabat.

Erat vna nauis Rhodia in dextro Caesaris cornu, longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes non tenuerunt sese, magnoque impetu quatuor ad eam constratae naues, et complures apertae, contenderunt. Cui coactus est Caesar ferre subsidium, ne turpem in conspectu contumeliam acciperet; quamquam si quid grauius illis accidisset, merito casurum indicabat. Proelium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui quum in omnibus dimicationibus et scientia et virtute praestitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita proelium secundissimum est factum. Capta est vna hostium quadriremis, depressa est altera: deinde omnibus epibatis nudatae: magna praeterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox proelium diremisset, tota classe hostium Caesar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso vento leniter flante, naues onerarias Caesar remulco victricibus suis nauibus Alexandriam deducit. XI

depressa est altera. Post haec verba codd. recentiores addunt, *alteraque perturbata;* antiquiores non addunt. Gronouium (Obs. 4, 19) pro *perturbata* legi velle *perforata,* monuit Dauisius.

deinde omnibus (vulgo, *omnes*) *epib. nudatae.* Facile credo Dauisio, *dein duae* legendum esse; aut Turnebo, *duae* pro *deinde* legenti. De epibatis vid. ind.

remulco — h. e. captas naves, remulco (v. ind.) religatas e suis nauibus, deducit.

XII Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum iam non virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent, ** quibus et superioribus locis sublevabantur, vt ex aedificiis defendi possent: et materiam cunctam obiicerent, quod nostrae classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmauit, sese et eas, quae essent amissae, restituturum, et numerum adaucturum, magna spe et fiducia veteres reficere naues, accuratiusque huic rei studere atque inseruire instituerunt: ac tametsi amplius CX nauibus longis in portu naualibusque amiserant, non tamen reparandae classis cogitationem deposuerunt: videbant enim, non auxilia Caesari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Praeterea nautici homines, vrbis et regionis maritimae, quotidianoque vsu a pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant, et quantum paruulis nauigiis profecissent, sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

XIII Erant omnibus ostiis Nili custodiae exigendi portorii caussa dispositae. Naues veteres erant in occultis regiae naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant vsi. Has reficiebant; illas Alexan-

ex aedificiis. Ciacconius *vix aed.* correxerat, quod et alii receperunt, quia non animaduerterant lacunam, quae paulo ante est.

nautici. Hoc puto delendum: nam homines vrbis et reg. maritimae sunt vno verbo *maritimi*, et a pueris exercitati sunt vno verbo *nautici*, quod verbum aliquis in margine explicandi caussa addiderat. Sic c. 16 maritimi nauticique dicuntur coniunctim et sine explicatione; hoc loco periphrasis horum verborum est.

regiae naualibus. vid. de B. C. 3, 112.

Alexandriam reuocabant. Deerant remi; porticus, gymnasia, aedificia publica detegebant, asseres remorum vsum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud vrbis copia subministrabat. Postremo non longam nauigationem parabant, sed praesentis temporis necessitati seruiebant, et in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes duas et viginti, quinqueremes quinque confecerunt. Ad has minores apertasque complures adiecerunt, et in portu periclitati remigio, quid quaeque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Caesar Rhodias naues nouem habebat, (nam, decem missis, vna in cursu litore Aegyptio defecerat) Ponticas octo, Lycias quinque, ex Asia duodecim. Ex his quinqueremes quinque erant, et quadriremes decem: reliquae infra hanc magnitudinem, et pleraeque apertae. Tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

XIIII Postquam eo ventum est, vt sibi vterque eorum confideret; Caesar Pharon classe circumuehitur, aduersasque naues hostibus constituit; in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas: inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues videbatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quae quamque earum sequatur, et cui subueniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt: in fronte collocant duas et viginti, reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum praeterea numerum minorum nauigiorum et scaphatum

pharum producunt cum malleolis ignibusque, si quid ipsa multitudo, et clamor, et flamma nostris terroris adferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quae pertinent ad regionem Africae: (sic enim praedicant, partem esse Alexandriae dimidiam Africae:) satisque diu inter ipsos est exspectatum, ab vtris transeundi fieret initium; propterea quod, eis qui intrassent, et ad explicandam classem, et ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur.

XV Rhodiis nauibus praeerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Graecis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delec-

malleoli ignesque sunt malleoli igniti, genus telorum ignitorum. Erat autem omnino ignitum telum lignum teres (hastile, sagitta, iaculum), circumdatum repletumque pice, stuppa, aliaque ignem concipiente materia, quod antequam mittebatur, incendi solebat: ignis ergo inter volandum augetur, et, cuicumque telum adhaeserit, id incendit. Vnum genus, falaricam, Liuius (21, 8) descripsit; aliud, malleolum, Ammianus Marcellinus (23, 4).

ad regionem Africae, h. e. vsque ad eam regionem vrbis Alexandrinae, vbi Africa incipit, vbi confinia Africae et Asiae sunt ex opinione illorum hominum. Inde sequitur, partem Alexandriae dimidiam esse Africae, et intelligitur, alteram partem dimidiam esse Asiae.

propterea quod, *eis* (in ea vada) *qui intrassent* — (hi) *imped. f. videb.* Sic Oudendorpius restituit lectionem, et explicauit locum: *eis* e codd. pro vulg. *eo*, aut pro *ei* vel *ii*, quod quidam codd. habent, recepit. Mihi quidem videtur vulgata verior: *propterea quod*, *eo qui intrassent* — Dixerat, esse vada transitu angusto: qui ergo eo (in ea vada) intrant, hi erunt impeditiores ad pugnam. *Intrare vada* etiam c. 15 occurrit.

Euphranor. De huius meritis et exitu tristi vid. cap. 25.

delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui, vbi Caesaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Caesar, vereri, si haec vada primis nauibus intraueris; ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. Nobis rem committe, nos proelium sustinebimus, (neque tuum iudicium fallemus) dum reliqui subsequantur: hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis et dedecori et dolori est. Caesar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnae. Progressas vltra vadum quatuor Rhodias naues circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte sollertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, vt in dispari numero nulla transversa hosti obiiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus aduersae occurrerent. Interim sunt reliquae subsecutae. Tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque et voto victoriam suis ab diis immortalibus exposceret.

Minime autem par erat proelii certamen: nostris enim prorsus neque terra neque mari effugium dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in incer- XVI

ex omni prospectu, quocumque demum loco stare et prospicere posset.

nostris enim prorsus. Fere omnes libri pro *prorsus* habent *pulsis*: bene. Sed ita mox delebitur *victis*, quod interpretamentum est eius, qui monere voluit, pulsos et victores opponi, vt victos et victores.

incerto: illi si superassent nauibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud graue ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare: quorum si qui aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cauendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Haec superioribus diebus saepenumero Caesar suis exposuerat, vt hoc maiori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, vt neque maritimis nauticisque sollertia atque ars praesidium ferret; neque numero nauium praestantibus multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adaequari. Capitur hoc proelio quinqueremis vna et biremis cum defensoribus remigibusque, et deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus: reliquae propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus atque aedificiis imminentibus, et nostros adire propius prohibuerunt.

Hoc

maritimis nauticisque. Cf. cap. 12.

flexi ad virtutem. Dauisius ingeniose coniecit, legendum esse, *electi ad virtutem*, i. e. propter virtutem, ratione virtutis, *εἰς ἀρετήν*. Probauit coniecturam Clarkius et e B. C. 3, 84. comparauit, *electi ad pernicitatem*.

multitudine. E codd. post hoc verbum addendum est *hostium*.

viri. Non certum est hoc verbum, si codd. spectentur, et potest commode abesse.

Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni ratione Caesar contendendum existimauit, vt insulam molemque, ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illam et vrbem vno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes decem, et leuis armaturae electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora scaphasque imponit: inde alteram insulae partem distinendae manus caussa constratis nauibus adgreditur, praemiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt: vno enim tempore et ex tectis aedificiorum propugnabant, et litora armati defendebant; quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur; et scaphis nauibusque longis quinque mobiliter et scienter angustias loci tuebantur. Sed vbi, locis primum cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt, atque hos sunt alii subsecuti, constanterque in eos, qui in litore aequo institerant, impetum fecerunt; omnes Pharitae terga verterunt. His pulsis custodia portus relicta, ad litora et vicum adplicauerunt, seque ex nauibus ad tuenda aedificia eiecerunt. XVII

Neque

molemque, ad insulam pertinentem. Descripta est moles B. C. 3, 112.

in oppido, et illam et vrbem. Haec tantopere variantur in libris scriptis, vt de vera lectione constare nequeat: neque vlla vllius codicis lectio sensum commodum habet. Nolo igitur explicationes et emendationes lectionis incertae tentare.

inde alteram. An, *ipse alteram?* Illud *inde* est in vno codice; ceteri omnes habent vel *in*, vel *neque*, vel *inque.*

ad litora et v. ad. Plerique codd. habent, *naues ad litora et v. adp.* De vico cf. B. C. 3, 112.

XVIII Neque vero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt: etsi erat non dissimile, atque Alexandriae, genus aedificiorum, vt minora maioribus conferantur, turresque editae et coniunctae muri locum obtinebant: neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, et membra debilitat: vt tunc accidit. Qui se in aequo loco ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fuga suorum et caede paucorum, triginta pedum altitudine in aedificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare praecipitauerunt, et octingentorum passuum interuallo ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt, sed numerus captiuorum omnino fuit DC.

XVIIII Caesar, praeda militibus concessa, aedificia diripi iussit, castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit, atque ibi praesidium posuit. Hunc fuga Pharitae reliquerant; fortiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione adgreditur, quod, his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum et repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Iamque eos, qui praesidio eum locum tenebant, tormentis ex nauibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat; et cohortium trium instar in terram exposuerat: non enim plures consistere angustiae loci patiebantur; reliquae copiae in nauibus statio-

ipsi ex munitione. Et *ipsi* et *ex* a bonis codd. abest; nec quisquam desiderabit, si omittatur.

genus aedificiorum. Cf. c. 1.

fuit DC. In codd. vero *sex millia* legitur, quem numerum, vt nimium, videntur editores mutasse.

stationem obtinebant: Quo facto imperat, pontem aduersus hostem praeuallari; et, qua exitus nauibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, vt nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se eiecerunt, et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quae consueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur a nobis ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quae erat aduersus pontem, et ex nauibus contra molem.

In his rebus occupato Caesare, militesque hortante, remigum magnus numerus et classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant, ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed postquam vltra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci; vt sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naues refugere coeperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex nauibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequebantur. Simul, qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, nauesque a terra repellere properabant, ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quae in ponte ac prima mole constiterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum aduersi sustinerent, veriti, ne ab tergo circumuenirentur, et discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem in XX

pontem institutam reliquerunt, et magno cursu incitati ad naues contenderunt: quorum pars, proximas nacta naues, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu, expeditas ad ancoras naues consecuti, incolumes discesserunt; pauci adleuati scutis, et animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt.

XXI Caesar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem et munitiones contendere, eodem in periculo versatus est. Postquam vniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit. Quo multitudo hominum insecuta quum irrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quae longius constiterant, naues adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit; nauigium quidem

adleuati scutis, portantur a scutis per mare, super scutis natant. Quidam codd. *adleuatis scutis*, ita vt inter natandum scuta attollerent, seque iis tegerent. Sed sequor priorem lectionem.

administrandi. vid. ind.

naues adnatauit. Eo tempore, vt Plutarchus in Caes. c. 49, Appianus p. 484, Suetonius in Iul. c. 64, Dio Cassius 42, 40 narrant, hac animi praesentia Caesar fuit, vt manum laeuam inter natandum leuaret, ne libelli, quos tenebat, madeficrent. Verbo haec monuerat Brantius. Etsi vero Suetonius negat, eum paludamentum abiecisse: tamen Appianus et Dio hoc confirmant, aduntque adeo, Alexandrinos illud sublatum tropaeo adfixisse. Fortasse Suetonius, quippe Romanus, cui talia certo cognita esse poterant, disertis verbis addidit, non dimissum esse a Caesare paludamentum, vt rumorem, ea de re inter exteros sparsum, sua narratione opposita vanitatis argueret. Vsserius tamen (Annal. p. 471) ceterorum narrationem Suetonianae praefert.

quidem eius, multitudine depressum militum, vna cum hominibus interiit. Hoc proelio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter quadringenti, et paullo vltra eum numerum classiarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmauerunt, atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt vsi postea ad mittenda nauigia.

Hoc detrimento milites nostri tantum absfuerunt vt perturbarentur, vt incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in proeliis quotidianis, quandocumque sors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis ** manum comprehendi multum operibus, et ardentibus studiis militum: nec diuulgata Caesaris hortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: XXII

Pp 2 vt

paulo vltra e. num. Vera est duorum codd. lectio, *prope eum numerum*. Si cui aliter videtur, is e variis lectionibus (*paulo post eum numerum*, vel, *paulo eum numerum*, vel e vulgata, *paulo vltra e num.*) meliorem eligat.

tantum absfuerunt — fecerint. Credo, hanc esse probabilem lectionem, quia res ipsa talem sensum postulat: codices tamen valde discrepant, et miras lectiones exhibent, ex quibus erui poterit tale quid: *Hoc detr. acc. mil. nostri minime sunt perturbati, sed incensi, atque magnas accessiones fecerunt — —*

manum ** Locus corruptus, cui a nemine adhuc medicina inuenta est. *Cellarius.*

subsequi. Hoc non intelligo, fassusque est Oudendorpius, se non assequi sensum. Multis modis tentaui; sed nihil, quod repereram, erat in his verbis: illud vnum videbatur ferri posse, si *subsequi* esset *assequi*, quasi labor et cupiditas ita festinassent, vt hortatio (ne sibi nocerent labore et cupiditate) non posset eos assequi, satis mature ad eos peruenire. Sed foret hic sensus valde contortus.

vt magis deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

XXIII Alexandrini, quum Romanos et secundis rebus confirmari, et aduersis incitari viderent, neque vllum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, vt coniectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Caesaris erant praesidiis, aut suo priore consilio, per occultos nuncios regis probato, legatos ad Caesarem miserunt, vt dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam taedio puellae, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Caesaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent.

XXIIII Caesar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat;

suo priore consilio. Sic quidem codices; sed Alexandrini hoc consilium nondum ceperant. Clarkius explicat sic, illos prius dedisse consilium, quam ab aliis accepissent, et sic dici h. l. *prius*, quasi esset, priores consilio suo miserunt. Ego vero probo eas editiones, in quibus *suopte consilio*, h. e. suo ipsorum consilio, legitur — Pertinet huc Dio Cass. 42, 42.

regis probato. Melior est altera lectio *regi.*

puellae, Arsinoes. Cf. c. 4.

fiduciario regno. Ipse rex, puer, in potestate Caesaris erat, a quo diligentissime custodiebatur (de B. C. 3, 109). Arsinoe, regis soror, erat apud exercitum, vt interea exercitui esset nomine et loco regis (vid. ibid. et huius libri c. 4). Haec igitur habebat regnum fiduciarium, h. e. ad tempus ei creditum, donec legitimo domino, puero, restitueretur. Exemplum verbi *fiduciarius* vid. B. C. 2, 17.

bebat; tamen petentibus dare veniam, vtile esse statuit: quod, si quo pacto sentirent ea, quae postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturae conueniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra conuenarum ac fugitiuorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, vt consuleret regno paterno, parceret praeclarissimae patriae, quae turpissimis incendiis et ruinis esset deformata, ciues suos primum ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo Romano sibique praestaret; quum ipse tantum ei crederet, vt ad hostes armatos eum mitteret; dextra dextram tenens, dimittere coepit adulta iam aetate puerum. At regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suae moribus degeneraret, flens orare contra Caesarem coepit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Caesaris esse iucundius. Compressis pueri lacrimis, Caesar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum adfirmans, ad suos dimisit. Ille, vt ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, vt lacrimas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones, militesque laetabantur, quod nimia bonitas eius fallaciis pueri elusa esset: quasi vero id Caesar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset.

Quum, duce adsumto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent; eludentibusque militibus regis aetatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent; rumoresque XXV

que existerent, magna Caesari praesidia terrestri itinere Syria Ciliciaque adduci (quod nondum Caesari auditum erat): commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque, expeditis nauigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod vbi Caesari nunciatum est, classem iubet expediri atque instrui. Praeficit huic Tib. Neronem. Proficiscuntur in ea classe Rhodiae naves, atque in his Euphranor, sine quo nulla vmquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequebatur. Nam quum ad Canopum ventum esset, instructaque vtrimque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus proelium commisisset, et illic triremem hostium perforasset, ac demersisset: proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est. Cui subsidium nemo tulit, siue quod in ipso satis praesidii pro virtute ac felicitate eius putarent esse, siue quod ipsi sibi timebant. Itaque vnus ex omnibus eo proelio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit.

XXVI Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnae nobilitatis domi, scientiaeque in bello et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Caesaris, ... missus

Syria Ciliciaque Cf. c. 1.

commeatum Ante verbum hoc in edd. irrepserat *interea*

Tib. Neronem. Cf. Sueton. Tiber. c. 4. *Cellarius.*

Euphranor. vid. c. 15.

prosequebatur. Melior altera lectio, *persequebatur.*

Mithridat. Pergam. Cf. c. 78. Dio Cass. 42, 41.

missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda, cum magnis copiis, quas celeriter, et propensissima ciuitatum voluntate, et sua diligentia, confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriae, Pelusium adducit: idque oppidum, firmo praesidio occupatum Achillae propter opportunitatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici praesidio pertinaciter propugnantibus, et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiiciebat, et perseuerantia constantiaque oppugnandi, quo die est adgressus, in suam redegit potestatem, praesidiumque ibi suum collocauit. Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Caesarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam Caesaris redegerat.

XXVII Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen a similitudine litterae cepit; nam pars quaedam fluminis Nili, mire deriuata inter se, duobus

in Syr. Cilic. Cap. 1.

adducit. Nihili est lectio haec: *Mithridates cum copiis adducit:* quem enim adducit? Cum ergo cod. regius Clarkii supra habeat, *magnas copias*, pro *cum magnis copiis;* cum Ciacconius in suo libro *magnas copias* exstare dixerit; cum quaedam edd. idem iam receperint, et sic omnia recta sint, si legatur, *Mithridates magnas copias adducit;* plane non video, cur falsae istae lectiones non numquam seruentur, et vix mihi temperaui, quin h. l. a recensione Oudendorpiana recederem.

propugnantibus oppidanis: Hoc verbum nunc non bene omissum est a scriptore.

deriuata, in varios veluti riuos diuisa, discurrens. Verbum *mire* per codices incer-

bus itineribus paullatim medium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad litus interuallo mari coniungitur. Cui loco quum adpropinquare Mithridaten rex cognouisset, et transeundum ei flumen sciret, magnas aduersus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten, vel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satis habebat, interclusum a Caesare a se retineri. Quae primae copiae flumen a Delta transire, et Mithridati occurrere potuerunt, proelium commiserunt, festinantes praeripere subsequentibus victoriae societatem: quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. Quum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione vndique facta, magnum numerum eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naues, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui vt paullulum ab illo timore se recrearunt, adiunctis iis, qui subsequebantur, rursus oppugnare Mithridaten coeperunt.

XXVIII Mittitur a Mithridate nuncius Caesari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis, eadem haec acci-

incertum est; habent alii, alii omittunt: sed videtur ob similitudinem verbi praecedentis negligenter omissum.

mari coniung. Vulgo, *a mari:* male.

magna cum prudentia. Hic codex Ciacconii addit, *constantiaque militum:* bene. Alii, *constantiaque virtutum* (male) *et Alexandrinorum imprudentia.* Sed illud, *et Alex. impr.*, est alienum additamentum.

succedere. vid. ind.

qui rem gestam perferret. Socius victoriae Mithridatis fuit Antipater, Herodis M. pater, cum Iudaeis. Ioseph. Archaeol. 14, 8. Hinc amicitia Caesaris cum Antipatro, e qua initium fortunae Herodis fuit. *Cellarius.* Monuerant

accidisse, rex. Ita paene sub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur, et Caesar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili nauigatione rex est vsus, in qua magnam et paratam classem habebat. Caesar eodem itinere vti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret: sed circumuectus eo mari, quod Africae partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridaten adgredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subiecta, tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Vnum latus erat adiectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, vt partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur.

nuerant Glandorpius et Rhellicanus — Ac Mithridates iis ipsis literis, quibus victoriam Caesari nunciauit, magnopere ei laudauit et commendauit Antipatrum. Cf. Vsserii Annales p. 471. 472.

in qua magnam. Habent codd. *in quo:* et quis non sine codd. sic corrigat? Tamen et hoc vitium est seruatum, atque adeo defensum.

supra demonstr. cap. 14. *Cellarius.*

alterum — obtineret. Castra regis erant in loco excelsiore, cuius latus aliquod ductum erat (procurrebat, extendebatur) editissimo loco (in summo cacumine, per summum cacumen illius excelsioris loci), vt adeo caperet partem castrorum, vt ibi esse posset pars castrorum. Et c. 30. 31 castrorum pars aliquoties dicitur in summo loco fuisse. Fortasse hic est sensus; sed nolo defendere. Adscribam alteram lectionem, si quis ea moneatur ad quaerendum: *alt. ed. loco duct. in part. castr. obtinebat.* Fortasse auctor potuisset scribere: *alterum editissimo loco sitam partem castrorum obtinebat,*

XXVIIII Inter castra regis et Caesaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab regis castris milia passuum circiter septem. Rex quum hoc itinere venire Caesarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent, et eminus ex ripis proelium impar inirent: nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignauia subibat. Quae res incendit dolore milites equitesque nostros, quod tam diu pari proelio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani, dispersi vada fluminis quaerentes, partim demissioribus ripis flumen transnarunt; et legionarii, magnis arboribus excisis, quae longitudine vtramque ripam contingerent, proiectis, repentinoque aggere iniecto, flumen transierunt. Quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, vt in fuga spem salutis collocarent: sed id frustra; namque ex fuga pauci ad regem refugerunt, paene omni reliqua multitudine interfecta.

XXX Caesar, re praeclarissime gesta, quum subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus victor ad castra regis pertendit. Haec quum et opere magno vallata, et loci natura munita aduerteret, confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos

proelium impar, in quo qui virtute et fortitudine vti vult, nullos hac sua virtute progressus insignes facere, aut virtute multum efficere potest; qui vero timidus et ignauus est, nullum propterea damnum metuit aut accipit.

pari proelio, pari fortuna et euentu, vt neutro inclinaret victoria.

proiectis. Leg. *et proiectis* e quibusdam codd.

aggere. vid. ind.

lassos itinere ac proeliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe a suis castris muniuerat, brachiisque cum opere castrorum coniunxerat, vici obtinendi caussa, Caesar adgressus omnibus copiis expugnat, non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret; sed vt ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus proeliari coeperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; vna, quam liberum accessum habere demonstraui; altera, quae mediocre interuallum inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quae facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant in repellendis vulnerandisque nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant: diuersis enim telis nostri figebantur, aduersi ex vallo castrorum, auersi ex flumine, in quo multae naues, instructae funditoribus et sagittariis, nostros impugnabant.

XXXI Caesar, quum videret, milites acrius proeliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; quumque animum aduerteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexan-

brachiis. vid. ind.

demonstraui. Dixerat c. 28, castra regis tribus lateribus fuisse tecta. Ergo quartum latus liberum accessum habuit.

proficiebant. Vulgo additur *hostes;* quod tamen etiam quidam codd. habent.

Alexandrinis, quod et per se munitus esset, et studio partim pugnandi, partim spectandi decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, et summum locum adgredi iussit; iisque Carfulenum praefecit, et animi magnitudine et rei militaris scientia virum praestantem. Quo vt ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diuerso clamore et proelio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum discurrere coeperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, vt paene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de vallo praecipitauerunt in eam partem, quae flumini erat adiuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in nauem, multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio, periisse.

XXXII Re felicissime celerrimeque gesta, Caesar magnae victoriae fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quae praesidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo proelio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignum adueniens fructum virtutis et animi

ruina. Vulgo, *vi.*

regem ipsum — periisse. Florus 4, 2, 60: regis corpus obrutum limo repertum est in aureae loricae honore. — De proelio hoc cf. Dio Cass. 42, 43.

animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumta, qua supplices dominantes deprecari consueuerunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, aduenienti Caesari occurrerunt, seque ei dediderunt. Caesar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum: qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse laetabantur.

XXXIII Caesar, Aegypto atque Alexandria potitus, reges constituit, quos Ptolemaeus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam, maiore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, maiorique ex duabus filiis, Cleopatrae, quae manserat in fide praesidiisque eius: minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus,

veste ea sumta. Simpliciter viliorem et detritam puto intelligi. Mox *praelatis sacris* ex edd. antt. cum Oudendorpio meliorem lectionem esse puto.

felicem fuisse laetabantur. Deleuerim *felicem*, et pro eo e superioribus huc posuerim *talem*. Laetabantur, non tantum bellum et dimicationem talem (talem, qualis fuerat, h. e. felicem) fuisse; sed et aduentum fuisse talem (h. e. felicem). Voluit ergo aliquis illud *talem* explicare, ideoque addidit *felicem*.

testamento. De B. C. 3, 108.

Cleopatrae. Dio Cassius (42, 44) cum hac societate regni coniunctum fuisse dicit matrimonium Cleopatrae cum hoc suo fratre: nempe, vt vxor fratris et pueri omnia sola posset et teneret.

regnasse impotenter. Supra c. 23 dicitur crudelissima Ganymedis dominatio: et dicitur homo *impotens*, quisquis se non habet in pote-

nius, deducere ex regno statuit; ne qua rursus noua dissensio, priusquam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana sexta secum reducta, ceteras ibi reliquit, quo firmius esset eorum regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Caesaris amicitia; neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti: simul ad imperii nostri dignitatem, vtilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, praesidiis eos nostris esse tutos; et hos, si essent ingrati, posse iisdem praesidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis et collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

XXXIIII Dum haec in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Caesar Asiam finitimasque prouincias administrandas transdiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neue Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace: quo malo nisi libe-

potestate, sed suae libidini et temeritati omnia indulget; aut ira *impotens*, quae impedit, quo minus quis se habeat in potestate; aut agere aliquid *impotenter*, qui agit ita, vt se numquam refrenet.

deducere ex regno statuit. Finito bello, Caesar Arsinoen, non sine inuidia, in triumpho duxit. Dio Cass. 43, 19.

regis imperia. Leg. cum Lipsio, *regia imperia*, i. e. Cleopatrae et fratris: vel cum Dauisio, *regum imperia*, eodem sensu. vid. ad B. C. 3, 107.

reducta. Melior vulgata, *deducta.*

Deiotarus, Cf. cap. 67. Ciceronis orationem, pro eo habitam, norunt omnes.

Pharnaces, Mithridatis filius, tantummodo partem regni paterni, Bosporum Cimmerium, a Pompeio acceperat anno vrbis 691. Dio Cass. 37, 14. His Appianus B. Mithr.

liberarentur, imperata se facere, pecuniamque promissam Caesari non posse persoluere. Domitius, non tantum ad explicandos sumtus rei militaris quum pecuniam necessariam esse iudicaret; sed etiam turpe populo Romano et Caesari victori, sibique infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios confestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque decederet, neue, occupatione belli ciuilis, populi Romani ius maiestatemque tentaret. Hanc denunciationem quum maiorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset: ad legiones profectus, vnam ex tribus tricesimam sextam secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit, litteris eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adiungit Cn. Domitius legioni tricesimae sextae duas ab Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum: totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Plaetorium, Quaestorem, vt legionem adduceret, quae ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat: Quinctumque Patisium in Ciliciam ad auxilia arcessenda. Quae copiae celeriter omnes iussu Domitii Comana conuenerunt.

Interim

Mithr. p. 251 addit, diuiso Mithridatis regno, eodem illo tempore Ariobarzani Cappadociam attributam esse. Volebat ergo Pharnaces recuperare omne paternum regnum (c. 35), et, Caesare ac Pompeio occupatis bello ciuili, Deiotarum et Ariobarzanem adgressus erat. Dio Cass. 42, 45.

occupat. belli civ. quia populus, occupatus hoc bello, prouincias et externa defendere ac curare non posset.

Comana (τὰ Κόμανα) esse h. l. Ponti vrbem, a Strabone (lib. 12. p. 547 et 557) com-

XXXV Interim legati a Pharnace responsa referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet; denique eius regni caussa integra Caesari seruaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius, quum animaduerteret, eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quod facilius Armeniam defendere posset, subiectam suo regno, quam Cappadociam, longius remotam; quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putasset; (ex quibus quum duas ad Caesarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset;) perseuerare coepit, vt eo quoque regno decederet: neque enim aliud ius esse Cappadociae, atque Armeniae: nec iusto eum postulare, vt in Caesaris aduentum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, vt fuisset. His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit: nam ex Ponto a Comanis iugum editum siluestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cuius itineris has esse certas opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, et quod Cappadocia, his iugis subiecta, magnam commeatus copiam erat subministratura.

XXXVI Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quae de pace agerent, regiaque munera

commemoratum, et a Comanis Cappadociae (vid. infra cap. 66) diuersam, conclusit Cellarius e verbis c. 35, *ex Ponto a Comanis iugum* est, et res ipsa loquitur.

audacius. Vulgo male, *audaciusque.*

has esse cert. opport. videbat, putabat.

-nera Domitio ferrent. Ea constanter omnia adspernabatur, nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Romani et regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus confectis, quum aduentaret ad Nicopolim, (quod oppidum positum in Armenia minore est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno interuallo ab oppido remotis,) castra posuit longe a Nicopoli circiter milia passuum septem. Quibus ex castris quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque paene dispofuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit; paganosque et oppidanos in iis locis obuersari: vt, si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris et pecora et homines animum aduerteret versari, tamquam amicorum aduentu; sin vero vt in hostium fines veniret, praeda diripienda milites dissiparentur, dispersique caederentur.

Haec quum administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad XXXVII

Nicopolim hanc Armeniae minoris a Pompeio conditam esse, victo Mithridate, e Strabonis lib. 12, p 555, monuit Cellarius. Add. Appianus de B. Mithr. p. 251.

si amicus. Constanter, vt Oudendorpius testatur, habent omnes MSS. et primae edd.: *siue amicus, siue inimicus Domit.* Bene: nam prima Pharnacis cura erat, ne esset suspicio insidiarum, quocumque demum animo Domitius venisset: altera, vt, si hostili animo venisset, eius copiae dissiparentur. Qui hunc nexum non viderunt, hi mutarunt id, quod codd. habent.

tamquam am. adv. Leg. e codd. vestigiis: *tam. am. aduentus exspectaretur:* nam *aduentus* habent libri boni, *exspectaretur* vnus.

ad Domitium, quum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit caussam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiae, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit. Quae dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto: in fronte enim simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. Eadem ratione haec media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque interuallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instituta.

XXXVIII Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit, Caesarem magno in periculo versari, flagitarique a Domitio, vt quam primum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriae loco ducebat, si trahere tempus posset, quum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum et aequissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas duas directas, non ita magno interuallo medio relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat. Equitatum autem omnem ab lateribus extra fossam collocabat: qui neque aliter vtilis esse poterat, et multum numero anteibat nostrum equitatum.

XXXVIIII Domitius autem, quum Caesaris magis periculo, quam suo, commoueretur; neque se tuto dis-

cessu-

instituta. v. ind. *quo longius,* vltra quem locum.

cessurum arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus adpeteret, aut sine caussa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. Tricesimam sextam legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic vtrimque acie instructa, processum est ad dimicandum.

Signo sub idem tempus ab vtroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur: nam tricesima sexta legio quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum proelium fecit, vt moenibus oppidi succederet, fossamque transiret, auersosque hostes adgrederetur. At Pontica ex altera parte legio, quum paullulum auersa hostibus cessisset, fossam autem circumire (acies) secundo conata esset, vt aperto latere adgrederetur hostem, in ipso transitu fossae confixa et oppressa est: Deiotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiae cornu suo dextro mediaque acie conuerterunt se ad tricesimam sextam legionem: quae tamen fortiter vincentium impetum sustinuit: magnis copiis hostium circumdata, praesentissimo animo pugnans in orbem, se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione paene tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, tricesima sexta legio in loca se superiora XL

in subsidiis. Omnes codices, excepto Dauisiano, *in insidiis:* male.

(acies) secundo. Verba corrupta: ideoque locus obscuritate laborare, atque aliquo Guischardo interprete indigere videtur. In museo non ausim equidem alia explicare.

contulit, non amplius ducentis et quinquaginta desideratis. Ceciderunt eo proelio splendidi atque illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

XLI Pharnaces, rebus secundis elatus, quum de Caesare ea, quae optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupauit: ibique, et victor, et crudelissimus rex, quum sibi fortunam paternam feliciore euentu destinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium Romanorum Ponticorumque diripuit, supplicia constituit in eos, qui aliquam formae atque aetatis commendationem habebant, ea, quae morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

XLII Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum; quae prouincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus aestate cum duabus legionibus Q. Cornificius, Caesaris quaestor propraetore, quamquam erat prouincia minime copiosa ad exercitus alendos, et finitimo bello ac dissensionibus vastata et confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, et recepit et defendit.

Nam-

feliciore euentu. Nam pater eius, Mithridates, caesus fuerat. vid. locos Dionis et Appiani ad cap. 34. indicatos.

bona — diripuit. Hoc Amisenis in Ponto accidit. Appian. p. 484. Dio Cass. 42, 46.

morte miseriora. Iuuenes exsecuit. Appian. ibid. Vid. infra cap. 70. Multos quoque interfecit. Dio ibid.

obtinebat. Redibit scriptor ad res contra Pharnacem gestas c. 65. sqq.

Namque et castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas et bellum inferendum, expugnauit, eaque praeda milites donauit: (quae etsi erat tenuis, tamen in tanta prouinciae desperatione erat grata, praesertim virtute parta:) et quum Octavius ex fuga Pharsalici proelii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Iadertinorum, quorum semper in rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octauianis nauibus erat potitus, vt vel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum. Et quum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Caesar sequeretur, compluresque aduersarios in Illyricum propter Macedoniae propinquitatem se, reliquiis ex fuga collectis, contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, vti cum legionibus tironum, quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum, coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum prouinciae inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem regionemque, viuo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat.

XLIII Gabinius, vt in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili, siue copiosiorem prouinciam existimans, siue multum fortunae victoris Caesaris tribuens, siue virtute et scientia sua confisus, quam saepe in bellis periclitatus, magnas res et secundas ductu ausuque suo gesserat, neque prouinciae facultatibus subleuabatur, quae partim erat exinanita, partim infidelis; neque nauibus, intercluso mari

 tempe-

prouinciae desperatio, desperatio de alendo exercitu, quam efficiebat prouinciae vastitas et sterilitas.

tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non vt volebat, sed vt necesse erat, bellum gerebat: quum durissimis tempestatibus propter inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat; adeoque est a barbaris contemtus, vt, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo proelio duobus milibus militum amplius amissis, centurionibus duodequadraginta, tribunis quatuor, cum reliquis copiis Salonam se recepit; summaque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. Cuius et infelicitas viui, et subita mors in magnam spem Octauium adduxit prouinciae potiundae; quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, et virtus Vatinii versari passa non est.

XLIIII Vatinius Brundisii quum esset, cognitis rebus, quae gestae erant in Illyrico, quum crebris litteris Cornificii ad auxilium prouinciae ferendum euocaretur, et M. Octauium audiret cum barbaris foedera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare praesidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros; etsi, graui valetudine adfectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturae, difficultatesque hiemis et subitae praeparatio-

quum durissimis. Hic incipit alia periodus, vnde legendum . *Quumque duriss.*

in agmine, inter eundum, dum iter faciebat agmen.

morbo periit. Dio Cass. 42, 11 huius mortis, omnique harum rerum mentionem obiter fecit.

Vatinius. B. C. 3, 100.

tionis. Nam quum ipse paucas in portu naues longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Kalenum misit, vti sibi classem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauii non poterant; nauibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis iusta ad proeliandum, rostra imposuit. His adiunctis nauibus longis, et, numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui numero aegrorum relicti erant Brundisii, quum exercitus in Graeciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque nonnullas ciuitates, quae defecerant, Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio praeteruehebatur; nec sibi vllius rei moram necessitatemque iniungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octauium persequeretur. Hunc, oppugnantem Epidaurum terra marique, vbi nostrorum erat praesidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coegit, praesidiumque nostrum recepit.

Octauius, quum Vatinium classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuariis habere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Tauridem: qua regione Vatinius insequens nauigabat; non quod Octauium ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreuerat. Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis nauibus, quod et tempestas erat turbulenta, et nulla suspicio hostis, repente aduersam ad se venientem nauem, XLV

His adiunctis. Pro lectione codd. fere omnium, *bas adiunctas*, Clarkius scribendum esse, *ad has adiunctis nauibus longis*, bene monuit.

antemnis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animum aduertit. Quod vbi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antemnas iubet, et milites armari: et, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quae primae naues subsequebantur, idem vt facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repente oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. Instruitur vtrimque acies; ordine disposita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniana.

XLVI Vatinius, quum animum aduerteret, neque nauium se magnitudine, neque numero parem esse, fortuitae dimicationis fortunae rem committere noluit. Itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octauii impetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante, naues aduersae rostris concurrunt adeo vehementer, vt nauis Octauiana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis proelium, concurriturque

antemnae, id est, ligna transuersa in summo malo, quibus velum alligatum est, nunc in medio malo figuntur, et sic demittuntur ad inferiorem locum. Idem mox in altera classe fit tum, cum maxime proelium paratur.

fortuitae — noluit. Puto legendum: *fortuitae dimicationi rem committere maluit* Hanc lectionem res ipsa necessariam facit. Vulgata lectio, *parem esse futurae dimicationi, fortunae rem com. maluit*, et ipsa ferri potest, etsi non omnino commoda est: codices quidem illud *futurae dim.* non habent, sed *fortuitae dim.* et rursus seruant *fortunae;* duo non habent *fortuitae dimicationis*, sed *fortunae* seruant: vnde putaui, *fortunae* esse interpretamentum *fortuitae dimicationis;* vtrumque saltem locum non habet. Variatur etiam in *maluit* et *noluit.* In hac confusione lectionum proposui, quid mihi verisimile videretur. Quilibet ipse iudicet.

turque ad duces maxime: nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari proelium factum est: quantoque coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani; qui admiranda virtute ex suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabant, et, dimicatione aequata, longe superiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octauii quadriremis: multae praeterea capiuntur, aut rostris perforatae merguntur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare praecipitantur. Ipse Octauius se in scapham confert: in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, quum proelium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur hunc suae naues nonnullae, quas casus ab illo periculo vindicarat.

At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; XLVII
suisque omnibus incolumibus, in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandum processerat. Capit ex eo proelio penterem vnam, triremes duas, dicrotas octo, compluresque remiges Octauianos: posteroque ibi die, dum suas captiuasque naues reficeret, consumto, post diem tertium contendit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga credebat Octauium. Erat in ea nobilissimum earum regionum oppidum, coniunctissimumque Octauio. Quo vt peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt; comperitque, ipsum Octauium paruis paucisque nauigiis

velis profugit. Incertum est, vtrum *velis*, an *vix* vera lectio sit, an vtrumque verbum addititium.

vento secundo regionem Graeciae petisse, inde vt Siciliam, deinde Africam caperet. Ita breui spatio, re praeclarissime gesta, prouincia recepta, et Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu et classe, recepit.

XLVIII Iis autem temporibus, quibus Caesar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, et Palaepharsali rem feliciter gerebat, Alexandriaeque quum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania propraetore prouinciae vlterioris obtinendae caussa relictus, siue consuetudine naturae suae, siue odio, quod in illam prouinciam susceperat quaestor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones; quod vel ex conscientia sua, (quum de se mutuo sentire prouinciam crederet,) vel multis signis et testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animaduertere poterat; et compensare offensionem prouinciae exercitus amore cupiebat. Itaque,

regionem Graeciae petisse. Corcyram fugit. Dio Cass. 42, 11.

Palaepharsali. Strabo (lib. 9. pag. 431) duas memorat Pharsalos, παλαιὰν καὶ νέαν, breui spatio distantes, et lib. 17, p. 796 dicit, Pompeium Palaeopharsalo fugisse Pelusium. Cf. Eutrop. 6, 16. Vt autem hi Palaeopharsalus scribunt, sic noster et Liuius (44, 1) Palaepharsalus. *Cellarius.* De scriptura verbi diuersa vid. Oudendorpius ad Frontin. 2, 3, 22: praefert autem scripturam Palaepharsalus.

Q. Cass. Longin. Cf. B. C. 2, 21. Distinguendus est a L. Cass. Longino, de quo B. C. 3, 34. Cum his rebus Cassii Longini, vsque ad c. 65 narratis, cf. Dio Cass. 42, 15. 16.

odii sui (in quo ipse erat apud alios) *fecerat access.* auxerat odium Hispanorum erga se.

mutuo sentire. Vt ipse odit Hispanos, sic hi vicissim eum oderunt.

que, quum primum in vnum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus est pollicitus: nec multo post, quum in Lusitania Medobregam oppidum montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique imperator esset appellatus, HS centenis milites donauit. Multa praeterea et magna praemia singulis concedebat, quae speciosum reddebant praesentem exercitus amorem; paullatim tamen et occulte militarem disciplinam seueritatemque minuebant.

Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea aes alienum grauissimis oneribus prouinciae constituit exsoluere, et, vt largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam plura largitori quaerebantur, pecuniae locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat. In gregem locupletium simultatum caussae tenues coniiciebantur, neque vllum genus quaestus, aut magni et euidentis, aut minimi et sordidi, praetermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas et detrimenta rei familiaris adiungebatur. XLVIIII

Quibus de caussis accidit, vt, quum Longinus imperator eadem faceret, quae fecerat quaestor, similia L

HS (sestertios) *centenos.* Sic codd. boni scribunt, *sestertios:* altera scriptura, *sestertia*, falsa est; nam modum excederet largitio.

HS centenis mil. Ante *HS* codd. quidam addunt *iterum*, alii, iique boni, omittunt. Ergo sustulit Oudendorpius, quia Cassius nuper promiserat pecuniam, nunc re ipsa donat, ideoque non iterum donat.

sibi exp. ferri. Cf. c. 56.

familiae rursus de morte eius prouinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius, qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant, sibique, quod rapuerant, acceptum referebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio adsignabant. Quintam legionem nouam conscribit: augetur odium et ex ipso dilectu, et sumtu additae legionis: complentur equitum tria milia, maximisque ornantur impensis: nec prouinciae datur vlla requies.

LI Interim litteras accepit a Caesare, vt in Africam exercitum transiiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiae perueniret; quod magna Cn. Pompeio Iuba rex miserat auxilia, maioraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur, quod sibi nouarum prouinciarum et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones arcessendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, vt frumentum nauesque centum praepararentur, pecuniaeque describerentur, atque imperarentur; ne qua res, quum redisset, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia, cupienti praesertim aliquid, Cassio deerat.

LII Exercitu coacto in vnum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas

sibi — acc. ref. Ergo sic augebant suos reditus. *Quod interc. — adsignabant.* Ergo sic minuebant Cassii reditus. *Intercidit* id, quod aliquis casu non potest redigere in suam potestatem: *interpellatur id*, quod quo minus quis in potestatem redigat, impeditur ab altero. *ornantur*, instruuntur rebus necessariis. Vulgo *onerantur:* sed hi equites non onerati sunt.

quas res Caesaris iussu gerere deberet; pollicetur que eis, quum in Mauritaniam transiecissent, HS centenos se daturum: quintam fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit, eoque ipso die tempore postmeridiano, quum in basilicam iret, quidam Minurius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, vt miles, ei transdit; deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit a coniuratis impetus vniuersis. Munatius Flaccus proximum gladio transiicit lictorem: hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius et L. Mergilio, simili confidentia, Flaccum municipem suum adiuuant: erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemque leuibus sauciat plagis.

LIII Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim berones compluresque euocatos cum telis secum

temp. postmerid. Vulgo, *meridiana hora.*

corripit eum. Pro *eum* codd. habent *versus* aut *versum*, e quo Oudendorpius bene efformat coniecturam, *auersum.*

Flaccus. Vulgo *Plancus* contra codd.

Italicenses, nati Italicae in prouincia Baetica, in qua Scipio Punico bello debilitatos milites, ex Italia ortos, deposuerat. *Cellarius.*

Ad ipsum Long. Leg. *at* e cod. Louan.

berones. Sic codd. omnes, teste Oudendorpio; sed verbum est corruptum. Alius voluit legi *Vettones*, alius *Bigerones:* qui sunt Hispaniae populi. Multi maluerunt *barones*, quia scholiastes Persii (Sat. 5, 138) dixit, *barones* lingua Gallorum dici seruos militum: sed fides esto penes ipsum scholiasten. Subscribo sententiae Gesneri in Thes. L. L. in

cum habere consueuerat: a quibus ceteri intercluduntur, qui ad caedem faciendam subsequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Saluianus et Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quae iacebant in itinere, fugiens opprimitur, et, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit laetus in castra, militibus vernaculis et secundae legionis, quibus odio sciebat praecipue Cassium esse, gratulatur: tollitur a multitudine in tribunal, praetor adpellatur: nemo enim aut in prouincia natus, aut vernaculae legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni prouincia consenserat in odio Cassii: nam legiones tricesimam et vicesimam primam, paucis mensibus in Italia scriptas, Caesar attribuerat Longino; quinta legio ibi nuper erat confecta.

LIIII Interim nunciatur Laterensi viuere Cassium. Quo nuncio dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit se celeriter, et ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, tricesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo: facit hoc idem vicesima prima: subsequitur has quinta. Quum duae legiones reliquae essent in castris; secundani veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, iudicaretur, secuti

in v. *baro*, qui, Frustra, inquit, hoc verbum obtruditur Hirtio: praestat fateri, locum aut corruptum esse, aut non intelligi. Significatio verbi *baro*, nota nobis e scriptoribus antiquis, est haec, vt stupidus et fatuus homo eo exprimatur; illa, quam scholiastes Persii tradit, si est vera, est multo recentioris aetatis.

secuti sunt factum superiorum: permansit in sententia legio vernacula, nec vllo timore de gradu deiecta est.

Cassius eos, qui nominati erant conscii caedis, iubet comprehendi: legionem quintam in castra remittit, cohortibus triginta retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilium, et L. Laterensem, et Annium Scapulam, maximae dignitatis et gratiae prouincialem hominem, sibique tam familiarem, quam Laterensem et Racilium, in eadem fuisse coniuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minutium libertis transdit excruciandum; item Calpurnium Saluianum, qui profitetur indicium, coniuratorumque numerum auget; vere, vt quidam existimant; vt nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus adfectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici iubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt: nam palam HS. X cum Calpurnio paciscitur, et cum Q. Sextio L. Qui si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitae dolorque vulnerum, pecuniae remissus, crudelitatem cum auaritia certasse significabat. LV

Aliquot post diebus litteras a Caesare missas accipit, quibus cognoscit, Pompeium, in acie victum, LVI

profitetur (libere proloquitur) *indicium*.

vere, ex animi sententia, sine metu ac simulatione.

adfectus — plures. Horum verborum incerta lectio est: editores putant, e vestigiis codd. legendum videri, *adfecti Mergilio et Squillus nominant pl.* Sed nec haec est certa manus Caesaris.

HS. X, decies sestertium: et mox *L*, quinquagies. Glandorpius e Valer. Max. 9, 4, 1 pro numero X legi vult LX.

pecuniae (sic meliores libri: vulgo *pecunia) remissus*, i. e. imminutus propter pecuniam.

tum, amissis copiis fugisse. Qua re cognita, mixtam dolore voluptatem capiebat. Victoriae nuncius laetitiam exprimebat; confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, verum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, arcessit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas iubet referri: quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Aeque autem Romanorum dilectum instituit, quos, ex omnibus conuentibus coloniisque conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemtionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad traiectum: ipse, classem, quam parabat, vt inspiceret, Hispalim accedit, ibique moratur; propterea quod edictum tota prouincia proposuerat, vt, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quae euocatio vehementer omnes turbauit.

LVII Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum in legione vernacula fuerat, nunciat fama, legio-

licentiam temporum, quam afferunt et permittunt tempora bellica.

tulerant, retulerant in tabulas rationum pecuniariarum. Cf. c. 49.

Aeque — quos. Lectio est incerta. Pro *aeque* legitur *quem*, vel *equitum*, vel vulgo, *aequa ratione:* pro *Romanorum* habent quidam *Romae;* falso: nam ciues romanos in conuentibus et coloniis Hispaniae conscripsit: pro *quos* rursus, *quosque*. Vitium est in verbo *aeque*.

conuentibus. vid. ind.

transmarina militia, in Africa. vid. c. 51.

totum exercitum. Libri boni, *nouum exerc.* sed altera lectio melior est.

nunciat (Cassio) *fama*, sola fama impulsus, re non explorata. Vidit sensum Daui-

legionem tricesimam, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, quum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, et ad secundam legionem contendisse, quae ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum quinque cohortibus vndeuicesimanorum egreditur, mane peruenit. Ibi eum diem, vt, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit. Hic, quum legio XXX, et XXXI, et cohortes quatuor ex quinta legione, totusque conuenisset equitatus, audit, quatuor cohortes, a vernaculis oppressas ad Obuculam; cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesque ibi se coniunxisse, et T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, vt eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus adfertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumque aut voluntate, aut

Dauisius: qui non viderunt, vt Cellarius, hi ediderunt: *Titio nunciat fama.*

Leptim. Sic codd. Sed *Leptis*, vt nemo nescit, Africae vrbs fuit: cf. B. C. 2, 38. Ergo vnus dicit, legendum esse *Ulipam;* alter, *Ilurgim;* alius etiam in Hispania fuisse aliquam Leptin putat. Oudendorpius, dictis a Wesselingio ad Antonini itiner. p. 411 admonitus, *Laepam* maluit: poterat addere, Suritam ad illum locum voluisse legi *Laepam.* Quid, si fateamur, nos nescire? An plane necesse est, vt, vbi nihil potest effici, tamen quiduis tentetur?

vndeuicesimanorum. Legio vndeuicesima non adfuit; sed II, XXX, XXI et V. vt patet e cap. 53. Scribe itaque cum Lipsio, *vnetuicesimanorum*, vti apud Tac. Ann. 1, 37. *Oudendorpius.* Sunt vnetuicesimani, milites legionis primae et vicesimae, vt secundani dicuntur, et alia.

egreditur Cassius. Monuit Oudendorpius.

aut necessitate adductum, (namque id varie nunciabatur,) consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis quintae, quae fuerant Cordubae in praesidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, mouet castra, et postero die Segouiam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Caesaris absentis caussa, sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Caesari prouincia restitueretur.

LVIII Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur natura, simul vt contra Q. Cassium, qui Caesaris nomine maioribus viribus vti videbatur, aeque potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se prouinciam recuperare velle palam dictitabat: et forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris et amore Pompeii, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat; sed, id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest; certe hoc prae se Thorius ferebat; milites adeo fatebantur, vt Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legio-

Segouiam. Nulla in hoc tractu Segouia nota est; Sagontia autem, siue Saguntia Plinii, aut Σαγυντία Ptolemaei, infra Hispalim est Gades versus, inter Mundam et Nebrissam. *Cellarius.*

flumen Silicense. In his locis nullum flumen Silicense; sed *Singulis* est Baeticae fluuius. *Dauisius.*

sed, id qua — potest. Omnes codd. locum sic exhibent: *sed id qua mente, communis erat coniectura:* quae cum non sint integra, editores vulgatam lectionem efformarant; Oudendorpius suspicatur, legi posse, *sed id qua mente, non vna erat coniectura.*

nomen — inscriptum. De hoc more egisse Lipsium (mil. rom. in analect. ad 3, 2), monuit Dauisius: alia collegit

legionibus conuentus obuiam prodit; neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac praetextatorum; deprecaturque, ne hostili aduentu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Caesarem ne facere cogerentur, orare.

LVIIII Tantae multitudinis precibus et lacrimis exercitus commotus quum videret, ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine et memoria; tamque omnibus Caesarianis, quam Pompeianis, Longinum esse in odio; neque se conuentum, neque M. Marcellum contra Caesaris caussam posse perducere; nomen Pompeii ex scutis detraxerunt, Marcellum, qui se Caesaris caussam defensurum profitebatur, ducem adsciuerunt, praetoremque adpellarunt, et sibi conuentum adiunxerunt, castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter quatuor milia passuum a Corduba, citra flumen Baetim, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra; litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi prouinciaeque Caesaris caussa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, aedificia incendit.

LX Cuius rei deformitate atque indignitate legiones, quae Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, vt in aciem educerentur, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contu-

 melia

legit Fabricius ad Dion. Cass. 42, 15.

conuentus. vid. ind.

M. Marcellum, cognomine Aeserninum, quaestorem prouinciae. Dio Cass. l. l.

educerentur. Post hoc verbum vulgo additur *orant*, quod neque ad vsum loquendi opus est, neque in codd. bonis exstat.

mulia nobilissimae carissimaeque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, quum confligere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eumdem Caesarem esset redundaturum; neque suae potestatis esse; legiones Baetim transducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret, caussa interposita, quod is in aequum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, vt se in castra recipiant. Itaque copias reducere coepit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, adgressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Baetim transfert, crebroque vterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur propter locorum difficultates.

LXI Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus: habebat enim veteranas, multisque proeliis expertas legiones. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum confidebat. Itaque, quum castra castris collata essent, et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus, veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Vliam contendit: quod sibi fidele esse oppidum

quo bono valebat. Sic libri meliores: est ergo bonum, quo valet, equitatus. Sed codd. alii, *quo bene valebat*, quam lectionem non spreuerim. Cellarius vero non debebat edere, *qui bene valebat*, quasi hic quaereretur, an vulneratus nuper Cassius (cf. c. 52) convaluisset.

Vliam, oppidum Hispaniae

dum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit moenibus castra, vt et loci natura, (namque Vlia in edito monte posita est,) et ipsa munitione vrbis vndique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, et, quam proxime potest Vliam, castra castris confert; locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus, vt neque confligeret, (cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat,) neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures ciuitates ea paterentur, quae passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Vliam Cassiumque munitionibus clausit. Quae priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi vsui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

LXII Paucis diebus Cassii litteris acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adiungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum. Namque, vt in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania nonnullae ciuitates rebus Cassii studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur vtrimque acriter, crebroque id accidit, fortuna sae-

 pe

niae vlterioris seu Baeticae. Codd. habent *Vllam*; sed Ptolemaeus Οὔλια, quod e numis confirmat Spanhemius p. 766 et 901. Accedit vetus inscriptio, *Ordo reip. Vliensium*, apud Gruterum p. 271. n. 1. *Cellarius.*

Marcello fauebant. Codd. quidam, *Marcellum fouebant.*

pe ad vtrumque victoriam transferente; nec tamen vmquam ab operibus depellitur Marcellus.

LXIII Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionariis XXXV, magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum, venit ea mente Vliam, vt sine vllo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert: Cassius contra suis se tenet praesidiis; siue eo, quod plus sibi iuris deberi, quam Marcello, existimabat; siue eo, quod, ne praeoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarii, verebatur. Ponit ad Vliam castra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam diuisi. Ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Cassium inuitat, fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidue Lepido esset credendum; neque vllum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, vti munitiones disiicerentur, sibique liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed prope iam constituta opera quum complanarent, custodiaeque munitionum essent deductae, auxilia regis in

Lepidus. Cf. c. 59.

Marcellus se credit. Dio Cassius 42, 15. Marcelli mores sic describit: eum voluisse ita se gerere, vt, siue Caesar siue Pompeius obtinuisset, (quippe nondum fama victoriae Caesaris in Hispaniam perlata) vtrique fauisse videretur. Etsi vero Caesarem habuerit aliquamdiu offensum, quoniam contra Longinum pugnarit; tamen ab eo tandem placato cultum honoratumque esse.

sed prope — complanarent. An, *sed prope iam constituta re, op. qu. compl.* h. e. cum prope de omni controuersia iam consensissent, et munitiones complanarent. Quod nisi placeat, opera prope constituta h. l. erunt, prope iam absoluta et perfecta. Erit igitur exemplis opus, quibus haec huius phraseos significatio confirmetur.

in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus, (si tamen in omnibus fuit Cassius; nam de huius conscientia dubitabatur,) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi, proelium esset diremtum; maior calamitas esset accepta.

Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam, Cassius cum suis proficiscitur Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad prouinciam obtinendam venit. De cuius aduentu vt cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique aduerso tempore nauigandi naues conscendit, vt ipse praedicabat, ne se Lepido, et Trebonio, et Marcello committeret; vt amici eius dictabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; vt ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda, vt hiberna, tempestate, quum in Iberum flumen noctis vitandae caussa se contulisset, inde paullo vehementiore tempestate nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus, occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, quum neque flectere nauim propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa naui, periit. LXIIII

Carmonam. Cf. cap. 57. Male libri veteres *Narbonem* s. *Narbonam* exhibent: nec placet *Norba* Rhellicani, longe hinc ad Tagum remota. Bene Scaliger, *Carmonam*, quem plures secuti sunt. *Cellarius.*

LXV Quum in Syriam Caesar ex Aegypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, litterisque vrbanis animaduerteret, multa Romae male et inutiliter administrari, neque vllam partem reipublicae satis commode geri; quod et contentionibus tribuniciis perniciosae seditiones orirentur, et ambitione atque indulgentia tribunorum militum, et qui legionibus praeerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quae dissoluendae disciplinae seueritatisque essent; eaque omnia flagitare aduentum suum videret: tamen praeferendum existimauit, quas in prouincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, vt domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesque acciperent, externorum hostium metum deponerent. Haec in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hae prouinciae nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat sibi impendere: non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat; quum secundo proelio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus fere in omnibus ciuitatibus, quae maiore sunt dignitate, praemia bene meritis et viritim et publice tribuit: de controuersiis veteribus cognoscit ac statuit: reges, tyrannos, dynastas prouinciae, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant,

Quum in Syriam — Redit narratio ad c. 33.

multa Romae male — vid. Dio Cass. 42, 27 — 34. Magna fuit Antonii culpa, vt vrbs militibus, rapinis, caedibus, nequitiaque omni plena esset. Cf. Plutarch. in Anton. c. 8. 9.

content. tribuniciis. Dolabellae et Trebellii. Dio Cass. ibid. c. 29.

indulgentia. Codd. plerique *indiligentia*. Bene. Exempla vid. in ind.

Pharnacem. Cf. c. 41.

finitimosque. Oudendorpius deleri vult *que*. Recte.

rant, receptos in fidem, conditionibus impositis prouinciae tuendae ac defendendae, dimittit; et sibi et populo Romano amicissimos.

LXVI Paucis diebus in ea prouincia consumtis, Sex. Caesarem, amicum et necessarium suum, legionibus Syriaeque praeficit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius prouinciae ciuitates omnes euocat Tarsum, quod oppidum fere totius Ciliciae nobilissimum fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus prouinciae et finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacae commoratus, venit Comana, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonae templum, quod tanta religione colitur, vt sacerdos deae eius maiestate, imperio, et potentia secundus a rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adiudicauit, qui, regio Cap-

eadem classe, qua venerat. Atqui venerat Caesar itinere terrestri: cf. c. 33. Ergo scriptor, nunc de classe loquens, sui oblitus est. Haec Dauisius monuit. Fortasse potuisset dici, *eadem celeritate*, vt cap. hoc extremo, quia Caesar, cupidus Romam redeundi, toto hoc itinere festinauit. Cf. c. 71. 78.

Comana. Cf. c. 34. Hoc loco Comana Cappadociae intelliguntur. *Cellarius.* De regione et deliciis eius plura apud Strabonem lib. 12. p. 559; de templo pauca p. 536. 557; vbi sacerdotis Comani Pontici et Cappadocis eamdem religionem, eosdemque ritus sacrorum esse docet. Ergo etiam licebit huc referre, quae p. 575 de Pontico sacerdote traduntur, prohibitum esse a porcina carne, neque vllum in ea regione porcum ali fas esse.

Id (sacerdotium) *hom. nob. Lycomedi.* Sic, Oudendorpio teste, codd. plures iique boni, et Strabo (12. p. 558). Contra Appianus (B. Mithr. extr. p. 254. ed. Steph.) Nicomedem adpellauit, vt Ciacconius et Dauisius monuerunt. Ad haec nisi

Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum mutationemque generis, iure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathen, quum bene meritus vterque eorum de republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio ac ditione esset: ipse iter inceptum simili velocitate conficere coepit.

LXVII Quum propius Pontum finesque Gallograeciae accessisset, Deiotarus tetraches Gallograeciae tunc quidem

nisi aliud argumentum accesserit, manebit lectio incerta.

fratrem Ariob. Ariar. De his Cic. ad D. 15, 2.

Ariobarzani attribuit. Ne turbas moueret Ariarathes, Caesar illum auctoritate sua maiori fratri, quem senatus confirmauerat, subiecit. *Cellarius.* Potest tamen quaeri, in quo fuerit illud, quod vnum alteri subiecit, et in quantum subiecerit. Si nihil nisi fratri parere iussit, aut, vt quiesceret, cohortatus est: non est hoc praemium, bene de republica merito viro dignum, et vereor, vt hic iussus, haec hortatio in omne tempus fuerit efficax quietis adminiculum. Accedit ad hanc ex ipsa re ortam dubitationem, quod teste Oudendorpio codd. omnes, praeter duos, paulo ante hanc lectionem exhibent: *Fratri autem Ariobarzanis Ariarathi:* vt ipse ille vir doctus fateatur, se nolle de hoc loco pronunciare. Licebitne coniecturam proponere? Quid, si legerimus: *Fratri autem Ariobarzanis, Ariarathi, quum — terreret, attribuit* (quosdam: hic deleo verbum *Ariobarzani*) *qui sub — essent* (pro *esset*). Ergo Caesar Ariarathi quasdam vrbes attribuit, vt et ipse aliquid haberet, neue, etsi haberet ius successionis, ante tempus captaret regnum; neu, si Ariobarzani heres filius natus esset, huic insidias strueret Ariarathes. Sic et bene meritus vir praemium tulit, et, quia tulit, quiescere potuit.

Deiotarus. Cf. c. 34.

quidem paene totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchae contendebant, sine dubio autem rex Armeniae minoris ab senatu adpellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum priuato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Caesarem venit, oratum, vt sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quae nulla praesidia Caesaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi Romani, sed parere praesentibus imperiis.

LXVIII Contra quem Caesar quum plurima sua commemorasset officia, quae consul ei decretis publicis tribuisset; quumque defensionem eius nullam posse excusationem eius imprudentiae recipere coarguisset; quod homo tantae prudentiae ac diligentiae scire

ceteri tetrarchae. Pompeius, victo Mithridate, Gallograeciam quatuor tetrarchis distribuit (Appian. Mithridat. p. 251), in his Deiotaro, cui plura, quam ceteris, assignauit; enumerata per partes a Strabone (12. p. 547), vt adeo ceteri querendi caussam se habere existimarent. Cf. c. 78.

exercitibus imperiisque. Monet Oudendorpius, Marclandum in epist. crit. p. 129 legendum censuisse, *excitusque imperiis*, h. e. euocatus Pompeii iussu; et hanc coniecturam probat. Probo et ipse: et fortasse adiuuant eam, quae in Cic. oratione pro Deiot. c. 4 et 5 leguntur. Certe vulgata lectio stare non potest.

quumque defensionem — coarguisset. Ostendit Caesar Deiotaro, defensionem, qua nunc vtatur Deiotarus, non recipere (admittere) posse excusationem imprudentiae, non posse admittere hoc, vt, quia per imprudentiam peccarit, excusandus videatur. Sic vtcumque poterit hoc explicari; sed contorte tamen. Cum ergo pro *defensionem* quidam codd. habeant *defectionem*; Deiotarus autem, ornatus quondam a Caesare beneficiis, eique tamen posthaec inimicus, et Pompeii adiutor, commode dici possit

ſcire potuiſſet, quis vrbem Italiamque teneret; vbi ſenatus populusque Romanus, vbi resp. eſſet; quis deinde poſt L. Lentulum, C. Marcellum conſul eſſet; tamen ſe concedere id factum ſuperioribus ſuis beneficiis, veteri hoſpitio atque amicitiae, dignitati aetatique hominis, precibus eorum, qui frequenter concurriſſent hoſpites atque amici Deiotari ad deprecandum; de controuerſiis tetrarcharum poſtea ſe cogniturum eſſe dixit: regium veſtitum ei reſtituit. Legionem autem, quam ex genere ciuium ſuorum Deiotarus armatura diſciplinaque noſtra conſtitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iuſſit.

LXVIIII Quum in Pontum veniſſet, copiasque omnes in vnum locum coegiſſet, quae numero atque exercitatione bellorum mediocres erant, (excepta enim legione ſexta, quam ſecum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac nauigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, vt minus mile hominum in ea eſſet; reliquae erant tres legiones, vna Deiotari,

ſit a Caeſare defeciſſe: libenter cum Clarkio hanc lectionem amplector. Sed ita quoque *eius* poſt verbum *excuſationem* delendum erit.

quis vrbem It. ten. Is erat Caeſar.

vbi ſenatus — h. e. ſenatum non fuiſſe in caſtris Pompeii, ſed Romae. Fuerat enim nuper duplex ſenatus; vnus apud Pompeium, alter Romae, Caeſari fauens.

conſul. Et hic erat Caeſar.

ſuis beneficiis. An *ſuis* delendum? Si ad Deiotarum referatur, ad quem referendum eſt, debebat eſſe *eius.*

Legionem autem. Add. *eam* e codd.

conſtitutam habebat. Cf. cap. 34.

quam ſec. addux. Conf. c. 33. *Cellarius.*

tari, duae, quae in eo proelio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant,) legati, a Pharnace missi, Caesarem adeunt, atque inprimis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset: facturum enim omnia Pharnacem, quae imperata essent; maximeque commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Caesarem Pompeio dare voluisse; cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset.

LXX Caesar respondet, se fore aequissimum Pharnaci, si, quae polliceretur, repraesentaturus esset. Monuit autem, vt solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obiicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque prouinciarum publicas iniurias condonare iis posse, qui [non] fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium vtilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne vinceretur, quam sibi, cui dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas et graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse: quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent. Ponto vero decederet confestim, fami-

scripsimus. cap. 40.

repraesent. vid. ind.

[*non*]. Hoc verbum, etsi codd. seruant, superfluum inesse, agnouerunt interpretes omnes. Qui in Caesarem officiosus fuit, h. e. nullas copias contra eum Pompeio misit, ei tamen Caesar condonare nequit iniurias, prouinciis populi romani illatas, quales Pharnaces intulerat Asiae, Armeniae, Cappadociae, Gallograeciae.

nam neque — posse. vid. dicta ad c. 41.

familiasque publicanorum remitteret, ceteraque restitueret sociis ciuibusque Romanis, quae penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera ac dona, quae, bene rebus gestis, imperatores ab amicis accipere consuessent: miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit.

LXXI At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus, quum festinantem ac properantem Caesarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad vrbem Caesarem reuocari,) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa, frustrari coepit. Caesar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, vt celerius omnium opinione manum consereret.

LXXII Zela est oppidum in Ponto, positu ipso, vt in plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore vndique fastigio, sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multi-

properantem. In codd. omnibus est *praecurrentem*, sine sensu.

Zela. Sic veteres libri, etiam Strabo (12. p. 560. Ζῆλα), et Ptolemaeus, et Plutarchus in Caes. cap. 50. Stephanus Ζῆλα Armeniae, Ζίηλα Cappadociae attribuit. Quidam neutro genere, Plutarchus feminino dixit. Plinius H. N. 6, 3. *Ziela* scripsit. *Cellarius.* Dauisius addidit, apud Dionem Cass. 42, 47 Ζίλαν scribi. Oudendorpius ad Wesselingii notas in Hieroclis synecdemum (p. 701 in Anton. itiner.) lectores amandauit, vbi Zela in nostro loco defenditur, excluso altero Ziela. In Pliniano loco editio Harduini *Zela* habet.

multique, intercisi vallibus, colles: quorum editissimus vnus, qui propter victoriam Mithridatis, et infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus paene coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem: nec multo longius milibus passuum tribus abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis suis omnibus occupauit.

LXXIII Caesar quum ab hoste milia passuum quinque castra posuisset, videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quae multo erant propiora regis castris; aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secun-

Triarius, a Lucullo, Tigranem Armenium persequente, in Ponto relictus, ingenti clade a Mithridate adflictus est. Appian. B. Mithrid. p. 231. et 254. Plutarch. Lucull. cap. 35. *Cellarius*.

superioribus locis — oppido. Haec verba non suo loco posita, sed post verbum *nobilitatem* collocanda puto. Porro *superioribus locis atque itineribus* suspicor dictum esse pro, *itineribus per superiora loca* s. iuga, vt adeo editissimus ille collis paene coniunctus fuerit oppido, quia iter ab eo inde ad oppidum vsque fuit per superiora loca s. iuga. Sic et Wagnerus in versione germanica expressit.

nec multo. Leg. *non m*. Procurrit ergo oratio in hunc modum: *quorum editissimus vnus, (qui propter victoriam Mithridatis, inf. Tr. detrimentumque exercitus nostri, magnam in illis partibus habet nobilitatem,) superioribus locis atque itineribus paene coniunctus oppido, non multo — Zela*.

secundum proelium aduersus Triarium fecerat. Huc omnem comportatum aggerem e castris seruitia agerent iussit, ne quis ab opere miles discederet, quum spatio non amplius mille passuum intercisa vallis castra hostium diuideret ab opere incepto Caesaris castrorum.

LXXIIII Pharnaces, quum id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Caesar; vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur; vel ad ostentationem regiae fiduciae, ne munitione magis, quam manu, defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, impulsus siue loci felicitate; siue auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta; quum more operis quotidiani magnam illam seruorum multitudinem, quae aggerem portabat, militum esse credidisset; siue etiam

Hnc omnem — iussit. In his non habemus, opinor, genuinam manum scriptoris. Habent codd. alii *comportari;* alii *agerentur;* alii *agi;* alii *seruitiaque agi.* Quia tamen Oudendorpius sic, vt edidit, consensu MSS. legendum dicit: sequar hanc lectionem ita, vt *agerent* in *agere* mutem. *Agere aggerem,* rarior loquendi modus, significat, adferre, aduehere, quocumque modo fieri potest adportare materiam aggeris faciundi.

intercisa vallis, h. e. interiecta. Sed *intercisum* non est, interiectum; potius id dicitur *intercisum,* quod interuallo seiunctum et diuisum est ab altero. vid. ind. Aut ergo h. l. verbo abusus est scriptor; aut agnoscenda erit hypallage; aut, traiectis verbis, legetur, *intercisa* disiuncta) *castra hostium vallis div.*

etiam fiducia veterani exercitus sui, quem [cum legione] XXII in acie conflixisse, et vicisse legati eius gloriabantur; simul contemtu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat, inito consilio dimicandi, descendere praerupta valle coepit. Cuius aliquamdiu Caesar irridebat inanem ostentationem, et eo loco militum coartationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo praerupta in proelium descenderat valle, adscendere aduersus arduum collem instructis copiis coepit.

LXXV Caesar, incredibili eius vel temeritate, vel fiducia commotus, neque opinans imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciemque instruit: cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatae regiae quadrigae permistos milites perturbant; quae tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies hostium, et clamore sublato confligitur, multum adiuuante natura loci, plurimum deorum immortalium benignitate: qui quum

[*cum legione*]. Haec absunt a tribus codicibus, quorum vnus est ex optimis. Iam Scaliger tollenda censuerat verba. Tum est falsum, Pharnacem cum legione secunda et vicesima conflixisse (cf. c. 34. 40). Et quae tandem esset gloriatio, vnam legionem vicisse? Monuerunt ergo viri docti, sensum esse hunc: quem vicies et bis in acie confl. — gloriabantur.

quo praerupta — valle. Sic e coniectura quidem Oudendorpius edidit; probabili tamen et felici, (vt in magna varietate lectionis) nec nimis recedente a codd. scriptura. In vulgg. edd. est, *quo in praeruptam descenderat vallem*, omissis verbis *in proelium*.

falcatae quad. Liv. 37, 41. Curt. 4, 9 et 15. *Cellarius.*

quum omnibus casibus belli intersunt, tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari.

LXXVI Magno atque acri proelio comminus facto, dextro cornu, quo veterana legio sexta erat collocata, initium victoriae natum est. Ab ea parte quum in procliue detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen iisdem diis adiuuantibus, sinistro cornu mediaque acie totae profligantur copiae regis: quae quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter, gradu pulsae, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri, victoria elati, subire iniquum locum, munitionesque adgredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine suorum, aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, viuus in Caesaris potestatem adductus esset.

LXXVII Tali victoria toties victor Caesar incredibili est laetitia adfectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat; quodque subiti periculi recordatio est laetior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus

casibus belli. Leg. *bellicis*, quia omnes codd. habent *bellis*.

est laetitia adfectus. Illo quidem tempore visus est nobilissima illa voce: *Veni, vidi, vici.* Plutarch. Caes. c. 50. Dio Cass. 42, 48. Appian. B. C. 2. p. 485. De celeritate confecti huius belli vid. Sueton. Iul. 35.

quodque — laetior. Vulgo: *eratque sub. per. recordatione laetior,* ex emendatione.

rebus acciderat. Ponto recepto, praeda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur; legionem sextam decedere ad praemia atque honores accipiendos in Italiam iubet; auxilia Deiotari domum remittit: duas legiones cum Caelio Viniciano in Ponto relinquit.

Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Asiam iter facit, omniumque earum prouinciarum de controuersiis cognoscit et statuit, iura in tetrarchas, reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum, (nam Mithridates, rex Asiae totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum absportauerat in castra, multosque tenuerat annos) regem Bospori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; prouinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, muniuit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallograecorum iure gentis et cognationis LXXVIII

 adiu-

in Asiam, prouinciam romanam, quae proconsularis Asia dicta est. *Cellarius.*

scripsimus. c. 26.

Bospori, tractus, qui supra Pontum Euxinum a Bosporo Cimmerio ad Colchos excurrit, et regnum Bosporanum vocatur, quem Pharnaces beneficio Pompeii, victo Mithridate patre, acceperat. *Cellarius.* Appian. B. Mithr. p. 251.

quod (regnum) *sub imp.*

[*legibus*]. Hoc verbum interpretes delendum censent, inclusitque vncis iam Casaubonus ad Strabon. 13. p. 625. Sed si Deiotaro neque legibus, neque moribus concessa fuit (c. 67): poterit dici legibus adiudicata alii.

iure gentis et cognationis. Si Casaubonus l. d. verum vidit, mater Mithridatis huius fuit filia vnius e tetrarchis Galliae. Brantius et Dauisius monuerunt, tractasse haec Victorium var. lect. 3, 23.

adiudicauit, occupatam et possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen vsquam diutius moratus est, quam necessitas vrbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

occupatam et possessam. Haud dubie fuit ea pars, quam c. 67 ceteri tetrarchae questi sunt Deiotaro neque legibus, neque moribus, concessam esse. Vnam quidem partem Gallograeciae paterno iure tenebat Deiotarus. vid. Strabo p. 547. Locum Cic. de Diuin. 2, 37 Casaubonus iam contulit.

vrban. seditionum. Cf. cap. 65.

in Italiam — venit. His circiter temporibus, Pompeio deuicto, Aegypto subacta, Asiaque pacata, et metus et adulatio Romae decreuit Caesari non modo statuas, coronas, aliaque id genus plura; sed etiam summam potestatem de bello et pace statuendi, consulatum in quinquennium, dictaturam in annum, et plura, quae infinitam dominationem magis magisque firmarunt. Dio Cass. 42, 19. 20. Quae vero Caesar tum maxime, victo Pharnace redux, egerit, quomodo pecunias corraserit, militum turbas sedauerit, plebem sibi conciliauerit, honores distribuerit, ea idem narrat ibid. c. 50 sq.

DE

DE
BELLO AFRICANO
LIBER SINGVLARIS
INCERTI AVCTORIS

Incertum auctorem esse, didicimus a Suetonio in Iul. Caes. c. 56. Ergo nomina Oppii, Hirtii, Caesaris, in codicibus praefixa, vel incerta, vel falsa sunt. Cf. ad init. libri octaui de B. G. et libri de B. Al. Iusto Lipsio (Elect. 2, 21) hic liber, vt Brantius monuit, inter pleraque romana scripta simplicitate, puritate, et omnis generis virtutibus eminere visus est, et dignior Caesare, quam ipsi illi commentarii de bello Gallico et ciuili. Cui sententiae equidem subscribere non sustineo, qui plura verba, a Caesaris oratione abhorrentia, anacolutha duriora, negligentiamque non gratam ei inesse sciam. vid. c. 25. Vel illud *interim* nonne ad taedium vsque occurrit? Ac profecto, si quis recens a Caesaris commentariis ad hunc librum accesserit, is, opinor, diuersitatem non exiguam dictionis sentiet. Guischardus, qui non orationem, sed rem examinauit, et cuius sententiam suis locis indicaui, etsi scriptoris peritiam agnoscit: tamen saepius de obscura breuitate conquestus est, multa examinaturis rem relicta esse censuit, et quaedam adeo alienae manus additamenta sibi reperisse visus est.

LIBER SINGVLARIS
DE
BELLO AFRICANO

Caesar in Africam proficiscitur, et Adrumeto tentata, Leptique oppido occupato, auxilia eo conuocat, et ibidem cum Labieno aliquoties confliclatur. 1 — 20. *Pompeius filius Ascurum frustra obsidet.* 23. *Rex Numidiae Iuba auxilio Scipioni, summo partium Pompeianarum duci, profectus, ad tuendum contra Bogudem regnum reuocatur.* 25. *Bellum exinde varia fortuna ductum, oppida capta, velitatum saepius, naues interceptae, plus tamen Caesari fauentibus fatis. Tandem iusto proelio ad Thapsum res Scipionis profligatae.* 26 — 86. *Ex quo M. Cato Vticensis* (88), *rex Iuba et M. Petreius* (94), *et ipse dux Scipio* (96) *vim vitae suae intulerunt. Iubae regnum fit prouincia.* 97.

Caesar itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, a. d. XIIII Kal. Ian. Lilybaeum peruenit, statimque ostendit, sese naues velle conscendere, 1

 quum

itineribus iustis. vid. ad B. C. 3, 76.

a. d. XIIII Kal. Ian. Annus fuit 707 P. V. C. Temporis vero ratione tum vehementer perturbata, efficitur, hunc diem, qui nunc a. d. XIIII. Kal. Ian. dicitur, fuisse e vera ratione tricesimum Septembris, vt Vsserius in Annal. p. 478., et Guischardus (Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains T. 2. p. 244), aliique plures monuerunt. Tractat autem Guischardus illo loco vniuersum hoc bellum Africanum permultis; repetenda partim narratione scriptoris nostri, partim ita omnibus examinandis ac diiudicandis, vt prudentia Caesaris et dexteritas adpareat, atque pluribus etiam locis huius libri lux adfundatur.

quum non amplius legionem tironum haberet vnam, equites vix sexcentos. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, vt prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi morae quidquam fore speraret, et vt omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, vt tempestates ad nauigandum idoneas non haberet; nihilo tamen minus in nauibus remiges militesque continere, et nullam praetermittere occasionem profectionis; quum praesertim ab incolis eius prouinciae nunciarentur aduersariorum copiae, equitatus infinitus, legiones regiae quatuor, leuis armaturae magna vis, Scipionis legiones decem, elephanti CXX, classesque esse complures: tamen non deterrebatur, animoque et spe confidebat. Interim in dies et naues longae adaugeri, et onerariae complures eodem concurrere, et legiones tironum conuenire, in his veterana legio quinta, equitum ad duo milia.

II Legionibus collectis sex, et equitum duobus milibus, vt quaeque prima legio venerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita maiorem partem nauium antecedere iussit, et insulam petere Aponianam, quae non abest a Lilybaeo: ipse

insulam Aponianam. Cluverio (Sicil. 2, 15) videtur Aegusa esse, vna e tribus, quae obiacent Lilybaeo. Alii Paconiam Ptolemaei putant esse, quae vero longius a Lilybaeo, et extra viam Africanam sita est. *Cellarius.* In cod. Leid. primo *Apononiam* legitur, teste Oudendorpio. Guischardus (Mémoires militaires T. 2. p. 247) esse putat eam, quae nunc Flavagnana dicitur.

quae non abest a Lilybaeo. Lectio corrupta, et sine sensu. In quibusdam codd. ne additur quidem *non;* in aliis vero etiam *est* pro *abest* legitur. Sed nihil horum ferri potest. Ergo vel cum Cluuerio et Cellario legetur: *quae non longe abest a Lilybaeo:* vel cum Ciacconio et Daui-

ipse parum commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Allieno praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit, et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem conscendit a. d. VI Kal. Ian. et reliquas naues statim est consecutus. Ita vento certo celerique nauigio vectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectum Africae venit: namque onerariae reliquae praeter paucas, vento dispersae atque errabundae, diuersa loca petierunt. Clupeam classe praeteruehitur, deinde Neapolim: complura praeterea castella et oppida non longe a mari relinquit.

III Postquam Adrumetum accessit, (vbi praesidium erat aduersariorum, cui praeerat C. Considius,) et a Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Maurorum circiter tribus milibus adparuit: ibi paullisper Caesar ante portum commoratus, dum reliquae naues conuenirent, exponit exercitum; cuius numerus in praesentia fuit peditum III milia, equitum CL; castrisque ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit; cohibetque omnes a praeda. Oppidani interim muros armatis complent: ante portam frequentes considunt ad se defendendum: quorum numerus duarum legionum intus erat. Caesar, circum oppidum vectus,

Dauisio dicemus, in illo non latere numeri notam, quae distantiam insulae a Lilybaeo indicauerit.

ipse parum comm. Sic codex Dauisii, idque videtur verum: vulgo, *ibique commoratus:* sed rursus vnus codex omittit haec *ibique commoratus;* quidam *ibique* omittunt.

Adrumeti Cn. Piso. In mira codd. varietate legerim: *Adrumetum profectus Cn. Piso cum Mauris circ.* — — Addidi verbum *profectus;* cetera omnia in codd. exstant.

natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpae eius imprudentiaeque adsignabat, quod neque certum locum gubernatoribus praefectisque, quem peterent, praeceperat; neque, vt mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, vt in tempore, iis perlectis, locum certum peterent vniuersi. Quod minime Caesarem fefellerat: namque nullum portum terrae Africae, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium praesidio fore suspicabatur; sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur.

IIII L. Plancus interim legatus petit a Caesare, vti sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque, data facultate, litteras conscribit, et eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quo simul atque captiuus peruenisset, litterasque, vt erat mandatum, Considio porrigere coepisset, priusquam acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum captiuus: Imperatore a Caesare. Tunc Considius, Vnus

neque certum locum — peterent. Hunc sensum res ipsa facit necessarium: codices tamen *circum loca* pro *certum locum*, et *quid* pro *quem* exhibent.

Imperatore a Caesare. Sic Dauisius quidem voluit legi, et ante eum, vt monuit Oudendorpius, iam Casp. Barthius (Aduers. 16, 5): sed non possum probare. Nam primo latina consuetudo non fert hunc ordinem verborum. Quis, quaeso, interrogatus, a quo Catilina eiectus sit, responderit: Consule a Cicerone? Miror, talia scriptoribus obtrudi. Deinde nullus codex habet *imperatore;* sed in iis est vel *immo*, vel *ymo*. Rursus vulgata lectio, *Venio a Caesare*, nullo codice nititur; sed est ex emendatione. Equidem non video, quid illi *immo* faciam: suspicor tamen, post verba *Vnde istas?* aliquid excidisse. Scilicet, cum ille quaesiisset: *Vnde istas?* et addidisset: *A Scipione?* (et poterat hoc quae-

Vnus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi Romani. Deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet, litterasque nondum perlectas, sicut erant signatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V Postquam, vna nocte et die ad oppidum consumta, neque responsum vllum a Considio dabatur; neque ei reliquae copiae succurrebant; neque equitatu abundabat; et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, et eas tironum; neque primo aduentu conuulnerari exercitum volebat; et oppidi egregia munitio, et difficilis ad oppugnandum erat accessus; et nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire; non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Caesar esset occupatus, circumuentus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

VI Itaque, castra quum mouere vellet, subito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio vno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum, castraque, vnde Caesar egressus iter facere coeperat, occupant, et eius agmen extremum insequi coeperunt. Quae res quum animaduersa esset, subito legionarii consistunt; et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, vt equites minus triginta Galli

quaerere, quia aliquem e suis militibus videbat) captiuus respondit: *Immo a Caesare.* Sic et responsio Considii apta erit, vnum Scipionem esse imperatorem; et, quia nunc comperit, eum captum ab hostibus esse, quia e Caesaris castris venerit, iubet illico interfici.

Vnus — Romani. Ergo nulla Caesaris mandata agnosco.

tironum. Cf. c. 1.

ad stipend. accip. a Scipione. Cf. c. 8.

Galli, Maurorum equitum duo milia loco pellerent, vrguerentque in oppidum. Postquam repulsi et coniecti erant intra munitiones, Caesar iter constitutum ire contendit. Quod quum saepius facerent, et modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere coepit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae. Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quae imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Kalendis Ianuariis.

VII Inde mouit, et peruenit ad oppidum Leptin, liberam ciuitatem et immunem. Legati ex oppido veniunt obuiam; libenter se omnia facturos, quae vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi et custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolae, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodem naues onerariae et longae nonnullae casu aduenerunt; reliquae, vt est ei nunciatum, incertae locorum Vticam versus petere visae sunt. Interim Caesar a mari non digredi, neque mediterranea

vrguerentque. Quidam codd. *fugarentque*, quod Oudendorpio recte videtur glossema.

Kal. Ianuariis, h. e. die 13 Octobris anni P. V. C. 707, vt ad c. 1. ex Vsserii annalibus monui.

Leptin paruam esse, quia haec a Ptolemaeo vicina Ruspinae et Adrumeto dicitur, monuit Cellarius. Cf. ad B. C. 2, 38.

incertae locorum, nescientes, quae loca peterent: Caesar enim non constituerat certum locum, quem peterent, vt est c. 3.

ranea petere propter nauium errorem, equitatumque in nauibus omnem continere, vt arbitror, ne agri vastarentur; aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e nauibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Caesarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt: latent enim in insidiis cum equis inter conualles, et subito exsistunt, non vt in campo comminus depugnent.

Caesar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, et in reliquas prouincias finitimas dimisit, vt sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent; exoneratisque partim nauibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum arcessendum mittit. Interim cum decem nauibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quae deerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum praetorem ad Cercinam insulam versus, quam aduersarii tenebant, cum parte nauium ire iubet: quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Haec ita imperabat, ita vnicuique praecipiebat, vti, fieri posset nec ne, locum excusatio nullum haberet; nec moram tergiversatio. Ipse interea, ex perfugis et incolis cognitis VIII

exsistunt. Reliquae lectiones, *exsiliunt*, *exeunt*, sunt interpretamenta.

non vt — depugnent. Legerim: *non, vt in campo* (vt fieri solet in planicie), *comminus depugnant.*

secund. commeatum. vid. ind.

Interim cum dec. nav. In verbo *interim* Dauisius et Clarkius latere putant nomen hominis, quem Caesar iussit proficisci.

vti, fieret — haberet. Leg. cum Dauisio et Clarkio e cod. regio: *vt, si fieri posset, ne* (immo, *nec*) *locum excusatio vllum haberet —*

tis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari, (regium enim equitatum Scipio ex prouincia Africa alebat,) tanta homines esse dementia, vt malint regis esse vectigales, quam cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes.

VIIII Caesar a. d. III. Non. Ian. castra mouet: Leptique sex cohortium praesidio cum Sarsena relicto, ipse rursus, vnde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis conuertit, ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum, oppidanisque imperat, vt plaustra iumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti inuento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, vt maritima oppida post se ne vacua relinqueret, praesidioque firmata ad classim receptacula muniret.

X Itaque, ibi relicto P. Sarsena, fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat, cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quam plurima: ipse cum cohortibus septem, quae ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido milia passuum duo, ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis, et requirentibus imperatoris consilium, magno metu ac tristimonia sollicitabantur. Parua enim cum copia, et ea

vectigales. Scipio Iubae stipendium ad equites alendos soluebat. Cf. c. 6.

Hoc eum — fecisse. Codd. *recepisse.* Ergo legetur cum Dauisio: *Huc eum — recepisse se.*

ad classim recept. Leg. *ad classis* (vel *classium*) *receptacula.*

conscendit, omnibus — consilium, quia magno — sollic. Sic locus distinguendus et legendus e cod. Dauisii. *tristi-*

ea tironum, neque omni exposita; in Africa contra magnas copias, et insidiosae nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant; neque quidquam solatii in praesentia, neque auxilium in suorum consilio animum aduertebant, nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate; animum enim altum et erectum prae se gerebat. Huic adquiescebant homines, et in eius scientia et consilio omnia sibi procliuia omnes fore sperabant.

Caesar, vna nocte in nauibus consumta, iam caelo albente, quum proficisci conaretur, subito nauium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Caesar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos aduenientes milites exspectare. Itaque, sine mora nauibus eis in portum receptis, et aduectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis triginta frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Caesaris consilium, illum cum classe nauibus onerariis, quae deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu imprudentes suae naues in classem aduersariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in praesidiis relicti sui milites fuissent, vti nihil propter suorum paucitatem et hostium multitudinem metu deficerent. XI

Interim, quum iam Caesar progressus esset a castris circiter milia passuum tria, per speculatores et antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe ab sese visas. Et hercule cum eo XII

nuncio

tristimonia e codd. reuocavit Oudendorpius pro vulg. *tristitia*.

vti nihil. Sic codices: vulgo, *ne illi*.

nuncio puluis ingens conſpici coeptus eſt. Hac re cognita, Caeſar celeriter iubet equitatum vniuerſum, cuius copiam habuit in praeſentia non magnam, et ſagittarios, quorum paruus numerus, ex caſtris arceſſi, atque ordinatim ſigna ſe leniter conſequi: ipſe antecedere cum paucis armatis. Iamque, quum procul hoſtis conſpici poſſet, milites in campo iubet galeari, et ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit triginta cohortium, cum equitibus quadringentis, et ſagittariis CL.

XIII Hoſtes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, ſed equitum, confertam; et inter eos leuis armaturae Numidas et ſagittarios pedites interpoſuerant, et ita condenſauerant, vt procul Caeſariani pedeſtres copias arbitrarentur; et dextrum ac

Hac re cognita Caeſar — Sequitur narratio, de qua Guiſchardi iudicium (Mém. milit. T. 2. p. 273) adſcripſi: Tout le récit que fait Hirtius de cette action, eſt extrêmement embrouillé, et l'on ne peut le comprendre qu'après une longue méditation. Paullo poſt (p. 288) ſcriptorem rurſus dicit ſummam rei ita ſtrinxiſſe, vt lectoribus multa cogitanda et explicanda relinqueret. Ac dedit ille vir doctus operam, vt, quoad fieri poſſet, peritis rei militaris omnem modum atque rationem rei gerendae demonſtraret: ſed cum ſuo cuidam aduerſario non omnia probaſſet, vberius ea defendit in altero opere (Mémoires critiques et hiſtoriques T. 4. p. 180), vbi narrationem hanc a c. 12 vsque ad 17 vertit et interpretatus eſt.

ſagittarios — arceſſi. Sic codd boni. Addiderim *erat* poſt *numerus*. Vulgo: *ſag. quorum paruus e caſtris exierat numerus, arc.*

ordinatim, ordinibus inſtructis, rangés en bataille. *Guiſchardus* (T. 4. p. 185 ſqq.)

ſagittariis CL. Numerum CL felici coniectura addidit Oudendorpius, quia in codd. inter verba *ſagittariis* et *Hoſtes* legitur *et* ſeu *ei*.

ac finistrum cornu magnis equitum copiis firmauerant. Interim Caesar aciem dirigit simplicem, vt poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro finistroque cornu opponit, et ita praecipit, vt prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur: existimabat enim, se cum pedestribus copiis acie instructa dimicaturum.

Quum vtrimque exspectatio fieret, neque Caesar se moueret, et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret; subito aduersariorum equitatus sese extendere, et in latitudinem promouere, collesque complecti, et Caesaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se coeperunt. Caesariani equites eorum multitudinem aegre sustinebant. Acies interim mediae quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidae leuis armaturae cum equitibus procurrunt, et inter legionarios milites iacula coniiciunt. Hic quum Caesariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, cursu renouato, peditibus suis succurrerent, XIIII

Caesar, nouo genere pugnae oblato, quum animum aduerteret, ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longius ab signis XV

Caesar ac. dir. simpl. Il corangea ses troupes sur une seule ligne. *Guischard.* T. 4. p. 191. Cf. Al. B. c. 37.

colles complecti, ita circuire, vt essent simul colles in eo spatio, quod ille extensus equitatus occupabat.

equitatum extenuant, cogunt eum se extendere in latitudinem, ne stet amplius densus.

legion. milites. Sic cod. Dauisii: reliqui codices, *pedites.* Sed et *milites* et *pedites* est recentius assumentum.

Tt

signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis iaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles ab signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Caesaris paucitatem circumire conatur: equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paullatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumuentis, Caesarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

XVI Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie; simul suos cohortari, nonnumquam legionarios Caesaris ita adpellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam feroculus es? Vos quoque iste verbis infatuauit. In magnum mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri. Tum miles: Non sum, inquit, tiro, Labiene; sed de legione X veteranus. Tum Labienus: Non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum miles, Iam me, qui sim, intelliges: simul cassidem de capite deiecit, vt cognosci ab eo posset, atque ita pilum, viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerso pectori adfixit, et ait: Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse. Omnium tamen animi in terrorem coniecti, et maxime tironum: circumspicere enim Caesarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula vitare.

Caesar

intra cancellos coniecti, cincti, inclusi — Atque hoc tempus Caesari per omnem vitam vnum omnium periculosissimum fuit.

Caesar interim consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, et alternis conuersis cohortibus; vt vna post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam diuidit; et vnam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis coniectis in fugam vertit; neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Caesaris facit. His rebus gestis, ac procul hostibus repulsis conuulneratisque, ad sua praesidia sese, sicut erat instructus, recipere coepit. XVII

Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equitibus Numidis MC electis, peditatuque eiusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. Atque hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque renouatis animis, legionarios, conuersis equitibus se recipientes, nouissimos adoriri et impedire coeperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animaduersa, Caesar iubet signa conuerti, et medio campo redintegrari proelium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec comminus ad manus rediretur, Caesarisque equites iumenta, ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad insequendum hostem perseuerandumque cursum tardiora haberent, dieique pars exigua iam reliqua esset: cohortibus equitibusque circumdatis, XVIII

 cohor-

alternis — tenderet. Haec ego non intelligo propter ignorationem rei militaris. Diligenter rem exsecutus est Guischardus (Mém. mil. T. 2, p. 279. 288), e cuius disputatione intellexi, nimiam breuitatem scriptoris necessario ei obscuram esse, qui rem ignorat.

ad sua praesidia, cap. 18 dicit, *ad castra*.

MC. In omnibus codd. CCC scriptum est.

cohortibus equitibusque circumdatis. An, circumstan-

cohortatus imperat, vt vno ictu contenderent, neque remitterent, donec vltra vltimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque signo dato, quum iam hostes languide tela negligenterque mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum: atque puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemque deiectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita vti erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque aduersarii, male accepti, tum demum se ad sua praesidia contulerunt.

XVIIII Interim, ea re gesta, et proelio diremto, ex aduersariis perfugae plures ex omni hominum genere, et praeterea intercepti hostium complures equites peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente et conatu venisse, vti nouo atque inusitato genere proelii tirones legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu circumuenti opprimerentur: et ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorum aduersariis subministraturum, vt etiam caedendo in ipsa victoria defatigati vincerentur, atque a suis superarentur; quippe qui in illorum sibi confideret

stantibus, cingentibus Caesarem?

vno ictu, omnes vno eodemque ictu telorum, vna omnes, vno impetu.

perfugae plures. Deest verbum, quo illud *perfugae* referatur. *Oudendorpius.*

Curionis exemplo. B. Civ. 2, 40. *Dauisius.*

Labienum dix. Omnes codices habent *Iubam*. Sed Iuba aliquamdiu post venit. Cf. c. 25.

quippe qui — — multitudine. Vix duo codices in lectione huius loci conspirant, ac singuli propemodum singulas varietates exhibent. Vulgatam, *in multitudine sibi confidere*, Oudendorpius dubitat latinitati consentaneam; et caret hic loquendi modus exemplis. Lici

fideret multitudine; primum, quod audierat, Romae legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos fideles iam sibi effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum leuisque armaturae. Praeterea ex fuga proelioque Pompeiano Labienus, quos secum a Brundisio transportauerat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hibridis libertinis seruisque conscripserat, armauerat, equoque vti frenato condocuerat. Praeterea regia auxilia, elephantes centum et viginti, equitatusque innumerabilis: deinde, legiones conscriptae ex cuiusquemodi generis amplius duodecim milibus. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine frenis octo milibus, praeterea, Petreiano auxilio adhibito, equitibus MC, peditum ac leuis armaturae quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus; his copiis pridie Non. Ian. post

Etsi ergo nihil certi a me quidem dici potest; tamen verbum *multitudine* sine dubio spurium est, et in prioribus verbis codices constanter habent, vel *qui non illorum*, vel *qui nullo illorum*.

leg. vet. dissentire. Promissa illis praemia Caesar, nondum finito bello, dare noluerat. Inde Romae seditionem mouerunt. Appian. 2, p. 485.

hibridis, ex patre romano et matre peregrina natis. *Glandorpius.*

duodecim milibus. Verbum *milibus* stare non posse, post Lipsium (Elect. 2, 22) monuit Cellarius: nam Labienus habuit legiones amplius duodecim. Sic pro *generis* cum quibusdam codd. legetur *genere*, et intelligetur *hominum*.

atque ea audacia. Tollatur *ea*, quod a tribus Oudendorpii codd. abest.

pridie Non. Ian. Est dies 16 Octobris, vt Vsserius in Annal. p. 478 monuit. De causa vid. supra ad c. 1.

post diem tertium, quam Africam attigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quincta vsque ad solis occasum est decertatum. In eo proelio Petreius grauiter ictus ex acie recessit.

XX Caesar interim castra munire diligentius, praesidia firmare maioribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina vsque ad mare deducere, et a castris alterum eodem, quo tutius vltro citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormentaque ex nauibus in castra comportare: remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum, epibatarumque armare, et in castra euocare, vti, si posset, eadem ratione, qua aduersarii, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur: sagittariisque ex omnibus nauibus, Ityreis, Syriis, et cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias: (audiebat enim, Scipionem post diem tertium eius diei, quo proelium factum erat, adpropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio coniungere, cuius copiae legionum octo, et equitum trium milium esse nunciabantur) officinas ferrarias instruere, sagittas telaque, vti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, litteras in Siciliam nunciosque mittere, vt sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: praeterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam aduertebat, frumento se in Africa, nisi importatitio, vti non posse: priore enim anno, propter aduer-

Africam attigit sc. Caesar: quod nomen h. l. male omissum est, vt omnino periodus tota perturbatior: *His copiis Labienus — est decertatum.*

commeare. Quidni potius e codd. *commeatus auxiliaque?* sublatis verbis, *sine periculo.*

aduersariorum dilectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: praeterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida et bene munita comportasse, omnemque regionem Africae exinanisse frumento: oppida, praeter ea pauca, quae ipsi suis praesidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; et eorum incolas intra sua praesidia coegisse commigrare; agros desertos ac vastatos esse.

XXI Hac necessitate Caesar coactus, priuatos ambiendo et blande adpellando aliquantulum frumenti numerum in sua praesidia congesserat, et eo parce vtebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, et ad ternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum maximus numerus fuit, iubet in plostris deligatos Adrumetum deportari. Naues interim Caesaris onerariae errabundae male vagabantur, in-

stipendiarii aratores, qui colunt agros ea lege, vt tributum annuum soluant. vid. Ernesti Clav. Cic. in *Stipendiarius* et *Arator*.

aliqu. frum. num. Verbum *numerum* tolli vult Clarkius, quia verbo *aliquantulum* boni auctores vix vt adiectiuo vtantur: et abest a cod. Leid. primo; adscriptum tamen ab alia manu est. In plerisque vero codd. legitur *aliquantum num. frum.* quod verum puto, et, vt rarius, mutatum. Exempla collegit Oudendorpius ad B. C. 1, 67.

ad ternas. Sic pro vulg. *alternas*, quod et cod. Leid. pr. exhibet, scribi voluit Lipsius (Mil. rom. 5, 8, p. 262), quem secutus est Oudendorpius. Ceteri codd. vel *ad trans*, vel *ad tras*, vel *ad terras*, vel *alteras* habent.

deligatos, quorum vulnera fasciis deligata erant: nam *vulnus* et *membrum deligare* et e Celso notum est, et dixit Quinctilianus 2, 17, 9 et alibi. Quidni ergo saucius dicatur deligatus? Miror, interpretes cogitasse de sauciis vel constrictis hostiliter, vel alligatis, ne excuterentur. Ceterum a paucis codd. abest hoc verbum.

certae locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphae aduersariorum complures adortae incendebant, atque expugnabant. Hac re nunciata, Caesar classes circum insulas portusque disposuit; quo tutius commeatus supportari posset.

XXII M. Cato interim, qui Vticae praeerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque obiurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater istuc aetatis quum esset, et animaduertisset, rempublicam ab audacibus sceleratisque ciuibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exsilio multatos, patria ciuitateque carere, gloria et animi magnitudine elatus, priuatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, paene oppressam funditus et deletam Italiam vrbemque Romanam in libertatem vindicauit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quae est per gentes clarissima notissimaque, conciliauit; adolescentulusque atque eques Romanus triumphauit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis cliente-

M. Cato. Etiam hic post Pharsalicam pugnam in Africam effugit, interque Pompeianos semper fuit magnae auctoritatis. Sed cum oblatum sibi imperium non suscepisset, ne Scipioni proconsuli eripuisse videretur: effecit, vt Pompeiani, non optimo duce Scipione vsi, eo facilius vincerentur. Vticam quidem cui praeerat, egregie muniuit, omni bellico adparatu instruxit, ducendoque bello Caesarem debilitari voluit; sed Scipio non obtemperauit. Plutarch. in Caton. c. 56. sqq.

ab aud. scel. civ. Mario, Cinna, Carbone. *Cellarius.* Pro *audacibus* in codd. legitur vel *arduis*, vel *nardiis*, vel *varduis.* Ergo nescimus, quid scriptor ipse h. l. dederit.

triumphauit. Cic. Leg. Man. 12. 21. *Cellarius.*

clientelis nominisque claritate praeditus, in rempublicam est ingressus: tu contra et patris nobilitate, et dignitate, et per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque praeditus, nonne eniteris, et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi reique publicae atque optimo cuique efflagitatum?

His verbis hominis grauissimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusquemodi generis triginta, inibi paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est ingressus; expeditoque exercitu, numero seruorum, liberorum, duorum milium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere coepit: in quo oppido praesidium fuit regium. Pompeio aduenientе, oppidani, vsque eo passi propius accedere, donec ad ipsas portas ac murum adpropinquaret, subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim nauesque compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neque postea litus attigit, classemque ad insulas Baleares versus conuertit. XXIII

Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstrauimus, Vticae grandi praesidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde paucos dies ibi commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni copiis se coniungit: atque vnis castris factis, tria milia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Caesaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere; ita XXIIII

Tt 5 omnes

inibi paucis rostr. in quibus erant paucae rostratae. *tria milia passuum longe*, trium milium passuum intervallo a Caesare. *Clarkius.*

omnes aduersarios intra munitiones continere. Quare Caesariani graui annona sunt conflictati, ideo, quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant, neque amplius milia passuum sex terrae Africae quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecissent, et periculis inopiaque tali saepe essent conflictati, alga e litore collecta, et aqua dulci eluta, et ita iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant.

XXV Dum haec ita fierent, rex Iuba, cognitis Caesaris difficultatibus copiarumque paucitate, non est visum, dari spatium conualescendi, augendarumque eius opum. Itaque, comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus e regno, ire contendit. P. Sitius interim et rex Bocchus, coniunctis suis copiis, cognito regis Iubae egressu, propius eius regnum copias suas admonere, Cirtamque, oppidum eius regni opulentissimum, adorti paucis diebus pugnando capiunt, et praeterea duo oppida Gaetulorum: quibus quum conditionem ferrent, vt oppido excederent, idque sibi vacuum transderent, conditionemque repudiassent, postea

rex Iuba — non est visum. Perquam durum ἀνακόλουθον.

P. Sitius, Italia pulsus, exsilium in Mauritania tolerauit, et collectis aliis exsulibus, ac manu quadam a Boccho impetrata, Caesari auxilio venit, nullo ab eo beneficio affectus. Dio Cassius 43, 3. *Cellarius.*

Bocbus. Hoc nomen, propter locos Dionis 43, 3 et Appiani Civ. 2. p. 488, recepit Oudendorpius e codicibus, etsi in edd. quibusdam *Bogud* legebatur.

conditionemque repudiassent. Videt quidem vnusquisque, haec verba de oppidanis intelligenda esse; scriptor

postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde progressi, agros oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, quum iam non longo ab Scipione atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse, sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan vtraque re expelleretur. Itaque rursus se recipere, atque auxilia etiam a Scipione abduxit, sibi suisque rebus timens, elephantisque triginta relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

Caesar interim, quum de suo aduentu dubitatio in prouincia esset, neque quisquam crederet, ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse, conscriptis litteris circum prouinciam, omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, et in castra Caesaris deuenire, et de aduersariorum eius acerbitate crudelitateque commemorare coeperunt. Quorum lacrimis querelisque Caesar commotus, quum antea constitisset in statiuis castris, aestate inita, cunctis copiis auxiliisque actis, bellum cum aduersariis suis gerere instituit, litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum et Rabirium Postumum XXVI

scriptor tamen non est diligens, qui in vna eademque periodo de diuersis subiectis, vt scholae loquuntur, tamquam de vno eodemque scribit, nec diserte significat, quid de quoque dicat.

vtraque re, et regno suo, et opportunitate auxilii aliis ferendi.

copiis — actis. Hoc e tribus codd. recepit Oudendorpius, et defendit exemplo e libris de B. G. 8, 7. Ceteri codd. habent *agitis*, *auctis*, *cogitatis*, *aggregatis;* quaedam edd. *accitis*. Mihi placet cum Dauisio, *coactis*.

literisque cel. Delendum est *que*. De Allieno cf. c. 2. De Rabirio, c. 8.

mum conscriptis, et per catascopum missis, vt sine mora, aut vlla excusatione hiemis ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur: Africam prouinciam perire, funditusque euerti ab suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subuentum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum. Atque ipse in tanta erat festinatione et exspectatione, vt postero die, quam misisset litteras nunciumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirum: animaduertebat enim, villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidari, oppida castellaque dirui deserique, principes ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi; iis se in miseriis suamque fidem implorantibus auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque iacere in mare non intermittere.

XXVII Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere instituit. Duas instruxit acies: vnam funditorum contra elephantos, quae quasi aduersariorum

catascopum h. l. non puto esse hominem speculatorem et exploratorem; sed nauigium speculatorium, vt de B. G. 4, 26 dicitur. Non modo enim Gellius (N. A. 10, 26) inter nauigiorum genera nominat *catascopium*, quod aut nihil differt a *catascopo*, aut adeo, si graeca origo (κατάσκοπος) spectetur, in *catascopum* mutandum est; sed et Isidorus (Orig. 19, 1), *Scafa*, inquit, *quae κατάσκοπος, nauigium est, quod latine speculatorium dicitur*. Hunc Isidori locum debeo Ciacconio ad h. l. Quod autem Ciceronis quoque locum (ad Att. 5, 11) huc referunt, id frustra fit, quia ibi non nisi ex quorumdam emendatione *catascopium* legitur.

rum locum obtineret, et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit: post illos autem aciem suam instruxit, vt, quum ab aduersariis lapides mitti coepissent, et elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus a sua acie lapidibus missis, eos conuerterent aduersus hostem; quod aegre tardeque fiebat: rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina vsuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

Dum haec ad Ruspinam ab vtrisque ducibus administrantur, C. Virgilius, praetorius, qui Thapso oppido maritimo praeerat, quum animaduertisset, naues singulas cum exercitu Caesaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari, occasionem nactus, nauem, quam ibi habuit actuariam, militibus complet et sagittariis, et eidem scaphas de nauibus adiungit, ac singulas naues Caesarianas consectari coepit. Et quum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in nauem, in qua erant duo Titii, Hispani adolescentes, tribuni legionis quintae, quorum patrem Caesar in senatum legerat, et cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanae, et seditiosissima oratione apud eum est vsus; idemque pecu- XXVIII

rudes elephanti, qui nondum proeliis interfuerunt, postquam longo demum tempore, et aegre quidem, potuerunt condocefieri, tamen, cum ventum est ad proelium, et suis et hostili aciei sunt periculosi. Fortassis hic est sensus loci. Pro *rudes* habent quidam codd. *audes*; editiones vero *audere*.

adortus. Leg. e codd. vestigiis: *Et quum plures adortus esset, pulsus — discessit. Sed quum nec sic desisteret*.

Salienus. Cf. c. 54.

et sediti. — est vsus. Delendum

pecuniam et ornamenta triumphi Caesaris retinenda et custodienda curauerat, et ob has caussas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transderent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi, et post diem tertium sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titius a centurionibus, vti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos.

XXVIIII Turmae interim equitum, quae pro vallo in stationibus esse solebant ab vtrisque ducibus, quotidie minutis proeliis inter se depugnare non intermittunt: nonnumquam etiam Germani Gallique Labienani cum Caesaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui praeerat Saserna cum cohortibus tribus, oppugnare, ac vi irrumpere conabatur: quod ab defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi et tormentorum multitudinem, facile et sine periculo defendebatur. Quod vbi saepius eius equitatus facere non intermittebat; et quum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, et ad decumanam defixo, reli-

lendum *et* atque *est* in hoc commate, propter codd. et ipsam seriem orationis.

ab vtrisque ducibus, ex partibus vtriusque ducis. *Clarkius*.

Saserna. Cf. c. 9.

scorpione. de B. G. 7, 25.

ad decumanam. Cum in quibusdam codd. legatur *ad terram*; in pluribus vero *ab decuma*, *a decumana*, *ad decumam*, *de decuma*: incertam esse lectionem intelligimus. Illi vehementer errant, qui *decumanam* interpretantur simpliciter scutam, quia scuta magna dicta fue-

reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare.

Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus CCC instruere aciem, ac maiore diei parte consumta, rursus se in castra recipere. Quod quum saepius fieret, neque ex Caesaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; despecta patientia Caesaris exercitusque eius, vniuersis copiis productis, elephantisque turritis triginta ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, vno tempore progressus, haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo. XXX

Quibus rebus cognitis, Caesar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallem petierant, quique ad eam rem opus erant, omnes intra XXXI

fuerint decumana. Quasi vero, quia fluctus, pomum, et alia dicuntur decumana propter magnitudinem, ideo verbum decumana per se significet pomum, fluctum, et alia. Et quid scutum permagnum ad equitem?

reliqui perterriti — recipiunt. Guischardus (Mém. milit. T. 2, p. 303) caussam hanc fugiendi adpellat ridiculam, omninoque narrationem de hac oppugnatione censet esse omni ex parte obscuram, et ab eodem interpolatam, a quo multos huius libri locos ita corruptos esse addendo, detrahendo, explicando existimat (p. 214), vt nullo modo potuerint vel a perito rei, vel a teste ac spectatore belli huius sic conscribi.

non longe. Leg. *non longius*, vt Dauisius monuit.

quique pabul. — — opus erant. Haec non sunt satis perspicua; nec leguntur vbiuis eodem modo: *vallem* quidem codd. constanter habent, etsi in edd. quibusdam *vallum* legitur; item *quique* altero loco in codd. scribitur, cum in edd. passim *quaeque* legatur; sed deinde in codd. est, *ad eius rei opus erant*, aut *ad eam rem*, aut *ad ea*. Si vallem petierunt muniendi gratia, con-

tra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, vt vsque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, vti suo quisque loco paratus armatusque praesto esset. At haec non ipse per se coram, quum de vallo prospecularetur; sed mirabili peritus scientia bellandi, in praetorio sedens, per speculatores et nuncios imperabat, quae fieri volebat: animaduertebat enim, quamquam magnis essent copiis aduersarii freti, tamen saepe a se fugatis, pulsis perterritisque, et concessam vitam, et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta supperet ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriae fiducia, vt castra sua adoriri auderent. Praeterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam: tum egregiae munitiones castrorum, et valli fossarumque altitudo, et extra vallum stili caeci, mirabilem in modum

dum

contulerunt se in eam, vt inde materiam valli et aggeris comportarent in castra. Verba, *quique ad eam rem opus erant*, Oudendorpius intelligit de lixis calonibusque, qui vna cum militibus extra munitiones processerint. Cohaerebit ergo, *milites*, *qui — processerant*, *quique — petierant*: ab his diuersi erunt ceteri, qui ad pabulandum lignandumque opus erant.

At haec. Malim cum edd. nonnullis, *ad haec*, i. e. praeterea.

quibus rebus, in quibus rebus, quae cum ita essent.

inertia, pulsi fugatique erant; *animi conscientia*, veniam impetrauerant.

stili non videntur differre a stimulis et liliis, de B. G. 7, 73 descriptis: suntque *caeci*, quia non possunt cerni. vid. iad.

dum consiti, vel sine defensoribus aditum aduersariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quae ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque haec propter exercitus sui praesentis paucitatem et tirocinium praeparauerat; non, hostium vi et metu commotus, patientem se timidumque hostium opinioni praebebat. Neque idcirco copias, quamquam erant paucae tironumque, non educebat in aciem, quod victoriae suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura: turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus deuictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis aduersariorum suorum, ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat, gloriam exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

Scipio interim, paullisper, vt ante dixi, in eo loco commoratus, vt quasi despexisse Caesarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra, et, concione aduocata, de terrore suo desperationeque exercitus Caesaris verba facit; et cohortatus suos, victoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. XXXII

Caesar

patientem e c. 30 scribendum esse, Ciacconius docuit, etsi omnes codd. habent *sapientem*, quod est alienum ab h. l.

gloria exsultatioque, gestiens gloriatio.

in secundo commeatu. vid. cap. 8.

victoria propria, vt et c. 82 dicitur, est, si verbi vis spectetur, quae non communicatur cum hostibus, h. e. iis non contingit, nec contingere potest: si res et sensus, intelligitur ea, quae nobis eripi non potest, cuius spem alter habere non potest, ideoque nobis certa et explorata. Sic cap. 61

Caesar iubet milites rursus ad opus redire, et per caussam munitionum tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidae Gaetulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, et partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi maioresque eorum beneficio C. Marii vsi fuissent, Caesaremque eius adfinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus illustrioribus, Gaetulis, et litteris ad suos ciues datis, cohortatus, vti manu facta se suosque defenderent, et ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

XXXIII Dum haec ad Ruspinam fiunt, legati ex Achilla, ciuitate libera, etiam vndique ad Caesarem veniunt,

gaudium proprium, quod nobis tantum contingit, cuius non potest alter particeps fieri. Erit ergo interdum idem, quod *perpetuum;* sed neque in se, quasi haec esset significatio verbi, neque omnibus in locis.

beneficio C. Marii, in bello Iugurthino. *Cellarius*. Cf. cap. 35.

electis hom. illustr. Gaetulis. Verbum vltimum deleuerim. Omnino codd. et edd. multum variant, veluti qui pro ablatiuis semel exhibent accusatiuum, aut *electos homines*, aut *illustres Getulos*, vt (id quod vidit Oudendorpius) Syntaxi succurrerent. Lectio, a viro illo docto recepta, est in tribus codd. bonis.

Achilla. Nusquam huius nominis ciuitas adparet in Africa. Non ergo dubitant eruditi, esse *Achollam* Strabonis (lib. 17. p. 831), Livii (33, 48), Stephani, in eodem litore sitam, quo Ruspina, Leptis, Thapsus. Accedit, quod et Strabo ἐλευθέραν πόλιν dicit. *Cellarius*. In quibusdam edd. est *Acilla*. — Guischardus (Mém. mil. T. 2. p. 304) ex ipsa re, ac ratione itineris, quod Considius hoc capite Adrumeto Achillam fecisse dicitur, negat, illam Achollam Strabonis posse h. l. intelligi. Adparet etiam e c. 43, Achillam et Adrumetum longe dissitas fuisse, et Achillam in vicinia Thapsi quaeri non posse.

etiam vndique. Nimis laxe hoc dictum videtur Phil. Rube-

niunt, seque paratos, quaecumque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur: tantum orare et petere ab eo, vt sibi praesidium daret, quo tutius id et sine periculo facere possent: se et frumentum, et quaecumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos, Quibus rebus facile a Caesare impetratis, praesidioque dato, C. Messium, aedilitia functum potestate, Achillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus et equitibus septingentis praeerat, celeriter, ibi parte praesidii relicta, cum octo cohortibus ad Achillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Achillam cum cohortibus peruenit. Considius interim, quum ad vrbem cum copiis accessisset, et animaduertisset, praesidium Caesaris ibi esse, non ausus periculum suorum facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde, paucis post diebus equestribus copiis a Labieno adductis, rursus Achillitanos, castris positis, obsidere coepit.

Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Caesare cum classe demonstrauimus, Cercinam peruenit. Cuius aduentu C. Decimius, quaestorius, qui ibi cum grandi familiae suae praesidio praeerat commeatui, paruu- XXXIIII

 lum

Rubenio (Elect. 2, 4): nec Fuluii Vrsini codex, in quo *et iam* legitur, rem explicat. Quapropter coniicit Rubenius, *et immuni* legendum. *Cellarius.*

paratos. Placet Dauisii coniectura, *parato*, vt ad *animo* referatur.

Considius. Cf. c. 31

periculum suorum facere. Vulgata, *periculo suo rem facere*, ferri nequit.

demonstrauimus. Conf. cap. 8.

familiae suae, seruos suos militiam facere iusserat, vt Cato seruorum dilectum habuit

lum nauigium nactus conscendit, ac se fugae commendat. Sallustius interim praetor, a Cercinatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Caesarem mittit. Allienus interim proconsul e Lilybaeo in naues onerarias imponit legiones XIII et XIIII, et equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mile, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Caesarem: quae naues, ventum secundum nactae, quarto die in portum ad Ruspinam, vbi Caesar castra habuerat, incolumes peruenerunt. Ita Caesar, duplici laetitia ac voluptate vno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis annonaque leuata, sollicitudinem deponit, legiones equitesque, ex nauibus egressos, iubet ex languore nauseaque reficere; dimissos in castella munitionesque disponit.

XXXV Quibus rebus Scipio, quique cum eo erant comites, mirari et requirere: C. Caesarem, qui vltro consuesset bellum inferre ac lacessere proelio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque

buit cap. 36, et saepenumero his temporibus factum est.

Allienus proconsul. Sed c. 2. dictus est praetor. Ergo ex compendio scribendi PR videtur per errorem ortum esse verbum *proconsul*

secundum commeatum. Cf. cap. 8.

tandem suis exhil. — equitesque. Sic Dauisius edidit, secutus suum codicem, in quo haec ipsa leguntur, praeterquam quod ibi *hilaratus*, et *annonaeque leuata sollicitudine* exstat. Vulgata lectio fuit: *tandem suis exhilaratis, annonaeque leuata sollicitudine, deponit legiones, equitesque* — Sed, quod et Oudendorpius monuit, *legiones deponere* quid erit?

comites, mirari. Pro his duobus verbis legendum est e codd. quibusdam et edd. antt. *commirari*.

Itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Gaetulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis praemiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis speculandi gratia in Caesaris castra mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, vt sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, Saepenumero, inquiunt, imperator, complures Gaetuli, qui sumus clientes C. Marii, et propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione quarta et sexta, ad te voluimus in tuaque praesidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc, data facultate, pro speculatoribus missi a Scipione, ad te cupidissime venimus, vt perspiceremus, num quae fossae aut insidiae elephantis ante castra portasque valli factae essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias comparationemque pugnae cognosceremus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati a Caesare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur: quorum orationem celeriter veritas comprobauit. Namque postero die ex legionibus iis, quas Gaetuli nominauerunt, milites legionarii complures a Scipione in castra Caesaris perfugerunt.

XXXVI Dum haec ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Vticae praeerat, dilectus quotidie libertinorum, Afrorum, seruorum denique, et cuiusquemodi generis hominum, qui modo per aetatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex

C. Marii. Cf. c. 32.

M. Cato. Cf. c. 22.

sub manum, promte, celeriter. Contulit Oudendorpius Sueton. Aug. 49.

ex oppido Tisdrae, in quo tritici modium milia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Caesarem venere, quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, vt sibi praesidium mittat, quo facilius et frumentum et copiae suae conseruentur. Quibus Caesar in praesentia gratias agit, praesidiumque breui tempore se missurum dixit; cohortatusque ad suos ciues iubet proficisci. P. Sitius interim, cum copiis Numidiae fines ingressus, castellum, in monte loco munito locatum, in quod Iuba belli gerendi gratia et frumentum et res ceteras, quae ad bellum vsui solent esse, comportauerat, vi expugnando est potitus.

XXXVII Caesar postquam legionibus veteranis duabus, equitatu, leuique armatura, copias suas ex secundo commeatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lilybaeum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores apparitoresque omnes vt sibi praesto essent. Itaque, omnibus insciis neque suspicantibus, vigilia tertia iubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse praesidium habuit, et quod primum ad amicitiam eius accessit. Inde paruu-

Tisdrae. Alii *Tisdrum* dicunt.

aratoribus. Cf. c. 20.

Sitius. cap. 25.

castellum — locatum — est potitus. Sic codd. boni: vulgo, *castello locato*, ex emendatione non necessaria.

Potiri aliquid, tralatitium est. Vtrum *in monte*, an *in montis loco* scribendum sit, dubium est per codices, qui fere *montes* habent.

VI kal. Febr. Is est sextus Nouembris dies, monente Vsserio in Annal. p. 478. Cf. c. 1.

paruulam procliuitatem digreſſus, ſiniſtra parte campi propter mare, legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet milia paſſuum quindecim; quem iugum ingens, a mari ortum, neque ita praealtum, velut theatri efficit ſpeciem. In hoc iugo colles ſunt excelſi pauci; in quibus ſingulae turres ſpeculaeque ſingulae perueteres erant collocatae: quarum apud vltimam praeſidium et ſtatio fuit Scipionis.

XXXVIII Poſtquam Caeſar ad iugum, de quo docui, adſcendit, atque in vnumquemque collem turres caſtellaque facere coepit, atque ea minus ſemihora effecit; et poſtquam non ita longe ab vltimo colle turrique fuit, quae proxima fuit caſtris aduerſariorum, in qua docui eſſe praeſidium ſtationemque Numidarum; paulliſper commoratus, perſpectaque natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, vſque ad eum, vnde egreſſus erat, iubet dirigi ac muniri. Quod poſtquam Scipio Labienusque animaduerterunt, equitatu omni ex caſtris educto, acieque equeſtri inſtructa, a ſuis munitionibus circiter paſſus mille progrediuntur, pedeſtremque copiam in ſecunda acie, minus paſſus CD a caſtris ſuis, conſtituunt.

paruulam procliuitatem. An, *per parv. procliv.*?

atque ea minus ſemihora effecit. Hoc propemodum incredibile eſt, etiamſi ſingula caſtella ſingulis ſemihoris effecta dicamus, etiamſi perveteres turres, quae iam ſederant, quodammodo reaedificatas aptataſque putemus. Guiſchardus (Mém. mil. T. 2, p. 314) haec verba cenſet aſſuta, non modo propter difficultatem efficiendorum huiusmodi operum; ſed et ideo, quia hoc ſpatio ne ad collem quidem perveniri potuerit, nedum tanta opera perfici.

brachium. vid. ind.

XXXVIIII Caesar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copiis moueri. Quum iam non amplius passuum MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animaduertisset, intellexissetque, ad impediendos milites suos et ab opere depellendos hostem propius accedere, necesseque haberet, legiones a munitionibus deducere: imperat turmae Hispanorum, ad proximum collem propere adcurrerent, praesidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque iubet leuis armaturae paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti, partim viuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod vbi Caesar conspexit, Labienum ab suis copiis longius iam abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

XL Erat in eo campo, vbi ea res gerebatur, villa permagna, quatuor turribus exstructa, quae Labieni prospectum impediebat, ne posset animum aduertere, ab equitatu Caesaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Iulianas, quam suos caedi a tergo sensit. Ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco et post tergum circumuenti, fortiterque resistentes, conciduntur vniuersi. Quod vbi legio-

villa, turribus exstructa. Inde factum est, vt eiusmodi domus, in qua essent vna pluresue turres ad prospiciendum, ipsa quoque turris diceretur. vid. Intt. Tibulli 1, 8, 19. Ernesti ad Sueton. Neron. c. 38.

legiones Scipionis, quae pro castris erant instructae, animum aduerterunt: metu ac terrore obcaecatae, omnibus portis in sua castra fugere coeperunt. Postea, Scipione eiusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, quum receptui Caesar cani iussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animaduertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui ex Curionis proelio capti conseruatique parem gratiam in fide partienda praestare voluerant. Horum corpora, mirifica specie amplitudineque, caesa toto campo ac prostrata diuerse iacebant.

XLI His rebus gestis, postero die Caesar ex omnibus praesidiis cohortes eduxit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis, conuulneratisque, intra suas continere se munitiones coepit. Caesar, instructa acie, secundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit. Iamque minus mile passuum ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae, quum Scipio, veritus, ne oppidum amitteret, vnde aquari reliquisque rebus subleuari eius exercitus consuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis armatisque, suppetias ire contendit. Quod vbi Caesar animaduertit, arbitratus, Scipionem

Curionis proelio. B. C. 2, 40 sqq.

fide partienda. Partiebantur fidem, quia antea Curioni, adeoque partibus Caesaris; nunc Scipioni, adeoque Pompeianis se addixerant. *Oudendorpius.*

nem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido texit; dextrum sinistrumque cornu, vbi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constitit.

XLII Quum iam prope solis occasum Caesar exspectauisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo comminus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit, simul et oppidum vno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, praesertim quum milites a mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XLIII Interim Considius, qui Achillam octo cohortibus stipendiariis Numidis Gaetulisque obsidebat, vbi C. Messius cohortibus praeerat, diu multumque expertus,

ante oppidum constitit, non Caesar; sed Scipio. Cf. c. 42. Est ergo scriptoris negligentia, quod non satis distinxit, nominibus addendis, de quo quidque diceretur. Sed talia plura sunt et in hoc libro, et alibi.

Considius. c. 33. vnde patebit, vulgo male legi, *Achillam et octo cohortes stipendiarias*.

vbi C. Messius coh. praeerat. Leg. *vbi C. Messius praeerat*. Quidquid his in codd. additur, est interpolatio: additur autem sic, vt vel *vbi C. M. cohortibus pr.*, vel *vbi C. M. parte Caesaris cohortibus praeerat praesidio missis*, vel *vbi C. Messius qui coh. praeerat*, legatur. Comparetur modo cap. 33, et adparebit, illa esse assumenta

pertus, magnisque operibus saepe admotis, et iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri proelio adlato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, ceterisque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis, Achillam, quam obsidebat, deseruit; atque, itinere per regnum Iubae facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit.

Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Allienus, nauis vna, in qua fuerat Q. Cominius, et L. Ticida eques Romanus, ab residua classe quum errauisset, delataque esset vento ad Thapson, a Virgilio scaphis nauiculisque actuariis excepta est, et ad Scipionem deducta. Item altera nauis trieris ex eadem classe, errabunda, ac tempestate ad Aegimurum delata, a classe Vari et M. Octauii est capta, in qua milites veterani cum vno centurione et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus, adseruatos sine contumelia, deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum peruenerunt, et ante suggestum eius constiterunt, Non vestra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos, ciues et optimum quemque nefarie consectari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defendetis, certum est, vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid sentiatis, proloquimini. XLIIII

Hae

menta interpretantium marginalia.

Achillam — deseruit. vid. ad cap. 33.

Allienus. Cf. c. 34.

Virgilius. Cf. c. 28.

XLV Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset, pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis quartae decimae, Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te adpello) quod mihi vitam incolumitatemque, belli iure capto, polliceris: et forsan isto vterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone contra Caesarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate victoriaque amplius XXXVI annis depugnaui, aduersus armatusque consi . am? Neque ego istud facturus sum, et te magnopere, vt de negotio desistas, adhortor. Contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem vnam, quam putas esse firmissimam, et constitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius decem sumam: tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas.

XLVI Postquam haec centurio praesenti animo aduersus opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, adnuit centurionibus, quid fieri vellet; atque ante pedes centurionem interficit, reliquosque veteranos a tironibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos nefario scelere contaminatos, et caede ciuium saginatos. Sic extra vallum

amplius XXXVI annis. Quia vero Caesar nondum per sex et triginta annos exercitibus praefuerat; sed inde ab eius praetura sedecim anni nunc effluxerant: multi post Glandorpium monuerunt, XVI legendum esse. Aliis placuit, XIV legi — De centurione hoc cf. Valer. Max. 3, 8, 7, quod et ipsum Glandorpius monuit.

vallum deducti sunt, et cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter legiones dispertiri, et Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Caesar commotus, eos, quos in stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodiae caussa in salo esse iusserat, vt suis onerariis longisque nauibus praesidio essent, ob negligentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu, grauissimumque in eos edictum proponendum curauit.

XLVII Per id tempus fere Caesaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum

Virgiliarum signo confecto. Veteres dicunt, sidus confectum esse tum, cum certum cursum absoluit, et, ad quam metam certo tempore peruenire et solet et debet, ad eam peruenit. Sic a Plinio (H. N. 2. sect. 41, T. 1. p. 93. 94. ed. Hard.) *sidus cum tempestatibus confici* dicitur, h. e. tempestas esse tum, cum sidus certum cursum absoluit: vbi vid. Harduinus. Idem alibi (H. N. 16. sect. 36, T. 2. p. 16) dicit: *Hoc argumento intelligitur sidus confectum*, h. e. solem peruenisse eo, quo cum peruenit, solstitium est. (Poteram addere, loquendi modum fluxisse inde, quia etiam tempus anni certum, atque dies, veluti aequinoctium, solstitium, bruma, dicuntur confecta tum, cum dies, qui sensim sensimque adpropinquauit, iam plane adest: vt Columella de re rust. 9, 14 aliquoties locutus est.) Igitur etiam haec verba: *Virgil. s. confecto:* significare debent, postquam Virgiliae certum cursum absoluerant, et ad metam certam peruenerant: et cum tempus, quo sidus conficitur, hominibus sit nota, qua aliquid adesse, aut futurum aut suscipiendum esse agnoscant, etiam h. l. talis nota a scriptore expressa est. Quem ergo cursum Virgiliae illo tempore, quo haec procella ingruit, absoluerant? et ad quam metam venerant? et cuius rei nota fuit ille cursus absolutus? Scilicet peruenerant eo, vt mane, cum diluculo, occiderent. Nam procella haec, e vera

cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die, procedendo propiusque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, vt, praeter ipsum militem et arma, neque vas, neque mancipium, neque vllam rem, quae vsui militi esse consueuit, in naues imponi pateretur. In Africam autem

e vera ratione anni, in Nouembrem incidit (vid. ad c. 37); et annus fuit sextus atque quadragesimus ante aeram christianam (vid. Vsserii annal. p. 479); et regio, vbi res accidit, est Tunetanum et Algeriense regnum. Iam docuerunt me periti, in illa regione, illo anno, die decimo Nouembris Virgilias mane occidisse: et Guischardus (Mémoires militaires T. 2. p. 349) vndecimum Nouembris edit. Ergo hoc vno sensu nunc Virgiliae confectae dicuntur, quia ad hanc vsque metam sui cursus peruenerant, vt cum diluculo occiderent. Sed et quaerendum est, quaenam haec fuerit temporis notatio. Igitur veteres, quotiescumque de hoc occasu (matutino) Virgiliarum loquuntur (alius enim, praeter hunc, non est mense Nouembri), toties hoc faciunt, e populari ratione, signum ineuntis hiemis. (vid. *Plin.* H. N. 18, 74. T. 2, p. 143. et tabulas in Pontederae antiquitatibus graecis ac latinis pag. 192. 339: vbi etiam p. 203 de hoc Virgiliarum occasu plura disseruntur.) Si quis ergo veterum aliquid euenisse dicat post hunc Virgiliarum occasum, idem est, vt si diceret, *sub initium hiemis.* Quare verbis his, *Virg. s. confecto,* tempus anni; et reliquis, *vigilia secunda*, tempus diei signatur — Dauisius commendat disputationem Ashtoni in bibl. liter. no. 8. art. 3, quam nancisci non potui.

superiorum imper. Marclandus in Explic. vett. auctr. p. 279 legi mauult, *sup. temporum.* Idem iam Glandorpio visum erat.

In Africam. Sic quidem plures

tem non modo sibi quidquam non adquisierant, aut parauerant; sed etiam propter annonae caritatem ante parata consumserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus adquiescebant: reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis, permanebant. Itaque, subito imbre grandineque consecuta, grauati pondere, tenebris aquaque omnes subruti disiectique, nocte intempesta, ignibus exstinctis, rebusque

plures codices; sed malim nunc cum paucis, *in Africa.* Etsi scio, talia permutari; debet tamen esse modus et ratio permutationis: quae si non est, vitium est, non permutatio.

oppido perquam pauci. Pro his omnibus e cod. Leid. primo legetur, *quam pauci,* h. e. quam paucissimi. Exempla vid. in ind. in *quam.* Hoc alius explicauit per *oppido pauci;* alius, adscripto *perquam pauci;* e quibus interpretamentis male conflata est vulgata, *oppido perquam pauci.*

scopis. In Leidensi primo est *copiis,* quod sensum non habet; in Leid. sec. *coriis;* sed paucis illo tempore pelles et coria suppetebant: in edd. ante. est *arundinum copiis,* quae lectio vtcumque ferri posset, nisi in codd. omnibus, praeter vnum, *arundinibus* scriberetur. Est ergo verisimilis Lipsii (de milit. rom. 5, 5) opinio, cui videtur legendum: *arundinibus storiisque* (cf. B.C. 2, 9): id quod loco Liuii (30, 3) firmatur, vbi Numidae hibernacula arundine texunt, et storia tegunt. Vulgata vero lectio, *scopis,* monente Oudendorpio, Scaligero eiusque codici debetur, quam defendere velle malae foret sedulitatis. Scilicet dixerit aliquis, scopam esse plantam, descriptam a Plinio (H. N. 23. extr.), a Bauhino autem (in Pinace p. 470) ruscorum generi adnumeratam, et Linneo ruscum aculeatum dictam; viderique homines fasciculis illius rusci vsos ad differciendas aut reuinciendas arundines. Sed plura hic dispicienda essent de solo natali et magnitudine plantae, antequam aliquid cum specie veri dici posset. Adquiescamus ergo Lipsii coniectura, et exemplo, quod e Liuio protuli.

Itaque, subito — nocte — Milites non dici possunt *subruti,*

que ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte quintae legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

XLVIII Rex interim Iuba, de equestri proelio Scipionis certior factus, euocatusque ab eodem litteris, praefecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, vt secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis, ac terrorem Caesaris, cum tribus legionibus equitibusque frenatis octingentis, Numidis sine frenis, peditibusque leuis armaturae grandi numero, elephantisque triginta egressus e regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum peruenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoraui, haud ita longe a Scipione

ruti. Sunt et variae lectiones, veluti *grauata — omnia subruta disiectaque*, vt ad tentoria referatur: bene: vnus habet *tenebrarum*: vnus *aquamque*: pro *omnes* in tribus est *vel*. Ergo facile quidem adparet, tentoria grauata et subruta et disiecta esse pondere et aqua, militesque misere circumerrasse; sed ipsa verba scriptoris, ipsa series periodi et syntaxis non constat. Potuisset ita scribere, vt Oudendorpius suspicatur: *Itaque — grauatis pondere tentoriis, aquarumque vi subrutis disiectisque, omnes nocte —*: an ita scripserit, dubium est.

contra Sitium. Cf. c. 25.

vt secum — Caesaris. Sic edidit Oudendorpius: quae etsi est lectio neque certa, (nam *ipse* abest a codice bono; in alio, et ipso bono, *ad terrorem* legitur; in tribus non optimis *ac terrore*) neque perspicua; tamen vir ille doctus multo pressius secutus est codicum vestigia, quam ceteri editores, qui varie interpolando hanc lectionem procuderant: *vt sic, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Caesaris liberaretur, cum tribus —* Fortasse legi poterit: *vt secum aliquid auctoritatis accederet exercitui Scipionis ad terrorem Caesaris.*

Scipione consedit. Erat in castris Caesaris superiori tempore magnus terror; et, exspectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensiore animo ante aduentum Iubae commouebatur: postquam vero castra castris contulit, despectis eius copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem praesens dimiserat. Quo facto cuiuis facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque regis aduentu: nam postero die vniuersas suas regisque copias, cum elephantis sexaginta productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit: ac paullo longius progressus ab suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra.

XLVIIII Caesar postquam animaduertit, Scipioni auxilia fere, quae exspectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi vllam fore, per iugum summum cum copiis progredi coepit, et brachia protinus ducere, et castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, et quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

Erat

et exspectatione — commouebatur. Huius quoque loci scriptura perturbata est. Legerim ductu codicum: *Erat — terror et exspectatio cop. regiarum; exercitusque eius suspensione animi ante adv. I. commouebatur.*

capiendo. Fortasse delendum hoc verbum. *Oudendorpius.*

sibi progred. Leg. *ibi progrediendi.* Nam hostes non sibi, sed Caesari facultatem progrediendi eripuerunt: atqui hoc sensu dicendum fuisset *ei*, si scriptor pronomen voluisset addere. Sed non addidit, cui facultas procedendi sit erepta, quia lector ipse potest intelligere.

gratia. Hoc tolli vult

Xx Clar-

L Erat conuallis, satis magna latitudine, altitudine praerupta, crebris locis speluncae in modum subrutis, quae erat transgredienda Caesari antequam ad eum collem, quem capere volebat, perueniretur; vltraque eam conuallem oliuetum vetus, crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animaduertisset, Caesarem, si *vellet eum locum* occupare, prius necesse esse conuallem oliuetumque transgredi, eorum locorum *peritus* in insidiis cum parte equitatus leuique armatura consedit: et praeterea post montem collesque equites in occulto collocauerat, vt, quum ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, et re duplici perturbatus Caesar eiusque exercitus, neque retro regrediundi, neque vltra procedendi oblata facultate, circumuentus *conciderentur.* Caesar, equitatu ante praemisso, inscius insidiarum quum ad eum locum venisset, abusi siue *obliti* praeceptorum Labieni, siue veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli *de rupe* prodire, et summa petere collis: quos Caesaris equites consecuti partim interfecerunt, partim viuorum sunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni praesidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

LI Hac re per equites gesta, Caesar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit. Deinde ab suis *maximis castris* per medium campum, e regione oppidi Vzitae, quod inter sua castra et Scipionis in planitie positum

Clarkius. *Idem collis* nunc est, idem ille, quem Caesar occuparat, vt Clarkius vidit.

abusi. Verbum corruptum. Glandorpius eiici vult.

tum erat, tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci, et ita erigere, vt ad angulum dextrum sinistrumque eius oppidi conuenirent. Id hac ratione opus instruebat, vt, quum propius oppidum copias admouisset, oppugnareque coepisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur; praeterea, quo facilius colloquia fieri possent; et, si qui perfugere vellent, id quod antea saepe acciderat magno cum eorum periculo, tum facile et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat, puteique ibi complures fieri poterant: aquatione enim longa et angusta vtebatur. Dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari leuisque armaturae proeliis minutis comminus dimicabant.

LII Caesar ab eo opere quum iam sub vesperum copias in castra reduceret, magno incursu, cum omni equitatu leuique armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Caesariani, vi vniuersae subitaeque hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt: quae res aliter aduersariis cecidit. Namque Caesar, ex medio itinere

erigere. Immo, *dirigere*, vt Lipsius vidit. Est autem *dirigere* h. l. nihil nisi certa linea et ad locum certum ducere, vt c. 56, *brachia promouere vsque ad locum.*

colloquia fieri possent. Cf. c. 56. De *aqu. angusta* v. ind.

pars acie, pro, aciei, forma antiqua.

in legionarios. Non in legionarios, sed in equites impetum fecerunt, vt ex sequentibus fit manifestum. Iulius Celsus p. 223, *vt equitatum eius inuaderent.* Vnde *in equites* vel *equitatum* rescribendum. *Dauisius.*

nere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit: equites autem, aduentu legionum animo addito, conuersis equis in Numidas, cupide insequentes dispersosque, impetum fecerunt, atque eos conuulneratos vsque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem proelium esset coniectum, puluisque vento flatus omnium prospectu offecisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Caesaris venissent, equitatusque cum leui armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus quarta et sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Caesaris, partim in quas quisque poterat regiones peruenire: itemque equites Curioniani, diffisi Scipioni eiusque copiis, complures se eodem conferebant.

LIII Dum haec circum Vzitam ab vtrisque ducibus administrantur, legiones duae, nona et decima, ex Sicilia nauibus onerariis profectae, quum iam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatae naues Caesarianas, quae in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in aduersariorum, vt insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt, ac diu multumque iactati, tandem multis post diebus siti inopiaque confecti, ad Caesarem perueniunt.

LIIII Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiae militaris ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo caussulam nactus Caesar, quod C. Auienus, tribunus militum decimae legionis, nauem commeatu familia sua atque iumentis

equites Curioniani. Cf. cap. 40.

nauem commeatu. Leg. *nauem pro comm.* Sensus est, ab Auieno nauem, loco commeatus, h. e. militum

tis occupauisset, neque militem vnum ab Sicilia sustulisset, postero die de suggestu, conuocatis omnium legionum tribunis centurionibusque, Maxime vellem, inquit, homines suae petulantiae nimiaeque libertatis aliquando finem fecissent, meaeque lenitatis, modestiae, patientiaeque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt; quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Auiene, quod in Italia milites populi Romani contra rempublicam instigasti, rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi reique-publicae inutilis fuisti, et pro militibus tuam familiam iumentaque in naues imposuisti; tuaque opera militibus tempore necessario respublica caret; ob eas res ignominiae caussa ab exercitu meo te remoueo, hodieque ex Africa abesse, et, quantum potest, proficisci iubeo. Itemque te, A. Fontei, quod tribunus militum seditiosus malusque ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, quum, ordines in meo exercitu beneficio non virtute consecuti, ita vos gesseritis, vt neque bello fortes, neque pace boni aut vtiles fueritis, et magis in seditione concitandisque militibus aduersus vestrum imperatorem, quam pudoris modestiaeque

Xx 3 fueri-

tum transportandorum (vid. Ind. in *commeatus*), repletam esse seruis eius ac iumentis. Sic mox disertis verbis: *pro militibus familiam iumentaque in naues imposuit*. Hanc emendationem puto esse certam, etsi nemo de ea monuit.

ab Sicilia sustulisset, impositos nauibus deduxisset.

tuaque opera, per id, quod tu fecisti. Hunc sensum qui non viderant, mox *militibusque* ediderunt, quasi respublica diceretur caruisse et opera studioque Auieni, et militibus.

Saliene. Cf. c. 28.

aduersus vestrum imperatorem.

fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror. qui in meo exercitu ordines ducatis, missosque facio, et, quantum potest, abesse ex Africa iubeo. Itaque transdidit eos centurionibus: et singulis non amplius singulos additos seruos in naui imponendos separatim curauit.

LV Gaetuli interim perfugae, quos cum litteris mandatisque a Caesare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt; quorum auctoritate facile adducti, Caesarisque nomine persuasi, a rege Iuba desciscunt; celeriterque cuncti arma capiunt, contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba, distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Caesarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quae essent praesidio contra Gaetulos.

LVI Caesar, brachiis perfectis, promotisque vsque eo, quo telum ex oppido adiici non posset, castra munit: balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum contraque oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eoque quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores notissimique conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quae res quid vtilitatis haberet, Caesarem non fallebat. Namque Gaetuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque praefecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, eius-

torem. Hic puto excidisse verbum *elaborauerit is*, aut simile quid. Est autem *concitandisque militibus* scriptura codd. omnium, etsi vulgata lectio erat *concitandi milites.* Porro *aduersus vestrum* est e Ciacconii emendatione, ante quem *aduersariorum nostrorum* s. *vestrorum* legebatur.

docuimus. Cap. 32.

eiusque beneficio agris finibusque donati, post Sullae victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte, jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter mile perfugiunt in Caesaris castra, quae erant in campo proxime Vzitae locata.

Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognouerunt, quum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere, eum cum aduersariis colloqui. Quum nihilo minus eius sermonem nuncius ad se referret, sed restare, vt reliqua, quae vellet, perageret; viator praeterea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna: Vetat te rex colloqui. Quo nuncio perterritus discessit, et dicto audiens fuit regi. Vsu venisse hoc ciui Romano, LVII

 et

Hiempsalis. Hic Hiempsal II est Iubae regis pater. *Cellarius*.

proxime Vzitae locata. In omnibus codd. est, *proxime locum Vzitae*. Fortasse Hirtius nihil scripserat, nisi *proxima*, et cetera interpolando addita sunt, e quibus editores id, quod nunc in textu est, efformarunt.

sermonem nuncius ad se. Nuncius Scipioni refert sermonem Aquinii ad se, ad ipsum illum nuncium. Si verbis aliter positis legeretur, *cum nih. m. eius sermonem ad se nuncius referret*, omnia forent plana, Vidit sensum Clarkius.

sed restare — perageret. Haec sunt ipsa verba Aquinii. Dixit itaque: *sed restabo — —* quasi vellet dicere: Mandet, quid velit, Scipio; non curo, sed persistam et manebo hic, vt reliqua peragam in colloquio. *Oudendorpius*. In codd. vulgg. est: *referret*, *restaretque*. Sed Oudendorpius bonos codd. secutus est.

ciui Romano. Post haec verba edd. vulgg. addunt *miror*, contra codd. optimos. Monuerunt Dauisius et Oudendorpius, infinitiuum etiam h. l. absolute positum esse, vt in sermone admirantis et indignantis. Poterit

et ei, qui a populo Romano honores accepisset, incolumi patria fortunisque omnibus, Iubae barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, caesis eiusdem partis civibus, incolumem reuerti malle! Atque etiam superbius Iubae factum non in M. Aquinium, hominem nouum paruumque senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribus praestantem. Nam quum Scipio sagulo purpureo ante regis aduentum vti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem vti vestitu, atque ipse vteretur. Itaque factum est, vt Scipio ad album sese vestitum transferret, et Iubae, homini

erit ergo intelligi, *estne credibile, hoc usu venisse?*

honores accepisset. Mox dicitur senator.

eiusdem partis, in qua fuit ille ipse ciuis romanus. *incolumem reuerti,* a Caesare seruatum potius in patriam redire, quam Iubae beneuolentiam captare. Sed Oudendorpius monet, haec verba *caesis — malle* tantummodo in Leidensi primo exstare; in aliis quibusdam et edd. primis esse *Caesaris* pro *caesis,* quod in se sensu caret; sed si addatur, in aliis rursus duobus hoc verbum *Caesaris* legi, illa vero omnia, *ei. part. civ. inc. rev. m.,* penitus abesse, facile oritur suspicio interpolationis; estque nobis sensus horum verborum, *aut caesis — malle,* incertus.

Atque etiam — factum sc. exstat, narratur.

paruum senatorem Dauisius noue dictum putat, et librario tribuit, vultque *pedarium sen.* legi, de quo Gell. N. A. 3, 18. Contra Oudendorpius in Addendis bene defendit eo, quia Horatius in Epod. 4, 15 dixit, *in primis magnus eques.*

sagulo purpureo, paludamento. Cf. B. G. 7, 88 — Plutarchus in Caton. c. 57 etiam notat superbiam Iubae, qui aliquando in colloquio cum Scipione et Catone suam sellam mediam poni voluerit; a Catone tamen ita sit correctus, vt, transpositis sellis, Scipio medius sederet. Conqueritur idem Plutarchus de adulatione, qua Scipio captarit Iubae favorem.

homini superbissimo inertissimoque, obtemperaret.

LVIII Postero die vniuersas omnium copias de castris omnibus educunt; et supercilium quoddam excelsum nacti, non longe a Caesaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Caesar item producit copias, celeriterque iis instructis ante suas munitiones, quae erant in campo, consistit; sine dubio existimans, vltro aduersarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis essent praediti, promtiusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. Equo circumuectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur: ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat, quod in oppido Vzitae, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatae; eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum; verebaturque, ne, si praetergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Praeterea haec quoque eum caussa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad vltro occurrendum fore existimabat.

LVIIII Non arbitror esse praetermittendum, quemadmodum exercitus vtriusque fuerint in aciem instructi,

 Scipio

supercilium, locus editus, collis. Cellarius Virg. Georg. 1, 108 comparauit; sed multa exempla sunt in Gesneri thesauro collecta. Etiam graece sic dicitur ὀφρύς, de quo multis egit Wetstenius ad Euang. Lucae 4, 29.

quemadmodum — instructi. Hunc quoque locum tractauit Guischardus (Mém. milit. T. 2, p. 340), suamque explicationem ab aduersarii dubitationibus ita defendit (Mém. crit. et histor. T. 4, p. 226), vt caput 60 totum verteret, et propemodum verbum de verbo inter-

Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas et Iubae legiones: postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, et in longitudinem directos, vt procul simplex esse acies media ab legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro sinistroque cornu collocauerat, aequalibus inter eos interuallis interiectis: post autem elephantos armaturas leues Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum vniuersum in suo dextro cornu disposuerat; sinistrum enim cornu oppido Vzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Praeterea Numidas leuisque armaturae infinitam multitudinem ad dextram partem suae aciei opposuerat, fere interiecto non minus mile passuum spatio; et ad collis radices magis adpulerat, longiusque ab aduersariorum suisque copiis promouerat: id hoc consilio, vt, quum acies duae inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius eius equitatus circumuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitum Caesaris, atque perturbatum iaculis configeret. Haec fuit ratio Scipionis eo die proeliandi.

LX Caesaris autem acies hoc modo fuit collocata, vt ab sinistro eius cornu ordiar, et ad dextrum perueniam. Habuit in sinistro cornu legionem VIIII, VIII

interpretaretur, et in altero libro tabula aeri incisa illustraret. Inde ergo rei cognoscendae studiosi adiumentum sibi petent.

ab legionariis. Delendum est *ab.* Acies media Scipionis videbatur legionariis Caesaris esse simplex.

ordiar — legionem. Haec ita sunt mutilata in codicibus, vt necessario coniectura subueniendum fuerit lectioni. Eam ex parte promulit ingenium Rhellicani, quae est sensim recepta in editiones. Res ipsa declarat, nihil aliud scribi ab Hirtio potuisse.

VIII; in dextro cornu XXX, XXVIII; XIII, XIIII, XXVIIII, XXVI in media acie; ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocauerat; praeterea ex tironum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, et vsque ad aciei suae mediam legionem porrexerat, et ita collocauerat, vti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adiuuabatur; sinistrum autem, equi-

tuisse. Est autem in Leid. pr. *ordinaret peruentam. Habuit legionem IX VIII in sinistro cornu, XX XXXVIII,* ceteris omissis. In aliis est, *ordinaret ad dextrum legionem IX et VIII, in sinistro cornu XXX, XXXVIII.* Nec in reliquis numeris consentiunt codd. et edd. antt. Tum verba, *ipsum autem — collocauerat,* quis non videt sensu destituta esse? Itaque Guischardus (Mém. mil. T. 2, p. 344. et Mém. cr. et hist. T. 4, p. 237) dicit, ex hac diuersitate lectionum locum sibi videri sic constituendum: *Habuit in sinistro cornu legionem IX, VIII. In dextro cornu XXX, XXVIII. In media acie XIII, XIIII, XXVIIII, XXVI. In media autem acie ipsum dextrum cornu; secundam aciem fere — collocauerat.* Itaque verba, *in media acie,* a librariis altero loco omissa putat. Iam hanc lectionem, ab se constitutam, ita vertit: „La neuvieme et la huitieme étoient à l'aîle gauche. La trentieme et la vingt-huitieme à la droite. La treizieme, la quatorzieme, la vingt-neuvieme, la vingt-sixieme dans le corps de bataille. Mais l'aîle droite étoit encore comprise dans son corps de bataille, et il se servoit de sa seconde ligne pour en former la droite à la place des cohortes qui avoient été attribuées au corps de bataille." Quodsi verbulum de lectione addere licet, in extremis verbis, *in ear. leg. par. coh. collocauerat,* nondum esse lectionem genuinam puto.

et vsque ad — porrexerat. Locum Guischardus (T. 4, pag. 243) sic vertit: Aïant transporté sa troisieme ligne à son aîle gauche, il prolongea cette aîle jusqu'à la légion qui partageoit la gauche de son corps de bataille.

equitatus hostium multitudini vti resistere posset, laborabat, eodemque suum omnem contulerat equitatum: et quod ei parum confidebat, praesidio his equitibus legionem quintam praemiserat, leuemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis, maximeque in cornibus collocauerat.

LXI Sic vtrorumque exercitus instructi, non plus passuum trecentorum interiecto spatio, quod forsitan ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, a mane vsque ad horam decimam diei perstiterunt. Iamque Caesar dum exercitum reducere intra munitiones suas coepisset, subito vniuersus equitatus vlterior Numidarum Gaetulorumque sine frenis ad dextram partem se mouere, propiusque Caesaris castra, quae erant in colle, se conferre coepit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinere: quum subito pars equitatus Caesaris cum leui armatura, contra Gaetulos iniussu ac temere longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium pauci sustinere non potuerunt; leuique armatura deserti, ac pulsi conuulneratique, vno equite amisso, multis equis sauciis, leuis armaturae XXVII occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri proelio facto, Scipio laetus in castra nocte copias reduxit. Quod

praesidio — praemisit, il plaça devant la cavalerie sa cinquieme légion pour la protéger. Nec incommode confert Guischardus hanc Festi descriptionem: *Praesidium est, quod pro vtilitate et salute alicuius auxilii gratia praeponitur; subsidium, quod postpositum est ad subueniendum laborantibus.*

horam decimam. Est circiter tertia aut quarta pomeridiana — Mox pro *dum* legendum est *quum*.

equitatus vlterior, quem, vt est c. 59, Scipio longius a ceteris copiis promouerat.

Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit: namque postero die Caesar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. In itinere praedatores equites Numidas Gaedulosque ex improuiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim viuorum potiti sunt. Caesar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque et fossam per medium campum ducere, aduersariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, et, ne iugo a Caesare excluderetur, adproperare. Ita duces vtrique et in operibus occupati erant, et nihilo minus equestribus proeliis inter se quotidie dimicabant.

Interim Varus classem, quam antea Vticae hiemis gratia subduxerat, cognito legionis VII et VIII ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, illamque Gaetulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia ab Vtica progressus, Adrumetum cum LV nauibus peruenit. Cuius aduentus inscius Caesar, L. Cispium cum classe XXVII nauium ad Thapsum versus in stationem, praesidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII nauibus longis Adrumetum eadem de caussa praemittit. Cispius, quo erat missus, celeriter peruenit: Aquila, tempestate iactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quemdam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu remouit. LXII

Reli-

proprium gaudium. vid. ad c. 32.

cum parte equit. Leg. *quum partem* (sic quidam codd.) *equitatus — misisset* (sic vnus codex), *in itinere —*

iter officere. Vel *iter* deleo, vel *ita* lego. *Dauisius.*

nactus, cum classe nauium longarum. Sic paulo ante.

Reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in littore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfuga cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex cothone egressus, cum primo mane Leptim

Reliqua classis nauium onerariarum. Sic diserte paulo post. Aliis aliter videtur, quia verba *cum classe* in edd. quibusdam paulo ante ponuntur ante verbum *promontorium*, et ante verbum *se* absunt, vnde post alios Oudendorpius sic legit: *Aquila, temp. iactatus, cum classe promontorium sup. n. potuit. Atque ang. — nactus, se* (nauem suam) *long. a p. rem. Reliqua* —

ex cothone. Verbum hoc etiam c. 63 occurrit. Si Seruium (ad Virg. Aen. 1, 427) et Festum (in Cothones, seu, vt quaedam edd. vitiose exhibeat, *Catones*) audiamus, iuxta hunc portus in mari interiores, arte et manu facti, adpellantur cothones; et iuxta Seruium cothones sunt portus non naturales, sed arte et manu facti: cuiusmodi fossitios portus Salmasius (ad Solin. pag. 794) a Latinis fossas, a Graecis χαράδρας dictos esse monuit. Sin vlterius quaeramus, non abhorret a vero coniectura Cellarii, (ad quam ipsam fere Salmasius inclinat) existimantis, Adrumetinos suum hoc nauale cothonem dixisse, ad similitudinem cothonis Carthaginiensis. Scilicet e Strabone (17, p. 832 sq.) scimus, vicinum fuisse Carthagini τὸν Κώθωνα, quam dicit esse insulam rotundam, canali cinctam, et vtrimque naualia habentem. Quem quidem locum Appianus (Punic. p. 57. ed. Steph) sic describit: intra vnum portuum Carthaginiensium fuisse insulam, atque cum portum tum insulam habuisse crepidines, in quibus fuerint naualia. — Satis ex his intelligi potest, qui fuerit cothon Carthaginiensis, siue totum illud opus omnino, siue nauale, quod ibi fuit; siue canalis dictus sit cothon: potuit enim vsus verbi variari: nec mirum est, alios etiam, ob Carthaginiensis operis similitudinem, suum nauale cothonem nominasse. His certiora de nomine non habeo; et sufficit, rem omnino intellexisse. Interpretes nostri loci locis Seruii,

Leptim vniuersa classe vectus, naues onerarias, quae longius a portu in salo stabant, incendit, et pentere res duas vacuas a defensoribus, nullo repugnante, cepit.

Caesar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus, quae aberant a portu milia passuum sex, equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter peruenit Leptim: ibique hortatus, omnes vt se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum paruulum conscendit; in cursu Aquilam, multitudine nauigiorum perterritum atque trepidantem, nactus, hostium classem sequi coepit. Interim Varus, celeritate Caesaris audaciaque motus, cum vniuersa classe, conuersis nauibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Caesar in milibus passuum quatuor consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX in ea naue captis, triremem hostium proximam, quae in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit; reliquae naues hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in cothonem se vniuersae contulerunt. Caesar eodem vento promontorium superare non potuit, atque in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum LXIII

Seruii, Festi, et Strabonis iam vsi erant. Illud non bene fieri putem, si quis graecum verbum κώθων comparet, et similitudinem figurae poculi suspicetur nominis caussam esse: quidni enim Carthaginiensis cothon Punicum, aut omnino orientis verbum fuerit? id quod interpretibus Stephani Byz. in καρχηδὼν iam in mentem venerat — De situ loci Shawianum iter conferendum est T. 1, p. 237.

hortatus. Al. *moratus*; sed, vt monuit Oudendorpius, huic celeritati Caesaris mora non conuenit.

mentum accedit, ibique nauibus onerariis, quae erant extra cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in cothonem compulsis, paullisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

LXIIII In ea naue captus est P. Vestrius, eques Romanus, et P. Ligarius, Afranianus, quem Caesar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat; inde ex proelio effugerat, in Africamque ad Varum venerat: quem ob periurium perfidiamque Caesar iussit necari; P. Vestrio autem, quod eius frater Romae pecuniam imperatam numerauerat, et quod ipse suam caussam Caesari probauerat, se, Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignouit.

LXV Est in Africa consuetudo incolarum, vt in agris et in omnibus fere villis sub terra specus condendi frumenti gratia clam habeant, atque id propter bella maxime hostiumque subitum aduentum praeparent. Qua de re Caesar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit ab castris suis milia passuum decem, atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus a suis castris milia passuum septem per iugum et collem, per quem Caesar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ipse quotidie, existimans, Caesarem eadem saepe frumentandi gratia com-

reliquis aliis. Deleuerim *aliis.*

Afranianus, qui sub Afranio, Pompeii legato, in Hispania militauerat. *Cellarius.*

dimiserat. Cf. B. C. 1, 86. 87.

Nasidii. Cf. B. C. 2, 3.

commeaturum, cum magno equitatu leuique armatura, insidiaturus locis idoneis consedit.

Caesar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, saepe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subito mane imperat, porta decumana legiones se octo veteranas cum parte equitatus sequi; atque equitibus praemissis, neque opinantes insidiatores subito, in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter quingentos; reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum vniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. Cuius vim multitudinis quum equites pauci Caesariani iam sustinere non possent, Caesar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. LXVI

Caesar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque praesidio Lepti, Ruspinae, Achillae relicto, Cispio Aquilaeque classe transdita, vt alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, quarta noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, et peruenit ad oppidum Agar; quod a Gaetulis saepe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris vnis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redit in castra. Scipio interim, cognito LXVII

Cispio Aquilaeque. Cf. c. 62.

cognito Caesaris discessu, cum vniuersis copiis per iugum Caesarem subsequi coepit; atque ab eius castris milia passuum sex longe, trinis castris dispartitis copiis, consedit.

LXVIII Oppidum erat Zeta, quod aberat ab Scipione milia passuum decem, ad eius regionem et partem castrorum collocatum, a Caesare autem diuersum ac remotum, quod erat ab eo longe milia passuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Caesar ex perfuga cognouit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi praesidio relicto, ipse quarta vigilia egressus, praeter hostium castra proficiscitur cum copiis, et oppidum potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: et, quum eo contendere conaretur, animaduertit, copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. Quae res eius impetum retardauit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido praeerat, et P. Atrio, equite Romano de conuentu Vticensi, et camelis duobus et viginti regis adductis, praesidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere coepit ad castra.

LXVIIII Quum iam non longe a castris Scipionis abesset, quae eum necesse erat praetergredi, Labienus Afraniusque, cum omni equitatu leuique armatura ex insidiis adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Caesar

ad eius regionem — collocatum. Haec mihi non sunt satis perspicua; puto tamen commode versa esse in itinere Shawiano T. I. p. 265. „Zera étoit située près du territoire de Scipion, et près de laquelle il y avoit un corps de son armée.“

coll. primis. An, *proximis?*

Caesar animaduertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam coeptum est fieri, primo impetu legionum equitatus et leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, et deiecta est de colle. Quum iam Caesar existimasset, hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos; et iter coeptum pergere coepisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Caesaris legionarios impetum faciunt Numidae leuisque armaturae, mirabili velocitate praediti, qui inter equites pugnabant, et vna pariterque cum equitibus accurrere et refugere consueuerant. Quum hoc saepius facerent, et Iulianos proficiscentes insequerentur, et refugerent, stantes propius non accederent, et singulari genere pugnae vterentur, eosque iaculis conuulnerare satis esse existimarent; Caesar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi vt se cogerent, castra in eo loco ponere, vbi omnino aquae nihil esset; vt exercitus eius ieiunus, qui a quarta vigilia vsque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent.

Quum iam ad solis occasum esset, et non totos centum passus in horam [IV] esset progressus; equi- LXX.

 tatu

et refugerent. Fortassis excidit aliquid, legendumque est, *conuersos refugerent.* Cf. c. 70. Sic tria dicuntur, quae dicenda erant: insequuntur proficiscentes, refugiunt conuersos, non accedunt propius stantes. Edd. vulgg. habent, *instantes*, vt *refugere instantes* cohaereat; e correctione.

horam decimam. Ea est circiter quarta pomeridiana. *in horam* [*IV*]. Haec esset circiter decima antemeridiana. Quorsum ergo diceret, quousque *mane* Caesar esset progressus, cum iam esset ad solis occasum? Verissima lectio est codd. Leidensis primi et Scaligerani, *in horam*, h. e. in horas singulas,

tatu suo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat. Ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiae dextra sinistraque per colles praecurrere, coronaeque in modum cingere multitudine sua Caesaris copias; pars agmen extremum insequi. Caesaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani si se conuertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius duum milium numero ad vnum terga vertebant, ac rursus ad aciem passim, conuersis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, et iacula in legionarios conjiciebant. Ita Caesar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad vnum in castris incolumes, sauciis decem factis, reduxit. Labienus, circiter trecentis amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Caesaris collocauerat, reducit in castra.

LXXI Caesar contra eiusmodi hostium genera copias suas, non vt imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed vt lanista tirones

gulas, et numeri nota delenda est. Alii habent *in horis IV*, quod et ipsum ferri potest: est enim, intra spatium quatuor horarum.

extremo agmine remoto, ex agmine extremo remouet, discedere iubet. — Etiam in hoc capite, omnique hac narratione c. 68—71. Guischardus sibi visus est manum interpolatricem deterxisse: negat enim, haec ita, vt scripta sunt, ab homine militaris rei perito scribi, ac ne fieri quidem sic potuisse. vid. Mémoires milit. T. 2, p. 362.

nes gladiatores condocefacere: quo pede se reciperent ab hoste, et quemadmodum obuersi aduersariis, et in quantulo spatio resisterent; modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum; ac prope, quo loco et quemadmodum tela mitterent, praecipit. Mirifice enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat: quia et equites deterrebat proelium inire propter equorum interitum, quod eos iaculis interficiebant; et legionarium militem defatigabant propter velocitatem: grauis enim armaturae miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant.

Quibus ex rebus Caesar vehementer commouebatur; quia, quodcumque proelium quoties erat commissum, equitatu suo sine legionario milite hostium equitatui leuique armaturae eorum nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognouerat, et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu leuique armatura, quae erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam haec caussa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore: cui vni rei tamen inuenerat remedium. Namque elephantos ex Italia transportari iusserat, quo et miles noster LXXII

Quibus ex rebus — quoties — Quaecumque hic occurrunt variae lectiones, (vel abest *quia*, vel *commotus* legitur, vel *reb. comm. quia quodc.* omittitur) eae sunt vel ab emendandi studio, vel, vt omissio plurium verborum, a festinatione librarii.

ex Italia. Sic scribendum esse, Ciacconius ad h. l. et Lipsius (Elect. 2, 22) docuerunt: nam constantem codd. et vett. edd. lectionem, *in Italiam*, redarguit non modo

progressus a suis castris milia passuum quinque, a Scipionis circiter duum milium intericcto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque aduersarios, a se ad dimicandum inuitatos, supersedere pugnae animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atque iter ad oppidum Sarsuram, vbi Scipio Numidarum habuerat praesidium, frumentumque comportauerat, ire contendit. Quod vbi Labienus animaduertit, cum equitatu leuique armatura agmen eius extremum carpere coepit: atque ita lixarum mercatorumque, qui plostris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat, milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quae res Caesarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse iusserat. Itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis eius occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul subsequi non desistit.

Post-

progressus. Sic Rhellicanus voluit legi, et editores e codd. quibusdam receperunt: nam alterum, *processus*, quod plerique codd. habent, in illius aetatis scriptore vix defendi potest, etsi Cellarius e Scribonio Largo defendit, qui *processam aetatem* dixerat.

supersedere pugnae. Leg. *pugna*, vt latinitas flagitat, *Dauisius.*

habuerat praesidium. Leg. e cod. Dauis. *habebat*; nam eo ipso tempore praesidium ibi erat. c. 76. Monuit Dauisius.

procul subsequi. Vulgo, *procul milites subsequi.*

Postquam Caesar ad oppidum Sarsurum venit, LXXVI
inspectantibus aduersariis interfecto praesidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, euocato Scipionis, qui ibi praeerat, atque a multitudine circumuento interfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi praesidio, cohorteque sua gladiatorum. Caesar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter milia passuum quatuor ad aquam facit castra, atque inde quarto die egressus, redit rursus ad ea castra, quae ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

Thabenenses interim, qui sub ditione et pote- LXXVII
state Iubae esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio praesidio, legatos ad Caesarem mittunt; rem a se gestam docent; petunt orantque, vt suis fortunis populus Romanus, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Caesar, eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, et sagittariis tormentisque compluribus, praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad milia

atque inopia. Lipsius (Elect. 2, 22) *aquae inopia* legi vult, quod locus castrorum, de quo proxime dicitur, suadet. *Cellarius.*

rem a se gestam. Haec est coniectura Lipsii Elect. 2, 22. Omnes codices, *rem male gestam*: inepte prorsus. *Davisius.*

commeatu dato, data venia ad suos vel alio abeundi a signis. *Cellarius.* Mox *vnus commeatus* est, multitudo vna venientium, ein Transport.

lia IV, equites CD, funditores sagittariique mile, vno commeatu Caesari occurrerunt. Itaque cum his copiis, et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, octo milibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero quatuor milibus passuum longe constitit in campo.

LXXVIII Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, vbi praesidium equestre circiter CD numero habere consuerat. Eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius fere mile passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in vno loco Scipio commorabatur, et tempus diei in otio consumebatur; Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; leuemque armaturam, sagittarios, funditoresque eodem submittit. Quod vbi coeptum est fieri, et equis concitatis Iuliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, vt haberent facultatem turmas Iulianas circumfundi, et nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. Quod vbi Caesar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima legione, quae ei proelio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equi-

circumfundi. Sic e codd. Oudendorpius edidit. Est idem, quod circumfundere se circa turmas. Vulgo, *circumfundere.*

quos ex legionibus — consueuerat. vid. c. 75.

ex proxima leg. — constiterat. Leg. *ex legione, quae proxima ei pr. in ac. const.* Proelium est illa velitatio equestris, quae nunc fit. Ergo legionem, quae in acie (instructa) stat proxima illi velitationi, iubet Caesar succurrere equitatui.

equitibus auxilia equestria submittere, sauciisque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CD virtutem hostium, ad quatuor milia numero, sustinere non poterant, et a leui armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati vniuersi, in hostes impressione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis: insecuti per tria milia passuum, vsque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Caesar in horam decimam commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus: in quo proelio Pacidius, grauiter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque, interfecti vulneratique sunt.

Postquam nulla conditione cogere aduersarios poterat, vt in aequum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquae penuriam se posse animaduertebat; aduersarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos despicere se intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus ab Agar, XVI millia nocte progressus, ad Thapsum, vbi Virgilius cum grandi praesidio praeerat, castra ponit, oppidumque eo die circumuenire coepit, locaque idonea opportunaque complura praesidiis occupare; hostes ne intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Caesaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, LXXVIIII

sublati, animo elati. *non eorum virtute*, non sua ipsorum virt. *Cellarius*.

pridie Non. Apr. Vsserius in annal. p. 479 haec quarto Februarii diei assignat.

cendi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Virgilium amitteret, confestim Caesarem per superiora loca consecutus, milia passuum octo a Thapso binis castris consedit.

LXXX Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiae quaedam non amplius mile et quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, et Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Caesarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino praesidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum, postero die et nocte confecto, coelo albente, non longe a castris praesidioque, quod supra commemorauimus, MC passibus, ad mare versus consedit, et castra munire coepit. Quod postquam Caesari nunciatum est, milite ab opere deducto, castris praesidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit: classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quam maxime ad litus adpelli, signumque suum obseruare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improuiso hostibus auersis

stagnum salinarum. Ambitum eius definit itineris Shawiani descriptio Tom. 1. p. 244.

trino praesidio. Lectio incerta: quidam libri scripti et editi pro *trino* exhibent *magno*; Scaligeri codex habet III; et Leid. pr. *cohortibus tribus*. Ergo putat Oudendorpius, legi posse, *cohortium trium praesidio.*

confecto. Vulgo, *confecta.* Mox pro *passibus* legetur *passus.*

proconsule dicitur, qui proconsulari imperio est, licet modo sit propraetor. Sic c. 97. Et ita saepe *propraetore* de quaestore, vel eo, qui nullum gessit magistratum. *Oudendorpius.*

auerfis incuterent terrorem, vt perturbati et perterriti refpicere poft terga cogerentur.

Quo poftquam Caefar peruenit, et animaduertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro finiftroque cornu collocatos, et nihilominus partem militum caftra non ignauiter munire; ipfe, acie triplici collocata, legione decima fecundaque dextro cornu, octaua et nona finiftro, oppofitis quinque legionibus in quarta acie, ante ipfa cornua quinis cohortibus contra beftias collocatis, fagittariis, funditoribus in vtrisque cornibus difpofitis, leuique armatura inter equites interiecta, ipfe pedibus circum milites concurfans, virtutesque veteranorum proeliaque fuperiora commemorans, blandeque adpellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicaffent, hortabatur, vt veteranorum virtutem aemularentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent poffidere. LXXXI

Itaque in circumeundo exercitum animaduertit, hoftes circa vallum trepidare, atque vltro citroque pauidos concurfare, et modo fe intra portas recipere, modo inconftanter immoderateque prodire. Quum idem a pluribus animaduerti coeptum effet; fubito legati euocatique obfecrare Caefarem, ne dubitaret fignum dare: victoriam fibi propriam a diis immortalibus portendi. Dubitante Caefare, atque eorum ftudio cupiditatique refiftente, fibique, erup- LXXXII

oppofitis quinque legionibus. Nunc addendum effe *in media acie*, et fic pergendum, *in quarta acie ante ipfa — collocatis*, oftendit Guifchardus. vid. Mémoires crit. et hiftor. T. 4, p. 238. Sed iam ante eum hoc monuerat Glandorpius ad h. l. Ceteri interpretes omnes neglexerant.

victoriam propriam. vid. cap. 32.

eruptione pugnari, non placere clamitante, et etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Caesaris, tubicen a militibus coactus canere coepit. Quo facto, ab vniuersis cohortibus signa in hostem coepere inferri; quum centuriones pectore aduerso resisterent, vique continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent.

LXXXIII Quod postquam Caesar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admisso, in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in elephantos frequentes iniiciunt. Quo facto, bestiae, stridore fundarum lapidumque perterritae, sese conuertere, et suos post se frequentes stipatosque proterere, et in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, praesidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circumitis, legiones vallo hostium sunt potitae: et paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, vnde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXXIIII Non videtur esse praetermittendum de virtute militis veterani quintae legionis. Nam quum in sinistro cornu elephantus, vulnere ictus, et dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret; miles hic non

potuit

eruptione. Probat Oudendorpius coniecturam Schelii ad Hygin. p. 41, *irruptione*, quia Caesar iam e castris exierat.

signo Felic. dato. Tesseram suis dedit verbum Felicitas. *Cellarius.*

potuit pati, quin se armatum bestiae offerret. Quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. Qui in eiusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, qua erat circumdatus, caedere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore cursuque conuersus ad reliquas bestias se recepit.

Interim Thapso qui erant praesidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, et, siue vt suis subsidio occurrerent, siue vt, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur; atque ita per mare vmbilici fine ingressi, terram petebant: qui a seruitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Caesaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, vt, refectis castris, rursus sese defenderent, ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius auctoritate imperioque rem gererent. Qui postquam animaduerterunt, neminem esse ibi praesidio, protinus, armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam peruenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident. LXXXV

Despe-

vmbilici fine. Cf. ind. in *finis.*

ducem requirunt. Nam Afranius, Scipio, alii, aufugerant. Cf. cap. 91. 96. Dio Cass. 43, 9. 10.

armis abiectis, non omnibus; sed quae impedimento fugae erant, scuto maxime: nam sequitur, *armis demissis sal. fac.* Ergo habuerunt adhuc quaedam arma Caesarini.

Desperata salute, in quodam colle consistunt, atque, armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res paruo praesidio fuit. Namque milites veterani, ira et dolore incensi, non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres vrbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius Rufus, quaestorius, qui, pilo traiectus consulto a milite, interiit: item Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani senatoresque perterriti ex proelio se receperunt, ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi adsumsissent immoderate peccandi, impunitatis propter maximas res gestas spe, ipsi quoque interficerentur. Itaque omnes Scipionis milites, quum fidem Caesaris implorarent, inspectante ipso Caesare, et a militibus deprecante, eis vti parcerent, ad vnum sunt interfecti.

Caesar

auctores: moderandae irae conseruandorumque hostium. Viderat sensum Rhellicanus.

impunitatis spe est in codd. Norvic. et Petav. Vulgo neglexerunt *spe*, et *impunitate* posuerunt — De insigni hoc proelio cf. Plutarch. Caes. c. 53, qui ab aliis negari tradit, Caesarem ipsi conflictui interfuisse, quoniam tum maxime, cum aciem instruxerit, correptus epileptico morbo deportatus sit in locum remotum. Appianus (p. 488) vix operae pretium fecit: adeo paucis verbis tantam rem complexus est. Etiam Dio Cassius (43, 7. 8) festinat. Guischardus (Mém. mil. T. 2, p. 380) queritur, Hirtium, aut quicumque demum libri huius auctor fuerit, in hoc proelio describendo non satis diligentem fuisse: adspersis enim quibusdam minutiis, neglectoque eorum indicio, vnde de tota re iudicium ferri posset, esse effectum, vt non nisi aliquid de hoc proelio cognosceremus.

Caesar trinis castris potitus, occisisque hostium decem milibus, fugatisque compluribus, se recepit, quinquaginta militibus amissis, paucis sauciis, in castra, ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset Virgilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestae suorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Virgilium adpellauit, inuitauitque ad deditionem, suamque lenitatem et clementiam commemorauit. Quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, diuina re facta, concione aduocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat: totumque exercitum veteranum donauit, praemia fortissimo cuique ac bene merenti pro suggestu tribuit: ac statim inde digressus, Rebilo proconsule cum tribus ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum duabus Tisdrae, vbi Considius praeerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Vticam ante praemisso cum equitatu, ipse eodem iter facere contendit. LXXXVI

Equi-

trinis castris Afranii, Iubae, Scipionis. Plutarch. d. l. sic describit: Scipionem constitisse ad lacum (conf. c. 80), et reliquisse in castris aliis Iubam (cf. c. 85), in aliis Afranium (quod factum esse tum videtur, cum Thapsum mouit, c. 78. extr. castra vero videntur intelligi, vnde pridie erant egressi. c. 83 extr.)

proconsule. cf. ad c. 80.

Vticam — contendit. Ardebat enim Caesar cupiditate Catonis, qui Vticae praeerat, viui capiendi (Plutarch. Caes. 54): et confugerant Vticam permulti e Scipionis exercitu (vid. mox c. 88, et Dio Cassius 43, 10).

LXXXVII Equites interim Scipionis, qui ex proelio fugerant, quum Vticam versus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradae. Vbi quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Caesaris praecucurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subiiciunt, atque eius oppidi incolas cuiusque generis aetatisque viuos constrictosque in flammam coniiciunt, atque ita acerbissimo adficiunt supplicio: deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticensibus propter beneficium legis Iuliae parum in suis partibus praesidii esse existimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, et ante portam Bellicam castris fossaque paruula dumtaxat munierat, ibique custodiis circumdatis, habitare coegerat: senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare coeperunt, ideo quod eos partibus Caesaris fauisse sciebant, vt, his interfectis, eorum pernicie dolorem suum vlciscerentur. Vticenses, animo addito ex Caesaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque posteaquam castra non potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt, atque ibi multos

quod Vticensibus — parum in suis partibus — Leg. *quod in Vtic. — parum suis partibus*. Hanc admonitionem Faerni protulit Ciacconius; Clarkius et Oudendorpius probant; et loquitur ipsa res.

propter benef. leg. Iuliae de libertate, ciuitatibus prouinciarum antea liberis conseruanda. Cic. in Pison. c. 16: *Lege Caesaris iustissima atque optima populi liberi plane et vere erant liberi.* Sic post Rhellicanum Cellarius h. l. explicat. Sperabant igitur, vt Fabricius ad Dion. Cass. 43, 10 dicit, se libertatem lege Caesaris seruaturos.

nos Vticenses interfecerunt, domosque eorum expugnauerunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret, vt secum oppidum defenderent, et caede rapinisque desisterent; et, quid sibi vellent, sciret; sedandae eorum importunitatis gratia singulis HS C diuisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: vnaque cum iis ab Vtica proficiscitur, atque in regnum ire contendit.

LXXXVIII Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. Quos omnes Cato conuocatos, vna cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, vt seruitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem adsentire, partim animum mentemque perterritam atque in fugam destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, nauesque iis attribuit, vt, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. Ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Caesari, qui tum ei proquaestore fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu at-

 que

quum Cato — quiret. Quaedam de his sunt in Plutarch. Caton. c. 62. 63.

HS C. Non est in antiquis libris *HS*; vix tamen intelligi potest aliud, quam *sestertios centum*, idque confirmat Petav. codex, in quo *C. sestertia* legitur, quod tamen modum excedit.

in regnum. H. l. regnum pro regno Iubae κατ' ἐξοχὴν ponitur, vt c. 92. 93. *Dauisius.* Ergo neque *regnum Iubae* legendum, neque *Iubae* pro *ire* ponendum est. Cf. ad c. 95.

cum trecentis. Erant romani ciues, in Africa mercaturam et foenus exercentes, quorum consilio et opera Cato vtebatur. Cf. c. 90. Plutarch. Cat. cap. 59. 61. *Cellarius.* Omnino Plutarchus illo loco studia conatusque Catonis, et omnem rem diligenter persecutus est.

que sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transiecit. Qui quum anima nondum exspirata concidisset, et, impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere, atque vulnus obligare coepissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime diuellit, atque animo praesenti se interemit. Quem Vticenses, quamquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, et quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Vticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepultura adficiunt. Quo interfecto, L. Caesar, vt ali-

ita se transiecit. De morte Catonis vtique legendus idem Plutarchus d. l. c. 67 sqq. Nempe curatis omnibus publicis priuatisque negotiis, balneo vtitur; tum coena, in qua cum philosophis multa de sapientis libertate disputat; sic cubitum it. Ibi gladio desiderato, quem filius remouerat, (nam multa erat suspicio necis, quam Cato inferre sibi moliretur) tamdiu seruis instat, donec ei adferatur, atque vnum seruorum recusantium pugno percutit. Dum ergo Platonis Phaedonem legit, obdormiscit: expergefactus varia mandat, remotisque omnibus tandem se transiicit.

concidisset. E lecto decidit, quia vulnus non satis alte descenderat in ventrem. Ergo strepitus aciuit eos, qui ante cubiculum erant.

se interemit, non repetito ictu; sed quia fascias et vulnus diuulserat. Conferri potest Appianus pag. 489. sq. Dio Cass. 43, 11, qui eum cognomen Vticensis tulisse addit, quia et Vticae obiit, et ab Vticensibus publice sepultus est. Reliquos scriptores multos nominare, non attinet.

L. Caesar — pararet. Optime Petauianus: *L. Caesar, aliquid sibi ex ea re auxilii ratus:* quod reponendum arbitror. *Oudendorpius.* In aliis quibusdam est: *vt aliquid sibi ea res auxiliaretur.* Vulgata est e cod. Vrsini, et est vera.

aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, vt portae aperirentur: se in Caesaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Vtica egressus, Caesari imperatori obuiam proficiscitur. Messalla, vt erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusque portis custodias ponit.

Caesar interim, a Thapso progressus, Vscetam peruenit, vbi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum, cum paruo praesidio habuerat. Id adueniens potitur: deinde Adrumetum peruenit. Quo quum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Liuineio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit. Cui in itinere fit obuius L. Caesar, et subito se ad genua proiecit, vitamque sibi, neque amplius quidquam, deprecatur: cui Caesar facile et pro sua natura, et pro instituto, concessit: item Caecinae, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellae, patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine tribuit; circiterque [noctem] luminibus accensis Vticam peruenit, atque extra oppidum ea nocte mansit. LXXXVIIII

Postero die mane oppidum introiit; concioneque aduocata, Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum erga se studio agit; ciues autem Roma- XC

 nos

Messalla. Cf. c. 86.
Q. Ligario, pro quo Ciceronis oratio exstat. *Cellarius.*

item Caecinae. Leg. *idem:* nam sequitur *tribuit.* Mox *noctem* a plurimis libris abest.

nos, negotiatores, et eos, qui inter trecentos, pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos, de eorum sceleribus longiore habita oratione, ad extremum, vt sine metu prodirent, edicit: se eis dumtaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, et pecuniam multae nomine relaturum, vt incolumitatem retinere posset. Quibus metu exsanguibus, de vitaque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt: petieruntque a Caesare, vt vniuersis trecentis vno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies sestertio his imposito, vt per triennium sex pensionibus populo Romano soluerent, nullo eorum recusante, ac se

trecentos. Cf. c. 88.

ita tamen, qui. Vulgo, *ita tamen, vt, qui* — Sed *vt* auctoribus codd. quibusdam bonis et edd. antiquioribus sustulit Oudendorpius, nec admittit syntaxis. Legerim: *ita tamen, si quis* —

bona sua. Leg. *bona ipse sua*, quia codd. boni et edd. vett. habent, *bona ipsa sua.* Monuerunt Clarkius et Oudendorpius.

inducturum, aboliturum. Vt enim, qui scripsit, scriptum stilo conuerso inducit, h. e., delet: sic, qui decreuit, decretum inducit, h. e. irritum facit et abolet. Habent autem, teste Oudendorpio, codd. optimi *inducturum*, pro quo in aliis est *indicturum*, sensu plane contrario.

incolumitatem, vitam. Sic et c. 95.

bis millies. Abest *bis* a codd. bonis: erit ergo hoc incertum. Illud constat, alteram lectionem, *mille sestertiis impositis*, falsam esse, quia summa foret nunc perexigua. Cellarius iam dixit, Gronouio (de sestert. p. 150) legendum videri, *millies sestertio bis* (vel *bis*) *imposito*: laudauitque Graeuium ad Cic. ad Div. 11, 10.

ſe eodem die demum natos praedicantes, laeti gratias agunt Caeſari.

Rex interim Iuba, vt ex proelio fugerat, vna cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit; atque ad oppidum Zamam, vbi ipſe domicilium, coniuges, liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam cariſſimasque res comportauerat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato de Caeſaris victoria audito, ob has cauſſas oppido prohibuerunt, quod, bello contra populum Romanum ſuſcepto, in oppido Zamae lignis congeſtis, maximam in medio foro pyram conſtruxerat; vt, ſi forte bello foret ſuperatus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodemque proiectis, igne ſubiecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret, atque vna cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Poſtquam Iuba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egiſſet cum Zamenſibus; deinde, quum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoque oraſſet, vti ſe ad ſuos deos penates admitterent; vbi eos in ſententia perſtare animaduertit, nec minis nec precibus ſuis moueri, quo magis ſe reciperent; tertio petit ab eis, vt ſibi coniuges liberosque redderent, vt ſecum eos abſportaret. Poſtquam ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animaduertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama diſcedit, atque ad villam ſuam cum M. Petreio paucisque equitibus ſe confert. XCI

Zamenſes interim legatos de iis rebus ad Caeſarem Vticam mittunt, petuntque ab eo, vti ante, XCII

quam rex manum colligeret, ſeſeque oppugnaret, ſibi auxilium mitteret: ſe tamen paratos eſſe, ſibi quoad vita ſuppeteret, oppidum ſeque ei reſeruare. Legatos collaudatos Caeſar domum iubet antecedere, ac ſuum aduentum praenunciare. Ipſe, poſtero die Vtica egreſſus, cum equitatu in regnum ire contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Caeſarem veniunt, orantque, vt ſibi ignoſcat. Quibus ſupplicibus venia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Caeſarem, ab eoque ſunt metu periculoque liberati.

XCIII Dum haec vtrobique geruntur, Conſidius, qui Tisdrae cum familia ſua, gladiatoria manu, Gaetulisque praeerat, cognita caede ſuorum, Domitiique et legionum aduentu perterritus, deſperata ſalute, oppidum deſerit, ſeque clam cum paucis barbaris pecunia onuſtus ſubducit, atque in regnum fugere contendit; quem Gaetuli, ſui comites, in itinere, praedae cupidi, concidunt, ſeque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, poſtquam terra marique clauſus ſe nihil proficere intellexit, ſuosque interfectos aut fugatos, M. Catonem Vticae ſibi ipſum manus intuliſſe, regem vagum, ab ſuisque deſertum ab omnibus adſpernari, Saburam eiusque copias ab Sitio eſſe deletas, Vticae Caeſarem ſine mora receptum, de tanto exercitu reliquias eſſe nullas, quae ſibi ſuisque liberis prodeſſent; a Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide accepta, ſeque et ſua omnia et oppidum proconſuli transdit.

Rex

Conſidius. c. 86. *Virgilius.* ibid. *Sitius.* c. 36. 48.

Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, quum iam coenatus esset cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro consumsit. Deinde ipse sibi quum conaretur gladio transficere pectus, nec posset, precibus a seruo suo impetrauit, vt se interficeret, idque obtinuit. XCIIII

P. Sitius interim, pulso exercitu Saburae, praefecti Iubae, ipsoque interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Caesarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterque in Hispaniam intendebant, et erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, eos prima luce adortus, praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, XCV

coenatus. Sic Rubenius (Elect. 1, 10) vulgatum *conatus* emendauit, probantibus Dauisio et Oudendorpio. Et est necesse, vt sic legatur, siue Florum (4, 2, 69) audiamus, quem Cellarius contulit; siue Arrianum (p. 490), qui Iubam et Petreium in coenaculo (ἐπὶ τῇ διαίτῃ) mutuis se caedibus interemisse dicit.

impetrauit, impetrare coepit: alias redundarent verba, *idque obtinuit.*

in Faustum. Cf. cap. 87 extr.

qua Vticam diripuerant. An, *quae Vticam diripuerat?* Nam si Sulla Faustus huic manui equitum de sua pecunia largitus est, ne diriperent Vticam (cap. 87): non dici potest ipse per hos equites diripuisse Vticam.

iter in Hispaniam. Sed c. 87 in Iubae regnum se contulisse hi omnes dicuntur: et hoc postulat res, quia, profecti Vtica, nunc obuiam fiunt aduersariis in Mauritania. Quare cum codex Leid. primus, qui est e melioribus, non habeat haec verba, *iterque in H. int.*, iure ea possunt suspecta dici. Nolui haec praetermittere, quia nemo monuit; vt alii quoque quaerant.

ficit, aut in deditionem accipit; Afranium et Faustum viuos capit cum coniuge et liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus et Afranius interficiuntur; Pompeiae cum Fausti liberis Caesar incolumitatem suaque omnia concessit.

XCVI Scipio interim cum Damasippo et Torquato et Plaetorio Rustiano, nauibus longis, diu multumque iactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, vbi classis P. Sitii per id tempus erat: a qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur; ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominaui, interiit.

XCVII Caesar interim, Zamae auctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui ciues Romani contra populum Romanum arma tulerant, praemiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectigalibusque regiis abrogatis, ex regnoque prouincia facta, atque ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba Petreioque ordines duxe-

dissensione in exercitu orta. Sed Florus (4, 2, 90) et Eutropius (6, 18) Caesaris iussui tribuunt. Suetonius (Iul. cap. 75) dubitat. *Cellarius.*

Pompeiae. Est Pompeii Magni filia, quae Fausto, Sullae dictatoris filio, nupserat. *Idem.* Appianus p. 490.

Hispaniam peterent. Ibi Pompeius filius erat, colligens copias aduersus Caesarem. Dio Cass. 43, 9.

interiit. Se ita confodit, vt inter ictum corpus in mare praecipitaretur. Appian. p. 491.

contra populum Roman. h. e. contra Caesarem.

Sallustio. Cf. cap. 34. Est autem is, cuius historia belli Catil. et Iug. hodienum exstat. Prouinciam foede expilauit, perpetuamque famae maculam adspersit. Dio Cass. 43, 9. Conf. Fabricii bibl. latin. lib. 1. cap. 9.

duxerant, item Thapsitanis HS vicesies, conuentui eorum HS tricesies; Adrumetinis HS tricesies, conventui eorum HS quinquagies, multae nomine imponit: ciuitates bonaque eorum ab omni iniuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, et ad senatum questi per legatos, atque arbitris a senatu datis sua receperant, tricies centenis milibus pondo olei in annos singulos multat, ideo quod initio, per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant, eumque armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat.

XCVIII His rebus gestis, idibus Iun. Vticae classem conscendit, et post diem tertium Carales in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium eiusque classem receperant, copiisque iuuerant, HS centies multat; et pro decumis octauas pendere iubet, bonaque paucorum vendit, et ante diem III. kal. Quinct. naues conscendit; et a Caralibus secundum terram prouectus, duodetricesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad vrbem Romam venit.

item, similiter. Nempe hos quoque poena adfecit.

HS vicesies. Vulgo, *HS XX millia.* Quia vero codd. et edd. primae non habent illud *millia*, sed tantum notas numerorum: post Glandorpium Oudendorpius edidit *vicesies*, *tricesies* etc. laudauitque notissimum Gronovii locum de pec. vet. 3, 2.

Leptitanos. Cf. B. C. 2, 38. *et ad senatum.* Leg. *et qui ad senatum.* Deinde deleuerim *atque.*

idibus Iun. die 14 Aprilis. Mox, *ante d. III kal. Quinct.* est dies 29 Aprilis. vid. Vsserii Annales p. 479.

Romam venit. Ibi quatuor triumphos egit, de Gallis, Pharnace; Aegypto, Iuba (Appianus p. 491. Vellei. Paterc. 2, 56. Dio Cass. 43, 19): senatum, milites et populum oratione (Dio ibid.

15-

15-19), praemiis, largitionibus, ludis deleniuit: censum egit (Plutarch. Caes. 55): alios honores, propemodum nimios, sibi decretos accepit, alios plane immodicos declinauit (Dio Cass. 43, 14): multis de caussis clementiae laudem tulit: perturbatam denique temporum annorumque rationem digessit (Fabricius ad Dion. Cass. 43, 26). Interea praemisit C. Didium cum classe in Hispaniam aduersus Pompeii filios (Dio 43, 14. 28) — Equidem vt in hoc quoque Africano bello Caesaris prudentiam, celeritatem, patientiam et fortitudinem admiror, ita tamen persentisco, eum fortunae illo tempore permultum debuisse: adeo nihil bene cessit eius aduersariis; adeo saepe, cum videretur vel propter copiarum paucitatem, vel rerum temporumque difficultatem, facile penitusque deleri posse, saluus euasit. Sed nimirum placuerat prouidentiae diuinae, hanc romanarum rerum conuersionem hoc potissimum tempore efficere — Liceat hoc quoque monere, multa esse in Shawiani itineris descriptione, quae huius libri geographiam illustrent, maxime vbi T. 1. de regno Tunetano exponitur: vnde haec excerpsi: Adrumetum non esse hodiernum Hamamet, sed potius Herkla (p. 204. 237); Sarsuram esse nunc Surseff (p. 265), Ruspinam vero Sahaleel (p. 242); Agar cum Boohadiar, Leptin paruam cum Lemta, Thapsum cum Demass (p. 243), Cercinam cum Querkynes (p. 248), Zetam cum Menzil, Vaccam cum Monzil Heire (p. 264), Tegeam cum limmel (p. 265), Tisdram cum lemme (p. 266) comparari posse — Vnum addam: si quis cum extremis praesertim huius libri, satis illis ad similitudinem Caesarianae orationis compositis, comparauerit caput 19 aut 25, vel alium locum, ab illa facilitate longe remotum, hunc miraturum esse, vnius eiusdemque scriptoris in eodem libro tam diuersum reperiri genus dicendi; aut adeo in suspicionem additamentorum mutationumue venturum, quarum caussa hodie quidem detegi nequeat. Legi poterit Dodwelli dissertatio de auctore huius libri, quam huic editioni inserendam curaui.

DE

DE
BELLO HISPANIENSI
LIBER SINGVLARIS
INCERTI AVCTORIS

Iam Suetonii aetate lectum esse librum de bello Hispaniensi, certum est (Sueton. Iul. c. 56). Credibile etiam fit e loco Suetoniano, huius libri eumdem fuisse auctorem, qui de bello Alexandrino, Africano, et de Gallici belli extremis scripserat. Sed illud non credibile est, librum de bello Hispaniensi eum, qui hodie circumfertur, sic, vt circumfertur, ab auctore ceterorum librorum confectum esse: tanta est dissimilitudo et orationis, et modi, quo singula narrantur. Etiamsi enim passim probabilior oratio est, vt c. 15 et 17: tamen pleraque adeo inculta sunt, vt auctorem, quem Oudendorpius ad c. 22. ineptulum dicit, aut non potuisse, aut noluisse bene scribere adpareat. Ac minuitur quidem auctoris culpa eo, quod liber adeo deprauatus est, vt permulti loci plane non, complures vix intelligi possint, haud paucorum lectio omnino incerta sit, atque Iulius Celsus, qui de vita Caesaris scripsit, passim expedire se non potuerit: multa enim vitio scriptorum confusa vix intelligi posse queritur (p. 241); eaque de caussa multa ab se praeterita esse fatetur (p. 246). Verum ibi quoque, vbi corruptio nulla est, non magna scriptoris facultas elucet. Rursus modus narrandi est is, vt, grauioribus fere neglectis, ea, quae scire paucorum intererat, consignata repetiantur: vt auctor existimasse videatur, quae ipsi nota fuerint, eadem lectoribus, vel procul monstrata, eodem modo perspicua fore: vt digna denique sit oratio teste et spectatore rerum occupato, qui in tabulas suas retulerit quotidie res, sibi memorabiles visas; ceterum eas in ordinem redigere, iustaque orationis forma induere, non operae pretium duxerit. Fieri ergo potuit, vt antiquus ille et genuinus de Hispaniensi bello liber, quem Suetonius legit, ab aliquo in breuem summam contractus mutilatusque ad posteros veniret; aut vt plane intercideret, et alius cuiusdam hominis ephemerides de hoc bello seruarentur. Cum autem in hoc libro, qui non tironibus ad elementa linguae discenda, sed prouectioribus ad exercitationem diligentiae, iudicii et laboris proponendus est, neque lectores historiae studiosos magnopere aut alliciet, aut tenebit, sed cum in libro tali fere vnum illud quaeratur, quid a scriptoris manu sit; cur id nesciamus; vbi codicibus destituamur; verum spes inueniendi reliqua, an praecisa sit: omnes propemodum animaduersiones lectionis varietati destinaui, non neglecta tamen illustratione rei ex aliis historiae scriptoribus; etsi omnes, praeter Dionem Cassium, in his rebus breuiores fuerunt. Intelligent ergo harum rerum studiosi, codices duos antiquos et bonos, Petauianum et Noruicensem, non modo vbiuis fere consentire; sed et veram vt plurimum lectionem continere, e qua quomodo ceterae deprauatae sint, interdum facile cognoscitur: quamquam alibi tanta est diuersitas horum codicum ac ceterorum, vt haud dubie duplex fons fuisse videatur, e quo diuersi recensionum velut riui fluxerint.

LIBER SINGVLARIS
DE BELLO HISPANIENSI
QVOD ADVERSVS POMPEII FILIOS GESTVM EST

Cum Caesar in Hispaniam venisset, a Cordubensibus inuitatur, Vliae auxilia mittit, Cordubam oppugnat, Vliam liberat. 2 — 5. Castra Caesaris et Pompeii conferuntur, et Ategua, oppugnata diu, tandem Caesari deditur. 5 — 20. Res ad Vcubim gestae: vbi de Bursauolensibus, et Turpionis Nigrique singulari certamine narratur. 20 — 27. Tum proelium ad Mundam fit, quo Pompeiani ad internecionem vincuntur. 27 — 33. Corduba, Hispalis, Carteia deduntur Caesari. 33 — 39. Tandem Pompeius interficitur. 39.

Pharnace superato, Africa recepta; qui ex iis proeliis cum adolescente Cn. Pompeio profugis-

Pharnace superato. Cf. B. Al. c. 76. Quod autem in cod. Leid. pr. est, *Scipione superato*, hoc vtrum vulgato praeferam, an emendationi potius tribuam, non satis scio. Si *Scipione superato* legitur, optime cohaeret cum superiore libro extremo, vbi de Scipione victo & Africa recepta narratum est. Sin Scipionis nomen ab emendatione eius est, qui non tam ad remotiora (B. Al. 76), quam proxima respiciendum esse existimauerit; ideoque *Pharnace superato*, antiquior lectio videtur: fortasse cum Dauisio dici poterit, breuiter h. l. repeti, quae nuper Alexandrino bello in Ponto, et nuperrime in Africa gesta sint. Sed praeplacet Leidensis libri, eiusque boni, lectio. Cur enim scriptor, si summam rerum gestarum repetere voluit, neglecto bello Alexandrino grauiore, videatur bellum, in Ponto gestum, idque et conatu et effectu multo expeditius, nominare voluisse?

Cn. Pompeio. Hic, taedio rei

fugiſſent, quum et vlterioris Hiſpaniae potitus eſſet, dum Caeſar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius praeſidia contra compararet Pompeius, in fidem vniuscuiusque ciuitatis confugere coepit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, prouinciam vaſtare. Quibus in rebus non-

rei ab ſe male geſtae, Africa relicta, ad Baleares inſulas ſe conuerterat (B. Afr. 22. 23), vt Hiſpaniae opibus vteretur, in qua permulti Pompeiani ſupererant, atque etiam exercitus contra Caeſarem comparabatur. Sed morbo correptus in inſulis illis aliquamdiu haerere coactus eſt. A quo morbo poſtquam conualuerat, in Hiſpaniam venit, eſtque magnis hominum ſtudiis exceptus, et imperator ſalutatus. Dio Caſſ. 43, 29. 30.

qui ex iis proeliis — profugiſſent. Ex his proeliis, quibus Africa recepta eſt, nemo cum Pompeio effugit: nam Pompeius iam ante proelium ad Thapſum, quo Scipio victus eſt (B. Afr. c. 83. ſqq.), diſceſſerat, vt modo dixi. Sed ex his proeliis multi *ad hunc Pompeium* in Hiſpaniam fugerunt. Et ſic vertit Wagnerus — Deinde, quid fecerunt hi, qui profugerant? Non ſequitur verbum, quod referatur ad hos, qui profugerant, poſitumque eſt hoc comma ſine nexu. Nam quod infra ſequitur *vaſtare*, id non ad hos, ſed ipſum Pompeium pertinet. — Denique, quod vtitur coniunctiuo *profugiſſent*, id ſaepe fit ab hoc ſcriptore hoc modo, (vt c. 13, *Vulgius, cuius frater in caſtris fuiſſet.* cap. 19, *turris, quae noſtra fuiſſet.* c. 32, *Pompeius, qui Cordubae fuiſſet,*) vbi nulla cauſa coniunctiui vſurpandi adparet. Exempla Cellarius ad c. 11 collegerat.

vlterioris Hiſpaniae potitus. Legendus eſt Dio Caſſ. 43, 28–32.

muneribus dandis. vid. ad cap. vlt. de B. Afr.

in fidem — coepit. Et hoc a Dione Caſſio deſcribitur, et Iulius Celſus in vita Caeſ. p. 238 ſic loquitur: *precabatur, fortunam ſuam miſerabatur, patris memoriam renouabat.*

vaſtare. Qui ei fauere nolebant, hos quocumque modo in ſuam poteſtatem redegit. Dio Caſſ. 43, 30 — Poſt *vaſtare* vulgo additur *coepit.*

nonnullae ciuitates sua sponte auxilia mittebant, item nonnullae portas contra cludebant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, quum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio meritus ciuis esset, propter pecuniae magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa, vt, eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiae. Ob hoc crebris nunciis in Italiam missis, ciuitates contrariae Pompeio auxilia sibi depostulabant.

C. Caesar dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis, quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam venisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant, Caesari II III

item simpliciter nectit, vt *porro*, *rursus*, *etiam*.

portas contra cludebant. Abest *contra* a vulgg. Sed cf. c. 27.

quum aliquis ex ea civ. etiamsi quis de Cn. Pomp. (patre) bene meritus esset.

Ita paucis commodis. An, *Ita haud paucis commodis?*

hoste hortato. Quisquis erat hostis Caesaris, alliciebatur his commodis, vt se Pompeianis aggregaret.

ob hoc recepit Oudendorpius, quia in Petav. cod. sic est, in aliis tantum *hoc*. Vulgo, *ideoque*.

nunciis in Italiam missis. Legati Caesaris, in Hispaniam praemissi (c. 2), eum monebant, vt aduentum accelararet. Dio Cass. 43, 31.

designatus IV. Omnes codd. *designatus dictator IV*, praeter Petauianum, in quo tantummodo *C. Caesar dictator IV*. legitur. Oudendorpio videtur legendum: *dictator III*, *designatus consul IV*: et hoc confirmat locus Plutarchi in Caes. c. 56.

multis itineribus — venisset. Lectio haec non est satis certa, et eius tanta varietas, vt ne constitui quidem possit. Res est haec, vt Dio Cass. 43, 32, et Appianus p. 492 tradunt, tam inusitatam itineris celeritatem fuisse, vt Caesar, relicta in itinere parte exercitus, longissimam viam vicesimo septimo die absolueret, omnibusque improuisus adesset.

discesserant, defecerant.

Caesari obuiam veniunt: a quibus nunciabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus aduersariis eius prouinciae potitus esset, simulque captos tabellarios, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, quo certiorem Cn. Pompeium de Caesaris aduentu facerent. Multa praeterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui praefecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum, de suo aduentu facit certiores, vt, quem sibi equitatum ex prouincia fecissent, praesidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, adpropinquauit, neque, vt ipse voluit, equitatum sibi praesidio habuit.

III Erat idem temporis Sextus Pompeius frater, qui cum praesidio Cordubam tenebat, quod eius prouinciae caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vliam oppidum oppugnabat, et fere iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Caesaris aduentu, legati, clam praesidia Cn. Pompeii, Caesarem quum adiissent, petere coeperunt, vt sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar eam ciuitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciens,

simulque captos tabellarios, qui — Vellem Oudendorpius seruasset lectionem codd. Norvic. et Petav. quae est haec: *simulque tabellarii capti essent, qui — dispos. erant, vt cert.* Sed vulgata, *simulque, quod tabellarii a Cn. P. — — locis essent, qui*, et manca et sensu destituta est.

vt, quem sibi — Codd. Petav. et Norvic. exhibent: *vt sibi cum equitatu, qui ex prouincia fuisset, praesidio essent.* Ac ita lego. *Dauisius.* Vulgatum confirmat Dorvillianus, quod non temere muto. *Oudendorpius.* Ceteri codd. valde discrepant.

neque, vt ipse. Vulgo, *atque, vt ipse*, contra libros bonos et ipsam rem.

sciens, celeriter sex cohortes secunda vigilia iubet proficisci, parique equites numero: quibus praefecit hominem eius prouinciae notum, et non parum scientem, L. Iunium Paciecum. Qui quum ad Gn. Pompeii praesidia venisset; incidit idem temporis, vt tempestate aduersa vehementique vento adflictaretur: quem vis tempestatis ita obscurabat, vt vix proximum agnoscere posset. Cuius incommodum summam vtilitatem ipsis praebebat. Ita quum ad eum locum venerunt, iubet binos equites incedere, et recta per aduersariorum praesidia ad oppidum contendere: mediisque eorum praesidiis quum quaereretur, qui essent; vnus ex nostris respondit: vt sileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum accedere, vt oppidum capiant: et partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam adpropinquassent: signo dato, ab oppidanis sunt recepti; et pedites equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset,

adflictaretur: quem vis — In Leid. sic est, *aditusque vis*. Ciacconius ait, in suo etiam addi *aditus*. Opinor legendum, *adflictaretur aditus, quem* — Haec sunt verba Oudendorpii, qui mox mauult *posses*.

iubet binos equ. incedere. Res est plana. Altera lectio, *conscendere*, videtur ab iis inuecta, qui equitem *incedentem* ferre non possent; nec poterit defendi, nisi cum Heinsio legatur, *iubet binos* (equitem cum pedite) *equum conscendere*, vt c. 4.

respondit: vt — Miram latinitatem!

partim, qui remansere. An, *passim, qui remanerent*? Sed nihil efficitur emendatione. Tanta est varietas verborum, *sunt recepti* — *eruptionem*, vt nihil desiniri possit.

ſet, exiſtimabat magna pars hominum, qui in iis caſtris fuiſſent, ſe prope captos eſſe.

IIII Hoc miſſo ad Vliam praeſidio, Caeſar, vt Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit; ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante praemiſit: qui ſimul in conſpectum oppidi ſe dederunt, in equis recipiuntur. Hoc a Cordubenſibus nequaquam poterat animum aduerti. Adpropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exiſſent, loricati, vt ſupra ſcripſimus, ex equis deſcenderunt, et magnum proelium fecerunt, ſic vti ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum ſe reciperent. Hoc timore adductus Sextus Pompeius litteras fratri miſit, vt celeriter ſibi ſubſidio veniret, ne prius Caeſar Cordubam caperet, quam ipſe illo veniſſet. Ita Cn. Pompeius, Vlia prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere coepit.

V Caeſar, quum ad flumen Baetim veniſſet, neque propter altitudinem fluminis tranſire poſſet, lapidibus corbes plenos demiſit. Ita inſuper ponte facto,

in equis recip, Leg. *in equos recip*. Equites receperunt viros loricatos in equos ſuos. Lege modo ea, quae ſequuntur. Propter varietatem lectionis poterit etiam, *equis recipiuntur*, legi, modo ſenſu hoc, vt ſit, *in equos*.

corbes demiſit. De hac ratione faciendi pontis apud veteres multa diſputauit Guiſchardus (Mém. crit. et hiſtor. T. 1, p. 116) vbi p. 124 et noſter locus tractatur, et ex Arriano (de exp. Alex. 5, 7) et Suida in Ζεῦγμα illuſtratur. Scilicet, vt pauciſſimis ſummam Eunapiani loci apud Suidam tradam, corbes illi loco ancorarum fuerunt. Nam demiſſi ex naue in fluuium, alligati ſunt fune ex naui, vt fere ancora ex naui alligata eſſe ſolet. Sic conficitur ſerie nauium, per flumen deinceps nexarum, pons temporarius.

facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant aduersus oppidum e regione pontis trabes, vt supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Caesar, vt eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere coepit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, vter prius pontem occuparet; ex qua contentione quotidiana minuta proelia fiebant, vt modo hi, modo illi superiores discederent. Quae res quum ad maiorem contentionem venisset, ab vtrisque comminus pugna inita, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, et fluminis ripas adpropinquantes coangustati praecipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exaequabant. Ita diebus compluribus cupiebat Caesar, si qua conditione posset, adversarios in aequum locum deducere, et primo quoque tempore de bello decernere.

VI Id quum animaduerteret aduersarios minime velle, quos ideo a via retraxerat, vt in aequum deduceret, copiis flumen transductis, noctu iubet ignes

Aaa 3 fieri

Tenebant — bipartito. Haec, quia sunt corrupta, non possunt intelligi. Absunt adeo haec omnia a cod. regio, Noruicensi, Petauiano. *Tendebant* in quibusdam edd. (quod alius esse vult, *in tentoriis erant*; alius trabes tendere coniungit) est ab emendatione.

Pari idem. Leg. cum Vrsino, *item.*

pugna inita, dum. Leg. e cod. Noruic. *pugna fiebat, in qua dum* — Haec lectio est dupliciter corrupta: nam, omisso *fiebat*, transiit *in qua* in *iniqua*, et hoc Ciacconius in *inita* mutauit.

a via retraxerat. Reclamantibus omnibus, quos viderim, libris, lego, *ab Vlia retr.* Haec sunt Ciacconii verba. Cf. c. 4.

fieri magnos. Ita firmissimum eius praesidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura multosque lanistas retraxit, et ad Cordubam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circumducere coepit. Cuius rei Pompeio quum nuncius esset adlatus, eo die proficiscitur. Cuius in aduentum, praesidii caussa, Caesar complura castella occupauit, partim vbi equitatus, partim vbi pedestris copia in statione et in excubitu castris praesidio esse possent. Hic in aduentu Pompeii incidit, vt matutino tempore nebula esset crassissima. Itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Caesaris equites et concidunt, sic, vt vix in ea caede pauci effugerent.

Inse-

Ita firmissimum — id est, vt ego quidem existimo: Caesar Ateguam, quod erat firmissimum Pompeii praesidium, proficiscitur. *Clarkius.*

per viarum angust. MS. Noruic. exhibet: *per viae difficultatem et angustias,* quae sana et sincera est lectio. *Dauisius.* Et ex hac ceterae omnes sunt deprauatae, veluti, *ea die nactus facultatem angust.* aut, *ea die nactus facultatem per viarum angustias.*

multosque lanistas. Sic codd. et edd. priores, teste Oudendorpio. Ac saepe sunt in libris de ciuili bello familiae gladiatoriae commemoratae, quas vnus et alter coegerat militiam facere; sed quorsum etiam lanistae? Nam nunc milites erant, neque ad rem gladiatoriam exercebantur. Et quorsum multi lanistae? Et cur horum nominatim mentio fit? Praefero igitur vulgatum, *multasque balistas,* a quocumque demum inuectum sit. Lipsius *lixas* voluit legi.

partim vbi equitatus, partim vbi. Sic tres codd. boni. Ceterae lectiones ex hac detortae sunt.

circumcludunt. Ambiguum est, vtrum Pompeiani Caesaris equites circumcluserint, an Caesariani Pom-

peia-

Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, et trans flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida, Ateguam et Vcubim, in monte constituit. Caesar in munitionibus ceterisque, quae ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Haec loca sunt montuosa, et natura edita ad rem militarem; quae planitie diuiduntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, vt ad flumen sint circiter passuum duo milia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit Pompeius, in conspectu vtrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas et signa habuit tredecim legionum; sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duae fuerunt vernaculae, quae a Trebonio transfugerant; vna, facta ex coloniis, quae fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat; reliquae ex fugitiuis auxiliares consistebant: nam, de leui armatura et equitatu, longe et virtute et numero nostri erant superiores. VII

peianos. At cum praecedentia, tum subsequentia, magis arguunt, Pompeianos a Caesareanis concisos esse. Modo enim ait, castella a Caesare in hoc occupata esse, vt Pompeii insultum reprimeret: mox subiungitur, Pompeium fugisse, quod minime facturus fuerat, si qualicumque victoria potitus esset. *Rhellicanus.* Quare sub initium periodi legetur, *tum* (non, *cum*) *aliquot coh*, vt Goduinus monuit. Sed si hic sensus est, plane repugnat loco Dionis Cass. 43, 33, qui Pompeio feliciter cessisse conatum narrat.

natura edita ad rem militarem. Hoc ipse scriptor c. 8 explicat, dum plenius dicit.

vernaculae. Caesari victori traditae erant (de B. C. 2, 20), qui eis Longinum praefecit, et hoc mortuo Trebonium: a quo defecerunt, et rursus causam Pompeii tueri susceperunt. Dio Cass. 43, 29. Haec Cellarius ad h. l. monuit.

de leui armatura, quod attinet leuem armat.

VIII Accedebat huc, vt longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, et ad castrorum municiones non parum idonea. Nam fere totius vlterioris Hispaniae regio, propter terrae fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quae sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur, et, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur; simulque in his habent speculas, et propter altitudinem longe lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius prouinciae montibus fere munita, et natura excellentibus locis est constituta, vt simul aditus adscensusque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, vt ciuitates Hispaniae non facile ab hoste capiantur: id quod in hoc contigit bello. Nam vbi inter Ateguam et Vcubim, quae oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter milia passuum quatuor grumus est excellens natura, qui adpellatur castra Postumiana: ibi praesidii caussa castellum Caesar habuit constitutum.

VIIII Pompeius, qui eodem iugo tegebatur loci natura, et, quod remotum erat a castris Caesaris, animaduertebat loci difficultatem, et, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Caesarem,

propter terrae fecunditatem. Monuit Dauisius, praeeunte Lipsio, *infecunditatem*, et paulo post *non nimis copiosam aqu.* legendum videri, et confert Strabon. l. 3. in.

retinentur ab incolis in potestate, defenduntur.

rudere. B. Alex. c. 1.

distinentur hostes.

intercludebatur. Post verbum hoc intelligendum erit, puta-

sarem, vt in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare coepit, vt laborantibus succurreret. Nostri, quum adpropinquassent, clamore repentino telorumque multitudine iactus facere coeperunt, vti magnam partem hominum vulneribus adficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare coepissent, et maioribus castris Caesaris nuncius esset adlatus, cum tribus legionibus est profectus, et, quum ad eos adpropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti; in quibus duo * multi praeterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata octoginta.

Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu X
venit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quae ab oppidanis cepit. Suo loco praeteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit,

 et

putabat, quod eruendum est e superiore *animadvertebat*.

ad subsidium submittendum se mitteret. Mira loquendi ratio, cum potius demittere se ad duram conditionem dicatur, qui difficilem rem suscipit, seque periculo exponit. Sed in cod. Noruic. et Petav. legitur, *ad subsidium veniret*; quamquam nec hoc satis latinum est.

castellum opp. — coepissent. Haec ita scripta sunt, vt non satis adpareat, quis, quid, quomodo fecerit aut perpessus sit. Omnes explicationes non tam in verbis sunt, quam importatae.

castellum vt est Caesarianorum, ita qui sint *laborantes*, et vbi, ex verbis non potest cognosci. *Nostri* sunt, obsessi a Pompeio. Ergo, *cum adpropinquassent* non ad nostros, sed Pompeianos referendum est, *cum Pompeiani adprop.* nisi *Nostris quum adpropinquasset* legere malimus.

Saguntinorum. Ergone hos in itinere oppressit?

Suo loco — venissent. Inexplicabilis locus. Alii habent *praeterritus* aut *perterritus*.

et ad Cordubam versus iter facere coepit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est, et interfectus.

XI Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant; ex iis capti L cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit, et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt, sic vt omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti, exerceretur. Hoc praeterito tempore, C. Fundanius, eques Romanus, ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XII Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt, se servos esse. Quum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, et a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra peruenerant, praecisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda ex oppido ignem multum telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumserunt, compluresque vulneri-

vitus. Asprenas quidam B. Afr. cap. 8. commemoratus est.

vernaculi sunt Pompeiani: c. 7. Ergo ille rex Indo Caesarem adiuuit.

omne genus (telorum), *quibus* — Cf. B. Al. 14, de malleolo.

Pari consuetudine, qua et antea vsi erant, c. 11.

neribus adfecerunt. Praeterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare coeperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Ii, quum eruptionem facere coepissent, tamen virtute militum nostrorum,* qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii bene multis vulneribus adfecti in oppidum se contulerunt.

XIII Postero die Pompeius ex castris suis brachium coepit ad flumen Salsum ducere: et quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt deiecti, et occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cuius frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus, et interfectus est: idemque temporis glans missa est, inscripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, et oppidum potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere coeperunt, et bene magna prioris muri pars deiecta est.* Quo facto ab oppidanis, ac si suarum par-

superiore loco defend. ipsa altitudo loci, e quo pugnabant; defensionem eorum faciliorem reddebat adversus hostes, in inferiore loco urbem oppugnantes.

tamen virtute — repulsi — Nihil deest; quaedam potius redundant. Legerim: *tamen virt. mil. nostrorum, qui inferiore loco premebantur, repulsi advers. —*

ducere. Sic Norvic. et Petav. cod. Alii *facere.* Vtrumque recte dicitur.

sese — positurum. Is, qui glandem inscripserat, de se uno scripserat: *Scutum ponam:* poteratque ex unius professione coniectura de reliquorum voluntate simili fieri. Non male tamen Lipsio placuit: *posituros.*

deiecta est. Quia in reliquis

et ad Cordubam versus iter facere coepit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est, et interfectus.

XI Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant; ex iis capti L cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit, et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt, sic vt omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti, exerceretur. Hoc praeterito tempore, C. Fundanius, eques Romanus, ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XII Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt, se servos esse. Quum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, et a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra peruenerant, praecisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda ex oppido ignem multum telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumserunt, compluresque vulneri-

ritus. Asprenas quidam B. Afr. cap. 8. commemoratus est.

vernaculi sunt Pompeiani: c. 7. Ergo ille rex Indo Caesarem adiuuit.

omne genus (telorum), *quibus* — Cf. B. Al. 14, de malleolo.

Pari consuetudine, qua et antea vsi erant, c. 11.

neribus adfecerunt. Praeterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare coeperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Ii, quum eruptionem facere coepissent, tamen virtute militum nostrorum * qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii bene multis vulneribus adfecti in oppidum se contulerunt.

Postero die Pompeius ex castris suis brachium coepit ad flumen Salsum ducere: et quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt deiecti, et occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cuius frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus, et interfectus est: idemque temporis glans missa est, inscripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, et oppidum potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere coeperunt, et bene magna prioris muri pars deiecta est. * Quo facto ab oppidanis, ac si suarum par- XIII

superiore loco defend. ipsa altitudo loci, e quo pugnabant; defensionem eorum faciliorem reddebat adversus hostes, in inferiore loco urbem oppugnantes.

tamen virtute — repulsi — Nihil deest; quaedam potius redundant. Legerim: *tamen virt. mil. nostrorum, qui inferiore loco premebantur, repulsi advers.* —

ducere. Sic Noruic. et Petav. cod. Alii *facere.* Vtrumque recte dicitur.

sese — positurum. Is, qui glandem inscripserat, de se vno scripserat: *Scutum ponam:* poteratque ex vnius professione coniectura de reliquorum voluntate simili fieri. Non male tamen Lipsio placuit: *posituros.*

deiecta est. Quia in reliquis

partium essent, conseruati, missos facere loricatos, quique praesidii caussa praepositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Caesar, se conditiones dare, non accipere, consueuisse. Qui quum in oppidum reuertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto coeperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona circumdata, pugnatum est aliquamdiu vehementissime, simulque ballista missa a nostris turrem deiecit: qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, quinque deiecti sunt, et puer, qui ballistam solitus erat obseruare. * * *

XIIII Eo praeterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque a nostris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmae cum leui armatura, impetu facto, loco sunt deiectae, et propter paucitatem nostrorum equitum simul cum leui armatura inter turmas aduersariorum protritae. Hoc in conspectu vtrorumque castrorum gerebatur: et maiore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod, nostris cedentibus, prosequi coepissent. Qui quum aliquo loco a nostris recepti essent, vt consuessent, ex

* * * Quis huius loci modus rei gestae non satis adparet, haud dubie h. l. aliquid excidit. Inde asteriscus in edit. Oudendorp.

falsaque. Potius *falsa*, e Norv. et Petav. cod.

simul cum leui armatura. Sic libri boni. Vulgo, *simulque l. a.* male.

recepti. Glandorpius mallit, *excepti.*

ex simili virtute clamore facto, auersati sunt proelium facere.

Fere apud exercitus haec est equestris proelii consuetudo: quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite congreditur, nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine; Quum pedites, ex leui armatura lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, venissent, idque in proelio animaduersum esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre proelium facere coepit, vsque eo, vt caedem proxime a vallo fecerint. In quo proelio aduersariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti, multi vulneribus adfecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt III; saucii XII pedites, equites V. Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine pro muro pugnari coeptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus iniecissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt adgressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare, et de muro praecipites mittere coeperunt, sicuti apud barbaros: quod post hominum memoriam numquam est factum. XV

Huius diei extremo tempore a Pompeianis clam [ad] nostros tabellarius est missus, vt ea nocte turres XVI

ex simili virtute. Quid hoc sibi vult? Verum ad superiora referendum, *nostri eos exceperunt simili virtute,* non cesserunt iis? An clamorem dicuntur sustulisse propter similem nostrorum virtutem? quia nostros videbant et ipsos audere aliquid.

[*ad*]. Hoc *ad* sensu plane nullo additur, quare necessario reiiciendum est. Mens auctoris manifesta est: *a Pompeianis* (Pompeii exercitu extra vrbem) *clam nostros tabellarius* (in oppidum) *missus est.* Haec sunt Clarkii ad h. l. verba, quem secuti sunt Dauisius et Oudendor-

res aggeremque incenderent, et tertia vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine iacta, quum bene magnam partem muri consumsissent, portam, quae e regione et in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt, copiaeque totae eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, et harpagones ad casas, quae stramentitiae ab nostris hibernorum caussa aedificatae erant, diruendas et incendendas; praeterea argentum et vestimenta, vt, dum nostri in praeda detinerentur, illi, caede facta, ad praesidia Pompeii se reciperent: nam, quod existimabat, eos posse conatum efficere, nocte tota vltra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris erat gestum, tamen, virtute freti, repulsos multisque vulneribus adfectos oppido represserunt, praedaque et armis eorum sunt potiti, viuosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemque tempore transfuga nunciauit ex oppido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta clamasse, facinus se nefandum et scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali poena adficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse: multa praeterea dixisse: qua oratione deterritos, amplius iugulationem non fecisse.

Ita

dorpius. Videtur Cellarius quoque sensisse, in cuius editione est: *a Pompeianis et clam nostros.*

calcatas. Adparet, verbum esse deprauatum. In plerisque exemplaribus adscriptum est ad marginem, *crates,* quod vocabulum, vt pote rei militaris, huic loco recte quadrat. *Glandorpius.* Et hoc verius videtur, quam *culcitas,* quod Dauisius reponi voluit.

existimabat Pompeius. Monuit Clarkius.

ibat. An, *stabat?* Sic et Wagnerus vertit.

Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, et apud Caesarem verba fecit: Vtinam quidem dii immortales fecissent, vt tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus essem; et hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate, praestarem: cuius funestae laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, vt ciues Romani, indigentes praesidii, [et] propter patriae luctuosam perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus telorumque missus exspectantes, victi, et deserti a Pompeio, tua virtute superati, salutem a tua clementia deposcimus; petimusque, vt qualem te gentibus praestitisti, similem te in ciuium deditione praestes. Et qualem, ait, gentibus me praestiti, similem in ciuium deditione praestabo. XVII

Remis-

cum Catone Lus. Forte, fortasse legendum, *cum C. Antonio Lus.* Illius enim c. 18, vt comitis Tullii meminit. *Glandorpius.*

qui neque — victoriam. Hoc acumen non satis capio. Iulius Celsus p. 140 initium et finem huius orationis repetit, deinde addit: *Multa praeter haec locutus est, quae scriptorum vitio confusa vix intelligi possint.*

gentibus exteris, Ponto, Aegypto, Gallograeciae.

Et qualem, ait, — praestabo. Haec omnia Dauisius demum e Thuaneo codice inferuit, reperitque etiam Clarkius in regio. Sed et superiora in duobus codd. aliter leguntur: in Petav. est: *oramusque, vt clementiam, quam victis gentibus praebuisti, calamitosis ciuibus tuis non deneges. Cui Caesar, se non acerbiorem in cives futurum, quam in hostes venia donatos fuerit, respondit.* Haec eadem Norvic. cod. sic exhibet: *vt clem. — — acerbiorem in cives fugatis:* ceteris plane omissis. Nonne ergo haec omnia

XVIII Remissis legatis, quum ad portam venisset Tib. Tullius, et quum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuertit ad portam, et hominem adprehendit. Quod Tiberius quum fieri animaduertit, simul pugionem eduxit, et manum eius incidit. Ita refugerunt ad Caesarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit, et nunciauit, quo die equestre proelium factum esset, suo signo perisse homines XXXV, neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque dici, perisse quemquam. Seruus, cuius dominus in Caesaris castris fuisset, vxoremque et filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, et ita clam a Caesaris praesidiis in Pompeii castra discessit, et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, quum in oppidum reuertissent, qui mittere glandem inscriptam solebant, inse-

omnia additamenta post verbum *deposcimus* spuria iudicanda erunt?

Remissis legatis — ad Caesarem. Miram profecto rem, si sic gesta sit. Hanc obscuritatem bene disiicit codex ille Dauisii, in quo sic legitur: *Remissis legatis, quum ad portam venissent, Tib. Tullius, quum introeuntem C. Antonium secutus non esset, reuertit ad portam* (sc. Antonius) — — *animaduertit, simu pugionem eduxit* — Sed et porro *refugit* legendum est.

suo signo. Leg. *e suo signo*, h. e. manipulo.

fuisset — reliquerat. Quanta haec est scribendi negligentia!

glande scriptum: vt cap. 13.

Caesar. Cur vero non dixit ipse Caesari tum, cum in eius castris fuit?

literis acceptis. Quis accepit? Vnde? Quales?

qui mittere — solebant. Ergo nunc plures mittebant? Mihi totus locus obscurus est: nihil satis distincte narratum reperire possum. Multa hic exciderunt, aut scriptor scribere quidem voluit, sed non potuit.

insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugae nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare versum: vnum respondisse, vt potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugae ostenderent: eum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarii eius deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum litteras Caesar oppidanis obiecit, et, qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, vt eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita * facturus de ligno, quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciauit, Pompeium et Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse.

XVIIII Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium fecit, vsque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, et turrim nostram, vt superiorem, incenderunt, idcirco, quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, et ad nos transiliit, dixitque, se cum familia constitu-

descenderent, ostenderent. Videtur numerus singularis e duobus codd. semper conspirantibus recipiendus.

*Ita * facturus de ligno.* Res quidem vtcumque potest intelligi, aliquem ita facere, h. e. ligneam turrem incendere voluisse; sed nec vulgata lectio latina, nec scriptura codicum, *ita fune crure de ligno*, sana est.

vt superiorem. An, vt eam, de qua ante dictum est? Sed ea non incensa est. Quo sensu igitur superior dicitur?

cum familia. Leg. *famula*, quia in Iul. Celso p. 241 est, *cum ancilla.* Monuit Dauisius.

stitutum habuisse, vt vna transfugerent ad Caesarem; illam oppressam et iugulatam. Hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum est inuentum: L. Minatius Caesari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi praestiti, tali virtute et constantia futurum me in te praestabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Caesarem esse, fidemque praestaturum. Ita, ante diem XI Kalend. Martii oppido potitus, imperator est adpellatus.

XX Quod Pompeius ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra mouit Vcubim versus, et circum ea loca castella disposuit, et munitionibus se continere coepit. Caesar mouit, et propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus vnus ex legione vernacula ad nos transfugit, et nunciauit, Pompeium oppidanos Vcubenses conuocasse, eisque ita imperauisse, vt, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque aduersariorum victoriae fautores. Hoc praeterito tempore, in oppido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demon-

Minatius. Hunc Pompeius praefecerat vrbico praesidio. Dio Cass. 43, 33. Add. Valer. Max. 9, 2, 4, vbi culpa omnis erga Ateguam crudelitatis, cuius exempla scriptor noster hactenus passim exposuit, in hunc Minatium Flaccum confertur. Al. falso *Minutius*.

futurum poterat abesse.

imperator. vid. ad B. C. 2, 26.

Quod Pomp. Vulgo, *Et Pomp.* Sed *quod* est, *in quo, qua in re*, et nectitur cum illo *quum*, vt *quod si, quod nisi*. v. ind.

in opp. qu. fuit captum. Est Ategua, quam scriptor ab

demonstrauimus, dominum iugulasse: is viuus est combustus. Idemque temporis centuriones loricati octo ad Caesarem transfugerunt ex legione vernacula, et equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi sunt, et saucii aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui tres, et vnus ex legione vernacula. Serui sunt in crucem sublati, militi ceruices abscissae.

XXI Postero die equites cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios viuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIIII, qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae: reliquos in oppidum iussit deduci, ex quibus effugerunt CXX, et ad Caesarem venerunt.

XXII Hoc praeterito tempore, qui in oppido Ategua Bursauolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, vti rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites iugulari, praeterea multa scelera ab iis fieri, qui praesidii caussa ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et senatores, non sunt ausi introire in oppidum, praeterquam qui eius ciuitatis fuissent. Quorum responsis vltro citroque acceptis et redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum

Bbb 2

ab Vcubi discerni vult — *tur*, vt a Munatio. vid. ad — De seruo erat cap. 15. cap. 19.
16.

Ex equitibus. In Leidensi primo est, *è quibus*.

hospites iugulari c. 15. *ab iis, qui — reciperentur*, vt a Munatio. vid. ad cap. 19.

qui fuissent. Voluit dicere, *qui erant*.

ad nostros, qui extra opp. fuissent, qui substiterant extra oppidum.

dum fuissent, illi de praesidio insecuti ex su legatos iugularunt: duo reliqui, qui ex eis runt, Caesari rem gestam detulerunt, et spe res ad oppidum Ateguam miserunt. Qui certum comperissent legatorum responsa, it gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppi concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, dare, et ei manus intentare coeperunt: illius o se perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab o danis, vt ei liceret legatum ad Caesarem profic illi se satisfacturum. Potestate data, quum in esset profectus, praesidio comparato, quum be magnam manum fecisset, et nocturno tempore p fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationes magnam facit; principibusque, qui sibi contrar fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc praeterito tempore, serui transfugae nunciauerunt, oppidanorum bona vendere, nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum; idcircoque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Baeturiam, neque sibi vllam spem victoriae propositam habere: et, si qui ex nostris transfugerit, in leuem armaturam coniici, eumque non amplius XVI accipere.

Inse-

miserunt. Bursauolenses miserunt speculatores Ateguam. Hunc sensum postulat series narrationis. Sed pessime neglexit scriptor dicere, *quis* miserit speculatores.

Qui quum certum comperissent de legatorum responsis, siue de his, quae ipsi nuper cum legatis essent collocuti, ita gesta esse omnia — Hic est sensus, aut saltem debet esse.

vendere. Boni codd. habent *vendi.* Recte.

non amplius XVI (assibus) *accipere* (haud dubie, in diem). Asses intelligi, vbi de militari stipendio sermo est,

XXIII Insequenti tempore Caesar castris castra contulit, et brachium ad flumen Salsum ducere coepit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decucurrerunt: nec detinentibus nostris, multis telis iniectis complures vulneribus adfecere. Hic tamen, vt ait Ennius, *Nostri cessere parumper*. Itaque praeter consuetudinem quum a nostris animaduersum esset, cedere, centuriones ex legione quinta flumen transgressi duo restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita quum is compar proelium facere coepisset, et quum vndique se circumueniri animum aduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis viri casu passim audito, quum complures aduersariorum con-

est, constat. vid. Taciti Annal. 1, 17. Lipsii Excursus ad h. l. siue potius Lipsii Electa 1, 2. An numerus XVI sit genuinus; cur vt exiguus h. l. tradatur; ea esse omnia obscura, ex ipso illo Lipsii loco intelligitur.

nec detinentibus nostris. Puto sensum esse, quum nostri eos detinere s. prohibere non possent. Al. *desinentibus:* sic sensus erit, quem Glandorpius vidit, Caesarianos non desiisse s. perstitisse in muniendo. Et hoc verius est.

Hic tamen — parumper. Sic Leidensis primus, nisi quod pro *tamen* est *dum.* Ceteri codd. sunt valde deprauati. Si quis cum Glandorpio *Hic tum* malit, erit dictum, vt *ibi tum* apud Ciceronem, vbi narrat, et transit ad aliud.

Ita quum is. — Vitium est in verbo *is*, pro quo duo codd. habent *eis.* Sed ne sic quidem constat de sensu. Glandorpius maluit *alter* pro *ita.*

viri casu passim audito. Pro his est in tribus bonis codd. *temporis aquari fortis insignia.* Quis haec extricet? Saltem talia incredibilem huius libri corruptionem, et perantiquam, arguunt.

cursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco aduersarios ad vallum agere coeperunt. Ita dum cupidius intra praesidia illorum student caedem facere, a turmis et leui armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, viui capti essent: nam et munitione praesidii ita coangustabantur, vt eques, spatio intercluso, vix se defendere posset. Ex his vtroque genere pugnae complures sunt vulneribus adfecti, in quis etiam Clodius Aquitius: inter quos ita comminus est pugnatum, vt ex nostris, praeter duos centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes.

XXIIII Postero die ab Soricaria vtrorumque conuenere copiae. Nostri brachia ducere coperunt. Pompeius quum animaduerteret, castello se excludi Aspavia, quod est ab Vcubi milia passuum V, haec res necessario deuocabat, vt ad dimicandum descenderet: neque tamen aequo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, vsque eo, vt necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo [de] facto, quum vtrorumque copiae tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, deiectique planitie. Quae res secundum nostris efficiebat proelium. Vndique autem cedentibus adversariis, nostri magna in caede versabantur. Quibus

interiore loco. Fortasse, *ex inferiore loco.*

deuocabat. Ita libri boni. Vulgo, *vocabat.*

planitie. An prisca forma pro *planiciei?* h. e. in planiciem. Certe hic est sensus. Dauisius *planitiae* eodem sensu maluit.

nostri magna. Verbum *nostri* dubium est, quia omnes Oudendorpii codd. habent: *non parum magna* — Ergo legerim: *Vnd. a. ced. aduersariis, non parum magna in c. versabantur* (aduersarii caedebantur), *quibus* — Syntaxis esse debebat, *cedentes aduersarii versabantur*, sed saepe sic ablatiui abso-

bus motus, non virtus, saluti fuit: quo subsidio tunc, nisi aduesperasset, a paucioribus nostris omnique auxilio priuati essent: nam ceciderunt ex leui armatura CCCXXIIII, ex legionariis CXXXVIII, praeterquam quorum arma et spolia sunt adlata. Ita pridie duorum centurionum interitio hac aduersariorum poena est litata.

Insequenti die, pari consuetudine quum ad eumdem locum eius praesidium venisset, pristino illo suo vtebantur instituto: nam, praeter equites, nullo loco aequo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiae concursus facere coeperunt: simulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, vt consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egressi, et planitie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in aequum locum non sunt ausi descendere, praeter vnum Antistium Turpionem, qui, fidens viribus, ex aduersariis sibi parem esse neminem agitare coepit. Hic, vt fertur Achillis Memnonisque congressus, XXV

absolute ponuntur, vt h. l., et passim monuerunt interpretes.

omnique auxilio. Haec delenda sunt.

interitionem dixit etiam Cic. Verr. 3, 54. Legerim: *ita pridie facta duorum centur. int.* —

nullo loco aequo. An *nulli?* vt sit nominatiuus: *nulli, praeter equites.*

et planit. in. loco. Fortasse legendum, *et in planitiei aequiore loco.* Varietas est multiplex, videturque res ipsa sequenda esse.

procul dubio coniunxerim cum *descendere,* vt sit, sine mora et cunctatione descendere.

agitare, iactare. Sic codd. boni. Vulgo *cogitare,* quod est interpretamentum.

Achill. Memnon. Horum singulare certamen ad Troiam, quo Memnon periit, copiose descriptum est a Quinto

Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae: nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, vt prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita auidi cupidique suarum quisque partium,* expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis praefulgens opus caelatum, quorum * pugna esset prope profecto diremta, nisi propter equitum * concessum, vt supra demonstrauimus, leuis armatura praesidii caussa non longe ab opere castrorum constitisset. Vt nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, aduersarii cupidius sunt insecuti, vniuersi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

XXVI Caesar ob virtutem turmae Cassianae donauit milia XIII, et praefecto torques aureos V, et leui armaturae milia X. Hoc die A. Baebius, et C. Flauius, et A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Caesarem transfugerunt; qui nunciarunt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, vt transitionem

Quinto Calabro Paralipom. 2, 395 sqq. Attigit etiam Dictys Cretensis 4, 6. *Cellarius.*

acies sunt dispositae, stabant instructae, sed spectandi causa, vt Liv. 1, 25, qui locus omnino quaedam habet huic nostro similia, vt nominatim *fautores,* qui fauentes spectant — Sed locus est foede laceratus.

concessum. An, *concursum?* Sic supra dixit.

tecti equites. Leg. *tectis equis* cum Glandorpio, aut *tecti equos* cum codice Dauisii.

nem facerent; serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litterae sunt deprehensae, quas mittebat Vrsaonem Cn. Pompeius. S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus, tamen, si aequo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio fert, bellum confecissem. Sed exercitum tironem non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti praesidiis bellum ducunt; nam singulas ciuitates circumsederunt; inde sibi commeatus capiunt. Quare et ciuitates nostrarum partium conseruabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu priuati, necessario ad dimicandum descendent.

XXVII Insequenti tempore quum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliueto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Serui transfugerunt, qui nunciauerunt, a. d. III. Nonarum Martii proelium, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, et Attium Varum circum castella praeesse. Eo die Pompeius castra mouit, et contra Hispalim in oliueto constitit. Caesar priusquam eodem est profectus, luna hora circiter VI visa est. Ita castris motis Vcubim, Pompeius praesidium, quod reliquit, iussit incenderent, et deusto

 oppi-

S. V. G. E. V. Si valetis, gaudeo: ego valeo.

pront nostra felicitas, quae nostra est felicitas.

nostris — praesidiis, nostris adminiculis belli gerendi, v. c. commeatu, quibus insidiantur, sperans se ducturos bellum.

proelium ad Sorit. vid. c. 24. Ergo vel *Soricaria* vel *Soritia* vtroque loco ponendum erit — Syntaxis loci est durior.

hora VI. Est ipse meridies. Narratur, vt prodigium.

iussit incend. Sic vnus codex.

oppido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum quum oppugnare coepisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contraque Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua praesidia portas clausisset, incendit; milesque, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est a nostris, et fusti percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.

XXVIII Sequenti die quum iter facere Caesar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio adlato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Versaonensium ciuitati fuissent fautores: antea literas miserat, Caesarem nolle in conuallem descendere, quod maiorem partem exercitus tironem haberet. Hae litterae vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat: etenim et natura loci defendebatur, et ipsius oppidi muni-

codex. Al. *iussit vt incend.* Al. *iussit incendi.* Nomina vrbium, quae sequuntur, corrupta sunt. *Carula* placet Wesselingio ad Antonini itiner. p. 410, vt Oudendorpius monuit.

vexillum. vid. ind.

quod Vrsaonensium ciuitatis qui fuissent fautores. Sic legendum puto. Sensus est, miserat literas his ciuitatis Vrs. (in ciuitate Vrs.), qui huius ciuitatis fautores Pompeii fuissent, h. e. erant, vt solet hic scriptor loqui. De literis est c. 26. Ergo vtroque loco vel *Vrsaon.* vel *Versaon.* legetur; sed prius est rectius. Quia vero edd. vett. *Fausto* ante verbum *antea* inserunt, maluit Oudendorpius: *quod, qui Vrsa. civ. praefuisset, Fausto, antea l. m.* Nihil certum est in hoc libro.

totum facere, facere, quae vellet. Duker. de latin. Iurisconf. p. 353. Oudendorpius.

munitione, vbi castra habuit constituta. Namque, vt superius demonstrauimus, loca excellentia tumulis contineri; interim nulla planitia diuidit.

XXVIIII Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter vtraque castra intercedebat, circiter milia passuum quinque, vt auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi et loci natura. Hinc dirigens proxima planities aequabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem: nam palustri et voraginoso solo currens erat ad dextrum. Et Caesar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in aequum ad dimicandum aduersarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, vt locus illa planitie equitatum ornaret, et diei solisque serenitas; vt mirificum et optandum tempus prope ab diis immortalibus illud tributum esset ad proelium committendum. Nostri laetari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunaeque omnium deducerentur, vt, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod aduersarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi

Namque — diuidit. Et haec corrupta sunt.

planities aequabatur, aequa erat s. aequa procurrebat. Quid sit dirigens, nescio.

currens erat (vulg. *currebat) ad dextrum* (vulgo *dextram partem*). *Et.* Pro *partem Et* in codd. est *id quod*. Ergo legetur: *currens erat ad dextrum. Quod Caes. quum ac. dir.* Sic *quod quum* coniungitur. vid. ind. in *quod*.

ornaret. Res postulat; *adiuuaret*, aut simile verbum.

casus. Sic edidisse Scaligerum, monet Oudendorpius: nam in codd. est *causas, curas, cras*. Quaedam edd. *p. hor. castris fieret*.

oppidi mile passibus longius non audebant procedere: in quo sibi prope murum aduersarii proeliandum constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum aequitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi a sua consuetudine decedebant, vt aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius riuum quum adpropinquassent, aduersarii patrocinari loco iniquo non desiuunt.

XXX Erat acies XIII aquilis constituta, quae lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura milibus sex: praeterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra praesidia LXXX cohortibus et VIII milibus equitum. Ita quum in extrema planitie iniquum in locum nostri adpropinquassent, paratus hostis erat superior, vt transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum a Caesare esset animaduersum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire coepit. Quod quum hominum auribus esset obiectum, moleste et acerbe accipiebant, se impediri, quo minus proelium conficere possent. Haec mora aduersarios alacriores efficiebat, Caesaris copias timore impediri ad committendum proelium. Ita se efferentes iniquo loco, sui potestatem faciebant, vt magno tamen periculo accessus eorum haberetur.

Hic

in quo. An, *quod?* vt sit, quia.

patrocinari (sibi) *loco in.*

Nostra praesidia (noster exercitus, constitutus erat, h. e. constabat) *LXXX cohort.*

transeundi. Duo illi codd. boni, fere conspirantes in hoc libro, habent *transire*.

secus ac voluerat, contra spem et exspectationem.

locum definire erit, hunc locum facere et constituere terminum, ad quem vsque progrediantur.

vt magno — haberetur, vt, quamuis ad eos Caesariani

Hic decumani suum locum, cornu dextrum, tenebant, sinistrum tertia et quinta legio, itemque cetera auxilia et equitatus. Proelium clamore facto committitur.

XXXI Hic etsi virtute nostri antecedebant, aduersarii se e loco superiore defendebant acerrime, et vehemens fiebat ab vtrisque clamor, telorumque missu concursus, sic, vt prope nostri diffiderent victoriae: congressus enim et clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex vtroque genere pugnae, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur et concidit aduersariorum multitudo. Dextrum demonstrauimus decumanos cornu

riani accedere possent, at magno tamen id cum periculo fieret. *Clarkius.*

diffiderent victoriae. De summa Caesaris in hoc proelio inopia et desperatione Plutarchus (Caes. cap. 56) haec narrat, vix ab eo milites compelli potuisse, vt perseuerarent in proelio, ipsumque dixisse, alias se de victoria, hoc die de vita certasse. Cf. Vellei. Paterc. 2, 55. Florus 4, 2, 82. Sueton. Iul. 36. Eadem leguntur in Appian. Civ. 2. p. 493, sed graui errore dicuntur ad Cordubam accidisse, pro quo, in reliqua Appiani diligentia, πρὸς Μοῦνδαν necessario ponendum est: nam non modo ceteri omnes sic referunt, et constat ex omni historia; sed ipse Appianus dicit, hoc proelium commissum esse, postquam Pompeius Caesari metum et ignauiam exprobrauerat. Atqui hoc factum est per illas literas, de quibus paulo ante (c. 26), et quibus scriptor noster (c. 28) irritatum ad proelium esse Caesarem monuit. Ergo Appianus de *Mundensi* pugna egit. Copiosus est de hoc proelio Dio Cass. 43, 36. 37. 38.

Itaque ex vtroque genere. Delendum *ex*. Sensus est: in vtroque genere pugnae, pedestri et equestri, parem eminuisse virtutem; sed Caesarianos pilis vicisse, h. e. pedites s. legiones Caesaris vicisse.

cornu tenuisse: qui etsi erant pauci, tamen propter virtutem magno aduersarios timore eorum opera adficiebant, quod a suo loco hostes vehementer premere coeperunt, vt ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio aduersariorum traducci coepta sit ad dextrum. Quae simul est mota, equitatus Caesaris sinistrum cornu premere coepit. At ii eximia virtute proelium facere incipiunt, vt locus in acie ad subsidium veniundi non daretur. Ita, quum clamori esset intermistus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore praepediebat. Hic, vt ait Ennius, Pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariosque vehementissime pugnantes nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio. In ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter XXX, et si quid amplius: praeterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis vtrisque funus est factum: itemque equites Romani, partim ex vrbe, partim ex prouincia, ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mile, partim peditum, partim equitum, saucii ad quingentos. Aduersariorum aquilae sunt ablatae XIII, et signa et fasces: praeterea duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus.

XXXII Ex fuga hac quum oppidum Mundam sibi constituissent praesidium, nostri cogebantur necessario eos circumuallare. Ex hostium armis pro cespite cada-

occuparent in libris bonis: recte: *occuparentur*, in vulgatis edd. plerisque.

Pes pede — Brantius Homerum (Jliad. 13, 131) et Virgilium (Aen. 10, 361) iam comparauit. Cui non dictus Hylas?

Ex hostium armis — *coeperunt*. Haec sunt misere discerpta. Scimus e Dione Cassio (43, 38), congesta esse cada-

cadauera collocabantur, scuta et pila pro vallo,* insuper occisi, et gladii, et mucrones, et capita hominum ordinata, ad oppidum conuersa vniuersa hostium timorem, virtutisque insignia * proposita viderent, et vallo circumcluderentur aduersarii.* Ita Galli tragulis iaculisque oppidum ex hostium cadaueribus sunt circumplexi, oppugnare coeperunt. Ex hoc proelio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniae secum habuit, eis distribuit; et oppidanis dixit, se de pace ad Caesarem proficisci; et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis nonnullisque peditibus ad nauale praesidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abest a Corduba milia passuum CLXX. Quo quum ad octauum miliarium venisset, P. Caluitius, qui castris antea Pompeii praepositus esset, eius verbis nuncium mittit, quum minus belle haberet, vt mitterent lecticam, qua in oppidum deferri possit. Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quo erat delatus, (qui arbitrati sunt clanculum venisse,) vt ab eo, quae vellet, de bello requirerent. Quum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

Caesar,

cadauera, vt, veluti vallum circa oppidum, coaceruarentur: ex Appiano (p. 493), cadauera hastis affixa esse terrae circa oppidum.

Cognito hoc negotio, quos equites secum habuit, his, quod habuit secum pecuniae, distribuit. Sic legendum e Noruic. et Petav.

XXXIII Caesar, ex proelio Munda munitione circumdata, Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant, pontem occupauerunt. Quum eo esset ventum, conuiciari coeperunt, nos ex proelio paucos superesse: quo confugeremus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen transiecit, et castra posuit. Scapula, totius seditionis familiae et libertinorum caput, ex proelio Cordubam quum venisset, familiam et libertos conuocauit, pyram sibi exstruxit; coenam adferri quam opimam imperauit, item optimis insternendam vestimentis: pecuniam et argentum in praesentia familiae donauit. Ipse de tempore coenauit, resinam et nardum identidem sibi infundit. Ita nouissimo tempore

Munda mun. circumdata. Editores nomen *Munda* contra codd. addiderunt. Bene, si historiam spectes: etsi fortasse non opus fuit: nam e c. 32 satis intelligitur, post proelium Mundam esse cinctam.

Scapula iam ante, quam Cn. Pompeius in Hispaniam venerat, audita Scipionis ad Thapsum clade, a militibus in Hispania lectus est cum Aponio dux, omnemque Hispaniam Baeticam a Caesare abduxit, posthaec se cum Pompeio coniunxit. Dio Cass. 43, 29. 30. Haec Cellarius iam dixit, et Cic. ad D. 9, 13 contulit. *Familia* sunt serui.

opimam, Codd. fere *optimam* habent manifesto errore. Cf. ind. in *quam*.

insternendam. Leg. e bonis libris, *insternendum*, vt sit impersonale, *imperauit, vt insterneretur.* Alia lectio, *superadditis*, est interpretamentum. Vestimenta sunt h. l. tapetes tricliniorum, vestes stragulae.

de tempore, ante vesperum, quod alibi est *de die coenare:* vnde tempestiua conuiuia.

resinam et nardum. In aliis est, *vinum et nardum;* in aliis, *vinum, resinam et nardum;* in aliis *ficam* vel *fitam.* Haec de lectione incerta: pauca de re, si modo de tantula re dicere operae pretium est. Si vinum et resina coniungatur, vinum resinatum intelligetur, quod Plinius (H. N. 14, 24. 16, 22 et 23, 24) esse dicit resina et

pore seruum iussit et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere.

Oppidani autem, simul Caesar castra contra oppidum posuit, discordare coeperunt vsque eo, vt clamor in castra nostra perueniret fere, inter Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones, quae ex perfugis conscriptae; partim oppidanorum serui, qui erant a Sex. Pompeio manumissi, tunc in Caesaris aduentum descendere coeperunt. Legio XIII. oppidum defendere coepit: nam, quum iam repugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denuo legatos ad Caesarem mittunt, vt sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animaduerterent homines fugitiui, oppidum incendere coeperunt. Qui superati a nostris sunt, interfecti, hominum milia XXII, praeterquam extra murum qui perierunt. Ita Caesar oppido potitus. Dum hic detinetur, ex proelio quos circummunitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt, et bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. XXXIIII

Caesar

et, pice conditum mitigatumque. Sed non puto dici h. l. vini genus; verum Scapulam capiti infudisse vnguentum, vt eo delicatius coenaret; et, neglecto verbo *vinum*, describi resinam et nardum, h. e. resinam nardi, adeoque vnguentum nardinum resinosius. Si quis in illo *ficam* tricari velit, poterit *spicam* legere, vt spica et nardus sit *spica nardi*, intelligaturque vngentum, e spica nardi expressum — De interitu Scapulae verbo dixit Appianus p. 493.

conscriptae. Add. *fuerant* e cod. Noruic. *Dauisius*.

in Caesaris aduentum descendere. Quid hoc est? Ex loco Dionis Cassii 43, 39 video, oppidanos Caesari fauisse, manumissos ei restitisse, et oppidum defendisse. Ergo saltem *descendere* in *defendere* mutandum est; sed plura essent porro mutanda, vt orationi sensus perspicuus tribui posset. Sufficit rem indicasse.

superius demonstrau. c. 33. Sunt Mundenses.

XXXV Caesar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum praesidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianarum partium praesidium, quod Caesaris praesidium receptum indignaretur clam quemdam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam praesidia Lusitaniam proficiscitur, et Caecilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium conuenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur; praesidium vigilesque iugulant, portas praecludunt, de integro pugnare coeperunt.

XXXVI Dum haec geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestatem haberent. Quod ante Caesari portas praeclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Caesar quum animaduerteret, si oppidum capere contenderet, vt homines perditi incenderent, et

Ita quum opp. E codd. sic legendum: *Ita ad oppidum tuendum Can. leg.*

Erat bene — proficiscitur. Et haec, mire in codd. variata, sic vtcumque constituerunt viri docti. Rem attigit Dio Cass. 43, 39. Quilibet videt, recepto Caesaris praesidio, Philonem clam profectum esse ad colligendum exercitum, eoque collecto reuersum noctu caedem Caesarianorum fecisse.

nomine Barbarum. Leg. *hominem barbarum.* Sic Glandorp. et Manutius ad h. l.

Pompeium in potestatem haberent. Cf. c. 32.

Hispali pugnare. Sic Norvic. et Petav. Vulgo, *Hispalim oppugnare:* falso. Nam Lusitani in vrbe erant, eamque defendebant, vt c. 35 narratum est. Monuerat hoc etiam Cellarius post Goduinum.

vt homines perd. incend. h. e. futurum esse, vt homines perditi incenderent.

et moenia delerent, ita consilio habito noctu, patitur, Lusitanos eruptionem facere: id quod consulto non existimabant fieri. Ita erumpendo naues, quae ad Baetim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere coepit, ex qua ciuitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex proelio in oppidum confugerant, quum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt; et quum essent in legionem distributi, coniurant inter se, vt noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: illi caedem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte vigilia tertia tessera data, extra vallum omnes sunt concisi.

Carteienses duces, dum Caesar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire coeperunt. Pars erat, quae legatos ad Caesarem miserat, pars, qui Pompeianarum partium fautores essent. Seditione concitata, portas occupant: caedes fit magna: saucius Pompeius naues XX occupat longas, et profugit. Didius, qui Gadis classi praefuisset, (ad quem simul nuncius adlatus est, XXXVII

 con-

patitur — facere. Dio Cass. 43, 39. Ἀμελέστερον προσεδρεύων ὁ Καῖσαρ, ἐλπίδα σφίσιν ὡς διαφυγεῖν δυνησομένοις παρέχε· κἀκ τούτου περιορῶν δὴ τοὺς ἐκ τοῦ τείχους ἐξιόντας, ἐκείνους ἐλόχιζε καὶ ἀπώλλυε.

Carteienses duces. Olim in edd. erat hoc nexum cum superiore capite, et legebatur hoc modo: *omnes sunt concisi Mundenses duces. Caesar in itinere — oppugnat, quae pr. P. d. coep.* Sed Davisium codex Norv. admonuit, vt inde ederet: *omnes sunt concisi. Carteienses, dum Caesar — oppugnat, propter —* Idem ex Petav. et Leid. pr. protulit Oudendorpius, nisi quod hi *Carteienses duces*, vno verbo auctiorem locum, exhibent. Et sic iam Cellarius ediderat, conuenitque historiae.

Gadis. Leg. *Gadibus*, vt alii monu-

confeſtim ſequi coepit: partim peditatus et equitatus ad perſequendum celeriter iter faciebant:) item quarto die nauigatione confecta, conſequitur eos. Quod imparati a Carteia profecti ſine aqua fuiſſent, ad terram adplicant. Dum aquantur, Didius claſſe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit, et locum quemdam munitum natura occupat.

XXXVIII Equites et cohortes, quae ad perſequendum miſſae eſſent, ſpeculatoribus ante miſſis certiores fiunt: diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et ſiniſtro crure vehementer erat ſaucius. Huc accedebat, vt etiam talum intorſiſſet: quae res maxime impediebat. Ita lectica a turre, qua eſſet adlatus, in ea ferebatur. Luſitanus more militari, quum a Caeſaris praeſidio fuiſſet conſpectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat acceſſus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter ſuos a noſtro praeſidio fuiſſet conſpectus, celeriter munitum locum natura, quem ceperat ſibi Pompeius, quamuis magna multitudine deducti homines ex ſuperiore loco defendere poſſent, ſubeunt. In aduentu noſtri depelluntur telis: quibus cedentibus, cupidius inſequebantur aduerſarii, et confeſtim tardabant ab acceſſu. Hoc ſaepius facto, animaduer-

monuerunt. Didius claſſi Caeſaris praefuit. cf. c. 40. et Dio Caſſ. 43, 18. 20. Quae ſequuntur, in *partim* et *item* non videntur ſcripturae vitio carere. *Conſequitur eos:* forſan *eas*; ſcil. naues Pompeii.

Ita lectica. In Norv. et Petav. tantum haec leguntur: *ita in lectica ferebatur.* Fortaſſe ſenſus eſt, lecticam a turre (villa: v. ad B. Afr. 40) adlatam eſſe, et in ea Pompeium geſtatum, quaſi ſcriptum fuerit: *Ita, lectica a turre quae eſſet adlata, in ea ferebatur.* Sed non eſt tanti, quaerere. Cf. c. 32.

Luſitanus, milites Luſitani, Pompeium ſtipantes. Cf. c. 40. *Clarkius.*

Nam idcirco — Haec vsque ad finem capitis obſcura, et varie deprauata ſunt.

aduertebatur, nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem et celeri festinatione circummunitiones in iugo dirigunt, vt aequo pede cum aduersariis congredi possent. A quibus quum animaduersum esset, fuga sibi praesidium capiunt.

Pompeius, vt supra demonstrauimus, saucius XXXVIIII et intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem neque equo, neque vehiculo saluti suae prasidium parare poterat. Caedes a nostris vndique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad conuallem autem atque exesum locum, vt in speluncam, Pompeius se occultare coepit, vt a nostris non facile inveniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Caesar Gadibus fuisset, Hispalim pridie id. Aprilis caput adlatum et populo datum est in conspectum.

Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, XL quem supra demonstrauimus, illa adfectus laetitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, et bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones eliciebatur: et sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, et tripartito signa dis-

 tri-

exclusa munitione. Res postulat hunc sensum, munitionem, in qua Pompeius latuerit, expugnatam, et Pompeium ea exclusum esse. In iis, quae sequuntur, consentiunt et reliqui scriptores, Pompeium latitantem detectum caesumque esse. Dio Cass. 43, 40. Appian. 2, p. 493 sq.

Gadibus fuisset. Sic codd. boni: altera lectio, *cum Caesar gradiebatur Hispalim,* etiam ferri potest.

eliciebatur. Hoc pro vulg. *eiiciebatur* Glandorpius restituit.

tribuunt. Erant parati, qui naues incenderent, incensisque, qui subsidium repeterent. Ii sic dispositi erant, vt a nullo conspecti omnium ad pugnam contenderent. Ita quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulque, qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiae clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli ea pugna scaphas, quae ad litus fuerant, occupant: item complures nando ad naues, quae in salo fuerunt, se recipiunt: anchoris sublatis, pelagus remis petere coeperunt. Quae res eorum vitae subsidio fuit. Lusitani praeda potiuntur. Caesar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam praesidium oppugnandum reliquerat operibus assiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta caede bene magna, * eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non praetermittunt, et reliquos viuos capiunt, XIIII milia, ac deinde Vrsaonem proficiscuntur: quod oppidum magna munitione continebatur, sic, vt ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem auerteret. Huc accedebat,

repetérent. Legendum esse *repellerent*, Glandorpius vidit. Idem mox pro *omnium* ponit *omnino.*

in castello. Vtique leg. *e castello.*

ad Mundam praes. opp. Leg. *Mundae ad praes. opp.* Vidit Dauisius; praeiuerat Glandorpius. De re conf. cap. 32.

hostesque — faciunt. Mutilata sunt haec omnia.

ad oppugnandum. Leg. cum Goduino et Cellario, *ab oppugnando.* Pro *appeteret*, quod in codd. est, bene editores *auerteret* posuerunt.

-bat, vt aqua, praeterquam in ipso oppido Munda, circumcirca nusquam reperiretur propius milia passuum octo. Quae res magno erat adiumento oppidanis. Tum praeterea accedebat, vt agger materiesque, vnde solitae sunt turres agi, propius milia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, vt oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessario deducebantur nostri, vt a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.

Dum haec ad Mundam geruntur et Vrsaonem, Caesar, quum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione aduocata, commemorat, initio quaesturae suae eam prouinciam ex omnibus prouinciis peculiarem sibi constituisse, et, quae potuisset eo tempore, beneficia largitum esse. Insequenti praetura ampliato honore, vectigalia, quae Metellus imposuisset, a senatu petisse, et eis pecuniis prouinciam liberasse: simulque, patrocinio suscepto, multis legationibus ab se in senatum inductis, simul publicas priuatasque caussas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quae potuisset, commoda prouinciae tribuisse: eorum omnium commodorum esse et immemores, et ingratos in se et in populum Romanum, hoc bello et in praeterito tempore cognosse. Vos, iure gentium et ciuium Romanorum institu- XLII

vt aqua — octo. Sic Oudendorpius: sed alii exhibuerant: *quod aqua, praeterquam in ipso oppido, non erat: nam circumcirca riuus nusquam reperiebatur — agi.* Res *fieri* postulat.

reperiebantur Huius syntaxeos culpam scriptori ipsi nemo, opinor, tribuet.

oppidi oppugnat. Saltem *propugnationem* legetur, vt multi dixerunt.

quaesturae suae. Sueton. Iul. c. 7. De praetura ibid. c. 18. *Cellarius.*

legationibus. Vulgo male, *legibus.*

tis cognitis, more barbarorum, populi Romani magistratibus sacrosanctis manus semel et saepius attulistis; et luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, vt nullo tempore legiones desitae populi Romani in hac prouincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem vllo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis receptus, fasces imperiumque sibi adripuit: multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum Romanum comparauit: agros prouinciamque vestro impulsu depopulauit. In quo vos victores existimabatis? An, me deleto, non animum aduertebatis, decem habere legiones populum Romanum, quae non solum vobis obsistere, sed etiam coelum diruere possent? quarum laudibus et virtute * * *

semel et saepius. Sic codd. Sed vulgo, *saepe et saepius.*

Cassium. vid. B. Al. 52.

imperium adripuit. Dio Cass. 43, 30.

In quo vos — Quibus in rebus, quae cum ita essent, num vos victores fore sperabatis?

coelum diruere. Haec iactantia est a Caesaris ingenio alienissima, et sunt haec verba recentius adsuta. Similiter in quibusdam libris antiquis inepte adsuitur: quarum laudibus et virtute *totus in orbe terrarum mundus exsultat.* Ceterum plures codices verbo indicant, multa hic deesse, vt adeo hic de bello Hispaniensi liber omnibus modis mutilus sit — His rebus gestis, Caesar eas Hispaniae ciuitates, quae ipsum adiuuerant, agris, immunitate, iure ciuitatis ornauit; inimicas agris priuauit, iisque grauiora tributa constituit. Romam reuersus mense Octobri anni 709 P. V. C. (Vellei. Paterc. 2, 56), non sine inuidia de *ciuibus* victis triumphauit, cum antea (B. Afr. cap. vlt.) non nisi de exteris triumphos agere solitus fuisset. Dio Cassius 43, 39-43.

INDEX

INDEX HISTORICVS

Numeri, quibus litera nulla praeposita est, ad libros de bello Gallico referuntur: C. ad B. Ciuile; A. ad Alexandrinum; Af. ad Africanum; H. ad Hispaniense.

A

Caeraesi

Celti-

D

Druides

E

F

G

H

I

L

M

N

O

P

Petro-

T

INDEX

NOMINA POPVLORVM, OPPIDORVM, FLVVIORVM ETC.

QVAE APVD CAESAREM REPERIVNTVR, A S. CLARKIO ORDINE ALPHABETICO DIGESTA

A

Apsus,

Cosa.

T

Ther-

NOMINA
POPVLORVM, OPPIDORVM, FLVVIORVM ETC.
QVAE APVD CAESAREM REPERIVNTVR, A S. CLARKIO ORDINE ALPHABETICO DIGESTA

A

Apsus,

Apsus, fluv. Macedoniae. *Aspro.* Al. *Vreo.* Al. *Spirnaza*
Apulia, reg. Italiae. *Puglia*
Aquilaria, opp. Africae, prope Clupeam
Aquileia, vrbs Italiae. *Aquilegia*
Aquitania, regio Galliae. *Guienne*
Arar, fluv. Galliae. *Le Saone*, vel *Sône*
Arduenna, silua. *Forest d'Ardenne*
Arecomici. *vide* Volcae
Arelate, vrbs Galliae. *Arles*
Ariminum, vrbs Italiae. *Rimini*
Armenia minor, regio Asiae. *Aladuli*
Armoricae ciuitates. *La Bretagne*
Arretium, vrbs Hetruriae in Italia. *Arezo*
Aruerni, pop. Galliae. *Le Pays d'Auvergne*
Asculum, opp. in agro Piceno. *Ascoli*
Ascurum, oppid. maritim. Mauritaniae
Asparagium, oppid. Macedoniae
Aspauia, oppid. Hispan. Baet. *Espejo*
Asta, oppid. Hispan. Baet. Vnde Astensis. *Massa de Asta.* Al. *Xerez de la Fontera*
Ategua, oppid. Hispan. Baet. *Tebala Veja*
Atrebates, pop. Galliae. *Le Pays d'Artois*
Atuatici, *Leodicenses.* Al. *le Comté de Namour.* Al. *Bostedac*
Atuatuca, pag. Belgii. *Tongern, Tungri*
Auaricum, vrbs Aquitaniae. *Bourges*
Aulerci Eburouices, pop. Galliae. *Le Pays d'Evreux, en Normandie*
Aulerci Diablintes, pop. Galliae. Regio dicta *le Perche*
Aulerci Cenomanni, pop. Galliae. *Le Pays du Maine*
Aulerci Brannouices, pop. Galliae. *Le Morienne*
Ausci, pop. Galliae. *Ceux d'Auchs* vel *Aux en Gascogne*
Ausetani, pop. Hispaniae sub Pyrenaeis
Auximum, oppid. Italiae. *Osimo* siue *Osmo*
Axona, fluv. Gall. Belg. *Aisne*

B

Bacenis, silua German. *Thüringer Wald.* Al. *der Harz Wald*
Baetis, fluv. Hispan. *Guadalquivir*
Baeturia. *vide* Bethuria
Bagrada, fluv. Africae, prope Vticam
Baleares insulae. *Maiorca* et *Minorca*
Batauorum insula, pars Geldriae. *Betuwe*
Belgae. *Les Pays Bas*
Bellocassi, *siue* Velocasses, pop. Galliae. *Le Pais de Bayeux en Normandie.* Al. *le Vexin*
Bellovaci, pop. Galliae. *Le Beauvaisis*
Bessi, pop. Thraciae
Bethuria, regio Hispan. Lusit. *Estremadura*
Betones, *siue* Berones, pop. Hispan. Tarracon. *Briones*
Bibracte, vrbs Aeduorum. *Beray d'Autun.* Al. *Beureck.* Al. *Beaulne*
Bibrax, Rhemorum oppid. *Braine* siue *Bresne.* Al. *Bray*
Bibroci, Britanni. *The hundred of Bray.* Camdeno.
Bigerriones, pop. Galliae. *Le Comté de Bigorre en Gascogne.* Incertum
Bithynia, regio Asiae
Bituriges, pop. Galliae. *Le Duché de Berry*
Boii, pop. Galliae. *Les Bourbonnois*
Bosporus, regio prope Pontum Euxinum
Brannouices. *vide* Aulerci
Bratuspantium, oppid. Bellouacorum. *Beauvais*
Britannia
Brundisium, vrbs Italiae. *Brindisi*
Brutii, pop. Italiae. *Calabri*
Bullis, oppid. Macedoniae
Bursauolenses, popul. Hispan. Baet.

Cosa.

Cosa. *vide* Compsa
Cosanum, vrbs Calabriae, in Ital. *Cassano*
Cretenses. *Ceux de l'Isle de Candie*
Curiosolitae, pop. Galliae. *Cornoüalle en Bretagne*
Cyclades, ins. Aegaei maris. *l'Isole dell' Archipelago*
Cyprus, insula. *Cipro*

D

Daci. *Transyluani, Moldaui* et *Valachi*
Danubius, fluv. *Donau*
Dardani, pop. Mysiae. *Rascia et pars Seruiae*
Decetia, opp. Galliae. *Decise sur Loire*
Delphi, vrbs Achaiae. *Delfo.* Al. *Salona*
Delta, pars Aegypti, in ostiis Nili. de B. Alex. c. 27
Diablintes, pop. Galliae. Regio dicta *le Perche.* Al. *Diablerés en Bretagne.* Al. *Linter,* Brabantiae
Dubis, fluv. Burgundiae, *le Doux.*
Duracium, *vulgo,* vrbs Galliae, in Pictauiensi prouincia. Sed apud Caesarem reuera est nomen Viri nobilis
Durocorturum, vrbs Gall. *Reims*
Dyrrhachium, vrbs Macedoniae. *Duranzo, Drasni*

E

Eburones, pop. Belgii. *Tongres.* Al. *Liégeois*
Eburouices. *vide* Aulerci
Elauer, fluv. Galliae. *Allier*
Eleutheri. *vide* Cadurci *et* Suessiones
Elis, vrbs Peloponnesi. *Belvedere*
Elusates, pop. Galliae. *Le pays d'Euse en Gascogne*
Ephesus, vrbs Asiae min. *Efeso, Figena*
Epidaurus, vrbs Dalmatiae marit. *Ragusa, Dobronicha*
Epirus, regio Graeciae. *Chimera* et *Larta*
Essui, pop. Galliae. *Ceux de Sees.* Sed *potius creditur corruptum ex* Aedui
Eusubii, creditur corruptum ex *Vuelli* vel *Lexouii*

F

Fanum, vrbs Vmbriae, in Italia. *Fano*
Frentani, pop. Italiae

G

Gabali, pop. Galliae. *Le pays de Giuaudan*
Gaditani, pop. Hispan. *Ceux de Cadis*
Galli
Gallograecia, regio Asiae min. *Galatia*
Garites, pop. Galliae. *Le pays de Gavre* siue *Gavardan.* Al. *Agennois*
Garoceli *siue* Graioceli, pop. Galliae. *Ceux de Mont Cenis.* Al. *de la val de Morienne.* Al. *du Mont Genevre*
Garumna, fluv. Galliae. *La Garonne*
Garumni, pop. Galliae circa Garumnam
Gebenna. *Montagnes de Cevennes*
Genabum, opp. Galliae. *Orleans*
Geneua
Genusus, fluv. Macedoniae
Gergouia, Boiorum et Aruernorum, vrbes Galliae. Incertum
Germania
Getuli, pop. Africae
Gomphi, opp. Thessaliae. *Gonfi*
Gorduni, pop. Belgii. *Gandauenses.* Al. *ceux de Courtray.* Incertum
Graioceli. *vide* Garoceli
Grudii, Neruiorum clientes, pop. Belgii. *Ceux de Bruges.* Al. *de Louvain*

H

Haliacmon, fluv. Macedoniae.
Harudes, pop. Germaniae. Nescitur
Heluetii. *Les Suisses*

Meldae,

Meldae. *Ceux de Meaux.* Sed *creditur corruptum ex* Belgae
Melodunum, oppid. Galliae, supra Luteriam. *Melun*
Menapii, pop. Germaniae, in ora Flandriae maritima. Incertum
Messana, vrbs Siciliae. *Messina*
Metiosedum, oppid. Galliae ad Sequanam infra Luteriam. *Corbeil*
Metropolis, vrbs Thessaliae, inter Pharsalum et Gomphos
Mitylena, vrbs Lesbi ins. *Metelin*
Mona, insula. *Man.* Al. *Anglesey,* minus recte
Morini, pop. Galliae. *Ceux de Teronanne en Artois*
Mosa, fluv. Galliae Belgicae. *La Meuse*
Munda, vrbs Hispan. *Munda.* Al. *Ronda la Veja*

N

Nabataei, pop. Arabiae
Nannetes, pop. Galliae. *Ceux de Nantes*
Nantuates, pop. Galliae. Incertum
Narbo, vrbs Galliae. *Narbonne*
Naupactus, vrbs Aetoliae. *Lepanto*
Neapolis. *Napoli,* vrbs Italiae
Neapolis, vrbs Africae, inter Clupeam et Adrumetum
Nemetes, pop. German. *Ceux de Spire*
Nemetocenna, oppid. Belgii. Incertum. Quibusdam, *Arras*
Neruii. *Le Haynault.* Al. *ceux de Tournay.* Incertum
Nicopolis, oppid. Armeniae min. *Gianich.* Al. *Chiorme*
Nilus, fluv. *le Nil*
Nitiobriges, pop. Galliae. *l'Agenois*
Noricum *siue* Noreia, vrbs Germaniae. *Nuremberg.* Incertum
Noricum regnum, vbi est Austriae pars, Salisburgum, Stiria, Carinthia
Nouiodunum Aeduorum. *La ville de Nevers*
Nouiodunum Belgarum. *Noyon.*
Nouiodunum Biturigum. *Neuvy* siue *Neufvy*
Nouiodunum Suessionum. *Soissons*
Numidae, pop. Africae.
Nymphaeum, promontorium Macedoniae, in confinibus Illyrici

O

Obucula, oppid. Hispan. Baet. Incertum
Ocelum, oppid. Alpinum Galliae, *Exilles.* Al. *Oulx*
Octodurus, oppid. Heluet. *Martenach, Martigny, St. Maurice*
Octogesa, oppid. Hispan. Tarracon. *Mequinenza*
Orchomenus, oppid. Baeotiae. *Orcomeno*
Oricum, oppid. Epiri. *Orco* siue *Orcha*
Oscenses, pop. Hispan. Tarracon.
Osismii, pop. Galliae. Incertum

P

Paemani. *Ceux de Pemont,* in territorio Leodiensi. Incertum
Palaepharsalus. *vide* Pharsalus
Palaeste, oppid. Epiri, prope Oricum
Parada, oppid. Africae, non longe ab Vtica
Paraetonium, vrbs Afr. marit. *Albertom* siue *Bertom*
Parisii. *l'Isle de France*
Parthi, pop. Asiae
Parthini, pop. Macedoniae
Peligni, pop. Italiae, in Aprutio
Pelusium, vrbs Aegypti. *Belbais*
Pergamus, vrbs Mysiae. *Pergamo*
Petra, oppid. Macedoniae
Petrogorii, reg. Gall. *le Perigord*
Pharsalus, vrbs Thessaliae. *Farsa*
Pharus, olim insula Aegypti. *Farion*
Picenum, reg. Italiae. *La Marca d'Ancona*
Pictones, pop. Galliae. *Le pays de Poitou*
Pirustae, pop. Illyrici. *Albanesi.* Incertum

I

L

M

Meldae. *Ceux de Meaux.* Sed *creditur corruptum ex* Belgae
Melodunum, oppid. Galliae, supra Lutetiam. *Melun*
Menapii, pop. Germaniae, in ora Flandriae maritima. Incertum
Messana, vrbs Siciliae. *Messina*
Metiosedum, oppid. Galliae ad Sequanam infra Lutetiam. *Corbeil*
Metropolis, vrbs Thessaliae, inter Pharsalum et Gomphos
Mitylena, vrbs Lesbi ins. *Metelin*
Mona, insula. *Man.* Al. *Anglesey*, minus recte
Morini, pop. Galliae. *Ceux de Teroanne en Artois*
Mosa, fluv. Galliae Belgicae. *La Meuse*
Munda, vrbs Hispan. *Munda.* Al. *Renda la Veja*

N

Nabataei, pop. Arabiae
Nannetes, pop. Galliae. *Ceux de Nantes*
Nantuates, pop. Galliae. Incertum
Narbo, vrbs Galliae. *Narbonne*
Naupactus, vrbs Aetoliae. *Lepanto*
Neapolis. *Napoli*, vrbs Italiae
Neapolis, vrbs Africae, inter Clupeam et Adrumetum
Nemetes, pop. German. *Ceux de Spire*.
Nemetocenna, oppid. Belgii. Incertum. Quibusdam, *Arras*
Nervii. *Le Haynault*, Al. *ceux de Tournay*. Incertum
Nicopolis, oppid. Armeniae min. *Gianich*. Al. *Chiorme*
Nilus, fluv. *le Nil*
Nitiobriges, pop. Galliae. *l'Agenois*
Noricum *sive* Noreia, vrbs Germaniae. *Nuremberg*. Incertum
Noricum regnum, vbi est Austriae pars, Salisburgum, Stiria, Carinthia
Noviodunum Aeduorum. *La ville de Nevers*
Noviodunum Belgarum. *Noyon*.
Noviodunum Biturigum. *Neuvy* sive *Neufvy*
Noviodunum Suessionum. *Soissons*
Numidae, pop. Africae.
Nymphaeum, promontorium Macedoniae, in confinibus Illyrici

O

Obucula, oppid. Hispan. Baet. Incertum
Ocelum, oppid. Alpinum Galliae, *Exilles*. Al. *Oulx*
Octodurus, oppid. Heluet. *Martenach*, *Martigny*, *St. Maurice*
Octogesa, oppid. Hispan. Tarracon. *Mequinenza*
Orchomenus, oppid. Baeotiae. *Orcomeno*
Oricum, oppid. Epiri. *Orco* sive *Orcha*
Oscenses, pop. Hispan. Tarracon.
Osismii, pop. Galliae. Incertum

P

Paemani. *Ceux de Pemont*, in territorio Leodiensi. Incertum
Palaepharsalus. *vide* Pharsalus
Palaeste, oppid. Epiri, prope Oricum
Parada, oppid. Africae, non longe ab Vtica
Paraetonium, vrbs Afr. marit. *Albertou* sive *Bertou*
Parisii. *l'Isle de France*
Parthi, pop. Asiae
Parthini, pop. Macedoniae
Peligni, pop. Italiae, in Aprutio
Pelusium, vrbs Aegypti. *Belbais*
Pergamus, vrbs Mysiae. *Pergamo*
Petra, oppid. Macedoniae
Petrogorii, reg. Gall. *le Perigord*
Pharsalus, vrbs Thessaliae. *Farsa*
Pharus, olim insula Aegypti. *Farion*
Picenum, reg. Italiae. *La Marca d'Ancona*
Pictones, pop. Galliae. *Le pays de Poitou*
Pirustae, pop. Illyrici. *Albanesi*. Incertum

INDEX

INDEX LATINITATIS

Litera A, numeris praefixa, refertur ad librum de Bello Alexandrino: litera C. ad libros de Bello Ciuili: literae Af. ad librum de Bello Africano: litera H. ad librum de Hispaniensi Bello. Numeri, quibus nulla litera praefixa est, pertinent ad libros de Bello Gallico.

A

Ad,

Ad, motus ad vsum expeditus, quod ad vsum attinet 4, 25. *ad spem*, quod ad eam attinet C. 1, 29. *nullum tempus intermittitur ad laborem*, quo non labor fiat 5, 11. 40. *impedimento est ad pugnam*, quo minus possint pugnare 1, 25. *ad numerum* (praescriptum) 5, 20. *esse ad* (apud) *aliquem* 1, 31. vbi interpretes multa exempla collegerunt. *Legatus ad* (apud) *omnes sanctus inuiolatusque* 3, 9. *magna opinio ad* (apud) *omnes nationes* 4, 16. *electi ad perniciatem*, propter eam, ratione eius habita C. 3, 84. *ad hunc modum locuti sunt* 2, 31. *ad*, vocabulis numerorum iunctum, est *circiter* 1, 5. *numero ad duodecim*. Sed pluribus modis variatur syntaxis: nam 1, 15 legitur, *equitatus ad numerum quatuor milium*: rursus 2, 33 est, *occisis ad hominum milibus quatuor*, quocum Cellarius contulit e Sueton. Iul. c. 20 haec verba, *ad viginti milibus ciuium diuisit*. Rursus de B. G. 3, 53, *ad duorum militum numero ceciderunt*, v. intt. ad h. l. In tanta varietate, quae sermoni vitae communis debetur, nihil temere corrigendum, et ad certas regulas reuocandum est.

Adaequare 6, 12 verbum neutrum.

Adaquare C. 1, 66, et *aduquari* 8, 41, pro simpl. aquare.

Adcommodare, aptare, adligare 2, 21

Addicere bona in publicum, aerario addicere C. 2, 18

Adducere se in consuetudinem, adsuefacere se 4, 1. Sed 3, 14 *adducere* est ad se trahere, rem versus pectus incuruare, vt qui neruum arcus adducunt.

Adequitare ad locum 1, 46

Adfici difficultate 7, 6. 17. cum, vt est 7, 10, res difficultatem consilii capiendi adfert.

Adfirmatio, certissima promissio 7, 30

Adflictare, tempestas adflictat (vexat) *naues* 4, 29. *adflictari*, velut haerentem teneri 3, 12

Adflictus, prostratus 6, 27. *adflictae naues*, collisae et diffractae 5, 10

Adfligere, vexare, vastare, aut potius euertere, humi prosternere 4, 35. *adfligere arborem*, humi prosternere 6, 27

Adgregare se aliis, socium et comitem se adiungere 4, 26. *adgr. se ad alicuius amicitiam* 6, 12

Adhibere aliquem, vt testis sit 1, 20. *adhibitis omnibus*, cum omnibus 4, 13

Adigere telum aliquo C. 3, 51. 56. *adigere aliquem* (ad) *iusiurandum*, postulare vt iuret C. 1, 76. 2, 18. Hac in formula loquendi omittitur fere τὸ ad. *fistuca adigere* 4, 17

Adiicere telum in litus 4, 23. Cf. 2, 21. 3, 13. 14. in his locis est, iacere vsque ad certum terminum. *Adiicere aggerem ad munitiones hostium*, eum facere prope castra 5, 9

Adire in ius ad magistratum C. 1, 87

Aditus sermonis, occasio et venia adeundi alterum et cum eo colloquendi 5, 41. *aditus ad commandum*, occasio C. 1, 31. *aditum non habere ad aliquem*, nullis meritis esse, ob quae precari sustineas 1, 43. *aditus commendationis ad aliquem*, venia adeundi, seque alteri commendandi C. 1, 74

Adiuuare, hoc adiuuat ad illud 5, 1

Allegere 6, 13

Admaturare 7, 54

Administrare naues, gubernando, remigando 4, 29. C. 3, 14. A. 21. *administrare classem* C. 3, 18. *administrare imperia omnia*, omnia iubere et constituere 2, 22. *adm. caedem*, patrare H. 36

Administratio portus tribuitur ei, qui portu vtitur, vt vult C. 1, 25

Admittere equum, ei frena dare C. 2, 34. *admissus equus*, concitatus 1, 22. Af. 63

Admo-

Alarii, pedites et equites sociorum, qui in alis pugnant 1, 51, vbi a militibus legionariis, i. e. romanis, distinguuntur alarii s. socii. *alariae cohortes*, C. 1, 73, vbi cohortes (pedites) alariae a cohortibus romanis s. legionariis distinguuntur. Similiter C. 1, 83. 2, 18. Omnes viri docti laudant et probant, quae de alis in exercitu romano disputauit Schelius ad Hygin. de castrameat. p. 66. et Lipsius de milit. 2, 7. Add. Drakenborch. ad Liv. 10, 40. Confectum est, equites alarios esse equites sociorum, cohortes alarias vero pedites sociorum. cf. Gesn. Thes.

Alere aliquem, ei alimenta curare, agrum eius causa colere 4, 1. *alere ciuitatem*, humaniter sustentare et adiuuare 7, 33

Alienatu mens tribuitur ei, qui mentis non est compos 6, 41

Alienus (non opportunus) *locus* 1, 15

Alius; vnus, alius, tertius 1, 1. Interdum omittitur *alius* in altervtro commate, vbi bis ponendum erat 1, 8

Altitudo parua fluuii 1, 8

Aluta, pellis bestiarum, arte tractata, vt mollior et tenuior fiat 3, 13. Hinc corii tenuioris genus est.

Ambulatoria turris A. 2. Impositae fuerunt rotis, quarum ope promoueri e loco in locum poterant. Descripsit Vegetius de re mil. 4, 17. Lipsius Poliorc. 1, 4. 2, 4

Amentum tragulae, lorum, tragulae adfixum, cuius ope tragula vehementius vibrata longius mittitur, et altius infigitur corpori 5, 48

Amittere superiorem locum, deiici monte, eum non obtinere posse 8, 13

Amplitudo cornuum 6, 28

Amplius (plus) *obsidum* 6, 9

Amplus genere et copiis 6, 15. *amplum conuiuium* 6, 28. *amplior ordo*, vna e primis legionis centuriis C. 1, 77. *amplae copiae*, exercitus magnus 5, 19. *ampla munera* 1, 43

Anceps proelium; cum et a fronte et a tergo hostis instat 7, 76. Alibi est graue, periculosum, de cuius exitu diu dubitatur.

Anchora, in anchoris exspectare 4, 23. *in anchoris commorari* Af. 63. *ad anchoram consistere* C. 3, 103. *regio habet locos egregios ad tenendas anchoras* A. 9

Anguste pabulari; exiguo circuitu C. 1, 59. *anguste vti frumento*, penuria laborare C. 3, 16. *naues anguste transportant multos*, vix capiunt illam multitudinem, iusto plures in vna naue densandi sunt C. 3, 2: vnde *angustius milites collocare*, plures in eadem naui, quam pro capacitate nauis 5, 23. *angustius pronuntiare frumentum*, parcius 5, 24

Angusti montes, vid. ad 4, 23. *angusta castra*, exiguo ambitu 4, 30. *angusta aquatio*, cum non multum aquae reperiuntur aquantes Af. 51

Animum aduertere aliquid videtur Caesar maluisse, quam animaduertere 1, 24. 4, 12. Graev. ad Cic. offic. 2, 19. Negat Bentleius, ita dici posse, ad Cic. Tusc. 5, 23. Sed satis defenderunt interpretes Caesaris, et tot locos corruptos existimare velle, nimium fuerit. Quidni ea ellipsis vsitata fuisse dicatur, *animum aduertere (ad) aliquid?* aut cur non *animum vertere ad aliquid* mutatum videatur in *animum aduertere aliquid?*

Animus, animi (delectandi) *causa* 5, 12. cf. *relinquere*.

Annotina nauis, superiore anno structa 5, 8

Antecessores in re militari, pars exercitus praemissa, ad curanda et prospicienda, quae secuturo exercitui necessaria

sunt

Beneficiarii milites, qui beneficio ducis vacationem a duriore militiae labore habent C. 1, 75 3, 88. Est ergo genus honestioris militiae. Vegetius de r. m. 2, 7, cum eos dixisset inde adpellatos, quod beneficio tribunorum promouerentur (ad altiorem locum), refert eos inter milites, qui priuilegiis muniri solent. Cf. Lips. de milit. rom. 5, 6. Guischard Mémoires crit. et histor. T. 2. p. 190

Berones A. 53. Sed lectio dubia est.

Bipedalis trabs 4, 17

Bonitas agrorum 1, 28

Brachium est genus munitionis, v. c. aggeris, fossae, vt plurimum reliquae munitioni superadditum, ita coniungens duos locos, vt ab vno procurrat transuersim ad alterum A. 30. Af. 38. (qui locus omnino videndus) 48. Dicitur brachium *duci*. v. Lipsius Poliorc. 2, 2. Drakenborch. ad Liv. 22, 52

Breuitas, paruus corporis statura 2, 30. Ex hoc loco verbum repetiit Vegetius de r. m. 1, 1

C

Cadit, accidit, euenit A. 11

Caecum vallum, sudes et stipites, ante fossam defixi, iidemque terra obtecti, ne cerni possint C. 1, 28. cf. c. 27. *caecus stilus*, occultus Af. 31. Ergo in talibus *caecum* est, quod cerni non potest.

Caelatum opus, H. 25, constat figuris sculptis, quae alicui rei, vt h. l. scuto, illigantur s. affiguntur. Est vero etiam omnino opus, quod figuras insculptas habet.

Caeruleus color 5, 14

Calones 6, 36 dicuntur c. 37 *mercatores*. cf. C. 1, 52

Capere locum 5, 8, et *portum* 4, 36, in eum venire. Sed *capere locum* 3, 23, eligere. *ceperat opinionem*, consecuta erat 8, 8. *capere damnum de re aliqua* 8, 30

Caprea 6, 27

Capreolus C. 2, 10

Captus subst. 4, 3. *vt est captus Germanorum*, vt pro ipsorum natura, indole, institutis, fieri potest et solet, vt inter eos locum habet.

Caput fluminis, ostium 4, 10. *tigni*, extremitas C. 2, 9. *capita*, ipsi homines 1, 29

Carina, infima trabs nauis, fundus 3, 13. C 1, 54

Carpere agmen, insectando minuere, passim interficere et capere C. 1, 63. 68. cf. c. 64, vbi idem agmen *proelio premi* dicitur, et c. 78, *carpere et impedire*.

Carrus 1, 3. 4, 14. 6, 24, aut *carrum* H. 6, est vehiculum Gallorum et Germanorum.

Castellani, praesidium castelli A. 42

Castellum. vid. ad 7, 69. C. 3, 43

Castigare, grauius reprehendere C. 1, 3. 3, 57

Castra, hiberna 3, 3. *castra naualia*, in quibus et tentoria sunt, et naues subductae, vno vallo comprehensae 5, 22. cf. 5, 11. *quintis castris eo peruenit*, quinto die, cum quinquies milites sub tentoriis noctu fuissent 7, 36. vid. Ciacconius ad h. l. *castra statiua*, in quibus aliquamdiu morantur C. 3, 30. 37. Af. 26. Cf. Lips. de mil. rom. 5, 1.

Casus, casu magno accidit, pro quo paulo post legitur, *magnae fuit fortunae* 6, 30. Cf. ibid. c. 35

Catapulta, machina bellica, vnde lapides torquentur Af. 31. Cf. Vitruv. 10, 15 sqq.

Catascopus, κατάσκοπος, vid. ad Af. 26

Causa, *in eadem causa* (conditione) *fuerunt* 4, 4. Omittitur post genitiuos, vt cum dicitur, *destruendi operis causa* A. 17. 5, 8. vid. Oudendorp. ad 4, 1.

Res

Cons-

Considere dicitur exercitus, vbi castra ponit 1, 48. 3, 17. 5, 9

Consiliari; consultare C. 1, 19. 73. Sic in codd. omnibus scribitur priore in loco, in posteriore quidam habent *consultare*.

Consilium ineunt rebellare (rebellandi) 8, 44. *consilium capit profugere* 7, 26. *consilium capit dimittere* 7, 71. *consilium*, coetus deliberantium 3, 3. 23. 5, 28. 31. it. 7, 40, vbi militare consilium s. praetorium intelligitur. In his locis plerumque est var. lect. *concilium*; sed hoc significat quemlibet coetum; *consilium* vero est multitudo deliberantium. *Consilio publico*, totius ciuitatis consensu 5, 1

Consimilis, similis 2, 11. 5, 12

Consistere aliquo loco, ibi morari, vt peregrinum 7, 3. *consistere in re*, perseuerare, perstare in sententia de hac re 5, 36

Conspirati, coartati C. 3, 46

Constanter nunciant, qui omnes magno cum consensu nunciant 2, 2. Hinc *constat inter omnes*, omnes idem dicunt 7, 44

Consternere paludem ponte 8, 14. *pontes consternuntur*, trabes imponuntur in modum pontis 8, 9

Constituere diem cum aliquo 1, 8. *constituere oppidum*, efficere, vt meliore sit, quam antea, conditione C. 1, 15

Constrata nauis C. 2, 23. 3, 7. A. 11. cf. *tectus*.

Consuesco. Perfectum *consueui* (sc. me) est, soleo 1, 14. 43. 5, 7

Contabulatio, tabulati exstructio, s. tabularum collocatio super tignis transuersis C. 2, 9. Synon. est *contignatio*. Ergo *contabulare turres* 5, 40. Liv. 24, 34. est facere, vt sint in turribus summis contabulationes s. tabulata (Böden), in quibus milites, pugnantes e turri, consistunt. Fortassis etiam *contabulare turres* interdum est id, quod 8, 9 legitur, *pontibus transiectis constratisque coniungere turres*. Alibi, 7, 22, *murum turribus contabulare*, videtur significare, murum turribus contabulatis cingere.

Contegere scaphas cratibus et pluteis C. 3, 24. *contegere naues*, quo consilio fiat, traditur C. 2, 4. cf. *tectus*. *contegere arma* C. 2, 14. cf. B. G. 2, 21

Contendo ire in locum 1, 23. *contendo aliquid*, efficere volo 4, 17

Contestari deos 4, 25

Contexere tigna 4, 17

Continenter, sine intermissione 1, 26. 3, 5

Continens. Ita simpliciter adpellat Caesar Galliam, cum in Britannia est, eamque Britanniae opponit. vid. ad 4, 38 et 5, 20. *continens impetus*, continuus 7, 38. *continentes siluae*, continuae, tractus siluarum 3, 28. *continens flamma*, quae non intermittit 8, 15. *collis continens ripae* C. 1, 54 citra omnem dubitationem significat, cohaerens cum ripa, ideoque contiguus, vicinus. *continentes dies*, sequentes deinceps 3, 84

Continere, coercere 8, 2. 46. *contineri*, includi 1, 2. C. 2, 23. *Gallia continetur flumine Oc. Belg.*, hi sunt termini, intra quos est, quibus includitur 1, 1. *Vicus continetur* (includitur, cingitur) *montibus* 3, 1. *Mare continetur montibus*, montes sunt ad mare circumcirca 4, 23. *Pons continet oppidum*, tangit oppidum, ei vicinus est 7, 11. Maluit tamen Oudendorpius h. l. *contingebat*, et Ruhnkenius ad Vellei. Paterc. p. 12 significationem latinis inauditam dicit, si quis *continere* interpretetur *contingere*. *Mons continet spatium*, occupat, in eo est 1, 38. *Agger non potest contineri altiore aqua*, durare non potest, cum altior aqua est C. 1, 25. sed vid. notas.

Continuatio imbrium 3, 29

Contra atque, secus ac 4, 13. C. 3, 12.

Sed 1, 31. *cruc.* et *supplicium* synon. sunt.

Cultus, vitae genus humanius 1, 31, ibidem *consuetudo victus* dicitur. Vitae ratio, ab omni ruditate remota 1, 1

Cunctum (vniuersum) *regnum* Af. 91

Cuneus, genus aciei, cum milites in formam cunei consistunt 6, 40. 8, 14. Hinc *cuneatim consistere* 7, 27.

Cuniculus 3, 21. *cuniculus apertus* 7, 22

Cupa, dolii genus 8, 42. C. 2, 11

Cupere alicui 1, 18, quod apud Cic. est, *omnia alicuius causa velle.*

Cursum tenere, in eadem via, quam institeras, manere, ab ea non demoueri 4, 28. 5, 5. 8. Oppon. *reiici.*

Custodia, de militari praesidio 2, 29. 4, 4

D

Dare aliquem in fugam 2, 23. *dare* (concedere) *alicui iter per locum* 1, 8 *malum malo dat remedium*, continet remedium, sit remed. C. 1, 81. *datur alicui dubitatio*, est, cur aliquis dubitet 1, 14. *dare iusiurandum*, iurare 7, 2. *dare inter se fidem et iusiurandum*, iureiurando sibi inuicem promittere, coniurare 1, 3. *dare manus* (victas), cedere alteri 5, 31

De tertia vigilia, paulo post initium eius, magna eius parte reliqua 1, 12, vt 2, 7, *de media nocte*, et Horat. Epist. 1, 2, 32, *de nocte*. Non omnibus tamen in locis ita intelligi potest.

Decedere alicui via 6, 13

Decessus aestus, refluxus maris, quod vltra litora effusum fuerat 3, 13

Decumana porta, porta castrorum, ab hostibus auersa, ceterisque maior 2, 24. 3, 25. *decumani*, decimae legionis milites Af. 16. H. 30

Decuriones, municipiorum senatores C. 1, 13. 23. De his nuperrime diligenter exposuit Georg. Henr. Martini in Propemptico p. 30 sqq. *decurio* turmae equestris, qui ei praeest, vt centurio centuriae 1, 23. Af. 29 Veget. de re mil. 2, 14

Decurrere in portum Af 3

Decursio, incursio hostilis in agros 8. 24. A. 42. Saepius dicitur *incursio.*

Decutere praesidium colle Af. 50. Vsitatius *deiicere.*

Dedere se, se, res suas ac vitam plane permittere arbitrio et clementiae victoris: vnde *deditio* et *dediticii*: 1, 27, et *in deditionem venire*, de qua forma loquendi egit Verheyk ad Eutrop. 2, 2. *dedere se amicitiae alterius* 3, 22, quod ibidem est, *demouere.*

Deducere naues e litore in mare, κατάγειν 5, 2. Af. 62. cf. *subducere. deducere se e conspectu* H. 18. *deduci in aliquem casum* 2, 31. *deduci in periculum* C. 1, 19

Deductus praemio, vid. ad 7, 37. C. 1, 7

Deesse occasioni, ea non vti, committere aliquid, quare manibus elabatur C. 3, 79

Defendere bellum, arcere, prohibere, se ab iniuriis et impetu belli defendere 1, 44. 6, 23. *defendere hostem a loco*, arcere 8, 9

Defensores, sublicae, veluti paries contra fluminis vim infixae 4, 17

Defici a viribus C. 3, 64: sic enim, cum praepositione *a*, h. l. codices. Vsitatius omittitur *a*. Inde *defectus* (viribus), fatigatus C. 3, 40. *res deficit alicui* 3, 5. *deficit nauis*, quae rimas egit, vt prouehi nequeat A. 13

Definire, *definit locum*, qui eum facit terminum, vltra quem non proceditur H. 30.

Deformata vrbs incendiis A. 24

Deiectus, substant. 2, 8. 22

tores, aperire, eos educere ad bellum C. 3, 22

Ericius C. 3, 67

Eripere (liberare) *se, me* — 1, 4. *eripere e periculo* 4, 12

Erumpere se portis, eruptionem inde facere C. 2, 14. cf. *eilcere, incitare*. *Erumpere iram in aliquem* C. 3, 8 Gronov. ad Liv. 36, 7

Esse, *quantum in ratione est* 8, 6. *esse summi laboris*, laborem ferre posse 4, 2

Essedum 4, 33. 5, 9. *essedarius* 4, 24. Quantum e primo loco iudicare licet, currus bellicus fuit, qui nihil nisi rotis impositam sellam (δίφρον) habuit, in qua miles et auriga sederent. Fortasse similia fuerunt bigis et quadrigis Circensibus.

Et item, atque etiam 1, 29. 3, 5

Etesiae C. 3, 107

Etiam ante comparatiuus, vt *etiam libentius, etiam grauius* 1, 16. C. 1, 53. A. 71. Respondet graeco ἔτι. Vulgo *adhuc libentius* dicunt, sed hoc nullo modo ferri potest.

Euidens quaestus, insignis, quem facere operae pretium est A. 49. Oppon. *sordidus*.

Euocati, qui in re militari κατ' ἐξοχὴν dicuntur, sunt, qui iustis stipendiis factis honeste missi fuerant, sed denuo rogari inuitarique sunt, vt rursus militiam faciant. Sic Dio Cass. 45, 12 describit. 7, 65. C. 1, 3. 17, vbi pari sunt honore cum centurionibus. C. 1, 27, vbi Vossius eos a centurionibus diversos fuisse docet. C. 1, 85, vbi aetate confecti bellisque superioribus probari euocantur. C. 3, 88. 91. Af. 76

Ex, *soror ex matre* 1, 18. *dies ex die*, alius post alium 1, 16. *ex vinculis caussam dicere*, vinctum catenis 1, 4. *ex equo colloqui* 1, 43. *ex insidiis ponere*, insidiandi caussa 3, 20. *ex proelio*, post proelium H. 34. *ex praetura*, post praeturam C. 1, 22. 31. 85. *ex rupibus*, iis superatis C. 1, 70. *ex vsu est*, vtile est 1, 50. *ex vsu alicuius accidit*, vtiliter ei 1, 30. *Aquitania aestimanda ex tertia parte Galliae*, habenda pro t. p. G. 3, 20. *praeruptus ex adscensu locus*, ibi, vbi adscenditur 7, 86. *ex itinere adgredi*, inter eundum, in itinere 1, 25. *ex itin. oppugnare*, in transitu, ita vt non diu moreris, non multum temporis impendas 2, 6. 12. Est graecum ἐξ ἐφόδου. *ex itinere venerit*, in medio itinere, antequam veneris eo, quo volueras 2, 29

Exacta aestas, finita 3, 28

Exaggerare mortem morti, caedem aliam super aliam facere, et ita augere caedes et cadavera H. 5

Exagitare, e loco alio in alium pellere, aut omnino vexare 4, 1

Exanimatus cursu, qui omnem fere spiritum effudit 2, 23. 3, 19

Exaudire, sonum procul audire 7, 61. C. 3, 87

Excedere e consuetudine, eam deponere Af. 73. cf. *orbis*.

Exceptare aliquem attollendi caussa 7, 47

Excidere portas, perrumpere 7, 50. *excidere feram*, capere 8, 28.

Excipere, *nauis excipit vadum*. vid. ad 3, 13

Excitare turres, erigere 3, 14

Excubitus, excubiae H. 6. Veget. de r. m. 3, 8

Exculcare, conculcando replere 7, 73

Excursionem facere 2, 30

Excursus, de acie, procursus quorumdam ex acie versus hostem, vt primi imperum faciant C. 3, 92

Exemplum tabularum testamenti, Abschrifft C. 3, 108. Ergo *tabulae eodem exemplo* sunt, eine gleichlautende Abschrifft des Testaments. Cf. *edere*.

Exercitata bellis regio 8, 25

Exiguo

Extre-

tumulum adpellare solet. *Pestus*: *Grumus*, *terrae collectio*, *minor tumulo*: quae verba locum alterum H. 24 illustrant.

H

Habeo constum 1, 15. *habeo redemtum* 1, 18. *habeo necesse hoc facere* Af. 39. *habeo iter aliquo*, possum eo iter facere C. 3, 11. contendo eo C. 1, 51. C. 3, 106. *non habeit* (putauit) *dubium* H. 29. *res habet celerem et instabilem motum*, mutatur celerrime 4, 23. cf. *processus*.

Harpago 7, 81. C. 1, 57. H. 16, contus, vnco ferreo praefixus, auctore Liuio 30, 10. cf. 24, 34. Inseruiunt harpagones muris diruendis, et nauibus attrahendis. Videntur quodammodo, si non vsu, at fabrica a *manu ferrea* differre; etsi mihi quidem non constat de discrimine. Plinius H. N. 9, 57 extr. et Caesar B. C. 1, 57 vtrumque verbum coniunxerunt, quod non videntur commode fecisse, si haec duo simpliciter eamdem rem indicarent. Cf. Frontin. Strateg. 2, 3, 24

Hastatus primus, primus ordo (centuria) hastatorum C. 1, 46. Constabat autem legio hastatis, principibus, triariis. Liv. 8, 8.

Hibridius libertinus Af. 19

Hippotoxotae, sagittarii equites C. 3, 4. Af. 19

Homo adolescens 6, 28. *homo Gallus* 2, 30. *homo honestus* 1, 53

Honeste, non ignominiose Af. 31

Honestus, qui summo loco est in ciuitate 1, 53. nobili familia ortus, vt senatoria, equestri C. 1, 51. 2, 5. *honestus miles* C. 1, 20

Horae diei 1, 26

Hortari pass. H. 1. Gell. N. A. 15, 13

Hortatio A. 10

Humanitas gentis, mores non barbari, non feris digni, sed quales sunt gentium cultarum 1, 1

Humilitas est eius, qui, fractus vltimis miseriis, subiectissime loquitur C. 1, 85. Item eius, qui viribus inferior est altero 5, 27. Hinc *ciuitas humilis* 4, 3. 5, 28. cui *ampla et fortunata* 7, 54 opponitur. Πόλις ταπεινή, Isocr. Paneg. c. 26

I

Iacere. Cf. *agger*.

Iactare, liberius et palam dicere, vt innotescat 1, 18. *iactare brachium*, vehementius mouere 1, 25

Iactura (pecuniarum), de profusa largitione 6, 12. C. 3, 112. Sic Graeci dicunt προΐεσθαι, de honesta etiam liberalitate: Thuc. 2, 43, et προετικὸς Xen. Mem. 3, 1, 6

Idoneum, opportunum, vtile 4, 21

Ignotum peccatum, condonatum Af. 31.

Illigata, inuicem colligata 4, 17

Impedimenta, animalia, quae gestant impedimenta, et in impedimentis sunt 7, 45

Impedire, *palus impedit locum*, reddit iter per locum difficile 7, 57. Hinc *impeditus locus*, siluis paludibusque plenus 3, 28. *imp. silua*, ad quam propter paludes difficulter adiri potest 5, 21. *imp. manus*, quae aliquid prehensum tenet 1, 25. *imp. nauigatio*, difficilis 3, 9. *Impediti*, in flumine haerentes 2, 23 et 9. cf. ibid. c. 10, *in medio flumine taratius ire*. Rursus 4, 26, qui in aqua haerentes firmiter insistere nequeunt: item 1, 12, qui, flumine traiiciendo occupati, ad proelium non parati sunt. *Animus impeditus* 5, 7

Imperare, *arma imperat*, qui armatos ad bellum conuenire iubet C. 1, 5. *milites imperat*, qui eos mitti f. exhiberi iubet 1, 7

Impe-

M

adfert, multum confert ad sal. C. 1, 51. *momento leui rem aestimare*, parui facere, quasi nihil pertineat ad salutem et opes ciuitatis 7, 39. cf. ad 7, 85, et C. 1, 21

Montuosus C. 1, 66. Sic codices; non *montosus* C. 3. 42. H. 7.

Moror (cunctor) *aliquid facere* 8, 34

Mos et exemplum populi, mos maiorum 1, 8

Motus fortunae, commutatio C. 2, 17

Mouere se, de homine mutabili C. 2, 16. cf. *mobilis*.

Multa nox 1, 26. *multo die*, de tempore, quod primam lucem sequitur 1, 22. *multa lingua Gallica vti*, gallice satis doctum esse 1, 47

Munire se, praesidio se tueri 1, 44. *munire castra*, vallo et fossa cingere 1, 49. *munire mentem*, vallo et fossa 1, 24. *munire iter*, reddere expeditum 7, 58

Munitio operis, opus (murus), quo locus munitus est, ne iter pateat 1, 8

Murale pilum 5, 40. 7, 82. cf. *falx*.

Musculus, machina bellica, sub qua steterunt, qui muros aut vallum oppugnarunt. Veget. de re mil. 4, 16. Commemoratur a Caesare 7, 84. C. 2, 10. vbi multis describitur, etsi hunc musculum puto multo artificiosius structum fuisse eo, quo Galli (7, 84) vsi sunt. Occurrit etiam C. 3, 80. A. 1

Myoparo, genus nauigii velocissimi, quod veteres grammatici dicunt ad piraticam faciendam structum fuisse A. 46

N

Nasci, *collis nascitur*, surgit, attollit se, 2, 18

Natura loci, situs, quem ipsa natura talem esse voluit 1, 2. *secundum naturam fluminis*, dem Strome nach 4, 17. Itaque natura fluminis est cursus naturalis. *Ea rerum natura erat*, de ponte aedificato, opus per naturam rerum ita comparatum (firmum) erat 4, 17

Naturaliter A. 8

Nauale, locus, vbi subductae naues stant, aut naues fabricantur C. 2, 1. 3, 4. 22

Naualia castra 5, 22. classis, vno loco congregata.

Nauis longa, bellica 3, 9. 4, 21. 25. *oneraria*, mercibus vehendis destinata 4, 22. 25. *instructa* 5, 2. *tecta pellibus* C. 3, 15

Ne, *ne*, encliticum, pro vtrum, an 7, 14

Necessarium tempus, quo necesse est aliquid facere aut pati 1, 16. *necessarii populi* iidem, qui consanguinei.

Necessario coactus, necessitate coactus 1, 17

Necessitates C. 1, 17

Necessitudo, gratia et amicitia, quae alterum nobis obstringit 8, 53

Necubi, ne alicubi 7, 35

Negligere iniurias, non punire 1, 35

Negotiari, de equitibus Rom. in prouinciis, pecuniaria re quaestum facientibus 7, 3. C. 3, 103. Vnde *negotiatores* ibid. et Af. 36. Cf. Ernesti disp. de negotiatoribus romanis, in eius opusc. philol. et crit.

Negotium, *non est quidquam negotii*, non est difficile 2, 17. *magno negotio*, multa cum difficultate A. 8

Neque — et 4, 29. 5, 19. A. 32. Cf. C. 3, 28. 60

Nequidquam, frustra 8, 19

Nerui, potestas eius, qui in magna auctoritate est 1, 20

Neu, *neu*, pro ne vel, vel 7, 14

Nisi si 1, 31. *Si* redundat.

Nodi crurum sunt eo loco, quo articuli nexi sunt, qui veluti nodo iuncti videntur 6, 27. Etiam caulium nodi sunt, quo loco

M

Cic. de diuin. 2, 1. *plene cumulateque perfecta quaestio*, omni ex parte absoluta. *Plenius aliquid perscribere*, augere verbis, maius, quam reuera est, describere C. 1, 53. c. *inflate*.

Plumbum album, stannum 5, 12

Pluries C. 1, 79. v. not.

Plus minus, circiter, fortasse paulo plus, aut paulo minus 8, 20

Pluteus, cum est machina per se, (vt C. 2, 9, *pluteos abducere ad alium locum*) est opus plexile e viminibus, non absimile cratibus, quo miles, murum oppugnans, contegere se solebat. Festus, *Plutei*, inquit, *crates corio crudo intentae, quae solebant adponi militibus, opus facientibus*. Descripsit Vegetius de re m. 4, 15, rotulisque subiectis eos promoueri potuisse tradidit. Sed cum Plutei adduntur s. imponuntur vallo 7, 41. 72, videntur tabulae fuisse, vallo tecti instar impositae. Idem Festus: *Nunc etiam tabulae, quibus quid praesepitur, eodem nomine* (plutei) *dicuntur*. Sic ceperim *turrium pluteos* 7, 25, h. e. turrium tecta e tabulis, *στέγη*, vt metaphr. graec. expressit. Intelligitur etiam, quare 7, 72 plutei aggeris adpellentur lorica eius: lorica enim est, quidquid rem praesepit. C. 1, 25 opus protegitur *cratibus et pluteis*.

Pollicitatio 3, 18

Ponere, exponere, narrando ob oculos ponere C. 3, 79. *ponere alicui custodes*, constituere, qui eum diligenter obseruent 1, 20

Pons interrumpitur 7, 19. *interscinditur* 2, 9. *est in flumine* 2, 5

Ponto C. 3, 29

Porrectum, quod in longitudinem extensum est, s. procurrit 2, 19

Porticus in re militari sunt vineae C. 2, 2. Vt enim porticus constat columnis, tecto imposito iunctis: sic vinea constat trabibus, tecto imposito iunctis.

Portorium, vectigal, quod in portu soluitur: tum omnino, quod pro mercibus importatis aut pro venia transeundi aliquam regionem soluitur 1, 18. 3, 1

Portus. Cf. *capere*.

Positus (situs) *oppidi* A. 72

Post paullum, paullo post 7, 50

Postulare de eo, qui alterum implorat 1, 31

Potentatus 1, 31

Potestatem sui facere hostibus, offerre se iis, non detrectare proelium 1, 40. 50. cf. 1, 48, *pro castris — deesset*.

Potiri aliquid Af. 36. *potiri alicuius* Af. 50

Praeacutus 2, 29

Praecauere, ne quid fiat 1, 38

Praecepta ducis, quid faciendum sit, militibus praescribunt, die Ordre 6, 36. 8, 28. cf. 1, 22, *vt tribuno a Caesare praeceptum erat*. Sed aliter *praecepta amicorum et propinquorum* C. 2, 6. 7, vbi sunt adhortantium voces.

Praecipere pecuniam, ante diem praefinitam accipere, aut solui iubere C. 3, 31. *praecipere laetitiam*, ante sentire 8, 51

Praecipitare, *hiems praecipitauit* (se), fere tota transiit C. 3, 25

Praedicare, narrare 4, 34. C. 1, 32. dicere, asseuerare C. 3, 106

Praeducere murum 7, 46, vt praetendere, praetexere.

Praeesse, v. ad 8, 24. cf. C. 3, 13. 28. Af. 33. Ponitur ergo *praeesse*, omisso datiuo, quo indicetur id, cui quis praeest.

Praefecti equitum, qui saepe commemorantur, vt 3, 26. 4, 11. 7, 66. videntur etiam quibusdam in locis intelligendi, vbi simpliciter *praefecti* dicuntur, vt 1, 39. 3, 7. Fuerunt autem legatis attributi 8, 48, h. e. cum iis mitti consueuerunt, vt illi peditibus, hi equitibus praeessent. Sed 4, 22 curam nauium habent cum legatis et quaestore. Add. Af. 3. Cf. *Faber*.

Pro-

permittere, non vrguere, non pugnare de re 7, 20. *remittere dolorem pecuniae*, propter pecuniam acceptam A. 55. cf. *condonare*.

Remollescere, mollescere 4, 2

Rempublicam gerere de militibus C. 1, 6

Remulcus, funis, quo nauis religata alteri trahitur. Fortassis etiam omnis machinatio, ad trahendam hoc modo nauem religatam, remulcus dicta est C. 2, 23. 40. ad quem locum Vossius, fortasse iusto operosius, disputat. A. 11. Res perspicue intelligi potest e Polyb. 1, 27, coll. c. 26, nam naues, ex aliis ope funium religatae, dicuntur ab his ῥυμυλκεῖσθαι, remulco trahi.

Renouatus animus post terrorem Af. 18

Renumerare, wieder zuzählen C. 3, 53

Renunciare, nunciare 1, 10. H. 35

Reperire, comperire 1, 18. 2, 14. *reperire* (adquirere, parare) *sibi salutem* 1, 53. Sic et graece, εὑρέσθαι ἀγαθόν. vid. Valkenar. ad Herodot. 9, 6

Repetere, denuo petere 5, 49

Repertare se ad aliquem, reuerti H. 40

Repraesentare, facere ante constitutam diem 1, 40. facere illico, sine mora, (vt res ipsa et veritas statim adpareat) A. 70

Reprimere fugam, fugiendi finem facere 3, 14

Rescindere pontem 1, 7. 4, 19

Rescribere pedites ad equum, e catalogo peditum in equitum catalogum transscribere, equitibus accensere, equitum loco iis vti 1, 42

Resina H 33

Respuere conditionem, non probare 1, 42

Restagnare, stagnis plenum esse C. 2, 24

Restitui proelium dicitur, cum, qui propemodum fuerant victi, se colligunt, et proelium instaurant 1, 53

Restitutus in antiquum locum honoris 1, 18

Retineri. vid. ad H. 8.

Retorqueri, retrorsum ire C. 1, 69

Reuincire ancoram, adligare 3, 13. *reuincire trabes*, copulando firmare 4, 17. 7, 23. cf. 7, 73, vbi est, figere, firmare.

Reuocare, auocare 3, 17

Rheda, minus vehiculum Gallorum et Germanorum 1, 51

Rhenones 6, 21

Rogare. Cf. *sacramentum*.

Rostra imponere nauibus A. 44. *discutere*, frangere A. 46

Rudus A. 1. H. 8

Ruina, casus eorum, qui alius super alium praecipitantur A. 31

S

Sacramentum est iusiurandum militare. Hinc *sacramento milites rogare*, siue, vt est apud Festum, *interrogare*, significat rogare, an velint iurati nomen dare militiae 6, 1. Liv. 32, 26. 35, 2. 40, 26. Hinc miles *dicit sacramentum* C. 1, 23, aut *dicit sacramento* C. 1, 86, h. e. interposito sacramento dicit, se esse velle militem, seu vno verbo, iurat.

Sagulum, sagum 5, 42. Vestimentum militare, quod ceteris vestibus superinduebatur.

Salum, mare Af. 46

Sancire, munire rem, vel poenis constituendis, vel iurisiurandi religione, vt rata sit, a nemine mutetur 1, 30. *sanctum* (sancitum) legibus 6, 20

Sanitas, sana mens 1, 42

Sarcina. Cf. *sub*. *Sarcinaria iumenta* C. 1, 81

Satagere, bene multum laborare, in re difficili Af. 78

Satisfacere alicui, excusare se alteri 1, 41. 5, 54. ea vti defensione, qua alter adquiescit A. 69. H. 22

Satis-

Specu-

Subsi-

Sustinere, perferre 4, 11. durare C. 1, 71. *sust. impetum* 1, 24. *sust. equum*, retinere 4, 33. *sust. se*, sc. stantem et erectum 2, 25. *premi ab hoste, et aegre sustinere* (eum) 4, 32. *sust. se ab aliquo*, se tueri Af. 72. *vires sustinent* (labores) C. 1, 71. cf. Oudendorp. ad 2, 25

T

Tabulae nouae C. 3, 1. seu nouae rationes pecuniarum debitarum et creditarum (neue Rechnungs- oder Schuldbücher) lege conficiebantur, si quando fides publica (der Credit) laboraret; remittebatur enim lege debitoribus aliquid, vt omnes in ciuitate debitores minorem summam, quam quantam mutuo sumserant, in libros rationum nouos referrent, minusque soluerent. Dicuntur gr. χρεῶν ἀποκοπαί et σεισάχθεια. Cum ergo Caesar id nunc fieri nollet (Appian. Civ. 2. p. 458): non legem ea de re tulit, sed arbitros constituit, qui, aestimatione facta, ex aequo et bono de debitis creditisque statuerent. Sed Coelius legem de hac re tulit C. 3, 21

Tabulatum fit e tabulis, quae transversis tignis imponuntur 6, 29. cf. *turris* et *contabulatio*

Talea, ramus recisus, qui terra defoditur. Ad huius similitudinem *taleae* 7, 73 dicuntur. Cf. 5, 12

Tametsi — tamen 1, 30. 7, 43. 50. 8, 20. C. 3, 67. *tamen etsi — tamen* 8, 10. v. Oudend. ad 5, 34.

Tardari, depon. C. 2, 43, etsi cod. optimus ibi habet, *tardarent*.

Taxus, arbor, cuius baccae acriorem letiferumque succum habent 6, 31.

Tecta nauis, quae tabulis tegitur, s. tabulata habet, e quibus milites pugnent, et sub quibus remiges tuti sint C. 1, 56. 2, 4. Eadem est *constrata*, *contecta*, κατάφρακτος, Polyb. 1, 20. Oppon. *aperta*. Cf. Ernesti Cl. Cic. in *apbractus*.

Tegimenta scutorum 2, 21, *galearum* C. 3, 62.

Temere, *non temere*, non facile 4, 20

Tendere, in tentoriis esse 6, 37

Tenere montem 1, 22. *t. se castris* 1, 40. *teneri* (ad officium praestandum) *iureiurando* 1, 31. *locus egregius ad tenendas ancoras*, iactas ancoras firmiter retinet A. 9. cf. *cursus*.

Tentare fortunam belli, permittere incerto euentui 1, 36

Tenue fastigium, non latum cacumen C. 1, 45. v. Oudend. ad h. l.

Tenuitas, paupertas 7, 17

Terra Gallia 1, 30, vt Liv. 38, 58, terra Hispania.

Terreus tumulus 1, 43. γεώλοφος. In omnibus fere codd. scribitur h. l. *terrenus*.

Testata virtus, omnibus conspicua 8, 42. *testata poena* 8, 44

Testudo, (quod omnino est conclaue cameratum, et genus tecti concaui conclauium,) fit in re militari, cum milites scuta capitibus imponunt, ne telis coniici possint 2, 6. 5, 9. Sed 5, 43. C. 2, 2. est machina oppugnandarum vrbium, constans trabibus parallelis, quibus tectum impositum est, quod milites subtus stantes defendit ab ictu telorum.

Tolerare vitam, molestius viuere in inopia, modo vita conseruetur 7, 77. καρτερεῖν *Tol. equos*, in magna penuria eos vtcumque sustentare C. 3, 49. 58. Af. 24. *tol. famem fructibus*, vtcumque minuere 1, 28

Tollere, *nauis sustulit* (excepit, continet, fert) *homines* 4, 28. C. 3, 28

Tormentum, machina, cuius ope tela, lapides praesertim, in hostes et muros mittuntur 2, 8. 4, 25. *t. adigere* C. 3, 51. 56. *t. mittere* C. 2, 9 extr. 3, 51: vbi *tormentum* aut est id, quod torquetur, ipsum telum; aut potius *tormenta mittere* dicitur per compendium, pro, ope tormenti telum

V

vices

INDEX
RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM
DE QVIBVS IN NOTIS ADMONITVM EST

Numerus prior paginam indicat.

E. Eleu-

R. Re-

INDEX IN NOTAS.

3 9015 02263 8830

